Khuddakanikāye Abhidhammapiṭake

Pañcannaṁ pakaraṇānaṁ saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

PAÑCAPAKARAṆA-AṬṬHAKATHĀ

Ciraṁ Tiṭṭhatu Saddhammo - Buddhavasse 2552 - Marammaraṭṭhe Buddhasāsana Society

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1991

Aṭṭhakathā Series 50

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a	အာ ā	ဣ i	ဤ ī	ဥ u	ဦ ū	ဧ e	ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa			
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña			
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa			
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na			
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma			
ယ ya	ရ ra	လ la	ဝ va	သ sa	ဟ ha	ဠ ḷa	ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā	ိ = i	ီ = ī	ု ု = u	ူ ူ = ū	ေ = e	ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Mātikā Piṭṭhaṅka

Dhātukathā-aṭṭhakathā

1. Mātikāvaṇṇanā

2. Niddesavaṇṇanā

Dhātukathā-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Mātikā Piṭṭhaṅka

Kathāvatthu-aṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Yamakappakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Pañcapakaraṇaṭṭhakathāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathā

Dhātukathā-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Aṭṭhārasahi bhedehi, Vibhaṅgaṁ mārabhañjano.
Desayitvā Mahāvīro, yaṁ tasseva anantaraṁ.

Adesayi Dhātukathaṁ, dhātubhedappakāsano.
Tassatthaṁ dīpayissāmi, taṁ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Saṅgaho asaṅgaho**ti-ādīnañhi vasena idaṁ pakaraṇaṁ "cuddasavidhena vibhattan"ti vuttaṁ. Taṁ sabbampi uddesaniddesato dvidhā ṭhitaṁ. Tattha mātikā **uddeso.** Sā pañcavidhā Nayamātikā Abbhantaramātikā Nayamukhamātikā Lakkhaṇamātikā Bāhiramātikāti. Tattha **saṅgaho asaṅgaho -pa-. Vippayuttena saṅgahitaṁ asaṅgahitan**ti ayaṁ cuddasahi padehi nikkhittā **Nayamātikā** nāma. Ayañhi iminā saṅgahādikena nayena Dhātukathā[1]dhammā vibhattāti dassetuṁ ṭhapitattā Nayamātikāti vuccati. Etesaṁ padānaṁ mūlabhūtattā **Mūlamātikā**tipi vattuṁ vaṭṭati.

---

1. Dhātukathāyaṁ (Syā)

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Pañcakkhandhā -pa- manasikāro**ti ayaṁ pañcavīsādhikena padasatena nikkhittā **Abbhantaramātikā** nāma. Ayañhi "sabbāpi Dhammasaṅgaṇī Dhātukathāya mātikā"ti evaṁ avatvā saṅgahādinā nayena vibhajitabbe khandhādidhamme sarūpato dassetvā Dhātukathāya abbhantareyeva ṭhapitattā Abbhantaramātikāti vuccati. Khandhādipadānaṁ Dhammasaṅgaṇīmātikāya asaṅgahitattā **Pakiṇṇakamātikā**tipi vattuṁ vaṭṭati.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho. Catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo**ti ayaṁ catūhi padehi nikkhittā **Nayamukhamātikā** nāma. Ayañhi sabbesupi pañcakkhandhādīsu ceva Kusalattikādīsu ca mātikādhammesu tīhi khandhāyatanadhātupadeheva saṅgaho ca asaṅgaho ca yojetabbo. Tathā catūhi arūpakkhandhehi sampayogo ca vippayogo ca. Etāni imesaṁ saṅgahāsaṅgahādīnaṁ[1] nayānaṁ mukhānīti dassetuṁ ṭhapitattā Nayamukhamātikāti vuccati.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Sabhāgo. Visabhāgo**ti ayaṁ dvīhi padehi nikkhittā **Lakkhaṇamātikā** nāma. Ayañhi sabhāgalakkhaṇehi dhammehi saṅgahanayo, visabhāgalakkhaṇehi asaṅgahanayo, tathā sampayogavippayoganayo yojetabboti sabhāgavisabhāgalakkhaṇavasena saṅgahādilakkhaṇaṁ dassetuṁ ṭhapitattā Lakkhaṇamātikāti vuccati.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Sabbāpi Dhammasaṅgaṇī Dhātukathāya mātikā**ti ayaṁ chasaṭṭhi tikapadāni dve ca dukapadasatāni saṅkhipitvā nikkhittā **Bāhiramātikā** nāma. Ayañhi "pañcakkhandhā -pa- manasikāro"ti evaṁ Dhātukathāya abbhantare avatvā "sabbāpi Dhammasaṅgaṇī"ti evaṁ Dhātukathāya mātikato bahi ṭhapitattā Bāhiramātikāti vuccati.

---

1. Saṅgahādīnaṁ (Sī, Syā)

Evaṁ mātikāya pañcadhā ṭhitabhāvaṁ viditvā idāni "saṅgaho asaṅgaho"ti-ādīsu saṅgaho tāva jātisañjātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha "sabbe khattiyā āgacchantu, sabbe brāhmaṇā, sabbe vessā, sabbe suddā āgacchantu", "yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo. Ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ **jātisaṅgaho** nāma. "Ekajātikā āgacchantū"ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi jātiyā ekasaṅgahaṁ gatā. "Sabbe Kosalakā āgacchantu, sabbe Māgadhakā, sabbe Bhārukacchakā āgacchantu", "yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi. Ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ **sañjātisaṅgaho** nāma. "Ekaṭṭhāne jātā saṁvaḍḍhā āgacchantū"ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbepi sañjātiṭhānena nivutthokāsena ekasaṅgahaṁ gatā. "Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā, sabbe rathikā āgacchantu", "yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo. Ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā"ti[1] ayaṁ **kiriyāsaṅgaho** nāma. Sabbeva hete[2] attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahaṁ gatā. "Cakkhāyatanaṁ katamakkhandhagaṇanaṁ gacchatīti. Rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchatīti. Hañci cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhagaṇanaṁ gacchati, tena vata re vattabbe 'cakkhāyatanaṁ rūpakkhandhena saṅgahitan'ti"[3] ayaṁ **gaṇanasaṅgaho** nāma. Ayamidha adhippeto. Tappaṭipakkhena asaṅgaho veditabbo. Tesaṁ vikappato saṅgahitena asaṅgahitādīni. Ekuppādekanirodha-ekavatthuka-ekārammaṇatāvasena sampayogo. Tappaṭipakkhato vippayogo. Tesaṁ vikappato sampayuttena vippayuttādīni. Tadubhayasaṁsaggavikappato saṅgahitena sampayuttaṁ vippayuttanti-ādīni. Pañcakkhandhāti-ādīni pana Khandhavibhaṅgādīsu vuttanayeneva veditabbāni. **Phassā**dayo panettha sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato vuttāti.

Mātikāvaṇṇanā.

---

1. Ma 1. 375 piṭṭhe. 2. Hi te (Sī) 3. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Idāni pañcakkhandhādivasena nikkhittamātikaṁ "saṅgaho asaṅgaho"ti-ādīhi Nayamātikāpadehi saddhiṁ yojetvā dassetuṁ **rūpakkhandho katihi khandhehī**ti-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha yasmā "saṅgaho asaṅgaho"ti-ādikāya Nayamātikāya "tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho"ti Nayamukhamātikā ṭhapitā, tasmā rūpakkhandhādīnaṁ saṅgahaṁ dassetuṁ **katihi khandhehi katihāyatanehi katihi dhātūhī**ti tīṇi khandhāyatanadhātupadāneva uddhaṭāni. Cattāri saccānīti-ādīsu ekampi na parāmaṭṭhaṁ. Yasmā ca "sabhāgo. Visabhāgo"ti evaṁ Lakkhaṇamātikā ṭhapitā, tasmā imassa pañhassa vissajjane **rūpakkhandho ekena khandhenā**ti-ādi vuttaṁ. Sabhāgā hi tassa ete khandhādayoti. Tattha **ekena khandhenā**ti rūpakkhandheneva. Yañhi kiñci rūpaṁ rūpakkhandhasabhāgattā rūpakkhandhotveva saṅgahaṁ gacchatīti rūpakkhandheneva gaṇitaṁ, taṁ rūpakkhandheneva paricchinnaṁ. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjeti. Sabbopi hi rūpakkhandho dasāyatanāni dhammāyatanekadeso ca hoti, tasmā ekādasahāyatanehi gaṇito paricchinno. **Ekādasahi dhātūhī**ti sattaviññāṇadhātuvajjāhi ekādasati. Etāsu hi apariyāpannaṁ rūpaṁ nāma natthi.

Asaṅgahanayaniddese **katihi asaṅgahito**ti saṅkhepeneva pucchā katā. Vissajjane panassa yasmā rūpakkhandhassa visabhāgā cattāro arūpakkhandhā, ekaṁ manāyatanaṁ, satta viññāṇadhātuyo, tasmā **catūhi khandhehī**ti-ādi vuttaṁ. Iminā nayena sabbapadesu saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Imasmiṁ pana khandhaniddese "rūpakkhandho katihi khandhehī"ti-ādimhi tāva ekamūlake saṅgahanaye sarūpeneva dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Asaṅgahanaye saṅkhepena dassitā pañca pucchā, pañca vissajjanāni. Iminā upāyena dukamūlakādīsupi pucchāvissajjanāni veditabbāni. Rūpakkhandhamūlakāyeva cettha dukatikacatukkā dassitā. Pañcake pana

“rūpakkhandho ca -pa- viññāṇakkhandho cā”ti evaṁ bhedato ca, “pañcakkhandhā katihi khandhehī”ti evaṁ abhedato cāti dvidhā pucchāvissajjanāni katāni. Evaṁ Pāḷinayo veditabboti.

2. Āyatanapadādivaṇṇanā

22. Āyatanapadaniddesādīsu āyatanapadaniddese tāva **cakkhāyatanaṁ ekena khandhenā**ti ekena rūpakkhandheneva ekena cakkhāyataneneva ekāya cakkhudhātuyāva saṅgahitanti veditabbaṁ. **Sotāyatanā**dīsupi imināva nayena saṅgahāsaṅgaho veditabbo. **Asaṅkhataṁ khandhato ṭhapetvā**ti ettha pana yasmā asaṅkhataṁ dhammāyatanaṁ nāma nibbānaṁ, tañca khandhasaṅgahaṁ na gacchati, tasmā “khandhato ṭhapetvā”ti vuttaṁ. **Catūhi khandhehī**ti rūpavedanāsaññāsaṅkhārakkhandhehi. Nibbānavajjañhi dhammāyatanaṁ etehi saṅgahitaṁ. Viññāṇakkhandhena pana ṭhapetvā dhammāyatanadhammadhātuyo sesāyatanadhātūhi ca taṁ na saṅgayhati. Tena vuttaṁ “ekena khandhena ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitan”ti. Yathā ca te heṭṭhā rūpakkhandhamūlakā, evamidhāpi cakkhāyatanamūlakāva nayā veditabbā. Dukamattameva pana Pāḷiyaṁ dassetvā “dvādasāyatanānī”ti abhedatova pucchāvissajjanaṁ kataṁ. Dhātuniddesepi eseva nayo.

40. Saccaniddese sabbepi dukatikacatukkā Pāḷiyaṁ dassitā. Yasmā ca dukatikesu samudayasaccasadisameva maggasaccepi vissajjanaṁ, tasmā taṁ samudayānantaraṁ vuttaṁ.

50. Indriyaniddese **jīvitindriyaṁ dvīhi khandhehī**ti rūpajīvitindriyaṁ rūpakkhandhena, arūpajīvitindriyaṁ saṅkhārakkhandhena saṅgahitaṁ. Sesaṁ vuttanayānusāreneva veditabbaṁ. Pāḷivavatthānaṁ panettha āyatanadhātuniddesasadisameva.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. Paṭiccasamuppādaniddese “avijjā katihi khandhehī”ti pucchaṁ anārabhitvā **avijjā ekena khandhenā**ti evaṁ vissajjanameva dassitaṁ. Tattha **saṅkhārapaccayā viññāṇan**ti paṭisandhiyaṁ pavatte ca sabbampi vipākaviññāṇaṁ.

Tenevāha “sattahi dhātūhi saṅgahitan”ti. Nāmarūpampi paṭisandhipavattivaseneva veditabbaṁ. Tenevettha saddāyatanampi saṅgahetvā ekādasahāyatanehi saṅgaho dassito. **Phassā**dīsu khandhabhedo veditabbo. Aññeneva hi ekena khandhena phasso saṅgahito, aññena vedanā, taṇhā-upādānakammabhavā pana saṅkhārakkhandheneva saṅgahitā. Bhavapadañcattha kammabhavādīnaṁ vasena ekādasadhā vibhattaṁ. Tattha kammabhavo phassādīhi sadisavissajjanattā tehi saddhiṁ ekato dassito. Upapattibhavakāmabhavasaññābhavapañcavokārabhavā aññamaññasadisavissajjanattā ekato dassitā. Yasmā cete upādinnakadhammāva, tasmā “ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhī”ti vuttaṁ. Saddāyatanañhi anupādinnaṁ, taṁ ettha na gahitaṁ.

68. Rūpabhavaniddese **pañcahāyatanehī**ti cakkhusotamanarūpadhammāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhusotacakkhuviññāṇasotaviññāṇarūpadhammamanodhātumanoviññāṇadhātūhi. Arūpabhavādayopi tayo sadisavissajjanatthāva ekato dassitā. Tathā asaññābhava-ekavokārabhavā. Tattha **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanehi. Dhātūsupi eseva nayo. Ekatalavāsikānañhi sesabrahmānaṁ cakkhusabbhāvato tassārammaṇattā tattha rūpāyatanaṁ uddhaṭaṁ.

71. **Jāti dvīhi khandhehī**ti rūpajāti rūpakkhandhena, arūpajāti saṅkhārakkhandhena. Jarāmaraṇesupi eseva nayo. Sokādīsupi **ekena khandhenā**ti sokadukkhadomanassāni vedanākkhandhena, paridevo rūpakkhandhena, upāyāsādayo saṅkhārakkhandhenāti evaṁ khandhaviseso veditabbo.

73. **Iddhipādo dvīhī**ti saṅkhāraviññāṇakkhandhehi manāyatanadhammāyatanehi dhammadhātumanoviññāṇadhātūhi. **Jhānaṁ dvīhi**ti vedanākkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Appamaññādayo sadisavissajjanattā ekato niddiṭṭhā. Cittaṁ pana cetanānantaraṁ nikkhittampi asadisavissajjanattā pacchā gahitaṁ. Tattha appamaññādīsu **ekena khandhenā**ti vedanā vedanākkhandhena, saññā saññākkhandhena, sesā saṅkhārakkhandhena saṅgahitāti evaṁ khandhaviseso veditabbo.

7. Tikapadavaṇṇanā

77. Evaṁ Abbhantaramātikāya saṅgahaṁ dassetvā idāni bāhiramātikāya saṅgahaṁ dassetuṁ **kusalā dhammā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha Vedanāttike **tīhi dhātūhī**ti kāyaviññāṇamanoviññāṇadhammadhātūhi. **Sattahi dhātūhī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātūhi ceva manodhātudhammadhātumanoviññāṇadhātūhi ca. Vipākattike **aṭṭhahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṁ tāhiyeva, vipākadhammadhammā pana saṁkiliṭṭhasaṁkilesikehi saddhiṁ sadisavissajjanattā ekato gahitā. Yathā cete, evaṁ sabbatikadukapadesu yaṁ yaṁ padaṁ yena yena padena saddhiṁ sadisavissajjanaṁ hoti, taṁ taṁ uppaṭiyāpi tena tena saddhiṁ gahetvā vissajjitaṁ. Tattha vuttānusāreneva saṅgahāsaṅgahanayo veditabboti.

Saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā.

---

2. Dutiyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Idāni saṅgahitena-asaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **cakkhāyatanenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tatridaṁ lakkhaṇaṁ—imasmiñhi vāre yaṁ khandhapadena saṅgahitaṁ hutvā āyatanadhātupadehi asaṅgahitaṁ, khandhāyatanapadehi vā saṅgahitaṁ hutvā dhātupadena asaṅgahitaṁ, tassa khandhādīhi asaṅgahaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ. Taṁ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Vedanākkhandhena ca vedanākkhandhova saṅgahito, sopi dhammāyatanadhammadhātūhi asaṅgahito nāma natthi. Evaṁ asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni ca evarūpāni manāyatanadhammāyatanādīni padāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni rūpekadesaṁ arūpena asammissaṁ, viññāṇekadesañca aññena asammissaṁ dīpenti, tāni idha gahitāni. Pariyosāne ca—

"Dasāyatanā sattarasa dhātuyo,
Sattindriyā asaññābhavo ekavokārabhavo.
Paridevo sanidassanasappaṭighaṁ,
Anidassanaṁ punadeva sappaṭighaṁ upādā"ti—

Evaṁ **uddā na gāthāya** dassitāneva. Tasmā tesaṁ vaseneva saṅgahāsaṅgaho veditabbo. Pañhavasena hi imasmiṁ vāre āyatanadhātuvaseneva sadisavissajjane vīsati dhamme samodhānetvā eko pañho kato, satta viññāṇadhātuyo samodhānetvā eko, sattindriyāni samodhānetvā eko, dve bhave samodhānetvā eko, paridevena ca sanidassanasappaṭighehi ca eko, anidassanasappaṭighehi eko, sanidassanehi eko, sappaṭighehi ca upādādhammehi ca ekoti aṭṭha pañhā katā. Tesu khandhādivibhāgo evaṁ veditabbo. Seyyathidaṁ—paṭhamapañhe tāva **catūhi khandhehī**ti arūpakkhandhehi. **Dvīhāyatanehī**ti cakkhāyatanādīsu ekekena saddhiṁ manāyatanena. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti cakkhudhātu-ādīsu ekekāya saddhiṁ sattahi viññāṇadhātūhi.

Tatrāyaṁ nayo—cakkhāyatanena hi khandhasaṅgahena rūpakkhandho saṅgahito. Tasmiṁ saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena cakkhāyatanamevekaṁ saṅgahitaṁ. Sesāni dasa āyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tena cakkhudhātuyevekā saṅgahitā. Sesā dasa dhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tena asaṅgahitāni dasāyatanāni, tāni cakkhāyatanamanāyatanehi dvīhi asaṅgahitāni. Yāpi tena asaṅgahitā dasa dhātuyo, tā cakkhudhātuyā ceva sattahi ca viññāṇadhātūhi asaṅgahitāti. Rūpāyatanādīsupi eseva nayo.

172. Dutiyapañhe yasmā yāya kāyaci viññāṇadhātuyā saṅgahito viññāṇakkhandho manāyatanena asaṅgahito nāma natthi, tasmā **āyatanasaṅgahena saṅgahitā**ti vuttaṁ. Ettha pana **catūhi khandhehī**ti rūpādīhi catūhi. **Ekādasahāyatanehī**ti manāyatanavajjehi. **Dvādasahi dhātūhī**ti yathānurūpā cha viññāṇadhātuyo apanetvā sesāhi dvādasahi. Cakkhuviññāṇadhātuyā hi cakkhuviññāṇadhātuyeva saṅgahitā. Itarā asaṅgahitā. Sotaviññāṇadhātu-ādīsupi eseva nayo.

173. Tatiyapañhe cakkhundriyādīnaṁ vissajjanaṁ cakkhāyatanādisadisameva. Itthindriyapurisindriyesu pana dhammāyatanena saddhiṁ dve āyatanāni, dhammadhātuyā ca saddhiṁ aṭṭha dhātuyo veditabbā.

174. Catutthapañhe **tīhāyatanehī**ti rūpāyatana dhammāyatanamanāyatanehi. Tesu hi bhavesu rūpāyatanadhammāyatanavasena dveva āyatanāni tehi saṅgahitāni. Sesāni nava rūpāyatanāni teheva ca dvīhi, manāyatanena cāti tīhi asaṅgahitāni nāma honti. **Navahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātūhi saddhiṁ sattahi viññāṇadhātūhi.

175. Pañcamapañhe **dvīhāyatanehī**ti paṭhamapadaṁ sandhāya saddāyatanamanāyatanehi. Dutiyapadaṁ sandhāya rūpāyatanamanāyatanehi. Dhātuyopi tesaṁyeva ekekena saddhiṁ satta viññāṇadhātuyo veditabbā.

176. Chaṭṭhapañhe **dasahāyatanehī**ti rūpāyatanadhammāyatanavajjehi. **Soḷasahi dhātūhī**ti rūpadhātudhammadhātuvajjeheva. Kathaṁ? Anidassanasappaṭighā hi dhammā nāma nava oḷārikāyatanāni. Tehi khandhasaṅgahena saṅgahite rūpakkhandhe āyatanasaṅgahena tāneva navāyatanāni saṅgahitāni. Rūpāyatanadhammāyatanāni asaṅgahitāni. Dhātusaṅgahenapi tā eva nava dhātuyo saṅgahitā. Rūpadhātudhammadhātuyo asaṅgahitā. Iti yāni tehi asaṅgahitāni dve āyatanāni, tāni rūpāyatanavajjehi navahi oḷārikāyatanehi manāyatanena cāti dasahi asaṅgahitāni. Yāpi tehi asaṅgahitā dve dhātuyo, tā rūpadhātuvajjāhi navahi oḷārikadhātūhi sattahi ca viññāṇadhātūhīti soḷasahi asaṅgahitāti veditabbā.

177. Sattamapañhe **dvīhāyatanehī**ti rūpāyatanamanāyatanehi. **Aṭṭhahi dhātūhī**ti rūpadhātuyā saddhiṁ sattahi viññāṇadhātūhi.

178. Aṭṭhamapañhe **ekādasahāyatanehī**ti sappaṭighadhamme sandhāya dhammāyatanavajjehi, upādādhamme sandhāya phoṭṭhabbāyatanavajjehi. Dhātūsupi eseva nayo. Atthayojanā panettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā.

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Idāni asaṅgahitenasaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tatridaṁ lakkhaṇaṁ—imasmiññhi vāre yaṁ khandhapadena asaṅgahitaṁ hutvā āyatanadhātupadehi saṅgahitaṁ, tassa khandhādīhi saṅgahaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ. Taṁ pana rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi cattāro khandhā khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu tena ekadhammopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Nanu ca vedanādayo dhammāyatanena saṅgahitāti. Saṅgahitā. Na pana rūpakkhandhova dhammāyatanaṁ. Rūpakkhandhato hi sukhumarūpamattaṁ dhammāyatanaṁ bhajati, tasmā ye dhammāyatanena saṅgahitā, na te rūpakkhandhena saṅgahitā nāma. Viññāṇakkhandhenapi itare cattāro khandhā asaṅgahitā. Tesu tena ekopi āyatanadhātusaṅgahena saṅgahito nāma natthi. Evaṁ saṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni ca evarūpāni cakkhāyatanādīni padāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni viññāṇena vā oḷārikarūpena vā asammissaṁ dhammāyatanekadesaṁ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

> "Tayo khandhā tathā saccā, indriyāni ca soḷasa.
> Padāni paccayākāre, cuddasūpari cuddasa.
> Samatiṁsa padā honti, gocchakesu dasasvatha.
> Duve Cūḷantaradukā, aṭṭha honti Mahantarā"ti.

Etesu pana padesu sadisavissajjanāni padāni[1] ekato katvā sabbepi dvādasa pañhā vuttā. Tesu evaṁ khandhavibhāgo veditabbo. Āyatanadhātūsu pana bhedo natthi. Tattha pathamapañhe tāva **tīhi khandhehī**ti rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi. Āyatanadhātuyo pana dhammāyatanadhammadhātuvasena veditabbā.

Tatrāyaṁ nayo—vedanākkhandhena hi nibbānañca sukhumarūpasaññāsaṅkhārā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tesu nibbānaṁ khandhasaṅgahaṁ na gacchati, sesā rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi saṅgahaṁ gacchanti. Āyatanadhātusaṅgahaṁ pana nibbānampi gacchateva. Tena

---

1. Cha padāni (Syā)

vuttaṁ "asaṅkhataṁ khandhato paṭhapetvā tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitā"ti. Saññākkhandhapakkhe panettha saññaṁ apanetvā vedanāya saddhiṁ tayo khandhā, saṅkhārādīsu saṅkhārakkhandhaṁ apanetvā rūpavedanāsaññāvasena tayo khandhā veditabbā.

180. Dutiye **catūhi khandhehī**ti viññāṇavajjehi. Te hi nirodhena khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā.

181. Tatiye **dvīhī**ti vedanāsaññākkhandhehi. Rūpārūpajīvitindriyena hi vedanāsaññāviññāṇakkhandhā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Tesu pana vedanāsaññāva āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā. Tena vuttaṁ "vedanāsaññākkhandhehī"ti. Iminā upāyena sabbattha khandhabhedo veditabbo. Ito parañhi khandhānaṁ nāmamattameva vakkhāma.

182. Catutthe **tīhi khandhehī**ti itthindriyapurisindriyesu vedanāsaññāsaṅkhārehi, vedanāpañcake rūpasaññāsaṅkhārehi, saddhindriyādīsu phassapariyosānesu rūpavedanāsaññākkhandhehi. Vedanāya vedanākkhandhasadisova, taṇhupādānakammabhavesu saṅkhārakkhandhasadisova vinicchayo.

183. Pañcame jātijarāmaraṇesu jīvitindriyasadisova. Jhānena pana nibbānaṁ sukhumarūpaṁ saññā ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā, tasmā taṁ sandhāya rūpakkhandhasaññākkhandhānaṁ vasena dve khandhā veditabbā.

184. Chaṭṭhe sokādittaye vedanāya sadiso, upāyāsādīsu saṅkhārasadiso. Puna vedanāya vedanākkhandhasadiso, saññāya saññākkhandhasadiso, cetanādīsu saṅkhārakkhandhasadiso vinicchayo. Iminā upāyena sattamapañhādīsu saṅgahāsaṅgaho veditabboti.

Asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Idāni saṅgahitenasaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **samudayasaccenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yaṁ khandhādīhi saṅgahitena khandhādivasena saṅgahitaṁ, puna tasseva khandhādīhi saṅgahaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ, taṁ khandhāyatanadhātūsu ekampi sakalakoṭṭhāsaṁ gahetvā ṭhitapadesu na yujjati. Sakalena hi khandhādipadena aññaṁ khandhādivasena saṅgahitaṁ nāma natthi, yaṁ attano saṅgāhakaṁ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṁ gaccheyya, tasmā tathārūpāni padāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni saṅkhārekadesaṁ vā aññena asammissaṁ dīpenti vedanekadesaṁ vā sukhumarūpaṁ vā saddekadesaṁ[1] vā, tāni idha gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

> "Dve saccā pannarasindriyā, ekādasa paṭiccapadā.
> Uddhaṁ puna[2] ekādasa, gocchakapadamettha tiṁsavidhan"ti.

Pañhā panettha dveyeva honti. Tattha yaṁ pucchāya uddhaṭaṁ padaṁ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṁ, te dhamme sandhāya sabbattha **ekena khandhenā**ti-ādi vuttaṁ. Tatrāyaṁ nayo—samudayasaccena hi taṇhāvajjā sesā saṅkhārā khandhādisaṅgahena saṅgahitā. Puna tehi taṇhāva saṅgahitā, sā taṇhā puna saṅkhāreheva khandhādisaṅgahena saṅgahitāti. Eseva nayo sabbattha. Arūpadhammapucchāsu panettha saṅkhārakkhandho vā vedanākkhandho vā eko khandho nāma, rūpadhammapucchāsu rūpakkhandho. Paridevapucchāya saddāyatanaṁ ekaṁ āyatanaṁ nāma, saddadhātu ekā dhātu nāma, sesaṭṭhānesu dhammāyatanadhammadhātuvaseneva attho veditabboti.

Saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā.

---

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Idāni asaṅgahitena-asaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yaṁ khandhādīhi asaṅgahitena khandhādivasena asaṅgahitaṁ, puna tasseva khandhādīhi asaṅgahaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ, taṁ pañcakkhandhaggāhakesu

---

1. Saccekadesaṁ (Sī, Syā)
2. Uddhaṁ pana (Syā)

dukkhasaccādīsu, viññāṇena saddhiṁ sukhumarūpaggāhakesu anidassana-appaṭighādīsu ca padesu na yujjati. Tādisena hi padena nibbānaṁ khandhasaṅgahamattaṁ na gaccheyya. Sesā khandhādīhi asaṅgahitadhammā nāma natthi, tasmā tathārūpāni padāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Yāni pana pañcakkhandhe viññāṇañca sukhumarūpena saddhiṁ ekato na dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

> "Sabbe khandhā tathāyatana-dhātuyo saccato tayo.
> Indriyānipi sabbāni, tevīsati paṭiccato.
>
> Parato soḷasa padā, tecattālīsakaṁ tike.
> Gocchake sattati dve ca, satta Cūḷantare padā.
>
> Mahantare padā vuttā, aṭṭhārasa tato paraṁ.
> Aṭṭhāraseva ñātabbā, sesā idha na bhāsitā"ti.

Pañhā panettha sadisavissajjanānaṁ vasena samodhānetvā katehi saddhiṁ sabbepi catuttiṁsa honti. Tattha yaṁ pucchāya uddhaṭaṁ padaṁ, tadeva yehi khandhādīhi asaṅgahitaṁ, te dhamme sandhāya **ekena khandhenā**ti-ādi vuttaṁ.

Tatrāyaṁ nayo—rūpakkhandhena hi cattāro khandhā nibbānañca khandhasaṅgahena asaṅgahitā. Āyatanadhātusaṅgahena pana ṭhapetvā viññāṇaṁ avasesā saṅgahitāti viññāṇameva tīhipi khandhasaṅgahādīhi asaṅgahitaṁ nāma. Puna tena viññāṇena saddhiṁ nibbānena cattāro khandhā khandhādisaṅgahena asaṅgahitā. Te sabbepi puna viññāṇeneva khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti ekena khandhena ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahitā nāma honti. Atha vā yadetaṁ rūpakkhandhena viññāṇameva tīhi khandhādisaṅgahehi asaṅgahitaṁ, tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitā. Puna te rūpadhammā viññāṇeneva tīhi saṅgaheti asaṅgahitā. Viññāṇañca khandhato eko viññāṇakkhandho hoti, āyatanato ekaṁ manāyatanaṁ, dhātuto satta viññāṇadhātuyo, tasmā "ekena khandhenā"ti-ādi vuttaṁ. Iminā upāyena sabbattha yaṁ pucchāya uddhaṭaṁ padaṁ, tadeva yehi dhammehi khandhādivasena asaṅgahitaṁ, tesaṁ dhammānaṁ vasena khandhādayo veditabbā. Tattha dutiyapañhe tāva rūpaviññāṇānaṁ

vasena veditabbā. Vedanādayo hi rūpaviññāṇeheva khandhādisaṅgahena asaṅgahitā, te ca dve khandhā, ekādasāyatanāni, sattarasa dhātuyo honti.

195. Tatiyapañhe viññāṇaṁ rūpādīhi catūhi asaṅgahitanti tesaṁ vasena khandhādayo veditabbā.

196. Catutthapañhe cakkhāyatanaṁ vedanādīhi catūhīti iminā nayena sabbattha khandhādayo veditabbā. Pariyosāne "rūpañca dhammāyatanan"ti uddānagāthāya dassitadhammāyeva aññenākārena saṅkhipitvā dassitāti.

Asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā.

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Idāni sampayogavippayogapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandho**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yaṁ labbhati, yañca na labbhati, taṁ sabbaṁ pucchāya gahitaṁ. Vissajjane pana yaṁ na labbhati, taṁ natthīti paṭikkhittaṁ. "Catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo. Sabhāgo. Visabhāgo"ti hi vacanato catūhi arūpakkhandheheva sabhāgānaṁ ekasantānasmiṁ ekakkhaṇe uppannānaṁ arūpakkhandhānaṁyeva aññamaññaṁ sampayogo labbhati. Rūpadhammānaṁ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṁ sampayogo nāma natthi. Tathā rūpanibbānānaṁ arūpakkhandhehi. Visabhāgā hi te tesaṁ. Yathā ca arūpakkhandhānaṁ rūpanibbānehi, evaṁ bhinnasantānehi nānākkhaṇikehi arūpadhammehipi saddhiṁ natthiyeva. Tepi hi tesaṁ santānakkhaṇavisabhāgatāya visabhāgāyeva. Ayaṁ pana visabhāgatā saṅgahaṭṭhena virujjhanato saṅgahanaye natthi. Gaṇanūpagamattañhi saṅgahaṭṭho. Sampayoganaye pana atthi, ekuppādatādilakkhaṇañhi sampayogaṭṭhoti. Evamettha yassa ekadhammenapi sampayogalakkhaṇaṁ na yujjhati, tassa pucchāya saṅgahaṁ katvāpi **natthī**ti paṭikkhepo kato. Yassa vippayogalakkhaṇaṁ yujjati, tassa vippayogo dassito. Yāni pana padāni sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutte rūpena nibbānena vā missakadhamme dīpenti, tāni sabbathāpi idha na yujjantīti na gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

"Dhammāyatanaṁ dhammadhātu, dukkhasaccañca jīvitaṁ.
Saḷāyatanaṁ nāmarūpaṁ, cattāro ca mahābhavā.

Jātijarā ca maraṇaṁ, tikesvekūnavīsati.
Gocchakesu ca paññāsa, aṭṭha Cūḷantare padā.

Mahantare pannarasa, aṭṭhārasa tato pare.
Tevīsa padasataṁ etaṁ, sampayoge na labbhatī"ti.

Dhammāyatanañhi rūpanibbānamissakattā tasmiṁ apariyāpannena viññāṇenapi na sakkā sampayuttanti vattuṁ. Yasmā panettha vedanādayo viññāṇena sampayuttā, tasmā vippayuttantipi na sakkā vattuṁ. Sesesupi eseva nayo. Evaṁ sabbatthāpi etāni na yujjantīti idha na gahitāni, sesāni khandhādīni yujjantīti tāni gahetvā ekekavasena ca samodhānena ca[1] pañhavissajjanaṁ kataṁ. Tesu pañhesu paṭhame **ekenāyatanenā**ti manāyatanena. **Kehicī**ti dhammāyatanadhammadhātupariyāpannehi vedanāsaññāsaṅkhārehi.

229. Dutiye **tīhī**ti pucchitaṁ pucchitaṁ ṭhapetvā sesehi. **Kehici sampayutto**ti vedanākkhandho saññāsaṅkhārehi, itarepi attānaṁ ṭhapetvā itarehi. **Kehici vippayutto**ti rūpanibbānehi. Evaṁ sabbattha rūpassa vippayoge dhammāyatanadhammadhātūsu arūpaṁ, arūpassa vippayoge rūpaṁ daṭṭhabbaṁ. Tatiyapañho uttānatthova.

231. Catutthe "katihi khandhehī"ti-ādiṁ avatvā **sampayuttanti natthī**ti vuttaṁ, taṁ pana khandhādīnaṁyeva vasena veditabbaṁ. Paratopi evarūpesu pañhesu eseva nayo. Ādipañhasmiñhi sarūpato dassetvā parato Pāḷi saṅkhittā. Iminā nayena sabbattha atthayojanā veditabbā. Yattha pana nātipākaṭā bhavissati, tattha naṁ pākaṭaṁ katvāva gamissāma.

234. **Soḷasahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇadhātu tāva attānaṁ ṭhapetvā chahi viññāṇadhātūhi dasahi ca rūpadhātūhi. Sesāsupi eseva nayo.

---

1. Samodhānetvā (Syā)

235. **Tīhi khandhehī**ti saṅkhārakkhandhaṁ ṭhapetvā sesehi. **Ekāya dhātuyā**ti manoviññāṇadhātuyā[1]. Samudayamaggānañhi aññāya dhātuyā sampayogo natthi. **Ekena khandhenā**ti saṅkhārakkhandhena. **Ekenāyatanenā**ti dhammāyatanena. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. Etesu hi taṁ saccadvayaṁ kehici sampayuttaṁ.

238. Sukhindriyādipañhe **tīhī**ti saññāsaṅkhāraviññāṇehi. **Ekāya dhātuyā**ti kāyaviññāṇadhātuyā manoviññāṇadhātuyā ca. **Chahi dhātūhī**ti kāyaviññāṇadhātuvajjāhi.

245. Rūpabhavapañhe sabbesampi arūpakkhandhānaṁ arūpāyatanānañca atthitāya **na kehicī**ti vuttaṁ. Ghānajivhākāyaviññāṇadhātūnaṁ pana natthitāya **tīhi dhātūhi vippayutto**ti vuttaṁ.

256. Adhimokkhapañhe **dvīhi dhātūhī**ti manodhātumanoviññāṇadhātūhi. **Pannarasahī**ti sesāhi dasahi rūpadhātūhi pañcahi ca cakkhuviññāṇādīhi.

257. Kusalapañhe kusalehi catunnampi khandhānaṁ gahitattā sampayogo paṭikkhitto.

258. Vedanāttikapañhe **ekena khandhenā**ti vedanākkhandheneva. **Pannarasahī**ti cakkhusotaghānajivhāviññāṇadhātumanodhātūhi ceva rūpadhātūhi ca. **Ekādasahī**ti kāyaviññāṇadhātuyā saddhiṁ rūpadhātūhi.

262. Nevavipākanavipākadhammadhammapañhe **pañcahī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Anupādinna-anupādāniyapañhe **chahī**ti manoviññāṇadhātuvajjāhi. Savitakkasavicārapañhe **pannarasahī**ti pañcahi viññāṇehi saddhiṁ rūpadhātūhi. Avitakkavicāramattapañhe **ekena khandhenā**ti-ādi saṅkhārakkhandhavaseneva veditabbaṁ. Dutiyajjhānavicārañhi ṭhapetvā sesā **avitakkavicāramattā** nāma. Pītiṁ ṭhapetvā sesā **pītisahagatā.** Tattha vicāro vicārena, pīti ca pītiyā na sampayuttāti saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūsu kehici sampayuttā nāma. **Soḷasahī**ti dhammadhātumanoviññāṇadhātuvajjāheva.

---

1. Ekāya viññāṇadhātuyā (Sī)

Avitakka-avicārapañhe **ekāya dhātuyā**ti manodhātuyā. **Sukhasahagatā upekkhāsahagatā** ca Vedanāttike vuttāva. **Dassanenapahātabbā**dayo kusalasadisāva.

271. **Parittārammaṇaṁ** vipākadhammasadisaṁ. **Ekāya dhātuyā**ti dhammadhātuyā. **Kehicī**ti ye tattha parittārammaṇā na honti, tehi. Dhammadhātu pana parittārammaṇānaṁ channaṁ cittuppādānaṁ vasena catūhi khandhehi saṅgahitattā paṭhamapaṭikkhepameva bhajati. **Mahaggatārammaṇā**dayo kusalasadisāva.

273. Anuppannesu **pañcahi dhātūhī**ti cakkhuviññāṇādīhi. Tāni hi ekantena uppādidhammabhūtāneva, uppannakoṭṭhāsampi pana bhajanti. **Paccuppannārammaṇā**dayo parittārammaṇasadisāva. **Hetu**-ādayo samudayasadisāva. **Sahetukā ceva na ca hetū**pi pītisahagatasadisāva. Tathā **parāmāsasampayuttā. Anupādinnā** anuppannasadisāva. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Sampayogavippayogapadavaṇṇanā.

---

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Idāni sampayuttenavippayuttapadaṁ bhājetuṁ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tatridaṁ lakkhaṇaṁ—imasmiñhi vāre pucchāya uddhaṭapadena ye dhammā sampayuttā, tehi ye dhammā vippayuttā, tesaṁ khandhādīhi vippayogaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ. Taṁ pana rūpakkhandhādīsu na yujjati. Rūpakkhandhena hi sampayuttā nāma natthi, tasmā tañca, aññāni ca evarūpāni padāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme, viññāṇañca aññena asammissaṁ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

“Cattāro khandhāyatanañca ekaṁ,
Dve indriyā dhātupadāni satta.
Tayo paṭiccā atha phassasattakaṁ,
Tike tayo satta Mahantare ca.
Ekaṁ savitakkaṁ savicāramekaṁ,
Yuttaṁ upekkhāya ca ekamevā”ti.

Pariyosāne “khandhā caturo”ti-ādināpi ayamevattho saṅgahito. Tattha yāni padāni sadisavissajjanāni, tāni uppaṭipāṭiyāpi samodhānetvā tattha vedanākkhandhādikā pañhā katā. Tesu evaṁ khandhādivibhāgo veditabbo—vedanākkhandhādipañhe tāva **ekenā**ti manāyatanena. **Sattahī**ti viññāṇadhātūhi. **Kehicī**ti dhammāyatane vedanādīhi. Viññāṇadhātupañhe **te dhammā na kehicī**ti te pucchāya uddhaṭapadaṁ viññāṇadhātuṁ ṭhapetvā sesā cha viññāṇādhātudhammā rūpaṁ nibbānañca. Tehi sabbesaṁ khandhāyatanānaṁ saṅgahitattā na kehici khandhehi āyatanehi vā vippayuttā. **Ekāya dhātuyā**ti yā yā pucchāya uddhaṭā hoti, tāya tāya.

309. Upekkhindriyapañhe **pañcahī**ti upekkhāsampayuttāti cakkhuviññāṇadhātu-ādīhi. Iminā nayena sabbattha pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṁ vippayuttānaṁ vasena attho veditabboti.

Sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

---

8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Idāni vippayuttenasampayuttapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha sabbāpi pucchā moghapucchāva. Rūpakkhandhena hi vippayuttā nāma cattāro khandhā, tesaṁ aññehi sampayogo natthi. Vedanākkhandhena vippayuttaṁ rūpaṁ nibbānañca, tassa ca kenaci sampayogo natthi. Evaṁ sabbapadesu. Vippayuttānaṁ pana sampayogābhāvo veditabbo. Iti pucchāya moghattā sabbavissajjanesu **natthi natthi**-icceva vuttanti.

Vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Idāni sampayuttenasampayuttapadaṁ bhājetuṁ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yaṁ khandhādivasena sampayuttaṁ, puna tasseva khandhādīhi sampayogaṁ pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ. Taṁ rūpena vā rūpamissakehi vā sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehi vā padehi saddhiṁ na yujjati. Rūpena hi rūpamissakena vā aññesaṁ sampayogo natthi, sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehi sabbesaṁ sampayogārahānaṁ khandhādīnaṁ gahitattā aññaṁyeva natthi, yaṁ tena saha sampayogaṁ paccheyya, tasmā tathārūpāni padāni idha na gahitāni. Yāni pana padāni rūpena asammissaṁ arūpekadesaṁ dīpenti, tāni idha gahitāni. Tesaṁ idamuddānaṁ—

"Arūpakkhandhā cattāro, manāyatanameva ca.
Viññāṇadhātuyo satta, dve saccā cuddasindriyā.

Paccaye dvādasa padā, tato upari soḷasa.
Tikesu aṭṭha gocchake, tecattālīsameva ca.

Mahantaraduke satta, padā Piṭṭhidukesu cha.
Navamassa padassete, niddese saṅgahaṁ gatā"ti.

Sabbapañhesu pana ye dhammā pucchāya uddhaṭā, te yehi sampayuttā honti, tesaṁ vasena khandhādibhedo veditabbo. Vedanākkhandhena hi itare tayo khandhā sampayuttā, puna tehi vedanākkhandho sampayutto, so tehi saññādīhi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi ekasmiṁ dhammāyatane dhammādhātuyā ca kehici saññāsaṅkhāreheva sampayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā.

---

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Idāni vippayuttenavippayuttapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ye sampayogaviggayogapadaniddese rūpakkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṁ pana ekato

gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha yaṁ padaṁ pucchāya uddhaṭaṁ, taṁ yehi dhammehi vippayuttaṁ, tesaṁ vasena khandhādivibhāgo veditabbo. Rūpakkhandhena hi vedanādayo vippayuttā, tehi ca rūpakkhandho vippayutto. Nibbānaṁ pana sukhumarūpagatikameva. So rūpakkhandho catūhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi dhammāyatanadhammadhātūsu kehici vedanādīhi dhammeheva vippayutto. Eseva nayo sabbatthāti.

Vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā.

---

11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Idāni saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṁ bhājetuṁ **samudayasaccenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ye saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese samudayasaccādayova dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Sadisavissajjanānaṁ pana ekato gahitattā padāni aññāya paṭipāṭiyā āgatāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena khandhādisaṅgahena saṅgahitā, tesaṁ yehi sampayogo vā vippayogo vā hoti, tesaṁ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṁ nayo—samudayasaccena tāva saṅkhārakkhandhapariyāpannā dhammā khandhādisaṅgahena saṅgahitā, te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhaṁ sesehi sampayuttattā kehici sampayuttā nāma. Ekena pana rūpakkhandhena dasahi rūpāyatanehi rūpadhātūhi ca vippayuttā, ekasmiṁ dhammāyatane dhammadhātuyā ca rūpanibbānehi vippayuttattā kehici vippayuttā nāma. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Idāni sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **vedanākkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ye sampayuttenasampayuttapadaniddese vedanākkhandhādayo dhammā uddhaṭā, sabbapucchāsu teyeva uddhaṭā. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭapadena sampayuttā, tesaṁ yehi saṅgaho asaṅgaho vā hoti, tesaṁ vasena khandhādibhedo veditabbo.

Tatrāyaṁ nayo—vedanākkhandho hi saññādīhi sampayutto, te saññādayo tīhi saññādikkhandhehi dvīhi dhammāyatanamanāyatanehi dhammadhātuyā ceva sattahi ca viññāṇadhātūhīti aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, sesāhi khandhāyatanadhātūhi asaṅgahitā. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

---

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Idāni asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha ye pañcame asaṅgahitena-asaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena sadisapañhā dhammā, ye ca arūpabhavena sadisā, teyeva uddhaṭā. Sesā pana na ruhantīti na uddhaṭā. Vedanākkhandhena hi khandhādivasena rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti, tesañca sampayogo nāma natthi, tasmā yāni[1] padāni ruhanti, tāneva sadisavissajjanehi saddhiṁ samodhānetvā uddhaṭāni. Tattha ye dhammā pucchāya uddhaṭadhammehi khandhādivasena asaṅgahitā, te yehi sampayuttā vippayuttā ca, tesaṁ vasena khandhādivibhāgo veditabbo.

Tatrāyaṁ nayo—rūpakkhandhena tāva viññāṇameva tīhi saṅgahehi asaṅgahitaṁ, taṁ vedanādīhi tīhi khandhehi dhammāyatanadhammadhātūsu ca vedanādīheva sampayuttaṁ, ekena rūpakkhandhena dasahi rūpāyatanarūpadhātūhi

---

1. Yāni pana (Syā)

dhammāyatanadhammadhātūsu ca rūpanibbānadhammehi vippayuttaṁ. Taṁ sandhāya **te dhammā tīhi khandhehī**ti-ādi vuttaṁ. Iminā nayena sabbattha attho veditabboti.

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā.

---

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Idāni vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaṁ bhājetuṁ **rūpakkhandhenā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha yesaṁ padānaṁ vippayogo na ruhati, tāni imasmiṁ vāre na gahitāni. Kāni pana tānīti?[1] Dhammāyatanādīni. Dhammāyatanassa hi khandhādīsu ekenāpi vippayogo na ruhati. Dhammadhātu-ādīsupi eseva nayo. Tesaṁ idamuddānaṁ—

"Dhammāyatanaṁ dhammadhātu, jīvitindriyameva ca.
Nāmarūpapadañceva, saḷāyatanameva ca.

Jāti-ādittayaṁ ekaṁ, padaṁ vīsatime tike.
Tikāvasānikaṁ ekaṁ, satta Cūḷantare padā.

Daseva gocchake honti, Mahantaramhi cuddasa.
Cha padāni tato uddhaṁ, sabbānipi samāsato.
Padāni ca na labbhanti, cattālīsañca satta cā"ti.

Pariyosāne ca "dhammāyatanaṁ dhammadhātū"ti gāthāpi imamevatthaṁ dīpetuṁ vuttā. Imāni pana ṭhapetvā sesāni sabbānipi labbhanti, tesu khandhādivibhāgo vuttanayānusāreneva veditabboti.

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā.

---

1. Tāni pana kānīti (Sī, Ka)

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Dhātuppabhedakusalo, yaṁ Dhātukathaṁ Tathāgato āha.
Tassā nayamukhabheda-ppakāsanaṁ niṭṭhitaṁ hoti.

Iminā nayamukhabheda-ppakāsanena hi vibhāvinā sakkā.
Ñātuṁ sabbepi nayā, saṅkhepakathāva iti vuttā.

Ekekassa pana sace, padassa vitthārameva bhāseyyaṁ.
Vacanañca ativiya bahuṁ, bhaveyya attho ca aviseso.

Iti ūnabhāṇavāra-dvayāya yaṁ tantiyā mayā etaṁ.
Kurunā pattaṁ puññaṁ, sukhāya taṁ hotu lokassāti.

Dhātukathā-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nipuṇatthaṁ pakaraṇaṁ, dhātubhedappakāsano.
Satthā Dhātukathaṁ nāma, desayitvā surālaye.

Anantaraṁ tassa Jino, paññattibhedadīpanaṁ.
Āha Puggalapaññattiṁ, yaṁ loke aggapuggalo.

Tassā saṁvaṇṇanokāso, yasmā dāni upāgato.
Tasmā naṁ vaṇṇayissāmi, taṁ suṇātha samāhitāti.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. **Cha paññattiyo Khandhapaññatti -pa- puggalapaññattī**ti ayaṁ tāva puggalapaññattiyā uddeso. Tattha **chā**ti gaṇanaparicchedo. Tena ye dhamme idha paññapetukāmo, tesaṁ gaṇanavasena saṅkhapato paññattiparicchedaṁ dasseti. **Paññattiyo**ti paricchinnadhammanidassanaṁ. Tattha "ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapetī"ti[1] āgataṭṭhāne paññāpanā dassanā pakāsanā paññatti nāma. "Supaññattaṁ mañcapīṭhan"ti[2] āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā paññatti nāma. Idha ubhayampi vaṭṭati. Cha paññattiyoti hi cha paññāpanā cha dassanā pakāsanātipi cha ṭhapanā nikkhipanātipi idha adhippetameva. Nāmapaññatti hi te te dhamme dassetipi, tena tena koṭṭhāsena ṭhapetipi.

Khandhapaññattīti-ādi pana saṅkhepato tāsaṁ paññattīnaṁ sarūpadassanaṁ. Tattha khandhānaṁ khandhāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **Khandhapaññatti** nāma. Āyatanānaṁ āyatanānīti, dhātūnaṁ dhātuyoti, saccānaṁ saccānīti, indriyānaṁ indriyānīti, puggalānaṁ puggalāti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā **Puggalapaññatti** nāma.

---

1. Saṁ 1. 264 piṭṭhe. 2. Vi 1. 172 piṭṭhe.

Pāḷimuttakena pana Aṭṭhakathānayena aparāpi cha paññattiyo vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti vijjamānena avijjamānapaññatti avijjamānena vijjamānapaññatti vijjamānena vijjamānapaññatti avijjamānena avijjamānapaññattīti. Tattha kusalākusalasseva saccikaṭṭhaparamatthavasena vijjamānassa sato sambhūtassa dhammassa paññāpanā **vijjamānapaññatti** nāma. Tathā avijjamānassa lokaniruttimattasiddhassa itthipurisādikassa paññāpanā **avijjamānapaññatti** nāma. Sabbākārenapi anupalabbhaneyyassa vācāvatthumattasseva pañcamasaccādikassa titthiyānaṁ aṇupakatipurisādikassa vā paññāpanāpi avijjamānapaññattiyeva, sā pana sāsanāvacarā na hotīti idha na gahitā. Iti imesaṁ vijjamānāvijjamānānaṁ vikappanavasena sesā veditabbā. Tevijjo chaḷabhiññoti-ādīsu hi tisso vijjā cha abhiññā ca vijjamānā, puggalo avijjamāno, tasmā tisso vijjā assāti tevijjo, cha abhiññā assāti chaḷabhiññoti evaṁ vijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Itthirūpaṁ purisarūpanti-ādīsu pana itthipurisā avijjamānā, rūpaṁ vijjamānaṁ, tasmā itthiyā rūpaṁ itthirūpaṁ, purisassa rūpaṁ purisarūpanti evaṁ avijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Cakkhusamphasso sotasamphassoti-ādīsu cakkhusotādayopi phassopi vijjamānoyeva, tasmā cakkhumhi samphasso, cakkhuto jāto samphasso, cakkhussa vā phalabhūto samphasso cakkhusamphassoti evaṁ vijjamānena vijjamānassa paññāpanato evarūpā **vijjamānena vijjamānapaññatti** nāma. Khattiyaputto brāhmaṇaputto seṭṭhiputtoti-ādīsu khattiyādayopi avijjamānā puttopi, tasmā khattiyassa putto khattiyaputtoti evaṁ avijjamānena avijjamānassa paññāpanato evarūpā **avijjamānena avijjamānapaññatti** nāma. Tāsu imasmiṁ pakaraṇe purimā tissova paññattiyo labbhanti. "Khandhapaññatti -pa- indriyapaññattī"ti imasmiñhi ṭhāne vijjamānasseva paññāpitattā vijjamānapaññatti labbhati, puggalapaññattīti pade avijjamānapaññatti, parato pana tevijjo chaḷabhiññoti-ādīsu vijjamānena avijjamānapaññatti labbhatīti.

Aṭṭhakathāmuttakena pana ācariyanayena aparāpi cha paññattiyo upādāpaññatti upanidhāpaññatti samodhānapaññatti upanikkhittapaññatti tajjāpaññatti

santatipaññattīti. Tattha yo[1] rūpavedanādīhi ekattena vā aññattena vā rūpavedanādayo viya saccikaṭṭhaparamatthena anupalabbhasabhāvopi[2] rūpavedanādibhede khandhe upādāya nissāya kāraṇaṁ katvā sammato satto, tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṁ muṭṭhi uddhananti ca, te teyeva rūpādayo upādāya ghaṭo paṭo, candasūriyaparivattādayo upādāya kālo disā, taṁ taṁbhūtanimittañceva bhāvanānisaṁsañca upādāya nissāya kāraṇaṁ katvā sammataṁ tena tenākārena upaṭṭhitaṁ uggahanimittaṁ paṭibhāganimittanti, ayaṁ evarūpā **upādāpaññatti** nāma. Paññapetabbaṭṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassatthassa paññāpanā ayaṁ avijjamānapaññattiyeva.

Yā paṭhamadutiyādīni upanidhāya dutiyaṁ tatiyanti-ādikā, aññamaññañca upanidhāya dīghaṁ rassaṁ dūraṁ santi kanti-ādikā paññāpanā, ayaṁ **upanidhāpaññatti** nāma. Apicesā upanidhāpaññatti tadaññāpekkhūpanidhā hatthagatūpanidhā sampayuttūpanidhā samāropitūpanidhā avidūragatūpanidhā paṭibhāgūpanidhā tabbahulūpanidhā tabbisiṭṭhūpanidhāti-ādinā bhedena anekappakārā.

Tattha dutiyaṁ tatiyanti-ādikāva tadaññaṁ apekkhitvā vuttatāya **tadaññāpekkhūpanidhā** nāma. Chattapāṇi satthapāṇīti-ādikā hatthagataṁ upanidhāya vuttatāya **hatthagatūpanidhā** nāma. Kuṇḍalī sikharī kiriṭīti-ādikā sampayuttaṁ upanidhāya vuttatāya **sampayuttūpanidhā** nāma. Dhaññasakaṭaṁ sappikumbhoti-ādikā samāropitaṁ upanidhāya vuttatāya **samāropitūpanidhā** nāma. Indasālaguhā piyaṅguguhā serīsakanti-ādikā avidūragataṁ upanidhāya vuttatāya **avidūragatūpanidhā** nāma. Suvaṇṇavaṇṇo usabhagāmīti-ādikā paṭibhāgaṁ upanidhāya vuttatāya **paṭibhāgūpanidhā** nāma. Padumassaro brāhmaṇagāmoti-ādikā tabbahulaṁ upanidhāya vuttatāya **tabbahulūpanidhā** nāma. Maṇikaṭakaṁ vajirakaṭakanti-ādikā tabbisiṭṭhaṁ upanidhāya vuttatāya **tabbisiṭṭhūpanidhā** nāma.

Yā pana tesaṁ tesaṁ samodhānamapekkhitvā tidaṇḍaṁ aṭṭhapadaṁ dhaññarāsi puppharāsīti-ādikā paññāpanā, ayaṁ **samodhānapaññatti** nāma. Yā purimassa purimassa upanikkhipitvā dve tīṇi cattārīti-ādikā paññāpanā,

---

1. Yā (?) 2. Anupalabbhasabhāvāpi (?)

ayaṁ **upanikkhittapaññatti** nāma. Yā taṁ taṁ dhammasabhāvaṁ apekkhitvā pathavī tejo kakkhaḷatā uṇhatāti-ādikā paññāpanā, ayaṁ **tajjāpaññatti** nāma. Yā pana santativicchedābhāvaṁ apekkhitvā āsītiko nāvutikoti-ādikā paññāpanā, ayaṁ **santatipaññatti** nāma. Etāsu pana tajjāpaññatti vijjamānapaññattiyeva, sesā avijjamānapakkhañceva avijjamānena avijjamānapakkhañce bhajanti.

Aṭṭhakathāmuttakena ācariyanayeneva aparāpi cha paññattiyo kiccapaññatti saṇṭhānapaññatti liṅgapaññatti bhūmipaññatti paccattapaññatti asaṅkhatapaññattīti. Tattha bhāṇako dhammakathikoti-ādikā kiccavasena paññāpanā **kiccapaññatti** nāma. Kiso thūlo parimaṇḍalo caturassoti-ādikā saṇṭhānavasena paññāpanā **saṇṭhāna paññatti** nāma. Itthī purisoti-ādikā liṅgavasena paññāpanā **liṅgapaññatti** nāma. Kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā Kosalakā Mādhurāti-ādikā bhūmivasena paññāpanā **bhūmipaññatti** nāma. Tisso nāgo sumanoti-ādikā paccattanāmakaraṇamattavasena paññāpanā **paccattapaññatti** nāma. Nirodho nibbānanti-ādikā asaṅkhatadhammassa paññāpanā **asaṅkhatapaññatti** nāma. Tattha ekaccā bhūmipaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññattiyeva, kiccapaññatti vijjamānena avijjamānapakkhaṁ bhajati sesā avijjamānapaññattiyo nāma.

2. Idāni yāsaṁ paññattīnaṁ uddesavāre saṅkhepato sarūpadassanaṁ kataṁ, saṅkhepatoyeva tāva tāsaṁ vatthuṁ vibhajitvā dassanavasena tā dassetuṁ **kittāvatā**ti-ādimāha. Tattha pucchāya tāva evamattho veditabbo—yā ayaṁ khandhānaṁ khandhāti paññāpanā dassanā ṭhapanā, sā kittakena hotīti kathetukamyatāpucchā. Parato **kittāvatā āyatanānan**ti-ādīsupi eseva nayo. Vissajjanepi evamattho veditabbo—yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā, pabhedato rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandhoti vā, tatrāpi rūpakkhandho kāmāvacaro, sesā catubhūmikāti vā evarūpaṁ paññāpanaṁ hoti, ettakena khandhānaṁ khandhāti paññatti hoti.

3. Tathā yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanānīti vā, pabhedato cakkhāyatanaṁ -pa- dhammāyatananti vā, tatrāpi dasāyatanā

kāmāvacarā, dvāyatanā catubhūmikāti vā evarūpaṁ paññāpanaṁ hoti, ettakena āyatanānaṁ āyatanānīti paññatti hoti.

4. Yattakena paññāpanena saṅkhepato aṭṭhārasa dhātuyoti vā, pabhedato cakkhudhātu -pa- manoviññāṇadhātūti vā, tatrāpi soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikāti vā evarūpaṁ paññāpanaṁ hoti, ettakena dhātūnaṁ dhātūti paññatti hoti.

5. Yattakena paññāpanena saṅkhepato cattāri saccānīti vā, pabhedato dukkhasaccaṁ -pa- nirodhasaccanti vā, tatrāpi dve saccā lokiyā, dve saccā lokuttarāti vā evarūpaṁ paññāpanaṁ hoti, ettakena saccānaṁ saccānīti paññatti hoti.

6. Yattakena paññāpanena saṅkhepato bāvīsatindriyānīti vā, pabhedato cakkhundriyaṁ -pa- aññātāvindriyanti vā, tatrāpi dasindriyāni kāmāvacarāni, navindriyāni missakāni, tīṇi indriyāni lokuttarānīti vā evarūpaṁ paññāpanaṁ hoti, ettakena indriyānaṁ indriyānīti paññatti hoti. Ettāvatā saṅkhepato vatthuṁ vibhajitvā dassanavasena pañca paññattiyo dassitā honti.

7. Idāni vitthārato vatthuṁ vibhajitvā dassanavasena puggalapaññattiṁ dassetuṁ **samayavimutto, asamayavimutto**ti-ādimāha. Sammāsambuddhena hi tile visārayamānena viya vāke hīrayamānena viya ca heṭṭhā Vibhaṅgappakaraṇe imāsaṁ pañcannaṁ paññattīnaṁ vatthubhūtā khandhādayo nippadesena kathitāti tena te idha ekadeseneva kathesi. Chaṭṭhā puggalapaññatti heṭṭhā akathitāva. Idhāpi uddesavāre ekadeseneva kathitā, tasmā taṁ vitthārato kathetukāmo "samayavimutto, asamayavimutto"ti ekakato paṭṭhāya yāva dasakā mātikaṁ ṭhapesīti.

Mātikāvaṇṇanā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Idāni yathāṭhapitaṁ mātikaṁ ādito paṭṭhāya vibhajitvā dassetuṁ **katamo ca puggalo samayavimutto**ti-ādimāha. Tattha **idhā**ti imasmiṁ sattaloke. **Ekacco puggalo**ti eko puggalo. **Kālena kālan**ti ettha bhummavasena attho veditabbo, ekekasmiṁ kāleti vuttaṁ hoti. **Samayena samayan**ti idaṁ purimasseva vevacanaṁ. **Aṭṭha vimokkhe**ti rūpāvacarārūpāvacara-aṭṭhasamāpattiyo. Tāsañhi paccanīkadhammehi vimuccanato vimokkhoti nāmaṁ. **Kāyenā**ti vimokkhasahajātena nāmakāyena. **Phusitvā viharatī**ti paṭilabhitvā iriyati. Katamasmiṁ panesa kāle vimokkhe phusitvā viharatīti? Samāpattiṁ samāpajjitukāmassa hi kālo nāma atthi, akālo nāma atthi. Tattha pātova sarīrapaṭijagganakālo vattakaraṇakālo ca samāpajjanassa akālo nāma. Sarīraṁ pana paṭijaggitvā vattaṁ katvā vasanaṭṭhānaṁ pavisitvā nisinnassa yāva piṇḍāya gamanakālo nāgacchati, etasmiṁ antare samāpajjanassa kālo nāma.

Piṇḍāya gamanakālaṁ pana sallakkhetvā nikkhantassa cetiyavandanakālo bhikkhusaṁghaparivutassa vitakkamāḷake ṭhānakālo piṇḍāya gamanakālo gāme caraṇakālo āsanasālāya yāgupānakālo vattakaraṇakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Āsanasālāya pana vivitte okāse sati yāva bhattakālo nāgacchati, etasmimpi antare samāpajjanassa kālo nāma. Bhattaṁ pana bhuñjanakālo vihāragamanakālo pattacīvarapaṭisāmanakālo divāvattakaraṇakālo paripucchādānakāloti ayampi samāpajjanassa akālo nāma. Yo akālo, sveva asamayo, taṁ sabbampi ṭhapetvā avasese kāle kāle samaye samaye[1] vuttappakāre aṭṭha vimokkhe sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharanto "idhekacco puggalo -pa- viharatī"ti vuccati.

---

1. Avasese kāle avasese samaye (Sī, Syā)

Apicesa saphassakehi sahajātanāmadhammehi sahajātadhamme phusatiyeva[1] nāma, upacārena appanaṁ phusatiyeva nāma, purimāya appanāya aparaṁ appanaṁ phusatiyeva. Yena hi saddhiṁ ye dhammā sahajātā, tena te paṭiladdhā nāma honti. Phassenāpi phuṭṭhāyeva nāma honti. Upacārampi appanāya paṭilābhakāraṇameva. Tathā purimā appanā apara-appanāya. Tatrāssa evaṁ sahajātehi sahajātānaṁ phusanā veditabbā—paṭhamajjhānañhi vitakkādīhi pañcaṅgikaṁ. Tasmiṁ ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena paṭhamajjhānasamāpattivimokkhaṁ phusitvā paṭilabhitvā viharati. Dutiyaṁ jhānaṁ pītisukhacittekaggatāhi tivaṅgikaṁ. Tatiyaṁ sukhacittekaggatāhi duvaṅgikaṁ. Catutthaṁ upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṁ. Tathā ākāsānañcāyatanaṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanañca. Tattha ṭhapetvā tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammā cattāro khandhā nāma honti. Tena nāmakāyena nevasaññānāsaññāyatanasamāpattivimokkhaṁ phusitvā paṭilabhitvā viharati.

Paññāya cassa disvāti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṁ, maggapaññāya catusaccadhamme passitvā. **Ekacce āsavā parikkhīṇā hontī**ti upaḍḍhupaḍḍhā paṭhamamaggādivajjhā āsavā parikkhīṇā honti. **Ayaṁ vuccati puggalo samayavimutto**ti ettha aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano[2] tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṁ vaṭṭati. Pāḷiyaṁ pana "ekacce āsavā parikkhīṇā"ti vuttaṁ. Puthujjanassa ca khīṇā āsavā nāma natthi, tasmā so na gahito. Aṭṭhasamāpattilābhī khīṇāsavopi tena nāmakāyena phusitvā viharatīti vattuṁ vaṭṭati. Tassa pana aparikkhīṇāsavā nāma natthi, tasmā sopi na gahito. **Samayavimutto**ti pana tiṇṇaṁ sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnaṁyevetaṁ nāmanti veditabbaṁ.

2. Asamayavimuttaniddese[3] purimasadisaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Asamayavimutto**ti panettha sukkhavipassakakhīṇāsavassetaṁ nāmaṁ. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino, aṭṭhasamāpattilābhino ca khīṇāsavā, puthujjanā ca imasmiṁ duke na labbhanti,

---

1. Phusetiyeva (Syā)
2. Aṭṭhasamāpattilābhiṁ puthujjanaṁ (Ka)
3. Asamayavimuttotiniddese pana (Syā)

dukamuttakapuggalā nāma honti, tasmā satthā attano Buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā saddhiṁpiṭṭhivaṭṭakehi tantiṁ āropento **sabbepi ariyapuggalā**ti-ādimāha. Tattha **ariye vimokkhe**ti kilesehi ārakattā ariyeti saṅkhaṁ gate lokuttaravimokkhe. Idaṁ vuttaṁ hoti—bāhirānañhi aṭṭhannaṁ samāpattīnaṁ samāpajjantassa samayopi atthi asamayopi. Maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthi. Yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa tiṭṭhantassa nisīdantassa nipajjantassa khādantassa bhuñjantassa maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti natthi. Iti maggavimokkhena vimuccanassa samayo vā asamayo vā natthīti heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imaṁpiṭṭhivaṭṭakaṁ tantiṁ āropesi dhammarājā. Samāpattilābhī puthujjano imāyapi tantiyā aggahitova. Bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṁ kilesānaṁ vasena samayavimuttabhāvaṁ bhajeyya.

3. Kuppadhammākuppadhammaniddesesu[1] yassa adhigato samāpattidhammo kuppati nassati, so **kuppadhammo. Rūpasahagatānan**ti rūpanimittasaṅkhātena rūpena sahagatānaṁ, tena saddhiṁ pavattānaṁ na vinā rūpārammaṇānaṁ catunnaṁ rūpavacarajjhānānanti attho. **Arūpasahagatānan**ti rūpato aññaṁ na rūpanti arūpaṁ, arūpena sahagatānaṁ, tena saddhiṁ pavattānaṁ na vinā arūpārammaṇānaṁ catunnaṁ arūpāvacarajjhānānanti attho. **Na nikāmalābhī**ti pañcahākārehi āciṇṇavasitāya icchitākārena aladdhattā na nikāmalābhī, appaguṇasamāpattikoti attho. **Na akicchalābhī**ti kicchalābhī dukkhalābhī. Yo āgamanamhi kilese vikkhambhento, upacāraṁ pāpento, appanaṁ pāpento, cittamañjūsaṁ labhanto dukkhena kicchena sasaṅkhārena sappayogena kilamanto taṁ sampadaṁ pāpuṇituṁ sakkoti, so na akicchalābhī nāma. **Na akasiralābhī**ti avipulalābhī, samāpattiṁ appetvā addhānaṁ pharituṁ na sakkoti, ekaṁ dve cittavāre vattetvā sahasāva vuṭṭhātīti attho.

Yatthicchakanti yasmiṁ okāse samāpattiṁ appetvā nisīdituṁ icchati. **Yadicchakan**ti kasiṇajjhānaṁ vā ānāpānajjhānaṁ vā brahmavihārajjhānaṁ vā

1. Kuppadhammādiniddesesu (Syā)

asubhajjhānaṁ vāti yaṁ yaṁ samāpattiṁ appetvā nisīdituṁ icchati. **Yāvaticchakan**ti addhānaparicchedena yattakaṁ kālaṁ icchati. Idaṁ vuttaṁ hoti—yattha yattha yaṁ yaṁ samāpattiṁ yattakaṁ addhānaṁ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi icchati, tattha tattha taṁ taṁ samāpattiṁ tattakaṁ addhānaṁ samāpajjitumpi vuṭṭhātumpi na sakkoti. Candaṁ vā sūriyaṁ vā ulloketvā "imasmiṁ cande vā sūriye vā ettakaṁ ṭhānaṁ gate vuṭṭhahissāmī"ti paricchinditvā jhānaṁ samāpanno yathāparicchedena vuṭṭhātuṁ na sakkoti, antarāva vuṭṭhāti samāpattiyā appaguṇatāyāti.

Pamādamāgammāti pamādaṁ paṭicca. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evaṁvidho[1] puggalo kuppadhammoti vuccati. Idaṁ pana aṭṭhasamāpattilābhino puthujjanassa sotāpannassa sakadāgāminoti tiṇṇaṁ puggalānaṁ nāmaṁ, etesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā[2] ca dhammā na suvikkhambhitā na suvikkhālitā, tena tesaṁ samāpatti nassati parihāyati. Sā ca kho neva sīlabhedena nāpattivītikkamena. Na garukamokkhadhammo panesa appamattakenapi kiccakaraṇīyena vā vattabhedamattakena vā nassati.

Tatridaṁ vatthu—eko kira thero samāpattiṁ vaḷañjeti, tasmiṁ piṇḍāya gāmaṁ paviṭṭhe dārakā pariveṇe kīḷitvā pakkamiṁsu. Thero āgantvā "pariveṇaṁ sammajjitabban"ti cintetvā asammajjitvā vihāraṁ pavisitvā "samāpattiṁ appessāmī"ti nisīdi. So appetuṁ asakkonto "kiṁ nu kho āvaraṇan"ti sīlaṁ āvajjanto appamattakampi vītikkamaṁ adisvā "vattabhedo nu kho atthī"ti olokento pariveṇassa asammaṭṭhabhāvaṁ ñatvā sammajjitvā pavisitvā nisīdanto samāpattiṁ appentova nisīdi.

4. Akuppadhammaniddeso vuttapaṭipakkhavaseneva veditabbo. **Akuppadhammo**ti idaṁ pana aṭṭhasamāpattilābhino anāgāmissa ceva khīṇāsavassa cāti dvinnaṁ puggalānaṁ nāmaṁ. Tesañhi samādhipāribandhakā vipassanāpāribandhakā ca dhammā suvikkhambhitā suvikkhālitā. Tena tesaṁ bhassasaṅgaṇikārāmādikiccena vā aññena vā yena kenaci attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppati na nassati. Sukkhavipassakā pana sotāpannasakadāgāmi-anāgāmikhīṇāsavā imasmiṁ

---

1. Ayameva tividho (Syā)
2. Vipassanāpāripanthakā (Sī), vipassanāpāripanthikā (Syā)

duke na labbhanti, dukamuttakapuggalā nāma honti, tasmā Satthā attano buddhasubuddhatāya heṭṭhā gahite ca aggahite ca saṅkaḍḍhitvā imasmimpi duke saddhiṁpiṭṭhivaṭṭakehi tantiṁ āropento **sabbepi ariyapuggalā**ti-ādimāha. Aṭṭhannañhi samāpattīnaṁ kuppanaṁ nassanaṁ bhaveyya, lokuttaradhammassa pana sakiṁ paṭividdhassa kuppanaṁ nassanaṁ nāma natthi, taṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ.

5. Parihānadhammāparihānadhammaniddesāpi kuppadhammākuppadhammaniddesavaseneva veditabbā. Kevalañhi idha puggalassa pamādaṁ paṭicca dhammānaṁ parihānampi aparihānampi gahitanti idaṁ pariyāyadesanāmattameva nānaṁ. Sesaṁ sabbattha tādisameva.

7. Cetanābhabbaniddese **cetanābhabbo**ti cetanāya aparihāniṁ āpajjituṁ bhabbo. **Sace anusañcetetī**ti sace samāpajjati. Samāpattiñhi samāpattiñhi samāpajjanto anusañceteti nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati.

8. Anurakkhaṇābhabbaniddese **anurakkhaṇābhabbo**ti anurakkhaṇāya aparihāniṁ āpajjituṁ bhabbo. **Sace anurakkhatī**ti sace anupakāradhamme pahāya upakāradhamme sevanto samāpajjati. Evañhi paṭipajjanto anurakkhati nāma, so na parihāyati, itaro parihāyati.

Ime dvepi samāpattiṁ ṭhapetuṁ thāvaraṁ kātuṁ paṭibalā, cetanābhabbato pana anurakkhaṇābhabbova balavataro. Cetanābhabbo hi upakārānupakāre dhamme na jānāti, ajānanto upakāradhamme nudati nīharati, anupakāradhamme sevati, so te sevanto samāpattito parihāyati. Anurakkhaṇābhabbo pana upakārānupakāre dhamme jānāti, jānanto anupakāradhamme nudati nīharati, upakāradhamme sevati, so te sevanto samāpattito na parihāyati.

Yathā hi dve khettapālā eko paṇḍurogena sarogo akkhamo sītādīnaṁ, eko arogo sītādīnaṁ saho. Sarogo heṭṭhākuṭiṁ na otarati, rattārakkhaṁ divārakkhaṁ vijahati, tassa divā sukamorādayo[1] khettaṁ otaritvā sālisīsaṁ khādanti, rattiṁ migasūkarādayo pavisitvā

1. Suvamorādayo (Sī), sukakapotādayo (Syā)

khalaṁ tacchitaṁ viya chetvā[1] gacchanti. So attano pamattakāraṇā puna bījamattampi na labhati. Itaro rattārakkhaṁ divārakkhaṁ na vijahati, so attano appamattakāraṇā ekakarīsato cattāripi aṭṭhapi sakaṭāni labhati.

Tattha sarogakhettapālo viya cetanābhabbo, arogo viya anurakkhaṇābhabbo daṭṭhabbo. Sarogassa attano pamādena puna bījamattassapi alabhanaṁ viya cetanābhabbassa upakārānupakāre dhamme ajānitvā upakāre pahāya anupakāre sevantassa samāpattiyā parihānaṁ, itarassa attano appamādena ekakarīsamattato catu-aṭṭhasakaṭa-uddharaṇaṁ viya anurakkhaṇābhabbassa upakārānupakāre dhamme jānitvā anupakāre pahāya upakāre sevantassa samāpattiyā aparihānaṁ veditabbaṁ. Evaṁ cetanābhabbato anurakkhaṇābhabbova samāpattiṁ thāvaraṁ kātuṁ balavataroti veditabbo.

9. Puthujjananiddese **tīṇi saṁyojanānī**ti diṭṭhisaṁyojanasīlabbataparāmāsasaṁyojanavicikicchāsaṁyojanāni. Etāni hi phalakkhaṇe pahīnāni nāma honti. Ayaṁ pana phalakkhaṇepi na hotīti dasseti. **Tesaṁ dhammānan**ti tesaṁ saṁyojanadhammānaṁ. Maggakkhaṇasmiñhi tesaṁ pahānāya paṭipanno nāma hoti. Ayaṁ pana maggakkhaṇepi na hoti. Ettāvatā vissaṭṭhakammaṭṭhāno thūlabālaputhujjanova idha kathitoti veditabbo.

10. Gotrabhuniddese **yesaṁ dhammānan**ti yesaṁ gotrabhuñāṇena saddhiṁ uppannānaṁ paropaṇṇāsakusaladhammānaṁ. **Ariyadhammassā**ti lokuttaramaggassa. **Avakkanti hotī**ti okkanti nibbatti pātubhāvo hoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ nibbānārammaṇena ñāṇena sabbaṁ puthujjanasaṅkhaṁ puthujjanagottaṁ puthujjanamaṇḍalaṁ puthujjanapaññattiṁ atikkamitvā ariyasaṅkhaṁ ariyagottaṁ ariyamaṇḍalaṁ ariyapaññattiṁ okkamanato gotrabhūpuggalo nāma vuccati.

11. Bhayūparataniddese bhayena uparatoti **bhayūparato.** Sattapi sekkhā puthujjanā ca bhāyitvā pāpato oramanti, pāpaṁ na

---

1. Tacchetvā (Sī, Syā)

karonti. Tattha puthujjanā duggatibhayaṁ vaṭṭabhayaṁ kilesabhayaṁ upavādabhayanti cattāri bhayāni bhāyanti. Tesu bhāyitabbaṭṭhena duggatiyeva bhayaṁ **duggatibhayaṁ.** Sesesupi eseva nayo. Tattha puthujjano "sace tvaṁ pāpaṁ karissati, cattāro apāyā mukhaṁ vivaritvā ṭhitacchāta-ajagarasadisā, tesu dukkhaṁ anubhavanto kathaṁ bhavissasī"ti duggatibhayaṁ bhāyitvā pāpaṁ na karoti. Anamataggasaṁsāravaṭṭaṁyeva pana **vaṭṭabhayaṁ** nāma. Sabbampi akusalaṁ **kilesabhayaṁ** nāma. Garahā pana **upavādabhayaṁ** nāma. Tānipi bhāyitvā puthujjano pāpaṁ na karoti. Sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino pana tayo sekkhā duggatiṁ atītattā sesāni tīṇi bhayāni bhāyitvā pāpaṁ na karonti. Maggaṭṭhakasekkhā āgamanavasena vā asamucchinnabhayattā vā **bhayūparatā** nāma honti. Khīṇāsavo imesu catūsu bhayesu ekampi na bhāyati. So hi sabbaso samucchinnabhayo, tasmā **abhayūparato**ti vuccati. Kiṁ pana so upavādampi na bhāyatīti. Na bhāyati, upavādaṁ pana rakkhatīti vattuṁ vaṭṭati Doṇuppalavāpigāme khīṇāsavatthero viya.

12. Abhabbāgamananiddese sammattaniyāmāgamanassa abhabboti **abhabbāgamano. Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukaduhetukapaṭisandhiyā. **Assaddhā**ti Buddhadhammasaṁghesu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Te ṭhapetvā Jambudīpaṁ itaradīpattayavāsino veditabbā. Tesu hi manussā acchandikabhāvaṁ paviṭṭhā nāma. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññārahitā. **Abhabbā**ti appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā. **Niyāman**ti magganiyāmaṁ sammattaniyāmaṁ. **Okkamitun**ti etaṁ kusalesu dhammesu sammattasaṅkhātaṁ niyāmaṁ okkamituṁ pavisituṁ, tattha patiṭṭhātuṁ abhabbā.

13. Bhabbāgamananiddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Evamimasmiṁ duke ye ca puggalā pañcānantariyakā, ye ca niyatamicchādiṭṭhikā, yehi ca ahetukaduhetukapaṭisandhi gahitā, ye ca Buddhādīnaṁ na saddahanti, yesañca kattukamyatāchando natthi, ye ca aparipuṇṇabhavaṅgapaññā, yesañca maggaphalānaṁ upanissayo natthi, te sabbepi sammattaniyāmaṁ okkamituṁ abhabbā, viparītā bhabbāti vuttā.

14. Niyatāniyataniddese **ānantarikā**ti ānantarikakammasamaṅgino. **Micchādiṭṭhikā**ti niyatamicchādiṭṭhisamaṅgino. Sabbepi hete nirayassa atthāya niyatattā **niyatā** nāma. Aṭṭha pana ariyapuggalā sammābhāvāya uparūparimaggaphalatthāya ceva anupādāparibbānatthāya ca niyatattā niyatā nāma. Avasesapuggalā pana anibaddhagatikā. Yathā "ākāse khittadaṇḍo pathaviyaṁ patanto aggena vā majjhena vā mūlena vā patissatī"ti na ñāyati, evameva "asukagatiyā nāma nibbattissantī"ti niyamābhāvā **aniyatā** nāmāti veditabbā. Yā pana Uttarakurukānaṁ niyatagatikatā vuttā, na sā niyatadhammavasena. Micchattasammattaniyatadhammāyeva hi niyatā nāma, tesañca vasenāyaṁ puggalaniyamo kathitoti.

15. Paṭipannakaniddese **maggasamaṅgino**ti maggaṭṭhakapuggalā. Te hi phalatthāya paṭipannattā **paṭipannakā** nāma. **Phalasamaṅgino**ti phalapaṭilābhasamaṅgitāya phalasamaṅgino. Phalapaṭilābhato paṭṭhāya hi te phalasamāpattiṁ asamāpannāpi phale ṭhitāyeva nāma.

16. Samasīsīniddese **apubbaṁ acarimanti** apure apacchā, ekappahārenevāti attho. **Pariyādānan**ti parikkhayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ puggalo **samasīsī** nāma vuccati. So panesa tividho hoti iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṁkamantova vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patvā caṅkamantova parinibbāti[1] **Padumatthero** viya, ṭhitakova vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patvā ṭhitakova parinibbāti **Koṭapabbatavihāravāsītissatthero** viya. Nisinnova vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patvā nisinnova parinibbāti. Nipannova vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patvā nipannova parinibbāti, ayaṁ **iriyāpathasamasīsī** nāma.

Yo pana ekaṁ rogaṁ patvā antorogeyeva vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ patvā teneva rogena parinibbāti, ayaṁ **rogasamasīsī** nāma.

---

1. Parinibbāyati (Sī, Syā)

Kataro jīvitasamasīsī nāma? “Sīsanti terasa sīsāni. Palibodhasīsañca taṇhā, vinibandhanasīsañca māno, parāmāsasīsañca diṭṭhi, vikkhepasīsañca uddhaccaṁ, saṁkilesasīsañca avijjā, adhimokkhasīsañca saddhā, paggahasīsañca vīriyaṁ, upaṭṭhānasīsañca sati, avikkhepasīsañca samādhi, dassanasīsañca paññā, pavattasīsañca jīvitindriyaṁ, gocarasīsañca vimokkho, saṅkhārasīsañca nirodho”ti[1]. Tattha kilesasīsaṁ avijjaṁ arahattamaggo pariyādiyati. Pavattasīsaṁ jīvitindriyaṁ cuticittaṁ pariyādiyati. Avijjāpariyādāyakaṁ cittaṁ jīvitindriyaṁ pariyādātuṁ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṁ cittaṁ avijjaṁ pariyādātuṁ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṁ cittaṁ aññaṁ, jīvitindriyapariyādāyakaṁ cittaṁ aññaṁ. Yassa cetaṁ sīsadvayaṁ samaṁ pariyādānaṁ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathamidaṁ samaṁ hotīti. Vārasamatāya. Yasmiñhi vāre maggavuṭṭhānaṁ hoti. Sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiyā paccavekkhaṇañāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṁ otaritvā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya idaṁ ubhayasīsapariyādānaṁ[2] samaṁ hoti nāma. Tenāyaṁ puggalo “jīvitasamasīsī”ti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto.

17. Ṭhitakappīniddese ṭhito kappoti ṭhitakappo, ṭhitakappo assa atthīti **ṭhitakappī,** kappaṁ ṭhapetuṁ samatthoti attho. **Uḍḍayhanavelā assā**ti jhāyanakālo bhaveyya. **Neva tāvā**ti yāva esa maggasamaṅgī puggalo sotāpattiphalaṁ na sacchikaroti, neva tāva kappo jhāyeyya, jhāyamānopi ajjhāyitvāva tiṭṭheyya. Kappavināso hi nāma mahāvikāro mahāpayogo koṭisatasahassacakkavāḷassa jhāyanavasena mahālokavināso. Ayampi evaṁ mahāvināso tiṭṭheyya vāti vadati, sāsane pana dharamāne ayaṁ kappavināso nāma natthi. Kappavināse sāsanaṁ natthi. Gatakoṭike hi kāle kappavināso nāma hoti. Evaṁ santepi Satthā antarāyābhāvaṁ dīpetuṁ idaṁ kāraṇaṁ āhari “idampi bhaveyya, maggasamaṅgino pana phalassa antarāyo na sakkā kātun”ti. Ayaṁ pana puggalo kappaṁ ṭhapento[3] kittakaṁ kālaṁ ṭhapeyyāti.

1. Khu 9. 99 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.
2. Ubhayasīsapariyādānampi (Syā)
3. Ṭhapantopi (Syā)

Yasmiṁ vāre maggavuṭṭhānaṁ hoti, atha bhavaṅgaṁ āvaṭṭentaṁ[1] manodvārāvajjanaṁ uppajjati, tato tīṇi anulomāni ekaṁ gotrabhucittaṁ ekaṁ maggacittaṁ dve phalacittāni pañca paccavekkhaṇañāṇānīti ettakaṁ kālaṁ ṭhapeyya. Imaṁ panatthaṁ bāhirāya āgantukūpamāyapi evaṁ dīpayiṁsu. Sace hi sotāpattimaggasamaṅgissa matthakūpari yojanikaṁ ekagghanaselaṁ tivaṭṭāya rajjuyā bandhitvā olambeyya, ekasmiṁ vaṭṭe chinne dvīhi olambeyya, dvīsu chinnesu ekena olambeyyeva. Tasmimpi chinne abbhakūṭaṁ viya ākāse tiṭṭheyya. Na tveva tassa puggalassa maggānantaraphalassa antarāyaṁ kareyyāti. Ayaṁ pana dīpanā parittā. Purimāva mahantā. Na kevalaṁ pana sotāpattimaggaṭṭhova kappaṁ ṭhapeti, itare maggasamaṅginopi ṭhapentiyeva. Tena Bhagavā heṭṭhā gahitañca aggahitañca sabbaṁ saṅkaḍḍhitvā saddhiṁpiṭṭhivaṭṭakapuggalehi imaṁ tantiṁ āropesi "sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino"ti.

18. Ariyaniddese kilesehi ārakattā **ariyā.** Sadevakena lokena araṇīyattā ariyā, ariyaṭṭho nāma parisuddhaṭṭhoti parisuddhattāpi ariyā. Sesā aparisuddhatāya **anariyā.**

19. Sekkhaniddese maggasamaṅgino maggakkhaṇe, phalasamaṅgino ca phalakkhaṇe adhisīlasikkhādikā tissopi sikkhā sikkhantiyevāti **sekkhā.** Arahatā pana arahattaphalakkhaṇe tisso sikkhā sikkhitā, puna tassa sikkhanakiccaṁ natthīti **asekkhā.** Iti satta ariyā sikkhantīti sekkhā. Khīṇāsavā aññassa santike sīlādīnaṁ sikkhitattā sikkhita-asekkhā nāma. Buddhapaccekabuddhā sayambhūtatāya asikkhita-asekkhā nāma. Sesapuggalā neva sikkhanti na sikkhitāti **nevasekkhānāsekkhā**[2].

20. Tevijjaniddese paṭhamaṁ pubbenivāsadibbacakkhuñāṇāni nibbattetvā pacchā arahattaṁ pattopi, paṭhamaṁ arahattaṁ patvā pacchā pubbenivāsadibbacakkhuñāṇanibbattakopi **tevijjo**yeva nāma. Suttantakathā pana pariyāyadesanā, abhidhammakathā nippariyāyadesanāti imasmiṁ ṭhāne āgamanīyameva dhuraṁ, tasmā paṭhamaṁ dve vijjā nibbattetvā pacchā arahattaṁ pattova idha adhippeto. **Chaḷabhiññe**pi eseva nayo.

---

1. Āvajjentaṁ (Syā)
2. Nevasekkhānāsekkhā nāma (Syā)

22. Sammāsambuddhaniddese **pubbe ananussutesū**ti pacchimabhave saccappaṭivedhato pubbe aññassa kassaci santike assutapubbesu. Tato purimapurimesu pana bhavesu sabbaññubodhisattā Buddhasāsane pabbajitvā tīṇi piṭakāni uggahetvā gatapaccāgatavattaṁ āruyha kammaṭṭhānaṁ anulomaṁ gotrabhuṁ āhacca ṭhapenti, tasmā pacchimabhavasmiṁyeva anācariyakabhāvaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Tadā hi Tathāgato pūritapāramittā aññassa santike sāmaṁ ananussutesu saṅkhatāsaṅkhatadhammesu "idaṁ dukkhaṁ -pa- ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti attapaccakkhena ñāṇena[1] cattāri saccāni abhisambujjhati.

Tattha cāti tasmiñca catusaccasambodhisaṅkhāte arahattamagge. **Sabbaññutaṁ pāpuṇāti balesu ca vasībhāvan**ti sabbaññutaññāṇañceva[2] balesu ca ciṇṇavasībhāvaṁ pāpuṇāti. Buddhānañhi sabbaññutaññāṇassa ceva dasabalañāṇassa ca adhigamanato paṭṭhāya[3] aññaṁ kātabbaṁ nāma natthi. Yathā pana ubhatosujātassa khattiyakumārassa abhisekappattito paṭṭhāya "idaṁ nāma issariyaṁ anāgatan"ti na vattabbaṁ, sabbaṁ āgatameva hoti, evameva Buddhānaṁ arahattamaggassa āgamanato paṭṭhāya "ayaṁ nāma guṇo na āgato na paṭividdho na paccakkho"ti na vattabbo, sabbepi sabbaññuguṇā āgatā paṭividdhā paccakkhakatāva honti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evaṁ pāramīpūraṇasiddhānubhāvena ariyamaggena paṭividdhasabbaññuguṇo puggalo **Sammāsambuddho**ti vuccati.

23. Paccekabuddhaniddesepi **pubbe ananussutesū**ti pade[4] pubbe vuttanayeneva attho veditabbo. Paccekabuddhopi hi pacchimabhave anācariyako attukkaṁsikañāṇeneva paṭividdhasacco sabbaññutaññāṇañceva balesu ca ciṇṇavasībhāvaṁ na pāpuṇāti.

24. Ubhatobhāgavimuttaniddese **aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharatī**ti aṭṭha samāpattiyo sahajātanāmakāyena paṭilabhitvā viharati. **Paññāya cassa disvā**ti vipassanāpaññāya saṅkhāragataṁ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā khīṇā honti. **Ayaṁ**

---

1. Ñāṇena sāmaṁ (Syā)
2. Sabbaññutaññāṇe ceva (Sī, Syā)
3. Adhigamatthāya (Ka)
4. Padassa (Syā)

vuccatīti ayaṁ evarūpo puggalo **ubhatobhāgavimutto** nāmāti vuccati. Ayañhi dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Tatrāyaṁ theravādo—**Tipiṭakacūḷanāgatthero** tāva āha "samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttoti ubhatobhāgehi dve vāre vimutto"ti. **Tipiṭakamahādhammarakkhitatthero** "nāmanissitako eso"ti vatvā—

"Accī yathā vātavegena khittā, (Upasīvāti Bhagavā,)
Atthaṁ paleti[1] na upeti saṅkhaṁ.
Evaṁ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṁ paleti[1] na upeti saṅkhan"ti[2]—

Vatvā suttaṁ āharitvā "nāmakāyato ca rūpakāyato ca suvimuttattā ubhatobhāgavimutto"ti āha. **Tipiṭakacūḷābhayatthero** panāha "samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṁ vimutto, maggena samucchedavimokkhena ekavāraṁ vimuttoti ubhatobhāgavimutto"ti. Ime pana tayopi therā paṇḍitā, tiṇṇampi vāde kāraṇaṁ dissatīti tiṇṇampi vādaṁ tantiṁ katvā ṭhapayiṁsu.

Saṅkhepato pana arūpasamāpattiyā rūpakāyato vimutto, maggena nāmakāyato vimuttoti ubhohi bhāgehi vimuttattā ubhatobhāgavimutto. So catunnaṁ arūpasamāpattīnaṁ ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṁ pattānaṁ catunnaṁ, nirodhā vuṭṭhāya arahattaṁ pattassa anāgāmino ca vasena pañcavidho hoti. Tattha purimā cattāro samāpattisīsaṁ nirodhaṁ na samāpajjantīti pariyāyena ubhatobhāgavimuttā nāma. Aṭṭhasamāpattilābhī anāgāmī taṁ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya vipassanaṁ vaḍḍhetvā arahattaṁ pattoti nippariyāyena ubhatobhāgavimuttaseṭṭho nāma. Nanu ca arūpāvacarajjhānampi upekkhācittekaggatāhi duvaṅgikaṁ rūpāvacaracatutthajjhānampi, tasmā tampi padaṭṭhānaṁ katvā arahattaṁ pattena ubhatobhāgavimuttena bhavitabbanti. Na bhavitabbaṁ. Kasmā? Rūpakāyato avimuttattā. Tañhi kilesakāyatova vimuttaṁ, na rūpakāyato, tasmā tato vuṭṭhāya arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto nāma na

---

1. Paḷeti (Ka)
2. Khu 1. 440 piṭṭhe Suttanipāte.

hoti. Arūpāvacaraṁ pana nāmakāyato ca vimuttaṁ rūpakāyato cāti tadeva pādakaṁ katvā arahattaṁ patto ubhatobhāgavimutto hotīti veditabbo.

25. Paññāvimuttaniddese paññāya vimuttoti **paññāvimutto.** So sukkhavipassako, catūhi jhānehi vuṭṭhāya arahattaṁ pattā cattāro cāti pañcavidho hoti. Etesu hi ekopi aṭṭhavimokkhalābhī na hoti. Teneva **na heva kho aṭṭha vimokkhe**ti-ādimāha. Arūpāvacarajjhānesu pana ekasmiṁ sati ubhatobhāgavimuttoyeva nāma hotīti.

26. Kāyasakkhiniddese **ekacce āsavā**ti heṭṭhimamaggattayavajjhā. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **kāyasakkhī**ti vuccati. So hi phuṭṭhantaṁ sacchikarotīti kāyasakkhī. Jhānaphassaṁ paṭhamaṁ phusati pacchā nirodhaṁ nibbānaṁ sacchikarotītipi kāyasakkhī. So sotāpattiphalaṭṭhaṁ ādiṁ katvā yāva arahattamaggaṭṭhā chabbidho hoti.

27. Diṭṭhippattaniddese **idaṁ dukkhan**ti idaṁ dukkhaṁ, ettakaṁ dukkhaṁ, na ito uddhaṁ dukkhaṁ. **Dukkhasamudayā**dīsupi eseva nayo. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti ṭhapetvā taṇhaṁ pañcupādānakkhandhe "dukkhasaccan"ti yāthāvasarasato pajānāti. Taṇhā pana dukkhaṁ janeti nibbatteti pabhāveti, tato taṁ dukkhaṁ samudeti, tasmā naṁ "ayaṁ dukkhasamudayo"ti yathābhūtaṁ pajānāti. Yasmā pana idaṁ dukkhañca samudayo ca nibbānaṁ patvā nirujjhanti vūpasammanti appavattiṁ gacchanti, tasmā naṁ "ayaṁ dukkhanirodho"ti yathābhūtaṁ pajānāti. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko maggo taṁ dukkhanirodhaṁ gacchati, tena taṁ "ayaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti yathābhūtaṁ pajānāti. Ettāvatā nānākkhaṇe saccavavatthānaṁ dassitaṁ. Idāni ekakkhaṇe dassetuṁ **Tathāgatappaveditā**ti-ādimāha. Tattha **Tathāgatappaveditā**ti Mahābodhimaṇḍe nisīditvā Tathāgatena paṭividdhā viditā pākaṭīkatā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā hontī**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā, tesu anena paññā suṭṭhu carāpitā hotīti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo diṭṭhippattoti vuccati. Ayañhi diṭṭhantaṁ patto "dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho"ti ñāṇaṁ

hoti diṭṭhaṁ viditaṁ sacchikataṁ passitaṁ paññāyāti **diṭṭhippatto.** Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

28. Saddhāvimuttaniddese **no ca kho yathā diṭṭhippattassā**ti yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṁ saddhāvimuttassāti attho. Kiṁ pana nesaṁ kilesappahāne nānattaṁ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇātīti. Āgamanīyanānattena, diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena appakasirena akilamantova vikkhambhetuṁ sakkoti, saddhāvimutto pana dukkhena kasirena kilamanto hutvā vikkhambhetuṁ sakkoti, tasmā diṭṭhippattaṁ na pāpuṇāti. Apica nesaṁ paññāyapi nānattaṁ atthiyeva. Diṭṭhippattassa hi upari tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanāñāṇaṁ tikkhaṁ sūraṁ pasannaṁ hutvā vahati, saddhāvimuttassa vipassanāñāṇaṁ no tikkhaṁ sūraṁ pasannaṁ hutvā vahati, tasmāpi so diṭṭhippattaṁ na pāpuṇāti.

Yathā hi dvīsu taruṇesu sippaṁ dassentesu ekassa hatthe tikhiṇo asi ekassa kuṇṭho, tikhiṇena asinā kadalī chijjamānā saddaṁ na karoti, kuṇṭhena asinā chijjamānā "kaṭakaṭā"ti saddaṁ karoti. Tattha tikhiṇena asinā saddaṁ akarontiyā eva kadaliyā chedanaṁ viya diṭṭhippattassa tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanāñāṇassa tikhiṇasūravippasannabhāvo, kuṇṭhena asinā saddaṁ karontiyāpi kadaliyā chedanaṁ viya saddhāvimuttassa tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanāñāṇassa atikhiṇa-asūra-appasannabhāvo veditabbo. Imaṁ pana nayaṁ "no"ti paṭikkhipitvā āgamanīyanānatteneva saddhāvimutto diṭṭhippattaṁ na pāpuṇātīti sanniṭṭhānaṁ kataṁ.

Āgamaṭṭhakathāsu pana vuttaṁ "etesu hi saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggakkhaṇe saddahantassa viya okappentassa viya adhimuccantassa viya ca kilesakkhayo hoti, diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggakkhaṇe kilesacchedakañāṇaṁ adandhaṁ tikhiṇaṁ sūraṁ hutvā vahati, tasmā yathā nāma atikhiṇena[1] asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ na maṭṭhaṁ hoti, asi na sīghaṁ vahati, saddo suyyati, balavataro vāyāmo kātabbo

1. Nātitikhiṇena (Ka)

hoti. Evarūpā saddhāvimuttassa pubbabhāgamaggabhāvanā. Yathā pana sunisiteneva asinā kadaliṁ chindantassa chinnaṭṭhānaṁ maṭṭhaṁ hoti, asi sīghaṁ vahati, saddo na suyyati, balavavāyāmakiccaṁ na hoti. Evarūpā diṭṭhippattassa pubbabhāgamaggabhāvanā veditabbā"ti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **saddhāvimutto**ti vuccati. Ayañhi saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Ayampi kāyasakkhī viya chabbidhova hoti.

29. Dhammānusārīniddese **paṭipannassā**ti iminā sotāpattimaggaṭṭho dassito. **Adhimattan**ti balavaṁ. Paññaṁ vāhetīti **paññāvāhī.** Paññā imaṁ puggalaṁ vahatīti paññāvāhītipi vuttaṁ hoti. **Paññāpubbaṅgaman**ti paññaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **dhammānusārī**ti vuccati. So hi paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṁ nāmaṁ. Phale pana patte diṭṭhippatto nāma hoti.

30. Saddhānusārīniddesepi saddhaṁ vāhetīti **saddhāvāhī.** Saddhā imaṁ puggalaṁ vahatīti saddhāvāhītipi vuttameva. **Saddhāpubbaṅgaman**ti saddhaṁ purecārikaṁ katvā. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **saddhānusārī**ti vuccati. So hi saddhāya sarati anussaratīti saddhānusārī. Sotāpattimaggaṭṭhassevetaṁ nāmaṁ. Phale pana patte saddhāvimutto nāma hoti. Lokuttaradhammañhi nibbattentānaṁ dve dhurāni nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāni nāma. Tattha saddhādhuraṁ paññādhuranti dve dhurāni nāma. Eko pana bhikkhu samathābhinivesena abhinivisati, eko vipassanābhinivesenāti ime dve abhinivesā nāma. Eko ca matthakaṁ pāpuṇanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimuttoti imāni dve sīsāni nāma. Ye keci hi lokuttaradhammaṁ nibbattenti, sabbe te ime dve dhamme dhuraṁ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paññaṁ dhuraṁ katvā samathavasena abhiniviṭṭho aññataraṁ arūpasamāpattiṁ padaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ pāpuṇāti, so sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī nāma, parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma, arahattaphale patte ubhatobhāgavimutto nāma.

Aparo paññameva dhuraṁ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṁ sammasitvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇeyeva dhammānusārī nāma, parato pana chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma, arahatte patte paññāvimutto nāma. Idha dve nāmāni apubbāni, tāni purimehi saddhiṁ pañca honti. Aparo aṭṭhasamāpattilābhī saddhaṁ dhuraṁ katvā samādhivasena[1] abhiniviṭṭho aññataraṁ arūpasamāpattiṁ padaṭṭhānaṁ katvā vipassanaṁ paṭṭhapetvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayaṁ sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu kāyasakkhīyeva nāma, arahatte patte ubhatobhāgavimuttoyeva nāma. Idha ekameva nāmaṁ apubbaṁ, tena saddhiṁ purimāni pañca cha honti. Aparo saddhameva dhuraṁ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṁ sammasitvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggakkhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma, arahatte patte paññāvimutto nāma. Idhāpi ekameva nāmaṁ apubbaṁ, tena saddhiṁ purimāni cha satta honti. Ime satta puggalā loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

31. Sattakkhattuparamaniddese **sattakkhattun**ti sattavāre. Sattakkhattuparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṁ assa, tato paraṁ aṭṭhamaṁ bhavaṁ nādiyatīti **sattakkhattuparamo. Sotāpanno hotī**ti ettha **soto**ti ariyamaggo, tena samannāgato **sotāpanno** nāma. Yathāha—

> "Soto sototi hidaṁ Sāriputta vuccati, katamo nu kho Sāriputta sototi. Ayameva hi bhante ariyo aṭṭhaṅgiko maggo soto. Seyyathidaṁ, sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhīti. Sotāpanno sotāpannoti hidaṁ Sāriputta vuccati, katamo nu kho Sāriputta sotāpannoti. Yo hi bhante iminā ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato, ayaṁ vuccati sotāpanno, svāyaṁ āyasmā evaṁnāmo evaṁgotto iti vā"ti[2].

---

1. Samāpattivasena (Syā)

2. Saṁ 3. 302 piṭṭhe.

Evaṁ maggakkhaṇepi sotāpanno nāma hoti. Idha pana maggena phalassa nāmaṁ dinnanti phalakkhaṇe sotāpanno adhippeto.

Avinipātadhammoti vinipātasaṅkhātaṁ apāyaṁ upapattivasena anāgamanasabhāvo[1]. **Niyato**ti magganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇo**ti bujjhanakabhāvaparāyaṇo. So hi paṭiladdhamaggena bujjhatīti sambodhiparāyaṇo, upari tīhi maggehi avassaṁ bujjhissatīti vā sambodhiparāyaṇo, **deve ca manusse cā**ti devalokañca manussalokañca. **Sandhāvitvā saṁsaritvā**ti paṭisandhivasena aparāparaṁ gantvā. **Dukkhassantaṁ karotī**ti vaṭṭadukkhassa pariyantaṁ parivaṭumaṁ karoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo sattakkhattuparamo nāma vuccati. Ayaṁ pana kālena devalokassa, kālena manussalokassa vasena missakabhavena kathitoti veditabbo.

32. Kolaṁkolaniddese kulato kulaṁ gacchatīti **kolaṁkolo.** Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. **Dve vā tīṇi vā kulānī**ti devamanussavasena dve vā tayo vā bhave. Iti ayampi missakabhaveneva kathito, desanāmattameva cetaṁ "dve vā tīṇi vā"ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṁsarantopi pana kolaṁkolova hoti.

33. Ekabījiniddese khandhabījaṁ nāma kathitaṁ. Yassa hi sotāpannassa ekaṁyeva khandhabījaṁ atthi, ekaṁ attabhāvaggahaṇaṁ, so **ekabījī** nāma. **Mānusakaṁ bhavan**ti idaṁ panettha desanāmattameva, devabhavaṁ nibbattetītipi pana vattuṁ vaṭṭatiyeva. Bhagavatā gahitanāmavaseneva cetāni etesaṁ nāmāni. Ettakaṁ ṭhānaṁ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṁ kolaṁkolo, ettakaṁ ekabījīti Bhagavatā etesaṁ nāmaṁ gahitaṁ. Niyamato pana ayaṁ sattakkhattuparamo, ayaṁ kolaṁkolo, ayaṁ ekabījīti natthi.

---

1. Anāgamanabhāvo (Sī), agamanabhāvo (Syā)

Ko pana tesaṁ etaṁ pabhedaṁ niyametīti? Keci tāva therā "pubbahetu niyametī"ti vadanti. Keci "paṭhamamaggo", keci "upari tayo maggā", keci "tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā"ti. Tattha "pubbahetu niyametī"ti vāde "paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppannā"ti vacanaṁ āpajjati. "Paṭhamamaggo niyametī"ti vāde upari tiṇṇaṁ maggānaṁ niratthakatā āpajjati. "Upari tayo maggā niyamentī"ti vāde "paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannā"ti āpajjati. "Tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā niyametī"ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṁ maggānaṁ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṁkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsayo hoti vaṭṭābhirato, punappunaṁ vaṭṭasmiṁyeva vicarati sandissati, Anāthapiṇḍiko seṭṭhi Visākhā upāsikā Cūḷarathamahārathā devaputtā anekavaṇṇo devaputto Sakko devarājā Nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsayā vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalañcime, yopi manussesuyeva sattakkhattuṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbatto devesuyeva sattakkhattuṁ aparāparaṁ saṁsaritvā arahattaṁ pāpuṇāti, imepi idha na gahitā. Missakabhavavaseneva panettha sattakkhattuparamakolaṁkolā mānusakabhavanibbattakoyeva ca ekabījī gahitoti veditabbo. Tattha ekeko dukkhāpaṭipadādivasena catubbidhabhāvaṁ āpajjati. Saddhādhureneva cattāro sattakkhattuparamā, cattāro kolaṁkolā, cattāro ekabījinoti dvādasa honti. Sace paññāya sakkā nibbattetuṁ, "ahaṁ lokuttaraṁ dhammaṁ nibbattessāmī"ti evaṁ paññaṁ dhuraṁ katvā sattakkhattuparamādibhāvaṁ pattāpi paṭipadāvasena dvādasevāti ime catuvīsati sotāpannā ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmiṁ ṭhāne kathitāti veditabbā.

34. Sakadāgāminiddese paṭisandhivasena sakiṁ āgacchatīti **sakadāgāmī. Sakidevā**ti ekavāraṁyeva. **Imaṁ lokaṁ āgantvā**ti iminā

pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṁ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṁ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyati, ayaṁ ekova idha gahitoti veditabbo. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ heṭṭhā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṁ[1] lokuttarakusalaniddese vuttameva. Imassa pana sakadāgāmino ekabījinā saddhiṁ kiṁ nānākaraṇanti. Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmissa dve paṭisandhiyo. Idaṁ nesaṁ nānākaraṇanti.

35. Anāgāminiddese **orambhāgiyānaṁ saṁyojanānan**ti oraṁ vuccati kāmadhātu. Yassa imāni pañca bandhanāni appahīnāni honti, so bhavagge nibbattopi gilitabaḷiso maccho viya dīghasuttakena pāde baddhakāko viya tehi bandhanehi ākaḍḍhiyamāno kāmadhātuyaṁyeva pavattatīti[2] pañca bandhanāni **orambhāgiyānī**ti vuccanti, heṭṭhābhāgiyāni heṭṭhākoṭṭhāsikānīti attho. **Parikkhayā**ti tesaṁ bandhanānaṁ parikkhayena. **Opapātiko**ti upapātayoniko. Imināssa gabbhaseyyā paṭikkhittā. **Tattha parinibbāyī**ti tattha Suddhāvāsaloke parinibbāyitā. **Anāvattidhammo tasmā lokā**ti paṭisandhiggahaṇavasena tasmā lokā idha anāvattanasabhāvo. Buddhadassanatheradassanadhammassavanānaṁ panatthāyassa āgamanaṁ anivāritaṁ. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evaṁvidho puggalo paṭisandhivasena puna anāgamanato **anāgāmī** nāma vuccati.

36. Antarāparinibbāyiniddese **upapannaṁ vā samanantarā**ti upapannasamanantarā vā hutvā. **Appattaṁ vā vemajjhaṁ āyuppamāṇan**ti āyuppamāṇaṁ vemajjhaṁ appattaṁ vā hutvā ariyamaggaṁ sañjanetīti attho. Vāsaddavikappato pana vemajjhaṁ pattantipi attho veditabbo. Evaṁ tayo antarāparinibbāyino siddhā honti. **Upariṭṭhimānaṁ saṁyojanānan**ti upari pañcannaṁ uddhambhāgiyasaṁyojanānaṁ aṭṭhannaṁ vā kilesānaṁ. **Pahānāyā**ti etesaṁ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 281 piṭṭhādīsu. 2. Patatīti (Sī, Syā)

pajahanatthāya maggaṁ sañjaneti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo āyuvemajjhassa antarāyeva parinibbāyanato **antarāparinibbāyī**ti vuccati.

37. Upahaccaparinibbāyiniddese **atikkamitvā vemajjhaṁ āyuppamāṇan**ti āyuppamāṇaṁ vemajjhaṁ atikkamitvā. **Upahacca vā kālakiriyan**ti upagantvā kālakiriyaṁ, āyukkhayassa āsanne ṭhatvāti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo avihesu tāva kappa-asahassappamāṇassa āyuno pañcakappasatasaṅkhātaṁ vemajjhaṁ atikkamitvā chaṭṭhe vā kappasate sattamaṭṭhamanavamānaṁ vā aññatarasmiṁ dasameyeva vā kappasate ṭhatvā arahattaṁ patvā kilesaparinibbānena parinibbāyanato **upahaccaparinibbāyī**ti vuccati.

38. Asaṅkhārasasaṅkhāraparinibbāyiniddesesu asaṅkhārena appadukkhena adhimattapayogaṁ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbānadhammoti **asaṅkhāraparinibbāyī.** Sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattapayogaṁ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammoti **sasaṅkhāraparinibbāyī.**

40. Uddhaṁsotaniddese uddhaṁ vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotaṁ vāti **uddhaṁsoto.** Uddhaṁ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṁsoto. Akaniṭṭhaṁ gacchatīti **Akaniṭṭhagāmī. Avihā cuto Atappaṁ gacchatī**ti-ādīsu Avihe kappasahassaṁ vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā Atappaṁ gacchati. Tatrāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā Sudassaṁ gacchati. Tatrāpi cattāri kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā Sudassiṁ gacchati. Tatrāpi aṭṭha kappasahassāni vasanto arahattaṁ pattuṁ asakkuṇitvā Akaniṭṭhaṁ gacchati, tattha vasanto ariyamaggaṁ sañjanetīti attho.

Imesaṁ pana anāgāmīnaṁ pabhedajānanatthaṁ uddhaṁsoto-akaniṭṭhagāmīcatukkaṁ veditabbaṁ—tattha yo Avihato paṭṭhāya cattāro devaloke sodhetvā Akaniṭṭhaṁ gantvā parinibbāyati, ayaṁ uddhaṁsoto-akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā tayo devaloke sodhetvā Sudassīdevaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṁ uddhaṁsoto na Akaniṭṭhagāmī

nāma. Yo pana ito Akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṁ na uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu devalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṁ na uddhaṁsoto na Akaniṭṭhagāmī nāmāti evamete aṭṭhacattālīsa anāgāmino honti.

Kathaṁ? Avihe tāva tayo antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṁsoto, te asaṅkhāraparinibbāyino pañca, sasaṅkhāraparinibbāyino pañcāti dasa honti. Tathā Atappāsudassāsudassīsūti cattāro dasakā cattālīsaṁ, Akaniṭṭhe pana uddhaṁsoto natthi, tayo pana antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, te asaṅkhāraparinibbāyino cattāro, sasaṅkhāraparinibbāyino cattāroti aṭṭha. Evaṁ aṭṭhacattālīsaṁ honti.

Te sabbepi papaṭikopamāya[1] dīpitā—divasaṁ santattānampi hi ārakaṇṭakavipphalikanakhacchedanānaṁ ayomukhe haññamāne papaṭikā uppajjitvāva nibbāyati, evarūpo paṭhamo antarāparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Uppannasamanantarāva kilesaparinibbānena parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṁ ullaṅghitvā nibbāyati, evarūpo dutiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṁ appatvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṁ ullaṅghitvā nivattamānā pathaviyaṁ anupahaccatalā hutvā parinibbāyati, evarūpo tatiyo antarāparinibbāyī daṭṭhabbo. Kasmā? Vemajjhaṁ patvā anupahacca parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā ākāsaṁ ullaṅghitvā pathaviyaṁ patitvā upahaccatalā hutvā nibbāyati, evarūpo upahaccaparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Kālakiriyaṁ upagantvā āyugatiṁ khepetvā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā paritte tiṇakaṭṭhe patitvā taṁ parittaṁ tiṇakaṭṭhaṁ jhāpetvā nibbāyati, evarūpo asaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Appayogena lahusāya gatiyā parinibbāyanato. Tato mahantatare ayomukhe haññamāne papaṭikā vipule tiṇakaṭṭhapuñje patitvā taṁ vipulaṁ tiṇakaṭṭhapuñjaṁ jhāpetvā nibbāyati, evarūpo sasaṅkhāraparinibbāyī veditabbo. Kasmā? Sappayogena

1. Ayapappaṭikopamāya (Syā)

alahusāya gatiyā parinibbāyanato. Aparā mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu patati, tattha mahantesu tiṇakaṭṭhapuñjesu jhāyamānesu vītaccitaṅgāro vā jālā vā uppatitvā kammārasālaṁ jhāpetvā gāmanigamanagararaṭṭhaṁ jhāpetvā samuddantaṁ patvā nibbāyati, evarūpo uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmī daṭṭhabbo. Kasmā? Anekabhavabījavipphāraṁ phussa phussa byantīkatvā parinibbāyanato. Yasmā pana ārakaṇṭakādibhedaṁ khuddakampi mahantampi ayokapālameva, tasmā sutte sabbavāresu ayokapālantveva vuttaṁ[1]. Yathāha—

Idha bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti "no cassa, no ca me siyā, na bhavissati, na me bhavissati, yadatthi yaṁ bhūtaṁ, taṁ pajahāmī"ti upekkhaṁ paṭilabhati. So bhave na rajjati, sambhave na rajjati, atthuttari padaṁ santaṁ sammappaññāya passati. Tañca khvassa padaṁ na sabbena sabbaṁ sacchikataṁ hoti, tassa na sabbena sabbaṁ mānānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṁ bhavarāgānusayo pahīno hoti, na sabbena sabbaṁ avijjānusayo pahīno hoti. So pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā

1. Aṁ 2. 450 piṭṭhe.

anupahacca talaṁ nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- antarāparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- upahaccaparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā upahacca talaṁ nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- upahaccaparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā paritte tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya, dhūmampi janeyya, aggimpi janetvā dhūmampi janetvā tameva parittaṁ tiṇapuñjaṁ vā kaṭṭhapuñjaṁ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā asaṅkhāraparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- sasaṅkhāraparinibbāyī hoti. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā vipule tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya -pa- tameva vipulaṁ tiṇapuñjaṁ vā kaṭṭhapuñjaṁ vā pariyādiyitvā anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- sasaṅkhāraparinibbāyī hoti.

Idha pana bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā uddhaṁsoto hoti akaniṭṭhagāmī. Seyyathāpi bhikkhave divasaṁ santatte ayokapāle haññamāne papaṭikā nibbattitvā uppatitvā mahante tiṇapuñje vā kaṭṭhapuñje vā nipateyya, sā tattha aggimpi janeyya -pa- tameva mahantaṁ tiṇapuñjaṁ vā kaṭṭhapuñjaṁ vā pariyādiyitvā gacchampi daheyya, dāyampi

daheyya, gacchampi dahitvā dāyampi dahitvā haritantaṁ vā pathantaṁ vā selantaṁ vā udakantaṁ vā ramaṇīyaṁ vā bhūmibhāgaṁ āgamma anāhārā nibbāyeyya, evameva kho bhikkhave bhikkhu evaṁ paṭipanno hoti no cassa -pa- parikkhayā uddhaṁsoto hoti akaniṭṭhagāmīti.

41-44. Sotāpattiphalasacchi kiriyāya paṭipannādiniddesā uttānatthāva. **Ayaṁ vuccati puggalo arahā**ti ettha pana dvādasa arahanto veditabbā. Kathaṁ? Tayo hi vimokkhā suññato animitto appaṇihitoti. Tattha suññatavimokkhena vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animitta-appaṇihitavimokkhehīti evaṁ dvādasa arahanto veditabbā. Iti ime dvādasa arahanto viya dvādaseva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā, aṭṭhacattālīsa anāgāminoti ettakā puggalā ito muccitvā bahiddhā nuppajjanti, imasmiññeva Sabbaññubuddhasāsane uppajjantīti.

Ekakaniddesavaṇṇanā.

---

2. Dukaniddesavaṇṇanā

45. Dukaniddese **kodhano**ti kujjhanasīlo mahākodho. Evaṁ puggalaṁ pucchitvāpi dhammena puggalaṁ dassetuṁ **tattha katamo kodho**ti-ādimāha. **Upanāhī**niddesādīsupi eseva nayo. **Kodho kujjhanā**ti-ādīni heṭṭhā vuttatthāneva. Tathā upanāhīniddesādīsu **pubbakālaṁ kodho**ti-ādīni. **Ayaṁ kodho appahīno**ti ayaṁ ettako kodho vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno. Parato **upanāhā**dīsupi eseva nayo.

53. Ahirikaniddesādīsu **iminā ahirikenā**ti iminā evaṁpakārena ahirikadhammena samannāgato. **Iminā anottappenā**ti-ādīsupi eseva nayo.

63. **Ajjhattasaṁyojano**ti ajjhattabandhano. **Bahiddhāsaṁyojano**ti bahiddhābandhano. Te ubhopi vacchakasālūpamāya dīpetabbā—vacchakasālāya hi anto baddho antoyeva sayitavacchako viya idhaṭṭhakasotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanampi idheva, sayampi idheva. Anto baddho pana bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave sotāpannasakadāgāmino. Tesañhi bandhanameva idha, sayaṁ pana brahmaloke ṭhitā. Bahi baddho bahi sayitavacchako viya rūpārūpabhave anāgāmī. Tassa hi bandhanampi bahiddhā, sayampi bahiddhāva. Bahi baddho pana anto sayitavacchako viya idhaṭṭhaka-anāgāmī. Tassa hi bandhanaṁ rūpārūpabhavesu, sayaṁ pana idha ṭhito.

65. Akkodhananiddesādīsu **pahīno**ti vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā pahīno.

83. Dullabhaniddese **dullabhā**ti na sulabhā. **Pubbakārī**ti paṭhamameva kārako. **Katavedī**ti kataṁ vedeti, viditaṁ pākaṭaṁ karoti. Te agāriyānagāriyehi dīpetabbā—agāriyesu hi mātāpitaro pubbakārino nāma, puttadhītaro pana mātāpitaro paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṁ kurumānā katavedino nāma. Anagāriyesu ācariyupajjhāyā pubbakārino nāma, antevāsikasaddhivihārikā ācariyupajjhāye paṭijaggantā abhivādanādīni tesaṁ kurumānā katavedino nāma. Tesaṁ āvibhāvatthāya Upajjhāyaposakasoṇattherādīnaṁ vatthūni kathetabbāni.

Aparo nayo—parena akateyeva upakāre attani kataṁ upakāraṁ anapekkhitvā kārako pubbakārī seyyathāpi mātāpitaro ceva ācariyupajjhāyā ca, so dullabho, sattānaṁ taṇhābhibhūtattā. Parena katassa upakārassa anurūpappavattiṁ attani kataṁ upakāraṁ upakārato jānanto vediyanto kataññukatavedī seyyathāpi mātāpitu-ācariyupajjhāyesu sammā paṭipanno, sopi dullabho, sattānaṁ avijjābhibhūtattā.

Apica akāraṇavacchalo pubbakārī, sakāraṇavacchalo kataññukatavedī. “Karissati me”ti evamādikāraṇanirapekkhakiriyo pubbakārī,

"karissati me"ti evamādikāraṇasāpekkhakiriyo kataññukatavedī. Tamojotiparāyaṇo pubbakārī, jotijotiparāyaṇo kataññukatavedī. Desetā pubbakārī, paṭipajjitā kataññukatavedī. Sadevake loke Arahaṁ Sammāsambuddho pubbakārī, ariyasāvako kataññukatavedīti. Dukanipātaṭṭhakathāyaṁ[1] pana "pubbakārīti paṭhamaṁ upakārassa kārako, kataññukatavedīti tena kataṁ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī 'iṇaṁ demī'ti saññaṁ karoti, pacchākārako 'iṇaṁ jīrāpemī'ti saññaṁ karotī"ti ettakameva vuttaṁ.

84. Duttappayaniddese **duttappayā**ti atappayā, na sakkā kenaci tappetuṁ. Yo hi upaṭṭhākakulaṁ vā ñātikulaṁ vā nissāya vasamāno cīvare jiṇṇe tehi dinnaṁ cīvaraṁ nikkhipati, na paribhuñjati, punappunaṁ dinnampi gahetvā nikkhipateva, yo ca teneva nayena laddhaṁ laddhaṁ vissajjeti, parassa deti, punappunaṁ laddhampi tatheva karoti. Ime dve puggalā sakaṭehipi paccaye upanentena tappetuṁ na sakkāti duttappayā nāma.

85. Sutappayaniddese **na vissajjetī**ti attano akatvā parassa na deti, atireke pana sati na nikkhipati, parassa deti. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo pana bhikkhu upaṭṭhākakulā vā ñātikulā vā jiṇṇacīvaro sāṭakaṁ labhitvā cīvaraṁ katvā paribhuñjati, na nikkhipati, aggaḷaṁ datvā pārupantopi puna diyyamāne sahasā na paṭiggaṇhāti, yo ca laddhaṁ laddhaṁ attanā paribhuñjati, paresaṁ na deti, ime dvepi sukhena sakkā tappetunti sutappayā nāmāti.

86. **Āsavā**ti kilesā. **Na kukkuccāyitabbaṁ kukkuccāyatī**ti na kukkuccāyitabbayuttakaṁ kukkuccāyati, sūkaramaṁsaṁ labhitvā acchamaṁsanti kukkuccāyati, migamaṁsaṁ labhitvā dīpimaṁsanti kukkuccāyati, kāle santeyeva kālo natthīti, appavāretvāva pavāritosmīti, patte rajasmiṁ apatiteyeva patitanti, attānaṁ uddissa macchamaṁse akateyeva maṁ uddissa katanti kukkuccāyati. **Kukkuccāyitabbaṁ na kukkuccāyatī**ti kukkuccāyitabbayuttakaṁ na kukkuccāyati, acchamaṁsaṁ labhitvā sūkaramaṁsanti

1. Aṁ-Ṭṭha 2 Āsāduppajahavaggassa dutiyasuttavaṇṇanāyaṁ.

na kukkuccāyati -pa- attānaṁ uddissa macchamaṁse kate maṁ uddissa katanti na kukkuccāyati. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ[1] pana "na kukkuccāyitabbanti saṁghabhogassa[2] apaṭṭhapanaṁ avicāraṇaṁ na kukkuccāyitabbaṁ nāma, taṁ kukkuccāyati. Kukkuccāyitabbanti tasseva paṭṭhapanaṁ vicāraṇaṁ, taṁ na kukkuccāyatī"ti ettakameva vuttaṁ. **Imesan**ti imesaṁ dvinnaṁ puggalānaṁ subhūmiyaṁ tiṇalatādīni viya rattimpi divāpi āsavā vaḍḍhantiyeva. Sukkapakkhe kappiyamaṁsaṁ labhitvā kappiyamaṁsantveva gaṇhanto na kukkuccāyitabbaṁ na kukkuccāyati nāmāti iminā nayena attho veditabbo.

88. **Hīnādhimutto**ti hīnajjhāsayo. **Dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo.

89. **Paṇītādhimutto**ti paṇītajjhāsayo. **Kalyāṇadhammo**ti bhaddakadhammo sucidhammo sundaradhammo.

90. **Titto**ti suhito pariyosito. **Tappetā**ti aññesampi tittikaro. **Paccekasambuddhā ye ca Tathāgatasāvakā**ti ettha Paccekabuddhā navahi lokuttaradhammehi sayaṁ tittā paripuṇṇā, aññe pana tappetuṁ na sakkonti. Tesañhi dhammakathāya abhisamayo na hoti, sāvakānaṁ pana dhammakathāya aparimāṇānampi devamanussānaṁ abhisamayo hoti, evaṁ santepi yasmā pana te dhammaṁ desentā na attano vacanaṁ katvā kathenti, Buddhānaṁ vacanaṁ katvā kathenti. Sotuṁ nisinnaparisāpi "ayaṁ bhikkhu na attanā paṭividdhadhammaṁ katheti, Buddhehi paṭividdhadhammaṁ kathetī"ti cittīkāraṁ karoti. Iti so cittīkāro Buddhānaṁyeva hoti. Evaṁ tattha Sammāsambuddhova **tappetā** nāma. Yathā hi "asukassa nāma idañcidañca dethā"ti raññā āṇattā kiñcāpi ānetvā denti, atha kho rājāva tattha dāyako. Yehipi laddhaṁ hoti, te "raññā amhākaṁ ṭhānantaraṁ dinnaṁ, issariyavibhavo dinno"tveva gaṇhanti, na rājapurisehīti. Evaṁsampadamidaṁ veditabbaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Dukaniddesavaṇṇanā.

---

1. Aṁ-Ṭṭha 2 Dukanipāte Bālavaggavaṇṇanāyaṁ. 2. Saṁghabhāgassa (Sī, Syā, Ka)

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. Tikaniddese **dussīlo**ti nissīlo. **Pāpadhammo**ti lāmakadhammo. Sīlavipattiyā vā dussīlo, diṭṭhivipattiyā pāpadhammo. Kāyavacīsaṁvarabhedena vā dussīlo, sesasaṁvarabhedena pāpadhammo. Asuddhapayogatāya dussīlo, asuddhāsayatāya pāpadhammo. Kusalasīlavirahena dussīlo, akusalasīlasamannāgamena pāpadhammo. **Asucī**ti asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāro**ti saṅkāya parehi saritabbasamācāro. Kiñcideva asāruppaṁ disvā "idaṁ iminā kataṁ bhavissatī"ti evaṁ parehi āsaṅkanīyasamācāro, attanoyeva vā saṅkāya saritabbasamācāro, sāsaṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānādīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā "ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṁ jānitvā mantentī"ti evaṁ sāsaṅkasamācāro hoti.

Paṭicchannakammantoti paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇapaṭiñño**ti assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya "samaṇo ahan"ti evaṁpaṭiñño. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñño**ti aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare[1] gāmanigamajanapadarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṁ kappente disvā sayampi tādisena ākārena tathā paṭipajjanato "ahaṁ brahmacārī"ti paṭiññaṁ dento viya hoti. "Ahaṁ bhikkhū"ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñño hotiyeva. Tathā saṁghikaṁ lābhaṁ gaṇhanto. **Antopūtī**ti pūtinā kammena anto anupaviṭṭho, nigguṇatāya vā guṇasāravirahitattā antopūti. **Avassuto**ti rāgādīhi tinto. **Kasambujāto**ti sañjātarāgādikacavaro. Atha vā kasambu vuccati tintakuṇapagataṁ kasaṭa-udakaṁ. Imasmiñca sāsane dussīlo nāma jigucchanīyattā tintakuṇapakasaṭa-udakasadiso. Tasmā kasambu viya jātoti kasambujāto.

Tassa na evaṁ hotīti kasmā na hoti? Yattha patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṁ laddhuṁ, tassā patiṭṭhāya bhinnattā. Yathā hi

---

1. Subhakapattadhare (Syā) Aṁ-Ṭṭha 2 Tikanipāte Rathakāravaggavaṇṇanāyaṁ passitabbaṁ.

caṇḍālakumārakassa "asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto"ti sutvāpi yasmiṁ kule paccājātā abhisekaṁ pāpuṇanti, tasmiṁ kule apaccājātattā na evaṁ hoti "kudāssu nāmāhampi so khattiyakumāro viya abhisekaṁ pāpuṇeyyan"ti, evameva dussīlassa "asuko nāma bhikkhu arahattaṁ patto"ti sutvāpi yasmiṁ sīle patiṭṭhitena arahattaṁ pattabbaṁ, tassa abhāvato "kudāssu nāmāhampi so sīlavā viya arahattaṁ pāpuṇeyyan"ti na evaṁ hoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo arahattāsāya abhāvā **nirāso**ti vuccati.

92. **Tassa evaṁ hotī**ti kasmā hoti? Yasmiṁ patiṭṭhitena sakkā bhaveyya arahattaṁ pāpuṇituṁ, tassā patiṭṭhāya thirattā. Yathā hi sujātassa khattiyakumārassa "asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto"ti sutvāva yasmiṁ kule paccājātā abhisekaṁ pāpuṇanti, tasmiṁ paccājātassa evaṁ hoti "kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṁ pāpuṇeyyan"ti, evameva sīlavato "asuko nāma bhikkhu arahattaṁ patto"ti sutvāva yasmiṁ sīle patiṭṭhitena arahattaṁ pattabbaṁ, tassā patiṭṭhāya thirattā "kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṁ pāpuṇeyyan"ti evaṁ hoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **āsaṁso** nāma vuccati. So hi arahattaṁ āsaṁsati patthetīti āsaṁso.

93. **Yā hissa pubbe avimuttassā**ti yā tassa khīṇāsavassa pubbe arahattavimuttiyā avimuttassa vimuttāsā[1] ahosi, sā paṭippassaddhā, tasmā na evaṁ hoti. Yathā hi abhisittassa khattiyassa "asuko nāma khattiyakumāro rajje abhisitto"ti sutvā ekassa rañño dvinnaṁ rajjābhisekānaṁ dvinnaṁ setacchattānaṁ abhāvā na evaṁ hoti "kudāssu nāmāhampi so kumāro viya abhisekaṁ pāpuṇeyyan"ti, evameva khīṇāsavassa "asuko nāma bhikkhu arahattaṁ patto"ti sutvā dvinnaṁ arahattānaṁ abhāvā "kudāssu nāmāhampi so bhikkhu viya arahattaṁ

---

1. Vimuttiyāsā (Sī, Ka)

pāpuṇeyyan"ti na evaṁ hoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo arahattāsāya vigatattā **vigatāso**ti vuccati.

94. Gilānūpamaniddese yāya upamāya te gilānūpamāti vuccanti, taṁ tāva upamaṁ dassetuṁ **tayo gilānā**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sappāyānī**ti hitāni vuddhikarāni. **Patirūpan**ti anucchavikaṁ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā atekicchena vātāpamārādinā rogena samannāgato niṭṭhappatto gilāno kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhā**ti iminā khipitakacchutiṇapupphakajarādippabhedo[1] appamattakābādho kathito.

Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhantoti iminā pana yesaṁ paṭijagganena phāsukaṁ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca patirūpo upaṭṭhāko nāma gilānupaṭṭhāka-aṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo.

Gilānupaṭṭhāko anuññātoti bhikkhusaṁghena dātabboti anuññāto. Tasmiñhi gilāne attano dhammatāya yāpetuṁ asakkonte bhikkhusaṁghena tassa bhikkhuno eko bhikkhu ca sāmaṇero ca "imaṁ paṭijaggathā"ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṁ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesañca dvinnaṁ yenattho, sabbaṁ bhikkhusaṁghasseva bhāro. **Aññepi gilānā upaṭṭhātabbā**ti itarepi dve gilānā upaṭṭhātabbā. Kiṁ kāraṇā? Yopi hi niṭṭhappattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno "sace maṁ paṭijaggeyyuṁ, phāsukaṁ me bhaveyya, na kho pana maṁ paṭijaggantī"ti manopadosaṁ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa pana evaṁ hoti "bhikkhusaṁghena yaṁ kattabbaṁ, taṁ sabbaṁ kataṁ, mayhaṁ pana kammavipāko īdiso"ti. So bhikkhusaṁghe mettaṁ paccupaṭṭhapetvā sagge nibbattati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanakabyādhi bhesajje kate khippataraṁ vūpasammati, tato so

---

1. ...tilapupphakajarādipabhedo (Sī, Ka), ...tilakapupphakajarādibhedo (Syā) Ma-Ṭṭha 4. 139 piṭṭhe; Aṁ-Ṭṭha 2 Tikanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyañca passitabbaṁ.

Buddhavacanaṁ vā uggaṇhituṁ samaṇadhammaṁ vā kātuṁ sakkhissati, iminā kāraṇena "aññepi gilānā upaṭṭhātabbā"ti vuttaṁ.

Neva okkamatīti neva pavisati. **Niyāmaṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu magganiyāmasaṅkhātaṁ sammattaṁ. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutiyavārena ugghaṭitaññū gahito sāsane Nāḷakattherasadiso, Buddhantare ekavāraṁ Paccekabuddhānaṁ santike ovādaṁ labhitvā paṭividdhapaccekabodhiñāṇo ca. Tatiyavārena vipañcitaññū puggalo kathito. Neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuññātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuññātā. **Aññesampi dhammo desetabbo**ti itaresampi dhammo kathetabbo. Kiṁ kāraṇā? Padaparamassa hi imasmiṁ attabhāve dhammaṁ paṭivijjhituṁ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana Tathāgatassa rūpadassanaṁ labhantopi alabhantopi, dhammavinayañca savanāya labhantopi alabhantopi dhammaṁ abhisameti, so alabhanto na tāva abhisameti, labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesaṁ dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunaṁ desetabbova. Kāyasakkhidiṭṭhippattasaddhāvimuttā heṭṭhā kathitāyeva.

98. Gūthabhāṇī-ādīsu **sabhaggato**ti sabhāyaṁ ṭhito. **Parisaggato**ti gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagato**ti dāyādānaṁ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagato**ti seṇīnaṁ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagato**ti rājakulassa majjhe mahāvinicchaye ṭhito. **Abhinīto**ti pucchanatthāya nīto. **Sakkhipuṭṭho**ti sakkhiṁ katvā pucchito. **Ehambho purisā**ti ālapanametaṁ. **Attahetu vā parahetu vā**ti attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiñcikkhahetu vā**ti ettha **āmisan**ti lābho adhippeto. **Kiñcikkhan**ti yaṁ vā taṁ vā appamattakaṁ, antamaso tittiravaṭṭakasappipiṇḍanavanītapiṇḍādi-appamattakassāpi lañjassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsitā hotī**ti jānantoyeva musāvādaṁ kattā hoti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo gūthasadisavacanattā **gūthabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi gūthaṁ nāma mahājanassa

aniṭṭhaṁ hoti akantaṁ, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ aniṭṭhaṁ hoti akantaṁ.

99. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo pupphasadisavacanattā **pupphabhāṇī**ti vuccati. Yathā hi phullāni vassikāni vā atimuttakāni[1] vā mahājanassa iṭṭhāni kantāni honti, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ iṭṭhaṁ hoti kantaṁ.

100. **Nelā**ti elaṁ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho, nelaṅgo setapacchādoti[2] ettha vuttanelaṁ viya. **Kaṇṇasukhā**ti byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṁ sukhā, sūcivijjhanaṁ viya kaṇṇasūlaṁ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṁ ajanetvā pemaṁ janetīti **pemanīyā.** Hadayaṁ gacchati, appaṭihaññamānā sukhena cittaṁ pavisatīti **hadayaṅgamā.** Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī,** pure saṁvaḍḍhanārī viya sukumārātipi porī, purassa esātipi porī, nagaravāsīnaṁ kathāti attho. Nagaravāsino hi yuttakathā honti, pitimattaṁ pitāti, mātimattaṁ mātāti, bhātimattaṁ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā.** Bahujanassa kantabhāveneva bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā. Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **madhubhāṇī**ti vuccati. "Mudubhāṇī"tipi pāṭho, ubhayatthāpi madhuravacanoti attho. Yathā hi catumadhuraṁ nāma madhuraṁ paṇītaṁ, evameva imassa puggalassa vacanaṁ devamanussānaṁ madhuraṁ hoti.

101. Arukūpamacittādīsu **abhisajjatī**ti laggati. **Kuppatī**ti kopavasena kuppati. **Byāpajjatī**ti pakatibhāvaṁ pajahati, pūtiko hoti. **Patitthīyatī**ti thinabhāvaṁ thaddhabhāvañca āpajjati. **Kopan**ti dubbalakodhaṁ. **Dosan**ti dussanavasena tato balavataraṁ. **Appaccayan**ti atuṭṭhākāraṁ domanassaṁ. **Duṭṭhāruko**ti purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenā**ti daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭhalāyā**ti kapālena. **Āsavaṁ detī**ti aparāparaṁ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāya eva pubbaṁ lohitaṁ yūsanti imāni tīṇi

1. Adhimuttakāni (Sī, Syā)
2. Khu 1. 173 piṭṭhe.

savati. Ghaṭṭito pana tāni adhikataraṁ savati. **Evamevaṁ kho**ti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—duṭṭhāruko viya hi kodhano puggalo, tassa attano dhammatāya savanaṁ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātakassa viya caṇḍikatassa caraṇaṁ, kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭanaṁ viya appamattakampi vacanaṁ, bhiyyoso mattāya savanaṁ viya "mādisaṁ nāma esa evaṁ vadatī"ti bhiyyoso mattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **arukūpamacitto**ti vuccati, purāṇavaṇasadisacittoti attho.

102. **Rattandhakāratimisāyā**ti rattiṁ cakkhuviññāṇuppattinivāraṇena andhabhāvakaraṇe bahalatame. **Vijjantarikāyā**ti vijjuppattikkhaṇe. Idhāpi idaṁ opammasaṁsandanaṁ—cakkhumā puriso viya hi yogāvacaro daṭṭhabbo, andhakāraṁ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā, vijjusañcaraṇaṁ viya sotāpattimaggañāṇassa uppattikālo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṁ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṁ, puna andhakārāvattharaṇaṁ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṁ viya sakadāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṁ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṁ, puna andhakārāvattharaṇaṁ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṁ viya anāgāmimaggañāṇassa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa sāmantā rūpadassanaṁ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṁ veditabbaṁ. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **vijjūpamacitto**ti vuccati, ittarakālobhāsena vijjusadisacittoti attho.

103. Vajirūpamacittatāyapi idaṁ opammasaṁsandanaṁ—vajiraṁ viya hi arahattamaggañāṇaṁ daṭṭhabbaṁ, maṇigaṇṭhipāsāṇagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā, vajirassa maṇigaṇṭhiṁ vā pāsāṇagaṇṭhiṁ vā vinivijjhitvā agamanabhāvassa natthibhāvo viya arahattamaggañāṇena acchejjānaṁ kilesānaṁ natthibhāvo, vajirena nibbiddhavedhassa puna apaṭipūraṇaṁ[1] viya arahattamaggena chinnānaṁ kilesānaṁ puna anuppādo daṭṭhabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo

1. Aparipūraṇaṁ (Syā, Ka)

puggalo **vajirūpamacitto**ti vuccati, kilesānaṁ mūlaghātakaraṇasamatthatāya[1] vajirena sadisacittoti attho.

104. Andhādīsu **tathārūpaṁ cakkhu na hotī**ti tathājātikaṁ tathāsabhāvaṁ paññācakkhu na hoti. **Phātiṁ kareyyā**ti phītaṁ vaḍḍhitaṁ kareyya. **Sāvajjānavajje**ti sadosaniddose. **Hīnappaṇīte**ti adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāge**ti kaṇhasukkāyeva aññamaññapaṭibāhanato paṭipakkhavasena sappaṭibhāgāti vuccanti. Ayaṁ panettha saṅkhepo—kusale dhamme "kusalā dhammā"ti yena paññācakkhunā jāneyya, akusale dhamme "akusalā dhammā"ti, sāvajjādīsupi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme "sukkasappaṭibhāgā"ti, sukkadhamme "kaṇhasappaṭibhāgā"ti yena paññācakkhunā jāneyya, **tathārūpampissa cakkhu na hotī**ti. Iminā nayena sesaṭṭhānesupi[2] attho veditabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo diṭṭhadhammikabhogasaṁharaṇapaññācakkhuno ca samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno ca abhāvā **andho**ti vuccati. Dutiyo diṭṭhadhammikabhogasaṁharaṇapaññācakkhuno bhāvā, samparāyikatthasodhanapaññācakkhuno pana abhāvā **ekacakkhū**ti vuccati. Tatiyo dvinnampi bhāvā **dvicakkhū**ti vuccati.

107. Avakujjapaññādīsu **dhammaṁ desentī**ti "upāsako dhammassavanatthāya āgato"ti attano kammaṁ pahāya dhammaṁ desenti. **Ādikalyāṇan**ti ādimhi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjaṁ niddosaṁ katvā desenti. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha pana **ādī**ti pubbapaṭṭhapanā. **Majjhan**ti kathāvemajjhaṁ. **Pariyosānan**ti sanniṭṭhānaṁ. Itissa dhammaṁ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṁ bhaddakaṁ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhepi pariyosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanassa. Tattha desanāya tāva catuppadikagāthāya paṭhamapadaṁ ādi, dve padāni majjhaṁ, avasānapadaṁ pariyosānaṁ. Ekānusandhikasuttassa nidānaṁ ādi, anusandhi majjhaṁ, idamavocāti appanā pariyosānaṁ. Anekānusandhikassa paṭhamo anusandhi ādi, tato paraṁ eko vā anekā vā majjhaṁ, pacchimo pariyosānaṁ. Ayaṁ tāva desanāya nayo.

---

1. Samugghātakaraṇasamatthatāya (Syā)
2. Sesavāresupi (Syā) Aṁ-Ṭṭha 2 Tikanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyampi.

Sāsanassa pana sīlaṁ ādi, samādhi majjhaṁ, vipassanā pariyosānaṁ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṁ, maggo pariyosānaṁ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṁ, phalaṁ pariyosānaṁ. Maggo vā ādi, phalaṁ majjhaṁ, nibbānaṁ pariyosānaṁ. Dve dve vā kariyamāne sīlasamādhayo ādi, vipassanāmaggā[1] majjhaṁ, phalanibbānāni pariyosānaṁ. **Sātthan**ti sātthakaṁ katvā desenti. **Sabyañjanan**ti akkharapāripūriṁ katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇan**ti sakalaparipuṇṇaṁ anūnaṁ katvā desenti. **Parisuddhan**ti parisuddhaṁ nijjaṭaṁ niggaṇṭhaṁ katvā desenti. **Brahmacariyaṁ pakāsentī**ti evaṁ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṁ sikkhattayasaṅgahitaṁ ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ pakāsenti. **Neva ādiṁ manasi karotī**ti neva pubbapaṭṭhapanaṁ manasi karoti. **Kumbho**ti ghaṭo. **Nikkujjo**ti adhomukho ṭhapito. **Evamevan**ti ettha kumbho nikkujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo, udakāsiñcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo, udakassa vivaṭṭanakālo viya tasmiṁ āsane nisinnassa uggahetuṁ asamatthakālo, udakassa asaṇṭhānakālo viya uṭṭhahitvā asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **avakujjapañño**ti vuccati, adhomukhapaññoti attho.

108. **Ākiṇṇānī**ti pakkhittāni. **Satisammosā pakireyyā**ti muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evamevan**ti ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo, nānākhajjakāni viya nānappakāraṁ Buddhavacanaṁ, ucchaṅge nānākhajjakāni khādantassa nisinnakālo viya tasmiṁ āsane nisinnassa uggahaṇakālo, vuṭṭhahantassa satisammosā vikiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **ucchaṅgapañño**ti vuccati, ucchaṅgasadisapaññoti attho.

109. **Ukkujjo**ti uparimukho ṭhapito. **Saṇṭhātī**ti patiṭṭhahati. **Evameva kho**ti ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo, udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo, udakassa saṇṭhānakālo viya tattha nisinnassa uggahaṇakālo, no

---

1. Maggo (Sī)

vivaṭṭanakālo viya uṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo **puthupañño**ti vuccati, vitthārikapaññoti attho.

110. Avītarāgādīsu yathā sotāpannasakadāgāmino, evaṁ puthujjanopi pañcasu kāmaguṇesu tīsu ca bhavesu **avītarāgo.** Adabbatāya pana na gahito. Yathā hi cheko vaḍḍhakī dabbasambhāratthaṁ vanaṁ paviṭṭho na ādito paṭṭhāya sampattasampattarukkhe chindati. Ye panassa dabbasambhārūpagā honti, teyeva chindati, evamidhāpi Bhagavatā dabbajātikā ariyāva[1] gahitā. Puthujjanā pana adabbatāya na gahitāti veditabbā. **Kāmesu vītarāgo**ti pañcasu kāmaguṇesu vītarāgo. **Bhavesu avītarāgo**ti rūpārūpabhavesu avītarāgo.

113. Pāsāṇalekhūpamādīsu **anusetī**ti appahīnatāya anuseti. **Na khippaṁ lujjatī**ti na antarā nassati, kappuṭṭhāneneva nassati. **Evamevan**ti evaṁ tassāpi puggalassa kodho na antarā punadivase vā aparadivase vā nibbāti, addhaniyo pana hoti, maraṇeneva nibbātīti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo pāsāṇalekhā viya kujjhanabhāvena ciraṭṭhitikato **pāsāṇalekhūpamo**ti vuccati.

114. **So ca khvassa kodho**ti so appamattakepi kāraṇe sahasā kuddhassa kodho. **Na ciran**ti aciraṁ appahīnatāya anuseti[2]. Yathā pana pathaviyaṁ ākaḍḍhitvā katalekhā vātādīhi khippaṁ nassati, evamassa[3] sahasā uppannopi kodho khippameva nibbātīti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo pathaviyaṁ lekhā viya kujjhanabhāvena aciraṭṭhitikato **pathavīlekhūpamo**ti vuccati.

115. **Āgāḷhenā**ti atigāḷhena mammacchedakena thaddhavacanena. **Pharusenā**ti na sotasukhena. **Amanāpenā**ti na cittasukhena. **Saṁsandatī**ti ekībhavati. **Sandhiyatī**ti ghaṭayati. **Sammodatī**ti nirantaro hoti. Atha vā **saṁsandatī**ti cittakiriyādīsu cittena samodhānaṁ gacchati, khīrodakaṁ viya ekībhāvaṁ upetīti attho. **Sandhiyatī**ti ṭhānagamanādīsu

---

1. Ariyasāvakā (Syā) 2. Nānuseti (Ka) 3. Evamevassa (Sī, Syā)

kāyakiriyādīsu kāyena samodhānaṁ gacchati, tilataṇḍulā viya missībhāvaṁ upetīti attho. **Sammodatī**ti uddesaparipucchādīsu vacīkiriyāsu vācāya samodhānaṁ gacchati, vippavāsagatopi piyasahāyako viya viyatarabhāvaṁ upetīti attho. Apica kiccakaraṇīyesu tehi saddhiṁ āditova ekakiriyabhāvaṁ upagacchanto saṁsandati, yāva majjhā pavattanto sandhiyati, yāva pariyosānā anivattanto sammodatītipi veditabbo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo udakalekhā viya khippaṁ saṁsandanato **udakalekhūpamo**ti vuccati.

116. Potthakūpamesu yāya upamāya te **potthakūpamā**ti vuccanti, taṁ tāva upamaṁ dassetuṁ **tayo potthakā**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **navo**ti navavāyimo. **Potthako**ti sāṇavākasāṭako. **Dubbaṇṇo**ti vivaṇṇo. **Dukkhasamphasso**ti kharasamphasso. **Appaggho**ti atibahuṁ agghanto kahāpaṇagghanako hoti. **Majjhimo**ti paribhogamajjhimo. So hi navabhāvaṁ atikkamitvā jiṇṇabhāvaṁ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva ca hoti, atibahuṁ agghanto aḍḍhaṁ agghati, jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakaṁ vā kākaṇikaṁ vā agghati. **Ukkhaliparimajjanan**ti kāḷukkhaliparipuñchanaṁ.

Navoti upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā saṭṭhivassopi navoyeva. **Dubbaṇṇatāyā**ti sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nisinnassa nittejatāya sarīravaṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇe vattabbameva natthi. **Ye kho panassā**ti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṁ puggalaṁ sevanti. **Tesaṁ tan**ti tesaṁ puggalānaṁ cha satthāre sevantānaṁ micchādiṭṭhikānaṁ viya, Devadattaṁ sevantānaṁ Kokālikādīnaṁ viya ca taṁ sevanaṁ dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya hoti. **Majjhimo**ti pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimo nāma. **Thero**ti dasavassakālato paṭṭhāya thero nāma. **Evamāhaṁsū**ti evaṁ vadanti. **Kiṁ nu kho tuyhan**ti tuyhaṁ bālassa saṇitena ko atthoti vuttaṁ hoti. **Tathārūpan**ti tathājātikaṁ tathāsabhāvaṁ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṁ.

117. Kāsikavatthūpamesu **kāsikavatthaṁ** nāma tayo kappāsaṁsū gahetvā kantitasuttena vāyitaṁ sukhumavatthaṁ, taṁ navavāyimaṁ anagghaṁ hoti, paribhogamajjhimaṁ vīsampi tiṁsampi sahassāni agghati, jiṇṇakāle pana aṭṭhapi dasapi sahassāni agghati.

Tesaṁ taṁ hotīti tesaṁ Sammāsambuddhādayo sevantānaṁ viya taṁ sevanaṁ dīgharattaṁ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṁ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṁ pamāṇaṁ natthi. Tathā Sāriputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asītimahāsāvake nissāya saggaṁ gatasattānaṁ pamāṇaṁ natthi. Yāvajjakālā tesaṁ diṭṭhānugatiṁ paṭipannasattānampi pamāṇaṁ natthiyeva. **Ādheyyaṁ gacchatī**ti tassa mahātherassa taṁ atthanissitaṁ vacanaṁ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavatthaṁ ādhātabbataṁ ṭhapetabbataṁ gacchati, evaṁ uttamaṅge sirasmiṁ hadaye ca ādhātabbataṁ ṭhapetabbatampi gacchati. Sesamettha heṭṭhā vuttānusāreneva veditabbaṁ.

118. Suppameyyādīsu sukhena pametabboti **suppameyyo. Idhā**ti imasmiṁ sattaloke. **Uddhato**ti uddhaccena samannāgato. **Unnaḷo**ti uggatanaḷo, tucchamānaṁ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capalo**ti pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharo**ti mukhakharo. **Vikiṇṇavāco**ti asaṁyatavacano. **Asamāhito**ti cittekaggatārahito. **Vibbhantacitto**ti bhantacitto bhantagāvībhantamigīsappaṭibhāgo. **Pākaṭindriyo**ti vivaṭindriyo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo "suppameyyo"ti vuccati. Yathā hi parittassa udakassa sukhena pamāṇaṁ gayhati, evameva imehi aguṇaṅgehi samannāgatassa sukhena pamāṇaṁ gayhati, tenesa "suppameyyo"ti vutto.

119. Dukkhena pametabboti **duppameyyo. Anuddhatā**dīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo "duppameyyo"ti vuccati. Yathā hi mahāsamuddassa dukkhena pamāṇaṁ gayhati, evameva imehi guṇaṅgehi samannāgatassa dukkhena pamāṇaṁ gayhati, tādiso "anāgāmī nu kho, khīṇāsavo nu kho"ti vattabbataṁ gacchati, tenesa "duppameyyo"ti vutto.

120. Na sakkā pametunti **appameyyo.** Yathā hi ākāsassa na sakkā pamāṇaṁ gahetuṁ, evaṁ khīṇāsavassa. Tenesa "appameyyo"ti vutto.

121. Na sevitabbādīsu **na sevitabbo**ti na upasaṅkamitabbo. **Na bhajitabbo**ti na allīyitabbo. **Na payirupāsitabbo**ti na santike nisīdanavasena punappunaṁ upāsitabbo. **Hīno hoti sīlenā**ti-ādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevitabbo. Yo pana dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṁ rakkhantena na sevitabbo. **Aññatra anuddayā**[1] **aññatra anukampā**ti ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāya eva hi evarūpo puggalo na sevitabbo, anuddayānukampāvasena pana taṁ upasaṅkamituṁ vaṭṭati.

122. **Sadiso hotī**ti samāno hoti. **Sīlasāmaññagatānaṁ satan**ti sīlena samānabhāvaṁ gatānaṁ santānaṁ. **Sīlakathā ca no bhavissatī**ti evaṁ samānasīlānaṁ amhākaṁ sīlameva ārabbha kathā bhavissati. **Sā ca no phāsu bhavissatī**ti sā ca sīlakathā amhākaṁ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissatī**ti sā ca amhākaṁ kathā divasampi kathentānaṁ pavattinī bhavissati, na paṭihaññissati. Dvīsu hi sīlavantesu ekena sīlassa vaṇṇe kathite itaro anumodati, tena tesaṁ kathā phāsu ceva hoti pavattinī ca. Ekasmiṁ pana dussīle sati dussīlassa sīlakathā dukkathāti neva sīlakathā hoti na phāsu hoti na pavattinī. **Samādhipaññākathāsu**pi eseva nayo. Dve hi samādhilābhino samādhikathaṁ, sappaññā ca paññākathaṁ kathentā[2] rattiṁ vā divasaṁ vā atikkantampi na jānanti.

123. **Sakkatvā garuṁ katvā**ti sakkārañceva garukārañca karitvā. **Adhiko hotī**ti atireko hoti. **Sīlakkhandhan**ti sīlarāsiṁ. **Paripūressāmī**ti taṁ atirekasīlaṁ puggalaṁ nissāya attano aparipūraṁ sīlarāsiṁ paripūraṁ karissāmi. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmī**ti ettha

---

1. Anudayā (Syā) 2. Kathanti (Sī, Syā, Ka)

sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne sīlakkhandhaṁ paññāya anuggaṇhāti nāma. **Samādhipaññākkhandhesu**pi eseva nayo.

124. Jigucchitabbādīsu **jigucchitabbo**ti gūthaṁ viya jigucchitabbo. **Atha kho nan**ti atha kho assa. **Kittisaddo**ti kathāsaddo. **Evamevan**ti ettha gūthakūpo viya dussīlyaṁ daṭṭhabbaṁ, gūthakūpe patitvā ṭhito dhamanī-ahi viya dussīlapuggalo, gūthakūpato uddhariyamānena tena ahinā purisassa sarīraṁ āruḷhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlaṁ sevamānassāpi tassa kiriyāya akaraṇabhāvo, sarīraṁ gūthena makkhetvā ahino gatakālo viya dussīlaṁ sevamānassa pāpakittisaddassa abbhuggamanakālo veditabbo.

125. **Tindukālātan**ti tindukarukkha-alātaṁ. **Bhiyyoso mattāya cicciṭāyatī**ti tañhi jhāyamānaṁ pakatiyāpi papaṭikāyo muñcantaṁ cicciṭāyati ciṭiciṭāti[1] saddaṁ karoti, ghaṭṭitaṁ pana adhimattaṁ karotīti attho. **Evamevan**ti evamevaṁ kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati, appamattakaṁ pana vacanaṁ vuttakāle "mādisaṁ nāma evaṁ vadatī"ti atirekataraṁ uddhato caṇḍikato hutvā carati. **Gūthakūpo**ti gūthapuṇṇakūpo gūtharāsiyeva vā. Opammasaṁsandanaṁ panettha purimanayeneva veditabbaṁ. **Tasmā evarūpo puggalo ajjhupekkhitabbo na sevitabbo**ti yasmā kodhano atiseviyamānopi ati-upasaṅkamiyamānopi kujjhatiyeva, "kiṁ iminā"ti paṭikkamantopi kujjhatiyeva, tasmā palālaggi[2] viya ajjhupekkhitabbo na sevitabbo. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yo hi palālaggiṁ ati-upasaṅkamitvā tappati, tassa sarīraṁ jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītaṁ na vūpasammati. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhattabhāvena tappentassa sītaṁ vūpasammati, kāyopi na ḍayhati. Tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhattabhāvena ajjhupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitabbo.

126. **Kalyāṇamitto**ti sucimitto. **Kalyāṇasahāyo**ti sucisahāyo. **Sahāyo**ti sahagāmī saddhiṁ caro. **Kalyāṇasampavaṅko**ti

---

1. Ciṭiciṭāyatīti (Sī, Syā) 2. Palāsaggi (Syā)

kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanninnatappoṇatappabbhāramānasoti attho.

127. Sīsesu paripūrakārīti-ādīsu **sīlesu paripūrakārino**ti ete ariyasāvakā yāni tāni maggabrahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyakāni pārājikasaṅkhātāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni, tesaṁ avītikkamanato, yāni khuddānukhuddakāni āpajjanti, tehi ca vuṭṭhānato sīlesu yaṁ kattabbaṁ, taṁ paripūraṁ samattaṁ karontīti "sīlesu paripūrakārino"ti vuccanti. Samādhipāribandhakānaṁ[1] pana kāmarāgabyāpādānaṁ, paññāpāribandhakassa ca saccapaṭicchādakassa mohassa asamūhatattā samādhiṁ paññañca bhāventāpi samādhipaññāsu yaṁ kattabbaṁ, taṁ mattaso pamāṇena padesamattameva karontīti **samādhismiṁ paññāya ca mattaso kārino**ti vuccanti. Iminā upāyena itaresupi dvīsu nayesu attho veditabbo.

Tatrāyaṁ aparopi suttantanayo—

> "Idha bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṁ mattaso kārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni sikkhāpadāni, tāni āpajjatipi vuṭṭhātipi. Taṁ kissa hetu? Na hi mettha bhikkhave abhabbatā vuttā. Yāni ca kho tāni sikkhāpadāni ādibrahmacariyakāni brahmacariyasāruppāni, tattha dhuvasīlo ca hoti ṭhitasīlo ca, samādāya sikkhati sikkhāpadesu. So tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo niyato sambodhiparāyaṇo. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu -pa-. So tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā rāgadosamohānaṁ tanuttā sakadāgāmī hoti, sakideva imaṁ lokaṁ āgantvā dukkhassantaṁ karoti. Idha pana bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī hoti, samādhismiṁ paripūrakārī, paññāya mattaso kārī. So yāni tāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So pañcannaṁ orambhāgiyānaṁ -pa- anāvattidhammo tasmā lokā. Idha pana

---

1. Samādhipāripanthakānaṁ (Sī), samādhipāripanthikānaṁ (Syā)

bhikkhave bhikkhu sīlesu paripūrakārī, samādhismiṁ paripūrakārī, paññāya paripūrakārī. So yāni tāni khuddānukhuddakāni -pa- sikkhati sikkhāpadesu. So āsavānaṁ khayā -pa- upasampajja viharatī”ti[1].

130. Satthāraniddese **pariññaṁ paññapetī**ti pahānaṁ samatikkamaṁ paññapeti. **Tatrā**ti tesu tīsu janesu. **Tena daṭṭhabbo**ti tena paññāpanena so Satthā **rūpāvacarasamāpattiyā lābhī**ti daṭṭhabboti attho. Dutiyavārepi eseva nayo. **Sammāsambuddho Satthā tena daṭṭhabbo**ti tena titthiyehi asādhāraṇena paññāpanena ayaṁ tatiyo Satthā Sabbaññubuddho daṭṭhabbo. Titthiyā hi kāmānaṁ pariññaṁ paññapento rūpabhavaṁ vakkhanti, rūpānaṁ pariññaṁ paññapentā arūpabhavaṁ vakkhanti, vedanānaṁ pariññaṁ paññapentā asaññabhavaṁ vakkhanti, sammā paññapentā evaṁ paññapeyyuṁ, no ca sammā paññapetuṁ sakkonti. Sammāsambuddho pana kāmānaṁ pariññaṁ pahānaṁ anāgāmimaggena paññapeti, rūpavedanānaṁ pariññaṁ pahānaṁ arahattamaggena paññapeti. **Ime tayo satthāro**ti ime dve janā bāhirakā, eko Sammāsambuddhoti imasmiṁ loke tayo satthāro nāma.

131. Dutiye satthāraniddese **diṭṭhe ceva dhamme**ti imasmiṁ attabhāve. **Attāna saccato thetato paññapetī**ti “attā nāmeko atthi nicco dhuvo sassato”ti bhūtato thirato paññapeti. **Abhisamparāyañcā**ti aparasmiṁ attabhāve evameva paññapeti. Sesamettha vuttanayeneva veditabbanti.

Tikaniddesavaṇṇanā.

---

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

132. Catukkaniddese **asappuriso**ti lāmakapuriso. Pāṇaṁ atipātetīti **pāṇātipātī.** Adinnaṁ ādiyatīti **adinnādāyī.** Kāmesu micchā caratīti **kāmesumicchācārī.** Musā vadatīti **musāvādī.** Surāmerayamajjapamāde tiṭṭhatīti **surāmerayamajjapamādaṭṭhāyī.**

---

1. Aṁ 1. 233 piṭṭhe.

133. **Pāṇātipāte samādapetī**ti yathā pāṇaṁ atipāteti, tathā naṁ tattha gahaṇaṁ gaṇhāpeti. Sesesupi eseva nayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo yasmā sayaṁ katena ca dussīlyena samannāgato, yañca samādapitena kataṁ, tato upaḍḍhassa dāyādo, tasmā **asappurisena asappurisataro**ti vuccati. **Sappuriso**ti uttamapuriso.

135. **Sappurisena sappurisataro**ti attanā katena susīlyena samannāgatattā yañca samādapito karoti, tato upaḍḍhassa dāyādattā uttamapurisena uttamapurisataro.

136. **Pāpo**ti akusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena pāpena samannāgato.

138. **Kalyāṇo**ti kusalakammapathasaṅkhātena dasavidhena kalyāṇadhammena samannāgato suddhako bhadrako. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva.

140. Pāpadhammādīsu pāpo dhammo assāti **pāpadhammo.** Kalyāṇo dhammo assāti **kalyāṇadhammo.** Sesamettha uttānatthameva.

144. Sāvajjādīsu **sāvajjo**ti sadoso. **Sāvajjena kāyakammenā**ti sadosena pāṇātipātādinā kāyakammena. Itaresupi eseva nayo. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammassa sadosattā gūthakuṇapādibharito padeso viya "sāvajjo"ti vuccati.

145. **Sāvajjena bahulan**tiyassa sāvajjameva kāyakammaṁ bahu hoti appaṁ anavajjaṁ, so "sāvajjena bahula kāyakammena samannāgato appaṁ anavajjenā"ti vuccati. Itaresupi eseva nayo. Ko pana evarūpo hotīti? Yo gāmadhammatāya vā nigamadhammatāya vā kadāci karahaci uposathaṁ samādiyati, sīlāni pūreti. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ evarūpo

puggalo tīhi dvārehi āyūhanakammesu[1] sāvajjasseva bahulatāya anavajjassa appatāya **vajjabahulo**ti vuccati.

Yathā hi ekasmiṁ padese dubbaṇṇāni duggandhāni pupphāni rāsikatānassu, tesaṁ upari tahaṁ tahaṁ atimuttakavassikapāṭalāni patitāni bhaveyyuṁ, evarūpo ayaṁ puggalo veditabbo. Yathā pana ekasmiṁ padese atimuttakavassikapāṭalāni rāsikatānassu, tesaṁ upari tahaṁ tahaṁ dubbaṇṇaduggandhāni badarapupphādīni patitāni bhaveyyuṁ, evarūpo tatiyo puggalo veditabbo. Catuttho pana tīhipi dvārehi āyūhanakammassa niddosattā catumadhurabharitasuvaṇṇapāti viya daṭṭhabbo. Tesu paṭhamo andhabālaputhujjano. Dutiyo antarantarā kusalassa kārako lokiyaputhujjano. Tatiyo sotāpanno. Sakadāgāmi-anāgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekantena anavajjoyeva. Ayaṁ Aṅguttaraṭṭhakathānayo[2].

148. Ugghaṭitaññū-ādīsu **ugghaṭitaññū**ti ettha **ugghaṭitaṁ** nāma ñāṇugghāṭanaṁ, ñāṇe[3] ugghaṭitamatteyeva jānātīti attho. **Saha udāhaṭavelāyā**ti udāhāre udāhaṭamatteyeva. **Dhammābhisamayo**ti catusaccadhammassa ñāṇena saddhiṁ abhisamayo. **Ayaṁ vuccatī**ti "ayaṁ cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādinā nayena saṁkhittena mātikāya ṭhapiyamānāya desanānusārena ñāṇaṁ pesetvā arahattaṁ gaṇhituṁ samattho puggalo "ugghaṭitaññū"ti vuccati.

149. Vipañcitaṁ vitthāritameva atthaṁ jānātīti **vipañcitaññū. Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ saṁkhittena mātikaṁ ṭhapetvā vitthārena atthe bhājiyamāne arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho puggalo "vipañcitaññū"ti vuccati.

150. Uddesādīhi netabboti **neyyo. Anupubbena dhammābhisamayo hotī**ti anukkamena arahattappatti.

---

1. Āyūhanakammena (Sī, Syā)
2. Aṁ-Ṭṭha 2 Catukkanipāte Puggalavaggavaṇṇanāyaṁ.
3. Ñāṇena (Sī, Syā, Ka)

151. Byañjanapadameva paramaṁ assāti **padaparamo. Na tāya jātiyā dhammābhisamayo hotī**ti na tena attabhāvena jhānaṁ vā vipassanaṁ vā maggaṁ vā phalaṁ vā nibbattetuṁ sakkotīti attho.

152. Yuttappaṭibhānādīsu paṭibhānaṁ vuccati ñāṇampi ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi, taṁ idha adhippetaṁ. Atthayuttaṁ kāraṇayuttañca paṭibhānamassāti **yuttappaṭibhāno.** Pucchitānantarameva sīghaṁ byākātuṁ asamatthatāya no muttaṁ paṭibhānamassāti **no muttappaṭibhāno.** Iminā nayena sesā veditabbā. Ettha pana paṭhamo kañci kālaṁ vīmaṁsitvā yuttameva pekkhati **Tipiṭakacūḷanāgatthero** viya. So kira pañhaṁ puṭṭho pariggahetvā yuttapayuttakāraṇameva katheti.

Dutiyo pucchānantarameva yena vā tena vā vacanena paṭibāhati, vīmaṁsitvāpi ca yuttaṁ na pekkhati **Catunikāyikapaṇḍitatissatthero** viya. So kira pañhaṁ puṭṭho pañhapariyosānampi nāgameti, yaṁ vā taṁ vā kathetiyeva, vacanatthaṁ panassa vīmaṁsiyamānaṁ katthaci na laggati.

Tatiyo pucchāsamakālameva yuttaṁ pekkhati, taṅkhaṇaññeva vacanaṁ byākaroti **Tipiṭakacūḷābhayatthero** viya. So kira pañhaṁ puṭṭho sīghameva katheti, yuttapayuttakāraṇo ca hoti.

Catuttho puṭṭho samāno neva yuttaṁ pekkhati, na yena vā tena vā paṭibāhituṁ sakkoti, tibbandhakāranimuggo viya hoti **Lāḷudāyitthero** viya.

156. Dhammakathikesu **appañca bhāsatī**ti sampattaparisāya thokameva katheti. **Asahitañcā**ti kathento ca pana na atthayuttaṁ kāraṇayuttaṁ katheti. **Parisā cassa na kusalā hotī**ti sotuṁ nisinnaparisā cassa yuttāyuttaṁ kāraṇākāraṇaṁ siliṭṭhāsiliṭṭhaṁ na jānātīti attho. **Evarūpo**ti ayaṁ evaṁjātiko bāladhammakathiko evaṁjātikāya bālaparisāya dhammakathikotveva nāmaṁ labhati. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. Ettha ca dveyeva janā sabhāvadhammakathikā, itare pana dhammakathikānaṁ antare paviṭṭhattā evaṁ vuttā.

157. Valāhakūpamesu **valāhakā**ti meghā. **Gajjitā**ti thanitā. Tattha gajjitvā no vassanabhāvo nāma pāpako. Manussā hi yadā devo gajjati, "suvuṭṭhikā bhavissatī"ti bījāni nīharitvā vapanti, atha deve avassante khetta bījāni khetteyeva nassanti, gehe bījāni geheyeva nassantīti dubbhikkhaṁ hoti. No gajjitvā vassanabhāvopi pāpakova. Manussā hi "imasmiṁ kāle dubbuṭṭhikā bhavissatī"ti ninnaṭṭhānesuyeva vappaṁ karonti, atha devo vassitvā sabbabījāni mahāsamuddaṁ pāpeti, dubbhikkhameva hoti. Gajjitvā vassanabhāvo pana bhaddako, tadā hi subhikkhaṁ hoti. No gajjitvā no vassanabhāvo ekantapāpakova.

Bhāsitā hoti no kattāti "idāni ganthadhuraṁ pūressāmi, vāsadhuraṁ pūressāmī"ti kathetiyeva, na pana uddesaṁ gaṇhāti, na kammaṭṭhānaṁ bhāveti.

Kattā hoti no bhāsitāti "ganthadhuraṁ vā pūressāmi vāsadhuraṁ vā"ti na bhāsati, sampatte pana kāle tamatthaṁ sampādeti. Iminā nayena itarepi veditabbā. Sabbaṁ panetaṁ paccayadāyakeneva kathitaṁ. Eko hi "asukadivase nāma dānaṁ dassāmī"ti saṁghaṁ nimanteti, sampattakāle no karoti, ayaṁ puggalo puññena parihāyati, bhikkhusaṁghopi lābhena parihāyati. Aparo saṁghaṁ animantetvāva sakkāraṁ katvā "bhikkhū ānessāmī"ti na labhati, sabbe aññattha nimantitā honti, ayampi puññena parihāyati, saṁghopi tena lābhena parihāyati. Aparo paṭhamaṁ saṁghaṁ nimantetvā pacchā sakkāraṁ katvā dānaṁ deti, ayaṁ kiccakārī hoti. Aparo neva saṁghaṁ nimanteti, na dānaṁ deti, ayaṁ pāpapuggaloti veditabbo.

158. Mūsikūpamesu **gādhaṁ kattā no vasitā**ti attano āsayaṁ bilaṁ kūpaṁ khaṇati, no tattha vasati, kismiñcideva ṭhāne vasati, evaṁ biḷārādi-amittavasaṁ gacchati. "Khattā"tipi pāṭho. **Vasitā no gādhaṁ kattā**ti sayaṁ na khaṇati, parena khate bile vasati, evaṁ jīvitaṁ rakkhati. Tatiyā dvepi karontī jīvitaṁ rakkhati. Catutthā dvepi akarontī amittavasaṁ gacchati. Imāya pana upamāya upamitesu

puggalesu paṭhamo yathā sā mūsikā gādhaṁ khaṇati, evaṁ navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ uggaṇhāti. Yathā pana sā tattha na vasati, kismiñcideva ṭhāne vasantī amittavasaṁ gacchati, tathā ayampi pariyattivasena ñāṇaṁ pesetvā catusaccadhammaṁ na paṭivijjhati, lokāmisaṭṭhānesuyeva caranto maccumārakilesamāradevaputtamārasaṅkhātānaṁ amittānaṁ vasaṁ gacchati. Dutiyo yathā sā mūsikā gādhaṁ na khaṇati, evaṁ navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ na uggaṇhāti. Yathā pana parena khatabile vasantī jīvitaṁ rakkhati, evaṁ parassa kathaṁ sutvā catusaccadhammaṁ paṭivijjhitvā tiṇṇaṁ mārānaṁ vasaṁ atikkamati. Iminā nayena tatiyacatutthesupi opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ.

159. Ambūpamesu **āmaṁ pakkavaṇṇī**ti anto āmaṁ, bahi pakkasadisaṁ. **Pakkaṁ āmavaṇṇī**ti anto pakkaṁ, bahi āmasadisaṁ. Sesadvayesupi eseva nayo. Tattha yathā ambe apakkabhāvo āmatā hoti, evaṁ puggalepi puthujjanabhāvo āmatā, ariyabhāvo pakkatā. Yathā ca tattha pakkasadisatā pakkavaṇṇitā, evaṁ puggalepi ariyānaṁ abhikkamanādisadisatā pakkavaṇṇitāti iminā nayena upamitapuggalesu opammasaṁsandanaṁ veditabbaṁ.

160. Kumbhūpamesu **kumbho**ti ghaṭo. **Tuccho**ti anto ritto. **Pihito**ti pidahitvā ṭhapito. **Pūro**ti anto puṇṇo. **Vivaṭo**ti vivaritvā ṭhapito. Upamitapuggalesu panettha anto guṇasāravirahito tuccho bāhirasobhanatāya pihito puggalo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

161. Udakarahadūpamesu **udakarahado** tāva jaṇṇumattepi udake sati paṇṇarasasambhinnavaṇṇattā vā bahalattā vā udakassa apaññāyamānatalo **uttāno gambhīrobhāso** nāma hoti. Tiporisa catuporisepi pana udake sati acchattā udakassa paññāyamānatalo **gambhīro uttānobhāso** nāma hoti. Ubhayakāraṇasabbhāvato pana itare dve veditabbā. Puggalopi kilesussadabhāvato guṇavambhīratāya ca abhāvato guṇagambhīrānaṁ sadisehi abhikkamādīhi yutto **uttāno gambhīrobhāso** nāma. Iminā nayena sesāpi veditabbā.

162. Balībaddūpamesu **balībaddo** tāva yo attano gogaṇaṁ ghaṭṭeti ubbejeti, paragogaṇe pana sorato sukhasīlo hoti, ayaṁ **sakagavacaṇḍo no paragavacaṇḍo** nāma. Puggalopi attano parisaṁ ghaṭṭento vijjhanto pharusena samudācaranto, paraparisāya pana soraccaṁ nivātavuttitaṁ āpajjanto **sakagavacaṇḍo hoti no paragavacaṇḍo** nāmāti iminā nayena sesāpi veditabbā. Niddesavāre panettha **ubbejitā hotī**ti ghaṭṭetvā vijjhitvā ubbegappattaṁ karoticceva attho.

163. Āsīvisūpamesu **āsīviso** tāva yassa visaṁ āsuṁ āgacchati, sīghaṁ pharati, ghoraṁ pana na hoti, cirakālaṁ na pīḷeti, ayaṁ **āgataviso no ghoraviso.** Sesapadesupi eseva nayo. Puggalavibhājanaṁ pana uttānatthameva.

164. **Ananuvicca apariyogāhetvā avaṇṇarahassa vaṇṇaṁ bhāsitā hotī**ti-ādīsu **ananuviccā**ti atulayitvā apariggaṇhitvā. **Apariyogāhetvā**ti paññāya guṇe anogāhetvā.

166. **Bhūtaṁ tacchan**ti vijjamānato bhūtaṁ, aviparītato **tacchaṁ. Kālenā**ti yuttapayuttakālena. **Tatra kālaññū hotī**ti yamidaṁ kālenāti vuttaṁ, tatra yo puggalo kālaññū hoti kālaṁ jānāti tassa pañhassa veyyākaraṇatthāya "imasmiṁ kāle pucchitenāpi mayā na kathetabbā, imasmiṁ kāle kathetabbā"ti, ayaṁ kālena bhaṇati nāma. **Upekkhako viharatī**ti majjhattabhūtāya upekkhāya ṭhito hutvā viharati. Sesaṁ sabbattha uttānatthameva.

167. Uṭṭhānaphalūpajīvīti-ādīsu yo uṭṭhānavīriyeneva divasaṁ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṁ kiñcideva labhitvā jīvikaṁ kappeti, taṁ pana uṭṭhānaṁ āgamma kiñci puññaphalaṁ na paṭilabhati, taṁ sandhāya **yassa puggalassa uṭṭhahato**ti-ādi vuttaṁ. **Tatūpari devā**ti tato upari brahmakāyikādayo devā. Tesañhi uṭṭhānavīriyena kiccaṁ nāma natthi, puññaphalameva upajīvanti. **Puññavato cā**ti idaṁ puññavante khattiyabrāhmaṇādayo ceva bhummadeve ādiṁ katvā Nimmānaratipariyosāne deve ca

sandhāya vuttaṁ. Sabbepi hete vāyāmaphalañceva puññaphalañca anubhavanti. Nerayikā pana neva uṭṭhānena ājīvaṁ uppādetuṁ sakkonti, nāpi nesaṁ puññaphalena koci ājīvo uppajjati.

168. Tamādīsu "nīce kule paccājāto"ti-ādikena tamena yuttoti **tamo.** Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo. Nesādakule**ti migaluddakādīnaṁ kule. **Venakule**ti vilīvakārakule. **Rathakārakule**ti cammakārakule. **Pukkusakule**ti pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttike**ti dukkavuttike. **Dubbaṇṇo**ti paṁsupisācako viya jhāmakhāṇucaṇṇo. **Duddasiko**ti vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimako**ti lakuṇḍako. **Kāṇo**ti ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇī**ti ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā. **Khañjo**ti ekapādakhañjo vā ubhayapādakhañjo vā. **Pakkhahato**ti hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassā**ti telakapallakādino padīpūpakaraṇassa. **Evaṁ puggalo tamo hoti tamaparāyaṇo**ti ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṁ adisvā mātukucchismiññeva kālaṁ katvā apāyesu nibbattanto sakalepi kappe saṁsarati, sopi tamo tamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhaveyya, kuhakassa hi evarūpā nibbatti hotīti vuttaṁ.

Ettha ca **nīce kule paccājāto hoti caṇḍālakule vā**ti-ādīhi āgamanavipatti ceva pubbuppannapaccayavipatti ca dassitā, **dalidde**ti-ādīhi pavattipaccayavipatti, **kasiravuttike**ti-ādīhi ājīvupāyavipatti, **dubbaṇṇo**ti-ādīhi rūpavipatti, **bahvābādho**ti-ādīhi dukkhakāraṇasamāyogo, **na lābhī**ti-ādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca, **kāyena duccaritan**ti-ādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo, **kāyassa bhedā**ti-ādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

Apicettha tividhāya kulasampattiyā paccājāti-ādikena jotinā yuttato **joti,** ālokabhūtoti vuttaṁ hoti. Kāyasucaritādīhi pana saggūpapattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo. Khattiyamahāsālakule vā**ti-ādīsu **khattiyamahāsālā**ti khattiyā

mahāsārā mahāsārappattā khattiyā. Yesañhi khattiyānaṁ heṭṭhimantena koṭisataṁ nidhānagataṁ hoti, tayo kahāpaṇakumbhā vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṁ katvā ṭhapitā honti, te khattiyamahāsālā nāma. Yesaṁ brāhmaṇānaṁ asītikoṭidhanaṁ nihitaṁ hoti, diyaḍḍho kahāpaṇakumbho vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṁ katvā ṭhapito hoti, te **brāhmaṇamahāsālā** nāma. Yesaṁ gahapatīnaṁ cattālīsakoṭidhanaṁ nihitaṁ hoti, kahāpaṇakumbho vaḷañjanatthāya gehamajjhe rāsiṁ katvā ṭhapito hoti, te **gahapatimahāsālā** nāma, tesaṁ kuleti attho. **Aḍḍhe**ti issare. Nidhānagatadhanassa mahantatāya **mahaddhane.** Suvaṇṇarajatabhājanādīnaṁ upabhogabhaṇḍānaṁ mahantatāya **mahābhoge.** Nidhānagatassa jātarūparajatassa pahūtatāya **pahūtajātarūparajate.** Vittūpakaraṇassa tuṭṭhikāraṇassa pahūtatāya **pahūtavittūpakaraṇe.** Godhanādīnañca sattavidhadhaññānañca pahūtatāya **pahūtadhanadhaññe.** **Abhirūpo**ti sundararūpo. **Dassanīyo**ti aññaṁ kammaṁ pahāya divasampi passitabbayutto. **Pāsādiko**ti dassaneneva cittappasādāvaho. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti pokkharavaṇṇatāya. Pokkharaṁ vuccati sarīraṁ, tassa vaṇṇasampattiyāti attho. **Samannāgato**ti upeto.

169. Oṇatoṇatādīsu diṭṭhadhammikāya vā samparāyikāya vā sampattiyā virahito **oṇato,** nīco lāmakoti attho. Tabbipakkhato **uṇṇato,** ucco uggatoti attho. Sesamettha tamādīsu vuttanayeneva veditabbaṁ. Apica **oṇatoṇato**ti idāni nīco, āyatimpi nīcova bhavissati. **Oṇatuṇṇato**ti idāni nīco, āyatiṁ ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇato**ti idāni ucco, āyatiṁ nīco bhavissati. **Uṇṇatuṇṇato**ti idāni ucco, āyatimpi uccova bhavissatīti.

170. Rukkhūpamesu rukkho tāva **pheggusāraparivāro**ti vanajeṭṭhakarukkho sayaṁ pheggu hoti, parivārarukkhā panassa sārā honti. Iminā nayena sesā veditabbā. Puggalesu pana sīlasāravirahato pheggutā, sīlācārasamannāgamena ca sāratā veditabbā.

171. Rūpappamāṇādīsu sampattiyuttaṁ rūpaṁ pamāṇaṁ karotīti **rūpappamāṇo.** Tattha pasādaṁ janetīti **rūpappasanno.** Kittisaddabhūtaṁ ghosaṁ pamāṇaṁ karotīti **ghosappamāṇo.** Ārohaṁ vāti-ādīsu pana **ārohan**ti uccattanaṁ. **Pariṇāhan**ti kisathūlabhāvāpagataṁ parikkhepasampattiṁ. **Saṇṭhānan**ti aṅgapaccaṅgānaṁ dīgharassavaṭṭatādiyuttaṭṭhānesu tathābhāvaṁ. **Pāripūrin**ti yathāvuttappakārānaṁ anūnataṁ lakkhaṇaparipuṇṇabhāvaṁ vā. **Paravaṇṇanāyā**ti parehi parammukhā nicchāritāya guṇavaṇṇanāya. **Parathomanāyā**ti parehi thutivasena gāthādi-upanibandhanena vuttāya thomanāya. **Parapasaṁsanāyā**ti parehi sammukhā vuttāya pasaṁsāya. **Paravaṇṇahārikāyā**ti paramparathutivasena parehi pavattitāya vaṇṇaharaṇāya.

172. **Cīvaralūkhan**ti cīvarassa dubbaṇṇādibhāvena lūkhataṁ. **Pattalūkhan**ti bhājanassa vaṇṇasaṇṭhānavatthūhi lūkhataṁ. **Senāsanalūkhan**ti nāṭakādisampattivirahena senāsanassa lūkhataṁ. **Vividhan**ti acelakādibhāvena anekappakāraṁ. **Dukkarakārikan**ti sarīratāpanaṁ.

Aparo nayo—imesu hi catūsu puggalesu rūpe pamāṇaṁ gahetvā pasanno rūpappamāṇo nāma, rūpappasannoti tasseva atthavacanaṁ. Ghose pamāṇaṁ gahetvā pasanno ghosappamāṇo nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṁ gahetvā pasanno lūkhappamāṇo nāma. Dhamme pamāṇaṁ gahetvā pasanno dhammappamāṇo nāma. Itarāni tesaṁyeva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappamāṇo. Satasahassaṁ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇā. Evamayaṁ catuppamāṇo lokasannivāso.

Etasmiṁ catuppamāṇe lokasannivāse Buddhesu appasannā mandā, pasannāva bahukā. Rūpappamāṇassa hi Buddharūpato uttari pasādāvahaṁ rūpaṁ nāma natthi. Ghosappamāṇassa Buddhānaṁ kittighosato uttari pasādāvaho ghoso nāma natthi. Lūkhappamāṇassa kāsikāni vatthāni

mahārahāni kañcanabhājanāni tiṇṇaṁ utūnaṁ anucchavike sabbasampattiyutte pāsādavare pahāya paṁsukūlacīvaraselamayapattarukkhamūlādisenāsanasevino Buddhassa Bhagavato lūkhato uttari pasādāvahaṁ aññaṁ lūkhaṁ nāma natthi. Dhammappamāṇassa sadevake loke asādhāraṇasīlādiguṇassa Tathāgatassa sīlādiguṇato uttari pasādāvaho añño sīladiguṇo nāma natthi. Iti Bhagavā imaṁ catuppamāṇikaṁ lokasannivāsaṁ muṭṭhinā gahetvā viya ṭhitoti.

173. Attahitāya paṭipannādīsu **sīlasampanno**ti sīlena sampanno samannāgato. **Samādhisampanno**ti-ādīsupi eseva nayo. Ettha ca sīlaṁ lokiyalokuttaraṁ kathitaṁ. Tathā samādhipaññā ca. **Vimutti** arahattaphalavimuttiyeva. **Ñāṇadassanaṁ** ekūnavīsatividhaṁ paccavekkhaṇañāṇaṁ. **No paran**ti-ādīsu parapuggalaṁ "tayāpi sīlasampannena bhavituṁ vaṭṭatī"ti vatvā yathā sīlaṁ samādiyati, evaṁ na samādapeti na gaṇhāpeti. Eseva nayo sabbattha. Etesu pana catūsu paṭhamo Vakkalittherasadiso hoti, dutiyo Upanandasakyaputtasadiso, tatiyo Sāriputtamoggallānattherasadiso, catuttho Devadattasadisoti veditabbo.

174. Attantapādīsu attānaṁ tapati dukkhāpetīti **attantapo.** Attano paritāpanānuyogaṁ **attaparitāpanānuyogaṁ. Acelako**ti niccelo naggo. **Muttācāro**ti visaṭṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṁ karoti, passāvaṁ karoti, khādati, bhuñjati ca. **Hatthāpalekhano**ti hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hatthaṁ apalekhati, uccāraṁ vā katvā hatthasmiññeva daṇḍakasaññī hutvā hatthena apalekhatīti dasseti. Te kira daṇḍakaṁ sattoti paññapenti. Tasmā tesaṁ paṭipadaṁ pūrento evaṁ karoti. Bhikkhāgahaṇatthaṁ "ehi bhaddante"ti vutto na etīti **na-ehibhaddantiko.** "Tena hi tiṭṭha bhaddante"ti vuttopi na tiṭṭhatīti **natiṭṭhabhaddantiko.** Tadubhayampi hetaṁ titthiyā "etassa vacanaṁ kataṁ bhavissatī"ti na karonti. **Abhihaṭan**ti puretaraṁ gahetvā āhaṭaṁ bhikkhaṁ. **Uddissakatan**ti "imaṁ tumhe uddissa katan"ti evaṁ ārocitabhikkhaṁ. **Na nimantanan**ti "asukaṁ nāma kulaṁ vā vīthiṁ vā gāmaṁ vā paviseyyāthā"ti evaṁ nimantitabhikkhampi na sādiyati, na gaṇhāti.

Na kumbhimukhāti kumbhito uddharitvā diyyamānaṁ bhikkhaṁ na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhā**ti **kaḷopī**ti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? Kumbhikaḷopiyo kaṭacchunā pahāraṁ labhantīti. **Na eḷakamantaran**ti ummāraṁ antaraṁ katvā diyyamānaṁ na gaṇhāti. Kasmā? Ayaṁ maṁ nissāya antarakaraṇaṁ labhatīti. **Daṇḍamusalesu**pi eseva nayo. **Dvinnan**ti dvīsu bhuñjamānesu ekasmiṁ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti. **Na gabbhiniyā**ti-ādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṁ dārako kilamati. **Pāyantiyā** dārakassa khīrantarāyo hoti. **Purisantaragatāya** rati-antarāyo hotīti na gaṇhāti. **Na saṅkittīsū**ti saṁkittetvā katabhattesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakā acelakānaṁ atthāya tato tato taṇḍulādīni samāpetvā bhattaṁ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sā**ti yattha sunakho "piṇḍaṁ labhissāmī"ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭaṁ na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti.

Saṇḍasaṇḍacārinīti samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṁ disvā "imassa bhikkhaṁ dassāmā"ti mānussakā bhattagehaṁ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭaṁ bhikkhaṁ na gaṇhāti. Kasmā? Maṁ nissāya makkhikānaṁ gocarantarāyo jātoti. **Thusodakan**ti sabbasassasambhārehi kataṁ sovīrakaṁ. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṁ, ayaṁ pana etasmimpi sāvajjasaññī. **Ekāgāriko**ti yo ekasmiṁyeva gehe bhikkhaṁ labhitvā nivattati. **Ekālopiko**ti yo ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikā**dīsupi eseva nayo. **Ekissāpi dattiyā**ti ekāya dattiyā. Datti nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkhaṁ pakkhipitvā ṭhapenti.

Ekāhikanti ekadivasantarikaṁ. **Aḍḍhamāsikan**ti aḍḍhamāsantarikaṁ. **Pariyāyabhattabhojanan**ti vārabhattabhojanaṁ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena aḍḍhamāsavārenāti evaṁ divasavārena ābhatabhattabhojanaṁ. **Sākabhakkho**ti allasākabhakkho. **Sāmākabhakkho**ti sāmākataṇḍulabhakkho. Nīvārādīsu **nīvārā** nāma tāva araññe sayaṁ jātā vīhijāti. **Daddulan**ti cammakārehi cammaṁ vilikhitvā chaḍḍitakasaṭaṁ. **Haṭaṁ**

vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇan**ti kuṇḍakaṁ. **Ācāmo**ti bhatta-ukkhalikāya laggo jhāmodano, taṁ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādati. "Odanakañjiyan"tipi vadanti. **Piññākā**dayo pākaṭā eva. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī.

Sāṇānīti sāṇavākacelāni. **Masāṇanī**ti missakacelāni. **Chevadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni, erakatiṇādīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Paṁsukūlānī**ti pathaviyaṁ chaḍḍitanantakāni. **Tirīṭānī**ti rukkhattacavatthāni. **Ajinan**ti ajinamigacammaṁ. **Ajinakkhipan**ti tadeva majjhe phālitaṁ, sakhurakantipi vadanti. **Kusacīran**ti kusatiṇāni ganthetvā katacīrakaṁ. **Vākacīraphalakacīresu**pi eseva nayo. **Kesakambalan**ti manussakesehi katakambalaṁ. Yaṁ sandhāya vuttaṁ "seyyathāpi bhikkhave yāni kānici tantāvutānaṁ vatthānaṁ, kesakambalo tesaṁ paṭikuṭṭho akkhāyatī"ti[1]. **Vāḷakambalan**ti assāvāḷādīhi katakambalaṁ. **Ulūkapakkhan**ti ulūkapattāni ganthetvā katanivāsanaṁ. **Ubbhaṭṭhako**ti uddhaṁ ṭhitako.

Ukkuṭikappadhānamanuyuttoti ukkuṭikavīriyaṁ anuyutto, gacchantopi ukkuṭikova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayiko**ti ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṁ koṭṭetvā tattha cammaṁ attharitvā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyyan**ti sayantopi tattheva seyyaṁ kappeti. Sāyaṁ tatiyamassāti **sāyatatiyakaṁ.** Pāto, majjhanhike, sāyanti divasassa tikkhattuṁ pāpaṁ pavāhessāmīti udakorohanānuyogaṁ anuyutto viharati.

175. Paraṁ tapatīti **parantapo.** Paresaṁ paritāpanānuyogaṁ **paraparitāpanānuyogaṁ.** Orabbhikādīsu urabbhā vuccanti eḷakā, urabbhe hanatīti **orabbhiko. Sūkarikā**dīsupi eseva nayo. **Luddo**ti dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātako**ti macchabandho kevaṭṭo. **Bandhanāgāriko**ti bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantā**ti dāruṇakammantā.

176. **Muddhāvasitto**ti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassā**ti nagarato puratthimadisāya. **Sandhāgāran**ti

---

1. Aṁ 1. 290 piṭṭhe.

yaññasālaṁ. **Kharājinaṁ nivāsetvā**ti sakhuraṁ ajinacammaṁ nivāsetvā. **Sappitelenā**ti sappinā ca telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṁ avaseso yokoci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamāno**ti nakhānaṁ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitāyā**ti asanthatāya. **Sarūpavacchāyā**ti sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova, sace kabarā vā rattā vā, vacchopi tādisovāti evaṁ sarūpavacchāya. **So evamāhā**ti so rājā evaṁ vadeti. **Vacchatarā**ti taruṇavacchakabhāvaṁ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarīsu**pi eseva nayo. **Barihisatthāyā**ti parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṁ attharaṇatthāya ca.

177. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁyeva attabhāve. **Nicchāto**ti chātaṁ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchāto. Sabbakilesānaṁ nibbutattā **nibbuto.** Anto tāpanakilesānaṁ abhāvā sītalo jātoti **sītībhūto.** Jhānamaggaphalanibbānasukhāni paṭisaṁvedetīti **sukhappaṭisaṁvedī. Brahmabhūtena attanā**ti seṭṭhabhūtena attanā.

Imaṁ pana puggalaṁ Buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṁ **idha Tathāgato**ti-ādimāha, tattha **Tathāgato**ti aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato, tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṁ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhi-asambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathāvādiyāya Tathāgato, tathākāritāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgatoti. **Arahaṁ Sammāsambuddho**ti-ādīni **Visuddhimagge** vitthāritāneva. **Taṁ dhamman**ti taṁ vuttappakārasampadaṁ dhammaṁ. **Suṇāti gahapati vā**ti kasmā paṭhamaṁ gahapatiṁ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca, yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṁ nissāya mānaṁ karonti, brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṁ karonti, hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṁ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṁ muñcantehipiṭṭhiyā loṇaṁ pupphamānāya bhūmiṁ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā[1] honti, te pabbajitvā mānaṁ vā dappaṁ vā akatvā yathābalaṁ

1. Nihatamānadabbā (Ka)

Buddhavacanaṁ uggahetvā vipassanāya kammaṁ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṁ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā nāma na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamaṁ gahapatiṁ niddisatīti.

Aññatarasmiṁ vāti itaresaṁ vā kulānaṁ aññatarasmiṁ. **Paccājāto**ti patijāto[1]. **Tathāgate saddhaṁ paṭilabhatī**ti parisuddhaṁ dhammaṁ sutvā Dhammassāmimhi Tathāgate "Sammāsambuddho vata so Bhagavā"ti saddhaṁ paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatī**ti evaṁ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāso**ti sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesaṁ sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharavāso sambādhoyeva. **Rajopatho**ti rāgarajādīnaṁ uṭṭhānaṭṭhānanti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. "Āgamanapatho"tipi vattuṁ vaṭṭati. Alagganaṭṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso.** Pabbajito hi kūṭāgāraratanapāsāde ca devavimānādīsu ca supihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttaṁ "abbhokāso pabbajjā"ti.

Apica sambādho gharāvāso kusalakiriyāya okāsābhāvato. Rajopatho asaṁvutasaṅkāraṭṭhānaṁ viya rajānaṁ kilesarajānaṁ sannipātaṭṭhānato. Abbhokāso pabbajjā kusalakiriyāya yathāsukhaṁ okāsasabbhāvato. **Nayidaṁ sukaraṁ -pa- pabbajeyyan**ti ettha ayaṁ saṅkhepakathā—yadetaṁ sikkhattayabrahmacariyaṁ ekampi divasaṁ akhaṇḍaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇaṁ,** ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṁ katvā carimakacittaṁ pāpetabbatāya **ekantaparisuddhaṁ, saṅkhalikhitaṁ** likhitasaṅkhasadisaṁ dhotasaṅkhasappaṭibhāgaṁ caritabbaṁ. Idaṁ na sukaraṁ agāraṁ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇaṁ -pa- carituṁ, yannūnāhaṁ kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītatāya kāsāyāni brahmacariyaṁ carantānaṁ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṁ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṁ kasivāṇijjādikammaṁ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyanti ñātabbā, **taṁ anagāriyaṁ.**

---

1. Aññatarasmiṁ jāto (Sī, Syā) Ma-Ṭṭha 2. 108 piṭṭhe passitabbaṁ.

Pabbajeyyanti paṭipajjeyyaṁ. **Appaṁ vā**ti sahassato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahassato paṭṭhāya mahā. Ābandhanaṭṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo,** sopi vīsatiyā heṭṭhā appo hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā.

178. **Bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno**ti yā bhikkhūnaṁ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāgavuttino honti, taṁ Bhagavatā paññāttasikkhāpadasaṅkhātaṁ sājīvaṁ ca, tattha sikkhanabhāvena samāpannoti **bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno. Samāpanno**ti sikkhaṁ paripūrento sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṁ upagatoti attho. **Pāṇātipātaṁ pahāyā**ti-ādīsu pāṇātipātādikathā heṭṭhā vitthāritā eva. **Pahāyā**ti imaṁ pāṇātipātacetanāsaṅkhātaṁ dussīlyaṁ pajahitvā. **Paṭivirato hotī**ti pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato orato viratova hoti. **Nihitadaṇḍo nihitasattho**ti parūpaghātatthāya daṇḍaṁ vā satthaṁ vā ādāya avattanato nikkhittadaṇḍo ceva nikkhittasattho cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṁ sabbampi avasesaṁ upakaraṇaṁ sattānaṁ vināsanabhāvato[1] satthanti veditabbaṁ. Yaṁ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṁ vā dantakaṭṭhavāsiṁ vā pipphalikaṁ vā gahetvā vicaranti, na taṁ parūpaghātatthāya. Tasmā "nihitadaṇḍā nihitasatthā"tveva saṅkhaṁ gacchanti. **Lajjī**ti pāpajigucchanalakkhaṇāya lajjāya samannāgato. **Dayāpanno**ti dayaṁ mettacittataṁ āpanno. **Sabbapāṇabhūtahitānukampī**ti sabbe pāṇabhūte hitena anukampako, tāya dayāpannatāya sabbesaṁ pāṇabhūtānaṁ hitacittakoti attho. **Viharatī**ti iriyati pāleti.

Dinnameva ādiyatīti **dinnādāyī.** Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhatīti **dinnapāṭikaṅkhī.** Thenetīti theno, na thenena **athenena.** Athenattāyeva **sucibhūtena. Attanā**ti attabhāvena. Athenaṁ sucibhūtaṁ attabhāvaṁ katvā viharatīti vuttaṁ hoti.

---

1. Vihiṁsanabhāvato (Sī, Syā) Ma-Ṭṭha 2. 110 piṭṭhepi.

Abrahmacariyanti aseṭṭhacariyaṁ. Brahmaṁ seṭṭhaṁ ācāraṁ caratīti **brahmacārī. Ārācārī**ti abrahmacariyato dūracārī[1]. **Methunā**ti rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunāti saṅkhaṁ gatā asaddhammā. **Gāmadhammā**ti gāmavāsīnaṁ dhammā.

Saccaṁ vadatīti **saccavādī.** Saccena saccaṁ sandahati ghaṭetīti **saccasandho,** na antarantarā musā vadatīti attho. Yo hi puriso kadāci musā vadati, kadāci saccaṁ, tassa musāvādena antaritattā saccaṁ saccena na ghaṭīyati, tasmā na so saccasandho. Ayaṁ pana na tādiso, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccaṁ sandahatiyevāti saccasandho. **Theto**ti thiro, thirakathoti[2] attho. Eko hi puggalo haliddirāgo viya, thusarāsimhi nikhātakhāṇuko viya, assa piṭṭhe ṭhapitakumbhaṇḍamiva ca na thirakatho hoti, eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca thirakatho hoti, asinā sīse chindantepi[3] dve kathā na katheti, ayaṁ vuccati theto. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbako[4], saddhāyikoti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukenā"ti vutte "mā tassa vacanaṁ saddahathā"ti vattabbataṁ āpajjati. Eko paccayiko hoti, "idaṁ kena vuttaṁ, asukenā"ti vutte "yadi tena vuttaṁ, idameva pamāṇaṁ, idāni upaparikkhitabbaṁ natthi, evameva idan"ti vattabbataṁ āpajjati, ayaṁ vuccati paccayiko. **Avisaṁvādako lokassā**ti tāya saccavāditāya lokaṁ na visaṁvādetīti attho.

Imesaṁ bhedāyāti yesaṁ ito sutvāti vuttānaṁ santike sutaṁ, tesaṁ bhedāya. **Bhinnānaṁ vā sandhātā**ti dvinnaṁ mittānaṁ vā samānupajjhāyakādīnaṁ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṁ ekamekaṁ upasaṅkamitvā "tumhākaṁ īdise kule jātānaṁ evaṁ bahussutānaṁ idaṁ na yuttan"ti-ādīni vatvā sandhānaṁ kattā. **Anuppadātā**ti sandhānānuppadātā, dve jane samagge disvā "tumhākaṁ evarūpe kule jātānaṁ evarūpehi guṇehi

---

1. Dūrācārī (Sī, Syā)
2. Ṭhitakathoti (Sī, Syā)
3. Chijjantepi (Syā, Ka)
4. Paccayāyitabbako (Sī), patiyāyitabbako (Syā)

samannāgatānaṁ anucchavikametan"ti-ādīni vatvā daḷhīkammaṁ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo,** yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. "Samaggarāmo"tipi Pāḷi, ayameva attho. **Samaggarato**ti samaggesu rato, te pahāya aññatra gantumpi na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī. Samaggakaraṇiṁ vācaṁ bhāsitā**ti yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṁ sāmaggīguṇaparidīpakameva vācaṁ bhāsati, na itaranti.

Kālena vadatīti **kālavādī,** vattabbayuttakālaṁ sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṁ tathaṁ tacchaṁ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī.** Diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī.** Navalokuttaradhammasannissitaṁ katvā vadatīti **dhammavādī.** Saṁvaravinayapahānavinayasannissitaṁ katvā vadatīti **vinayavādī.** Nidhānaṁ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī,** hadaye nidhātabbayuttakaṁ[1] vācaṁ bhāsitāti attho. **Kālenā**ti evarūpiṁ bhāsamānopi ca "ahaṁ nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsissāmī"ti na akālena bhāsati, yuttakālaṁ pana sallakkhetvāva[2] bhāsatīti attho. **Sāpadesan**ti sa-upamaṁ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatin**ti paricchedaṁ dassetvā yathāssā paricchedo paññāyati, evaṁ bhāsatīti attho. **Atthasaṁhitan**ti anekehipi nayehi vibhajantena pariyādātuṁ asakkuṇeyyatāya atthasampannaṁ bhāsati. Yaṁ vā so atthavādī atthaṁ vadati, tena atthena saṁhitattā atthasaṁhitaṁ vācaṁ bhāsati, na aññaṁ nikkhipitvā aññaṁ bhāsatīti vuttaṁ hoti.

179. **Bījagāmabhūtagāmasamārambhā**ti mūlabījaṁ khandhabījaṁ phaḷubījaṁ[3] aggabījaṁ bījabījanti pañcavidhassa bījagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkhādikassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādibhāvena[4] vikopanā paṭiviratoti attho. **Ekabhattiko**ti pātarāsabhattaṁ sāyamāsabhattanti dve bhattāni, tesu pātarāsabhattaṁ antomajjhanhikena paricchinnaṁ, itaraṁ majjhanhikato uddhaṁ anto-aruṇena. Tasmā antomajjhanhike

1. Nidhetabbayuttakaṁ (Sī, Syā)
2. Avekkhitvāva (Syā) Ma-Ṭṭha 2. 112 piṭṭhepi.
3. Phalabījaṁ (Sī, Syā)
4. Chedanapacanādibhāvena (Sī, Syā)

dasakkhattuṁ bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṁ sandhāya vuttaṁ "ekabhattiko"ti. Rattiyā bhojanaṁ[1] ratti, tato uparatoti **rattūparato.** Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṁ vikālabhojanaṁ nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā.** Sāsanassa ananulomattā visūkaṁ paṭāṇībhūtaṁ dassananti visūkadassanaṁ. Attanā naccananaccāpanādivasena naccā ca gītā ca vāditā ca antamaso mayūranaccanādivasenapi pavattānaṁ naccādīnaṁ visūkabhūtā dassanā cāti **naccagītavāditavisūkadassanā.** Naccādīni hi attanā payojetuṁ vā parehi payojāpetuṁ vā yuttāni passituṁ vā neva bhikkhūnaṁ na bhikkhunīnaṁ vaṭṭanti. Mālādīsu **mālā**ti yaṁkiñci pupphaṁ. **Gandhan**ti yaṁkiñci gandhajātaṁ. **Vilepanan**ti chavirāgakaraṇaṁ. Tattha piḷandhanto dhāreti nāma, ūnaṭṭhānaṁ pūrento maṇḍeti nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto vibhūseti nāma. **Ṭhānaṁ** vuccati kāraṇaṁ. Tasmā yāya dussīlyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratoti attho. **Uccāsayanaṁ** vuccati pamāṇātikkantaṁ. **Mahāsayanaṁ** akappiyasanthataṁ, tato paṭiviratoti attho. **Jātarūpan**ti suvaṇṇaṁ. **Rajatan**ti kahāpaṇo, lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṁ gacchanti, tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva naṁ uggaṇhāti na uggaṇhāpeti, na upanikkhittaṁ sādiyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sālivīhiyavagodhumakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalañca etesaṁ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṁ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṁsapaṭiggahaṇā**ti ettha aññatra odissa anuññātā āmakamacchamaṁsānaṁ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṁ na vaṭṭati, no āmasanaṁ. **Itthikumārikapaṭiggahaṇā**ti ettha **itthī**ti purisantaragatā, itarā kumārikā nāma, tāsaṁ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsidāsapaṭiggahaṇā**ti ettha dāsidāsavaseneva tesaṁ paṭiggahaṇaṁ na vaṭṭati. "Kappiyakārakaṁ dammi, ārāmikaṁ dammī"ti evaṁ vutte pana vaṭṭati. **Ajeḷakā**dīsupi **khettavatthu**pariyosānesu kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha **khettaṁ** nāma yasmiṁ pubbaṇṇaṁ ruhati. **Vatthu** nāma yasmiṁ aparaṇṇaṁ ruhati. Yattha vā

---

1. Rattibhojanaṁ (Sī), rattiṁ bhojanaṁ (Syā)

ubhayampi ruhati, taṁ khettaṁ. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsena cettha vāpitaḷākādīnipi saṅgahitāneva.

Dūteyyaṁ vuccati dūtakammaṁ, gihīnaṁ pahitaṁ paṇṇaṁ vā sāsanaṁ vā gahetvā tattha tattha gamanaṁ. **Pahiṇagamanaṁ** vuccati paragharaṁ[1] pesitassa khuddakagamanaṁ. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇaṁ. Tasmā dūteyyapahiṇagamanānaṁ anuyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kayavikkayā**ti kayā ca vikkayā ca. Tulākūṭādīsu **kūṭan**ti vañcanaṁ. Tattha tulākūṭaṁ nāma rūpakūṭaṁ aṅgakūṭaṁ gahaṇakūṭaṁ paṭicchannakūṭanti catubbidhaṁ hoti. Tattha **rūpakūṭaṁ** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭaṁ** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṁ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭaṁ** nāma gaṇhanto mūle rajjuṁ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭaṁ** nāma tulaṁ susiraṁ katvā anto ayacuṇṇaṁ pakkhipitvā gaṇhanto taṁ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṁso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṁ **kiṁsakūṭaṁ.** Kathaṁ? Ekaṁ suvaṇṇapātiṁ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karonti, tato janapadaṁ gantvā kiñcideva aḍḍhakulaṁ pavisitvā "suvaṇṇabhājanāni kiṇathā"ti vatvā agghe pucchite samagghataraṁ dātukāmā honti. Tato tehi "kathaṁ imesaṁ suvaṇṇabhāvo jānitabbo"ti vutte "vīmaṁsitvā gaṇhathā"ti supaṇṇapātiṁ pāsāṇe ghaṁsitvā sabbapātiyo datvā gacchanti.

Mānakūṭaṁnāma hadayabheda sikhābheda rajjubhedavasena tividhaṁ hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhā chiddena mānena "saṇikaṁ āsiñcā"ti vatvā antobhājane bahuṁ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddaṁ pidhāya sīghaṁ pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādiminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṇikaṁ sikhaṁ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhaṁ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjaṁ alabhantā hi khettaṁ amahantampi mahantaṁ katvā minanti.

---

1. Gharā gharaṁ (Dī-Ṭṭha 1. 77; Ma-Ṭṭha 2. 114 piṭṭhesu.)

Ukkoṭanādīsu **ukkoṭanan**ti assāmike sāmike kātuṁ lañjaggahaṇaṁ. **Vañcanan**ti tehi tehi upāyehi paresaṁ vañcanaṁ. Tatridamekaṁ vatthu—eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati, tameko dhutto "kiṁ bho migo agghati, kiṁ migapotako"ti āha. "Migo dve kahāpaṇe, migapotako ekan"ti ca vutte kahāpaṇaṁ datvā migapotakaṁ gahetvā thokaṁ gantvā nivatto "na me bho migapotakena attho, migaṁ me dehī"ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha "nanu te bho mayā paṭhamaṁ eko kahāpaṇo dinno"ti. Āma dinnoti, idampi migapotakaṁ gaṇha, evaṁ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghanako migapotakoti dve kahāpaṇā bhavissantīti. So "kāraṇaṁ vadatī"ti sallakkhetvā migapotakaṁ gahetvā migaṁ adāsīti.

Nikatīti yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgaṁ pāmaṅganti, amaṇiṁ maṇīti, asuvaṇṇaṁ suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṁ. **Sāciyogo**ti kuṭilayogo, etesaṁyeva ukkoṭanādīnametaṁ nāmaṁ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nikatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññaṁ dassetvā aññassa parivattanaṁ sāciyogoti vadanti, taṁ pana vañcaneneva saṅgahitaṁ.

Chedanādīsu **chedanan**ti hatthacchedanādi. **Vadho**ti māraṇaṁ. **Bandho**ti rajjubandhanādīhi bandhanaṁ. **Viparāmoso**ti himaviparāmoso gumbaviparāmosoti duvidho. Yañhi himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṁ janaṁ musanti, ayaṁ **himaviparāmoso.** Yaṁ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṁ **gumbaviparāmoso. Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṁ vilopakaraṇaṁ. **Sahasākāro**ti sāhasikakiriyā, gehaṁ pavisitvā manussānaṁ ure satthaṁ ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇaṁ. Evametasmā chedana -pa- sahasākārā paṭivirato hoti.

180. **So santuṭṭho hotī**ti so catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosena samannāgato hoti. **Kāyaparihārikenā**ti kāyaṁ pariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti aṭṭhavidhaṁ bhikkhu parikkhāramattakaṁ sabbaṁ gahetvāva kāyapaṭibaddhaṁ katvāva gacchati,

“mama vihāro pariveṇaṁ upaṭṭhāko”ti saṅgo vā baddho vā na hoti. So jiyā muttasaro viya, yūthā pakkanto mattahatthī viya icchiticchitaṁ senāsanaṁ vanasaṇḍaṁ rukkhamūlaṁ vanapatthaṁ pabbhāraṁ[1] paribhuñjanto ekova tiṭṭhati, ekova nisīdati, sabbiriyāpathesu ekova adutiyo.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṁ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti[2].

Evaṁ vaṇṇitaṁ khaggavisāṇakappataṁ āpajjati.

Idāni tamatthaṁ upamāya sādhento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayaṁ panettha saṅkhepattho—sakuṇo nāma “asukasmiṁ padese rukkho paripakkaphalo”ti ñatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā[3] khādanti. “Idaṁ ajjatanāya, idaṁ svātanāya bhavissatī”ti tesaṁ na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhassa ārakkhaṁ ṭhapenti, na tattha pattaṁ vā nakhaṁ vā tuṇḍaṁ vā ṭhapenti. Atha kho tasmiṁ rukkhe anapekkho hutvā, yo yaṁ disābhāgaṁ icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva **ayaṁ bhikkhu nissaṅgo** nirapekkhoyeva pakkamati. Tena vuttaṁ “samādāyeva pakkamatī”ti. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhattan**ti sake attabhāve. **Anavajjasukhan**ti niddosasukhaṁ.

181. **So cakkhunā rūpaṁ disvā**ti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṁ passitvāti attho. Sesapadesupi yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ heṭṭhā vuttameva. **Abyāsekasukhan**ti kilesehi anavasittasukhaṁ. “Avikiṇṇasukhan”tipi vuttaṁ. Indriyasaṁvarasukhañhi diṭṭhādīsu diṭṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇaṁ hoti.

---

1. Vanapathaṁ pabbhāraṁ (Syā), vanapabbhāraṁ (Dī-Ṭṭha 1. 186; Ma-Ṭṭha 2. 117 piṭṭhesu.)
2. Khu 1. 286 piṭṭhe.
3. Vitudantā (Sī, Ka)

182. **So abhikkante paṭikkante**ti so manacchaṭṭhānaṁ indriyānaṁ saṁvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ **Jhānavibhaṅge** vuttameva.

So iminā cāti-ādinā kiṁ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṁ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati. Tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṁ vatthabbataṁ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā "kiṁ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā"ti bheravaṁ saddaṁ sāventi, hatthehi sīsaṁ paharitvā palāyanākāraṁ karonti. "Asuko bhikkhu araññaṁ pavisitvā idañcidañca pāpakammaṁ akāsī"ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṁ paccavekkhanto kiñci kāḷakaṁ vā tilakaṁ vā apassanto pītiṁ uppādetvā taṁ khayato vayato sammasanto ariyabhūmiṁ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṁ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti. **Vivittan**ti-ādīni heṭṭhā vuttatthāneva. **So evaṁ samāhite citte -pa- yathākammūpage satte pajānātī**ti ettake ṭhāne yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ sabbaṁ **Visuddhimagge** vuttameva.

185. Tatiyavijjāya **so evaṁ samāhite citte**ti vipassanāpādakaṁ catutthajjhānacittaṁ veditabbaṁ. **Āsavānaṁ khayañāṇāyā**ti arahattamaggañāṇatthāya. Arahattamaggo hi āsavānaṁ vināsanato āsavānaṁ khayoti vuccati, tatra cetaṁ ñāṇaṁ tappariyāpannattāti. **Cittaṁ abhininnāmetī**ti vipassanācittaṁ abhinīharati. **So idaṁ dukkhan**ti evamādīsu "ettakaṁ dukkhaṁ, na ito bhiyyo"ti sabbampi dukkhasaccaṁ sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtaṁ pajānāti paṭivijjhati. Tassa ca dukkhassa nibbattikaṁ taṇhaṁ "ayaṁ dukkhasamudayo"ti, tadubhayampi yaṁ ṭhānaṁ patvā nirujjhati, taṁ tesaṁ appavattiṁ nibbānaṁ "ayaṁ dukkhanirodho"ti, tassa ca sampāpakaṁ ariyamaggaṁ ayaṁ "dukkhanirodhagāminī paṭipadā"ti sarasalakkhaṇapaṭivedhena yathābhūtaṁ pajānāti, paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evaṁ sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyāyato dassento **ime āsavā**ti-ādimāha. **Tassa evaṁ jānato evaṁ passato**ti tassa evaṁ jānantassa evaṁ passantassa, saha vipassanāya koṭippattaṁ maggaṁ katheti. **Kāmāsavā**ti kāmāsavato. **Vimuccatī**ti iminā maggakkhaṇaṁ dasseti. **Vimuttasmin**ti iminā phalakkhaṇaṁ dasseti. Maggakkhaṇe hi cittaṁ vimuccati, phalakkhaṇe vimuttaṁ hoti. **Vimuttasmiṁ vimuttamiti ñāṇan**ti iminā paccavekkhaṇañāṇaṁ dasseti. **Khīṇā jātī**ti-ādīhi tassa bhūmiṁ. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto khīṇā jātīti-ādīni pajānāti. **Vusitan**ti vuṭṭhaṁ parivuṭṭhaṁ, kataṁ caritaṁ niṭṭhitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhiṁ satta sekkhā brahmacariyavāsaṁ vasanti nāma, khīṇāsavo vuṭṭhavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsaṁ paccavekkhanto **vusitaṁ brahmacariyan**ti pajānāti. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi taṁ kiccaṁ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyaṁ paccavekkhanto "kataṁ karaṇīyan"ti pajānāti. **Nāparaṁ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya, evaṁ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṁ natthīti pajānāti.

186. Sarāgādīsu **appahīno**ti vikkhambhanappahānena vā tadaṅgappahānena vā samucchedappahānena vā appahīno.

187. **Lābhī hotī**ti-ādīsu **lābhī**ti lābhavā paṭilabhitvā ṭhito. **Ajjhattaṁ cetosamathassā**ti niyakajjhattasaṅkhāte attano citte uppannassa cetosamathassa. **Adhipaññādhammavipassanāyā**ti adhipaññāsaṅkhātāya khandhadhammesu aniccādivasena pavattāya vipassanāya. **Rūpasahagatānan**ti rūpanimittārammaṇānaṁ rūpāvacarasamāpattīnaṁ. **Arūpasahagatānan**ti na rūpanimittārammaṇānaṁ arūpasamāpattīnaṁ. Ettha ca paṭhamo aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano, dutiyo sukkhavipassaka-ariyasāvako, tatiyo aṭṭhasamāpattilābhī ariyasāvako, catuttho lokiyamahājano veditabbo.

188. Anusotagāmī-ādīsu **anusotagāmī**ti vaṭṭasotaṁ anugato, vaṭṭasote nimuggo puthujjano veditabbo. **Paṭisotagāmī**ti

paṭisotagamano, anusotaṁ agantvā paṭisotaṁ gacchantassetaṁ adhivacanaṁ. **Pāpañca kammaṁ na karotī**ti paññattaṁ vītikkamanto na karoti. **Sahāpi dukkhena sahāpi domanassenā**ti kilesapariyuṭṭhāne sati uppannena dukkhadomanassena saddhimpi. **Paripuṇṇan**ti tissannaṁ sikkhānaṁ ekāyapi anūnaṁ. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṁ. **Brahmacariyan**ti seṭṭhacariyaṁ. Iminā vārena sotāpannasakadāgāmino kathitā. Kiṁ pana te rudantā brahmacariyaṁ carantīti? Āma, kilesarodanena rudantā caranti nāma. Sīlasampanno puthujjanabhikkhupi ettheva saṅgahito.

Ṭhitattoti ṭhitasabhāvo. Anāgāmī hi kāmarāgabyāpādehi akampanīyacittatāya ca tamhā lokā anāvattidhammatāya ca ṭhitasabhāvo nāma. **Tiṇṇo**ti taṇhāsotaṁ uttiṇṇo. **Pāraṅgato**ti[1] nibbānapāraṁ gato. **Thale tiṭṭhatī**ti arahattaphalasamāpattithale tiṭṭhati. **Cetovimuttin**ti phalasamādhiṁ. **Paññāvimuttin**ti phalañāṇaṁ. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ khīṇāsavo "tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhati brāhmaṇo"ti vuccati. Bāhitapāpatāya hi esa **brāhmaṇo** nāma.

189. Appassutādīsu **appakaṁ sutaṁ hotī**ti navaṅge Satthusāsane kiñcideva thokaṁ sutaṁ hoti. **Na atthamaññāya na dhammamaññāya dhammānudhammapaṭipanno hotī**ti Aṭṭhakathañca Pāḷiñca jānitvā lokuttaradhammassa anurūpadhammaṁ pubbabhāgapaṭipadaṁ paṭipanno na hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

190. Samaṇamacalādīsu **samaṇamacalo**ti samaṇa-acalo, makāro padasandhikaro, niccalasamaṇo thirasamaṇoti attho. **Ayaṁ vuccatī**ti ayaṁ sotāpanno sāsane mūlajātāya saddhāya patiṭṭhitattā "samaṇamacalo"ti vuccati. Sakadāgāmī pana rajjanakilesassa atthitāya **samaṇapadumo**ti vutto. Rattaṭṭhoti idha padumaṭṭho nāmāti vuttaṁ. Anāgāmī kāmarāgasaṅkhātassa rajjanakilesassa natthitāya **samaṇapuṇḍarīko**ti vutto. Paṇḍaraṭṭho hi idha puṇḍarīkaṭṭho nāmāti

---

1. Pāragatoti (Syā)

vuttaṁ. Khīṇāsavo ca thaddhabhāvakarānaṁ kilesānaṁ abhāvena **samaṇesu samaṇasukhumālo** nāmāti vutto. Appadukkhaṭṭhenapi cesa samaṇasukhumāloyevāti.

Catukkaniddesavaṇṇanā.

---

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Pañcake **tatrā**ti tesu "ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī"ti-ādinā nayena heṭṭhā uddiṭṭhapuggalesu. **Yvāyan**ti yo ayaṁ. **Ārabhatī**ti ettha ārambhasaddo kammakiriyāhiṁsanavīriyavikopanāpattivītikkamesu vattati. Tathā hesa "yaṁkiñci dukkhaṁ sambhoti, sabbaṁ ārambhapaccayā"ti[1] kamme āgato, "mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā"ti[2] kiriyāyaṁ, "samaṇaṁ Gotamaṁ uddissa pāṇaṁ ārabbhantī"ti[3] hiṁsane, "ārabhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane"ti vīriye[4], "bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirato hotī"ti[5] vikopane, "ārabhati ca vippaṭisārī ca hotī"ti[6] ayaṁ pana āpattivītikkame āgato, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva tappaccayā vippaṭisārī ca hotīti ayamettha attho.

Yathābhūtaṁ nappajānātīti anadhigatattā yathāsabhāvato na jānāti. **Yatthassā**ti yasmiṁ assa, yaṁ ṭhānaṁ patvā etassa puggalassa uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhantīti attho. Kiṁ pana patvā te nirujjhantīti. Arahattamaggaṁ. Phalappattassa pana niruddhā nāma honti. Evaṁ santepi idha maggakiccavasena phalameva vuttanti veditabbaṁ. **Ārambhajā**ti āpattivītikkamasambhavā. **Vippaṭisārajā**ti vippaṭisārato jātā. **Pavaḍḍhantī**ti punappunaṁ uppajjanena vaḍḍhanti. **Sādhū**ti āyācanasādhu. Idaṁ vuttaṁ hoti—yāva aparaddhañca vata āyasmakā, evaṁ santepi mayaṁ āyasmantaṁ yācāma "desetabbayuttakassa desanāya, vuṭṭhātabbayuttakassa vuṭṭhānena āvikātabbayuttakassa āvikiriyāya, ārambhaje

---

1. Khu 1. 394 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 351 piṭṭhe. 3. Ma 2. 32 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 158, 159 piṭṭhesu. 5. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhesu. 6. Aṁ 2. 147 piṭṭhe.

āsave pahāya, suddhante ṭhitabhāvapaccavekkhaṇena vippaṭisāraje āsave paṭivinodetvā nīharitvā vipassanācittañceva vipassanāpaññañca bhāvetū"ti. **Amunā pañcamena puggalenā**ti etena pañcamena khīṇāsavapuggalena. **Samasamo bhavissatī**ti lokuttaraguṇehi samabhāveneva samobhavissatīti evaṁ khīṇāsavena ovaditabboti attho.

Ārabhati na vippaṭisārī hotīti āpattiṁ āpajjati, taṁ pana desetuṁ sabhāgapuggalaṁ pariyesati, tasmā na vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ pana "vuṭṭhitattā na vippaṭisārī hotī"ti[1] vuttaṁ. **Na ārabhati vippaṭisārī hotī**ti āpattiṁ nāpajjati, vinayapaññattiyaṁ pana akovidattā anāpattiyaṁ āpattisaññī hutvā vippaṭisārī hoti. Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ pana "sakiṁ āpattiṁ āpajjitvā tato vuṭṭhāya pacchā kiñcāpi nāpajjati, vippaṭisāraṁ pana vinodetuṁ na sakkotī"ti[1] vuttaṁ. **Na ārabhati na vippaṭisārī hotī**ti neva āpattiṁ āpajjati, na vippaṭisārī hoti. Katamo panesa puggaloti. Ossaṭṭhavīriyapuggalo. So hi "kiṁ me imasmiṁ Buddhakāle parinibbānena, anāgate **Metteyyasammāsambuddhakāle** parinibbāyissāmī"ti visuddhasīlopi paṭipattiṁ na pūreti. Sopi "kimatthaṁ āyasmā pamatto viharati? Puthujjanassa nāma gati anibaddhā, āyasmā hi Metteyyasammāsambuddhassa sammukhabhāvaṁ labheyyapi na labheyyāpīti, arahattatthāya vipassanaṁ bhāvehī"ti ovaditabbova. Sesaṁ sabbattha vuttanayeneva veditabbaṁ.

192. Datvā avajānātīti-ādīsu eko bhikkhu mahāpuñño catupaccayalābhī hoti, so cīvarādīni labhitvā aññaṁ appapuññaṁ āpucchati. Sopi tasmiṁ punappunaṁ āpucchantepi gaṇhātiyeva. Athassa itaro thokaṁ kupito hutvā maṅkubhāvaṁ uppādetukāmo vadati "ayaṁ attano dhammatāya cīvarādīni na labhati, amhe nissāya labhatī"ti. Evaṁ puggalo **datvā avajānāti** nāma. Eko pana ekena saddhiṁ dve tīṇi vassāni vasanto pubbe taṁ puggalaṁ garuṁ katvā pacchā gacchante gacchante kāle cittīkāraṁ na karoti, āsanāpi na vuṭṭhāti, upaṭṭhānampi na gacchati. Evaṁ puggalo **saṁvāsena avajānāti** nāma.

---

1. Aṁ-Ṭṭha 3 Pañcakanipāte Tikaṇḍakīvaggavaṇṇanāyaṁ.

Ādheyyamukhoti ādito dheyyamukho, paṭhamavacanasmiṁyeva ṭhapitamukhoti attho. **Adhimuccitā hotī**ti saddhātā hoti. Tatrāyaṁ nayo— eko puggalo sāruppaṁyeva bhikkhuṁ "asāruppo eso"ti katheti, taṁ sutvā esa niṭṭhaṁ gacchati. Puna aññena sabhāgena bhikkhunā "sāruppo ayan"ti vuttepi tassa vacanaṁ na gaṇhāti. "Asukena nāma 'asāruppo ayan'ti amhākaṁ kathitan"ti purimabhikkhunova kathaṁ gaṇhāti. Aparopissa dussīlaṁ "sīlavā"ti katheti, tassa vacanaṁ saddahitvā puna aññena "asāruppo esa bhikkhu, nāyaṁ tumhākaṁ santikaṁ upasaṅkamituṁ yutto"ti vuttopi tassa vacanaṁ aggahetvā purimasseva kathaṁ gaṇhāti. Aparo vaṇṇampi kathitaṁ gaṇhāti, avaṇṇampi kathitaṁ gaṇhātiyeva, ayampi ādheyyamukhoyeva nāma, ādhātabbamukho yaṁ yaṁ suṇāti, tattha tattha ṭhapitamukhoti attho.

Loloti saddhādīnaṁ ittarakālaṭṭhitikattā assaddhiyādīhi lulitabhāvena lolo. **Ittarasaddho**ti parittasaddho aparipuṇṇasaddho. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana punappunaṁ bhajanavasena saddhāva **bhatti. Pemaṁ** saddhāpemaṁ gehasitapemampi vaṭṭati. **Pasādo** saddhāpasādova. **Evaṁ puggalo lolo hotī**ti evaṁ ittarasaddhāditāya puggalo lolo nāma hoti, haliddirāgo viya, thusarāsimhi koṭṭitakhāṇuko viya, assa piṭṭhiyaṁ ṭhapitakumbhaṇḍaṁ viya ca anibaddhaṭṭhāno muhuttena pasīdati, muhuttena kuppati.

Mando momūhoti aññāṇabhāvena mando, avisadatāya momūho, mahāmūḷhoti attho.

193. Yodhājīvūpamesu **yodhājīvā**ti yuddhūpajīvino. **Rajaggan**ti hatthi-assādīnaṁ pādappahārabhinnāya bhūmiyā uggataṁ rajakkhandhaṁ. **Na santhambhatī**ti santhambhitvā ṭhātuṁ na sakkoti. **Sahati rajaggan**ti rajakkhandhaṁ disvāpi adhivāseti. **Dhajaggan**ti hatthi-assādipiṭṭhesu vā rathesu vā ussāpitānaṁ dhajānaṁ aggaṁ. **Ussāraṇan**ti hatthi-assarathādīnañceva balakāyassa ca uccāsaddamahāsaddaṁ. **Sampahāre**ti samāgate appamattakepi pahāre. **Haññatī**ti vihaññati vighātaṁ āpajjati. **Byāpajjatī**ti vipattiṁ āpajjati pakatibhāvaṁ jahati. **Sahati sampahāran**ti dve tayo pahāre patvāpi sahati

adhivāseti. **Tameva saṅgāmasīsan**ti tameva jayakhandhāvāraṭṭhānaṁ. **Ajjhāvasatī**ti sattāhamattaṁ abhibhavitvā āvasati. Kiṁ kāraṇā? Laddhappahārānaṁ pahārajagganatthañceva katakammānaṁ visesaṁ ñatvā ṭhānantaradānatthañca issariyasukhānubhavanatthañca.

194. Idāni yasmā Satthu yodhājīvehi kiccaṁ natthi, imasmiṁ pana sāsane tathārūpe pañca puggale dassetuṁ idaṁ opammaṁ ābhataṁ, tasmā te puggale dassento **evamevan**ti-ādimāha.

Tattha **saṁsīdatī**ti micchāvitakkasmiṁ visīdati anupavisati. **Na sakkoti brahmacariyaṁ sandhāretun**ti brahmacariyavāsaṁ anupacchijjamānaṁ gopetuṁ na sakkoti. **Sikkhādubbalyaṁ āvikatvā**ti sikkhāya dubbalabhāvaṁ pakāsetvā. **Kimassa rajaggasmin**ti kiṁ tassa puggalassa rajaggaṁ nāmāti vadati. **Abhirūpā**ti abhirūpavatī. **Dassanīyā**ti dassanayoggā. **Pāsādikā**ti dassaneneva cittappasādāvahā. **Paramāyā**ti uttamāya. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti sarīravaṇṇena ceva aṅgasaṇṭhānena ca.

196. **Ūhasatī**ti avahasati. **Ullapatī**ti katheti. **Ujjagghatī**ti pāṇiṁ paharitvā mahāhasitaṁ hasati. **Uppaṇḍetī**ti uppaṇḍanakathaṁ katheti.

197. **Abhinisīdatī**ti abhibhavitvā santike vā ekāsane vā nisīdati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Ajjhottharatī**ti avattharati.

198. **Viniveṭhetvā vinimocetvā**ti gahitaṭṭhānato tassa hatthaṁ viniveṭṭhetvā ceva mocetvā ca. Sesamettha uttānatthameva.

199. Piṇḍapātikesu **mandattā momūhattā**ti neva samādānaṁ jānāti, na ānisaṁsaṁ, attano pana mandattā momūhattā aññāṇeneva piṇḍapātiko hoti. **Pāpiccho icchāpakato**ti "piṇḍapātikassa me sato 'ayaṁ piṇḍapātiko'ti catupaccayasakkāraṁ karissanti, lajjī appicchoti-ādīhi ca guṇehi sambhāvessantī"ti evaṁ pāpikāya icchāya ṭhatvā tāya pāpicchāya abhibhūto hutvā piṇḍapātiko hoti. Ummādavasena piṇḍāya caranto pana **ummādā cittavikkhepā**

piṇḍapātiko nāma hoti. **Vaṇṇitan**ti "idaṁ diṇḍapātikaṅgaṁ nāma Buddhehi ca Buddhasāvakehi ca vaṇṇitaṁ pasatthan"ti piṇḍapātiko hoti. **Appicchataṁyeva nissāyā**ti-ādīsu "iti appiccho bhavissāmi, idaṁ me piṇḍapātikaṅgaṁ appicchatāya saṁvattissati, iti santuṭṭho bhavissāmi, idaṁ me piṇḍapātikaṅgaṁ santuṭṭhiyā saṁvattissati, iti kilese saṁlikhissāmi, idaṁ me piṇḍapātikaṅgaṁ kilesasallekhanatthāya saṁvattissatī"ti piṇḍapātiko hoti. **Idamatthitan**ti imāha kalyāṇāya paṭipattiyā atthikabhāvaṁ, iminā vā piṇḍapātamattena atthikabhāvaṁ, yaṁ yaṁ laddhaṁ, tena teneva yāpanabhāvaṁ nissāyāti attho. **Aggo**ti jeṭṭhako. Sesāni tasseva vevacanāni.

Gavā khīranti gāvito khīraṁ nāma hoti, na vinā gāviyā. **Khīramhā dadhī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Evamevan**ti yathā etesu pañcasu gorasesu sappimaṇḍo aggo, evamevaṁ imesu pañcasu piṇḍapātikesu yvāyaṁ appicchatādīni nissāya piṇḍapātiko hoti, ayaṁ aggo ca seṭṭho ca pāmokkho ca uttamo ca pavaro ca. Imesu pana pañcasu piṇḍapātikesu dveva janā piṇḍapātikā, tayo na piṇḍapātikā. Nāmamattena pana piṇḍapātikāti veditabbā. **Khalupacchābhattikā**dīsupi eseva nayoti.

Pañcakaniddesavaṇṇanā.

---

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke **tatrā**ti tesu chasu puggalesu. **Sammāsambuddho tena daṭṭhabbo**ti so puggalo tena anācariyakena attanā uppāditena sabbaññutaññāṇena Sabbaññubuddho daṭṭhabbo.

Paccekasambuddho tenāti-ādīsupi tena paccekasambodhiñāṇena so puggalo paccekasambuddho, tena sāvakapāramīñāṇena te puggalā Sāriputtamoggallānā, tena dukkhassa antakaraṇena te puggalā avasesā arahanto, tena itthattaṁ anāgamanena so puggalo anāgāmī, tena itthattaṁ āgamanena te puggalā sotāpannasakadāgāmino daṭṭhabboti.

Chakkaniddesavaṇṇanā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. Sattake **sakiṁ nimuggo**ti ekavāraṁ nimuggo. **Ekantakāḷakehī**ti ekanteneva kāḷakehi natthikavāda-ahetukavāda-akiriyavādasaṅkhātehi niyatamicchādiṭṭhidhammehi. **Evaṁ puggalo**ti iminā kāraṇena puggalo ekavāraṁ nimuggo tathā nimuggova hoti. Etassa hi puna bhavato vuṭṭhānaṁ nāma natthīti vadanti. Makkhaligosālādayo viya heṭṭhā narakaggīnaṁyeva āhāro hoti.

Sāhu saddhā kusalesu dhammesūti kusaladhammesu saddhā nāma sādhuladdhikāti ummujjati. So tāvatakeneva kusalena ummujjati nāma. **Sādhu hirī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Hāyatiyevā**ti caṅkavāre āsitta-udakaṁ viya ekantena parihāyateva. **Evaṁ puggalo**ti evaṁ sāhu saddhāti imesaṁ saddhādīnaṁ vasena ekavāraṁ ummujjitvā tesaṁ parihāniyā puna nimujjatiyeva Devadattādayo viya. Devadatto hi aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvāpi puna Buddhānaṁ paṭikaṇṭakatāya tehi guṇehi parihīno ruhiruppādakammaṁ saṁghabhedakammañca katvā kāyassa bhedā dutiyacittavārena niraye nibbatti. Kokāliko dve aggasāvake upavaditvā Padumaniraye nibbatto.

Neva hāyati no vaḍḍhatīti appahonakakālepi na hāyati, pahonakakālepi na vaḍḍhati. Ubhayampi panetaṁ agārikenapi anagārikenapi dīpetabbaṁ. Ekacco hi agāriko appahonakakāle pakkhikabhattaṁ vā salākabhattaṁ vā vassāvāsikaṁ vā upanibandhāpeti. So pacchā pahonakakālepi pakkhikabhattādimattameva pavatteti. Anagārikopi ādimhi appahonakakāle uddesaṁ vā dhutaṅgaṁ vā gaṇhāti. Medhābalavīriyasampattiyā pahonakakālepi tato uttariṁ na karoti. **Evaṁ puggalo**ti evaṁ imāya saddhādīnaṁ ṭhitiyā puggalo ummujjitvā ṭhito nāma hoti.

Ummujjitvā vipassati viloketīti sotāpanno puggalo uṭṭhahitvā gamanamaggaṁ[1] gantabbaṁ disaṁ vā oloketi nāma.

---

1. Uddhaṁ gamanamaggaṁ (Syā)

Ummujjitvā pataratīti sakadāgāmipuggalo kilesatanutāya uṭṭhahitvā gantabbadisābhimukho patarati nāma.

Patigādhappatto hotīti anāgāmipuggalo uṭṭhāya viloketvā pataritvā gantvā ekasmiṁ ṭhāne patiṭṭhāpatto nāma hoti, tiṭṭhati na punāgacchati.

Tiṇṇo pāraṅgato thale tiṭṭhatīti sabbakilesoghaṁ taritvā paratīraṁ gantvā nibbānathale ṭhito nāma hoti. Ime pana satta puggalā udakopamena dīpitā.

Satta kira jaṅghavāṇijā addhānamaggapaṭipannā antarāmagge ekaṁ puṇṇanadiṁ pāpuṇiṁsu. Tesu paṭhamaṁ otiṇṇo udakabhīruko puriso otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjitvā puna uṭṭhātuṁ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Dutiyo otiṇṇaṭṭhāne nimujjitvā sakiṁ uṭṭhahitvā puna nimuggo uṭṭhātuṁ nāsakkhi, antoyeva macchakacchapabhakkho jāto. Tatiyo nimujjitvā uṭṭhahi[1], so majjhe nadiyā ṭhatvā neva orato āgantuṁ, na parato gantuṁ asakkhi. Catuttho uṭṭhāya ṭhito uttaraṇatitthaṁ olokesi. Pañcamo otaraṇatitthaṁ oloketvā patari. Chaṭṭho taritvā pārimatīraṁ gantvā kaṭippamāṇe udake ṭhito. Sattamo pārimatīraṁ gantvā gandhacuṇṇadīhi nhatvā varavatthāni nivāsetvā surabhivilepanaṁ vilimpitvā nīluppalādīni piḷandhitvā nānālaṅkārapaṭimaṇḍito mahānagaraṁ pavisitvā pāsādavaramāruyha uttamabhojanaṁ bhuñji.

Tattha satta jaṅghavāṇijā viya ime satta puggalā, nadī viya vaṭṭaṁ, paṭhamassa udakabhīrukassa purisassa otiṇṇaṭṭhāneyeva nimujjanaṁ viya micchādiṭṭhikassa vaṭṭe nimujjanaṁ, ummujjitvā nimuggapuriso viya saddhādīnaṁ uppattimattakena ummujjitvā tesaṁ parihāniyā nimuggapuggalo, majjhe nadiyā ṭhito viya saddhādīnaṁ ṭhitiyā ṭhitapuggalo, uttaraṇatitthaṁ olokento viya gantabbamaggaṁ gantabbadisaṁ vā olokento sotāpanno, pataritapuriso viya kilesatanutāya pataranto sakadāgāmī, taritvā kaṭimatte udake ṭhitapuriso viya anāvattitadhammatāya ṭhito anāgāmī, nhatvā

1. Uṭṭhito (Sī, Syā)

pārimatīraṁ uttaritvā thale ṭhitapuriso viya cattāro oghe atikkamitvā nibbānathale ṭhito khīṇāsavabrāhmaṇo, thale ṭhitapurisassa nagaraṁ pavisitvā pāsādavaraṁ āruyha uttamabhojanabhuñjanaṁ viya khīṇāsavassa nibbānārammaṇaṁ phalasamāpattiṁ appetvā vītināmanaṁ veditabbaṁ. Ubhatobhāgavimuttādayo heṭṭhā pakāsitāyevāti.

Sattakaniddesavaṇṇanā.

207. Aṭṭhakanavakaniddesāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. Dasakaniddese **idhā**ti kāmāvacarabhūmiyaṁ. Kāmāvacarabhūmiyañhi sattakkhattuparamādīnaṁ kāmāvacarabhūmiyaññeva niṭṭhā hoti, kāmāvacarattabhāveneva arahattappatti ca anupādisesanibbānappatti ca hotīti attho.

Idha vihāyāti idha kāmāvacare attabhāve vihāya suddhāvāsattabhāve ṭhitānaṁ niṭṭhā hotīti attho. Antarāparinibbāyi-ādayo hi idha anāgāmiphalaṁ patvā ito cutā Suddhāvāsesu uppajjitvā tena attabhāvena arahattañceva anupādisesanibbānadhātuñca pāpuṇanti. Tena vuttaṁ "imesaṁ pañcannaṁ idha vihāya niṭṭhā"ti.

Dasakaniddesavaṇṇanā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Yaṁ ve Puggalapaññattiṁ, loke appaṭipuggalo.
Nātisaṅkhepato Satthā, desesi tidasālaye.

Tassā Aṭṭhakathañceva, Dīpabhāsāya saṅkhataṁ.
Āgamaṭṭhakathāyo ca, ogāhetvā asesato.

Suvibhatto asaṁkiṇṇo, yo yo attho yahiṁ yahiṁ.
Tato tato taṁ gahetvā, pahāya ativitthāraṁ.

Visuddhimagge yaṁ vuttaṁ, taṁ anādāya saṅkhatā.
Nātisaṅkhepavitthāra-nayenaṭṭhakathā ayaṁ.

Taṁ etaṁ sattamattehi, bhāṇavārehi tantiyā.
Ciraṭṭhitatthaṁ dhammassa, saṅkharontena yaṁ mayā.

Sampattaṁ kusalaṁ tena, saddhammaṁ sukhumaṁ sivaṁ.
Olokentu visuddhena, pāṇayo dhammacakkhunāti.

Puggalapaññatti-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Kathāvatthu-aṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Nisinno devalokasmiṁ, devasaṁghapurakkhato.
Sadevakassa lokassa, Satthā appaṭipuggalo.

Sabbapaññattikusalo, paññattiparidīpanaṁ.
Vatvā Puggalapaññattiṁ, loke uttamapuggalo.

Yaṁ puggalakathādīnaṁ, kathānaṁ vatthubhāvato.
Kathāvatthuppakaraṇaṁ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye.
Tassa Moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, attasaṁvaṇṇanākkamo.
Tasmā naṁ vaṇṇayissāmi, taṁ suṇātha samāhitāti.

Nidānakathā

Yamakapāṭihīrāvasānasmiñhi Bhagavā tidasapure păricchattakamūle Paṇḍukambalasilāyaṁ vassaṁ upagantvā mātaraṁ kāyasakkhiṁ katvā devaparisāya abhidhammakathaṁ kathento Dhammasaṅgaṇīvibhaṅgadhātukathāpuggalapaññattippakaraṇāni desayitvā Kathāvatthudesanāya vāre sampatte "anāgate mama sāvako mahāpañño **Moggaliputtatissatthero** nāma uppannaṁ sāsanamalaṁ sodhetvā tatiyasaṅgītiṁ karonto bhikkhusaṁghassa majjhe nisinno sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṁ samodhānetvā imaṁ pakaraṇaṁ bhājessatī"ti tassokāsaṁ karonto yā cesā puggalavāde tāva catūsu pañhesu dvinnaṁ pañcakānaṁ vasena aṭṭhamukhā vādayutti, taṁ ādiṁ katvā sabbakathāmaggesu asampuṇṇabhāṇavāramattāya tantiyā mātikaṁ ṭhapesi.

Athāvasesaṁ abhidhammakathaṁ vitthāranayeneva kathetvā vutthavasso suvaṇṇarajatasopānamajjhe[1] maṇimayena sopānena devalokato Saṅkassanagare oruyha sattahitaṁ sampādento yāvatāyukaṁ ṭhatvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi.

Athassa Mahākassapappamukho vasīgaṇo Ajātasatturājānaṁ sahāyaṁ gahetvā dhammavinayasarīraṁ saṅgahaṁ[2] āropesi. Tato vassasatassa accayena Vajjiputtakā bhikkhū dasa vatthūni dīpayiṁsu, tāni sutvā Kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto Yasatthero Susunāgaputtaṁ Kālāsokaṁ[3] nāma rājānaṁ sahāyaṁ gahetvā dvādasannaṁ bhikkhusatasahassānaṁ antare sattatherasatāni uccinitvā tāni dasavatthūni madditvā dhammavinayasarīraṁ saṅgahaṁ āropesi.

Tehi pana dhammasaṅgāhakattherehi niggahitā dasasahassā Vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṁ pariyesamānā attano anurūpaṁ dubbalapakkhaṁ labhitvā visuṁ Mahāsaṁghikācariyakulaṁ nāma akaṁsu. Tato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni Gokulikā ca, Ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjitvā aparāni dve ācariyakulāni jātāni Paṇṇattivādā ca, Bāhuliyā[4] ca. Bahussutikātipi tesaṁyeva nāmaṁ. Tesaṁyeva antare Cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṁ Mahāsaṁghikācariyakulato dutiye vassāsate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni Mahāsaṁghikehi saddhiṁ cha honti.

Tasmiṁyeva dutiye vassasate Theravādato bhijjitvā dve ācariyavādā uppannā Mahisāsakā[5] ca, Vajjiputtakā ca. Tattha Vajjiputtakavādato bhijjitvā apare cattāro ācariyavādā uppannā Dhammuttariyā, Bhadrayānikā, Channāgārikā, Samitiyāti. Puna tasmiṁyeva dutiye vassasate Mahisāsakavādato bhijjitvā Sabbatthivādā[6] Dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna Sabbatthivādakulato bhijjitvā Kassapikā nāma jātā. Kassapikesu bhinnesu apare Saṅkantikā nāma jātā. Saṅkantikesu bhinnesu Suttavādā nāma jātāti Theravādato bhijjitvā ime

---

1. ...sopānānaṁ majjhe (Sī, Syā) 2. Saṅgītiṁ (Ka) 3. Asokaṁ (Syā)
4. Bāhulikā (Sī) 5. Mahiṁsāsakā (Sī) 6. Sabbatthikavādā (Syā)

ekādasa ācariyavādā uppannā, te Theravādehi saddhiṁ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa, Mahāsaṁghikānañca cha ācariyavādāti sabbeva aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi, aṭṭhārasācariyakulānītipi etesaṁyeva nāmaṁ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, Theravādo asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṁ **Dīpavaṁse**—

"Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi Vajjiputtakā.
Aññaṁ pakkhaṁ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

Dasasahassā samāgantvā, akaṁsu dhammasaṅgahaṁ.
Tasmāyaṁ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṁ akaṁsu sāsane.
Bhinditvā mūlasaṅgahaṁ, aññaṁ akaṁsu saṅgahaṁ.

Aññatra saṅgahitā[1] suttaṁ, aññatra akariṁsu te.
Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

Pariyāyadesitañcāpi, atho nippariyāyadesitaṁ.
Nītatthañceva neyyatthaṁ, ajānitvāna bhikkhavo.

Aññaṁ sandhāya bhaṇitaṁ, aññaṁ atthaṁ ṭhapayiṁsu te.
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṁ atthaṁ vināsayuṁ.

Chaḍḍetvāna ekadesaṁ, suttaṁ vinayagambhiraṁ.
Patirūpaṁ suttaṁ vinayaṁ, tañca aññaṁ kariṁsu te.

Parivāraṁ atthuddhāraṁ, abhidhammaṁ chappakaraṇaṁ.
Paṭisambhidañca Niddesaṁ, ekadesañca Jātakaṁ.

Ettakaṁ vissajjitvāna[2], aññāni akariṁsu te.
Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.

Pakatibhāvaṁ jahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.
Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā.

---

1. Saṅgahitaṁ (Sī)
2. Vissajjetvāna (Sī), vibhajitvāna (Syā)

Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.
Tato aparakālamhi, tasmiṁ bhedo ajāyatha.

Gokulikā Ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
Gokulikānaṁ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha.

Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
Cetiyā ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā.

Pañcavādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.
Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, ekadesañca saṅgahaṁ.

Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṁ akaṁsu te.
Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.

Pakatibhāvaṁ jahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.
Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha.

Mahisāsakā Vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha.

Dhammuttarikā Bhaddayānikā, Channāgārikā ca samiti.
Mahisāsakānaṁ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha.

Sabbatthivādā Dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.
Sabbatthivādānaṁ Kassapikā, Saṅkantikassapikena ca.

Saṅkantikānaṁ Suttavādī, anupubbena bhijjatha.
Ime ekādasa vādā, sambhinnā Theravādato.

Atthaṁ dhammañca bhindiṁsu, ekadesañca saṅgahaṁ.
Ganthañca ekadesañhi, chaḍḍetvā aññaṁ akaṁsu te.

Nāmaṁ liṅgaṁ parikkhāraṁ, ākappakaraṇāni ca.
Pakatibhāvaṁ jahitvā, tañca aññaṁ akaṁsu te.

Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako.
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha.

Nigrodhova mahārukkho, thera vādānamuttamo.
Anūnaṁ anadhikañca, kevalaṁ Jinasāsanaṁ.

Santakā[1] viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.
Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare.
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā Jinasāsane"ti.

Aparāparaṁ pana Hemavatikā Rājagirikā Siddhatthikā Pubbaseliyā Aparaseliyā Vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā, te idha anadhippetā. Purimakānaṁ pana aṭṭhārasannaṁ ācariyavādānaṁ vasena pavattamāne sāsane paṭiladdhasaddho Asoko dhammarājā divase divase Buddhapūjāya satasahassaṁ, dhammapūjāya satasahassaṁ, saṁghapūjāya satasahassaṁ, attano ācariyassa Nigrodhattherassa satasahassaṁ, catūsu dvāresu bhesajjatthāya satasahassanti pañcasatasahassāni pariccajanto sāsane uḷāraṁ lābhasakkāraṁ pavattesi.

Titthiyā hatalābhasakkārā[2] antamaso ghāsacchādanamattampi[3] alabhantā lābhasakkāraṁ patthayamānā bhikkhūsu pabbajitvā sakāni sakāni diṭṭhigatāni "ayaṁ dhammo, ayaṁ vinayo, idaṁ Satthusāsanan"ti dīpenti. Pabbajjaṁ alabhamānāpi sayameva kese chinditvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā vihāresu vicarantā uposathakammādikaraṇakāle saṁghamajjhaṁ pavisanti, te bhikkhusaṁghena dhammena vinayena Satthusāsanena niggayhamānāpi dhammavinayānulomāya paṭipattiyā asaṇṭhahantā anekarūpaṁ sāsanassa abbudañca malañca kaṇṭakañca samuṭṭhāpenti. Keci aggiṁ paricaranti, keci pañcātape tapanti, keci ādiccaṁ anuparivattanti, keci "dhammañca vinayañca vobhindissāmā"ti tathā tathā paggaṇhiṁsu. Tadā bhikkhusaṁgho na tehi saddhiṁ uposathaṁ vā pavāraṇaṁ vā akāsi, asokārāme satta vassāni uposatho upacchijji.

Rājā "āṇāya kāressāmī"ti vāyamantopi kāretuṁ nāsakkhi, aññadatthu duggahitagāhinā bālena amaccena anekesu bhikkhūsu jīvitā voropitesu vippaṭisārī ahosi, so tañca vippaṭisāraṁ tañca sāsane uppannaṁ abbudaṁ vūpasametukāmo "ko nu kho imasmiṁ atthe

---

1. Kaṇṭakā (Ka), vandākā (?)
2. Rahitalābhasakkārā (Syā)
3. Ghāsacchādanampi (Syā)

paṭibalo"ti saṁghaṁ pucchitvā "Moggaliputtatissatthero mahārājā"ti sutvā saṁghassa vacanena Ahogaṅgāpabbatako[1] theraṁ pakkosāpetvā iddhipāṭihāriyadassanena therassa ānubhāve[2] nibbicikiccho attano kukkuccaṁ pucchitvā vippaṭisāraṁ vūpasamesi. Theropi taṁ rājuyyāneyeva vasanto satta divasāni samayaṁ uggaṇhāpesi, so uggahitasamayo sattame divase Asokārāme bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā sāṇipākāraṁ parikkhipāpetvā sāṇipākārantare nisinno ekaladdhike ekaladdhike bhikkhū ekato ekato kāretvā ekamekaṁ bhikkhusamūhaṁ pakkosāpetvā pucchi "bhante kiṁvādī Sammāsambuddho"ti. Tato sassatavādino "sassatavādī"ti āhaṁsu. Ekaccasassatikā, antānantikā, amarāvikkhepikā, adhiccasamuppannikā, saññīvādā, asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā, ucchedavādā, diṭṭhadhammanibbānavādā "diṭṭhadhammanibbānavādī"ti āhaṁsu. Rājā paṭhamameva samayassa uggahitattā "nayime bhikkhū, aññatitthiyā ime"ti ñatvā tesaṁ setakāni vatthāni datvā uppabbājesi, te sabbepi saṭṭhisahassā ahesuṁ.

Athaññe bhikkhū pakkosāpetvā pucchi "kiṁvādī bhante Sammāsambuddho"ti. Vibhajjavādī mahārājāti evaṁ vutte rājā theraṁ pucchi "vibhajjavādī bhante Sammāsambuddho"ti. Āma mahārājāti. Tato rājā "suddhaṁ dāni bhante sāsanaṁ, karotu bhikkhusaṁgho uposathan"ti ārakkhaṁ datvā nagaraṁ pāvisi. Samaggo saṁgho sannipatitvā uposathaṁ akāsi, tasmiṁ sannipāte saṭṭhibhikkhusatasahassāni ahesuṁ. Tasmiṁ samāgame Moggaliputtatissatthero yāni ca tadā uppannāni vatthūni yāni ca āyatiṁ uppajjissanti, sabbesampi tesaṁ paṭibāhanatthaṁ Satthārā dinnanayavaseneva Tathāgatena ṭhapitamātikaṁ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni paravāde pañcāti suttasahassaṁ āharitvā imaṁ parappavādamathanaṁ āyatilakkhaṇaṁ **Kathāvatthuppakaraṇaṁ** abhāsi.

Tato saṭṭhisatasahassasaṅkhyesu bhikkhū uccinitvā Tipiṭakapariyattidharānaṁ pabhinnapaṭisambhidānaṁ bhikkhūnaṁ sahassamekaṁ gahetvā yathā Mahākassapatthero ca Yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyiṁsu, evameva

1. Adhogaṅgāpabbatato (Syā) 2. Ānubhāvena (Syā, Ka)

saṅgāyanto sāsanamalaṁ visodhetvā tatiyasaṅgītiṁ akāsi. Tattha abhidhammaṁ saṅgāyanto imaṁ yathābhāsitaṁ pakaraṇaṁ saṅgahaṁ āropesi. Tena vuttaṁ—

"Yaṁ puggalakathādīnaṁ, kathānaṁ vatthubhāvato.
Kathāvatthuppakaraṇaṁ, saṅkhepena adesayī.

Mātikāṭhapaneneva, ṭhapitassa surālaye.
Tassa Moggaliputtena, vibhattassa mahītale.

Idāni yasmā sampatto, atthasaṁvaṇṇanākkamo.
Tasmā naṁ vaṇṇayissāmi, taṁ suṇātha samāhitā"ti.

Nidānakathā niṭṭhitā.

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Tattha **puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ayaṁ pucchā. **Āmantā**ti ayaṁ paṭijānanā. Kassa panāyaṁ pucchā, kassa paṭijānanāti. Asukassāti na vattabbā. Bhagavatā hi imasmiṁ pakaraṇe nānappakārānaṁ laddhīnaṁ visodhanatthaṁ tantivasena mātikā ṭhapitā, sā therena Satthārā dinnanaye ṭhatvā tantivasena vibhattā. Na hi thero yattakā ettha vādamaggā dassitā, tattakehi vādīhi[1] saddhiṁ vādena viggāhikakathaṁ kathesi. Evaṁ santepi pana tāsaṁ tāsaṁ kathānaṁ atthassa sukhāvadhāraṇatthaṁ sakavādīpucchā paravādīpucchā sakavādīpaṭipaññā paravādīpaṭiññāti evaṁ vibhāgaṁ dassetvāva atthavaṇṇanaṁ karissāma.

Puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti hi ayaṁ sakavādīpucchā. Tāya "ye atthi puggaloti evaṁladdhikā puggalavādino, te evaṁ pucchitabbā"ti dīpeti. Ke pana puggalavādinoti? Sāsane vajjiputtakā ceva samitiyā ca bahiddhā ca bahū aññatitthiyā. Tattha **puggalo**ti attā satto jīvo. **Upalabbhatī**ti paññāya upagantvā labbhati, ñāyatīti attho. **Saccikaṭṭhaparamatthenā**ti ettha **saccikaṭṭho**ti māyāmarīci-ādayo viya abhūtākārena aggahetabbo bhūtaṭṭho. **Paramattho**ti anussavādivasena aggahetabbo uttamattho. Ubhayenāpi yo parato "puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena rūpañca upalabbhatī"ti-ādinā khandhāyatanadhātu-indriyavasena sattapaññāsavidho dhammappabhedo dassito, yathā so bhūtena sabhāvaṭṭhena upalabbhati, evaṁ tava puggalo upalabbhatīti pucchati. Paravādī **āmantā**ti paṭijānāti. Paṭijānanañhi katthaci "āma bhante"ti āgacchati, katthaci "āmo"ti paṭijānanaṁ[2] āgacchati, idha pana "āmantā"ti āgataṁ. Tatrāyaṁ adhippāyo—so hi yaṁ taṁ parato vuttaṁ Bhagavatā "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti[3].

---

1. Vādethi (Syā) 2. Paṭijānananti (Sī) 3. Aṁ 1. 408 piṭṭhe.

suttaṁ āgataṁ, taṁ gahetvā yasmā pana Bhagavā saccavādī na visaṁvādanapurekkhāro vācaṁ bhāsati, nāpi anussavādivasena dhammaṁ deseti, sadevakaṁ pana lokaṁ sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedeti, tasmā yo tena[1] vutto "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti, so saccikaṭṭhaparamattheneva atthīti laddhiṁ gahetvā "āmantā"ti paṭijānāti.

Athassa tādisassa lesavacanassa chalavādassa okāsaṁ adadamāno sakavādī **yo saccikaṭṭho**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ adhippāyo—yvāyaṁ parato "sappaccayo appaccayo, saṅkhato asaṅkhato, sassato asassato, sanimitto animitto"ti evaṁ paridīpito rūpādisattapaññāsavidho dhammappabhedo āgato, na sammutisaccavasena, nāpi anussavādivasena gahetabbo, attano pana bhūtatāya eva saccikaṭṭho, attapaccakkhatāya ca paramattho, taṁ sandhāyāha "yo saccikaṭṭho paramattho, tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti.

Tatoti karaṇavacanametaṁ, tasmā tena saccikaṭṭhaparamatthena so puggalo upalabbhatīti ayamettha attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—ruppanādibhedena vā sappaccayādibhedena vā ākārena yo saccikaṭṭhaparamattho upalabbhati, kiṁ te puggalopi[2] tenākārena upalabbhatīti. **Na hevaṁ vattabbe**ti avajānanā paravādissa. So hi tathārūpaṁ puggalaṁ anicchanto avajānāti. Tatrāyaṁ padacchedo—na hi evaṁ vattabbeti, na ha evantipi vaṭṭati. Dvinnampi evaṁ na vattabboti attho.

Ājānāhi niggahanti sakavādivacanaṁ. Yasmā te purimāya vattabbapaṭiññāya pacchimā navattabbapaṭiññā, pacchimāya ca purimā na sandhiyati, tasmāpi niggahaṁ patto, taṁ niggahaṁ dosaṁ aparādhaṁ sampaṭicchāhīti attho. Evaṁ niggahaṁ ājānāpetvā idāni taṁ ṭhapanāya ceva anulomapaṭilomato pāpanāropanānañca vasena pākaṭaṁ karonto **hañci puggalo**ti-ādimāha. Tattha **hañci puggalo upalabbhatī**ti yadi puggalo upalabbhati, sace puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti attho. Ayaṁ tāva paravādīpakkhassa ṭhapanato niggahapāpanāropanānaṁ

---

1. Tena Bhagavatā (Syā)   2. So puggalopi (Syā)

lakkhaṇabhūtā anulomaṭṭhapanā nāma. **Tena vata re**ti-ādi anulomapakkhe niggahassa pāpitattā anulomapāpanā nāma. Tattha **tenā**ti kāraṇavacanaṁ. **Vatā**ti okappanavacanaṁ. **Re**ti āmantanavacanaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—tena re vattabbe vata[1], re hambho bhadramukha tena kāraṇena vattabboyevāti. **Yaṁ tattha vadesī**ti-ādi anulomapakkhe niggahassa āropitattā anulomaropanā nāma. Yaṁ tassa[2] pariyosāne micchātipadaṁ, tassa purato idaṁ teti āharitabbaṁ. Idaṁ te micchāti ayañhettha attho[3], parato ca Pāḷiyaṁ etaṁ āgatameva.

No ce pana vattabbeti-ādi "na hevaṁ vattabbe"ti paṭikkhittapakkhassa ṭhapitattā paṭilomato niggahapāpanāropanānaṁ lakkhaṇabhūtā paṭilomaṭhapanā nāma. **No ca vata re**ti-ādi paṭilomapakkhe niggahassa pāpitattā paṭilomapāpanā nāma. Puna **yaṁ tattha vadesī**ti-ādi paṭilomapakkhe niggahassa āropitattā paṭilomaropanā nāma. Idhāpi pariyosāne micchātipadassa purato idaṁ teti āharitabbameva. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

Tatrāyaṁ ādito paṭṭhāya saṅkhepattho—yadi puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, tena vata bho[4] so upalabbhatīti vattabbo. Yaṁ pana tattha vadesi "vattabbo kho purimapañhe 'saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī'ti, no ca vattabbo dutiyapañhe 'tato so puggalo upalabbhatī'ti", idaṁ te micchāti evaṁ tāva anulomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Atha na vattabbo dutiyapañhe "tato so upalabbhatī"ti, purimapañhepi na vattabbova. Yaṁ panettha vadesi "vattabbo kho purimapañhe 'saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī'ti, no ca vattabbo dutiyapañhe 'tato so puggalo upalabbhatī'ti", idaṁ te micchāti evaṁ paṭilomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Evametaṁ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṁ pāpanāropanānañca vuttattā upalabbhatīti-ādikaṁ anulomapañcayaṁ nāma. Ettha ca kiñcāpi anulomato pāpanāropanāhi eko, paṭilomato pāpanāropanāhi ekoti dve niggahā katā, ājānāhi niggahanti etasseva

1. Tena vata re vattabbeti (Syā)
2. Yañcassa (Syā)
3. Ayañcettha attho (Syā)
4. Tena vata re (Syā)

panettha puggalo upalabbhatīti paṭhamaṁ vādaṁ nissāya paṭhamassa niggahassa dvīhākārehi āropitattā ekovāyaṁ niggahoti paṭhamo niggaho.

2. Idāni paccanīkanayo hoti. Tattha pucchā paravādissa. So hi "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti gahitattā "nupalabbhatī"ti asampaṭicchanto evaṁ pucchati. Sakavādī yathā rūpādidhammā upalabbhanti, evaṁ anupalabbhanīyato **āmantā**ti paṭijānāti. Puna itaro[1] attanā adhippetaṁ saccikaṭṭhaṁyeva sandhāya **yo saccikaṭṭho**ti-ādimāha. Sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāha. Sakavādī puggaloti upādāpaññattisabbhāvatopi dvinnaṁ saccānaṁ ekato katvā pucchitattāpi **na hevan**ti paṭikkhipati.

Idāni kiñcāpi tena paṭhamaṁ paramatthasaccavasena nupalabbhanīyatā sampaṭicchitā[2], pacchā sammutisaccavasena[3] vomissakavasena vā paṭikkhittā. Paravādī pana nupalabbhatīti vacanasāmaññamattaṁ chalavādaṁ nissāya yaṁ tayā paṭhamaṁ paṭiññātaṁ, taṁ pacchā paṭikkhittanti bhaṇḍanassa paṭibhaṇḍanaṁ viya attano katassa niggahakammassa paṭikammaṁ karonto **ājānāhi paṭikamman**ti āha. Idāni yathāssa anulomapañcake sakavādinā vādaṭṭhapanaṁ katvā anulomapaṭilomato pāpanāropanāhi niggaho pākaṭo kato, evaṁ paṭikammaṁ pākaṭaṁ karonto **hañci puggalo**ti-ādimāha. Taṁ heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbaṁ. Yasmā panettha ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato "ayaṁ tava doso"ti dassetuṁ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭabhāvakaraṇaṁ, pāpanāropanāhi panassa pākaṭakaraṇaṁ hoti, tasmā idaṁ anulomapaṭilomato pāpanāropanānaṁ vasena catūhākārehi paṭikammassa katattā paṭikammacatukkaṁ nāmāti ekaṁ[4] catukkaṁ veditabbaṁ.

3. Evaṁ paṭikammaṁ katvā idāni yvāssa[5] anulomapañcake sakavādinā niggaho kato, tassa tameva chalavādaṁ nissāya dukkaṭabhāvaṁ dassento **tvañce pana maññasī**ti-ādimāha. Tattha **tvaṁ ce pana maññasī**ti yadi tvaṁ maññasi. **Vattabbe kho**ti idaṁ paccanīke āmantāti paṭiññaṁ sandhāya

1. Itaro paravādī (Syā) 2. Sampaṭicchitvā (Syā) 3. Sammatisaccavasena vā (Syā)
4. Evaṁ (Syā) 5. Yvāyaṁ (Ka)

vuttaṁ. **No ca vattabbe**ti idaṁ pana na hevāti avajānanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Tena tava tatthā**ti tena kāraṇena tvaṁyeva tasmiṁ nupalabbhatīti pakkhe "hevaṁ paṭijānantanti āmantā"ti evaṁ paṭijānanto. **Hevaṁ niggahetabbe**ti puna na hevāti avajānanto evaṁ niggahetabbo. **Atha taṁ niggaṇhāmā**ti athevaṁ niggahārahaṁ[1] taṁ niggaṇhāma. **Suniggahito ca hosī**ti sakena matena niggahitattā suniggahito ca bhavasi.

Evamassa niggahetabbabhāvaṁ dassetvā idāni taṁ niggaṇhanto **hañcī**ti-ādimāha. Tattha ṭhapanāpāpanāropanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Pariyosāne pana **idaṁ te micchā**ti idaṁ tava vacanaṁ micchā hotīti attho. Idaṁ chalavādena catūhi ākārehi niggahassa katattā niggahacatukkaṁ nāma.

4. Evaṁ niggahaṁ katvāpi idāni "yadi ayaṁ mayā tava matena kato niggaho dunniggaho, yo mama tayā heṭṭhā anulomapañcake kato niggaho, sopi dunniggaho"ti dassento **ese ce dunniggahite**ti-ādimāha. Tattha **ese ce dunniggahite**ti eso ce tava vādo mayā dunniggahito, atha vā eso ce tava mayā kato niggaho dunniggaho. **Hevamevaṁ tattha dakkhā**ti tatthāpi tayā mama heṭṭhā kate niggahe evamevaṁ passa. Idāni yvāssa[2] heṭṭhā sakavādinā niggaho kato, taṁ "vattabbe kho"ti-ādivacanena dassetvā puna taṁ niggahaṁ aniggahabhāvaṁ upanento **no ca mayaṁ tayā**ti-ādimāha. Tattha **no ca mayaṁ tayā tattha hetāya paṭiññāyā**ti-ādīsu ayamattho—yasmā so tayā mama kato niggaho dunniggaho, tasmā mayaṁ tayā tattha anulomapañcake āmantāti etāya paṭiññāya evaṁ paṭijānantā puna na hevāti paṭikkhepe katepi "ājānāhi niggahan"ti evaṁ na niggahetabboyeva, evaṁ aniggahetabbampi maṁ niggaṇhāsi, īdisena pana niggahena dunniggahitā mayaṁ homa.

Idāni yaṁ niggahaṁ sandhāya "dunniggahitā ca homā"ti avoca, taṁ dassetuṁ **hañci puggalo -pa- idaṁ te micchā**ti-āha. Evamidaṁ

---

1. Niggaṇhārahaṁ (Ka)
2. Yvāyaṁ (Ka)

anulomapaṭilomato catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā upanayanacatukkaṁ nāma hoti.

5. Idāni "na hevaṁ niggahetabbe"ti-ādikaṁ niggamanacatukkaṁ[1] nāma hoti. Tattha **na hevaṁ niggahetabbe**ti yathāhaṁ tayā niggahito, na hi evaṁ niggahetabbo. Etassa hi niggahassa dunniggahabhāvo mayā sādhito. **Tena hī**ti tena kāraṇena, yasmā esa niggaho dunniggaho, tasmā yaṁ maṁ niggaṇhāsi hañci puggalo -pa- idaṁ te micchāti, idaṁ niggaṇhanaṁ tava micchāti attho. **Tena hi ye kate niggahe**ti yena kāraṇena idaṁ micchā, tena kāraṇena yo tayā niggaho kato, so dukkaṭo. Yaṁ mayā paṭikammaṁ kataṁ, tadeva sukataṁ. Yāpi cesā paṭikammacatukkādivasena kathāmaggasampaṭipādanā katā, sāpi sukatā. Evametaṁ puggalo upalabbhatīti-ādikassa anulomapañcakassa nupalabbhatīti-ādikānaṁ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṁ vasena anulomapaccanīkapañcakaṁ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṁ. Ettāvatā sakavādino pubbapakkhe sati paravādino vacanasāmaññamattena chalavādena jayo hoti.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

6. Idāni yathā paravādino pubbapakkhe sati sakavādino dhammeneva tathena[2] sujayo hoti, tathā vāduppattiṁ dassetuṁ **puggalo nupalabbhatī**ti paccanīkānulomapañcakaṁ āraddhaṁ. Tattha paccanīke pucchā paravādissa, rūpādibhedaṁ saccikaṭṭhaparamatthaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Suddhasammutisaccaṁ vā paramatthamissakaṁ vā sammutisaccaṁ sandhāya **yo saccikaṭṭho**ti puna anuyogo paravādissa, sammutivasena nupalabbhatīti navattabbattā missakavasena vā anuyogassa saṁkiṇṇattā **na hevan**ti paṭikkhepo sakavādissa. Paṭiññātaṁ paṭikkhipatīti vacanasāmaññamattena **ājānāhi niggahan**ti-ādivacanaṁ paravādissa. Evamayaṁ puggalo nupalabbhatīti dutiyavādaṁ nissāya dutiyo niggaho hotīti veditabbo. Evaṁ tena chalena niggaho āropito.

1. Nigamanacatukkaṁ (Sī)
2. Tatheva bhūtena (Syā)

7-10. Idāni[1] dhammena samena attano vāde jayaṁ dassetuṁ anulomanaye pucchā sakavādissa, attano laddhiṁ nissāya paṭiññā paravādissa. Laddhiyā okāsaṁ adatvā paramatthavasena puna anuyogo sakavādissa, paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Tato paraṁ dhammena samena attano jayadassanatthaṁ **ājānāhi paṭikamman**ti-ādi sabbaṁ sakavādīvacanameva hoti. Tattha sabbesaṁ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānaṁ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Evamidaṁ puggalo nupalabbhatīti-ādikassa paccanīkapañcakassa upalabbhatīti-ādīnaṁ paṭikammaniggahopanayananiggamanacatukkānañca vasena paccanīkānulomapañcakaṁ nāma niddiṭṭhaṁ hoti. Evametāni paṭhamasaccikaṭṭhe dve pañcakāni niddiṭṭhāni. Tattha purimapañcake paravādissa sakavādinā kato niggaho suniggaho, sakavādissa pana paravādinā chalavādaṁ nissāya paṭikammaṁ katvā attanā sādhito jayo dujjayo. Dutiyapañcake sakavādissa paravādinā kato niggaho dunniggaho, paravādissa pana sakavādinā dhammavādaṁ nissaya paṭikammaṁ katvā attanā sādhito jayo sujayoti paṭhamasaccikaṭṭho. Tatthetaṁ vuccati—

“Niggaho paravādissa, suddho paṭhamapañcake.
Asuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṁ.

Niggaho sakavādissa, asuddho dutiyapañcake.
Visuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṁ.

Tasmā dvīsupi ṭhānesu, jayova sakavādino.
Dhammena hi jayo nāma, adhammena kuto jāyo.

Saccikaṭṭhe yathā cettha, pañcakadvayamaṇḍite.
Dhammādhammavaseneva, vutto jayaparājayo.

Ito paresu sabbesu, saccikaṭṭhesu paṇḍito.
Evameva vibhāveyya, ubho jayaparājaye”ti.

---

1. Idāni tasseva paṭiññāya (Sī, Syā)

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Evaṁ suddhikasaccikaṭṭhaṁ vitthāretvā idāni tameva aparehi okāsādīhi nayehi vitthāretuṁ puna **puggalo upalabbhatī**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti sarīraṁ sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṁ attānaṁ samanupassanādosañca aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti āpajjanadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha anulomapaccanīkapañcake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Pāṭho pana saṁkhitto. Tattha yasmā sarīraṁ sandhāya "sabbattha na upalabbhatī"ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissa, paṭhamaṁ anujānitvā pacchā avajānātīti chalavādassa vasena paṭikammaṁ paravādissa. Sesaṁ pākaṭameva.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. Dutiyanaye **sabbadā**ti purimapacchimajātikālañca dharamānaparinibbutakālañca sandhāya anuyogo sakavādissa, sveva khattiyo so brāhmaṇoti-ādīnaṁ āpattidosañca dharamānaparinibbutānaṁ visesābhāvadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṁ paṭhamanaye vuttasadisameva.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanaye **sabbesū**ti khandhāyatanādīni sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṁ attā, cakkhusmiṁ attāti-ādidosabhayena paṭikkhepo paravādissa. Sesaṁ tādisamevāti.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. Evametāni tīṇi[1] anulomapaccanīkapañcake anulomamattavaseneva tāva paṭipāṭiyā bhājetvā puna paccanīkānulomapañcake paccanīkamattavaseneva bhājetuṁ **puggalo nupalabbhatī**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha anulomapañcakassa Pāḷiyaṁ saṁkhipitvā āgate paccanīke vuttanayeneva paccanīkassa ca Pāḷiyaṁ saṁkhipitvā āgate anulome vuttanayeneva attho veditabbo. Ettāvatā suddhikassa ceva imesañca tiṇṇanti catunnaṁ saccikaṭṭhānaṁ ekekasmiṁ saccikaṭṭhe anulomapaccanīkassa paccanīkānulomassa cāti dvinnaṁ dvinnaṁ paccanīkānaṁ vasena ayaṁ aṭṭhamukhā nāma vādayutti niddiṭṭhā hotīti veditabbā. Yā ekekasmiṁ mukhe[2] ekekassa niggahassa vasena **aṭṭhakaniggaho**ti Pāḷiyaṁ likhiyati, tatthetaṁ vuccati—

"Evaṁ catubbidhe pañhe, pañcakadvayabhedato.
Esā aṭṭhamukhā nāma, vādayutti pakāsitā.

Aṭṭheva niggahā tattha, cattāro tesu dhammikā.
Adhammikā ca cattāro, sabbattha sakavādino.
Jayo parājayo ceva, sabbattha paravādino"ti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā

17-27. Idāni rūpādīhi saddhiṁ saccikaṭṭhasaṁsandanaṁ hoti. Tattha **rūpañcā**ti yathā rūpaṁ paramatthato upalabbhati, kiṁ te puggalopi tatheva upalabbhatīti sandhāya pucchā sakavādissa, atthi puggaloti vacanamattaṁ gahetvā paṭiññā paravādissa. Yadi te rūpaṁ viya paramatthato puggalo atthi, rūpato vedanādīnaṁ viya puggalassāpi aññattaṁ[3] āpajjatīti anuyogo sakavādissa, samayasuttavirodhaṁ disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṁ

---

1. Tīṇi mukhāni (Syā) 2. Pakkhe (Syā) 3. Aññathattaṁ (Syā)

atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsabhedassa saccikaṭṭhaparamatthassa vasena sakavādīpakkhamūlake anulomapaccanīke[1] sattapaññāsa anulomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Paravādīpakkhamūlakepi paccanīkānulome sattapaññāsa paṭilomapañcakāni dassitāni. Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Tattha "vuttaṁ Bhagavatā"ti vacanamattena puggalassa atthitaṁ rūpassa ca saccikaṭṭhaparamatthavasena upalabbhanīyataṁ dassetvā ubhinnaṁ aññattaṁ paṭijānāpanatthaṁ **vuttaṁ Bhagavatā**ti anuyogo paravādissa, sammutiparamatthānaṁ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattā paṭikkhepo sakavādissa. Sesamidhāpi atthato pākaṭamevāti.

Suddhikasaṁsandanavaṇṇanā.

---

6. Opammasaṁsandanavaṇṇanā

28-36. Idāni rūpādīheva saddhiṁ opammavasena saccikaṭṭhasaṁsandanaṁ hoti. Tattha rūpavedanānaṁ upaladdhisāmaññena aññattapucchā ca puggalarūpānaṁ upaladdhisāmaññapucchā cāti pucchādvayampi sakavādissa, ubhopi paṭiññā paravādissa. Paravādinā anuññātena upaladdhisāmaññena rūpavedanānaṁ viya rūpapuggalānaṁ aññattānuyogo sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Sesamidhāpi atthato pākaṭameva. Dhammato panettha rūpamūlakādīnaṁ cakkānañca vasena sakavādīpakkhe vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni dassitāni. Kathaṁ? Khandhesu tāva rūpamūlake cakke cattāri, tathā vedanādimūlakesūti vīsati. Āyatanesu cakkhāyatanamūlake cakke ekādasa, tathā sesesūti dvattiṁsasataṁ. Dhātūsu cakkhudhātumūlake cakke sattarasa, tathā sesesūti chādhikāni tīṇi satāni. Indriyesu cakkhundriyamūlake cakke ekavīsati, tathā sesesūti dvāsaṭṭhādhikāni cattāri satāni. Evaṁ sabbānipi vīsādhikāni nava niggahapañcakasatāni honti.

37-45. Paravādīpakkhepi **rūpaṁ upalabbhatī**ti anulomavaseneva rūpavedanādīnaṁ aññattapaṭiññaṁ kāretvā puna atthi puggaloti suttaṁ nissāya

---

1. Anulomapañcake (Syā)

chalavasena puggalassa rūpādīhi upaladdhisāmaññaṁ āropetvā aññattānuyogo kato. Sesamidhāpi atthato uttānameva. Dhammatopi sakavādīpakkhe vuttanayena vīsādhikāni nava paṭikammapañcakasatāni dassitāni.

Rūpādīhi saddhiṁ opammavasena saccikaṭṭhasaṁsandanaṁ.

---

7. Catukkanayasaṁsandanavaṇṇanā

46-52. Idāni yaṁ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhati, tena yasmā rūpādīsu sattapaññāsāya saccikaṭṭhaparamatthesu aññatarena bhavitabbaṁ, rūpādinissitena vā, aññatra vā rūpādīhi, rūpādīnaṁ vā nissayena, tasmā iminā catukkanayena saccikaṭṭhasaṁsandanaṁ āraddhaṁ. Tattha **rūpaṁ puggalo**ti anuyogo sakavādissa, ucchedadiṭṭhibhayena **na hevā**ti paṭikkhepo paravādissa, niggahāropanaṁ sakavādissa. Kiṁ panetaṁ yuttaṁ, nanu rūpaṁ vedanāti vuttampi paṭikkhipitabbamevāti? Āma paṭikkhipitabbaṁ, taṁ pana rūpato vedanāya aññasabhāvasabbhāvato, na aññattābhāvato. Ayañca rūpādīsu ekadhammatopi puggalassa aññattaṁ na icchati, tasmā yuttaṁ. Ayañca anuyogo rūpaṁ puggalo -pa- aññātāvindriyaṁ puggaloti sakalaṁ paramatthasaccaṁ sandhāya āraddho, sakalaṁ pana paccattalakkhaṇavasena ekato vattuṁ na sakkāti tantivasena anuyogalakkhaṇamattametaṁ[1] ṭhapitaṁ. Tena[2] viññū atthaṁ vibhāventi. Vādakāmena pana imaṁ lakkhaṇaṁ gahetvā yathā yathā paravādissa okāso na hoti, tathā tathā vattabbaṁ. Iti tantivasena anuyogalakkhaṇassa ṭhapitattāpi yuttameva. Iminā nayena sabbānuyogesu attho veditabbo.

Ayaṁ pana viseso—**rūpasmiṁ puggalo**ti-ādīsu yathā ekaṁ mahābhūtaṁ nissāya tayo mahābhūtā, vatthurūpaṁ nissāya viññāṇaṁ rūpasminti vattuṁ vaṭṭati, kiṁ te evaṁ rūpasmiṁ puggalo. Yathā ca sabhāgavinibbhogato vedanādayo sabbadhammā, arūpā vā pana cattāro khandhā, nibbānameva vā "aññatra rūpā"ti vattuṁ vaṭṭati, kiṁ te evaṁ puggalo.

---

1. Anuyogamattametaṁ (Ka) 2. Tenetaṁ (Syā)

Yathā ca cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ nissayavasena "vedanāya rūpaṁ -pa- viññāṇasmiṁ rūpan"ti vattuṁ vaṭṭati, kiṁ te evaṁ puggaloti. Sabbānuyogesu pana ucchedadiṭṭhibhayena ceva samayavirodhena ca paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha atthato pākaṭameva. Dhammato panettha sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekekasmiṁ[1] cattāri cattāri katvā niggahavasena aṭṭhavīsādhikāni dve pañcakasatāni dassitāni. Paravādīpakkhepi paṭikammavasena tattakāneva. Yā panettha atthi puggaloti vutte sakavādissa paṭiññā, sā sutte āgatena sammutivasena. Yo rūpaṁ puggaloti-ādīsu paṭikkhepo, so sakkāyadiṭṭhipañhassa ṭhapanīyattā. Paravādissa paṭikammaṁ chalavasenevāti.

Catukkanayasaṁsandanaṁ.

Niṭṭhitā ca saṁsandanakathā.

---

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

53. Idāni lakkhaṇayutti nāma hoti. Tattha yasmā ṭhapetvā nibbānaṁ seso saccikaṭṭhaparamattho paccayapaṭibaddhatāya sappaccayo, paccayehi samāgamma katattā saṅkhato, uppajjitvā nirujjhanato sadā abhāvato asassato, uppattikāraṇasaṅkhātassa nimittassa atthitāya sanimitto, nibbānaṁ vuttappakārābhāvato appaccayaṁ asaṅkhataṁ sassataṁ animittanti idaṁ saccikaṭṭhassa lakkhaṇaṁ, tasmā yadi puggalopi saccikaṭṭhaparamatthova, tassāpi iminā lakkhaṇena bhavitabbanti sandhāya **puggalo sappaccayo**ti-ādayo aṭṭhapi anuyogā sakavādissa, paṭikkhepo paravādissa. Ājānāhi niggahanti-ādi panettha saṁkhittaṁ. Evametāni sakavādīpakkhe anulomapaccanīke anulomamattavasena aṭṭha pañcakāni veditabbāni.

54. Paravādīpakkhepi paccanīkānulome paccanīkamattavasena[2] aṭṭheva. Tattha yasmā paravādinā suttavasena sammutisaccaṁ sādhitaṁ, sammutiyā ca

---

1. Ekekasmiṁ atthe (Syā) 2. Paccanīkamattavaseneva (Syā), paccanīkavasena (Ka)

sappaccayādibhāvo natthi, tasmā yāthāvato ca[1] paṭikkhepo sakavādissa. Chalavasena pana vattabbaṁ "ājānāhi paṭikamman"ti-ādi sabbaṁ idhāpi saṁkhittameva.

Lakkhaṇayuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. Idāni vacanasodhanaṁ hoti. Tattha yadetaṁ puggalo upalabbhatīti vacanaṁ, taṁ sodhetuṁ **puggalo upalabbhati, upalabbhati puggalo**ti pucchā sakavādissa. Tassattho—yadetaṁ puggalo upalabbhātīti padadvayaṁ, taṁ ekatthaṁ vā bhaveyya nānatthaṁ vā. Yadi tāva nānatthaṁ, yathā aññaṁ rūpaṁ aññā vedanā, evaṁ añño puggalo, añño upalabbhatīti āpajjati. Athekatthaṁ, yathā yaṁ cittaṁ taṁ mano, evaṁ sveva puggalo, so upalabbhatīti āpajjati. Tena taṁ vadāmi "yadi te yo puggalo, so upalabbhati, evaṁ sante yo yo upalabbhati, so so puggaloti āpajjati, kiṁ sampaṭicchasi etan"ti. Tato puggalavādī yasmā puggalassa upalabbhataṁ icchati, na upalabbhamānānampi rūpādīnaṁ puggalabhāvaṁ, tasmā **puggalo upalabbhati, upalabbhati ke hi ci puggalo ke hi ci na puggalo**ti-ādimāha. Tassattho—mama puggalo atthi puggaloti Satthu vacanato upalabbhati. Yo pana upalabbhati, na so sabbo puggalo, atha kho ke hi ci puggalo ke hi ci na puggaloti. Tattha **ko**-kāratthe **ke**-kāro, **hi**-kāro ca[2] nipātamatto, koci puggalo koci na puggaloti ayaṁ panettha attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—puggalopi hi rūpādīsupi yo koci dhammo upalabbhatiyeva, tattha puggalova puggalo[3]. Rūpādīsu pana kocipi na puggaloti. Tato taṁ sakavādī āha **puggalo ke hi ci upalabbhati ke hi ci na upalabbhatī**ti. Tassattho—puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte yadi upalabbhatīti anuññāto dhammo puggalato anaññopi koci puggalo koci na puggalo,

---

1. Yathāsambhavato ca (Syā)
2. Hikāro ca cikāro ca (Syā)
3. Puggalova ko kova puggalo (Syā)

puggalopi te koci upalabbhati koci na upalabbhatīti āpajjati, kiṁ sampaṭicchasi etanti. So puggalassa anupaladdhiṁ anicchanto **na hevan**ti paṭikkhipati. Ito paraṁ "ājānāhi niggahan"ti-ādi sabbaṁ saṁkhittaṁ. Vitthārato pana veditabbaṁ. **Puggalo saccikaṭṭho**ti-ādīsupi eseva nayo. Sabbāni hetāni upalabbhativevacanāneva, apica yasmā "puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti ayaṁ puggalavādino paṭiññā, tasmāssa yatheva puggalo upalabbhatīti laddhi, evamevaṁ puggalo saccikaṭṭhotipi āpajjati. Yā panassa puggalo atthīti laddhi, tassā vijjamānotivevacanameva, tasmā sabbānipetāni vacanāni sodhitāni.

60. Tattha yaṁ avasāne **"puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo"**ti-ādi vuttaṁ, tatrāyamadhippāyo—yañhetaṁ paravādinā "puggalo atthi, atthi kehici puggalo kehici na puggalo"ti vuttaṁ, taṁ yasmā atthato puggalo atthi, atthi na sabbo puggaloti ettakaṁ hoti, tasmā naṁ sakavādī sampaṭicchāpetvā idāni naṁ evaṁ anuyuñjati—tayā hi "atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti vacanamattaṁ nissāya "puggalo atthī"ti laddhi gahitā, yathā ca Bhagavatā etaṁ vuttaṁ, tathā "suññato lokaṁ avekkhassu, Mogharājā sadā sato"ti[1] ādinā nayena "natthī"tipi vuttaṁ, tasmā yatheva te "puggalo atthi, atthi na sabbo puggalo"ti laddhi, tathā puggalo natthi, natthi na sabbo puggalotipi āpajjati, kiṁ etaṁ sampaṭicchasīti. Atha naṁ asampaṭicchanto **na hevā**ti paṭikkhipati. Sesamettha niggahādividhānaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Idāni paññattānuyogo nāma hoti. Rūpadhātuyā hi puggalavādī rūpiṁ puggalaṁ paññapeti, tathā arūpadhātuyā arūpiṁ. Tassa taṁ laddhiṁ bhindituṁ sabbāpi pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepi ca

1. Khu 1. 448 piṭṭhe Suttanipāte.

itarassa. So hi **rūpī**ti vutte rūpakāyasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti, **kāmī**ti vutte vītarāgasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā natthitāya paṭikkhipati, **arūpī**ti vuttepi arūpakkhandhasabbhāvato ceva tathārūpāya ca paññattiyā atthitāya paṭijānāti. Dvīsupi nayesu sattoti puggalassa vevacanavasena vuttaṁ.

67. Idāni yasmā so "kāye kāyānupassī"ti āgataṭṭhāne añño kāyo añño puggaloti icchati, tasmā taṁ laddhiṁ bhindituṁ **kāyoti vā sarīranti vā**ti-ādi sakavādīpucchā hoti. Tattha **kāyaṁ appiyaṁ karitvā**ti kāyaṁ appetabbaṁ allīyāpetabbaṁ ekībhāvaṁ upanetabbaṁ avibhajitabbaṁ katvā pucchāmīti attho. **Esese**ti eso soyeva. Ese esetipi pāṭho, eso esoyevāti attho. **Ekaṭṭhe**ti ekaṭṭho. **Same samabhāge tajjāte**ti samo samabhāgo tajjātiko. Vacanamatteyevettha bhedo, atthato pana kāyova esoti pucchati. Paravādī nānattaṁ apassanto **āmantā**ti paṭijānāti. **Puggaloti vā jīvoti vā**ti pucchāyapi eseva nayo. **Añño kāyo**ti puṭṭho pana kāyānupassanāya evaṁladdhikattā paṭijānāti. **Aññaṁ jīvan**ti puṭṭho pana āhacca bhāsitaṁ suttaṁ paṭikkhipituṁ asakkonto avajānāti. Tato paraṁ "ājānāhi niggahan"ti-ādi uttānatthameva.

68. Paravādīpakkhe pana **añño kāyo añño puggalo**ti puṭṭho sakavādī ṭhapanīyapañhattā paṭikkhipati, paravādī chalavasena paṭikammaṁ karoti. Tampi uttānatthamevāti.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. Idāni gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhi-anuyogo hoti. Tattha yasmā puggalavādī "sa sattakkhattuparamaṁ sandhāvitvāna puggalo"ti-ādīni[1] suttāni nissāya puggalo sandhāvatīti laddhiṁ gahetvā

---

1. Saṁ 1. 393; Khu 1. 207 piṭṭhesu.

voharati, tasmāssa taṁ laddhiṁ bhindituṁ **sandhāvatī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **sandhāvatī**ti saṁsarati gamanāgamanaṁ karoti. Attano laddhivasena paṭiññā paravādissa. **So puggalo**ti-ādayo anuyogāpi sakavādissa, paṭikkhepo itarassa. Tattha **so**ti soyevāti attho. Evaṁ pana anuyutto sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipati. **Añño**ti puṭṭho ucchedadiṭṭhibhayena. **So ca añño cā**ti puṭṭho ekaccasassatadiṭṭhibhayena. **Neva so na añño**ti puṭṭho amarāvikkhepadiṭṭhibhayena. Puna cattāropi pañhe ekato puṭṭho catunnampi diṭṭhīnaṁ bhayena paṭikkhipitvā puna yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā, tāni dassento **tena hi puggalo sandhāvatī**ti-ādimāha.

76. Puna sakavādinā "yvāyaṁ tava laddhiyā sandhāvati, kiṁ so asmiñca parasmiñca loke ekoyevā"ti adhippāyena **svevā**ti niyametvā puṭṭho sassatabhayā paṭikkhipitvā puna daḷhaṁ katvā tatheva puṭṭho yasmā so puggalova na añño bhāvo, "so tato cuto idhūpapanno"ti-ādisuttampi[1] atthi, tasmā paṭijānāti. **Sveva manusso**ti puṭṭho manussasseva devattābhāvato paṭikkhipati.

77. Puna puṭṭho "ahaṁ tena samayena Sunetto nāma Satthā ahosin"ti-ādisuttavasena[2] paṭijānāti. Athassa sakavādī devamanussupapattīnaṁ nānattato vacanaṁ micchāti pakāsento **manusso hutvā**ti-ādimāha.

78. Tattha **hevaṁ maraṇaṁ na hehitī**ti evaṁ sante maraṇaṁ na bhavissatīti attho. Ito paraṁ yakkho petoti attabhāvanānattavasena anuyoganānattaṁ veditabbaṁ.

82. **Khattiyo**ti-ādīni jātivasena ceva aṅgavekallādivasena vuttāni.

---

1. Vi 1. 5; Dī 1. 77; Ma 1. 11 piṭṭhādīsu.
2. Aṁ 2. 476, 500 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ)

87. Puna **na vattabban**ti paravādinā puṭṭho idhaṭṭhakassa[1] upapattivasena paralokassa gamanābhāvato paṭiññā sakavādissa. Puna sotāpannassa bhavantarepi sotāpannabhāvāvijahanato dutiyapaṭiññāpi tasseva. **Hañcī**ti-ādivacanaṁ paravādissa.

88. Puna devaloke upapannassa manussattābhāvadassanena anuyogo sakavādissa.

89. Tato paraṁ **anañño avigato**ti ettha **anañño**ti sabbākārena ekasadiso. **Avigato**ti ekenāpi ākārena avigatoti attho. **Na hevan**ti devaloke upapannassa manussabhāvābhāvato evamāha.

90. Puna daḷhaṁ katvā anuyutto "sveva puggalo sandhāvatī"ti laddhiyā anujānāti. **Hatthacchinno**ti-ādi ākāravigamanadassanena avigato sandhāvatīti laddhibhindanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **aḷacchinno**ti yassa aṅguṭṭhakā chinnā. **Kaṇḍaracchinno**ti yassa mahānhārū chinnā.

91. **Sarūpo**ti-ādīsu paṭhame pañhe iminā rūpakāyena saddhiṁ agamanaṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye antarābhavapuggalaṁ sandhāya paṭijānāti. So hi tassa laddhiyā sarūpova gantvā mātukucchiṁ pavisati. Athassa taṁ rūpaṁ bhijjati. **Taṁ jīvan**ti yena rūpasaṅkhātena sarīrena saddhiṁ gacchati, kimassa tadeva jīvaṁ taṁ sarīranti pucchati. Paravādī idha sarīranikkhepā suttavirodhā ca paṭikkhipati.

Savedanoti-ādīsu asaññūpapattiṁ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṁ upapattiṁ sandhāya paṭijānāti. **Taṁ jīvan**ti yena vedanādisaṅkhātena sarīrena saddhiṁ gacchati. Kimassa tadeva jīvaṁ taṁ sarīranti pucchati. Taṁ jīvaṁ taṁ sarīraṁ, aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti etissā hi laddhiyā pañcapi khandhā sarīranti adhippetā. Paravādī suttavirodhā paṭikkhipati.

92. **Arūpo**ti-ādīsu paṭhame pañhe antarābhavaṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiye arūpā rūpaṁ[2] upapajjamānaṁ sandhāya paṭijānāti. **Aññaṁ jīvan**ti

---

1. Puṭṭhena idha ṭhitassa (Syā)
2. Āruppā āruppaṁ (Sī, Ka)

yaṁ rūpasaṅkhātaṁ sarīraṁ pahāya arūpo sandhāvati, kiṁ te taṁ sarīraṁ aññaṁ, aññaṁ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

Avedanoti-ādīsu saññībhavaṁ sandhāya paṭikkhipati, tadaññaṁ upapattiṁ[1] sandhāya paṭijānāti. **Aññaṁ jīvan**ti yaṁ vedanādisaṅkhātaṁ[2] sarīraṁ pahāya avedano aviññāṇo sandhāvati, kiṁ te taṁ aññaṁ sarīraṁ, aññaṁ jīvanti pucchati. Itaro suttavirodhā paṭikkhipati.

93. **Rūpaṁ sandhāvatī**ti-ādīsu ye rūpādayo khandhe upādāya puggalaṁ paññapeti, kiṁ te tasmiṁ puggale sandhāvante tampi rūpaṁ sandhāvatīti pucchati. Paravādī "avijjānīvaraṇānaṁ sattānaṁ taṇhāsaṁyojanānaṁ sandhāvataṁ saṁsaratan"ti sattasseva sandhāvanavacanato paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthi, tasmā tasmiṁ sandhāvante tenapi rūpena sandhāvitabbanti saññāya paṭijānāti. Vedanādīsupi eseva nayo.

94. **Rūpaṁ na sandhāvatī**ti-ādīsu yasmā te rūpaṁ puggalo na hoti, sveva ca sandhāvatīti vadesi, tasmā taṁ pucchāmi, kiṁ te rūpaṁ na sandhāvatīti attho. Itaro puggale sandhāvante[3] na sakkā tassa upādānabhūtena rūpena sandhāvitunti saññāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho sattānaññeva[4] sandhāvanavacanato paṭijānāti. Sesamettha uttānameva.

Gāthānaṁ pana ayamattho—āyasmato matena rukkhaṁ upādāya chāyā viya indhanaṁ upādāya aggi viya ca khandhe upādāya puggalo, rūpādīnaṁ sandhāvane asati tesu khandhesu bhijjamānesu so tava puggalo bhijjati ce, evaṁ sante ucchedā bhavati diṭṭhi, ucchedadiṭṭhi te āpajjati. Katarā? Yā Buddhena vivajjitā akusaladiṭṭhi. Yā pana "ucchedavādī samaṇo Gotamo"ti pariyāyabhāsitā, na taṁ vadāmāti dasseti. Athāpi tesu khandhesu bhijjamānesu so puggalo na bhijjati, evaṁ sante sassato puggalo hoti. Tato so nibbānena samasamo

---

1. Upapattibhāvaṁ (Syā)
2. Vedanāsaṅkhātaṁ (Sī, Ka)
3. Puggalena sandhāvantena (Sī, Syā)
4. Sattānañceva (Syā)

āpajjati. **Samasamo**ti ativiya samo, samena vā samo, samabhāveneva samo. Yatheva nibbānaṁ nuppajjati na bhijjati, evaṁ te puggalopi[2] tena samasamoti.

Gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhānuyogo niṭṭhito.

Anuyogavaṇṇanā.

---

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

95. Idāni upādāpaññattānuyogo hoti. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññāpaṭikkhepo paravādissa. So hi rukkhaṁ upādāya chāyāya viya indhanaṁ upādāya aggissa viya ca rūpādīni[3] upādāya puggalassa paññattiṁ paññāpanaṁ avabodhanaṁ icchati, tasmā "rūpaṁ upādāyā"ti puṭṭho paṭijānāti. Puna yathā rukkhupādānā chāyā rukkho viya, indhanupādāno ca aggi indhanaṁ viya aniccādidhammo, evaṁ te rūpādi-upādāno puggalo rūpādayo viya aniccoti imamatthaṁ puṭṭho attano laddhiyaṁ ṭhatvā paṭikkhipati.

97. **Nīlaṁ rūpaṁ upādāya nīlo**ti-ādīsu nīlarūpena saddhiṁ puggalassa ekattaṁ, ekasarīre nīlādīnaṁ bahūnaṁ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati.

98. **Kusalaṁ vedanan**ti etthāpi vedanāya saddhiṁ ekattaṁ ekasantāne bahūnaṁ kusalavedanānaṁ vasena bahubhāvañca anicchanto paṭikkhipati. Dutiyanaye maggakusaloti-ādivacanasabbhāvato chekaṭṭhaṁ sandhāya paṭijānāti. **Saphalo**ti-ādīni puṭṭho tathārūpassa vohārassa abhāvato paṭikkhipati.

99. Akusalapakkhe achekaṭṭhaṁ sandhāya paṭijānāti.

100. Abyākatapakkhe sassatādivasena abyākatabhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Yathā ca (Syā)
2. So puggalopi na bhijjate. Puggalo (Syā)
3. Cakkhurūpādīni (Syā)

104. **Cakkhuṁ upādāyā**ti-ādīsu "cakkhumā visamānīva -pa- pāpāni parivajjaye"ti[1] ādivohārasabbhāvato paṭijānāti. Cakkhumattādinirodhena puggalanirodhaṁ anicchanto paṭikkhipati.

107. **Rūpaṁ upādāya vedanaṁ upādāyā**ti ettha aññepi rūpamūlakā dukatikacatukkā veditabbā. Yasmā pana khandhe upādāya puggalassa paññatti, tasmā dvepi tayopi cattāropi pañcapi upādāya paññattiṁ paṭijānāti. Ekasantāne pana dvinnaṁ pañcannaṁ vā abhāvā paṭikkhipati. Āyatanādīsupi eseva nayo.

112. Idāni yaṁ upādāya yassa paññatti, yathā tassa aniccatāya tassāpi aniccatā, tato ca aññattaṁ siddhaṁ, evaṁ tassa puggalassāpi āpajjatīti dassetuṁ **yathā rukkhan**ti-ādimāha. Tattha **upādāyā**ti paṭicca āgamma, na vinā tanti attho. Paravādī pana tathā anicchanto laddhiyaṁ ṭhatvā paṭikkhipati.

115. **Nigaḷo**ti saṅkhalikabandhanaṁ. **Negaḷiko**ti tena bandhako. **Yassa rūpaṁ so rūpavā**ti yasmā yassa rūpaṁ so rūpavā hoti, tasmā yathā na nigaḷo -pa- añño rūpavāti attho.

116. **Citte citte**ti-ādīsu sarāgādicittavasena sarāgāditaṁ sandhāya cittānupassanāvasena paṭijānāti. **Jāyatī**ti-ādinā nayena puṭṭho puggalassa khaṇikabhāvaṁ anicchanto paṭikkhipati. "So"ti vā "añño"ti vā puṭṭho sassatucchedabhayena paṭikkhipati. Puna na vattabbaṁ "kumārako"ti vā "kumārikā"ti vā puṭṭho lokavohārasamucchedabhayena vattabbanti paṭijānāti. Sesamettha pākaṭameva.

118. Idāni paravādī aññenākārena laddhiṁ patiṭṭhāpetukāmo **na vattabbaṁ puggalo upalabbhatī**ti-ādimāha. Tattha **na vattabban**ti kiṁ te iminā evaṁ bahunā upādāpaññattānuyogena, idaṁ tāva vadehi, kiṁ na vattabbaṁ "puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā"ti. Tato sakavādinā āmantāti vutte **nanu yo passatī**ti-ādimāha. Tattha **yo**ti

---

1. Khu 1. 137 piṭṭhe.

puggalo. **Yan**ti rūpaṁ. **Yenā**ti cakkhunā. **So**ti puggalo. **Tan**ti rūpaṁ. **Tenā**ti cakkhunā. Idaṁ vuttaṁ hoti—nanu yo yaṁ rūpaṁ yena cakkhunā passati, so taṁ rūpaṁ tena cakkhunā passanto puggaloti. Sakavādī kiñcāpi cakkhuviññāṇassa nissayabhāvaṁ gacchantaṁ cakkhumeva rūpaṁ passati, tathā sotameva saddaṁ suṇāti -pa- viññāṇameva dhammaṁ vijānāti, "atthi arahato cakkhu, passati arahā cakkhunā rūpan"ti-ādisammutivasena pana āmantāti paṭijānāti.

120. Tato chalavādaṁ nissāya paravādinā puggalassa vattabbatāya sādhitāya tameva vādaṁ parivattetvā **puggalo upalabbhatī**ti-ādimāha. Tattha **yo na passatī**ti andho Asaññasatto arūpaṁ upapanno nirodhaṁ samāpanno, anandhopi ca aññatra dassanasamayā na passati nāma. Sesavāresupi eseva nayo. Sesaṁ Pāḷivaseneva atthato veditabbaṁ.

122. Suttasaṁsandanāyaṁ dibbassa cakkhuno rūpagocarattā **rūpaṁ passatī**ti āha. Dutiyavāre "satte passāmī"tivacanato **puggalaṁ passatī**ti āha. Tatiyavāre "rūpaṁ disvā puggalaṁ vibhāvetī"ti laddhito **ubho passatī**ti āha. Yasmā pana passitabbaṁ nāma diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātanti catubbidhe rūpasaṅgahe rūpāyatanameva saṅgahitaṁ, tasmā sakavādī "rūpaṁ puggalo, puggalo rūpaṁ, ubho rūpan"ti anuyogaṁ karoti. Tassattho pākaṭoyevāti.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā.

---

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. Idāni purisakārānuyogo hoti. Tattha kamme sati niyamato tassa kārakenapi bhavitabbanti laddhiyā pucchā paravādissa, tathārūpānaṁ kammānaṁ atthitāya paṭiññā sakavādissa. Puna **kattā kāretā**ti pucchā paravādissa. Tattha **kattā**ti tesaṁ kammānaṁ kārako. **Kāretā**ti āṇattidesanādīhi upāyehi kārāpako. Idāni

yasmā paravādī puggalaṁ sandhāya kattāti pucchati, na karaṇamattaṁ, tasmā paṭikkhepo sakavādissa.

124. **Tassa kattā kāretā**ti ettha yadi yaṁ yaṁ upalabbhati, tassa tassa kattā puggalo te upalabbhati[1], kiṁ tassāpi kārako ca kārāpako ca añño puggalo upalabbhatīti attho. Paravādī tathā anicchanto issaranimmānavādabhayena paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā puggalaṁ mātāpitaro janenti nāmaṁ karonti posenti, tasmāssa te kārakā. Ye ca pana taṁ kalyāṇamittā vā ācariyā vā tāni tāni vijjāṭṭhānasippāyatanāni sikkhāpenti, te kārāpakā nāmāti imamatthaṁ sandhāya paṭijānāti. Purimakammameva tassa kattā ceva kārāpetā cāti adhippetaṁ.

125. **Tassa tassevā**ti iminā idaṁ pucchati—yadi kammānaṁ kārakassa kattā tassāpi kattā tassāpi kattā attheva, evaṁ sante purimena purimena avassaṁ pacchā pacchā puggalo kātabboti imināpi te[2] kammānaṁ kārakena puggalena āyatiṁ añño puggalo kātabbo, tenāpi aññoti natthi dukkhassa antakiriyā, natthi vaṭṭassa upacchedo, natthi appaccayaparinibbānaṁ. Paccayābhāvena paccayapaṭibaddhassa dukkhassa abhāvā yaṁ nibbānaṁ vuttaṁ, natthi te tanti. Atha vā **tassa tassevā**ti yadi kammaṁ kammamattaṁ na hoti, tassa pana kārako puggalo, tassāpi kārako tassāpi kārakoti evaṁ puggalaparamparā atthi, evaṁ sante yā esā kammavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Paravādī taṁ anicchanto paṭikkhipati. Ito aparāsupi upalabbhatisāmaññena kārakapucchāsu puggalaṁyeva sandhāya "kattā kāretā"ti vuttaṁ, na paccaye. Na hi mahāpathavī-ādīnaṁ paccayā natthi.

135. **Añño kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ kattā**ti pañho "saṅkhāravantaṁ vā attānan"ti-ādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

136. **Vipāko upalabbhatī**ti-ādi vipākapaṭisaṁvedīvasena puggalaṁ dassentassa laddhibhindanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **vipākapaṭisaṁvedī**ti anuyogo

---

1. Puggalo upalabbhati, puggalo taveva upalabbhati (Syā) 2. Tesaṁ (Syā)

paravādissa, vipākapavattito aññassa vedakassa abhāvā paṭikkhepo sakavādissa. Puna pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

138. **Tassa paṭisaṁvedī**ti tassa[1] vipākapaṭisaṁvedakassa paṭisaṁvedī. Yasmā pana paṭisaṁveditabbo nāma vipāko, na ca puggalo vipāko, tasmā paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho yasmā puññavipāke ṭhitattā vipākapaṭisaṁvedī puttaṁ vā patiṁ vā mātā vā jāyā vā paricumbati[2] parisajjati, tasmā tathārūpaṁ paṭisaṁveditaṁ sandhāya paṭijānāti paravādī.

Tassa tassevāti yadi vipāko vipākamattaṁ na hoti, tassa pana paṭisaṁvedī puggalo, tassāpi paṭisaṁvedī, tassāpi paṭisaṁvedīti evaṁ puggalaparamparā atthi, evaṁ sante yā esā vipākavaṭṭassa appavattikaraṇena dukkhassa antakiriyā vuttā, sā natthīti attho. Ito paraṁ upalabbhatisāmaññena paṭisaṁvedīpucchāsu heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

142. **Añño kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākapaṭisaṁvedī**ti pañho "vedanavantaṁ vā attānan"ti-ādidiṭṭhibhayā paṭikkhitto.

143. **Dibbaṁ sukhan**ti-ādi kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ bhājetvā dassanavasena āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Sakavādino cettha puggalavaseneva paṭisaṁvedīpaṭikkhepo veditabbo, na vedayitavasena.

148. **Mahāpathavī-**ādīni hi ārammaṇaṁ katvā vedayitānaṁ uppatti appaṭisiddhā.

170. **Kattā kāretā vipākapaṭisaṁvedī**ti-ādi vomissakanayavasena āraddhṁ. Tattha **so karotī**ti yaṁ tvaṁ kattāti ca paṭisaṁvedīti ca vadesi, kiṁ soyeva karoti so paṭisaṁvedeti. Ayamanuyogo sakavādissa, suttavirodhabhayena paṭikkhepo paravādissa.

---

1. Tassa tassa (Syā) 2. Parimuccati (Syā)

171. Puna puṭṭho "idha nandati pecca nandatī"ti-ādisuttavasena[1] paṭiññā tasseva. Athassa vacanokāsaṁ paṭibāhanto sakavādī **sayaṁkataṁ sukhadukkhan**ti āha.

172. Tattha **añño karotī**ti kārakavedakānaṁ aññattapucchāvasena vuttaṁ. Tato paravādī suttavirodhabhayena paṭikkhipitvā[2] puna puṭṭho "manussabhūto katvā devabhūto paṭisaṁvedetī"ti maññamāno paṭijānāti. Evaṁvādino pana paraṁkataṁ sukhadukkhaṁ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

174. **So ca añño cā**ti kārakavedakānaṁ ekatta-aññattapucchāvasena vuttaṁ. Tato paravādī suttavirodhabhayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho purime dvepi naye ekato katvā paṭijānāti. Evaṁvādino pana sayaṁkatañca paraṁkatañca sukhadukkhaṁ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati.

176. **Neva so karotī**ti kārakavedakānaṁ ekatta-aññattapaṭikkhepavasena vuttaṁ. Tato paravādī suttavirodhavaseneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho yasmā manusso devalokūpapattiyā kammaṁ katvā na manussabhūtova paṭisaṁvedeti, nāpi yena kammaṁ kataṁ, tato aññova paṭisaṁvedeti, tasmā kārakato vedako neva so hoti na aññoti maññamāno paṭijānāti. Laddhimattamevetaṁ. Evaṁvādino pana asayaṁkāraṁ aparaṁkāraṁ adhiccasamuppannaṁ sukhadukkhaṁ āpajjatīti tassa vasena puṭṭho puna paṭikkhipati. Apica imasmiṁ vomissakanaye ādito paṭṭhāya imināpi nayena attho veditabbo. Yasmā hi ayaṁ puggalavādī kammānaṁ kārakañceva vedakañca icchati, tasmāssa yo kārako, teneva vā vedakena bhavitabbaṁ, aññena vā ubhohi vā bhavitabbaṁ, ubhohi vāpi na bhavitabbanti idamāpannaṁ hoti. Evamāpannameva anuyogaṁ anuyuñjanto sakavādī "so karotī"ti-ādayo cattāropi vikappe āha. Sesaṁ vuttappakārameva.

Pariyosāne pana cattāropi pañhā ekato puṭṭhā. Tattha paṭikkhepo ca paṭijānanā ca sayaṁkatādidosappatti ca purimanayeneva veditabbā.

---

1. Khu 1. 15 piṭṭhe.
2. Vacanokāsaṁ paṭikkhipitvā (Syā)

Ito paraṁ “kalyāṇapāpakānī”ti avatvā heṭṭhā vuttanayā eva “kammaṁ atthī”ti-ādinā vikappena dassitā. Tesampi heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo.

Purisakārānuyogavaṇṇanā.

Kalyāṇavaggotipi etasseva nāmaṁ.

---

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. Ito paraṁ abhiññānuyogādivasena arahattasādhanā hoti. Tattha **āmantā**ti sakavādinā paṭiññāte paravādī “bahiddhā anindriyabaddharūpe iddhividhādivisesādhigamo natthi, ajjhattaṁ atthi, tasmā iddhādinibbattakena puggalena bhavitabban”ti maññamāno **nanu atthi koci iddhiṁ vikubbatī**ti-ādimāha. Taṁ sabbaṁ uttānatthameva.

Abhiññānuyogavaṇṇanā.

15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā

197. Idāni **mātā**ti-ādiko ñātakānuyogo. **Khattiyo**ti-ādiko jāti-anuyogo. **Gahaṭṭho pabbajito**ti paṭipatti-anuyogo. **Devo manusso**ti upapatti-anuyogo. **Sotāpanno**ti-ādiko paṭivedhānuyogo, ariyānuyogotipi vuccati. Te sabbe uttānatthāyeva. “Arahā hutvā na arahā”ti panettha moghapañhattā na vuttaṁ.

206. **Cattāro purisayugā**ti-ādi saṁghānuyogo, sopi uttānatthoyeva.

209. **Saṅkhato**ti-ādi saccikaṭṭhasabhāvānuyogo. Tattha **tatiyā koṭī**ti pucchā sakavādissa. Tathārūpassa saccikaṭṭhassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Puna puṭṭho puggalaṁ sandhāya paṭiññā tasseva.

211. **Añño puggalo**tipañhepi saṅkhatehi khandhehi aññattaṁ anicchanto paṭikkhepo tasseva.

212. **Khandhā saṅkhatā**ti-ādi saṅkhatāsaṅkhatāni sarūpena dassetvā aññattapucchanatthaṁ vuttaṁ.

213. **Rūpaṁ saṅkhatan**ti-ādi khandhe vibhāgato dassetvā aññattapucchanatthaṁ vuttaṁ.

214. **Puggalassa uppādo**ti pucchā sakavādissa, "jātidhammā jarādhammā, atho maraṇadhammino"ti-ādisuttavasena paṭiññā paravādissa. Saṅkhatabhāvaṁ panassa so na icchati, tasmā paṭikkhipati.

215. Puna **na uppādo paññāyatī**ti-ādinā nayena puṭṭho "dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṁ tiṭṭhati veti cā"ti-ādivacanato[1] puggalassa uppādādayo nāma na yujjantīti paṭijānāti.

216. **Atthatthamhī**ti atthaṁ vuccati nibbānaṁ, tattha **atthī**ti pucchati. Tassa atthitāya sassataṁ, natthitāya ucchedo āpajjati. Tadubhayampi anicchanto pacchā paṭikkhipati.

Ñātakānuyogādivaṇṇanā.

---

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

217. Bhavaṁ nissāya pañhe **bhavan**ti upapattibhavaṁ.

218. Vedanaṁ vediyamānapañhe vedanaṁ vediyamāno pariggahitavedano yogāvacarova pajānāti, bālaputhujjano nappajānāti.

224. Kāyānupassanādipañhā uttānatthāyeva.

---

1. Saṁ 1. 137 piṭṭhe.

226. Pārāyanagāthāya[1] **suññato lokaṁ avekkhassū**ti sattasuññatavasena khandhalokaṁ olokehīti attho.

228. **Puggalo avekkhatī**ti sakavādipucchā. Paravādissa hi "suññato lokaṁ avekkhassū"ti gāthāya yo avekkhati, so puggaloti laddhi, tasmā naṁ evaṁ pucchati. **Saha rūpenā**ti rūpakāyena saddhiṁ, tato anissaṭo hutvāti attho. Idaṁ pañcavokāravasena anujānitvā puna taṁ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Vinā rūpenā**ti idaṁ catuvokāravasena anujānitvā puna aññaṁ jīvanti puṭṭho suttavirodhabhayeneva paṭikkhipati. "Abbhantaragato"ti ca "bahiddhā nikkhamitvā"ti ca idaṁ "saha rūpena vinā rūpenā"ti heṭṭhā vuttassa lakkhaṇavacanaṁ. Tattha **abbhantaragato**ti rūpassa antogato, ito vā etto vā anikkhamitvā rūpaparicchedavaseneva ṭhito hutvāti attho. **Nikkhamitvā**ti rūpaparicchedaṁ atikkamitvā, rūpaṁ anissito hutvāti attho.

231. **Anattā**ti attanā jīvena puggalena rahito, ekadhammepi puggalo natthīti attho. Evaṁ sabbasuttānaṁ Āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva attho veditabbo. Idha pana sandhāyabhāsitamattameva vakkhāma.

237. **Vuttaṁ Bhagavatā sappikumbho**ti-ādi "sabbāva desanā yathārutavaseneva[2] atthato na gahetabbā"ti dassanatthaṁ ābhataṁ. Yathā hi suvaṇṇaṁ gahetvā kato suvaṇṇavikāro kumbho suvaṇṇakumbhoti vuccati, na evaṁ sappiṁ gahetvā kato sappissa vikāro sappikumbho nāma atthi. Yasmiṁ pana kumbhe sappi pakkhittaṁ, so sappikumbho nāmāti ayamettha attho. Telakumbhādīsupi eseva nayo. Yathā ca nibbānaṁ niccaṁ dhuvaṁ, na evaṁ bhattaṁ vā yāgu vā atthi. Kālaparicchedaṁ pana akatvā divase divase dassāmāti paññattavasena "niccabhattaṁ dhuvayāgū"ti vuccatīti ayamettha attho.

"Atthi puggalo attahitāya paṭipanno"ti-ādīsupi yathā rūpādayo dhammā paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṁ

---

1. Pārāyanakathāya (Syā)   2. Yathāvuttavaseneva (Syā)

puggalo. Rūpādīsu pana sati evaṁnāmo evaṁgottoti vohāro hoti. Iti iminā lokavohārena lokasammutiyā lokaniruttiyā atthi puggaloti ayamettha attho. Vuttampi cetaṁ Bhagavatā "imā kho citta lokasamaññā lokaniruttiyo lokavohārā lokapaññattiyo"ti[1]. Rūpādidhammā pana vināpi lokasammutiṁ paccattasāmaññalakkhaṇavasena paññāpanato atthīti ayamettha attho.

Buddhānaṁ pana **dve kathā** sammutikathā ca paramatthakathā ca. Tattha satto puggalo devo brahmāti-ādikā **sammutikathā** nāma. Aniccaṁ dukkhaṁ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā sammappadhānāti-ādikā **paramatthakathā** nāma.

Tattha yo sammutidesanāya sattoti vā -pa- brahmāti vāti vutte jānituṁ paṭivijjhituṁ niyyātuṁ arahattajayaggāhaṁ gahetuṁ sakkoti, tassa Bhagavā āditova sattoti vā puggaloti vā posoti vā devoti vā brahmāti vā katheti. Yo paramatthadesanāya aniccanti vā dukkhanti vāti-ādīsu aññataraṁ sutvāva jānituṁ paṭivijjhituṁ niyyātuṁ arahattajayaggāhaṁ gahetuṁ sakkoti, tassa aniccanti-ādīsu aññataraṁ katheti. Tathā sammutikathāya bujjhanakasattassa na paṭhamaṁ paramatthakathaṁ katheti, sammutikathāya pana bodhetvā pacchā paramatthakathaṁ katheti. Paramatthakathāya bujjhanakasattassāpi na paṭhamaṁ sammutikathaṁ katheti, paramatthakathāya pana bodhetvā pacchā sammutikathaṁ katheti. Pakatiyā pana paṭhamameva paramatthakathaṁ[2] kathentassa desanā lūkhākārā hoti, tasmā Buddhā paṭhamaṁ sammutikathaṁ kathetvā pacchā paramatthakathaṁ kathenti. Te sammutikathaṁ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti, paramatthakathaṁ kathentāpi saccameva sabhāvameva amusāva kathenti. Ayañhi—

Duve saccāni akkhāsi, Sambuddho vadataṁ varo.
Sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nupalabbhati.

---

1. Dī 1. 186 piṭṭhe. 2. Sammatikathaṁ kathetvā pacchā paramatthakathaṁ (Syā)

Tattha—

> “Saṅketavacanaṁ saccaṁ, lokasammutikāraṇaṁ.
> Paramatthavacanaṁ saccaṁ, dhammānaṁ tathalakkhaṇan”ti.

Aparo nayo—dve Bhagavato desanā paramatthadesanā ca khandhādivasena, sammutidesanā ca sappikumbhādivasena. Na hi Bhagavā samaññaṁ atidhāvati. Tasmā “atthi puggalo”ti vacanamattato abhiniveso na kātabbo. Satthārā hi—

> Paññattiṁ anatikkamma, paramattho pakāsito.
> Samaññaṁ nātidhāveyya, tasmā aññopi paṇḍito.
> Paramatthaṁ pakāsento, samaññaṁ nātidhāvaye.

Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Puggalakathā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānavaṇṇanā

239. Idāni parihānikathā[1] hoti. Parihānidhammo aparihānidhammo, dveme bhikkhave dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṁvattanti[2], pañcime bhikkhave dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṁvattantīti[3] evamādīni hi suttāni nissāya Sammitiyā Vajjiputtakā Sabbatthivādino ekacce ca Mahāsaṁghikā arahatopi parihāniṁ icchanti, tasmā te vā hontu aññeyeva vā, yesaṁ ayaṁ laddhi, tesaṁ laddhibhindanatthaṁ **parihāyati arahā arahattā**ti pucchā sakavādissa. Tatra **parihāyatī**ti dve parihāriniyo pattaparihāni ca appattaparihāni ca. Tattha "dutiyampi kho āyasmā Godhiko tamhā sāmayikāya cetovimuttiyā parihāyī"ti[4] ayaṁ pattaparihāni nāma. "Mā vo sāmaññatthikānaṁ sataṁ sāmaññattho parihāyī"ti[5] ayaṁ appattaparihāni. Tāsu idha pattaparihāni adhippetā. Tañhi sandhāya **āmantā**ti paṭiññā paravādissa. Sakasamaye pana imaṁ pattaparihāniṁ nāma lokiyasamāpattiyāva icchanti, na arahattādīhi sāmaññaphalehi. Parasamayepi naṁ sabbasāmaññaphalesu sabbabhavesu sabbakālesu sabbesañca puggalānaṁ na icchanti, taṁ pana tesaṁ laddhimattamevāti sabbaṁ laddhijālaṁ bhindituṁ puna **sabbatthā**ti-ādinā nayena desanā vaḍḍhitā.

Tattha yasmā paravādī kamena parihāyitvā sotāpattiphale ṭhitassa arahato parihāniṁ na icchati, upariphalesu ṭhitasseva icchati. Yasmā ca rūpārūpabhavesu ṭhitassa na icchati, kammārāmatādīnaṁ pana parihāniyadhammānaṁ bhāvato kāmabhave ṭhitasseva icchati, tasmā "sabbatthā"ti puṭṭho paṭikkhipati. Puna daḷhaṁ katvā puṭṭho kāmabhavaṁ sandhāya paṭijānāti. Sabbasmimpi hi kāmabhave parihānikarā kāmaguṇā atthi, tasmā tattha parihāyatīti tassa laddhi.

---

1. Parihānikathā nāma (Syā)
2. Aṁ 1. 95 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 153 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 121 piṭṭhe.
5. Ma 1. 339 piṭṭhe.

Tatiyapucchāya **parihānī**ti parihānikare dhamme pucchati. Tattha yasmā parihāni nāma kammārāmatādidhammā, visesato vā kāmarāgabyāpādā eva, te ca rūpārūpabhave natthi, tasmā "na hevan"ti paṭikkhepo paravādissa.

Sabbadāti kālapucchā. Tattha paṭhamapañhe yonisomanasikārakāle aparihāyanato paṭikkhipati. Dutiye ayonisomanasikaroto rattibhāge vā divasabhāge vā sabbadā parihāyanato paṭijānāti. Tatiye parihānikaradhammasamāyoge sati muhuttameva parihāni nāma hoti, tato pubbe aparihīnassa pacchā parihīnassa ca[1] parihāni nāma natthīti paṭikkhipati.

Sabbeva arahantoti pañhānaṁ paṭhamasmiṁ tikkhindriye sandhāya paṭikkhipati[2]. Dutiyasmiṁ mudindriye sandhāya paṭijānāti. Tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhi.

Seṭṭhi-udāharaṇe paṭhamapucchā paravādissa, dutiyā sakavādissa. Tatrāyaṁ adhippāyo—yaṁ maṁ tumhe pucchatha "arahā arahattā parihāyanto catūhi phalehi parihāyatī"ti, tatra vo paṭipucchāmi "catūhi satasahassehi seṭṭhī seṭṭhittaṁ karonto satasahassehi parihīne seṭṭhī seṭṭhittā parihīno hotī"ti. Tato sakavādinā ekadesena parihāniṁ sandhāya "āmantā"ti vutte **sabbasāpateyyā parihīno hotī**ti pucchati. Tathā aparihīnattā sakavādī na hevāti vatvā atha naṁ "evameva arahāpi parihāyati ca, na ca catūhi phalehī"ti uppannaladdhikaṁ dutiyaṁ bhabbapañhaṁ pucchati. Paravādī seṭṭhino abhabbatāya niyamaṁ apassanto paṭijānitvā arahato catūhi phalehi parihānibhabbataṁ puṭṭho "niyato sambodhiparāyaṇo"ti[3] vacanassa ayoniso atthaṁ gahetvā laddhiyaṁ ṭhito sotāpattiphalato parihāyituṁ abhabbataṁ sandhāya paṭikkhipati, taṁ panassa laddhimattamevāti.

Ettāvatā vādayutti nāma niṭṭhitā hoti.

---

1. Parihīnassa (Syā) 2. Paṭijānāti (Syā) 3. Aṁ 1. 233 piṭṭhe.

2. Ariyapuggalasaṁsandanaparihānivaṇṇanā

240. Idāni ariyapuggalasaṁsandanā āraddhā. Tattha yasmā keci arahatova parihāniṁ icchanti, keci anāgāminopi, keci sakadāgāmissapi. Sotāpannassa pana sabbepi na icchantiyeva. Ye arahattā parihāyitvā anāgāmisakadāgāmibhāve[1] ṭhitā, tesaṁ parihāniṁ icchanti, na itaresaṁ anāgāmisakadāgāmīnaṁ. Sotāpannassa pana tepi sabbathāpi[2] na icchantiyeva, tasmā peyyālamukhena pucchā katā. Tattha tesaṁ laddhivasena paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. "Parihāyati anāgāmī anāgāmiphalā"ti hi pañhasmiṁ ye anāgāmino parihāniṁ na icchanti, tesaṁ vasena paṭikkhepo. Ye pakati-anāgāmino vā arahattā parihāyitvā ṭhita-anāgāmino vā parihāniṁ icchanti, tesaṁ vasena paṭiññāti idamettha nayamukhaṁ. Tassānusārena sabbapeyyālā atthato veditabbā.

241. Yaṁ panettha "sotāpattiphalassa anantarā arahattaṁyeva sacchikarotī"ti vuttaṁ, taṁ parihīnassa puna vāyamato arahattappattiṁ sandhāya vuttaṁ. Itaro[3] sotāpattiphalānantaraṁ arahattassa abhāvā paṭikkhipati.

242. Tato paraṁ "parihāni nāmesā kilesappahānassa vā mandatāya bhaveyya, maggabhāvanādīnaṁ vā anadhimattatāya, saccānaṁ vā adassanenā"ti evamādīnaṁ vasena anuyuñjituṁ **kassa bahutarā kilesā pahīnā**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ sabbaṁ uttānādhippāyameva suttānaṁ panattho Āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva veditabbo.

262. **Samayavimutto arahā arahattā parihāyatī**ti ettha mudindriyo samayavimutto, tikkhindriyo asamayavimuttoti tesaṁ laddhi. Sakasamaye pana avasippatto jhānalābhī samayavimutto, vasippatto jhānalābhī ceva sabbe ca ariyapuggalā ariye vimokkhe asamayavimuttāti sanniṭṭhānaṁ. So pana taṁ attano laddhiṁ gahetvā

---

1. Anāgāmīsakadāgāmībhūmibhāve (Syā) 2. Sabbadāpi (Sī, Syā)
3. Itaro taṁ (Syā)

"samayavimutto parihāyati, itaro na parihāyatī"ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Ariyapuggalasaṁsandanaparihānivaṇṇanā.

---

3. Suttasādhanaparihānivaṇṇanā

265. Idāni suttasādhanā hoti. Tattha **uccāvacā**ti uttamahīnabhedato uccā ca avacā ca. **Paṭipādā**ti paṭipadā. **Samaṇena pakāsitā**ti Buddhasamaṇena jotitā. Sukhāpaṭipadā hi khippābhiññā uccā, dukkhāpaṭipadā dandhābhiññā avacā. Itarā dve ekenaṅgena uccā, ekena avacā. Paṭhamaṁ vuttā eva vā uccā, itarā tissopi avacā. Tāya cetāya uccāvacāya paṭipadāya **na pāraṁ diguṇaṁ yanti,** ekamaggena dvikkhattuṁ nibbānaṁ na gacchantīti attho. Kasmā? Yena maggena ye kilesā pahīnā, tena tesaṁ puna appahātabbato. Etena parihānidhammābhāvaṁ dīpeti. **Nayidaṁ ekaguṇaṁ mutan**ti tañca idaṁ pāraṁ ekavāraṁyeva phusanārahaṁ[1] na hoti. Kasmā? Ekena maggena sabbakilesānaṁ appahānato. Etena ekamaggeneva arahattābhāvaṁ dīpeti.

Atthi chinnassa chediyanti chinnassa kilesavaṭṭassa puna chinditabbaṁ kiñci atthīti pucchati. Itaro tikkhindriyaṁ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho mudindriyaṁ sandhāya paṭijānāti. Sakavādī suttaṁ āharitvā natthibhāvaṁ dasseti. Tattha **oghapāso**ti kilesogho ceva kilesapāso ca.

266. **Katassa paṭicayo**ti bhāvitassa maggassa puna bhāvanā. Idhāpi paṭikkhepapaṭijānanāni purimanayeneva veditabbāni.

267. **Parihānāya saṁvattantī**ti paravādinā ābhate sutte pañca dhammā appattaparihānāya ceva lokiyasamāpattiparihānāya ca saṁvattanti. So pana[2] pattassa arahattaphalassa parihanāya sallakkheti. Teneva **atthi**[3] **arahato kammārāmatā**ti āha. Itaropi

---

1. Phusanārahampi (Syā) 2. Na so pana (Syā) 3. Teneva naṁ atthi (Syā)

asamayavimuttaṁ sandhāya paṭikkhipitvā itaraṁ sandhāya paṭijānāti. Kāmarāgavasena vā pavattamānaṁ taṁ[1] paṭikkhipitvā itarathā pavattamānaṁ paṭijānāti. Rāgādīnaṁ pana atthitaṁ puṭṭho paṭijānituṁ na sakkoti.

268. **Kiṁ pariyuṭṭhito**ti kena pariyuṭṭhito anubaddho ajjhotthato vā hutvāti attho. Anusayapucchāyapi tikkhindriyamudindriyavaseneva paṭikkhepapaṭijānanāni veditabbāni. Kalyāṇānusayoti vacanamattasāmaññena vā paṭijānāti. **Rāgo upacayaṁ gacchatī**ti bhāvanāya pahīnaṁ sandhāyāha. Parato dosamohesupi eseva nayo. Sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṁ pana dassanena pahīnattā upacayaṁ na icchati. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Suttasādhanā.

Parihānikathā niṭṭhitā.

1. Pavattamānataṁ (Ka)

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. Idāni brahmacariyakathā hoti. Tattha dve brahmacariyavāsā maggabhāvanā ca pabbajjā ca. Pabbajjā sabbadevesu natthi, maggabhāvanā ṭhapetvā Asaññasatte sesesu appaṭisiddhā. Tattha ye Paranimmitavasavattideve upādāya taduparidevesu maggabhāvanampi na icchanti seyyathāpi sammitiyā, te sandhāya **natthi devesū**ti pucchā sakavādissa. "Tīhi bhikkhave ṭhānehi Jambudīpakā manussā Uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca Tāvatiṁse. Katamehi tīhi. Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso"ti[1] idaṁ suttaṁ nissāya dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti uppannaladdhivasena paṭiññā paravādissa. Puna dvinnampi brahmacariyānaṁ antarāyikadhammavaseneva **sabbe devā jaḷā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **hatthasaṁvācikā**ti mūgā viya hatthamuddhāya vattāro. Parato **atthi devesū**ti pucchā paravādissa, maggabhāvanaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Paṭiññāya adhippāyaṁ asallakkhetvā pabbajjāvasena anuyogo paravādissa.

270. **Yattha natthi pabbajjā**ti pañhe gihīnañceva ekaccānañca devānaṁ maggapaṭilābhaṁ sandhāya paṭikkhepo tasseva. Puna puṭṭho paccantavāsino ceva Asaññasatte ca sandhāya paṭiññā tasseva. **Yo pabbajatī**ti-ādīsu pucchāsupi eseva nayo. Puna "atthi devesū"ti pañhepi maggabhāvanaṁ sandhāyeva paṭiññā sakavādissa, "sabbadevesū"ti vutte Asaññasatte sandhāya paṭikkhepo tasseva.

271. **Manussesū**ti pañhadvaye Jambudīpake sandhāya paṭiññā, paccantavāsino sandhāya paṭikkhepo veditabbo.

Atthi yattha atthīti atthi te devā, atthi vā so padeso, yattha atthīti evaṁ sattapadesavibhāgamukhena vissajjanaṁ sakavādissa. Iminā nayena sabbe ekantarikapañhā veditabbā.

---

1. Aṁ 3. 198 piṭṭhe.

272. Suttānuyoge **kuhiṁ phaluppattī**ti tassa anāgāmino arahattaphaluppatti kuhinti pucchā sakavādissa. **Tatthevā**ti Suddhāvāsesūti attho.

Handa hīti kāraṇatthe nipāto. Idaṁ vuttaṁ hoti—yasmā anāgāmipuggalo idha loke bhāvitena maggena tattha Suddhāvāsesu phalaṁ sacchikaroti, na tattha aññaṁ maggaṁ bhāveti, tasmā natthi devesu brahmacariyavāsoti.

2. Saṁsandanabrahmacariyavaṇṇanā

273. Idāni yadi aññattha bhāvitena maggena aññattha phalasacchikiriyā hoti, sotāpannādīnampi siyāti etamatthaṁ dassetuṁ puna **anāgāmī**ti-ādīnaṁ saṁsandanapucchā sakavādissa. Tattha anāgāmissa phalasacchi kiriyāya paṭiññā, sesānaṁ phalasacchikiriyāya paṭikkhepo paravādissa. Idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hoti. So idha anāgāmimaggaṁ bhāvetvā "opapātiko tatthaparinibbāyī"ti vacanato "puna[1] maggabhāvanaṁ vinā upapattivaseneva arahattaphalaṁ sacchikarotī"ti tassa laddhi. Sotāpannasakadāgāmino pana tattha maggaṁ bhāvetvā tatrupapattikā nāma hontīti tesaṁ idhāgamanaññeva natthi. Iti so anāgāmissa phalasacchikiriyaṁ puṭṭho paṭijānāti, itaresaṁ paṭikkhipati.

Anāgāmī puggalo tattha bhāvitena maggenāti pañhe "anāgāmino tattha maggabhāvanāva natthī"ti laddhiyā paṭikkhipati. **Maggo ca bhāvīyati, na ca kilesā pahīyantī**ti pucchā sakavādissa, rūpāvacaramaggaṁ sandhāya paṭiññā itarassa. Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jāto.

Anāgāmī puggalo katakaraṇīyoti pañhe "opapātiko tatthaparinibbāyī"ti vacanato upapattiyāvassa katakaraṇīyādibhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. **Arahā**ti pañhe idhaparinibbāyino arahato vaseneva paṭikkhipati, puna puṭṭho tatthaparinibbāyino vasena paṭijānāti.

Atthi arahato punabbhavoti-ādīsupi tatthaparinibbāyī-idhaparinibbāyīnaṁ vaseneva attho veditabbo. **Appaṭividdhākuppova tatthaparinibbāyatī**ti

1. Pana (Syā)

puṭṭho idheva bhāvitena maggena tassa[1] akuppapaṭivedhaṁ icchanto paṭikkhipati.

Yathā migoti paṭhamaṁ udāharaṇaṁ paravādissa, dutiyaṁ sakavādissa. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Brahmacariyakathā niṭṭhitā.

---

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. Idāni odhisokathā nāma hoti. Tattha ye sotāpannādīnaṁ nānābhisamayavasena dukkhadassanādīhi odhiso odhiso ekadesena ekadesena kilesappahānaṁ icchanti seyyathāpi etarahi Sammitiyādayo, tesaṁ taṁ laddhiṁ bhindituṁ **odhiso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna anuyogo sakavādissa, ekadesena sotāpannādibhāvassa abhāvato paṭikkhepo paravādissa. Iminā upāyena sabbavāresu[2] attho veditabboti.

Odhisokathāvaṇṇanā.

---

4. Jahatikathā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

279. Idāni jahatikathā[3] nāma hoti. Tattha hesaṁ[4] "jhānalābhī puthujjano saha saccābhisamayā anāgāmī nāma hoti, tassa puthujjanakāleyeva kāmarāgabyāpādā pahīnā"ti laddhi seyyathāpi etarahi Sammitiyānaṁ, tesaṁ taṁ laddhi bhindituṁ **jahati puthujjano**ti pucchā sakavādissa, jhānavikkhambhitānaṁ pana tesaṁ pariyuṭṭhānaṁ apassantassa paṭiññā paravādissa. Yasmā pana tesaṁ jhānavikkhambhitānampi anāgāmimaggeneva

---

1. Arahattassa (Sī, Syā)
2. Sabbaṭṭhānesu (Ka)
3. Pajahatikathā (Syā)
4. Yesañca (Syā)

accantaṁ pahānaṁ hoti, tasmā puna **accantan**ti-ādi-anuyogo sakavādissa, tathārūpassa pahānassa abhāvato paṭikkhepo itarassa. **Vikkhambhetī**ti accantavikkhambhanameva sandhāya pucchā sakavādissa. Tato paraṁ anāgāmimaggaṭṭhena saddhiṁ puthujjanasaṁsandanaṁ hoti. Taṁ uttānatthameva.

280. Tato paraṁ **anāgāmiphale saṇṭhātī**ti puṭṭho jānānāgāmitaṁ sandhāya paṭijānāti. **Arahatte saṇṭhātī**ti puṭṭho dassanamaggena uddhambhāgiyānaṁ pahānābhāvato paṭikkhipati.

Apubbaṁ acarimaṁ tayo maggeti puṭṭho tathārūpāya bhāvanāya abhāvā paṭikkhipati. Puna puṭṭho tiṇṇaṁ maggānaṁ kiccasabbhāvaṁ[1] sandhāya paṭijānāti. Sāmaññaphalapucchāsupi eseva nayo. **Katamena maggenā**ti puṭṭho **anāgāmimaggenā**ti jhānānāgāmitaṁ sandhāya vadati. Puna saṁyojanappahānaṁ puṭṭho tiṇṇaṁ anāgāmimaggena tesaṁ kilesānaṁ appaheyyattā[2] paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho paṭhamamaggasseva jhānānāgāmimaggabhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jahatikathā.

---

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. Idāni sabbamatthītivādakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "yaṁ kiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppunnaṁ -pa- ayaṁ vuccati rūpakkhandho"ti-ādivacanato[3] "sabbepi atītādibhedā dhammā khandhasabhāvaṁ na vijahanti, tasmā sabbaṁ atthiyeva nāmā"ti laddhi seyyathāpi etarahi Sabbamatthivādānaṁ, tesaṁ laddhivisodhanatthaṁ **sabbamatthī**ti pucchā sakavādissa, vuttappakārāya laddhiyā ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Sabbathā**ti sabbasmiṁ sarīre sabbamatthīti pucchati. **Sabbadā**ti sabbasmiṁ kāle sabbamatthīti pucchati. **Sabbena sabban**ti sabbenākārena sabbamatthīti pucchati. **Sabbesū**ti sabbesu dhammesu sabbamatthīti pucchati.

---

1. Kiccasabhāvaṁ (Sī, Syā) 2. Appahīnattā (Syā) 3. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

Ayoganti ayuttaṁ. Nānāsabhāvānañhi yogo hoti, na ekasabhāvassa. Iti imasmiṁ pañhe rūpaṁ vedanāya, vedanaṁ vā rūpena anānaṁ ekalakkhaṇameva katvā sabbamatthīti pucchati. **Yampi natthi tampatthī**ti yampi chaṭṭhakhandhādikaṁ sasavisāṇādikaṁ vā kiñci natthīti siddhaṁ, tampi te atthīti pucchati. **Sabbamatthīti yā diṭṭhi sā diṭṭhi micchādiṭṭhīti, yā diṭṭhi sā diṭṭhi sammādiṭṭhīti heva matthī**ti iminā idaṁ pucchati—yā te esā sabbamatthīti diṭṭhi, sā diṭṭhi ayāthāvakattā micchādiṭṭhīti evaṁ yā amhākaṁ diṭṭhi, sā diṭṭhi yāthāvakattā sammādiṭṭhīti evaṁ tava samaye atthīti pucchati. Itaro sabbesupi etesu nayesu vuttappakārāya atthitāya abhāvato paṭikkhipati. Imesu pana sabbesupi nayesu "ājānāhi niggahan"ti-ādiṁ katvā sabbo kathāmaggabhedo vitthārato veditabboti ayaṁ tāvettha vādayutti.

2. Kālasaṁsandanavaṇṇanā

283-284. Idāni atītaṁ atthīti kālasaṁsandanaṁ hoti. Tattha **atītaṁ atthī**ti-ādikaṁ suddhikasaṁsandanaṁ. **Atītaṁ rūpaṁ atthī**ti-ādikaṁ khandhavasena kālasaṁsandanaṁ.

285. **Paccuppannaṁ rūpaṁ appiyaṁ karitvā**ti atītānāgataṁ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṁ avibhajitabbaṁ karitvā. **Rūpabhāvaṁ jahatī**tipañhe niruddhassāpi rūpassa rūpakkhandhasaṅgahitattā paṭikkhipati. **Rūpabhāvaṁ na jahatī**ti paṭilomapañhepi rūpakkhandhena saṅgahitattāva paṭijānāti. **Odātaṁ vatthaṁ appiyaṁ karitvā**ti ettha kiñcāpi na sabbaṁ vatthaṁ odātaṁ, iminā pana vatthanti avatvā "odātaṁ vatthaṁ appiyaṁ karitvā"ti vutte sakavādinā ekatthatā anuññātā. **Odātabhāvaṁ jahatī**ti[1] pañhe vaṇṇavigamaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa, **vatthabhāvaṁ jahatī**ti ettha pana paññattiyā avigatattā paṭikkhepo tasseva. Paṭilomepi eseva nayo.

286. **Atītaṁ atītabhāvaṁ na jahatī**ti puṭṭho "yadi jaheyya, anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā siyā"ti maññamāno paṭijānāti. **Anāgataṁ anāgatabhāvaṁ na jahatī**ti puṭṭho pana "yadi na jaheyya[2],

1. Na jahatīti (Syā) 2. Jaheyya (Syā)

anāgatamevassa[1], paccuppannabhāvaṁ na pāpuṇeyyā”ti maññamāno paṭikkhipati. Paccuppannapañhepi atītabhāvaṁ anāpajjanadoso siyāti paṭikkhipati. Anulomapañhesupi imināva nayena attho veditabbo.

287. Evaṁ suddhikanayaṁ vatvā puna khandhavasena dassetuṁ **atītaṁ rūpan**ti-ādi vuttaṁ. Taṁ sabbaṁ Pāḷi-anusāreneva sakkā nānituṁ.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. Idāni “atītaṁ nvatthī”ti-ādi vacanasodhanā[2] hoti. Tattha **hañci atītaṁ nvatthī**ti yadi atītaṁ no atthīti attho. **Atītaṁ atthīti micchā**ti atītañca taṁ atthi cāti micchā eva. **Taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannan**ti puṭṭho anāgatakkhaṇeyevassa paccuppannatāya abhāvaṁ sandhāya kālanānattena paṭikkhipati.

Dutiyaṁ puṭṭho yaṁ uppādayo pubbe anāgataṁ ahosi, tassa uppannakāle paccuppannattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṁ tayā “anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hotī”ti vadatā taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannanti laddhivasena “anāgataṁ vā paccuppannaṁ vā hutvā hotī”ti vuttaṁ, kiṁ te tampi hutvā hotīti. Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na hevan**ti paṭikkhipati.

Dutiyaṁ puṭṭho yasmā taṁ anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hontaṁ “hutvā hotī”ti saṅkhaṁ gataṁ, tasmā paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī “yadi te taṁ anāgataṁ hutvā paccuppannaṁ hontaṁ ‘hutvā hotī’ti saṅkhaṁ gataṁ, puna hutvā hoti, yaṁ anāgataṁ na hutvā paccuppannaṁ na hontaṁ ‘na hutvā na hotī’ti saṅkhaṁ gataṁ sasavisāṇaṁ, kiṁ te tampi puna na hutvā na hotī”ti-adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṁ pucchati. Itaro “yaṁ natthi, taṁ natthitāya eva anāgataṁ na hutvā paccuppannaṁ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto”ti maññamāno paṭikkhipati. **Taññeva paccuppannaṁ taṁ atītan**ti pañhepi paccuppannakkhaṇeyevassa atītatāya abhāvaṁ sandhāya kālanānattā paṭikkhipati.

1. Anāgatameva (Syā, Ka)
2. Vacanato sodhanā (Syā)

Dutiyapañhe puṭṭho yaṁ atītabhāvato pubbe paccuppannaṁ ahosi, tasseva atītattā paṭijānāti. **Hutvā hoti hutvā hotī**ti yadetaṁ tayā "paccuppannaṁ hutvā atītaṁ hotī"ti vadatā "taññeva paccuppannaṁ taṁ atītan"ti laddhivasena "paccuppannaṁ vā atītaṁ vā hutvā hotī"ti vuttaṁ, kiṁ te tampi hutvā hotīti. Itaro hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvato **na hevan**ti paṭikkhipati.

Dutiyapañhe yasmā taṁ paccuppannaṁ hutvā atītaṁ hontaṁ "hutvā hotī"ti saṅkhaṁ gataṁ, tasmā paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī "yadi te taññeva paccuppannaṁ hutvā atītaṁ hontaṁ 'hutvā hotī'ti saṅkhaṁ gataṁ, puna hutvā hoti, yaṁ paccuppannaṁ na hutvā atītaṁ na hontaṁ 'na hutvā na hotī'ti saṅkhaṁ gataṁ sasavisāṇaṁ, kiṁ te tampi puna na hutvā na hotī"ti adhippāyena **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pañhaṁ pucchati. Itaro "yaṁ natthi, taṁ natthitāya eva paccuppannaṁ na hutvā atītaṁ na hotīti nahutvānahoti nāma tāva hotu, puna nahutvānahotibhāvo panassa kuto"ti maññamāno paṭikkhipati. Ubhayaṁ ekato katvā āgate tatiyapañhepi imināvupāyena yojanā kātabbā.

Aparo nayo—yadi taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ, anāgatassa paccuppanne vutto hotibhāvo, paccuppannassa ca anāgate vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṁ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi hutvāhotiyeva nāma, tena taṁ pucchāma "kiṁ te etesu ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotī"ti. Itaro "taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti pañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiye pañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī "taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti pañhāvasena tesu ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṁ purimaṁ paṭikkhittapañhaṁ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho—nanu "tayā taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannan"ti vutte paṭhamapañhaṁ paṭikkhipantena anāgatassa hotibhāvo paccuppannassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṁ na hoti nāma, paccuppannaṁ na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannanti paṭiññātaṁ, evaṁ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi na hutvā na hotiyeva nāma. Tena taṁ pucchāma "kiṁ te etesu ekekaṁ na hutvā na hoti na hutvā na hotī"ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṁ nahutvānahotibhāvaṁ apassanto na hevanti paṭikkhipati.

Dutiyavārepi yadi taññeva paccuppannaṁ taṁ atītaṁ, paccuppannassa atīte vutto hotibhāvo, atītassa ca paccuppanne vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṁ sante paccuppannampi hutvāhoti nāma, atītampi hutvāhotiyeva nāma, tena taṁ pucchāma "kiṁ te etesu ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotī"ti. Itaro taññeva paccuppannaṁ taṁ atītantipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī "taññeva paccuppannaṁ taṁ atītan"ti pañhāvasena tesu ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṁ[1] purimaṁ paṭikkhittapañhaṁ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho—nanu tayā taññeva paccuppannaṁ taṁ atītanti vutte paṭhamapañhaṁ paṭikkhipantena paccuppannassa hotibhāvo atītassa ca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena paccuppannaṁ nahoti nāma, atītaṁ nahutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te "taññeva paccuppannaṁ taṁ atītan"ti paṭiññātaṁ, evaṁ sante paccuppannampi na hutvā na hoti nāma, atītampi na hutvā na hotiyeva nāma, tena taṁ pucchāma "kiṁ te etesu ekekaṁ na hutvā na hoti na hutvā na hotī"ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṁ nahutvānahotibhāvaṁ apassanto **na hevan**ti paṭikkhipati.

Tatiyavārepi yadi taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ taṁ atītaṁ, anāgatapaccuppannānaṁ paccuppannātītesu vutto hotibhāvo, paccuppannātītānañca anāgatapaccuppannesu vutto hutvābhāvo āpajjati, evaṁ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi atītampi[2] hutvā hotiyeva nāma, tena taṁ pucchāma "kiṁ te tīsupi etesu ekekaṁ hutvā

1. Paṭijānantassa (Syā, Ka) 2. Atītaṁ (Syā)

hoti hutvā hotī”ti. Itaro “taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ taṁ atītan”tipañhe paṭikkhittanayeneva paṭikkhipitvā puna puṭṭho dutiyapañhe paṭiññātanayeneva paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī “taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ taṁ atītan”ti pañhāvasena tesu ekekaṁ hutvā hoti hutvā hotīti paṭijānantaṁ purimaṁ paṭikkhittapañhaṁ parivattitvā pucchanto **na hutvā na hoti na hutvā na hotī**ti pucchati. Tassattho—nanu tayā taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ taṁ atītanti vutte paṭhamapañhaṁ paṭikkhipantena anāgatapaccuppannānaṁ hotibhāvo paccuppannātītānañca hutvābhāvo paṭikkhittoti. Tena anāgataṁ paccuppannañca na hoti nāma, paccuppannañca atītañca na hutvā nāma.

Dutiyapañhe ca te “taññeva anāgataṁ taṁ paccuppannaṁ taṁ atītan”ti paṭiññātaṁ, evaṁ sante anāgatampi na hutvā na hoti nāma, paccuppannampi atītampi na hutvā na hotiyeva nāma, tena taṁ pucchāma “kiṁ te etesu ekekaṁ na hutvā na hoti na hutvā na hotī”ti. Paravādī sabbato andhakārena pariyonaddho viya tesaṁ na hutvā na hotibhāvaṁ apassanto **na hevan**ti paṭikkhipatīti. Niggahādīni panettha heṭṭhā vuttanayeneva yojetabbāni.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītacakkhurūpādikathāvaṇṇanā

289. **Atītaṁ cakkhu atthī**ti-ādīsupi cakkhādibhāvāvijahaneneva atthitaṁ[1] paṭijānāti. **Passatī**ti-ādīni puṭṭho pana[2] tesaṁ viññāṇānaṁ kiccābhāvavasena paṭikkhipati.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyaṁ karotī**ti pañhe tassa ñāṇassa niruddhattā kiccabhāvamassa apassanto paṭikkhipati. Puna puṭṭho atītārammaṇaṁ paccuppannaṁ ñāṇaṁ atītānaṁ dhammānaṁ[3] jānanato atītaṁ

---

1. Atītaṁ (Syā) 2. Puna (Syā) 3. Atītārammaṇadhammānaṁ (Syā)

ñāṇanti[1] lesena paccuppannameva "atītaṁ ñāṇan"ti katvā tena ñāṇena ñāṇakaraṇīyassa atthitāya paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṁ adatvā **tena ñāṇena dukkhaṁ parijānātī**ti-ādimāha, itaro atītārammaṇeneva ñāṇena imesaṁ catunnaṁ kiccānaṁ abhāvā paṭikkhipati. Anāgatapañhepi eseva nayo. Paccuppannapañho ceva saṁsandanapañho ca uttānatthāyeva.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Arahato atīto rāgo atthī**ti-ādīsupi rāgādibhāvāvijahanato evaṁ paṭijānāti. **Sarāgo**ti-ādīsu suttavirodhabhayena ceva yuttivirodhabhayena ca paṭikkhipati.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Evaṁ sabbampi Pāḷi-anusāreneva viditvā parato **atthi siyā atītaṁ, siyā nvātītan**ti ettha evamattho veditabbo—yaṁ atītameva atthi, taṁ atītaṁ. Yaṁ paccuppannānāgataṁ atthi, taṁ no atthi, taṁ no atītaṁ. **Tenātītaṁ nvātītaṁ, nvātītaṁ atītan**ti tena kāraṇena atītaṁ no atītaṁ, no atītaṁ atītanti. Anāgatapaccuppannapucchāsupi eseva nayo.

Suttasādhanavaṇṇanā

296. **Na vattabbaṁ "atītaṁ atthi anāgataṁ atthī"**ti suttasādhanāya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Puna attano laddhiṁ nissāya **yaṁkiñci bhikkhave rūpan**ti anuyogo paravādisseva. Dutiyanaye pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Evaṁ sabbattha pucchā ca paṭiññā ca veditabbā. Yaṁ panetaṁ paravādinā anāgatassa atthibhāvasādhanatthaṁ "nanu vuttaṁ Bhagavatā kabaḷīkāre ce bhikkhave"ti suttassa pariyosāne **atthi tattha āyatiṁ punabbhavābhinibbattī**ti-ādi dassitaṁ, na taṁ anāgatassa

---

1. Atītañāṇassa (Syā)

atthibhāvasādhakaṁ. Tañhi hetūnaṁ pariniṭṭhitattā avassaṁ bhāvitaṁ sandhāya tattha vuttaṁ. Ayaṁ suttādhippāyo. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Atītakkhandhādikathā

1. Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā

297. Idāni "atītaṁ khandhā"ti-ādikathā hoti. Tattha khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānaṁ atthitaṁ icchantassa **atītaṁ khandhā**ti pucchā paravādissa, atītassa khandhasaṅgahitattā **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Puna **atītaṁ natthī**ti pucchā paravādissa, tassa niruttipathasuttena atthitāya vāritattā paṭikkhepo sakavādissa. Āyatanadhātupucchāsupi anāgatapañhesupi paccuppannena saddhiṁ saṁsanditvā anulomapaṭilomato āgatapañhesupi "atītaṁ rūpan"ti-ādipañhesupi[1] imināvupāyena attho veditabbo.

2. Suttasādhanavaṇṇanā

298. Suttasādhane[2] pana **na vattabban**ti pucchā sakavādissa. Tattha **natthi cete**ti natthi ca ete dhammāti attho. Khandhādibhāve sati natthitaṁ anicchantassa **āmantā**ti paṭiññā paravādissa, atha nesaṁ natthibhāvasādhanatthaṁ suttāharaṇaṁ sakavādissa. Dutiyapucchāpi paravādissa, paṭiññā sakavādissa, suttāharaṇaṁ paravādissa. Taṁ pana nesaṁ khandhādibhāvameva sādheti, na atthibhāvanti āhaṭampi anāhaṭasadisamevāti.

Atītaṁ khandhāti-ādikathāvaṇṇanā.

---

1. Ādipañhepi (Syā)
2. Suttasodhane (Sī, Ka)

7. Ekaccaṁatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. Idāni **ekaccaṁ atthī**ti kathā hoti. Tattha ye "ekaccaṁ atītaṁ atthī"ti maññanti seyyathāpi Kassapikā, tesaṁ laddhibhindanatthaṁ **atītaṁ atthī**ti pucchā sakavādissa, **ekaccaṁ atthī**ti vissajjanaṁ paravādissa. Ayañhi adhippāyo—avipakkavipākaṁ atthi, vipakkavipākaṁ[1] natthīti. **Ekaccaṁ niruddhan**ti anuyogo sakavādissa. Tassattho—yadi te atītaṁ ekaccaṁ atthi ekaccaṁ natthi, evaṁ sante ekaccaṁ atītaṁ niruddhaṁ, ekaccaṁ atītaṁ aniruddhaṁ, tatheva ṭhitanti āpajjati. **Vigatan**ti-ādīsupi eseva nayo.

Avipakkavipākadhammā ekacceti idaṁ yasmā yesaṁ so[2] avipakkavipākānaṁ atthitaṁ icchati, tepi atītāyeva[3]. Tasmā yathā te atītaṁ ekaccaṁ atthi, kiṁ tathā avipakkavipākāpi dhammā ekacce atthi ekacce natthīti codetuṁ vuttaṁ. **Vipakkavipākā**ti idaṁ yesaṁ so natthitaṁ icchati, tesaṁ vasena codetuṁ vuttaṁ. **Avipākā**ti idaṁ abyākatānaṁ vasena codetuṁ vuttaṁ. Iti imesaṁ tiṇṇaṁ rāsīnaṁ vasena sabbesu anulomapaṭilomesu paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbā. Atītā ekadesaṁ vipakkavipākā, ekadesaṁ avipakkavipākāti vippakatavipākā vuccanti. Yena hi kammena paṭisandhi nibbattitā, bhavaṅgampi cutipi tasseva vipāko. Tasmā paṭisandhito yāva cuti, tāva taṁ vippakatavipākaṁ nāma hoti. Tathārūpe dhamme sandhāyetaṁ vuttaṁ.

Vipaccissantīti katvā te atthīti pucchā sakavādissa. Yathā dhammadharassa puggalassa niddāyantassāpi bahupavattino dhammā atthīti vuccanti, evaṁ lokavohāravasena atthitaṁ sandhāya paṭiññā paravādissa. **Vipaccissantīti katvā paccuppannā**ti dutiyapañhe "kammānaṁ avināsasaṅkhāto kammūpacayo[4] nāmeko atthī"ti laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā paravādissa.

---

1. Vipakkavipākā (Sī, Syā), vipakkamavipākaṁ (Ka)
2. Yasmā so (Syā)
3. Atītāyeva dhammā (Syā)
4. Kammappaccayo (Syā)

2. Anāgatādi-ekaccakathāvaṇṇanā

300. **Anāgataṁ atthī**ti-ādīsupi **ekaccaṁ atthī**ti uppādino dhamme sandhāya vadati. Sesaṁ sabbattha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Ekaccaṁatthītikathāvaṇṇanā.

---

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. Idāni satipaṭṭhānakathā hoti. Tattha "catunnaṁ bhikkhave satipaṭṭhānānaṁ samudayañca atthaṅgamañca desessāmī"ti Satipaṭṭhānasaṁyutte[1] vuttanayeneva yesaṁ kāyādayo satiyā ārammaṇadhamme gahetvā "sabbe dhammā satipaṭṭhānā"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, Andhakā nāma Pubbaseliyā Aparaseliyā Rājagiriyā Siddhatthikāti ime pacchā uppannanikāyā, tesaṁ laddhivivecanatthaṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha yasmā "patiṭṭhāti etesūti **paṭṭhānā.** Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānā **satipaṭṭhānā"**ti iminā atthena satigocarāpi satipaṭṭhānā. "Patiṭṭhahantīti **paṭṭhānā.** Kā patiṭṭhahanti? Satiyo. Satiyova paṭṭhānā **satipaṭṭhānā"**ti iminā atthena satiyova satipaṭṭhānā, tasmā dvepi vādā pariyāyena yujjanti. Ye pana taṁ pariyāyaṁ pahāya ekanteneva "sabbe dhammā satipaṭṭhānā"ti vadanti, te sandhāya pucchā sakavādissa, ārammaṇavasena paṭiññā paravādissa. **Sabbe dhammā satī**ti anuyuttassa pana sabbesaṁ satisabhāvābhāvato paṭikkhepo tasseva. Tattha **khayagāmī**ti-ādīni maggavisesanāni. Ekāyanamaggo hi kilesānaṁ khayabhūtaṁ nibbānaṁ gacchatīti **khayagāmī.** Cattāri saccāni bujjhanto gacchatīti **bodhagāmī.** Vaṭṭaṁ apacinanto gacchatīti **apacayagāmī.** Evametehi padehi "kiṁ te sabbe dhammā evarūpo te ekāyano maggo hotī"ti pucchati. **Anāsavā asaṁyojaniyā**ti-ādīnipi lokuttarabhāvaṁ pucchanatthāya vuttāni. **Buddhānussatī**ti-ādīni pabhedapucchāvasena vuttāni.

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.

Cakkhāyatanaṁ satipaṭṭhānanti-ādi sabbadhammānaṁ pabhedapucchāvasena vuttaṁ. Tatthāpi sativasena paṭikkhepo, ārammaṇavasena paṭiññāti evaṁ sabbapañhesu attho veditabbo. Suttasādhanā uttānatthāyevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Idāni hevatthikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "sabbepi atītādibhedā dhammā rūpādivasena atthi, atītaṁ anāgatapaccuppannavasena, anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthi, tasmā sabbamevidaṁ evaṁ atthi evaṁ natthī"ti laddhi seyyathāpi etarahi vuttappabhedānaṁ Andhakānaṁ, te sandhāya **atītaṁ atthī**ti pucchā sakavādissa. **Hevatthi heva natthī**ti vissajjanaṁ paravādissa. Tattha **hevā**ti evaṁ. Atha naṁ sakavādī "yadi atītova evaṁ atthi evaṁ natthīti laddhi, evaṁ sante soyeva atthi, soyeva natthi nāmā"ti pucchanto **sevatthi, seva natthī**ti āha. Itaro teneva sabhāvena atthitaṁ teneva natthitaṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho sakabhāveneva atthitaṁ parabhāveneva natthitaṁ sandhāya paṭijānāti. Tato paraṁ **atthaṭṭho natthaṭṭho**ti atthisabhāvo natthisabhāvo nāma hotīti pucchati. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. Pariyosāne pana **"tena hi atītaṁ hevatthi, heva natthī"**ti ca **"tena hi rūpaṁ hevatthi, heva natthī"**ti cāti-ādīni vatvā kiñcāpi paravādinā laddhi patiṭṭhāpitā, ayoniso patiṭṭhāpitattā panesā appatiṭṭhāpitāyevāti.

Hevatthikathāvaṇṇanā.

Mahāvaggo niṭṭhito.

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāravaṇṇanā

307. Idāni parūpahārakathā nāma hoti. Tattha ye arahattaṁ paṭijānantānaṁ appatte pattasaññīnaṁ adhimānikānaṁ kuhakānaṁ vā arahattaṁ paṭijānantānaṁ sukkavissaṭṭhiṁ[1] disvā "mārakāyikā devatā arahato asuciṁ upasaṁharantī"ti maññanti seyyathāpi etarahi Pubbaseliyā ca Aparaseliyā ca, te sandhāya **atthi arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Idāni yasmā sukkavissaṭṭhi nāma rāgasamuṭṭhānā hoti, tasmā **atthi arahato rāgo**ti manuyogo āraddho. So sabbopi uttānatthoyeva.

Mārakāyikā devatā attanoti-ādipañhe yasmā tāsaṁ devatānaṁ sukkavissaṭṭhi nāma natthi, aññesampi sukkaṁ gahetvā na upasaṁharanti, arahato pana sukkameva natthi, tasmā **na hevan**ti paṭikkhipati.

Neva attanotipañhe pana nimminitvā upasaṁharantīti laddhiyā paṭijānāti. **Lomakūpehī**tipañhe sappitelānaṁ viya lomakūpehi upasaṁharaṇābhāvaṁ disvā paṭikkhipati.

308. **Handa hī**ti vacasāyatthe[2] nipāto. "Arahā nu kho ahaṁ, no"ti evaṁ vimatiṁ gāhayissāmāti evaṁ vacasāyaṁ[3] katvā upasaṁharantīti attho. **Atthi arahato vimatī**ti puṭṭho aṭṭhavatthukaṁ vicikicchaṁ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṁ puṭṭho itthipurisānaṁ nāmagottādīsu sanniṭṭhānābhāvaṁ sandhāya paṭijānāti.

309. **Atthi tassa āsayo**ti tassa sukkassa uccārapassāvānaṁ viya patiṭṭhānokāso atthīti pucchati.

312. **Sadhammakusalassā**ti attano[4] arahattadhammamatteyeva kusalassa. Paññāvimuttaṁ sandhāyevaṁ vadati. **Paradhammakusalassā**ti sadhammato

---

1. Asucisukkavisaṭṭhiṁ (Syā)
2. Byavasāyatthe (Sī, Syā)
3. Byavasāyaṁ (Sī, Syā)
4. Attanopi (Sī, Ka)

parasmiṁ aṭṭhasamāpattidhammepi kusalassa. Ubhatobhāgavimuttaṁ sandhāyevaṁ vadati. Sesamettha Pāḷi-anusāreneva veditabbanti.

Parūpahārakathāvaṇṇanā.

2-3-4. Aññāṇādikathāvaṇṇanā

314. Idāni aññāṇaṁ, kaṅkhā, paravitaraṇāti tisso kathā nāma honti. Tattha yesaṁ "arahato itthipurisādīnaṁ nāmagottādīsu ñāṇappavattiyā abhāvena atthi aññāṇaṁ, tattheva sanniṭṭhānābhāvena atthi kaṅkhā. Yasmā ca nesaṁ tāni vatthūni pare vitaranti pakāsenti ācikkhanti, tasmā nesaṁ atthi paravitaraṇā"ti imā laddhiyo seyyathāpi etarahi Pubbaseliyādīnaṁ, tesaṁ tā laddhiyo bhindituṁ tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa. Tattha sabbesupi pañhesu ceva vissajjanesu ca Pāḷiṁ anugantvāva attho veditabboti.

Aññāṇādikathāvaṇṇanā.

---

5. Vacībhedakathāvaṇṇanā

326. Idāni vacībhedakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "sotāpattimaggakkhaṇe paṭhamaṁ jhānaṁ samāpannassa dukkhanti vācā bhijjatī"ti laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyādīnaṁ, te sandhāya **samāpannassa atthi vacībhedo**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbatthā**ti tayo bhave sandhāya puṭṭho arūpaṁ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbadā**ti kālavasena puṭṭho paṭhamamaggakkhaṇe paṭhamajjhānikasamāpattito aññaṁ sabbaṁ samāpattikālaṁ sandhāya paṭikkhipati. **Sabbesaṁ samāpannānan**ti puṭṭho dutiyajjhānādikaṁ lokuttaraṁ sabbañca lokiyasamāpattiṁ sandhāya paṭikkhipati.

---

1. Ñāṇuppattiyā (Syā)

Kāyabhedoti abhikkamādivasena pavattakāyaviññatti. Idaṁ "yāni cittāni vacīviññattiṁ samuṭṭhāpenti, tāneva kāyaviññattiṁ, evaṁ sante kasmā kāyabhedopi na hotī"ti codanatthaṁ pucchati, itaro laddhivasena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Idāni yadi so maggakkhaṇe "dukkhan"ti vācaṁ bhāsati, "samudayo"ti-ādikampi bhāseyya. Yadi vā taṁ na bhāsati, itarampi na bhāseyyāti codanatthaṁ **dukkhanti jānanto**ti-ādayo pañhā vuttā, itaro pana attano laddhivaseneva paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca. Lokuttaraṁ paṭhamajjhānaṁ samāpanno dukkhadukkhanti vipassatīti hissa laddhi.

328. **Ñāṇan**ti lokuttaraṁ catusaccañāṇaṁ. **Sotan**ti sotaviññāṇaṁ adhippetaṁ, yena taṁ saddaṁ suṇāti. **Dvinnaṁ phassānan**ti sotasamphassamanosamphassānaṁ.

329. **No vata re vattabbe**ti yadi avisesena yaṁkiñci samāpannassa natthi vacībhedo, na avisesena vattabbaṁ "samāpannassa atthi vacībhedo"ti. Sesamettha uttānatthameva saddhiṁ suttasādhanāya. Yaṁ panetena[1] "sikhissa Ānanda Bhagavato"ti pariyosāne suttaṁ ābhataṁ, tattha yena samāpatticittena so vacībhedo samuṭṭhito, kāyabhedopi tena samuṭṭhātiyeva, na ca taṁ lokuttaraṁ paṭhamajjhānacittaṁ, tasmā asādhakanti.

Vacībhedakathāvaṇṇanā.

---

6. Dukkhāhārakathāvaṇṇanā

334. Idāni dukkhāhārakathā nāma hoti. Tattha "dukkhaṁ dukkhanti vācaṁ bhāsanto dukkhe ñāṇaṁ āharati, taṁ dukkhāhāro nāma vuccati, tañca panetaṁ maggaṅgaṁ maggapariyāpannan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya **dukkhāhāro**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Ye kecī**ti paṭhamapañhe avipassake sandhāya paṭikkhipati.

---

1. Yampanetaṁ (Syā)

Dutiyapañhe vipassake sandhāya paṭijānāti, taṁ panassa laddhimattameva, tasmā "sabbe te"ti vādassa bhindanatthaṁ **bālaputhujjanā**ti-ādimāha. Taṁ uttānatthamevāti.

Dukkhāhārakathāvaṇṇanā.

---

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Idāni cittaṭṭhitikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ samāpatticittañceva bhavaṅgacittañca anuppabandhena pavattamānaṁ disvā "ekameva cittaṁ ciraṁ tiṭṭhatī"ti laddhi seyyathāpi etarahi heṭṭhā vuttappabhedānaṁ Andhakānaṁ, taṁladdhivisodhanatthaṁ **ekaṁ, cittaṁ divasaṁ**[1] **tiṭṭhatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Upaḍḍhadivaso uppādakkhaṇo**ti ettha ṭhitikkhaṇaṁ anāmasitvā "aniccā vata saṅkhārā, uppādavayadhammino"ti[2] desanānayena uppādavayavaseneva pucchā katā.

Te dhammā cittena lahuparivattāti puṭṭho cittato lahutaraparivattino dhamme apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho yassa cittassa dīghaṭṭhitiṁ icchati, taṁ sandhāya paṭijānāti. **Yāvatāyukaṁ tiṭṭhatī**ti pañhe "cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū"ti-ādivacanavasena[3] āruppato aññatra paṭikkhipati, āruppe paṭijānāti. **Muhuttaṁ muhuttaṁ uppajjatī**ti pañhe paravādissa "uppādavayadhammino"ti-ādisuttavirodhabhayena paṭijānāti. Ṭhitiṁ panassa laddhivasena icchati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā.

---

8. Kukkuḷakathāvaṇṇanā

338. Idāni kukkuḷakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "sabbaṁ bhikkhave ādittaṁ[4], sabbe saṅkhārā dukkhā"ti-ādīni[5] suttāni ayoniso

---

1. Divasampi (Syā, Ka)
2. Saṁ 1. 160, 398 piṭṭhesu.
3. Khu 7. 32 piṭṭhe Mahāniddese.
4. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.
5. Khu 1. 53 piṭṭhe.

gahetvā "nippariyāyeneva sabbe saṅkhārā kukkuḷā vītaccitaṅgārasammissā chārikanirayasadisā"ti laddhi seyyathāpi etarahi Gokulikānaṁ, tesaṁ nānappakārasukhasandassanena taṁ laddhiṁ vivecetuṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Tattha **anodhiṁ katvā**ti odhiṁ mariyādaṁ koṭṭhāsaṁ akaritvā, avisesena sabbeyevāti attho. Sesaṁ sabbaṁ Pāḷinayeneva veditabbaṁ saddhiṁ suttasādhanāyāti.

Kukkuḷakathāvaṇṇanā.

---

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Idāni anupubbābhisamayakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ

"Anupubbena medhāvī, thokaṁ thokaṁ khaṇe khaṇe.
Kammāro rajatasseva, niddhame malamattano"ti[1]—

Ādīni suttāni ayoniso gahetvā "sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno ekacce kilese dukkhadassanena pajahati, ekacce samudayanirodhamaggadassanena, tathā sesāpīti evaṁ soḷasahi koṭṭhāsehi anupubbena kilesappahānaṁ katvā arahattapaṭilābho hotī"ti evarūpā nānābhisamayaladdhi uppannā seyyathāpi etarahi Andhakasabbatthikasammitiyabhadrayānikānaṁ, tesaṁ laddhivivecanatthaṁ **anupubbābhisamayo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Anupubbena sotāpattimaggan**ti puṭṭho pana ekassa maggassa bahubhāvāpattibhayena paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho dukkhadassanādivasena paṭijānāti. Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānāti, phalaṁ pana ekameva icchati, tasmā paṭikkhipati. Sakadāgāmimaggādīsupi eseva nayo.

344. **Magge diṭṭhe phale ṭhito**ti pañhe yasmā dukkhadassanādīhi dassanaṁ apariniṭṭhitaṁ, maggadassanena pariniṭṭhitaṁ nāma hoti, tadā so phale ṭhitoti saṅkhaṁ gacchati, tasmā paṭijānāti.

---

1. Khu 1. 48 piṭṭhe Dhammapade.

345. **Dukkhe diṭṭhe cattāri saccānī**ti pucchā paravādissa, ekābhisamayavasena paṭiññā sakavādissa. Puna **dukkhasaccaṁ cattāri saccānī**ti anuyoge catunnampi nānāsabhāvattā paṭikkhepo tasseva.

Rūpakkhandhe aniccato diṭṭheti pucchā sakavādissa, samuddato ekabindussa rase paṭividdhe sesa-udakassa paṭivedho viya ekadhamme aniccādito paṭividdhe sabbepi paṭividdhā hontīti laddhiyā paṭiññā paravādissa.

Catūhi ñāṇehīti dukkhe ñāṇādīhi. **Aṭṭhahi ñāṇehī**ti sāvakānaṁ sādhāraṇehi saccañāṇehi ceva paṭisambhidāñāṇehi ca. **Dvādasahi ñāṇehī**ti dvādasaṅgapaṭiccasamuppādañāṇehi. **Catucattārīsāya ñāṇehī**ti "jarāmaraṇe ñāṇaṁ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇan"ti evaṁ Nidānavagge vuttañāṇehi. **Sattasattatiyā ñāṇehī**ti "jarāmaraṇaṁ bhikkhave aniccaṁ saṅkhataṁ paṭiccasamuppannaṁ khayadhammaṁ vayadhammaṁ virāgadhammaṁ nirodhadhamman"ti[1] evaṁ tattheva vuttañāṇehi. Sesamettha Pāḷinayeneva veditabbaṁ saddhiṁ suttasādhanenāti.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā.

---

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Idāni vohārakathā nāma hoti. Tattha Buddho Bhagavā lokuttarena vohārena voharatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā paravādissa. **Lokuttare sote**ti-ādīni tassa ayuttavādībhāvadīpanatthaṁ vuttāni. Ayañhettha adhippāyo "saddāyatanameva te lokuttaraṁ, udāhu sotādīnipī"ti.

Hañci Buddhassa Bhagavato vohāro lokiye sote paṭihaññatīti ettha yadi so lokuttare paṭihaññeyya. Lokuttaro siyāti evamattho na gahetabbo. Lokiye paṭihaññamānassa pana lokuttaratā nāma natthīti ayametthādhippāyo. **Lokiyena viññāṇenā**ti etthāpi

---

1. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

lokiyenevāti attho. Itarathā anekantatā siyā. Lokuttarañhi lokiyenapi ñāṇena ñāyati. Evaṁ sabbaṁ yathā nurūpato veditabbaṁ. **Sabbe te maggaṁ bhāventī**ti pañhesu ye maggaṁ nappaṭilabhanti, te sandhāya paṭikkhipati. Ye paṭilabhanti, te sandhāya paṭijānāti.

351. **Sovaṇṇamayāyā**ti suvaṇṇamayāya. Idaṁ paravādissa udāharaṇaṁ.

Eḷaṇḍiyāyāti eḷaṇḍamayāya. Idaṁ sakavādissa udāharaṇaṁ. Lokiyaṁ voharantassa lokiyoti ayampi ekā laddhi. Sā etarahi ekaccānaṁ andhakānaṁ laddhi. Sesamettha uttānatthamevāti.

Vohārakathāvaṇṇanā.

---

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ appaṭisaṅkhānirodhañca paṭisaṅkhānirodhañca dvepi ekato katvā nirodhasaccanti laddhi seyyathāpi etarahi Mahisāsakānañceva Andhakānañca, te sandhāya **dve nirodhā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. **Dve dukkhanirodhā**ti pañhesu yasmā dve dukkhasaccāni na icchati, tasmā paṭikkhipati. Yasmā dvīhākārehi dukkhaṁ nirujjhatīti icchati, tasmā paṭijānāti. **Dve nirodhasaccānī**tipañhesu dvinnaṁ dukkhasaccānaṁ nirodhavasena anicchanto paṭikkhipati. Dvīhākārehi dukkhassa nirujjhanato paṭijānāti. **Dve tāṇānī**ti-ādīsupi eseva nayo.

Atthi dvinnaṁ nibbānānanti-ādīsu pucchāsu uccanīcatādīni apassanto paṭikkhipati.

Appaṭisaṅkhāniruddheti ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhāsuddhapakatikattā vā uddesaparipucchādīnaṁ vā vasena na samudācaraṇato niruddhāti vuccanti, te saṅkhāre. **Paṭisaṅkhā nirodhentī**ti lokuttarañāṇena nirodhenti anuppattibhāvaṁ gamenti. **Nanu appaṭisaṅkhāniruddhā saṅkhārā**ti pucchā

paravādissa[1]. Tattha bhaggānaṁ puna abhañjanato appaṭisaṅkhāniruddhānaṁ vā ariyamagge uppanne tathā nirujjhanatova sakavādī accantabhaggataṁ paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

Dutiyo vaggo.

---

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. Idāni balakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Anuruddhasaṁyutte "imesañca panāhaṁ āvuso catunnaṁ satipaṭṭhānānaṁ bhāvitattā bahulīkatattā ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāmī"ti-ādīni[2] dasasuttāni ayoniso gahetvā "Tathāgatabalaṁ sāvakasādhāraṇan"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Tathāgatabalañca nāmetaṁ sāvakehi sādhāraṇampi atthi asādhāraṇampi sādhāraṇāsādhāraṇampi. Tattha āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ sādhāraṇaṁ, indriyaparopariyattiñāṇaṁ asādhāraṇaṁ, sesaṁ sādhāraṇañca asādhāraṇañca. Ṭhānāṭṭhānādīni hi sāvakā padesena jānanti, Tathāgatā nippadesena. Iti tāni uddesato sādhāraṇāni, na niddesato. Ayaṁ pana avisesena sabbampi sādhāraṇanti āha. Tamenaṁ tato vivecetuṁ **Tathāgatabalaṁ sāvakabalan**ti puna anuyogo āraddho. Tattha paṭhamapañhe niddesato sabbākāravisayataṁ sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe uddesato ṭhānāṭṭhānamattādijānanavasena paṭijānāti. **Taññevā**ti-ādipañhesu sabbākārena ninnānākaraṇatāya[3] abhāvena paṭikkhipati. **Pubbayogo** ca **pubbacariyā** ca atthato ekaṁ, tathā **dhammakkhānañ**ca **dhammadesanā** ca.

Indriyaparopariyattipañhe ekadesena sādhāraṇataṁ sandhāya sāvakavisaye paṭijānāti.

---

1. Sakavādissa (Sī, Syā) 2. Saṁ 3. 266 piṭṭhe. 3. Nānākaraṇatāya (Syā)

355. Idāni yasmā uddesato ṭhānāṭṭhānādīni sāvako jānāti, tasmā sāvakassa tathā jānanaṁ pakāsetvā tena jānanamattasāmaññena tesaṁ sāvakasādhāraṇattaṁ patiṭṭhāpetuṁ **sāvako ṭhānāṭṭhānaṁ jānātī**ti-ādayo paravādipañhā honti. Tattha indriyaparopariyattiñāṇaṁ channaṁ asādhāraṇañāṇānaṁ aññataranti na gahitaṁ. **Āsavakkhayena vā āsavakkhayan**ti yaṁ Tathāgatassa āsavakkhayena saddhiṁ sāvakassa āsavakkhayaṁ paṭicca vattabbaṁ siyā nānākaraṇaṁ, taṁ natthi. **Vimuttiyā vā vimuttin**ti padepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthameva.

356. Idāni yaṁ sakavādinā "āsavānaṁ khaye ñāṇaṁ sādhāraṇan"ti anuññātaṁ, tena saddhiṁ saṁsanditvā sesānampi sādhāraṇabhāvaṁ pucchituṁ puna **āsavānaṁ khaye**ti-ādayo paravādipañhāva honti. Tesaṁ vissajjane[1] sakavādinā āsavakkhaye visesābhāvena taṁ ñāṇaṁ sādhāraṇanti anuññātaṁ. Itaresupi visesābhāvena sādhāraṇatā paṭikkhittā. Puna ṭhānāṭṭhānādīnaṁ āsavakkhayeneva saddhiṁ saṁsanditvā asādhāraṇapucchā paravādisseva. Tattha āsavakkhayañāṇe paṭikkhepo, sesesu ca[2] paṭiññā sakavādissa. Tato indriyaparopariyattena saddhiṁ saṁsanditvā asādhāraṇapucchā paravādissa. Sā saṅkhipitvā dassitā. Tathāpi indriyaparopariyatte paṭiññā, sesesu ca paṭikkhepo sakavādissa. Tato ṭhānāṭṭhānādīhi saddhiṁ saṁsanditvā indriyaparopariyattassa sādhāraṇapucchā paravādissa. Sāpi saṅkhipitvāva dassitā. Tattha indriyaparopariyatte paṭikkhepo, sesesu ca paṭiññā sakavādissāti.

Balakathāvaṇṇanā.

---

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Idāni ariyantikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "na kevalaṁ āsavakkhayañāṇameva ariyaṁ, atha kho purimānipi nava balāni ariyāni"cceva laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya **ariyan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna yadi taṁ[3] ariyaṁ, maggādīsu tena

---

1. Vissajjanena (Syā) 2. Sesesupi ca (Syā) 3. Yadidaṁ (Sī, Syā)

aññatarena bhavitabbanti maggādivasena pucchā sakavādissa, paṭikkhepo itarassa.

Puna suññatārammaṇādivasena pucchā sakavādissa. Tattha dve suññatā sattasuññatā ca saṅkhārasuññatā ca. Sattasuññatā nāma diṭṭhiyā parikappitena[1] sattena suññā pañcakkhandhā. Saṅkhārasuññatā nāma sabbasaṅkhārehi suññaṁ vivittaṁ nissaṭaṁ nibbānaṁ. Tattha paravādī nibbānārammaṇataṁ sandhāya paṭikkhipati, saṅkhārārammaṇataṁ sandhāya paṭijānāti. **Manasi karotī**ti puṭṭhopi nibbānameva sandhāya paṭikkhipati, saṅkhāre sandhāya paṭijānāti. Tato sakavādinā "ṭhānāṭṭhānādimanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatamanasikāro nibbānārammaṇo"ti imaṁ nayaṁ gahetvā "dvinnaṁ phassānaṁ dvinnaṁ cittānaṁ samodhānaṁ hotī"ti puṭṭho lesokāsaṁ alabhanto paṭikkhipati. Animittāpaṇihitesupi eseva nayo. Sattanimittābhāvato hi khandhā animittā, saṅkhāranimittābhāvato nibbānaṁ. Ekadhammasmimpi āropetvā ṭhapetabbasaṅkhātena ca paṇidahitabbaṭṭhena[2] paṇihitasaṅkhaṁ gatena sattapaṇidhinā[3] appaṇihitā khandhā, taṇhāpaṇidhinā taṇhāya vā ārammaṇabhūtena sabbasaṅkhārapaṇidhinā appaṇihitaṁ nibbānaṁ. Tasmā idhāpi paṭikkhepo ca paṭiññā ca purimanayeneva veditabbā.

358. Tato "yathā satipaṭṭhānādayo lokuttaradhammā ariyā ceva suññatādi-ārammaṇā ca, kiṁ te evaṁ ṭhānāṭṭhānañāṇan"ti anulomapaṭilomapucchā honti. Tattha sabbāpi paṭiññā sabbe ca paṭikkhepā paravādisseva. Imināvupāyena sesañāṇesupi pucchāvissajjanaṁ veditabbaṁ. Pāḷiyaṁ pana sesāni saṅkhipitvā avasāne cutūpapātañāṇameva vihattaṁ. Tato paraṁ sakasamayepi "ariyan"ti siddhena āsavānaṁ khayañāṇena saddhiṁ saṁsanditvā sesañāṇānaṁ anulomato ca paṭilomato ca ariyabhāvapucchā honti. Tā sabbā paravādissa, paṭiññā paṭikkhepo ca sakavādissa. Te uttānatthāyeva. Pāḷiyaṁ panettha paṭhamanavamāneva[4] dassetvā satta ñāṇāni saṅkhittānīti.

Ariyantikathāvaṇṇanā.

---

1. Parikappitabbena (Syā)
2. Paṇihitabbaṭṭhena (Sī)
3. Sattapaṇidhinā ca (Sī, Ka)
4. Paṭhamanayeneva (Syā)

3. Vimuttikathāvaṇṇanā

363. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "vītarāgacittānaṁ vimuttipayojanaṁ nāma natthi. Yathā pana malīnaṁ vatthaṁ dhoviyamānaṁ malā vimuccati, evaṁ sarāgaṁ cittaṁ rāgato vimuccatī"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya **sarāgan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato **rāgasahagatan**ti-ādinā nayena puṭṭho maggakkhaṇe cittaṁ vimuccati nāma, tadā ca evarūpaṁ cittaṁ natthīti paṭikkhipati.

Saphassanti-ādinā nayena puṭṭhopi yathā phasso ca cittañca ubho rāgato vimuccanti, evaṁ rāgassa vimuttiṁ apassamāno paṭikkhipati. Sadosādīsupi imināvupāyena attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Idāni vimuccamānakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "jhānena vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṁ, maggakkhaṇe samucchedavimuttiyā vimuccamānaṁ nāma hotī"ti laddhi, te sandhāya **vimuttaṁ vimuccamānan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna **ekadesan**ti pucchā sakavādissa. Tattha **ekadesan**ti bhāvanapuṁsakaṁ. Yathā vimuttaṁ ekadesena vā ekadese vā avimuttaṁ hoti, kiṁ evaṁ ekadesaṁ vimuttaṁ, ekadesaṁ avimuttanti pucchati. Kiṁ kāraṇā evaṁ pucchatīti. "Vimuttaṁ vimuccamānan"ti vippakatabhāvena vuttattā. Yathā hi kariyamānā kaṭādayo vippakatattā ekadesena katā ekadesena akatā honti, tathā idampi ekadesaṁ vimuttaṁ ekadesaṁ avimuttanti āpajjati. Tato paravādī kaṭādīnaṁ viya cittassa ekadesābhāvā paṭhamapañhe paṭikkhipitvā dutiye vimuccamānassa apariniṭṭhitavimuttitāya paṭijānāti. Lokiyajjhānakkhaṇaṁ vā sandhāya paṭikkhipati. Na hi taṁ tadā samucchedavimuttiyā vimuccamānaṁ. Lokuttarajjhānakkhaṇaṁ sandhāya paṭijānāti. Tañhi tadā samucchedavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhi. Tato sakavādī "yadi te

ekameva cittaṁ ekadesaṁ vimuttaṁ ekadesaṁ avimuttaṁ, evaṁ sante yo ekeneva[1] cittena sotāpanno hoti, sopi te ekadesaṁ sotāpanno, ekadesaṁ na sotāpanno āpajjatī"ti codanatthaṁ **ekadesaṁ sotāpanno**ti-ādimāha. Itaro taṁ vidhānaṁ apassanto paṭikkhipati. Sesavāresupi eseva nayo.

Uppādakkhaṇapañhe yadi ekameva cittaṁ vimuttañca vimuccamānañca, ekasmiṁ khaṇe vimuttaṁ ekasmiṁ vimuccamānaṁ āpajjati. Kiṁ te evarūpaṁ cittanti attho.

367. Suttasādhane paṭhamasuttaṁ paravādissa. Tatrāssāyamadhippāyo—**vimuccatī**ti vippakataniddeso, tasmā yaṁ tassa yogino evaṁ jānato evaṁ passato etehi āsavehi cittaṁ vimuccati, taṁ vimuccamānaṁ nāma hotīti. Dutiyasuttaṁ sakavādissa. Tatrāssāyamadhippāyo—yadi te vimuccatīti vacanato vimuttaṁ vimuccamānaṁ, idha vimuccatīti vacanābhāvato vimuttameva siyā, na vimuccamānanti.

Idāni "yathā te vippakatavimuttitāya vimuccamānaṁ, kiṁ evaṁ vippakatarāgāditāya rajjamānādīnipi atthī"ti codanatthaṁ puna **atthi cittan**ti-ādi āraddhaṁ. Paravādināpi tathārūpaṁ cittaṁ apassantena sabbaṁ paṭikkhittaṁ. Atha naṁ sakavādī "dveyeva koṭiyo, tatiyā natthī"ti anubodhento **nanu rattañceva arattañcā**ti-ādimāha. Tassattho—nanu bhadramukha rāgasampayuttaṁ cittaṁ rattaṁ, vippayuttaṁ arattanti dveva koṭiyo, rajjamānaṁ nāma tatiyā koṭi natthīti. Duṭṭhādīsupi eseva nayo. Atha naṁ āmantāti paṭijānitvā ṭhitaṁ vimuttipakkhepi[1] dveyeva koṭiyo dassetuṁ **hañci rattañcevā**ti-ādimāha. Tassattho—yadi etā dve koṭiyo sampaṭicchasi, avimuttañceva vimuttañcāti imāpi sampaṭiccha. Kilesasampayuttañhi cittaṁ avimuttaṁ, vippayuttaṁ vimuttaṁ. Vimuccamānaṁ nāmāti paramatthato tatiyā koṭi natthīti.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā.

---

1. Ekadeseneva (Sī, Ka)
2. Cittavimuttipakkhepi (Syā)

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Idāni aṭṭhamakakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ anulomagotrabhumaggakkhaṇe kilesānaṁ samudācārābhāvato aṭṭhamakassa sotāpattimaggaṭṭhapuggalassa dve pariyuṭṭhānā pahīnāti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānañceva Sammitiyānañca, tesaṁ aññataraṁ sandhāya pucchā sakavādissa. Maggakkhaṇato paṭṭhāya diṭṭhiyā anuppattiṁ sandhāya paṭiññā itarassa. Tato yasmā diṭṭhi nāmesā sotāpannasseva pahīnā, na maggaṭṭhassa, tasmā **aṭṭhamako puggalo sotāpanno**ti anuyogo sakavādissa. Vicikicchāpañhepi eseva nayo. Anusayapañhe pariyuṭṭhānato añño anusayoti tesaṁ laddhi, tasmā "na hevan"ti paṭikkhittaṁ.

Sīlabbataparāmāsapañhepi[1] sīlabbataparāmāsapariyuṭṭhānanti vohāraṁ na passati, tasmā paṭikkhipati. Pariyuṭṭhānamevassa pahīnanti laddhi.

369. **Maggo bhāvito**ti pañhe tasmiṁ khaṇe bhāveti, na bhāvito. Tasmā paṭikkhipati. **Amaggenā**ti-ādi-anuyoge paṭhamamaggeneva pahīnabhāvaṁ[2] sandhāya paṭikkhipatī. Yadi hi amaggena pahīyetha, gotrabhupuggalādīnampi[3] pahīyethāti āpajjanato. **Uppajjissatī**ti pucchā paravādissa, vissajjanaṁ sakavādissa. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā.

---

6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā

371. Idāni aṭṭhamakassa indriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "aṭṭhamako[4] maggakkhaṇe indriyāni paṭilabhati nāma, no cassa paṭiladdhāni hontī"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya **natthi saddhindriyan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, **natthi saddhā**ti puṭṭho pana saddhindriyato saddhāya nānattaṁ sallakkhetvā paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. Yathā pana yassa atthi mano, tassa manindriyampi atthi, evaṁ

---

1. Sīlabbataparāmāsapañhe (Syā)
2. Pahānabhāvaṁ (Sī, Ka)
3. Gotrabhūpuggalānampi (Ka)
4. Aṭṭhamako puggalo (Sī)

yassa saddhādayo atthi, tassa atthi saddhindriyādīnipīti dīpanatthaṁ **atthi mano atthi manindriyan**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ uttānatthameva saddhiṁ suttasādhanenāti.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā.

---

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Idāni dibbacakkhukathā nāma hoti. Tattha yesaṁ catutthajjhānadhammūpatthaddhaṁ maṁsacakkhumeva dibbacakkhu nāma hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **maṁsacakkhun**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Puna "maṁsacakkhu dibbacakkhu, dibbacakkhu maṁsacakkhū"ti puṭṭho taṁmattameva taṁ na hotīti paṭikkhipati. **Yādisan**ti-ādipucchāsupi ubhinnaṁ ekasabhāvābhāveneva paṭikkhipati.

Visayoti-ādīsu ubhinnampi rūpāyatanameva visayo, maṁsacakkhu pana āpāthagatameva[1] passati, itaraṁ anāpāthagataṁ[2] tiropabbatādigatampi. Dibbacakkhussa ca atisukhumampi rūpaṁ gocaro, na tādisaṁ itarassāti evametesaṁ ānubhāvagocarā asadisā.

Upādiṇṇaṁ hutvā anupādiṇṇaṁ hotīti puṭṭho yasmā maṁsacakkhu upādiṇṇaṁ, dibbacakkhu anupādiṇṇaṁ, na ca maṁsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho yasmā "maṁsacakkhussa uppādo, maggo dibbassa cakkhuno"ti vacanaṁ nissāya maṁsacakkhupaccayā dibbacakkhu uppajjati, tañca rūpāvacarikānaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ pasādoti icchati, tasmā paṭijānāti. **Kāmāvacaraṁ hutvā**ti puṭṭhopi yasmā na maṁsacakkhumeva dibbacakkhūti icchati, tasmā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho rūpāvacarajjhānapaccayena uppannattā rūpāvacaraṁ nāma jātanti paṭijānāti.

Rūpāvacaraṁ hutvā arūpāvacaranti puṭṭhopi tato paraṁ bhāvanāya arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipati, dutiyaṁ puṭṭho

---

1. Āpātagatameva (Sī) 2. Anāpātagataṁ (Sī)

arūpāvacarikānaṁ catunnaṁ mahābhūtānaṁ pasādo hutvā uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Apariyāpannabhāvaṁ panassa na icchati, tasmā paṭikkhipatiyeva.

374. **Dibbacakkhuṁ dhammupatthaddhan**ti kāmāvacaradhammena upatthambhitaṁ hutvā. Puna **dhammupatthaddhan**ti lokuttaradhammena upatthaddhaṁ. **Dveva cakkhūnī**ti puṭṭho kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṁ na icchati, paññācakkhussa pana atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho maṁsacakkhu dhammupatthaddhaṁ dibbacakkhu hotīti laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā.

---

8. Dibbasotakathāvaṇṇanā

375. Idāni dibbasotakathā nāma hoti. Tattha **ekaṁyeva sotan**ti puṭṭho dvinnaṁ atthitāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho yasmā tadeva dhammupatthaddhaṁ dibbasotaṁ nāma hoti, tasmā paṭijānāti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Dibbasotakathāvaṇṇanā.

---

9. Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā

377. Idāni yathākammūpagatañāṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "iti dibbena cakkhunā visuddhena -pa- yathākammūpage satte pajānātī"ti[1] suttaṁ ayoniso gahetvā yathākammūpagañāṇameva dibbacakkhunti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **yathākammūpagatañca manasi karotī**ti puṭṭho ekacittassa ārammaṇadvayābhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṁ adatvā **dvinnaṁ phassānan**ti puṭṭho paṭikkhipati. Iti yathā iminā yathākammūpagatapadena, evameva **ime vata bhonto sattā**ti-ādipadehipi saddhiṁ yojanāsu attho veditabbo.

---

1. Dī 1. 78; Khu 9. 110 piṭṭhādīsu.

378. **Āyasmā Sāriputto yathākammūpagataṁ ñāṇaṁ jānātī**ti idaṁ sakavādī yasmā thero appicchatāya abhiññāñāṇāni na vaḷañjetīti ekacce na jānanti, tāni panassa neva atthīti maññanti, tasmā taṁ "dibbacakkhuno alābhī thero"ti maññamānaṁ pucchati. Teneva kāraṇena "atthāyasmato Sāriputtassa dibbacakkhū"ti parato puṭṭho paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho yaṁkiñci sāvakena pattabbaṁ, sabbaṁ taṁ therena anuppattanti paṭijānāti. Idānissa vikkhepaṁ karonto sakavādī **nanu āyasmā Sāriputto**ti-ādimāha. Imañhi gāthaṁ thero vaḷañjanapaṇidhiyā eva abhāvena āha, na abhiññāñāṇassa abhāvena. Paravādī pana abhāvenevāti atthaṁ sallakkheti. Tasmā tassa laddhiyā therassa yathākammūpagatañāṇameva atthi, no dibbacakkhu. Tena vuttaṁ "tena hi na vattabbaṁ yathākammūpagatañāṇaṁ dibbacakkhū"ti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā.

---

10. Saṁvarakathāvaṇṇanā

379. Idāni saṁvarakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Tāvatiṁse deve upādāya tatuttari devesu yasmā te pañca verāni na samācaranti, tasmā saṁvaro atthīti laddhi, te sandhāya pucchā sakavādissa, verasamudācāraṁ apassato paṭiññā itarassa. Tato yasmā saṁvaro nāma saṁvaritabbe asaṁvare sati hoti, tasmā asaṁvarapucchā sakavādissa, devesu pāṇātipātādīnaṁ abhāvena paṭikkhepo itarassa.

Atthi manussesūti-ādi saṁvare sati asaṁvarassa asaṁvare ca sati saṁvarassa pavattidassanatthaṁ vuttaṁ.

380. **Pāṇātipātā veramaṇī**ti-ādipañhesu pāṇātipātādīnaṁ asamācaraṇavasena paṭiññā, pāṇātipātādīnaṁ natthitāya paṭikkhepo veditabbo. Paṭilomapañhā uttānatthāyeva.

Avasāne **natthi devesu saṁvaro**tipañhe pāṇātipātādīni katvā puna tato saṁvarābhāvaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato

chalavasena yadi saṁvaro natthi, sabbe devā pāṇātipātinoti-ādipucchā paravādissa. Devānaṁ verasamudācārassa abhāvena paṭikkhepo sakavādissa. **Nahevan**ti vacanamattaṁ gahetvā laddhipatiṭṭhāpanaṁ paravādissa. Evaṁ patiṭṭhitā pana laddhi appatiṭṭhitāva hotīti.

Saṁvarakathāvaṇṇanā.

---

11. Asaññakathāvaṇṇanā

381. Idāni asaññakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "saṅkhārapaccayā viññāṇan"ti vacanato vinā viññāṇena paṭisandhi nāma natthi. "Saññuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī"ti[1] vacanato Asaññasattānampi cutipaṭisandhikkhaṇe saññā atthīti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṁ sakavādī "kiṁ te taṁ ṭhānaṁ saññābhavo"ti-ādīhi codetuṁ **saññābhavo saññāgatī**ti-ādimāha. Taṁ sabbaṁ tato parañca Pāḷinayeneva veditabbanti.

Asaññakathāvaṇṇanā.

---

12. Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā

384. Idāni Nevasaññānāsaññāyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "nevasaññānāsaññāyatanan"ti vacanato na vattabbaṁ "tasmiṁ bhave saññā atthī"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha sabbaṁ Pāḷinayeneva veditabbanti.

Nevasaññānāsaññāyatanakathāvaṇṇanā.

Tatiyo vaggo.

---

1. Pavattantīti (Syā)

4. Catutthavagga

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. Idāni gihissa arahāti kathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Yasakulaputtādīnaṁ gihibyañjane ṭhitānaṁ arahattappattiṁ disvā "gihi assa arahā"ti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa. Tattha **gihissā**ti yo gihisaṁyojanasampayuttatāya gihi, so arahaṁ assāti attho. Paravādī pana adhippāyaṁ asallakkhetvā gihibyañjanamattameva passanto paṭijānāti. Idānissa "gihi nāma gihisaṁyojanena hoti, na byañjanamattena. Yathāha Bhagavā—

'Alaṅkato cepi samaṁ careyya,
Santo danto niyato brahmacārī.
Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
So brāhmaṇo so samaṇo sa bhikkhū'ti"[1]

Imaṁ nayaṁ dassetuṁ **atthi arahato**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ uttānatthamevāti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā.

---

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. Idāni upapattikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "opapātiko hoti tatthaparinibbāyī"tivacanāni[2] ayoniso gahetvā suddhāvāsesu upapattiyā[3] arahāti laddhi, "yesaṁ vā[4] upahaccaparinibbāyī"ti padaṁ parivattitvā "upapajjaparinibbāyī"ti pariyāpuṇantānaṁ saha upapattiyā arahā hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, tattha yasmā upapatticittaṁ nāma lokiyaṁ, tena sotāpannādayopi na honti, pageva arahā,

---

1. Khu 1. 34 piṭṭhe Dhammapade.
2. Abhi 3. 119 piṭṭhe.
3. Upapanno saha upapattiyā (Syā)
4. Yesaṁ (Sī, Ka)

tasmāssa imaṁ nayaṁ dassetuṁ **saha upapattiyā sotāpanno**ti-ādi āraddhaṁ.

389. **Sāriputto**ti-ādi imesu mahātheresu ko ekopi saha upapattiyā arahā nāmāti codanatthaṁ vuttaṁ.

390. **Upapattesiyenā**ti paṭisandhicittena. Tañhi upapattiṁ esati gavesati, tasmā upapattesiyanti vuccati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Upapattikathāvaṇṇanā.

---

3. Anāsavakathāvaṇṇanā

391. Idāni anāsavakathā nāma hoti. Tattha ye dhammā anāsavassa arahato, sabbe te anāsavāti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **arahato**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ anāsavā nāma maggādayo, kiṁ tassa teyeva uppajjantīti codanatthaṁ **maggo phalan**ti-ādi āraddhaṁ. **Cakkhu anāsavan**ti puṭṭho tassa sāsavattā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho anāsavassetanti paṭijānāti.

392. Cīvarapañhe ekova dhammo anāsavo sāsavo ca hotīti lakkhaṇavirodhabhayā[1] paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho anāsavassa hutvā sāsavassa hotīti paṭijānāti. **Taññeva anāsavan**ti pañhādvayepi eseva nayo. Sakavādī pana **taññevā**ti anuññātattā "maggo anāsavo hutvā"ti-ādīhi codeti. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Anāsavakathāvaṇṇanā.

---

1. Tassa lakkhaṇavirodhabhayā (Syā)

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Idāni samannāgatakathā nāma hoti. Tattha dve samannāgamā paccuppannakkhaṇe samaṅgībhāvasamannāgamo ca rūpāvacarādīsu aññatarabhūmippattito paṭilābhasamannāgamo ca. So yāva adhigatavisesā na parihāyati, tāvadeva labbhati. Yesaṁ pana ṭhapetvā ime dve samannāgame añño upapattidhammavasena eko samannāgamo nāma hotīti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, tesaṁ pattidhammo nāma koci natthīti anubodhanatthaṁ **arahā catūhi phalehi samannāgato**ti pucchā sakavādissa, pattiṁ sandhāya paṭiññā itarassa. Athassa "yadi te arahā catūhi khandhehi viya catūhi phalehi samannāgato, evaṁ sante ye catūsu phalesu cattāro phassādayo, tehi te arahato samannāgatatā pāpuṇātī"ti codanatthaṁ **arahā catūhi phassehī**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ paravādinā ekakkhaṇe catunnaṁ phassādīnaṁ abhāvā paṭikkhittaṁ. Anāgāmipañhādīsupi[1] eseva nayo.

395. **Sotāpattiphalaṁ vītivatto**ti na paṭhamajjhānaṁ viya dutiyajjhānalābhī, puna anuppattiyā pana vītivattoti pucchati. **Sotāpattimaggan**ti-ādi yaṁ vītivatto, tenassa puna asamannāgamaṁ dassetuṁ āraddhaṁ.

396. **Tehi ca aparihīno**ti pañhe yasmā yathā paccanīkasamudācārena lokiyajjhānadhammā parihāyanti, na evaṁ lokuttarā. Maggena hi ye kilesā pahīyanti phalena ca paṭippassambhanti, te tathā pahīnāva tathā paṭippassaddhāyeva ca honti, tasmā sakavādinā āmantāti paṭiññātaṁ. Svāyamattho parato "arahatā cattāro maggā paṭiladdhā"ti-ādīsu pakāsitoyeva. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Samannāgatakathāvaṇṇanā.

---

1. Anāgāmipañhesupi (Syā)

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Arahā chahi upekkhāhī**ti kathāyapi imināva nayena attho veditabbo. Arahā hi chasu dvāresu upekkhānaṁ uppattibhabbatāya tāhi samannāgatoti vuccati, na ekakkhaṇe sabbāsaṁ uppattibhāvenāti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā.

---

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. Idāni **bodhiyā Buddho**tikathā nāma hoti. Tattha **bodhī**ti catumaggañāṇassāpi sabbaññutaññāṇassāpi adhivacanaṁ. Tasmā yesaṁ yathā odātena vaṇṇena odāto, sāmena vaṇṇena sāmo, evaṁ bodhiyā Buddhoti laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁyeva, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca itarassa.

Atītāyāti pañhe tasmiṁ khaṇe abhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho paṭilābhaṁ sandhāya paṭijānāti. Puna kiccavasena puṭṭho kiccābhāvato paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho yaṁ tena tāya karaṇīyaṁ kataṁ, tattha sammohābhāvaṁ paṭijānāti. Lesokāsaṁ pana adatvā **dukkhaṁ parijānātī**ti-ādinā nayena puṭṭho tassa kiccassa abhāvā paṭikkhipati.

Anāgatapañhe tasmiṁ khaṇe maggañāṇassa abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho "agamā Rājagahaṁ Buddho"ti[1] anāgatāya bodhiyā Buddhabhāvaṁ[2] maññamāno paṭijānāti. **Bodhikaraṇīyaṁ karotī**ti puṭṭho tasmiṁ khaṇe kiccābhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho yadi na kareyya, Buddhoti na vucceyya. Yasmā avassaṁ karissati, tasmā karotiyeva nāmāti paṭijānāti. Puna lesokāsaṁ adatvā puṭṭho paṭikkhipati. Paccuppannapañho saddhiṁ saṁsandanāya uttānatthova.

399. Tisso bodhiyo ekato katvā puṭṭho sabbaññutaññāṇaṁ sandhāya tīhipi Buddhoti vattabbabhāvato paṭijānāti. Puna tīhīti puṭṭho

---

1. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Bodhibhāvaṁ (Ka)

sabbāsaṁ ekakkhaṇe abhāvā paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho atītānāgatapaccuppannassa sabbaññutaññāṇassa vasena paṭijānāti. Puna lesokāsaṁ adatvā **satataṁ samitan**ti puṭṭho paṭikkhipati.

Na vattabbaṁ bodhiyāti pucchā paravādissa, bodhiyā abhāvakkhaṇe abuddhabhāvāpattito paṭiññā sakavādissa. **Nanu bodhipaṭilābhā**ti pañhe pana yasmiṁ santāne bodhisaṅkhātaṁ maggañāṇaṁ uppannaṁ, tattha Buddhoti sammutisabbhāvato paṭiññā tasseva. Tassa adhippāyaṁ ajānitvā **hañcī**ti laddhiṭṭhapanā paravādissa. Idānissa asallakkhaṇaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **bodhipaṭilābhā Buddhoti bodhiyā Buddho**ti pucchā sakavādissa. Tassattho "kiṁ te yasmā bodhipaṭilābhā Buddho, tasmā bodhiyā Buddho"ti. Itaro "bodhipaṭilābho nāma bodhiyā uppajjitvā niruddhāyapi santāne uppannabhāvoyeva, bodhi nāma maggakkhaṇe ñāṇan"ti imaṁ vibhāgaṁ asallakkhentova puna paṭijānāti. Tato sakavādinā **bodhipaṭilābhā bodhī**ti puṭṭho vacanokāsaṁ alabhanto paṭikkhipatīti.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā.

Iti imā tissopi kathā Uttarāpathakānaṁyeva.

---

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

400. Idāni lakkhaṇakathā nāma hoti. Tattha "yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavantī"ti[1] imaṁ suttaṁ ayoniso gahetvā lakkhaṇasamannāgato bodhisattova hotīti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Cakkavattisattoti pañhesu yasmā cakkavattī sattopi ca bodhisattopi, tasmā abodhisattaṁ sandhāya paṭikkhipati. Bodhisattaṁ sandhāya paṭijānāti.

---

1. Dī 1. 83 piṭṭhe.

402. **Dvattiṁsimānī**tisuttaṁ bodhisattameva sandhāya vuttaṁ. So hi pacchime bhave Buddho hoti, itaresu cakkavattī, tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā.

---

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. Idāni niyāmokkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Ghaṭikārasutte Jotipālassa pabbajjaṁ sandhāya "bodhisatto Kassapabhagavato pāvacane okkantaniyāmo caritabrahmacariyo"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya **bodhisatto**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Tato yasmā niyāmoti vā brahmacariyanti vā ariyamaggassa nāmaṁ, bodhisattānañca ṭhapetvā pāramīpūraṇaṁ aññā niyāmokkanti nāma natthi. Yadi bhaveyya, bodhisatto sotāpanno sāvako bhaveyya, na cetamevaṁ. Kevalañhi naṁ Buddhā attano ñāṇabale ṭhatvā "ayaṁ Buddho bhavissatī"ti byākaronti, tasmā puna **bodhisatto**ti anuyogo sakavādissa. Pacchimabhavaṁ sandhāya paṭikkhepo itarassa. Dutiyapañhe Jotipālakālaṁ sandhāya paṭiññā tasseva. **Sāvako hutvā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Anussaviyo**ti anussavena paṭividdhadhammo. Pacchimabhavaṁ sandhāya paṭikkhipitvā Jotipālakāle anussavaṁ sandhāya paṭijānāti.

404. **Aññaṁ satthāran**ti Āḷārañca Rāmaputtañca sandhāya vuttaṁ. **Āyasmā Ānando**ti-ādi "okkantaniyāmāva sāvakā honti, na itare okkantaniyāmā evarūpā hontī"ti dassetuṁ vuttaṁ.

Sāvako jātiṁ vītivattoti yāya jātiyā sāvako, taṁ vītivatto aññasmiṁ bhave asāvako hotīti pucchati, itaro sotāpannādīnaṁ sotāpannādisāvakabhāvato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā.

9. Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā

406. Idāni aparāpi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "catutthamaggaṭṭho puggalo pattidhammavasena tīhi phalehi samannāgato"tiladdhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā catūhi phalehi samannāgatakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Aparāpi samannāgatakathāvaṇṇanā.

---

10. Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Idāni saṁyojanappahānakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "nippariyāyeneva sabbasaṁyojanappahānaṁ arahattan"ti laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbe saṁyojanā**ti puṭṭho heṭṭhā vuttamaggattayena pahīne sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho tena maggena appahīnassa abhāvā paṭijānāti. **Sakkāyadiṭṭhi**-ādīsupi paṭhamamaggena pahīnabhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati, catutthamaggena anavasesappahānaṁ sandhāya paṭijānāti. Eseva nayo sabbatthāti.

Sabbasaṁyojanappahānakathāvaṇṇanā.

Catutthovaggo.

---

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Idāni vimuttikathā nāma hoti. Tattha vipassanā, maggo, phalaṁ, paccavekkhaṇanti catunnaṁ ñāṇānaṁ vimuttiñāṇanti nāmaṁ. Tesu vipassanāñāṇaṁ niccanimittādīhi[1] vimuttattā, tadaṅgavimuttibhāvena vā vimuttattā vimuttiñāṇaṁ.

---

1. Niccanimittārammaṇādīhi vā (Syā)

Maggo samucchedavimutti, phalaṁ paṭippassaddhivimutti, paccavekkhaṇañāṇaṁ pana vimuttiṁ jānātīti **vimuttiñāṇaṁ.** Evaṁ catubbidhe vimuttiñāṇe nippariyāyena phalañāṇameva vimutti, sesāni "vimuttānī"ti vā "avimuttānī"ti vā na vattabbāni. Tasmā "idaṁ nāma vimuttiñāṇaṁ vimuttan"ti avatvā aviseseneva "vimuttiñāṇaṁ vimuttan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna **yaṁkiñcī**ti puṭṭho paccavekkhaṇādīni sandhāya paṭikkhipati. **Paṭipannassā**ti puṭṭho maggañāṇassa anāsavataṁ sandhāya paṭijānāti. Yasmā pana taṁ sotāpannassa phale ṭhitassa ñāṇaṁ na hoti, tasmā vimuttaṁ nāma na hotīti codanatthaṁ puna sakavādī **sotāpannassā**ti-ādimāha. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

Vimuttikathāvaṇṇanā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Idāni asekhakathā nāma hoti. Tattha yasmā Ānandattherādayo sekhā "uḷāro Bhagavā"ti-ādinā nayena asekhe jānanti, tasmā "sekhassa asekhañāṇaṁ atthī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Jānāti passatī**ti idaṁ attanā adhigatassa jānanavasena vuttaṁ. **Gotrabhuno**ti-ādi heṭṭhimāya bhūmiyaṁ ṭhitassa uparūpariñāṇassa abhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Nanu āyasmā Ānando sekho "uḷāro Bhagavā"ti jānātī**ti paravādī asekhe Bhagavati[1] pavattattā taṁ asekhañāṇanti icchati, na panetaṁ asekhaṁ, tasmā evaṁ patiṭṭhāpitāpi laddhi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Idāni viparītakathā nāma hoti. Tattha "yvāyaṁ pathavīkasiṇe pathavīsaññī samāpajjati, tassa taṁ ñāṇaṁ viparītañāṇan"ti yesaṁ laddhi

1. Asekkho Bhagavāti (Syā)

seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa, pathaviṁ nissāya uppannanimittañhi na pathavīyeva, tatra cāyaṁ pathavīsaññī. Tasmā viparītañāṇanti ayametassa adhippāyo. Tato sakavādī "lakkhaṇapathavīpi sasambhārapathavīpi nimittapathavīpi pathavīdevatāpi sabbā pathavīyeva, tāsu pathavīti ñāṇaṁ viparītaṁ na hoti. Anicce niccanti-ādivīpariyeso pana viparītañāṇaṁ nāma, kiṁ te idaṁ etesu aññataran"ti codetuṁ **anicce niccan**ti-ādimāha. Itaro vipallāsalakkhaṇābhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati, pathavīnimittaṁ sandhāya paṭijānāti.

Kusalanti sekkhaputhujjanānaṁ ñāṇaṁ sandhāya vuttaṁ. **Atthi arahato**ti pañhesupi vipallāsalakkhaṇābhāvena paṭikkhipati, pathavīnimittaṁ sandhāya paṭijānāti. **Sabbeva pathavī**ti sabbaṁ taṁ pathavīkasiṇaṁ lakkhaṇapathavīyeva hotīti pucchati. Sakavādī tathā abhāvato paṭikkhipati. **Nanu pathavī atthi, atthi ca koci pathaviṁ pathavito samāpajjatī**ti pucchā sakavādissa. Tassattho—nanu nimittapathavī atthi, atthi ca koci taṁ pathaviṁ pathavitoyeva samāpajjati, na āpato vā tejato vāti. **Pathavī atthī**ti-ādi "yadi yaṁ yathā atthi, taṁ tathā samāpajjantassa ñāṇaṁ viparītaṁ hoti, nibbānaṁ atthi, tampi samāpajjantassa sabbavipariyesasamugghātanaṁ maggañāṇampi te viparītaṁ hotū"ti dassanatthaṁ vuttanti.

Viparītakathāvaṇṇanā.

---

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha yo puggalo sammattaniyāmaṁ okkamissati, taṁ "bhabbo esa dhammaṁ abhisametun"ti yasmā Bhagavā jānāti, tasmā "aniyatassa puthujjanasseva sato puggalassa niyāmagamanāya ñāṇaṁ atthī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **aniyatassā**ti pucchā sakavādissa. Tattha **niyāmagamanāyā**ti niyāmo vuccati maggo, maggagamanāya maggokkamanāyāti attho. Yaṁ panassa ñāṇaṁ disvā Bhagavā "bhabbo ayan"ti jānāti, taṁ sandhāya paṭiññā paravādissa.

Athassa sakavādī ayuttavāditaṁ dīpetuṁ **niyatassā**ti viparītānuyogamāha. Tattha paṭhamapañhe maggena niyatassa aniyāmagamanāya ñāṇaṁ nāma natthīti paṭikkhipati, dutiye natthibhāvena paṭijānāti, tatiye aniyatassa natthīti puṭṭhattā laddhivirodhena paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhameva catutthaṁ katvā niyatassa niyāmagamanādivasena tayo pañhā katā. Tesu paṭhame yasmā ādimaggena niyatassa puna tadatthāya ñāṇaṁ natthi, tasmā paṭikkhipati. Dutiye natthibhāveneva paṭijānāti. Tatiye laddhivirodheneva paṭikkhipati. Puna paṭhamapañhaṁ aṭṭhamaṁ katvā aniyatassa aniyāmagamanādivasena tayo pañhā katā, tesaṁ attho vuttanayeneva veditabbo. Puna paṭhamapañhameva dvādasamaṁ katvā taṁmūlakā **atthi niyāmo**ti-ādayo pañhā katā. Tattha yasmā niyāmagamanāya ñāṇaṁ nāma maggañāṇameva hoti, tasmā taṁ sandhāya **atthi niyāmo**ti vuttaṁ. Itaro pana niyāmoti vutte paṭikkhipati, ñāṇanti vutte paṭijānāti. **Satipaṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. Paccanīkaṁ uttānatthameva. **Gotrabhuno**ti-ādi yena yaṁ appattaṁ, tassa taṁ natthīti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Bhagavā jānātī**ti attano ñāṇabalena jānāti, na tassa niyāmagamanañāṇasabbhāvato. Tasmā iminā kāraṇena patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

---

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. Idāni paṭisambhidākathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "yaṁkiñci ariyānaṁ ñāṇaṁ, sabbaṁ lokuttaramevā"ti gahetvā "sabbaṁ ñāṇaṁ paṭisambhidā"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammutiñāṇa**pañhesu pathavīkasiṇasammutiyaṁ samāpattiñāṇaṁ sandhāya paṭikkhipati, niruttiñāṇaṁ sandhāya paṭijānāti. **Ye keci sammutin**tipañhe puthujjane sandhāya paṭikkhipati. Cetopariyāyapañhesu puthujjanassa ñāṇaṁ sandhāya paṭikkhipati, ariyassa ñāṇaṁ sandhāya paṭijānāti. **Sabbā paññā**tipañhesu kasiṇasamāpattipañhaṁ sandhāya paṭikkhipati, lokuttaraṁ sandhāya paṭijānāti. **Pathavīkasiṇasamāpattin**ti-ādi "yā etesu ettakesu ṭhānesu paññā, kiṁ sabbā sā paṭisambhidā"ti pucchanatthaṁ vuttaṁ.

Tena hi sabbaṁ ñāṇanti yasmā sabbā lokuttarapaññā paṭisambhidā, tasmā sabbanti vacanaṁ sāmaññaphalena[1] saddhiṁ patiṭṭhāpetīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā.

---

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. Idāni sammutiñāṇakathā nāma hoti. Tattha sammutisaccaṁ paramatthasaccanti dve saccāni. Ye pana evaṁ vibhāgaṁ akatvā saccanti vacanasāmaññena sammutiñāṇampi "saccārammaṇamevā"ti vadanti seyyathāpi andhakā[2], te ayuttavādinoti tesaṁ vādavisodhanatthaṁ ayaṁ kathā āraddhā. Tattha **na vattabban**ti pucchā paravādissa, paramatthasaccaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Sammutisaccamhī**ti sammutiṁ anupaviṭṭhe saccamhi. Paccatte vā bhummavacanaṁ, sammutisaccanti attho. **Sammutiñāṇaṁ saccārammaṇaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato naṁ "yadi taṁ avisesena saccārammaṇaññeva, tena ñāṇena dukkhapariññādīni kareyyā"ti codetuṁ **tena ñāṇenā**ti-ādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā.

---

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. Idāni cittārammaṇakathā nāma hoti. Tattha cetopariyāye ñāṇanti vacanamattameva gahetvā "taṁ ñāṇaṁ cittārammaṇamevā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa "yo sarāgādivasena cittaṁ jānāti, tassa rāgādayopi ārammaṇā honti, tasmā na vattabbaṁ taṁ cittārammaṇaññevā"ti codanatthaṁ **nanu atthi kocī**ti-ādi āraddhaṁ. **Phassārammaṇe**ti phassasaṅkhāte ārammaṇe. **Vedanārammaṇe**ti-ādīsupi eseva nayo. Puna **phassārammaṇe ñāṇaṁ na vattabban**ti puṭṭho phassassa

---

1. Vacanasāmaññato chalena (Ka)
2. Andhakānaṁ (Sī, Syā, Ka)

phusanalakkhaṇaṁ manasikaroto phassovārammaṇaṁ[1] hotīti paṭijānāti. **Kiṁ panetaṁ phassapariyāye ñāṇan**ti puṭṭho pana tādisassa suttapadassa abhāvā paṭikkhipati. Vedanādīsupi eseva nayo. Idāni yaṁ nissāya laddhi, tadeva dassetvā laddhiṁ patiṭṭhāpetuṁ **nanu cetopariyāye ñāṇan**ti-ādimāha. Sā panesā vacanamattābhinivasena patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā.

---

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. Idāni anāgatañāṇakathā nāma hoti. Tattha anāgataṁ nāma antarampi atthi, anantarampi. Tesu anantare ekanteneva ñāṇaṁ natthi. Yathā ca anantare, tathā ekavīthi-ekajavanapariyāpannepi. Tattha ye sabbasmimpi anāgate ñāṇaṁ icchanti seyyathāpi andhakā[2], te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yaṁ te anāgate ñāṇaṁ, kiṁ tena anantaraṁ anāgataṁ mūlādivasena jānātī"ti codetuṁ **anāgataṁ mūlato**ti-ādimāha. Tattha **mūlato**ti-ādīni sabbāni kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi yaṁ attano phalaṁ karoti, taṁ tattha mūlayati patiṭṭhātīti **mūlaṁ.** Tato ca taṁ hinoti pavattayatīti **hetu.** Tadeva taṁ nideti "handa naṁ gaṇhathā"ti niyyāteti viyāti **nidānaṁ.** Tato taṁ sambhavatīti **sambhavo.** Pabhavatīti **pabhavo.** Tattha ca taṁ samuṭṭhāti, taṁ vā naṁ samuṭṭhāpetīti **samuṭṭhānaṁ.** Tadeva naṁ āharatīti **āhāro.** Tañcassa apariccajitabbaṭṭhena **ārammaṇaṁ.** Tadeva cetaṁ paṭicca etīti **paccayo.** Tato naṁ samudetīti **samudayo**ti vuccati. Yasmā pana anantaraṁ cittaṁ etehākārehi na sakkā jānituṁ, tasmā **na hevan**ti paṭikkhipati. **Anāgataṁ hetupaccayatan**ti yā anantarānāgate[3] citte hetupaccayatā, taṁ jānāti. Ye tattha dhammā hetupaccayā honti, te jānātīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Gotrabhuno**ti-ādi yasmiṁ anāgate ñāṇaṁ na uppajjati, taṁ sarūpato dassetuṁ vuttaṁ.

---

1. Phassārammaṇaṁ (Syā) 2. Andhakānaṁ (Sī, Syā, Ka) 3. Antarā anāgate (Ka)

Pāṭaliputtassāti suttaṁ yasmiṁ anāgate ñāṇaṁ uppajjati, taṁ dassetuṁ āhaṭaṁ. Yasmā panetaṁ na sabbasmiṁ anāgate ñāṇassa sādhakaṁ, tasmā anāhaṭamevāti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā.

---

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. Idāni paṭuppannañāṇakathā[1] nāma hoti. Tattha yesaṁ "sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesu tampi ñāṇaṁ aniccato diṭṭhaṁ hotī"ti vacanaṁ nissāya "avisesena sabbasmiṁ paccuppanne ñāṇaṁ atthī"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **paṭuppanne**ti[2] pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi avisesena paṭuppanne ñāṇaṁ atthi, khaṇapaccuppannepi tena bhavitabbaṁ. Evaṁ sante dvinnaṁ ñāṇānaṁ ekato abhāvā teneva ñāṇena taṁ jānitabbaṁ hotī"ti codanatthaṁ **tenā**ti anuyogo sakavādissa. Tattha paṭhamapañhe teneva taṁ jānituṁ na sakkāti paṭikkhepo itarassa, dutiyapañhe santatiṁ sandhāya paṭiññā tasseva. Paṭipāṭito bhaṅgaṁ passanto[3] bhaṅgānupassaneneva bhaṅgānupassanāñāṇaṁ passatīti adhippāyo. **Tena ñāṇena taṁ ñāṇaṁ jānātī**ti-ādīsupi eseva nayo. **Tena phassena taṁ phassan**ti-ādīnissa lesokāsanivāraṇatthaṁ vuttāni. Yaṁ panetena laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ **nanu sabbasaṅkhāre**ti-ādi vuttaṁ, tattha nayato taṁ ñāṇaṁ diṭṭhaṁ hoti, na ārammaṇatoti adhippāyena paṭiññā sakavādissa. Tasmā evaṁ patiṭṭhitāpissa laddhi appatiṭṭhitāva hoti.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā.

---

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. Idāni phale ñāṇakathā nāma hoti. Tattha "Buddhāpi sattānaṁ ariyaphalappattiyā dhammaṁ desenti sāvakāpi, iti iminā

---

1. Paccuppannañāṇakathā (Sī, Syā) 2. Paccuppanneti (Sī, Syā) 3. Passantoti (Ka)

sāmaññena Buddhānaṁ viya sāvakānampi tena tena sattena sattabbe phale ñāṇaṁ atthī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **sāvakassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi sāvakassa phale ñāṇaṁ atthi, yathā Buddhā samānepi sotāpattiphale attano ñāṇabalena 'ayaṁ ekabījī, ayaṁ kolaṁkolo, ayaṁ sattakkhattuparamo'ti phalassakataṁ paññāpenti, kiṁ te evaṁ sāvakopī"ti codetuṁ **sāvako phalassa kataṁ paññāpetī**ti āha, itaro paṭikkhipati.

Atthi sāvakassa phalaparopariyattīti-ādi phale ñāṇassa atthitāya paccayapucchānatthaṁ vuttaṁ. Ayañhettha adhippāyo—Buddhānaṁ "idaṁ phalaṁ paraṁ, idaṁ oparan"ti evaṁ phalānaṁ uccāvacabhāvajānanasaṅkhātā phale[1] paropariyatti nāma atthi. Tathā indriyapuggalaparopariyattiyo, tāsaṁ atthitāya tassa tassa puggalassa tesaṁ tesaṁ indriyānaṁ vasena taṁ taṁ phalaṁ jānanti, kiṁ te sāvakassāpi etā paropariyattiyo atthīti.

Atthi sāvakassa khandhapaññattīti-ādīnipi "yadi te sāvakassa Buddhānaṁ viya phale ñāṇaṁ atthi, imā hi pissa paññattīhi bhavitabbaṁ, kimassa tā atthi, sakkoti so etā paññattiyo attano balena jānituṁ vā paññāpetuṁ vā"ti codanatthaṁ vuttāni. **Sāvako Jino**ti-ādi "yadi sāvakassa Buddhānaṁ viya phale ñāṇaṁ atthi, evaṁ sante sveva Jino"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Sāvako anuppannassā**ti pañhepi ayameva nayo. **Aññāṇī**ti pañhe avijjāsaṅkhātassa aññāṇassa vihatattā paṭikkhitto, na panassa Buddhānaṁ viya phale ñāṇaṁ atthi. Tasmā appatiṭṭhitova paravādīvādoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā.

Pañcamo vaggo.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

1. Phalā (Syā)

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. Idāni niyāmakathā nāma hoti. Tattha **niyāmo**ti “bhabbo niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan”ti[1] vacanato ariyamaggo vuccati. Yasmā pana tasmiṁ uppajjitvā niruddhepi puggalo aniyato nāma na hoti, tasmā “so niyāmo niccaṭṭhena asaṅkhato”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tato “yadi so asaṅkhato, evarūpena tena bhavitabban”ti dīpento **nibbānan**ti-ādimāha. Saṁsandanapucchā uttānatthāyeva.

Atthi kecīti-ādi niyāmassa saṅkhatabhāvadīpanatthaṁ vuttaṁ. **Maggo asaṅkhato**tipañhe tassa uppādanirodhabhāvato paṭikkhipatīti. **Niyāmo saṅkhato**tipañhe niruddhepi magge niyāmassa atthitaṁ sandhāya paṭikkhipati. **Sotāpattiniyāmo**ti-ādipañhesupi anulomato ca paṭilomato ca imināva nayena attho veditabbo. **Pañca asaṅkhatānī**ti puṭṭho pañcannaṁ asaṅkhatānaṁ āgataṭṭhānaṁ apassanto paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho catunnaṁ sammattaniyāmānaṁ niyāmavacanato nibbānassa ca asaṅkhatabhāvato paṭijānāti. Micchattaniyāmapañho niyāmavacanamattena asaṅkhatatāya ayuttabhāvadīpanatthaṁ vuttoti.

Niyāmakathāvaṇṇanā.

---

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

448. Idāni paṭiccasamuppādakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Nidānavagge “uppādā vā Tathāgatānaṁ anuppādā vā Tathāgatānaṁ ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā”ti-ādivacanato[2] “paṭiccasamuppādo asaṅkhato”ti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañca Mahisāsakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

---

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 264 piṭṭhe.

449. **Avijjā asaṅkhatā**ti-ādayo pañhā avijjādīnaṁyeva paṭiccasamuppādabhāvadassanatthaṁ vuttā. Yena panatthena tattha ekekaṁ aṅgaṁ "paṭiccasamuppādo"ti vuccati, so Paṭiccasamuppādavibhaṅge vuttoyeva.

451. **Avijjāpaccayā saṅkhārāti yā tattha dhammaṭṭhitatā**ti-ādi yena suttena laddhi patiṭṭhāpitā, tasseva atthadassanena laddhibhindanatthaṁ vuttaṁ. Ayañhettha attho—yā ayaṁ heṭṭhā "ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā"ti vuttā, na sā aññatra avijjādīhi visuṁ ekā atthi, avijjādīnaṁ pana paccayānaṁyevetaṁ nāmaṁ. Uppannepi hi Tathāgate anuppannepi avijjāto saṅkhārā sambhavanti, saṅkhārādīhi ca viññāṇādīni, tasmā "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti yā etasmiṁ pade saṅkhāradhammānaṁ kāraṇaṭṭhena ṭhitatāti dhammaṭṭhitatā, tesaṁyeva ca dhammānaṁ kāraṇaṭṭheneva niyāmatāti dhammaniyāmatāti avijjā vuccati, sā ca asaṅkhatā, nibbānañca asaṅkhatanti pucchati. Paravādī laddhivasena paṭijānitvā puna **dve asaṅkhatānī**ti puṭṭho suttābhāvena paṭikkhipitvā laddhivaseneva paṭijānāti. Sesapadesupi eseva nayo. Heṭṭhā vuttasadisaṁ pana tattha vuttanayeneva veditabbanti.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā.

---

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. Idāni saccakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "cattārimāni bhikkhave tathāni avitathānī"ti[1] suttaṁ nissāya "cattāri saccāni niccāni asaṅkhatānī"ti[2] laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayañhissa adhippāyo—dukkhasamudayamaggesu vatthusaccaṁ saṅkhataṁ, lakkhaṇasaccaṁ asaṅkhataṁ. Nirodhe vatthusaccaṁ nāma natthi, asaṅkhatameva tanti. Tasmā **āmantā**ti āha. Taṁ panassa laddhimattameva. So hi dukkhaṁ vatthusaccaṁ icchati, tathā samudayaṁ maggañca. Yāni pana nesaṁ bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇāni, tāni lakkhaṇasaccaṁ nāmāti, na ca bādhanalakkhaṇādīhi aññāni dukkhādīni nāma atthīti. **Tāṇānī**ti-ādīsu adhippāyo vuttanayeneva veditabbo.

---

1. Saṁ 3. 377 piṭṭhe. 2. Saccāni asaṅkhatānīti (Sī, Syā)

Dukkhasaccanti pañhe laddhivasena lakkhaṇaṁ sandhāya paṭijānāti. **Dukkhan**ti pañhe vatthuṁ sandhāya paṭikkhipati. Ito paraṁ suddhikapañhā ca saṁsandanapañhā ca sabbe Pāḷi-anusāreneva veditabbā. Avasāne laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ āhaṭasuttaṁ atthassa micchā gahitattā anāhaṭasadisamevāti.

Saccakathāvaṇṇanā.

---

4. Āruppakathāvaṇṇanā

455-456. Idāni āruppakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "cattāro āruppā āneñjā"ti vacanaṁ nissāya "sabbepi te dhammā asaṅkhatā"ti laddhi, te sandhāya **Ākāsānañcāyatanan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. Sādhakasuttampi atthaṁ ajānitvā āhaṭattā anāhaṭasadisamevāti.

Āruppakathāvaṇṇanā.

---

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. Idāni nirodhasamāpattikathā nāma hoti. Tattha **nirodhasamāpattī**ti catunnaṁ khandhānaṁ appavatti. Yasmā pana sā kariyamānā kariyati, samāpajjiyamānā samāpajjiyati, tasmā nipphannāti[1] vuccati. Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṁ pana abhāvena na vattabbā "saṅkhatāti vā asaṅkhatā"ti vā. Tattha yesaṁ "yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatā"ti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya **nirodhasamāpattī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Uppādentī**ti-ādi samāpajjanapaṭilābhavaseneva vuttaṁ. Yathā pana rūpādayo asaṅkhatadhamme uppādenti, na tathā taṁ keci uppādenti nāma. **Nirodhā vodānaṁ vuṭṭhānan**ti phalasamāpatti veditabbā. Asaṅkhatā pana

---

1. Niruddhāti (Syā)

taṁ natthiyeva, tasmā paṭikkhipati. **Tena hī**ti yasmā saṅkhatā na hoti, tasmā asaṅkhatāti laddhi. Idaṁ pana asaṅkhatabhāve kāraṇaṁ na hotīti vuttampi avuttasadisamevāti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā.

---

6. Ākāsakathāvaṇṇanā

460-462. Idāni ākāsakathā nāma hoti. Tattha tividho ākāso paricchedākāso, kasiṇugghāṭimākāso, ajaṭākāso. "Tucchākāso"tipi tasseva nāmaṁ. Tesu paricchedākāso saṅkhato, itare dve paññattimattā. Yesaṁ pana "duvidhopi yasmā saṅkhato na hoti, tasmā asaṅkhato"ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ Mahisāsakānañca, te sandhāya **ākāso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ākāsakathāvaṇṇanā.

---

7. Ākāsosanidassanotikathāvaṇṇanā

463-464. Idāni ākāso sanidassanotikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ tāḷacchiddādīsu ñāṇappavattiṁ nissāya "sabbopi ajaṭākāso sanidassano"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **ākāso sanidassano**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi sanidassano, evaṁvidho bhaveyyā"ti codanatthaṁ **rūpanti**-ādi vuttaṁ. **Cakkhuñca paṭiccā**tipañhesu evarūpassa suttassa abhāvena paṭikkhipitvā tulantarikādīnaṁ[1] upaladdhiṁ nissāya paṭijānāti. **Dvinnaṁ rukkhānaṁ antaran**ti ettha rukkharūpaṁ cakkhunā disvā antare rūpābhāvato ākāsanti manodvāraviññāṇaṁ uppajjati, na cakkhuviññāṇaṁ. Sesesupi eseva nayo. Tasmā asādhakametanti.

Ākāso sanidassanotikathāvaṇṇanā.

---

1. Tulānantarikādīnaṁ (Ka)

10. Pathavīdhātusanidassanāti-ādikathāvaṇṇanā

465-470. Idāni pathavīdhātu sanidassanāti-ādikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ pāsāṇa-udakajālarukkhacalanānañceva pañcindriyapatiṭṭhokāsānañca vaṇṇāyatanaṁ kāyaviññattikāle hatthapādādirūpañca disvā "pathavīdhātu-ādayo sanidassanā"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya sabbakathāsu ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ sabbattha Pāḷi-anusārena ceva heṭṭhā vuttanayena ca veditabbanti. **Pathavīdhātu sanidassanā**ti-ādiṁ katvā **kāyakammaṁ sanidassanan**ti pariyosānakathā niṭṭhitā.

Chaṭṭho vaggo.

---

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. Idāni saṅgahitakathā nāma hoti. Tattha yasmā dāmādīhi balibaddādayo viya keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā nāma natthi, tasmā "natthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā, evaṁ sante ekavidhena rūpasaṅgahoti-ādi niratthakan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva Siddhatthikānañca, te sandhāya aññenatthena saṅgahabhāvaṁ dassetuṁ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Idāni yenatthena saṅgaho labbhati, taṁ dassetuṁ **nanu atthi keci dhammā**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yā panesā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ **yathā dāmena vā**ti-ādikā upamā āhaṭā, sakavādinā taṁ anabhinanditvā appaṭikkositvā "hañci dāmena vā"ti tassa laddhi bhinnāti veditabbā. Ayañhettha attho—yadi te dāmādīhi balibaddādayo saṅgahitā nāma, atthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitāti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Idāni sampayuttakathā nāma hoti. Tattha yasmā tilamhi telaṁ viya na vedanādayo saññādīsu anupaviṭṭhā, tasmā "natthi keci dhammā kehici dhammehi sampayuttā, evaṁ sante ñāṇasampayuttanti-ādi niratthakaṁ hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaññeva[1], te sandhāya aññenevatthena sampayuttataṁ dassetuṁ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthameva. Yo panesa paravādinā "yathā tilamhi telan"ti-ādiko upamāpañho āhaṭo, so yasmā vedanāsaññānaṁ viya tilatelānaṁ lakkhaṇato nānattavavatthānaṁ natthi. Sabbesupi hi tila-aṭṭhitacesu tiloti vohāramattaṁ, teneva tilaṁ nibbattetvā gahite purimasaṇṭhānena tilo nāma na paññāyati, tasmā anāhaṭasadisova hotīti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā.

---

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Idāni cetasikakathā nāma hoti. Tattha yasmā phassikādayo nāma natthi, tasmā "cetasikenāpi na bhavitabbaṁ, iti natthi cetasiko dhammo"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaṁ te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sahajāto**ti sampayuttasahajātaṁ sandhāya vuttaṁ. **Phassikā**ti tādisaṁ vohāraṁ apassantassa pucchā paravādissa, kiṁ vohārena, yathā cittanissitakoti cetasiko, evaṁ sopi phassanissitattā phassikoti vutte doso natthīti paṭiññā sakavādissa. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Cetasikakathāvaṇṇanā.

---

1. Rājagirikānañceva siddhatthikānañca (Syā)

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. Idāni dānakathā nāma hoti. Tattha dānaṁ nāma tividhaṁ cāgacetanāpi viratipi deyyadhammopi. "Saddhā hiriyaṁ kusalañca dānan"ti[1] āgataṭṭhāne cāgacetanā dānaṁ. "Abhayaṁ detī"ti[2] āgataṭṭhāne virati. "Dānaṁ ceti annaṁ pānan"ti āgataṭṭhāne deyyadhammo. Tattha cāgacetanā "deti vā deyyadhammaṁ, denti vā etāya deyyadhamman"ti dānaṁ. Virati avakhaṇḍanaṭṭhena lavanaṭṭhena vā dānaṁ. Sā hi uppajjamānā bhayabheravādisaṅkhātaṁ dussīlyacetanaṁ dāti khaṇḍeti lunāti vāti dānaṁ. Deyyadhammo diyyatīti dānaṁ. Evametaṁ tividhampi atthato cetasiko ceva dhammo deyyadhammo cāti duvidhaṁ hoti. Tattha yesaṁ "cetasikova dhammo dānaṁ, na deyyadhammo"ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaṁ, te sandhāya **cetasiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ deyyadhammavasena codetuṁ **labbhā**ti pucchā sakavādissa, annādīni viya so na sakkā dātunti paṭikkhepo itarassa. Puna daḷhaṁ katvā puṭṭhe "abhayaṁ detī"ti suttavasena paṭiññā tasseva. Phassapañhādīsu pana phassaṁ[3] detīti-ādivohāraṁ apassanto paṭikkhipateva.

479. **Aniṭṭhaphalan**ti-ādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṁ vuttaṁ. Na hi acetasiko annādidhammo āyatiṁ vipākaṁ deti, iṭṭhaphalabhāvaniyamanatthaṁ panetaṁ vuttanti veditabbaṁ. Ayampi hettha adhippāyo—yadi acetasiko annādidhammo dānaṁ bhaveyya, hitacittena aniṭṭhaṁ akantaṁ bhesajjaṁ dentassa nimbabījādīhi viya nimbādayo aniṭṭhameva phalaṁ nibbatteyya. Yasmā panettha hitapharaṇacāgacetanā dānaṁ, tasmā aniṭṭhepi deyyadhamme dānaṁ iṭṭhaphalameva hotīti.

Evaṁ paravādinā cetasikadhammassa dānabhāve patiṭṭhāpite sakavādī itarena pariyāyena deyyadhammassa dānabhāvaṁ sādhetuṁ **dānaṁ iṭṭhaphalaṁ vuttaṁ Bhagavatā**ti-ādimāha. Paravādī pana cīvarādīnaṁ iṭṭhavipākataṁ apassanto paṭikkhipati. Suttasādhanaṁ paravādīvādepi yujjati sakavādīvādepi, na pana ekenatthena. Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittaṁ. Tasmā **tena hi na vattabban**ti iṭṭhaphalabhāveneva na vattabbatā

1. Aṁ 3. 68 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 76 piṭṭhe. 3. Pana na phassaṁ (Ka)

yujjati, dātabbaṭṭhena pana deyyadhammo dānameva. Dvinnañhi dānānaṁ saṅkarabhāvamocanatthameva ayaṁ kathāti.

Dānakathāvaṇṇanā.

---

5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā

483. Idāni paribhogamayapuññakathā nāma hoti. Tattha "tesaṁ divā ca ratto ca, sadā puññaṁ pavaḍḍhatī"ti[1] ca "yassa bhikkhave bhikkhu cīvaraṁ paribhuñjamāno"ti[2] ca evamādīni suttāni ayoniso gahetvā yesaṁ "paribhogamayaṁ nāma puññaṁ atthī"ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikasammitiyānaṁ, te sandhāya **paribhogamayan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "puññaṁ nāma phassādayo kusalā dhammā, na tato paraṁ, tasmā phassādīhi te vaḍḍhitabban"ti codetuṁ **paribhogamayo phasso**ti-ādi āraddhaṁ. Taṁ sabbaṁ itarena tesaṁ avaḍḍhanato paṭikkhittaṁ. **Latāviyā**ti-ādīni "kiriyāya vā bhāvanāya vā vināpi yathā latādīni sayameva vaḍḍhanti, kiṁ te evaṁ vaḍḍhantī"ti codanatthaṁ vuttāni. Tathā panassa avaḍḍhanato **na hevā**ti paṭikkhittaṁ.

484. **Na samannāharatī**ti pañhe paṭiggāhakānaṁ paribhogena purimacetanā vaḍḍhati, evaṁ taṁ hoti puññanti laddhivasena paṭijānāti. Tato **anāvaṭṭentassā**ti-ādīhi puṭṭho dāyakassa cāgacetanaṁ sandhāya paṭikkhipati. Tattha **anāvaṭṭentassā**ti[3] dānacetanāya purecārikena āvajjanena bhavaṅgaṁ anāvaṭṭentassa aparivaṭṭentassa[4]. **Anābhogassā**ti nirābhogassa. **Asamannāharantassā**ti na samannāharantassa. Āvajjanañhi bhavaṅgaṁ vicchinditvā attano gatamagge uppajjamānaṁ dānacetanaṁ samannāharati nāma. Evaṁkiccena iminā cittena asamannāharantassa puññaṁ hotīti pucchati. **Amanasikarontassā**ti manaṁ akarontassa. Āvajjanena hi[5] tadanantaraṁ uppajjamānaṁ manaṁ karoti nāma, evaṁ akarontassāti attho. Upayogavacanasmiñhi etaṁ bhummaṁ. **Acetayantassā**ti cetanaṁ anuppādentassa.

---

1. Saṁ 1. 31 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 365 piṭṭhe. 3. Anāvajjentassāti (Syā)
4. Aparivajjentassa (Syā) 5. Āvajjanañhi (Syā)

Apatthentassāti patthanāsaṅkhātaṁ kusalacchandaṁ akarontassa. **Appaṇidahantassā**ti dānacetanāvasena cittaṁ aṭṭhapentassāti attho. **Nanu āvaṭṭentassā**ti vāre **ābhogassā**ti ābhogavato. Atha vā ābhogā assa[1], ābhogassa vā anantaraṁ taṁ puññaṁ hotīti attho.

485. **Dvinnaṁ phassānan**ti-ādīsupi ekakkhaṇe dāyakassa dvinnaṁ phassādīnaṁ abhāvā paṭikkhipati, dāyakassa ca paribhuñjantassa cāti ubhinnaṁ phassādayo sandhāya paṭijānāti. Apicassa pañcannaṁ viññāṇānaṁ samodhānaṁ hotīti laddhi, tassāpi vasena paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī pariyāyassa dvāraṁ pidahitvā ujuvipaccanīkavasena codetuṁ **kusalā**dipañhaṁ pucchati. Tatrāpi kusalākusalānaṁ ekassekakkhaṇe sampayogābhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati. Paribhogamayaṁ pana cittavippayuttaṁ uppajjatīti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī suttena niggaṇāti.

486. Suttasādhane ārāmaropakādīnaṁ anussaraṇapaṭisaṅkharaṇādivasena antarantarā uppajjamānaṁ puññaṁ sandhāya **sadā puññaṁ pavaḍḍhatī**ti vuttaṁ. **Appamāṇo tassa puññābhisando**ti idaṁ[2] appamāṇavihārino dinnapaccayattā ca "evarūpo me cīvaraṁ paribhuñjatī"ti anumodanavasena ca vuttaṁ, taṁ so **paribhogamayan**ti sallakkheti. Yasmā pana paṭiggāhakena paṭiggahetvā aparibhuttepi deyyadhamme puññaṁ hotiyeva, tasmā sakavādīvādova balavā, tattha paṭiggāhakena paṭiggahiteti attho daṭṭhabbo. Sesaṁ uttānatthamevāti.

Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā.

---

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. Idāni ito dinnakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "ito dinnena yāpenti, petā kālaṅkatā tahin"ti[3] vacanaṁ nissāya "yaṁ ito cīvarādi dinnaṁ, teneva yāpentī"ti laddhi seyyathāpi Rājagirikasiddhatthikānaṁ, te sandhāya **ito dinnenā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā

---

1. Ābhogo assa (Sī, Syā) 2. Idampi (Syā) 3. Khu 2. 129 piṭṭhe.

itarassa. Puna cīvarādivasena anuyutto paṭikkhipati. **Añño aññassa kārako**ti aññassa vipākadāyakānaṁ kammānaṁ añño kārako, na attanāva attano kammaṁ karotīti vuttaṁ hoti. Evaṁ puṭṭho pana itaro suttavirodhabhayena paṭikkhipati. **Dānaṁ dentan**ti dānaṁ dadamānaṁ disvāti attho. Tattha yasmā attano anumoditattā ca tesaṁ tattha bhogā uppajjanti, tasmāssa iminā kāraṇena laddhiṁ patiṭṭhapentassāpi[1] appatiṭṭhitāva hoti. Na hi te ito dinneneva vatthunā[2] yāpenti. Sesesupi suttasādhanesu eseva nayoti.

Ito dinnakathāvaṇṇanā.

---

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. Idāni pathavī kammavipākotikathā nāma hoti. Tattha yasmā "atthi issariyasaṁvattaniyaṁ kammaṁ, ādhipaccasaṁvattaniyaṁ kamman"ti ettha issarānaṁ bhāvo issariyaṁ nāma, adhipatīnañca bhāvo ādhipaccaṁ nāma[3], pathavissariya-ādhipaccasaṁvattanikañca kammaṁ atthīti vuttaṁ, tasmā yesaṁ "pathavī kammavipāko"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **pathavī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyā**ti-ādi kammavipākasabhāvadassanavasena vuttaṁ. "Phasso hotī"ti-ādinā nayena niddiṭṭhesu vipākesu phasso sukhavedanīyādibhedo hoti. So ca saññādayo ca sukhavedanādīhi sampayuttā, vedanādayo saññādīhi, sabbepi sārammaṇā, atthi ca nesaṁ purecārika-āvaṭṭanādisaṅkhātaṁ āvajjanaṁ, kammapaccayabhūtā cetanā, yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanā, paṇidhānavasena pavattā mūlataṇhā, kiṁ te evarūpā pathavīti pucchati. Itaro paṭikkhipati. Paṭilomapucchādīni uttānatthāneva.

493. **Kammavipāko paresaṁ sādhāraṇo**ti pañhe phassādayo sandhāya paṭikkhipati, kammasamuṭṭhānaṁ rūpañca pathavī-ādīnaṁyeva ca sādhāraṇabhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. **Asādhāraṇamaññesan**ti suttaṁ parasamayato

---

1. Laddhi patiṭṭhapentiyāpi (Ka) 2. Dinnāneva vatthūni (Ka)
3. Issarānaṁ issariyaṁ nāma, adhipatīnañca ādhipaccaṁ nāma, (Sī, Ka)

āharitvā dassitaṁ. **Sabbe sattā pathaviṁ paribhuñjantī**ti pañhe pathaviṁ anissite sandhāya paṭikkhipati, nissite sandhāya paṭijānāti. **Pathaviṁ aparibhuñjitvā parinibbāyantī**ti pañhe āruppe parinibbāyantānaṁ vasena paṭijānāti. **Kammavipākaṁ akhepetvā**ti idaṁ parasamayavasena vuttaṁ. Kammavipākañhi khepetvāva parinibbāyantīti tesaṁ laddhi. Sakasamaye pana katokāsassa kammassa uppannaṁ vipākaṁ akhepetvā parinibbānaṁ natthi. Tesañca laddhiyā pathavī sādhāraṇavipākattā uppannavipākoyeva hoti, taṁ vipākabhāvena ṭhitaṁ akhepetvā parinibbānaṁ na yujjatīti codetuṁ vaṭṭati. Itaro laddhivasena paṭikkhipati. **Cakkavattisattassa kammavipākan**ti pañhe asādhāraṇaṁ phassādiṁ sandhāya paṭikkhipati, sādhāraṇaṁ sandhāya paṭijānāti. Pathavīsamuddasūriyacandimādayo hi sabbesaṁ sādhāraṇakammavipākoti tesaṁ laddhi.

494. **Issariyasaṁvattaniyan**ti ettha issariyaṁ nāma bahudhanatā, ādhipaccaṁ nāma sesajane attano vase vattetvā tehi garukātabbaṭṭhena adhipatibhāvo. Tattha kammaṁ paṭilābhavasena taṁsaṁvattanikaṁ nāma hoti, na janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakametanti.

Pathavī kammavipākotikathāvaṇṇanā.

---

8. Jarāmaraṇaṁvipākotikathāvaṇṇanā

495. Idāni jarāmaraṇaṁ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "atthi dubbaṇṇasaṁvattaniyaṁ kammaṁ appāyukasaṁvattaniyaṁ kamman"ti ettha dubbaṇṇatā nāma jarā, appāyukatā nāma maraṇaṁ, taṁsaṁvattaniyañca kammaṁ atthi. Tasmā jarāmaraṇaṁ vipākoti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Paṭilomapañhe **anārammaṇan**ti rūpadhammānaṁ tāga anārammaṇameva, arūpānaṁ pana jarāmaraṇaṁ sampayogalakkhaṇābhāvā anārammaṇameva.

496. **Akusalānaṁ dhammānaṁ jarāmaraṇaṁ akusalānaṁ dhammānaṁ vipāko**ti pañhe jarāmaraṇena nāma aniṭṭhavipākena bhavitabbanti laddhiyā

paṭijānāti. Teneva kāraṇena kusalānaṁ dhammānaṁ jarāmaraṇassa kusalavipākataṁ paṭikkhipati, parato cassa akusalavipākataññeva paṭijānāti.

Kusalānañca akusalānañcāti pucchāvasena ekato kataṁ, ekakkhaṇe pana taṁ natthi. Abyākatānaṁ avipākānaṁ jarāmaraṇaṁ vipākoti vattabbatāya pariyāyo natthi, tasmā abyākatavasena **pucchā na katā.**

497. **Dubbaṇṇasaṁvattaniyan**ti ettha dubbaṇṇiyaṁ nāma aparisuddhavaṇṇatā, appāyukatā nāma āyuno ciraṁ pavattituṁ asamatthatā. Tattha akusalakammaṁ kammasamuṭṭhānassa dubbaṇṇarūpassa kammapaccayo hoti, asadisattā panassa taṁvipāko na hoti. Utusamuṭṭhānādino[1] pana taṁpaṭilābhavasena āyuno ca upacchedakavasena paccayo hoti. Evametaṁ pariyāyena taṁsaṁvattanikaṁ nāma hoti, na vipākaphassādīnaṁ viya janakavasena, tasmā vipākabhāve asādhakaṁ. Sesamettha heṭṭhā vuttasadisamevāti.

Jarāmaraṇaṁ vipākotikathāvaṇṇanā

---

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

498. Idāni ariyadhammavipākakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ kilesappahānamattameva sāmaññaphalaṁ, na cittacetasikā dhammāti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **natthi ariyadhammavipāko**ti pucchā sakavādissa. Tattha **ariyadhammavipāko**ti maggasaṅkhātassa ariyadhammassa vipāko. Kilesakkhayamattaṁ ariyaphalanti laddhiyā paṭiññā itarassa. **Sāmaññan**ti samaṇabhāvo, maggassetaṁ nāmaṁ. "Sāmaññañca vo bhikkhave desessāmi sāmaññaphalañcā"ti[2] hi vuttaṁ. Brahmaññepi eseva nayo.

Sotāpattiphalaṁ na vipākoti-ādīsu sotāpattimaggādīnaṁ apacayagāmitaṁ sandhāya ariyaphalānaṁ navipākabhāvaṁ paṭijānāti, dānaphalādīnaṁ

---

1. Utusamuṭṭhānādibhedena (Sī, Ka) 2. Sāmaññaphalāni cāti (Saṁ 3. 20 piṭṭhe)

paṭikkhipati. So hi Ācayagāmittikassa evaṁ atthaṁ dhāreti—vipākasaṅkhātaṁ ācayaṁ gacchanti, taṁ vā ācinantā gacchantīti ācayagāmino, vipākaṁ apacinantā gacchantīti apacayagāminoti. Tasmā evaṁ paṭijānāti ca paṭikkhipati ca.

500. **Kāmāvacaraṁ kusalaṁ savipākaṁ ācayagāmī**ti-ādikā pucchā paravādissa, paṭiññā ca paṭikkhepo ca sakavādissa. Lokiyañhi kusalaṁ vipākacutipaṭisandhiyo[1] ceva vaṭṭañca ācinantaṁ gacchatīti ācayagāmi, lokuttarakusalaṁ cutipaṭisandhiyo ceva vaṭṭañca apacinantaṁ gacchatīti apacayagāmi. Evametaṁ savipākameva hoti, na apacayagāmivacanamattena avipākaṁ. Imamatthaṁ sandhāyettha sakavādino paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbāti.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā.

---

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Idāni vipāko vipākadhammadhammotikathā nāma hoti. Tattha yasmā vipāko vipākassa aññamaññādipaccayavasena paccayo hoti, tasmā vipākopi vipākadhammadhammoti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Tassa vipāko**ti tassa vipākadhammadhammassa vipākassa yo vipāko, sopi te vipākadhammadhammo hotīti pucchati. Itaro āyatiṁ vipākadānābhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṁ sandhāya paṭijānāti. Evaṁ sante panassa kusalākusalassa viya tassāpi vipākassa vipāko, tassāpi vipākoti vaṭṭānupacchedo āpajjatīti puṭṭho samayavirodhabhayena paṭikkhipati.

Vipākoti vāti-ādimhi vacanasādhane pana yadi vipākassa vipākadhammadhammena ekatthatā bhaveyya, kusalākusalābyākatānaṁ ekatthataṁ āpajjeyyāti paṭikkhipati. **Vipāko ca vipākadhammadhammo cā**ti

---

1. Kusalavipākaṁ cutipaṭisandhiyo (sabbattha)

ettha ayaṁ adhippāyo—so hi catūsu vipākakkhandhesu ekekaṁ aññamaññapaccayādīsu paccayaṭṭhena vipākadhammadhammataṁ paccayuppannaṭṭhena ca vipākaṁ maññamāno "vipāko vipākadhammadhammo"ti puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī "yasmā tayā ekakkhaṇe catūsu khandhesu vipāko vipākadhammadhammopi anuññāto, tasmā tesaṁ sahagatādibhāvo āpajjatī"ti codetuṁ evamāha. Itaro kusalākusalasaṅkhātaṁ[1] vipākadhammadhammaṁ sandhāya paṭikkhipati. **Taññeva akusalan**ti yadi te vipāko vipākadhammadhammo, yo akusalavipāko, so akusalaṁ āpajjati. Kasmā? Vipākadhammadhammena ekattā. **Taññeva kusalan**ti-ādīsupi eseva nayo.

502. **Aññamaññapaccayā**ti idaṁ sahajātānaṁ paccayamattavasena vuttaṁ, tasmā asādhakaṁ. Mahābhūtānampi ca aññamaññapaccayathā vuttā, na ca tāni vipākāni, na ca vipākadhammadhammānīti.

Vipāko vipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā.

Sattamo vaggo.

---

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Idāni chagatikathā nāma hoti. Tattha Asurakāyena saddhiṁ cha gatiyoti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ sakavādī "pañca kho panimā Sāriputta gatiyo"ti[2] lomahaṁsanapariyāye paricchinnānaṁ gatīnaṁ vasena codetuṁ **nanu pañca gatiyo**ti-ādimāha. Itaro suttavirodhabhayena paṭijānāti. Kasmā pana sakavādī cha gatiyo na sampaṭicchati, nanu "catūhāpāyehi ca vippamutto"ti ettha Asurakāyopi gahitoti. Saccaṁ gahito, na panesā gati. Kasmā? Visuṁ abhāvato. Asurakāyasmiñhi Kālakañcikā Asurā petagatiyā

---

1. Kusalasaṅkhātaṁ (Syā)

2. Ma 1. 106 piṭṭhe.

saṅgahitā, Vepacittiparisā devagatiyā, asurakāyoti visuṁ ekā gati nāma natthi.

Idāni etameva atthaṁ dassetuṁ **nanu Kālakañcikā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā bībhacchā virūpā duddassikā. **Samānabhogā**ti sadisamethunasamācārā. **Samānāhārā**ti sadisakheḷasiṅghāṇikapubbalohitādi-āhārā. **Samānāyukā**ti sadisa-āyuparicchedā. **Āvāhavivāhan**ti kaññāgahaṇañceva kaññādānañca. Sukkapakkhe **samānavaṇṇā**ti sadisarūpasaṇṭhānā abhirūpā pāsādikā dassanīyā pabhāsampannā. **Samānabhogā**ti sadisapañcakāmaguṇabhogā. **Samānāhārā**ti sadisasudhābhojanādi-āhārā. Sesaṁ vuttanayameva. **Nanu atthi asurakāyo**ti idaṁ asurakāyasseva sādhakaṁ. Tassa pana visuṁ gatiparicchedābhāvena na gatisādhakanti.

Chagatikathāvaṇṇanā.

---

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Idāni antarābhavakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "antarā parinibbāyī"ti suttapadaṁ ayoniso gahetvā "antarābhavo nāma atthi, yattha satto dibbacakkhuko viya adibbacakkhuko, iddhimā viya aniddhimā mātāpitisamāgamañceva utusamayañca olokayamāno sattāhaṁ vā atirekasattāhaṁ vā tiṭṭhatī"ti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **atthī**ti pucchā sakavādissa, laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā itarassa. Atha naṁ ye ca Bhagavatā tayo bhavā vuttā, tesaṁ vasena codetuṁ **kāmabhavo**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ adhippāyo—yadi te antarābhavo nāma koci bhavo atthi, tena kāmabhavādīnaṁyeva aññatarena bhavitabbaṁ pañcavokārabhavādinā[1] viya, tena taṁ pucchāmi "kiṁ te ayaṁ antarābhavo nāma kāmabhavo, udāhu rūpabhavo arūpabhavo vā"ti. Itaro tathā anicchanto sabbaṁ paṭikkhipati. **Kāmabhavassa cā**ti-ādi yadi antarābhavo nāma atthi, imesaṁ bhavānaṁ antarā dvinnaṁ sīmānaṁ

---

1. Pañcavokārabhavādīnaṁ (Ka)

sīmantarikā viya bhaveyyāti codetuṁ āraddhaṁ. Paravādī pana tathā anicchanto sabbapañhe paṭikkhipati kevalaṁ laddhiyā, na sahadhammena. Teneva naṁ sakavādī no vata reti paṭisedheti.

506. **Pañcamī sā yonī**ti-ādīnipi yathāparicchinnayoni-ādīsu so samodhānaṁ na gacchati, atha tena tato tato atirekena bhavitabbanti codetuṁ vuttāni. **Antarābhavūpagaṁ kamman**ti yadi sopi eko bhavo, yathā kāmabhavūpagādīni kammāni atthīti Satthārā vibhajitvā dassitāni, evaṁ tadupagenāpi kammena bhavitabbanti codanatthaṁ vuttaṁ. Yasmā pana parasamaye antarābhavūpagaṁ nāma pāṭiyekkaṁ kammaṁ natthi, yaṁ yaṁ bhavaṁ upapajjissati, tadupageneva kammena antarābhave nibbattatīti tesaṁ laddhi, tasmā nahevanti paṭikkhittaṁ. **Atthi antarābhavūpagā sattā**ti puṭṭhopi kāmabhavūpagāyeva[1] nāma teti laddhiyā paṭikkhipati. **Jāyantī**ti-ādīni puṭṭhopi tattha jātijarāmaraṇāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchanto paṭikkhipati. Rūpādivasena puṭṭhopi yasmā antarābhavasattassa anidassanaṁ rūpaṁ, vedanādayopi aññesaṁ viya na oḷārikāti tassa laddhi, tasmā paṭikkhipati. Imināva kāraṇena pañcavokārabhavabhāvepi paṭikkhepo veditabbo.

507. Idāni **kāmabhavo bhavo gatī**ti-ādi bhavasaṁsandanaṁ nāma hoti. Tatrāyaṁ adhippāyo—yadi te antarābhavo nāma koci bhavo[2] bhaveyya, yathā kāmabhavādīsu bhavagati-ādibhedo labbhati, tathā tatrāpi labbhetha. Yathā vā tattha na labbhati, tathā imesupi na labbhetha. Samānasmiñhi bhavabhāve etesvevesa vibhāgo atthi, na itarasminti ko ettha visesahetūti. Itaro puna laddhimattavasena taṁ taṁ paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

508. **Sabbesaññeva sattānaṁ atthi antarābhavo**ti puṭṭho yasmā nirayūpaga-asaññasattūpaga-arūpūpagānaṁ antarābhavaṁ na icchati, tasmā paṭikkhipati. Teneva kāraṇena paṭilome[3] paṭijānāti. **Ānantariyassā**ti[4] ādi yesaṁ so antarābhavaṁ na icchati, te tāva

---

1. Kāmabhavarūpabhavūpagāyeva (Ka)
2. Gatibhavo (Sī, Ka)
3. Paṭilomena (Syā)
4. Anantarikassāti (Sī, Syā, Ka)

vibhajitvā dassetuṁ vuttaṁ. Taṁ sabbaṁ Pāḷi-anusāreneva veditabbaṁ saddhiṁ suttasādhanenāti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā.

---

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Idāni kāmaguṇakathā nāma hoti. Tattha sakasamaye tāva **kāmadhātū**ti vatthūkāmāpi vuccanti kilesakāmāpi kāmabhavopi. Etesu hi vatthukāmā kamanīyaṭṭhena kāmā, sabhāvanissattasuññataṭṭhena dhātūti kāmadhātu. Kilesakāmā kamanīyaṭṭhena ceva kamanaṭṭhena ca kāmā, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Kāmabhavo kamanīyaṭṭhena kamanaṭṭhena vatthukāmapavattidesaṭṭhenāti tīhi kāraṇehi kāmo, yathāvuttenevatthena dhātūti kāmadhātu. Parasamaye pana "pañcime bhikkhave kāmaguṇā"ti vacanamattaṁ nissāya pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti gahitaṁ, tasmā yesaṁ ayaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya kāmadhātunānattaṁ bodhetuṁ[1] **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. **Nanu atthī**ti-ādi kilesakāmadassanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **tappaṭisaṁyutto**ti kāmaguṇapaṭisaṁyutto, kāmaguṇārammaṇoti attho. **No ca vata re vattabbe pañcevā**ti imesu tappaṭisaṁyuttachandādīsu sati pañceva kāmaguṇā kāmadhātūti na vattabbaṁ. Etepi hi chandādayo kamanīyaṭṭhena kāmā ca dhātu cātipi kāmadhātu, kamanaṭṭhena kāmasaṅkhātā dhātūtipi kāmadhātūti attho.

Manussānaṁ cakkhunti-ādi vatthukāmadassanatthaṁ vuttaṁ. Tattha paravādī channampi āyatanānaṁ vatthukāmabhāvena nakāmadhātubhāvaṁ paṭikkhipitvā puna manoti puṭṭho mahaggatalokuttaraṁ sandhāya nakāmadhātubhāvaṁ paṭijānāti. Yasmā pana sabbopi tebhūmakamano kāmadhātuyeva, tasmā naṁ sakavādī suttena niggaṇhāti.

---

1. Codetuṁ (Syā)

511. **Kāmaguṇā bhavo**ti-ādi bhavassa kāmadhātubhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Yasmā pana kāmaguṇamatte bhavoti vohāro natthi, tasmā paravādī nahevāti paṭikkhipati. **Kāmaguṇūpagaṁ kamman**ti-ādi sabbaṁ kāmaguṇamattassa nakāmadhātubhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Kāmadhātusaṅkhātakāmabhavūpagameva hi kammaṁ atthi, kāmabhavūpagā eva ca sattā honti. Tattha jāyanti jiyanti miyanti cavanti upapajjanti, na kāmaguṇesūti iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā.

---

4. Kāmakathāvaṇṇanā

513-514. Idāni kāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "pañcime bhikkhave kāmaguṇā"ti vacanamattaṁ nissāya rūpāyatanādīni pañcevāyatanāni kāmāti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, tesaṁ kilesakāmasseva nippariyāyena kāmabhāvaṁ dassetuṁ **pañcevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kāmakathāvaṇṇanā.

---

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Idāni rūpadhātukathā nāma hoti. Tattha "rūpino dhammā rūpadhātu nāmā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **rūpino**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ sakavādī yasmā rūpadhātu nāma rūpabhavo, na rūpamattameva, tasmā tenatthena codetuṁ **rūpadhātū**ti-ādimāha. Taṁ sabbaṁ kāmaguṇakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Sāva kāmadhātū**ti puṭṭho bhūmiparicchedena virodhaṁ passamāno paṭikkhipati. Puna daḷhaṁ katvā puṭṭho attano laddhivasena paṭijānāti. Evaṁ sante pana dvīhi bhavehi samannāgatatā āpajjati, tena taṁ sakavādī **kāmabhavena cā**ti-ādimāha. Itaro ekassa dvīhi samannāgatābhāvato paṭikkhipatīti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. Arūpadhātukathāyapi imināvupāyena attho veditabbo. Arūpadhammesu pana vedanākkhandhameva gahetvā vedanā bhavoti-ādinā nayenettha desanā katā. Tattha kiṁ te arūpino dhammāti saṅkhaṁ gatā vedanādīsu aññatarā hotīti evamattho daṭṭhabbo. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā.

---

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. Idāni rūpadhātuyā āyatanakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "rūpī manomayo sabbaṅgapaccaṅgī ahīnindriyo"ti[1] suttaṁ nissāya brahmakāyikānaṁ ghānādinittānipi āyatanānevāti kappetvā saḷāyataniko tesaṁ attabhāvoti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **saḷāyatanikoti** pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṁ yaṁ tattha āyatanaṁ natthi, tassa vasena codetuṁ **atthi tattha ghānāyatananti**-ādi āraddhaṁ. Tato paravādī yaṁ tattha ajjhattikānaṁ tiṇṇaṁ āyatanānaṁ ghānādikaṁ saṇṭhānanimittaṁ, tadeva āyatananti laddhiyā paṭijānāti. Bāhirānaṁ gandhāyatanādīnaṁ vasena puṭṭho ghānappasādādayo tattha na icchati, tasmā tesaṁ gocaraṁ paṭisedhento paṭikkhipati. Paṭilomapañhasaṁsandanapañhesupi imināvupāyena attho veditabbo.

521. Atthi tattha ghānāyatanaṁ atthi gandhāyatanaṁ tena ghānena taṁ gandhaṁ ghāyatīti tasmiṁyeva parasamaye ekacce ācariye sandhāya vuttaṁ. Te kira tattha cha ajjhattikāni āyatanāni paripuṇṇāni icchanti, āyatanena ca nāma sakiccakena bhavitabbanti tehi ghānādīhi te gandhādayo ghāyanti sāyanti phusantītipi icchanti. Taṁ laddhiṁ sandhāya paravādī āmantāti paṭijānāti.

---

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

522. **Atthi tattha mūlagandho**ti-ādīni pana puṭṭho atthibhāvaṁ sādhetuṁ asakkonto paṭikkhipati. **Nanu atthi tattha ghānanimittan**ti-ādi saṇṭhānamattasseva sādhakaṁ, na āyatanassa, tasmā udāhaṭampi anudāhaṭasadisamevāti.

Rūpadhātuyā āyatanakathāvaṇṇanā.

---

8. Arūpe rūpakathāvaṇṇanā

524-526. Idāni arūpe rūpakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "viññāṇapaccayā nāmarūpan"ti vacanato āruppabhavepi oḷārikarūpā nissaṭaṁ sukhumarūpaṁ atthīti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **atthi rūpan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arūpe rūpakathāvaṇṇanā.

---

9. Rūpaṁ kammantikathāvaṇṇanā

527-537. Idāni rūpaṁ kammantikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ kāyavacīviññattisaṅkhātaṁ rūpameva kāyakammaṁ vacīkammaṁ nāma, tañca kusalasamuṭṭhānaṁ kusalaṁ, akusalasamuṭṭhānaṁ akusalanti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **kusalena cittena samuṭṭhitan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ sace taṁ kusalaṁ, yvāyaṁ sārammaṇādibhedo kusalassa labbhati, atthi te so tassāti codetuṁ **sārammaṇan**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **patthanā paṇidhī**ti cetanāyevetaṁ vevacanaṁ. Kusalacetanāyeva hi pakappayamānā patthanāti, pakappanavasena ṭhitattā paṇidhīti ca vuccati. Parato pana **kusalena cittena samuṭṭhitā vedanā saññā cetanā saddhā**ti-ādīsu vedanādīnaññeva cettha patthanā paṇidhīti labbhati, na cetanāya. Kasmā? Dvinnaṁ cetanānaṁ ekato abhāvā, sotapatitattā pana evaṁ tanti gatāti veditabbā. **Rūpāyatanan**ti-ādi purimavāre "sabbantaṁ kusalan"ti saṁkhittassa pabhedadassanatthaṁ

vuttaṁ. Sesā saṁsandananayā, vacīkammakathā, "akusalena cittena samuṭṭhitan"ti-ādividhānañca sabbaṁ Pāḷi-anusāreneva veditabbaṁ. **Asucī**ti panettha sukkaṁ adhippetaṁ. Suttasādhanaṁ uttānatthameva.

Rūpaṁ kammantikathāvaṇṇanā.

---

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. Idāni jīvitindriyakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ jīvitindriyaṁ nāma cittavippayutto arūpadhammo, tasmā rūpajīvitindriyaṁ natthīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Natthi rūpīnaṁ dhammānaṁ āyū**ti pañhe upādinnarūpānampi tiṇakaṭṭhādīnampi santānavasena pavattimeva āyu ṭhiti yapanā yāpanā iriyanā vattanā pālanāti icchati, tasmā paṭikkhipati. **Atthī**ti pañhepi iminā kāraṇena paṭijānāti. **Atthi arūpajīvitindriyan**ti pañhe arūpadhammānaṁ cittavippayuttaṁ jīvitindriyasantānaṁ nāma atthīti icchati, tasmā paṭijānāti.

541. **Rūpīnaṁ dhammānaṁ āyu arūpajīvitindriyan**ti pañhe sattasantāne rūpino vā hontu arūpino vā, sabbesaṁ cittavippayuttaṁ arūpajīvitindriyameva icchati, tasmā paṭijānāti.

542. Nirodhasamāpannapañhesupi cittavippayuttaṁ arūpajīvitameva sandhāya paṭikkhipati ca paṭijānāti ca. Sakavādī pana taṁ asampaṭicchanto yaṁ arūpapavatte asati atthi, rūpena tena bhavitabbanti[1] codetuṁ **hañcī**ti-ādimāha. Saṅkhārakkhandhapañhe phassādisaṅkhārakkhandhaṁ sandhāya paṭikkhipati, kāyakammādisaṅkhārakkhandhaṁ sandhāya paṭijānāti. Kāyaviññatti vacīviññatti sammāvācā sammākammanto jīvitindriyanti evamādayopi dhammā saṅkhārakkhandhapariyāpannātissa laddhi. Sakavādī pana taṁ asampaṭicchanto yadi niruddhepi arūpapavatte saṅkhārakkhandho atthi, catunnampi khandhānaṁ atthitā hotīti codetuṁ **atthi vedanākkhandho**ti-ādimāha, itaro antosamāpattiṁ sandhāya paṭikkhipati, samāpajjantassa ca vuṭṭhahantassa ca pubbāparabhāgaṁ sandhāya paṭijānāti.

---

1. Atthi rūpena bhavitabbanti (Sī, Syā)

543. Asaññasattavārepi eseva nayo. Tassa hi laddhiyā Asaññasattānaṁ paṭisandhikāle cittaṁ uppajjitvā nirujjhati, tena saha cittavippayutta-arūpajīvitindriyaṁ uppajjitvā yāvatāyukaṁ pavattati. Tasmā tesaṁ jīvitindriyaṁ natthīti puṭṭho paṭikkhipati, atthīti puṭṭho paṭijānāti. Vedanākkhandhādayopi tesaṁ pavattivasena paṭikkhipati, cutipaṭisandhivasena paṭijānāti. Sakavādī pana taṁ anicchanto "sace tattha ekakkhaṇepi vedanādayo atthi, pañcavokārabhavattaṁ pāpuṇātī"ti codetuṁ **pañcavokārabhavo**ti āha. Itaro suttavirodhabhayā paṭikkhipati.

544-545. **Ekadesaṁ bhijjatī**ti pañhe sampayuttaṁ bhijjati, vippayuttaṁ tiṭṭhatīti tassa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Dve jīvitindriyānī**ti pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. Rūpārūpavasena hi dve jīvitindriyāni, tehiyeva satto jīvati, tesaṁ bhaṅgena maratīti vuccati. Cutikkhaṇasmiñhi dvepi jīvitāni saheva bhijjanti.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā.

---

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. Idāni kammahetukathā nāma hoti. Tattha yena arahatā purimabhave arahā abbhācikkhitapubbo, so tassa kammassa hetu arahattā parihāyatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **kammahetū**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ parihānikathāya vuttanayameva.

Handa hi arahantānaṁ abbhācikkhatīti idaṁ yassa kammassa hetu parihāyati, taṁ sampaṭicchāpetuṁ vadati. Atha naṁ sakavādī taṁ pakkhaṁ paṭijānāpetvā "yadi evaṁ yehi arahanto na abbhācikkhitapubbā, te sabbe arahattaṁ pāpuṇeyyun"ti codetuṁ **ye kecī**ti-ādimāha. Itaro tassa kammassa arahattaṁ sampāpuṇane niyāmaṁ apassanto paṭikkhipati.

Kammahetukathāvaṇṇanā.

Aṭṭhamo vaggo.

9. Navamavagga

1. Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Idāni ānisaṁsadassāvīkathā nāma hoti. Tattha sakasamaye saṅkhāre ādīnavato nibbānañca ānisaṁsato passantassa saṁyojanappahānaṁ hotīti nicchayo. Yesaṁ pana tesu dvīsupi ekaṁsikavādaṁ gahetvā "ānisaṁsadassāvinova saṁyojanappahānaṁ hotī"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Athassa "ekaṁsikavādo tayā gahito, ādīnavopi daṭṭhabboyevā"ti vibhāgadassanatthaṁ sakavādī **saṅkhāre**ti-ādimāha.

Saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṁsadassāvī hotīti pañhasmiṁ ayamadhippāyo—ānisaṁsadassāvissa saṁyojanānaṁ pahānaṁ hotīti tesaṁ laddhi. Nanu saṅkhāre aniccato manasikaroto saṁyojanā pahīyantīti ca puṭṭho āmantāti paṭijānāti. Tena te saṅkhāre ca aniccato manasikaroti, nibbāne ca ānisaṁsadassāvī hotīti idaṁ āpajjati, kiṁ sampaṭicchasi etanti. Tato paravādī ekacittakkhaṇaṁ sandhāya paṭikkhipati, dutiyaṁ puṭṭho nānācittavasena paṭijānāti. Sakavādī panassa adhippāyaṁ madditvā aniccamanasikārassa ānisaṁsadassāvitāya ca ekato paṭiññātattā **dvinnaṁ phassānaṁ dvinnaṁ cittānaṁ samodhānaṁ hotī**ti pucchati. Itaro dvinnaṁ samodhānaṁ apassanto paṭikkhipati. **Dukkhato**ti-ādipañhesupi eseva nayo. Kiṁ panettha sanniṭṭhānaṁ, kiṁ aniccādito manasikaroto saṁyojanā pahīyanti, udāhu nibbāne ānisaṁsadassāviya, udāhu dvepi ekato karontassāti. Yadi tāva aniccādito manasikaroto pahānaṁ bhaveyya, vipassanācitteneva bhaveyya, atha ānisaṁsadassāvino, anussavavasena nibbāne ānisaṁsaṁ passantassa vipassanācitteneva bhaveyya, atha dvepi ekato karontassa bhaveyya, dvinnaṁ phassādīnaṁ samodhānaṁ bhaveyya. Yasmā pana ariyamaggakkhaṇe aniccādimanasikārassa kiccaṁ nipphattiṁ gacchati puna niccatoti-ādigahaṇassa anuppattidhammabhāvato, nibbāne ca paccakkhatova ānisaṁsadassanaṁ ijjhati, tasmā kiccanipphattivasena

aniccādito manasikaroto ārammaṇaṁ katvā pavattivasena ca nibbāne ānisaṁsadassāvissa saṁyojanānaṁ pahānaṁ hotīti veditabbaṁ.

548. **Nibbāne sukhānupassī**ti suttaṁ nibbāne sukhānupassanādibhāvameva sādheti, na ānisaṁsadassāvitāmattena saṁyojanānaṁ pahānaṁ, tasmā ābhatampi anābhatasadisamevāti.

Ānisaṁsadassāvīkathāvaṇṇanā.

---

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. Idāni amatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "nibbānaṁ maññatī"ti-ādīnaṁ ayoniso atthaṁ gahetvā amatārammaṇaṁ saṁyojanaṁ hotīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ sace amatārammaṇaṁ saṁyojanaṁ, amatassa saṁyojaniyādibhāvo āpajjatīti codetuṁ **amataṁ saṁyojaniyan**ti-ādimāha, itaro suttavirodhabhayena sabbaṁ paṭikkhipati. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Nibbānaṁ nibbānato**ti āhaṭasuttaṁ pana diṭṭhadhammanibbānaṁ sandhāya bhāsitaṁ, tasmā asādhakanti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā.

---

3. Rūpaṁsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. Idāni rūpaṁ sārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha rūpaṁ sappaccayaṭṭhena sārammaṇaṁ nāma hoti, na aññaṁ ārammaṇaṁ karotīti ārammaṇapaccayavasena. Yesaṁ pana avisesena rūpaṁ sārammaṇanti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya ārammaṇatthassa vibhāgadassanatthaṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha Pāḷi-anusāreneva veditabbaṁ. **Na vattabban**ti pañhe olubbhārammaṇaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Dutiyapañhepi paccayārammaṇaṁ sandhāya paṭiññā tasseva. Iti sappaccayaṭṭhenevettha sārammaṇatā siddhāti.

Rūpaṁ sārammaṇantikathāvaṇṇanā.

4. Anusayā-anārammaṇakathāvaṇṇanā

554-556. Idāni anusayā anārammaṇātikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ anusayā nāma cittavippayuttā ahetukā abyākatā, teneva ca anārammaṇāti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva ekaccānañca Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **anusayā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ anārammaṇena nāma evaṁvidhena bhavitabbanti codetuṁ **rūpan**ti-ādimāha. **Kāmarāgo**ti-ādi kāmarāgānusayato anaññattā dassitaṁ. **Saṅkhārakkhandho anārammaṇo**ti pañhe cittasampayuttasaṅkhārakkhandhaṁ sandhāya paṭikkhipati. Anusayaṁ jīvitindriyaṁ kāyakammādirūpañca saṅkhārakkhandhapariyāpannaṁ, taṁ sandhāya paṭijānāti. Imināvupāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Sānusayo**ti pañhe pana appahīnānusayattā sānusayatā anuññātā, na anusayānaṁ pavattisabbhāvā. Yo hi appahīno, na so atīto nānāgato na paccuppanno ca. Maggavajjhakileso panesa appahīnattāva atthīti vuccati. Evarūpassa ca idaṁ nāma ārammaṇanti na vattabbaṁ. Tasmā taṁ paṭikkhittaṁ. Taṁ panetaṁ na kevalaṁ anusayassa, rāgādīnampi tādisameva, tasmā anusayānaṁ anārammaṇatāsādhakaṁ na hotīti.

Anusayā anārammaṇātikathāvaṇṇanā.

---

5. Ñāṇaṁanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-558. Idāni ñāṇaṁ anārammaṇantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇasamaṅgī ñāṇīti vuccati, tassa ñāṇassa tasmiṁ khaṇe ārammaṇaṁ natthi, tasmā ñāṇaṁ anārammaṇanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha anusayakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Ñāṇaṁ anārammaṇantikathāvaṇṇanā.

---

6. Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā

559-561. Idāni atītānāgatārammaṇakathā nāma hoti. Tattha yasmā atītānāgatārammaṇaṁ nāma natthi, tasmā tadārammaṇena cittena

ārammaṇassa natthitāya anārammaṇena bhavitabbanti atītaṁ anārammaṇanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **atītārammaṇan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Atītānāgatārammaṇakathāvaṇṇanā.

---

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. Idāni vitakkānupatitakathā nāma hoti. Tattha vitakkānupatitā nāma duvidhā ārammaṇato ca sampayogato ca. Tattha asukacittaṁ nāma vitakkassārammaṇaṁ na hotīti niyamābhāvato siyā sabbaṁ cittaṁ vitakkānupatitaṁ, vitakkavippayuttacittasabbhāvato pana na sabbaṁ cittaṁ vitakkānupatitaṁ. Iti imaṁ vibhāgaṁ akatvā aviseseneva sabbaṁ cittaṁ vitakkānupatitanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha Pāḷivaseneva niyyātīti.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā.

---

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. Idāni vitakkavipphārasaddakathā nāma hoti. Tattha yasmā "vitakkavicārā vacīsaṅkhārā"ti vuttā, tasmā sabbaso vitakkayato vicārayato antamaso manodhātupavattikālepi vitakkavipphāro saddoyevāti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya **sabbaso**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ yadi vitakkavipphāramattaṁ saddo, phassādivipphāropi saddo bhaveyyāti codetuṁ **sabbaso phusayato**ti-ādimāha. Itaro tādisaṁ suttalesaṁ apassanto paṭikkhipati. **Vitakkavipphāro saddo sotaviññeyyo**ti vitakkassa vipphāramattameva saddoti katvā pucchati, na vitakkavipphārasamuṭṭhitaṁ

suttapamattānaṁ saddaṁ, itaro paṭikkhipati. **Nanu vitakkavipphārasaddo na sotaviññeyyo**ti idaṁ tasseva laddhiyā dasseti. So hi vitakkavipphāramattameva saddaṁ vadati, so na sotaviññeyyoti. Itaro pana "vitakkavipphārasaddaṁ sutvā ādisatī"ti[1] vacanato sotaviññeyyovāti vadati.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā.

---

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

564. Idāni nayathācittassa vācātikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññaṁ bhaṇissāmīti aññaṁ bhaṇati, tasmā nayathācittassa vācā cittānurūpā cittānugatikā na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi taṁsamuṭṭhāpakaṁ cittaṁ na siyā, phassādayopi tasmiṁ khaṇe na siyun"ti codetuṁ **aphassakassā**ti-ādimāha. **Na bhaṇitukāmo**ti-ādīsu yasmā aññaṁ bhaṇissāmīti aññaṁ bhaṇantopi bhaṇitukāmoyeva nāma hoti, tasmā na hevāti paṭikkhipati.

565. **Nanu atthi koci aññaṁ bhaṇissāmī**ti-ādīsu cīvaranti bhaṇitukāmo cīranti bhaṇeyya. Tattha aññaṁ bhaṇitukāmatācittaṁ, aññaṁ bhaṇanacittaṁ, iti pubbabhāgena cittena asadisattā ayathācitto nāma hoti, tenassa kevalaṁ anāpatti nāma hoti, na pana cīranti vacanasamuṭṭhāpakacittaṁ natthi, iti acittakā sā vācāti atthaṁ sandhāya iminā udāharaṇena "nayathācittassa vācā"ti patiṭṭhāpitāpi appatiṭṭhāpitāva hotīti.

Nayathācittassa vācātikathāvaṇṇanā.

---

1. Dī 3. 86 piṭṭhe.

10. Nayathācittassakāyakammantikathāvaṇṇanā

566-567. Idāni nayathācittassa kāyakammantikathā nāma hoti. Tattha yasmā koci aññatra gacchissāmīti aññatra gacchati, tasmā nayathācittassa kāyakammaṁ cittānurūpaṁ cittānugatikaṁ na hoti, vināpi cittena pavattatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Nayathācittassa kāyakammantikathāvaṇṇanā.

---

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. Idāni atītānāgatehi samannāgatakathā nāma hoti. Tattha samannāgatapaññatti paṭilābhapaññattīti dve paññattiyo veditabbā. Tāsu paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccati. Aṭṭha samāpattilābhino pana samāpattiyo kiñcāpi na ekakkhaṇe pavattanti, aññā atītā honti, aññā anāgatā aññā paccuppannā, paṭivijjhitvā aparihīnatāya pana lābhīti vuccati. Tattha yesaṁ imaṁ vibhāgaṁ aggahetvā yasmā jhānalābhīnaṁ atītānāgatāni jhānānipi atthi, tasmā "te atītenapi anāgatenapi samannāgatā"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti. "Aṭṭhavimokkhajhāyī"ti-ādi pana lābhībhāvassa sādhakaṁ, na samannāgatabhāvassāti.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā.

Navamo vaggo.

---

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Idāni nirodhakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "upapattesiyanti saṅkhaṁ gatassa bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena saheva kiriyāti saṅkhaṁ

gatā kusalā vā akusalā vā cattāro khandhā cittasamuṭṭhānarūpañcāti pañcakkhandhā uppajjanti. Tesu hi anuppannesu bhavaṅge[1] niruddhe santativicchedo bhaveyyā"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **upapattesiye**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **upapattesiye**ti catūsupi padesu bahuvacanabhummatthe ekavacanabhummaṁ, upapattesiyesu pañcasu khandhesu aniruddhesūti ayañhettha attho. **Dasannan**ti upapattesiyakhandhānañca kiriyakhandhānañca vasena vuttaṁ. Tattha paṭhamapañhe khandhalakkhaṇavasena kiriyavasena ca pañceva nāma te khandhāti paṭikkhipati. Dutiyapañhe purimapacchimavasena upapattesiyakiriyavasena ca nānattaṁ sandhāya paṭijānāti. Dvinnaṁ pana phassānaṁ cittānañca samodhānaṁ puṭṭho suttalesābhāvena paṭikkhipati.

Kiriyā cattāroti rūpena vinā kusalā akusalā vā cattāro gahitā. **Kiriyāñāṇan**ti paravādinā cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe arahato anuññātaṁ anārammaṇañāṇaṁ. **Niruddhe maggo uppajjatī**ti pucchā paravādissa, aniruddhe anuppajjanato paṭiññā sakavādissa. **Mato maggaṁ bhāvetī**ti chalena pucchā paravādissa. Yasmā pana paṭisandhito yāva cuticittā satto jīvatiyeva nāma, tasmā sakavādī **na hevan**ti paṭikkhipati.

Nirodhakathāvaṇṇanā.

---

2. Rūpaṁmaggotikathāvaṇṇanā

573-575. Idāni rūpaṁ maggotikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "sammāvācākammantājīvā rūpan"ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakasammitiyamahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya **maggasamaṅgissā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te sammāvācādayo rūpaṁ, na viratiyo, yathā sammādiṭṭhādimaggo sārammaṇādisabhāvo, evaṁ tampi rūpaṁ siyā"ti codetuṁ **sārammaṇo**ti-ādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādino laddhi-anurūpena veditabbā. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṁ maggotikathāvaṇṇanā.

---

1. Bhavaṅgacitte (Syā)

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. Idāni pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "cakkhunā rūpaṁ disvā na nimittaggāhī hotī"ti suttaṁ nissāya "pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā"ti laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace tassa maggabhāvanā atthi, pañcaviññāṇagatikena vā maggena, maggagatikehi vā pañcaviññānehi bhavitabbaṁ, na ca tāni maggagatikāni anibbānārammaṇattā alokuttarattā ca, na maggo pañcaviññāṇagatiko tesaṁ lakkhaṇena asaṅgahitattā"ti codetuṁ **nanu pañcaviññāṇā uppannavatthukā**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ adhippāyo—yadi pañcaviññāṇasamaṅgissa maggabhāvanā siyā, yena manoviññāṇena maggo sampayutto, tampi pañcaviññāṇasamaṅgissa siyā. Evaṁ sante yadidaṁ "pañcaviññāṇā uppannavatthukā"ti-ādi lakkhaṇaṁ vuttaṁ, taṁ evaṁ avatvā "cha viññāṇā"ti vattabbaṁ siyā. Tathā pana avatvā "pañcaviññāṇā"tveva vuttaṁ, tasmā na vattabbaṁ "pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā"ti. Yasmā cettha ayameva adhippāyo, tasmā sakavādī taṁ lakkhaṇaṁ paravādiṁ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

Aparo nayo—pañcaviññāṇā uppannavatthukā, maggo avatthukopi hoti. Te ca uppannārammaṇā, maggo navattabbārammaṇo. Te purejātavatthukāva, maggo avatthukopi. Te purejātārammaṇā, maggo apurejātārammaṇo. Te ajjhattikavatthukāva, maggo avatthukopi hoti. Te ca rūpādivasena bāhirārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te aniruddhaṁ vatthuṁ nissayaṁ katvā pavattanato asambhinnavatthukā, maggo avatthukopi. Te aniruddhāneva rūpādīni ārabbha pavattanato asambhinnārammaṇā, maggo nibbānārammaṇo. Te nānāvatthukā, maggo avatthuko vā ekavatthuko vā. Te nānārammaṇā, maggo ekārammaṇo. Te attano attanova rūpādigocare pavattanato na aññamaññassa gocaravisayaṁ paccanubhonti, maggo rūpādīsu ekampi gocaraṁ na karoti. Te kiriyamanodhātuṁ purecārikaṁ katvā uppajjanato na asamannāhārā na amanasikārā uppajjanti, maggo nirāvajjanova. Te sampaṭicchanādīhi vokiṇṇā uppajjanti, maggassa vokāroyeva natthi. Te aññamaññaṁ

pubbacarimabhāvena uppajjanti, maggassa tehi saddhiṁ purimapacchimatāva natthi tesaṁ anuppattikāle tikkhavipassanāsamaye, tesaṁ anuppattidese āruppepi ca uppajjanato. Te sampaṭicchanādīhi antaritattā na aññamaññassa samanantarā uppajjanti, maggassa sampaṭicchanādīhi antaritabhāvova natthi. Tesaṁ aññatra abhinipātā ābhogamattampi kiccaṁ natthi, maggassa kilesasamugghātanaṁ kiccanti. Yasmā cettha ayampi adhippāyo, tasmā sakavādī imehākārehi paravādiṁ maggassa apañcaviññāṇagatikabhāvaṁ sampaṭicchāpetvā **no ca vata re vattabbe pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā**ti āha.

577. **Suññataṁ ārabbhā**ti "yathā lokuttaramaggo suññataṁ nibbānaṁ ārabbha, lokiyo suddhasaṅkhārapuñjaṁ ārabbha uppajjati, kiṁ te evaṁ cakkhuviññāṇan"ti pucchti. Itaro "cakkhuñca paṭicca rūpe cā"ti vacanato paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho "na nimittaggāhī"ti vacanato yaṁ tattha animittaṁ, tadeva suññatanti sandhāya paṭijānāti. **Cakkhuñca paṭiccā**ti pañhadvayepi eseva nayo.

578-579. **Cakkhuviññāṇaṁ atītānāgataṁ ārabbhā**ti ettha ayamadhippāyo—manoviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā, manoviññāṇañca atītānāgatampi ārabbha uppajjati, kiṁ te evaṁ cakkhuviññāṇampīti. **Phassaṁ ārabbhā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Cakkhunā rūpaṁ disvā na nimittaggāhī**ti ettha javanakkhaṇe na nimittaggāhitā vuttā, na cakkhuviññāṇakkhaṇe. Tasmā lokiyamaggampi sandhāyetaṁ asādhakanti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissa maggakathāvaṇṇanā.

---

4. Pañcaviññāṇākusalāpītikathāvaṇṇanā

580-583. Idāni pañcaviññāṇā kusalāpītikathā nāma hoti. Sā heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbāti.

Pañcaviññāṇā kusalāpītikathāvaṇṇanā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. Idāni pañcaviññāṇā sābhogāti kathā nāma hoti. Tattha ābhogo nāma kusalākusalavasena hoti[1], Satthārā ca "cakkhunā rūpaṁ disvā nimittaggāhī hoti na nimittaggāhī hotī"ti-ādi vuttaṁ, taṁ ayoniso gahetvā "pañcaviññāṇā sābhogā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathāsadisamevāti.

Pañcaviññāṇā sābhogātikathāvaṇṇanā.

---

6. Dvīhisīlehītikathāvaṇṇanā

587-589. Idāni dvīhi sīlehītikathā nāma hoti. Tattha "sīle patiṭṭhāya naro sapañño"ti[2] ādivacanato yasmā lokiyena sīlena sīlavā lokuttaraṁ maggaṁ bhāveti, tasmā "purimena ca lokiyena maggakkhaṇe lokuttarena cāti dvīhi sīlehi samannāgato nāma hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁyeva, te sandhāya **maggasamaṅgī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi so ekakkhaṇe lokiyalokuttarehi dvīhi sīlehi samannāgato, dvīhi phassādīhipi tena samannāgatena bhavitabban"ti codetuṁ **dvīhi phassehī**ti-ādimāha. Itaro tathārūpaṁ nayaṁ apassanto paṭikkhipati. **Lokiyena ca lokuttarena cā**ti pañhe pubbe samādinnañce maggakkhaṇe uppannasammāvācādīni ca sandhāya paṭijānāti.

Lokiye sīle niruddheti pucchā paravādissa, khaṇabhaṅganirodhaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Itaro pana taṁ vītakkamaṁ viya sallakkhento **dussīlo**ti-ādimāha. Laddhipatiṭṭhāpanaṁ panassa pubbe abhinnasīlataṁyeva dīpeti, na dvīhi samannāgatataṁ. Tasmā appatiṭṭhitāva laddhīti.

Dvīhi sīlehītikathāvaṇṇanā.

---

1. Namī (Ṭīkāyaṁ), namanaṁ (?)
2. Saṁ 1. 13 piṭṭhe.

7. Sīlaṁacetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. Idāni sīlaṁ acetasikantikathā nāma hoti. Tattha yasmā sīle uppajjitvā niruddhepi samādānahetuko sīlopacayo nāma atthi, yena so sīlavāyeva nāma hoti, tasmā "sīlaṁ acetasikan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha "dānaṁ acetasikan"tikathāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Laddhipatiṭṭhāpanampi ayoniso gahitattā appatiṭṭhāpanamevāti.

Sīlaṁ acetasikantikathāvaṇṇanā.

---

8. Sīlaṁnacittānuparivattītikathāvaṇṇanā

595-597. Idāni sīlaṁ na cittānuparivattītikathā nāma hoti. Tattha **na cittānuparivattī**ti bhāsantarameva nānaṁ, sesaṁ purimakathāsadisamevāti.

Sīlaṁ na cittānuparivattītikathāvaṇṇanā.

---

9. Samādānahetukakathāvaṇṇanā

598-600. Idāni samādānahetukakathā nāma hoti. Tattha "ārāmaropā"ti gāthāya atthaṁ ayoniso gahetvā "sadā puññaṁ pavaḍḍhatī"ti vacanato "samādānahetukaṁ sīlaṁ vaḍḍhatī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, cittavippayuttaṁ sīlopacayaṁ sandhāya paṭiññā paravādissa. Sesaṁ purimakathāsadisamevāti.

Samādānahetukakathāvaṇṇanā.

---

10. Viññattisīlantikathāvaṇṇanā

601-602. Idāni viññatti sīlantikathā nāma hoti. Tattha kāyaviññatti, kāyakammaṁ, vacīviññatti, vacīkammanti gahitattā "viññatti sīlan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya

viññattīti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ yasmā sīlaṁ nāma virati, na rūpadhammo, tasmā tenatthena codetuṁ **pāṇātipātā veramaṇī**ti-ādimāha. **Abhivādanaṁ sīlan**ti[1] ādi yathārūpaṁ viññattiṁ so "sīlan"ti maññati[2], taṁ uddharitvā dassetuṁ vuttaṁ. Yasmā pana sā virati na hoti, tasmā puna **pāṇātipātā**ti-ādimāha. Laddhi panassa chalena patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Viññatti sīlantikathāvaṇṇanā.

---

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Idāni aviññatti dussīlyantikathā nāma hoti. Tattha cittavippayuttaṁ apuññūpacayañceca āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūriṁ sandhāya "aviññatti dussīlyan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace sā dussīlyaṁ, pāṇātipātādīsu aññatarā siyā"ti codetuṁ **pāṇātipāto**ti-ādimāha. **Pāpakammaṁ samādiyitvā**ti "asukaṁ nāma ghātessāmi, asukaṁ bhaṇḍaṁ avaharissāmī"ti evaṁ pāpasamādānaṁ katvā. **Ubho vaḍḍhantī**ti puṭṭho dānakkhaṇe pāpassa anuppattiṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho cittavippayuttaṁ pāpūpacayaṁ sandhāya paṭijānāti. Sesamettha paribhogamayakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Laddhipatiṭṭhāpanampissa pāpasamādinnapubbabhāgameva sādheti, na aviññattiyā dussīlabhāvanti.

Aviññatti dussīlyantikathāvaṇṇanā.

Dasamo vaggo.

Dutiyapaṇṇāsako samatto.

---

1. Abhivādanādīhi sīlanti (Syā) 2. Paññatti (Syā)

11. Ekādasamavagga

1-3. Tissopi-anusayakathāvaṇṇanā

605-613. Idāni anusayā abyākatā, ahetukā, cittavippayuttāti tissopi anusayakathā nāma honti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne "sānusayo"ti vattabbo, yo cassa tasmiṁ khaṇe hetu, na tena hetunā anusayā sahetukā, na tena cittena sampayuttā, tasmā "te abyākatā, ahetukā, cittavippayuttā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayattā sakkā Pāḷimaggeneva jānitunti tasmā na vitthāritanti.

Tissopi anusakayathāvaṇṇanā.

---

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha maggañāṇena aññāṇe vigatepi puna cakkhuviññāṇādivasena ñāṇavippayuttacitte vattamāne yasmā taṁ maggacittaṁ na pavattati, tasmā "na vattabbaṁ ñāṇī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi aññāṇe vigate 'ñāṇī'ti paññatti na siyā, rāgādīsu vigatesu vītarāgādipaññattipi na siyāti puggalapaññattiyaṁ akovidosī"ti codetuṁ **rāge vigate**ti-ādimāha. Itaro tesu vigatesu sarāgādibhāve yuttiṁ apassanto paṭikkhipati. Pariyosāne yasmā ñāṇapaṭilābhena so ñāṇīti vattabbataṁ arahati, tasmā **na hevan**ti paṭikkhepo sakavādissāti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

5. Ñāṇaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

616-617. Idāni ñāṇaṁ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā cakkhuviññāṇādisamaṅgī paṭiladdhaṁ maggañāṇaṁ sandhāya "ñātī"ti vuccati, na cassa taṁ tena cittena sampayuttaṁ, tasmā "ñāṇaṁ cittavippayuttan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te ñāṇaṁ cittavippayuttaṁ, cittavippayuttesu rūpādīsu aññataraṁ siyā"ti codetuṁ **rūpan**ti-ādimāha, itaro paṭikkhipati. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva. Pariyosāne pana **paññavā**ti puṭṭho paṭilābhavasena taṁ pavattiṁ icchati, tasmā paṭijānātīti.

Ñāṇaṁ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

---

6. Idaṁdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. Idāni idaṁ dukkhantikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "lokuttaramaggakkhaṇe yogāvacaro idaṁ dukkhanti vācaṁ bhāsati, evamassa idaṁ dukkhanti vācaṁ bhāsato ca idaṁ dukkhanti ñāṇaṁ pavattatī"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, maggakkhaṇe tathā vācābhāsanaṁ ñāṇappavattiñca sandhāya paṭiññā itarassa. Yasmā pana so sesasaccapaṭisaṁyuttaṁ vācaṁ puthujjanova bhāsati, na ca tassa tathā ñāṇappavattīti[1] icchati, tasmā samudayādipañhesu paṭikkhipati. **Rūpaṁ aniccan**ti-ādi dukkhapariyāyadassanavasena vuttaṁ, itaro pana sakasamaye tādisaṁ vohāraṁ apassanto paṭikkhipati. **Iti ca danticā**ti-ādi yadi tassa dukkhe ñāṇaṁ pavattati, i-kāra daṁ-kāra du-kāra kha-kāresu paṭipāṭiyā catūhi ñāṇehi pavattitabbanti dassetuṁ vuttaṁ. Itaro pana tathā na icchati, tasmā paṭikkhipati.

Idaṁ dukkhantikathāvaṇṇanā.

---

1. Ñāṇaṁ pavattatīti (Syā)

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Idāni iddhibalakathā nāma hoti. Tattha iddhipādabhāvanānisaṁsassa atthaṁ ayoniso gahetvā "iddhibalena samannāgato kappaṁ tiṭṭheyyā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya **iddhibalena samannāgato kappaṁ tiṭṭheyyā**ti pucchā sakavādissa. Tattha kappo nāma mahākappo, kappekadeso, āyukappoti tividho. "Cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyānī"ti[1] ettha hi mahākappova kappoti vutto. "Brahmakāyikānaṁ devānaṁ kappo āyuppamāṇan"ti[2] ettha kappekadeso. "Kappaṁ nirayamhi paccati, kappaṁ saggamhi modatī"ti[3] ettha āyukappo, āyukappanaṁ āyuvidhānaṁ kammassa vipākavasena vā vassagaṇanāya vā āyuparicchedoti attho. Tesu mahākappaṁ sandhāya pucchati, itaro paṭijānāti.

Atha naṁ sakavādī "sace te iddhibalena samannāgato 'yo ciraṁ jīvati, so vassasataṁ appaṁ vā bhiyyo'[4]ti evaṁ paricchinnā āyukappā uddhaṁ mahākappaṁ vā mahākappekadesaṁ vā jīveyya, iddhimayikenassa āyunā bhavitabban"ti codetuṁ **iddhimayiko so āyū**ti-ādimāha. Itaro "jīvitindriyaṁ nāma iddhimayikaṁ natthi, kammasamuṭṭhānamevā"ti vuttattā paṭikkhipati. Ko panettha iddhimato viseso, nanu aniddhimāpi āyukappaṁ tiṭṭheyyāti? Ayaṁ viseso—iddhimā hi yāvatāyukaṁ jīvitappavattiyā antarāyakare dhamme iddhibalena paṭibāhitvā antarā akālamaraṇaṁ nivāretuṁ sakkoti, aniddhimato etaṁ balaṁ natthi. Ayametesaṁ viseso.

Atītaṁ anāgatanti idaṁ avisesena kappaṁ tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codeti. **Dve kappe**ti-ādi "yadi iddhimā jīvitaparicchedaṁ atikkamituṁ sakkoti, na kevalaṁ ekaṁ anekepi kappe tiṭṭheyyā"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Uppanno phasso**ti-ādi na sabbaṁ iddhiyā labbhati, iddhiyā avisayopi atthīti dassetuṁ vuttaṁ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā.

---

1. Aṁ 1. 460 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 441 piṭṭhe.
3. Vi 4. 369 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 398 piṭṭhe.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. Idāni samādhikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ ekacittakkhaṇe uppannāpi ekaggatā samādhānaṭṭhena samādhīti aggahetvā "satta rattindivāni ekantasukhapaṭisaṁvedī viharitun"ti-ādivacanaṁ[1] nissāya "cittasantati samādhī"ti laddhi seyyathāpi Sabbatthivādānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya **cittasantatī**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi cittasantati samādhi, cittasantati nāma atītāpi atthi, anāgatāpi atthi. Na hi ekaṁ paccuppannacittameva cittasantati nāma hoti, kiṁ te sabbāpi sā samādhī"ti codetuṁ **atītā**ti-ādimāha, itaro tathā anicchanto paṭikkhipati.

Nanu atītaṁ niruddhanti-ādi "cittasantatiyaṁ paccuppannameva cittaṁ kiccakaraṁ, atītānāgataṁ niruddhattā anuppannattā ca natthi, kathaṁ taṁ samādhi nāma hotī"ti dassetuṁ vuttaṁ. **Ekacittakkhaṇiko**ti pucchā paravādissa. Tato yā sakasamaye "samādhiṁ bhikkhave bhāvethā"ti-ādīsu paccuppannakusalacittasampayuttā ekaggatā samādhīti vuttā, taṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Cakkhuviññāṇasamaṅgī**ti-ādi "ekacittakkhaṇiko"ti vacanamattaṁ gahetvā chalena vuttaṁ, teneva sakavādinā paṭikkhittaṁ. **Nanu vuttaṁ Bhagavatā**ti suttaṁ purimapacchimavasena pavattamānassa samādhissa abbokiṇṇataṁ sādheti, na santatiyā samādhibhāvaṁ, tasmā asādhakanti.

Samādhikathāvaṇṇanā.

---

9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā

627. Idāni dhammaṭṭhitatākathā nāma hoti. Tattha "ṭhitāva sā dhātū"ti vacanaṁ nissāya "paṭiccasamuppādasaṅkhātā dhammaṭṭhitatā nāma ekā atthi, sā ca parinipphannā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi parinipphannānaṁ avijjādīnaṁ

---

1. Ma 1. 132 piṭṭhe.

aññā dhammaṭṭhitatā nāma parinipphannā atthi, tāyapi ca te dhammaṭṭhitatāya aññā ṭhitatā parinipphannā āpajjatī"ti codetuṁ **tāya ṭhitatā**ti-ādimāha, paravādī evarūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho anantarapaccayatañceva aññamaññapaccayatañca sandhāya paṭijānāti. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā.

---

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Idāni aniccatākathā nāma hoti. Tattha "aniccānaṁ rūpādīnaṁ aniccatāpi rūpādayo viya parinipphannā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te rūpādayo viya aniccatā parinipphannā, tassāpi aññāya parinipphannāya aniccatāya bhavitabban"ti codetuṁ **tāya aniccatāyā**ti-ādimāha. Itaro dvinnaṁ aniccatāya ekato abhāvena paṭikkhipitvā puna yasmā sā aniccatā niccā na hoti, teneva aniccena saddhiṁ antaradhāyati, tasmā paṭijānāti. Athassa sakavādī lesokāsaṁ adatvā yā tena dutiyā aniccatā paṭiññātā, tāyapi tato parāyapīti paramparavasena anupacchedadosaṁ āropento **tāya tāyevā**ti-ādimāha. **Jarā parinipphannā**ti-ādi yasmā uppannassa jarāmaraṇato aññā aniccatā nāma natthi, tasmā aniccatāvibhāgānuyuñjanavasena vuttaṁ. Tatrāpi paravādino purimanayeneva paṭiññā ca paṭikkhepo ca veditabbo.

629. **Rūpaṁ parinipphannan**ti-ādi yesaṁ sā aniccatā, tehi saddhiṁ saṁsandanatthaṁ vuttaṁ. Tattha "yathā parinipphannānaṁ rūpādīnaṁ aniccatājarāmaraṇāni atthi, evaṁ parinipphannānaṁ aniccatādīnaṁ tāni natthī"ti maññamāno ekantena paṭikkhipatiyevāti.

Aniccatākathāvaṇṇanā.

Ekādasamo vaggo.

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvaro kammantikathāvaṇṇanā

630-632. Idāni saṁvaro kammantikathā nāma hoti. Tattha "cakkhunā rūpaṁ disvā nimittaggāhī hoti na nimittaggāhī hotī"ti suttaṁ nissāya "saṁvaropi asaṁvaropi kamman"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṁ yā sakasamaye cetanā "kamman"ti vuttā yathā sā kāyavacīmanodvāresu pavattamānā kāyakammādināmaṁ labhati, tathā "yadi te saṁvaro kammaṁ, sopi cakkhundriyādīsu pavattamāno cakkhukammādināmaṁ labheyyā"ti codetuṁ **cakkhundriyasaṁvaro cakkhukamman**ti-ādimāha. Itaro tādisaṁ suttapadaṁ apassanto catūsu dvāresu paṭikkhipitvā pañcame kāyadvāre pasādakāyaṁ sandhāya paṭikkhipati, viññattikāyaṁ sandhāya paṭijānāti. So hi pasādakāyampi viññattikāyampi kāyindriyantveva icchati. Manodvārepi vipākadvāraṁ sandhāya paṭikkhipati, kammadvāraṁ sandhāya paṭijānāti. Asaṁvarepi eseva nayo. "Cakkhunā rūpaṁ disvā"ti suttaṁ tesu dvāresu saṁvarāsaṁvarameva dīpeti, na tassa kammabhāvaṁ, tasmā asādhakanti.

Saṁvaro kammantikathāvaṇṇanā.

---

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha "nāhaṁ bhikkhave sañcetanikānaṁ kammānan"ti[1] suttapadaṁ nissāya "sabbaṁ kammaṁ savipākan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, tesaṁ "cetanāhaṁ bhikkhave kammaṁ vadāmī"ti[2] Satthārā avisesena cetanā "kamman"ti vuttā, sā ca kusalākusalāva savipākā, abyākatā avipākāti imaṁ vibhāgaṁ dassetuṁ **sabbaṁ kamman**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Puna **sabbā cetanā**ti pañhesu abyākataṁ sandhāya paṭikkhepo, kusalākusale sandhāya paṭiññā

---

1. Aṁ 3. 497 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 363 piṭṭhe.

veditabbā. **Vipākābyākatā**ti-ādi savipākāvipākacetanaṁ sarūpena dassetuṁ vuttaṁ. Sesamettha uttānatthameva. "Nāhaṁ bhikkhave"ti suttaṁ sati paccaye diṭṭhadhammādīsu vipākapaṭisaṁvedanaṁ sandhāya vuttaṁ, tasmā asādhakanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

---

3. Saddo vipākotikathāvaṇṇanā

636-637. Idāni saddo vipākotikathā nāma hoti. Tattha "so tassa kammassa katattā upacitattā ussannattā vipulattā brahmassaro hotī"ti-ādīni[1] ayoniso gahetvā "saddo vipāko"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, tesaṁ "kammasamuṭṭhānā arūpadhammāva[2] vipākāti nāmaṁ labhanti, rūpadhammesu panāyaṁ vohāro natthī"ti dassetuṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sukhavedanīyo**ti-ādi "vipāko nāma evarūpo hotī"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. "So tassa kammassā"ti suttaṁ lakkhaṇapaṭilābhadassanatthaṁ vuttaṁ. Mahāpuriso hi kammassa[3] katattā suciparivāropi hoti, na ca parivāro vipāko, tasmā asādhakametanti.

Saddo vipākotikathāvaṇṇanā.

---

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Idāni saḷāyatanakathā nāma hoti. Tattha yasmā saḷāyatanaṁ kammassa katattā uppannaṁ, tasmā "vipāko"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya **cakkhāyatanaṁ vipāko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayameva. **Saḷāyatanaṁ vipāko**ti ettha manāyatanaṁ siyā vipāko, sesāni kevalaṁ kammasamuṭṭhānāni, na vipāko. Tasmā asādhakametanti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā.

---

1. Dī 3. 141 piṭṭhe. 2. Arūpadhammā (Syā) 3. Purimakammassa (Syā)

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. Idāni sattakkhattuparamakathā nāma hoti, tattha yasmā "sattakkhattuparamo"ti vuttaṁ, tasmā "sattakkhattuparamo puggalo sattakkhattuparamatāya niyato"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, tesaṁ ṭhapetvā "ariyamaggaṁ añño tassa niyamo natthi, yena so sattakkhattuparamatāya niyato bhaveyyā"ti imaṁ vibhāgaṁ dassetuṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Mātā jīvitāti-ādīsu ayamadhippāyo—dve niyāmā sammattaniyāmo ca micchattaniyāmo ca. Sammattaniyāmo ariyamaggo, so avinipātadhammatañceva phaluppattiñca niyameti. Micchattaniyāmo ānantariyakammaṁ, taṁ anantarā nirayūpapattiṁ niyameti. Tattha sattakkhattuparamo sotāpattimaggena avinipātadhammatāya ca phaluppattiyā ca niyapito, sesamagganiyāmo panassa natthi anadhigatattā, ānantariyampi kātuṁ so abhabbo, tvaṁ panassa niyāmaṁ icchasi, tena taṁ vadāma "kiṁ te so iminā micchattaniyāmeva niyamito"ti.

Abhabbo antarāti pañhesu ānantariyābhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati, sattakkhattuparamaṁ sandhāya paṭijānāti. **Atthi so niyāmo**ti pañhe[1] sattakkhattuparamatāya niyāmaṁ apassanto paṭikkhipati. **Atthi te satipaṭṭhānā**ti-ādi niyāmasaṅkhāte maggadhamme dassetuṁ vuttaṁ. Tassa pana puna paṭhamamaggānuppattito tepi natthi, tasmā paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthameva. **Nanu so sattakkhattuparamo**ti ettha Bhagavā "ayaṁ puggalo ettake bhave sandhāvitvā parinibbāyissati, ayaṁ ettake"ti attano ñāṇabalena byākaroti, na bhavaniyāmaṁ nāma kiñci, tena[2] sattakkhattuparamo, kolaṁkolo, ekabījī vāti[3] vuttaṁ, tasmā asādhakametanti.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā.

646-647. Kolaṁkola-ekabījikathāyopi imināvupāyena veditabbā.

1. Pañhesu (Syā) 2. Yena (?) 3. Ekabījīti (Syā)

8. Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā

648-649. Idāni jīvibhāvoropanakathā nāma hoti. Tattha yasmā dosasampayuttena cittena[1] pāṇātipāto hoti, doso ca diṭṭhisampannassa appahīno, tasmā "diṭṭhisampanno sañcicca pāṇaṁ jīvitā voropeyyā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṁ[2], te sandhāya **diṭṭhisampanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sañcicca mātaran**ti-ādipañhesu pana "aṭṭhānametaṁ anavakāso"ti suttabhayena paṭikkhipati. **Satthari agāravo**ti-ādi Satthārādīsu sagāravassa sikkhāpadassa vītikkamābhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Itaro pana akusalavasena tassa agāravo nāma natthīti paṭikkhipitvā sagāravabhāvañca sampaṭicchitvā puna **agāravo**ti puṭṭho tesu tesu kiccesu pasutatāya vikkhittānaṁ asatiyā amanasikārena cetiye abhivādanapadakkhiṇakaraṇābhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. Puna **ohadeyyā**ti-ādinā nayena puṭṭho tādisāya kiriyāya sañcicca akaraṇato paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Jīvitāvoropanakathāvaṇṇanā.

---

9. Duggatikathāvaṇṇanā

650-652. Idāni duggatikathā nāma hoti. Tattha ye duggatiñca duggatisattānaṁ rūpādi-ārammaṇaṁ taṇhañcāti ubhayampi duggatīti gahetvā puna tathā avibhajitvā aviseseneva "diṭṭhisampannassa pahīnā duggatī"ti vadanti seyyathāpi uttarāpathakā, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āpāyike rūpe rajjeyyā**ti-ādi paravādino laddhiyā diṭṭhisampannassa duggati appahīnā, tassa vasena codetuṁ vuttaṁ. Sesamettha uttānatthameva. **Nirayaṁ upapajjeyyā**ti-ādi duggatipahānameva duggatigāminitaṇhāpahānaṁ vā dīpeti, na duggatisattānaṁ rūpādi-ārammaṇāya taṇhāya pahānaṁ, tasmā asādhakanti.

Duggatikathāvaṇṇanā.

---

1. Dosasampayuttacittena (Syā)
2. Pubbaseliyānaṁ (Syā)

653. Sattamabhavikakathāyapi eseva nayoti.

Dvādasamo vaggo.

---

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Idāni Kappaṭṭhakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "saṁghaṁ samaggaṁ bhetvāna, kappaṁ nirayamhi paccatī"ti "sakalampi kappaṁ saṁghabhedako niraye tiṭṭhatī"ti laddhi seyyathāpi Rājagirikānaṁ, te sandhāya **kappaṭṭho**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Buddho ca loke**ti idaṁ vinā Buddhuppādena saṁghabhedassa abhāvacassanatthaṁ vuttaṁ. **Kappo ca saṇṭhāti saṁgho ca bhijjatī**ti-ādi "yadi so sakalaṁ kappaṁ tiṭṭhati, saṇṭhahanato paṭṭhāya taṁ kammaṁ katvā tattha uppajjitvā tiṭṭheyyā"ti dassetuṁ vuttaṁ. **Atītan**ti-ādi heṭṭhā vuttādhippāyameva. **Kappaṭṭho iddhimā**ti pañhe bhāvanāmayaṁ sandhāya paṭikkhipati, parasamaye panassa jātimayaṁ iddhiṁ icchanti, taṁ sandhāya paṭijānāti. **Chandiddhipādo**ti-ādi "jātimayāya iddhiyā iddhimāti laddhimattametaṁ, kiṁ tena, yadi panassa iddhi atthi, iminā nayena iddhipādā bhāvitā bhaveyyun"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Āpāyiko nerayiko**ti suttaṁ yaṁ so ekaṁ kappaṁ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṁ kālaṁ tiṭṭheyya, taṁ āyukappaṁ sandhāya vuttaṁ, tasmā asādhamanti.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā.

---

2. Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā

658-659. Idāni kusalapaṭilābhakathā nāma hoti. Tattha kappaṭṭho sakasamaye kāmāvacarakusalameva paṭilabhati. Yena pana taṁ upapattiṁ paṭibāheyya, taṁ mahaggataṁ lokuttaraṁ vā na paṭilabhati. Yesaṁ pana imaṁ vibhāgaṁ akatvā aviseseneva "so kusalacittaṁ na

paṭilabhatī”ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, tesaṁ vibhāgadassanena taṁ laddhiṁ bhindituṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Kusalapaṭilābhakathāvaṇṇanā.

---

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Idāni anantarāpayuttakathā nāma hoti. Tattha anantarāpayutto nāma yena khandhabhedato anantarā vipākadāyakaṁ mātughātādi ānantariyakammaṁ āṇattaṁ. Tattha yassa niyatāya āṇattiyā āṇatto taṁ kammaṁ karissati, so atthasādhikāya cetanāya uppāditattā micchattaniyato hoti, abhabbo sammattaniyāmaṁ okkamituṁ. Yassa aniyatāya āṇattiyā āṇatto taṁ kammaṁ karissati, so atthasāmikāya cetanāya anuppāditattā na micchattaniyato, bhabbo sammattaniyāmaṁ okkamitunti idaṁ sakasamaye sanniṭṭhānaṁ. Yesaṁ pana “aniyatāyapi āṇattiyā abhabboyeva sammattaniyāmaṁ okkamitun”ti laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, tesaṁ taṁ laddhiṁ bhindituṁ sakavādī pubbapakkhaṁ datvā **anantarāpayutto**ti paravādinā attānaṁ pucchāpeti. Tenettha paṭhamapucchā paravādissa, atthakādhikacetanāya abhāvaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Tato paravādī mātughātādikammassa āṇattattāva “so micchattaniyato”ti maññati, tasmā **micchattaniyāmañcā**ti pañhaṁ pucchati. Sakavādī pana ekassa puggalassa dvinnaṁ niyāmānaṁ anokkantimattameva sandhāya **na hevan**ti paṭikkhipati.

Nanu taṁ kammanti mātughātādikammaṁ. Tattha aniyatāṇattiṁ sandhāya “āmantā”ti paṭiññā sakavādissa. Aniyatampi hi āṇattiṁ payojetvā ṭhitassa “ananucchavikaṁ mayā katan”ti kukkuccaṁ uppajjateva, vippaṭisāro jāyateva. **Hañcī**ti-ādi kukkuccuppattimattaṁ gahetvā paravādinā laddhipatiṭṭhāpanatthaṁ vuttaṁ.

661. Idāni yassa aniyatāṇattikassāpi anantarāpayuttassa paravādinā sammattaniyāmokkamanaṁ paṭisiddhaṁ, tameva puggalaṁ gahetvā

anantarāpayutto puggalo abhabboti pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṁ sakavādī "abhabbo nāma mātughātādikammānaṁ kārako, kiṁ te tena tāni kammāni katānī"ti codetuṁ **mātā jīvitā voropitā**ti-ādimāha. Itaro tesaṁ vatthūnaṁ arogatāya tathārūpaṁ kiriyaṁ apassanto "na hevan"ti paṭikkhipati.

Taṁ kammaṁ paṭisaṁharitvāti aniyatāṇattikammaṁ sandhāya vuttaṁ. Tañhi "mā kho mayā āṇattaṁ akāsī"ti āṇattaṁ nivārentena paṭisaṁhaṭaṁ nāma hoti, paṭisaṁhaṭattāyeva cettha kukkuccaṁ paṭivinoditaṁ, vippaṭisāro paṭivinīto nāma hoti. Evaṁ santepi panettha purimāṇattiyāyeva niyatabhāvaṁ maññamāno paravādī "āmantā"ti paṭijānāti. Atha naṁ sakavādī tassa kammassa paṭisaṁhaṭabhāvaṁ sampaṭicchāpetvā attano laddhiṁ patiṭṭhāpetvā **hañcī**ti-ādimāha.

662. Puna **anantarāpayutto**ti pariyosānapañhe paṭhamapañhe viya pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissa. **Nanu taṁ kamman**ti anuyogo paravādissa, paṭisaṁhaṭakālato pubbe payuttakālaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Payuttapubbatāmattaṁ gahetvā aniyatāṇattivasena hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṁ paravādissa. Ayaṁ pana laddhi ayoniso patiṭṭhitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā.

---

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. Idāni niyatassa niyāmakathā nāma hoti. Tattha duvidho niyāmo micchattaniyāmo ca ānantariyakammaṁ, sammattaniyāmo ca ariyamaggo, ime dve niyāme ṭhapetvā añño niyāmo nāma natthi. Sabbepi hi sesā tebhūmakadhammā aniyatā nāma, tehi samannāgatopi aniyatoyeva. Buddhehi pana attano ñāṇabalena "ayaṁ satto anāgate bodhiṁ pāpuṇissatī"ti byākato bodhisatto puññussadattā niyatoti vuccati. Iti imaṁ vohāramattaṁ gahetvā "pacchimabhaviko

bodhisatto tāya jātiyā bhabbo dhammaṁ abhisametun”ti adhippāyena “niyato niyāmaṁ okkamatī”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Micchattaniyato**ti-ādi aññena niyāmena niyatassa aññaniyāmābhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Pubbe maggaṁ bhāvetvā**ti-ādi niyāmappabhedadassanatthaṁ vuttaṁ. **Satipaṭṭhānan**ti-ādi ekasmimpi niyāme dhammappabhedadassanatthaṁ vuttaṁ. **Bhabbo bodhisatto**ti vacanaṁ kevalaṁ bodhisattassa bhabbataṁ dīpeti, na niyatassa niyāmokkamanaṁ, tasmā asādhakaṁ. So hi pubbe ekenapi niyatadhammena aniyato bodhimūle saccadassanena niyāmaṁ okkantoti.

Niyatassa niyāmakathāvaṇṇanā.

---

5. Nivutakathāvaṇṇanā

665-667. Idāni nivutakathā nāma hoti. Tattha suddhassa suddhakiccābhāvato nīvaraṇehi nivuto ophuṭo pariyonaddho ca nīvaraṇaṁ jahatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **nivuto**tipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Ratto rāgan**ti-ādi nivutassa nīvaraṇajahane dosadassanatthaṁ vuttaṁ. **Parisuddhe pariyodāte**ti-ādi vikkhambhanavisuddhiyā visuddhassa samucchedavisuddhidassanatthaṁ vuttaṁ. **Tassa evaṁ jānato**ti-ādi jānato passato āsavakkhayaṁ dīpeti, na nivutassa nīvaraṇajahanaṁ, tasmā asādhakanti.

Nivutakathāvaṇṇanā.

---

6. Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā

668-670. Idāni sammukhībhūtakathā nāma hoti. Tattha **sammukhībhūto**ti saṁyojanānaṁ sammukhībhāvaṁ tehi samaṅgībhāvaṁ upagato. Sesamettha nivutakathāsadisamevāti.

Sammukhībhūtakathāvaṇṇanā.

7. Samāpanno-assādetītikathāvaṇṇanā

671-673. Idāni samāpanno assādetītikathā nāma hoti. Tattha "paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, so tadassādetī"ti-ādivacanaṁ nissāya "samāpanno assādeti, sā cassa jhānanikanti jhānārammaṇā hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **samāpanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Taṁ jhānaṁ tassa jhānassa ārammaṇan**ti pañhesu tasseva tadārammaṇataṁ apassanto suttavirodhabhayena paṭikkhipati, "tadassādetī"tivacanamattena paṭijānāti. **So tadassādetī**ti suttaṁ jhānalābhino jhānā vuṭṭhāya jhānassādaṁ sādheti, na antosamāpattiyaṁyeva jhānanikantiyā jhānārammaṇataṁ, tasmā asādhakanti.

Samāpanno assādetītikathāvaṇṇanā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Idāni asātarāgakathā nāma hoti. Tattha "yaṁkiñci vedanaṁ vedeti sukhaṁ vā dukkhaṁ vā adukkhamasukhaṁ vā, so taṁ vedanaṁ abhinandati abhivadatī"ti[2] sutte diṭṭhābhinandanavasena vuttaṁ "abhinandatī"tivacanaṁ nissāya "dukkhavedanāyapi rāgassādavasena abhinandanā hoti, tasmā atthi asātarāgo"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **atthi asātarāgo**ti pucchā sakavādissa. Tattha **asātarāgo**ti asāte dukkhavedayite "aho vata me etadeva bhaveyyā"ti rajjanā. **Āmantā**ti laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthameva.

675. **So taṁ vedanaṁ abhinandatī**ti sutte pana vinivaṭṭetvā dukkhavedanameva ārabbha rāguppatti nāma natthi, samūhaggahaṇena pana vedayitalakkhaṇaṁ dhammaṁ dukkhavedanameva vā attato samanupassanto diṭṭhimaññanāsaṅkhātāya diṭṭhābhinandanāya vedanaṁ abhinandati, dukkhāya vedanāya vipariṇāmaṁ abhinandati, dukkhāya vedanāya abhibhūto tassā paṭipakkhaṁ kāmasukhaṁ

1. Aṁ 1. 441 piṭṭhe. 2. Ma 1. 333 piṭṭhe.

patthayantopi dukkhavedanaṁ abhinandati nāma. Evaṁ dukkhavedanāya abhinandanā hotīti adhippāyo. Tasmā asādhakametaṁ asātarāgassāti.

Asātarāgakathāvaṇṇanā.

---

9. Dhammataṇhā-abyākatātikathāvaṇṇanā

676-680. Idāni dhammataṇhā abyākatātikathā nāma hoti. Tattha rūpataṇhā -pa- dhammataṇhāti imāsu chasu taṇhāsu yasmā sabbapacchimā taṇhā dhammataṇhāti vuttā, tasmā sā abyākatāti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesapañhānaṁ Pāḷiyā attho niyyāti. **Kāmataṇhā**ti-ādīhi tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā saṁkhipitvā dassitā, rūpādīsu hi chasu ārammaṇesu kāmassādavasena pavattā taṇhā kāmataṇhā, "bhavissati attā ca loko cā"ti sassatadiṭṭhisahagatā taṇhā bhavataṇhā, "na bhavissatī"ti ucchedadiṭṭhisahagatā taṇhā vibhavataṇhāti. **Nanu sā dhammataṇhā**ti padaṁ taṇhāya dhammārammaṇaṁ ārabbha pavattiṁ dīpeti, na abyākatabhāvaṁ, tasmā asādhakanti.

Dhammataṇhā abyākatātikathāvaṇṇanā.

---

10. Dhammataṇhānadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā

681-685. Idāni dhammataṇhā na dukkhasamudayotikathā nāma hoti. Tatrāpi yasmā sā dhammataṇhāti vuttā, tasmā na dukkhasamudayoti yesaṁ laddhi seyyathāpi pubbaseliyānaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ purimakathāsadisamevāti.

Dhammataṇhā nadukkhasamudayotikathāvaṇṇanā.

Terasamo vaggo.

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Idāni kusalākusalapaṭisandahanakathā nāma hoti. Tattha kusalaṁ vā akusalassa, akusalaṁ vā kusalassa anantarā uppajjanakaṁ nāma natthīti tesaṁ aññamaññaṁ paṭisandhānaṁ na yujjati. Ye pana yasmā ekavatthusmiññeva rajjati virajjati ca, tasmā taṁ aññamaññaṁ paṭisandahatīti laddhiṁ gahetvā ṭhitā seyyathāpi Mahāsaṁghikā, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āvaṭṭanā paṇidhī**ti ubhayaṁ āvajjanasseva nāmaṁ. Tañhi bhavaṅgaṁ āvaṭṭetīti āvaṭṭanā, bhavaṅgārammaṇato aññasmiṁ ārammaṇe cittaṁ paṇidahati ṭhapetīti paṇidhi. **Kusalaṁ anāvaṭṭentassā**ti yaṁ taṁ akusalānantaraṁ paṭisandahantaṁ kusalaṁ uppajjati, taṁ anāvaṭṭentassa uppajjatīti pucchati. Itaro pana vinā āvajjanena kusalassa uppattiṁ apassanto paṭikkhipati. **Kusalaṁ ayoniso manasikaroto**ti idaṁ yadi akusalānantaraṁ kusalaṁ uppajjeyya, akusalasseva āvajjanena ayoniso manasikaroto uppajjeyyāti codanatthaṁ vuttaṁ. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu yasmiṁyeva vatthusmin**ti vacanaṁ ekārammaṇe sarāgavirāguppattiṁ dīpeti, na kusalākusalānaṁ anantaratam, tasmā asādhakanti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā.

---

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. Idāni saḷāyatanuppattikathā nāma hoti. Tattha upapattesiyena paṭisandhicittena saheva opapātikānaṁ saḷāyatanaṁ uppajjati, gabbhaseyyakānaṁ ajjhattikāyatanesu manāyatanakāyāyatanāneva paṭisandhikkhaṇe uppajjanti, sesāni cattāri sattasattatirattimhi, tāni ca kho yena kammunā paṭisandhi gahitā, tasseva aññassa vā katattāti ayaṁ sakasamaye vādo. Yesaṁ pana ekakammasambhavattā sampannasākhāviṭapānaṁ rukkhādīnaṁ aṅkuro viyu bījamattaṁ saḷāyatanaṁ mātukucchismiṁ paṭisandhikkhaṇeyeva uppajjatīti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya **saḷāyatanan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sabbaṅgapaccaṅgī**ti-ādi

saḷāyatane sati evarūpo hutvā okkameyyāti codanatthaṁ vuttaṁ. **Mātukucchigatassā**ti pucchā paravādissa. Parato **mātukucchigatassa pacchā kesā**ti pucchā sakavādissa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā.

---

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. Idāni anantarapaccayakathā nāma hoti. Tattha naccagītādīsu rūpadassanasaddasavanādīnaṁ lahuparivattitaṁ disvā "imāni viññāṇāni aññamaññassa anantarā uppajjantī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **cakkhuviññāṇassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sotaviññāṇaṁ rūpārammaṇaṁyevā**ti yadi cakkhuviññāṇassa anantarā uppajjeyya, vipākamanodhātu viya rūpārammaṇaṁ siyāti codetuṁ vuttaṁ. **Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇan**ti pañhesu suttābhāvena paṭikkhipitvā anantaruppattiṁ[1] sallakkhento laddhivasena paṭijānāti. **Taññeva cakkhuviññāṇaṁ taṁ sotaviññāṇan**ti yathā paṭhamajavanānantaraṁ dutiyajavanaṁ manoviññāṇabhāvena taññeva hoti, kiṁ te tathā etampi dvayaṁ ekamevāti pucchati. Iminā nayena sabbavāresu attho veditabbo. **Naccati gāyatī**ti-ādivacanaṁ ārammaṇasamodhāne lahuparivattitāya vokiṇṇabhāvaṁ dīpeti, na anantarapaccayataṁ, tasmā asādhakanti.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā.

---

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Idāni ariyarūpakathā nāma hoti. Tattha sammāvācākammantā rūpaṁ, tañca kho "sabbaṁ rūpaṁ cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyarūpan"ti[2] vacanato upādāyarūpanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **ariyarūpaṁ mahābhūtānaṁ upādāyā**ti

---

1. Anantarapavattiṁ (Sī, Ka)
2. Ma 3. 49 piṭṭhe.

pucchā sakavādissa. Tattha ariyānaṁ rūpaṁ, ariyaṁ vā rūpanti **ariyarūpaṁ. Āmantā**ti laddhiyaṁ ṭhatvā paṭiññā itarassa. **Kusalan**ti puṭṭho laddhivaseneva paṭijānāti. Anāsavapucchādīsupi eseva nayo. **Yaṁ kiñci rūpan**ti suttaṁ ṭhapetvā bhūtāni sesarūpassa upādābhāvaṁ dīpeti, na sammāvācākammantānaṁ. Tesañhi rūpamattaññeva asiddhaṁ, kuto upādārūpatā, tasmā asādhakanti.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā.

---

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. Idāni añño anusayotikathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano kusalābyākate citte vattamāne sānusayoti vattabbo, na pariyuṭṭhitoti, tasmā añño anusayo aññaṁ pariyuṭṭhānanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **añño kāmarāgānusayo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ heṭṭhā anusayakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. **Sānusayo**ti-ādi pana tasmiṁ samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabbataṁ, anuppannattā ca pariyuṭṭhitoti avattabbataṁ dīpeti, na anusayapariyuṭṭhānānaṁ aññattaṁ, tasmā asādhakanti.

Añño anusayotikathāvaṇṇanā.

---

6. Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. Idāni pariyuṭṭhānaṁ cittavippayuttantikathā nāma hoti. Tattha yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti. Vuttampi cetaṁ "appekadā bho bhāradvāja asubhato manasikarissāmīti subhatova manasikarotī"ti[1]. Tasmā pariyuṭṭhānaṁ cittavippayuttanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Pariyuṭṭhānaṁ cittavippayuttantikathāvaṇṇanā.

---

1. Saṁ 2. 329 piṭṭhe.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. Idāni pariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātuṁ anuseti, kāmadhātupariyāpannoti ca vuccati, tasmā rūparāgārūparāgāpi rūpadhātu-arūpadhātuyo anusenti, rūpadhātu-arūpadhātupariyāpannāyeva ca nāma hontīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca, te sandhāya **rūparāgo**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **anusetī**ti yathā kāmarāgo kāmavitakkasaṅkhātaṁ kāmadhātuṁ sahajātavasena anuseti, kiṁ te evaṁ rūparāgo rūpadhātunti pucchati. **Pariyāpanno**ti yathā ca so tividhāya kāmadhātuyā kilesakāmavasena pariyāpannattā kāmadhātupariyāpanno, kiṁ te evaṁ rūparāgopi rūpadhātupariyāpannoti pucchati. Itaro panassa adhippāyaṁ asallakkhento kevalaṁ laddhivasena āmantāti paṭijānāti. Atha naṁ tamatthaṁ sallakkhāpetuṁ kusalavipākakiriyāsaṅkhātehi samāpattesiyādīhi saṁsanditvā pucchituṁ **samāpattesiyo**ti-ādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Nanu kāmarāgo**ti-ādivacanampi kāmarāgasseva kāmadhātuyaṁ anusayabhāvaṁ pariyāpannatañca dīpeti, na itaresaṁ itaradhātūsūti.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā.

---

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha vipākakiriyarūpanibbānasaṅkhātaṁ catubbidhaṁ abyākataṁ avipākattā abyākatanti vuttaṁ, diṭṭhigataṁ "sassato lokoti kho vaccha abyākatametan"ti[1] sassatādibhāvena akathitattā. Yesaṁ pana imaṁ vibhāgaṁ aggahetvā purimābyākataṁ viya diṭṭhigatampi abyākatanti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, tesaṁ taṁ vibhāgaṁ dassetuṁ **diṭṭhigataṁ abyākatan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

---

1. Saṁ 2. 559 piṭṭhe thokaṁ visadisaṁ.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. Idāni apariyāpannakathā nāma hoti. Tattha yasmā puthujjano jhānalābhī kāmesu vītarāgoti vattabbo hoti, na pana vigatadiṭṭhikoti, tasmā diṭṭhigataṁ apariyāpannanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā.

Cuddasamo vaggo.

---

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. Idāni paccayatākathā nāma hoti. Tattha yo dhammo hetupaccayena paccayo, so yesaṁ hetupaccayena paccayo, tesaññeva yasmā ārammaṇānantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, yo vā ārammaṇapaccayena paccayo, so yasmā tesaṁyeva anantarasamanantarapaccayena paccayo na hoti, tasmā paccayatā vavatthitāti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Paccayatākathāvaṇṇanā.

---

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. Idāni aññamaññapaccayakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ samaye "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti ayameva tanti, "saṅkhārapaccayāpi avijjā"ti ayaṁ natthi, tasmā avijjāva saṅkhārānaṁ paccayo, na pana saṅkhārā avijjāyāti laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya avijjāsaṅkhārādīnaṁ aññamaññapaccayatāpi atthīti dassetuṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā

itarassa. **Avijjā saṅkhārenā**ti ettha apuññābhisaṅkhārova gahito, tasmā saṅkhārapaccayāpi avijjāti ettha sahajāta-aññamañña-atthivigatasampayuttavasena paccayatā veditabbā. **Upādānapaccayāpi taṇhā**ti ettha ṭhapetvā kāmupādānaṁ sesāni tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontīti veditabbāni. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyāti. **Jarāmaraṇapaccayā**ti pucchā paravādissa, **nāmarūpaṁ viññāṇapaccayā**ti sakavādissāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā.

---

3. Addhākathāvaṇṇanā

720-721. Idāni addhākathā nāma hoti. Tattha "tīṇimāni bhikkhave kathāvatthūnī"ti[1] suttaṁ nissāya kālasaṅkhāto addhā nāma parinipphanno atthīti yesaṁ laddhi, tesaṁ "addhā nāma koci parinipphanno natthi aññatra kālapaññattimattā, rūpādayo pana khandhāva parinipphannā"ti vibhāgaṁ dassetuṁ **addhā parinipphanno**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace so parinipphanno, rūpādīsu anena aññatarena bhavitabban"ti codetuṁ **rūpan**ti-ādimāha. Itaro paṭikkhipati. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Addhākathāvaṇṇanā.

722-723. Khaṇalayamuhuttakathāsupi eseva nayo. Sabbepi hete khaṇādayo addhāpariyāyā evāti.

Khaṇalayamuhuttakathāvaṇṇanā.

---

5. Āsavakathāvaṇṇanā

724-725. Idāni āsavakathā nāma hoti. Tattha yasmā catūhi āsavehi uttari añño āsavo nāma natthi, yena cattāro

---

1. Aṁ 1. 197 piṭṭhe.

āsavā sāsavā siyuṁ, tasmā cattāro āsavā anāsavāti yesaṁ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te āsavā anāsavā, evaṁ sante tehi maggādilakkhaṇappattehi bhavitabban"ti codetuṁ **maggo**ti-ādimāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āsavakathāvaṇṇanā.

---

6. Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā

726-727. Idāni jarāmaraṇakathā nāma hoti. Tattha jarāmaraṇaṁ nāma aparinipphannattā lokiyanti vā lokuttaranti vā na vattabbaṁ. "Lokiyā dhammā lokuttarā dhammā"ti hi duke jarāmaraṇaṁ neva lokiyapade, na lokuttarapade niddiṭṭhaṁ. Tattha yesaṁ imaṁ lakkhaṇaṁ anādiyitvā lokuttarānaṁ dhammānaṁ jarāmaraṇaṁ lokuttaranti laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Jarāmaraṇakathāvaṇṇanā.

---

7. Saññāvedayitakathāvaṇṇanā

728-729. Idāni saññāvedayitakathā nāma hoti. Tattha saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma na koci dhammo, catunnaṁ pana khandhānaṁ nirodho. Iti sā neva lokiyā na lokuttarā. Yasmā pana lokiyā na hoti, tasmā lokuttarāti yesaṁ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ purimakathāsadisamevāti.

Saññāvedayitakathāvaṇṇanā.

8. Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

730-731. Idāni yasmā sā lokuttarā na hoti, tasmā lokiyāti yesaṁ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ purimasadisamevāti.

Dutiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

---

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Idāni yasmā "asuko maraṇadhammo, asuko na maraṇadhammo"ti sattānaṁ maraṇadhammatāya niyāmo natthīti saññāvedayitanirodhaṁ samāpannopi kālaṁ kareyyāti yesaṁ laddhi seyyathāpi rājagirikānaṁ, tesaṁ samāpannāyapi maraṇadhammatāya maraṇasamayañca amaraṇasamayañca dassetuṁ pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ yasmā kālaṁ karontassa nāma maraṇantikehi phassādīhi bhavitabbaṁ, tasmā tenākārena codetuṁ **atthī**ti-ādimāha.

Aphassakassa kālakiriyāti-ādīni puṭṭho sesasatte sandhāya paṭikkhipati. **Visaṁ kameyyā**ti-ādīni puṭṭho samāpatti-ānubhāvaṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyavāre sarīrapakatiṁ sandhāya paṭijānāti. Evaṁ sante pana samāpatti-ānubhāvo nāma na hoti, teneva **na nirodhasamāpanno**ti anuyuñjati.

733-734. **Na kālaṁ kareyyā**ti pucchā paravādissa. **Atthi so niyāmo**ti paravādissa pañhe pana yasmā evarūpo niyāmo nāma natthi, tasmā paṭikkhipati. **Cakkhuviññāṇasamaṅgī**ti-ādi sakavādinā "niyāme asantepi maraṇasamayeneva parati, nāsamayenā"ti dassetuṁ vuttaṁ. Tatrāyamadhippāyo—yadi niyāmābhāvena kālakiriyā bhaveyya, cakkhuviññāṇasamaṅginopi bhaveyya, tato "pañcahi viññāṇehi na cavati na upapajjatī"ti suttavirodho siyā. Yathā pana cakkhuviññāṇasamaṅgissa kālakiriyā na hoti, tathā nirodhasamāpannassāpīti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Idāni Asaññasattupikā kathā nāma hoti. Tattha saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipi nirodhasamāpattipi saññāvedayitanirodhasamāpatti nāma. Iti dve saññāvedayitanirodhasamāpattiyo lokiyā ca lokuttarā ca. Tattha lokiyā puthujjanassa Asaññasattupikā hoti, lokuttarā ariyānaṁ, sā ca nāsaññasattupikā. Imaṁ pana vibhāgaṁ akatvā avisesena saññāvedayitanirodhasamāpatti Asaññasattupikāti yesaṁ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ yasmā asaññasamāpattiṁ samāpannassa alobhādayo atthi, na nirodhasamāpattiṁ, tasmā tesaṁ vasena codetuṁ **atthī**ti-ādimāha.

736. **Idhāpi asaññī**ti pañhe idha saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā anuññātā, **tatrāpi**[1] Asaññasatteneva. Tasmā imaṁ paṭiññaṁ gahetvā laddhiṁ patiṭṭhapentena chalena patiṭṭhāpitā hoti. Idha vā nirodhasamāpattiṁ sandhāya asaññitā anuññātā, tatrāpi ito cutassa anāgāmino nirodhasamāpattimeva. Tasmāpi imāya paṭiññāya patiṭṭhāpitā laddhi appatiṭṭhitāyevāti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā.

---

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

737. Idāni kammūpacayakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ kammūpacayo nāma kammato añño cittavippayutto abyākato anārammaṇoti laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca, te sandhāya **aññaṁ kamman**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi kammato añño kammūpacayo, phassāditopi aññena phassūpacayādinā bhavitabban"ti codetuṁ **añño phasso**ti-ādimāha. Itaro laddhiyā abhāvena paṭikkhipati.

---

1. Tatra (Sī, Ka)

738-739. **Kammena sahajāto**ti pañhesu cittavippayuttaṁ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṁ sandhāya paṭijānāti. **Kusalo**ti pañhesupi cittavippayuttaṁ sandhāya paṭijānāti[1]. Parato **akusalo**tipañhesupi eseva nayo.

740. **Sārammaṇo**ti puṭṭho pana ekantaṁ anārammaṇameva icchati, tasmā paṭikkhipati. **Cittaṁ bhijjamānan**ti yadā cittaṁ bhijjamānaṁ hoti, tadā kammaṁ bhijjatīti attho. Bhummatthe vā paccattaṁ, citte bhijjamāneti attho. Ayameva vā pāṭho. Tattha yasmā sampayutto bhijjati, vippayutto na bhijjati, tasmā paṭijānāti ceva paṭikkhipati ca.

741. **Kammamhi kammūpacayo**ti kamme sati kammūpacayo, kamme vā patiṭṭhite kammūpacayo, kammūpacayatova vipāko nibbattati. Tasmiṁ pana kamme niruddhe yāva aṅkuruppādā bījaṁ viya yāva vipākuppādā kammūpacayo tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā paṭijānāti. **Taññeva kammaṁ, so kammūpacayo, so kammavipāko**ti yasmā kammamhi kammūpacayo, so ca yāva vipākuppādā tiṭṭhatītissa laddhi, tasmā naṁ tesaṁ tiṇṇampi ekattaṁ pucchati. **Vipāko sārammaṇo**ti idaṁ vipāko viya vipākadhammadhammopi ārammaṇapaṭibaddhoyevāti codanatthaṁ pucchati. Itaro pana laddhivasenekaṁ paṭijānāti, ekaṁ paṭikkhipati. Paṭilomepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā.

Pannarasamo vaggo.

Tatiyapaṇṇāsako samatto.

---

1. Vippayuttaṁ sandhāya paṭikkhipati, sampayuttaṁ sandhāya paṭijānāti (Sī, Syā) cittavippayuttaṁ sandhāya paṭikkhipati, cittasampayuttaṁ sandhāya paṭijānāti (Ṭīkā)

16. Soḷasamavagga

1. Niggahakathāvaṇṇanā

743-744. Idāni niggahakathā nāma hoti. Tattha ye loke balappattā vasībhūtā, te yadi parassa cittaṁ niggaṇhituṁ na sakkuṇeyyuṁ, kā tesaṁ balappatti, ko vasībhāvo. Balappattiyā pana vasībhāvena ca addhā te parassa cittaṁ niggaṇhantīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya **paro parassā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Tattha **niggaṇhātī**ti saṁkilesāpattito nivāreti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti. Paggahakathāyapi eseva nayo.

Niggahakathāvaṇṇanā.

---

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Idāni sukhānuppadānakathā nāma hoti. Tattha "bahūnaṁ vata no Bhagavā sukhadhammānaṁ upahattā"ti[1] suttaṁ nissāya paro parassa sukhaṁ anuppadetīti yesaṁ laddhi seyyathāpi hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dukkhaṁ anuppadetī**ti puṭṭho pana tādisaṁ suttapadaṁ apassanto paṭikkhipati. **Attano sukhan**ti-ādipañhe yaṁ attano parassa vā, taṁ anuppadātuṁ na sakkā. Yaṁ tasseva, kiṁ tattha anuppadānaṁ nāmāti paṭikkhipati. **Nevattano**ti-ādipañhe pana yaṁ evarūpaṁ, na taṁ anuppadinnaṁ nāma bhavitumarahatīti laddhiyāpaṭijānāti. **No ca vata re**ti tādisassa sukhassa abhāvā vuttaṁ. **Sukhadhammānaṁ upahattā**tivacanaṁ Bhagavato paresaṁ sukhuppattiyā paccayabhāvaṁ dīpeti, na annādīnaṁ viya sukhassa anuppadānaṁ, tasmā asādhakanti.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā.

---

1. Ma 2. 111 piṭṭhe.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. Idāni adhigayha manasikārakathā nāma hoti. Tattha duvidho manasikāro nayato ca ārammaṇato ca. Tattha ekasaṅkhārassāpi aniccatāya diṭṭhāya sabbe saṅkhārā aniccāti avasesesu nayato manasikāro hoti. Atīte pana saṅkhāre manasikaronto na anāgate manasikātuṁ sakkoti. Atītādīsu aññataraṁ manasikaroto ārammaṇato manasikāro hoti. Tattha paccuppanne manasikaronto yena cittena te manasikaroti, taṁ paccuppannakkhaṇe manasikātuṁ na sakkoti. Tattha yesaṁ "sabbe saṅkhārā aniccā"ti-ādivacanaṁ nissāya "manasikaronto nāma adhigayha adhigaṇhitvā saṅgaṇhitvā sabbe saṅkhāre ekato manasikarotī"ti laddhi seyyathāpi pubbaseliyāparaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa.

Atha naṁ yasmā sabbe ekato manasikarontena yena cittena te manasikaroti, tampi manasikātabbaṁ hoti, tasmā taṁcittatāya codetuṁ **tena cittenā**ti āha. Itaro ārammaṇaṁ katvā na sakkā jānitunti sandhāya paṭikkhipati. Evaṁlakkhaṇaṁ cittanti ñātattā pana tampi cittaṁ ñātameva hotīti sandhāya paṭijānāti. Atha vā taññeva tassa ārammaṇaṁ na hotīti paṭikkhipati, "sabbe saṅkhārā aniccā, yadā paññāya passatī"ti-ādīni nissāya uppajjaladdhivasena paṭijānāti. Sesapañhadvayepi eseva nayo. **Tena phassenā**ti-ādīsu pana tathārūpaṁ suttaṁ apassanto paṭikkhipateva. Atītādipañhesu heṭṭhā vuttanayeneva paṭikkhepapaṭiññā veditabbā. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyātīti. **Sabbe saṅkhārā**ti-ādivacanaṁ nayato dassanaṁ sandhāya vuttaṁ, na ekakkhaṇe ārammaṇato, tasmā asādhakanti.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā.

---

5. Rūpaṁhetūtikathāvaṇṇanā

754-756. Idāni rūpaṁ hetūti kathānāma hoti. Tattha **hetū**ti kusalāmūlādino hetuhetussāpi nāmaṁ, yassa kassaci paccayassāpi.

imaṁ pana vibhāgaṁ akatvā "cattāro mahābhūtā hetū"ti vacanamattaṁ nissāya aviseseneva rūpaṁ hetūti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Alobho hetū**ti kiṁ te rūpaṁ alobhasaṅkhāto hetūti pucchati, itaro paṭikkhipati. Sesesupi eseva nayo. **Mahābhūtā upādāyarūpānaṁ upādāyahetū**ti ettha paccayaṭṭhena hetubhāvo vutto, na mūlaṭṭhena, tasmā asādhakanti.

Rūpaṁ hetūtikathāvaṇṇanā.

757-759. Sahetukakathāyampi imināva nayena attho veditabboti.

Rūpaṁ sahetukantikathāvaṇṇanā.

---

7. Rūpaṁkusalākusalantikathāvaṇṇanā

760-764. Idāni rūpaṁ kusalākusalantikathā nāma hoti. Tattha "kāyakammaṁ vacīkammaṁ kusalampi akusalampī"tivacanaṁ nissāya kāyavacīkammasaṅkhātaṁ kāyaviññattivacīviññattirūpaṁ kusalampi akusalampīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva Sammitiyānañca, te sandhāya **rūpaṁ kusalan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te rūpaṁ kusalaṁ, evaṁvidhena anena bhavitabban"ti codetuṁ **sārammaṇan**ti-ādimāha. Parato akusalapañhepi eseva nayo. Sesamettha uttānatthamevāti.

Rūpaṁ kusalākusalantikathāvaṇṇanā.

---

8. Rūpaṁvipākotikathāvaṇṇanā

765-767. Idāni rūpaṁ vipākotikathā nāma hoti. Tattha yaṁ kammassa katattā uppannā cittacetasikā viya kammassa katattā uppannaṁ, taṁ rūpampi vipākoti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva sammitiyānañca,

te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “yadi te rūpaṁ vipāko, evaṁvidhena anena bhavitabban”ti codetuṁ **sukhavedanīyan**ti-ādimāha. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Rūpaṁ vipākotikathāvaṇṇanā.

---

9. Rūpaṁrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Idāni rūpaṁ rūpāvacarārūpāvacarantikathā nāma hoti. Tattha yaṁ kāmāvacarakammassa katattā rūpaṁ, taṁ yasmā kāmāvacaraṁ, tasmā rūpāvacarārūpāvacarakammānampi katattā rūpena rūpāvacarārūpāvacarena bhavitabbanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **atthi rūpaṁ rūpāvacarārūpāvacaran**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Rūpaṁ rūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā.

---

10. Rūpārūpadhātupariyāpannakathāvaṇṇanā

771-775. Idāni rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyāpannoti kathā nāma hoti. Tattha yasmā kāmarāgo kāmadhātupariyāpanno, tasmā rūparāgārūparāgehipi rūpadhātu-arūpadhātupariyāpannehi bhavitabbanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Kevalañhi tattha “rūpadhātuṁ anuseti, arūpadhātuṁ anusetī”tipadaṁ viseso. Sā ca laddhi Andhakānañceva sammitiyānañca, ayaṁ andhakānaṁyevāti.

Rūparāgo rūpadhātupariyāpanno arūparāgo arūpadhātupariyā-pannotikathāvaṇṇanā.

Soḷasamo vaggo.

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. Idāni atthi arahato puññūpacayoti kathā nāma hoti. Tattha yesaṁ arahato dānasaṁvibhāgacetiyavandanādīni kammāni disvā[1] atthi arahato puññūpacayoti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "arahā nāma pahīnapuññapāpo, so yadi puññaṁ kareyya, pāpampi kareyyā"ti codetuṁ **apuññūpacayo**ti āha. Itaro pāṇātipātādikiriyaṁ apassanto paṭikkhipati. **Puññābhisaṅkhāran**ti-ādīsu bhavagāmikammaṁ arahato natthīti paṭikkhipati. **Dānaṁ dadeyyā**ti-ādīsu kiriyacittena dānādipavattisabbhāvato sakavādī paṭijānāti. Itaro cittaṁ anādiyitvā kiriyāpavattimattadassaneneva laddhiṁ patiṭṭhapeti. Sā pana ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhāpitā hotīti.

Atthi arahato puññūpacayotikathāvaṇṇanā.

---

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. Idāni natthi arahato akālamaccūtikathā nāma hoti. Tattha "nāhaṁ bhikkhave sañcetanikānaṁ kammānaṁ katānaṁ upacitānaṁ apaṭisaṁveditvā byantībhāvaṁ vadāmī"ti[2] suttassa atthaṁ ayoniso gahetvā "arahatā nāma sabbakammavipākaṁ paṭisaṁvedayitvāva parinibbāyitabbaṁ, tasmā natthi arahato akālamaccū"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva Siddhatthikānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace tassa natthi akālamaccu, arahantaghātakena nāma na bhavitabban"ti codetuṁ **natthi arahantaghātako**ti āha. Itaro ānantariyakammassa ceva tādisānañca puggalānaṁ sabbhāvato paṭikkhipati.

781. **Visaṁ na kameyyā**ti pañhe "yāva pubbe katakammaṁ parikkhayaṁ na gacchati, tāva na kamatī"ti laddhiyā paṭikkhipati. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

---

1. Nissāya (Syā)
2. Aṁ 3. 497 piṭṭhe.

782. **Nāhaṁ bhikkhave**ti suttaṁ idaṁ sandhāya vuttaṁ—sañcetanikānaṁ kammānaṁ katānaṁ vipākaṁ apaṭisaṁveditvā avinditvā ananubhavitvā byantībhāvaṁ tesaṁ kammānaṁ parivaṭumaparicchinnabhāvaṁ na vadāmi, tañca kho diṭṭhadhammavedanīyānaṁ diṭṭheva dhamme, na tato paraṁ, upapajjavedanīyānaṁ anantaraṁ upapattiṁ upapajjitvāva, na tato paraṁ, aparāpariyavedanīyānaṁ yadā vipākokāsaṁ labhanti, tathārūpe, aparāpare vā[1] pariyāye. Evaṁ sabbathāpi saṁsārapavatte sati laddhavipākavāre kamme na vijjateso jagatippadeso, yatthaṭṭhito mucceyya pāpakammāti. Evaṁ sante yadetaṁ "aladdhavipākavārampi kammaṁ avassaṁ arahato paṭisaṁveditabban"ti kappanāvasena "natthi arahato akālamaccū"ti laddhipatiṭṭhāpanaṁ kataṁ, taṁ dukkaṭamevāti.

Natthi arahato akālamaccūtikathāvaṇṇanā.

---

3. Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā

783. Idāni sabbamidaṁ kammatotikathā nāma hoti. Tattha "kammunā vattati loko"ti suttaṁ nissāya "sabbamidaṁ kammakilesavipākavaṭṭaṁ kammatova hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Rājagirikānañceva Siddhatthikānañca, te sandhāya **sabbamidan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "evaṁ sante kammampi kammato āpajjatī"ti codetuṁ **kammampi kammato**ti āha. Itaro yadi kammampi kammatova nāma taṁ kammaṁ vipākoyeva siyāti paṭikkhipati. **Pubbekatahetū**ti "yadi sabbamidaṁ kammato, pubbekatahetunā tena bhavitabban"ti codetuṁ pucchati, itaro pubbekatahetuvādabhayena paṭikkhipati.

784. **Kammavipākato**ti "yadi sabbamidaṁ kammato, yaṁ atītabhave pavattassa hetubhūtaṁ kammaṁ, tampi purimatare bhave kammatoti kammavipāko sampajjati, tena te sabbamidaṁ kammavipākato āpajjatī"ti codetuṁ pucchati. Itaro bījato aṅkurasseva paccuppannapavattassa kammato nibbattiṁ sandhāya paṭikkhipati. Dutiyaṁ puṭṭho tassāpi kammassa bījassa purimabījato

---

1. Tathārūpe apare vā (Sī, Syā)

viya purimakammato pavattattā paṭijānāti. **Pāṇaṁ haneyyā**ti-ādi "yadi sabbaṁ kammavipākato, pāṇātipātādīni kammavipākeneva kareyyā"ti codetuṁ vuttaṁ. Itaro dussīlyacetanāpi purimakammanibbāttā ekena pariyāyena vipākoyevāti laddhiyā paṭijānāti. Atha naṁ "yadi te pāṇātipāto kammavipākato nibbattati, pāṇātipāto viya vipākopi saphalo āpajjatī"ti cocetuṁ **saphalo**ti āha. Itaro pāṇātipātassa nirayasaṁvattanikādibhāvato saphalataṁ passanto paṭijānāti, kammavipākassa pana idaṁ nāma phalanti vuttaṭṭhānaṁ apassanto paṭikkhipati. Adinnādānādīsupi eseva nayo. **Gilānapaccayabhesajjaparikkhāro saphalo**ti deyyadhammavasena dānaphalaṁ pucchati. **Kammunā vattatī**ti suttaṁ "natthi kamman"ti akammavāditaṁ paṭikkhipitvā "atthi kamman"ti kammavāditaṁ kammassakataṁ dīpeti, na sabbasseva kammato nibbattiṁ, tasmā asādhakanti.

Sabbamidaṁ kammatotikathāvaṇṇanā.

---

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

786-787. Idāni indriyabaddhakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṁ dukkhaṁ indriyabaddhaṁ anindriyabaddhañca. Indriyabaddhaṁ dukkhavatthutāya dukkhaṁ, anindriyabaddhaṁ udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena "yadaniccaṁ taṁ dukkhan"ti saṅgahitattā dukkhaṁ. Imaṁ vibhāgaṁ aggahetvā "yassa pariññāya Bhagavati brahmacariyaṁ vussati, taṁ indriyabaddhameva dukkhaṁ, na itaran"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Hetuvādānaṁ, tesaṁ itarassāpi dukkhabhāvaṁ dassetuṁ **indriyabaddhaññevā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yasmā Bhagavatā 'yadaniccaṁ taṁ dukkhan'ti vuttaṁ, tasmā indriyabaddheneva tena aniccena bhavitabban"ti codetuṁ **indriyabaddhaññeva aniccan**ti-ādimāha. **Nanu anindriyabaddhaṁ aniccan**ti nanu pathavīpabbatapāsāṇādi anindriyabaddhampi aniccanti attho.

788. **Na vattabbaṁ indriyabaddhaññeva dukkhan**ti pañhe **āmantā**ti paṭiññā sakavādissa. Anindriyabaddhañhi dukkhadomanassānaṁ ārammaṇaṁ hoti. Uṇhakālasmiñhi aggi sītakāle ca vāto dukkhassa ārammaṇaṁ,

niccampi bhogavināsādayo domanassassa. Tasmā vināpi aniccaṭṭhena anindriyabaddhaṁ dukkhanti vattabbaṁ. Kammakilesehi pana anibbattattā dukkhaṁ ariyasaccanti na vattabbaṁ, tathā maggena apariññeyyattā. Yasmā pana tiṇakaṭṭhādinirodho vā utubījādinirodho vā dukkhanirodhaṁ ariyasaccaṁ nāma na hoti, tasmā indriyabaddhaṁ dukkhañceva ariyasaccañca, itaraṁ pana dukkhamevāti idaṁ nānattaṁ dassetuṁ paṭijānāti. **Yathā indriyabaddhassā**ti-ādivacanaṁ indriyabaddhassa pariññāya brahmacarivāsaṁ pariññātassa puna anuppattiṁ dīpeti. Tenevettha sakavādinā paṭikkhepo kato, "yadaniccaṁ taṁ dukkhan"ti vacanena pana saṅgahitassa anindriyabaddhassa dukkhabhāvaṁ paṭisedhetuṁ na sakkāti, tasmā asādhakanti.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā.

---

5. Ṭhapetvā-ariyamaggantikathāvaṇṇanā

789-790. Idāni ṭhapetvā ariyamaggantikathā nāma hoti. Tattha "yasmā ariyamaggo 'dukkhanirodhagāminipaṭipadā'ti vutto, tasmā ṭhapetvā ariyamaggaṁ avasesā saṅkhārā dukkhā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi evaṁ samudayassāpi dukkhabhāvo āpajjatī"ti codetuṁ **dukkhasamudayopī**ti āha. Itaro hetulakkhaṇaṁ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho pavatta[1]pariyāpannabhāvaṁ sandhāya paṭijānāti. **Tīṇevā**ti pañhesu suttavirodhabhayena paṭikkhipati, laddhivasena paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Ṭhapetvā ariyamaggantikathāvaṇṇanā.

---

6. Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁpaṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā

791-792. Idāni na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ paṭiggaṇhātītikathā nāma hoti. Tattha "paramatthato maggaphalāneva saṁgho, maggaphalehi

---

1. Pavatti (Syā). Parivatta (Ka)

añño saṁgho nāma natthi, maggaphalāni ca na kiñci paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ paṭiggaṇhātī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi mahāpuññavādīsaṅkhātānaṁ vetullakānaṁ, te sandhāya **na vattabban**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi saṁgho na paṭiggaṇheyya, na naṁ Satthā āhuneyyāti-ādīhi thomeyyā"ti codetuṁ **nanu saṁgho āhuneyyo**ti-ādimāha. **Saṁghassa dānaṁ dentī**ti "ye te saṁghassa denti, te paṭiggāhakesu asati kassa dadeyyun"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Āhutiṁ jātavedovā**ti suttaṁ parasamayato āgataṁ. Tattha **mahāmeghan**ti meghavuṭṭhiṁ sandhāya vuttaṁ. Vuṭṭhiñhi medanī paṭiggaṇhāti, na meghameva. **Maggo paṭiggaṇhātī**ti "maggaphalāni saṁgho"ti laddhiyā vadati, na ca maggaphalāneva saṁgho, maggaphalapātubhāvaparisuddhe pana khandhe upādāya paññattā aṭṭha puggalā saṁgho, tasmā asādhakametanti.

Na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ paṭiggaṇhātītikathāvaṇṇanā.

---

7. Navattabbaṁsaṁghodakkhiṇaṁvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Idāni na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ visodhetītikathā nāma hoti. Tattha "maggaphalāneva saṁgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṁ visodhetuṁ sakkonti, tasmā na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ visodhetī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**ti-ādi "yadi saṁgho dakkhiṇaṁ visodhetuṁ na sakkuṇeyya[1], na naṁ Satthā evaṁ thomeyyā"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Visodhetī**ti mahapphalaṁ karoti. Saṁghasmiñhi appaṁ dinnaṁ bahu hoti, bahu dinnaṁ bahutaraṁ. **Dakkhiṇeyyā**ti dakkhiṇārahā dakkhiṇāya anucchavikā, dakkhiṇaṁ visodhetuṁ samatthāti attho. **Dakkhiṇaṁ ārādhentī**ti sampādenti, appamattikāyapi dakkhiṇāya mahantaṁ phalaṁ pāpuṇantīti attho. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayamevāti.

Na vattabbaṁ saṁgho dakkhiṇaṁ visodhetītikathāvaṇṇanā.

---

1. Na sakkā (Sī, Ka)

8. Navattabbaṁsaṁghobhuñjatītikathāvaṇṇanā

795-796. Idāni na vattabbaṁ saṁgho bhuñjatītikathā nāma hoti. Tatrāpi "maggaphalāneva saṁgho nāma, na ca tāni kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṁ saṁgho bhuñjati, pivati, khādati, sāyatī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi saṁgho na bhuñjeyya, saṁghabhattādikaraṇaṁ niratthakaṁ bhaveyyā"ti codetuṁ **nanu atthi keci saṁghabhattāni karontī**ti-ādimāha. **Gaṇabhojanan**ti-ādi "yadi saṁgho na bhuñjeyya, kassa gaṇabhojanādīni siyun"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Aṭṭha pānānī**ti idampi "yadi saṁgho na piveyya, kassetāni pānāni Satthā anujāneyyā"ti codanatthaṁ vuttaṁ. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Na vattabbaṁ saṁgho bhuñjatītikathāvaṇṇanā.

---

9. Navattabbaṁsaṁghassadinnaṁmahapphalantikathāvaṇṇanā

797-798. Idāni na vattabbaṁ saṁghassa dinnaṁ mahapphalantikathā nāma hoti. Tatrāpi "maggaphalāneva saṁgho nāma, na ca sakkā tesaṁ kiñci dātuṁ, na ca tehi paṭiggaṇhituṁ, nāpi tesaṁ dānena koci upakāro ijjhati, tasmā na vattabbaṁ saṁghassa dinnaṁ mahapphalan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyo**ti-ādi "yadi saṁghassa dinnaṁ mahapphalaṁ na bhaveyya, na naṁ satthā evaṁ thomeyyā"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṁ saṁghassa dinnaṁ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

---

10. Navattabbaṁbuddhassadinnaṁmahapphalantikathāvaṇṇanā

799. Idāni na vattabbaṁ Buddhassa dinnaṁ mahapphalantikathā nāma hoti. Tattha "Buddho Bhagavā na kiñci paribhuñjati, lokānuvattanatthaṁ pana paribhuñjamānaṁ viya attānaṁ dasseti, tasmā nirupakārattā na vattabbaṁ tasmiṁ dinnaṁ mahapphalan"ti

yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Dvipadānaṁ aggo**ti-ādi "manussadussīlepi dānaṁ sahassaguṇaṁ hoti, kimaṅgaṁ pana evarūpe aggapuggale"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Na vattabbaṁ Buddhassa dinnaṁ mahapphalantikathāvaṇṇanā.

---

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Idāni dakkhiṇāvisuddhikathā nāma hoti. Tattha "yadi paṭiggāhakato dakkhiṇā visujjheyya, mahapphalā bhaveyya. Dāyakena dānaṁ dinnaṁ, paṭiggāhakena vipāko nibbattitoti añño aññassa kārako bhaveyya, paraṁkataṁ sukhadukkhaṁ āpajjeyya, añño kareyya, añño paṭisaṁvedeyya. Tasmā dāyakatovadānaṁ visujjhati, no paṭiggāhakato, dāyakasseva[1] cittavisuddhi vipākadāyikā hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Āhuneyyā**ti-ādi "yadi paṭiggāhakato dānaṁ na visujjheyya, kimassa āhuneyyādibhāvo kareyyā"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Añño aññassa kārako**ti yadi dāyakassa dānacetanā paṭiggāhakena katā bhaveyya, yuttarūpaṁ siyā. Tassa pana dānacetanā parisuddhā paṭiggāhakasaṅkhātaṁ vatthuṁ paṭicca mahāvipākaṭṭhena visujjhati, tasmā acodanā esā "paṭiggāhakato[2] dānaṁ visujjhatī"ti.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā.

Sattarasamo vaggo.

---

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. Idāni manussalokakathā nāma hoti. Tattha "Tathāgato loke jāto loke saṁvaḍḍho lokaṁ abhibhuyya

---

1. Dāyakassevettha (Sī) 2. Paṭiggāhakatopi (Ka)

viharati anupalitto lokenā”ti[1] suttaṁ ayoniso gahetvā “Bhagavā Tusitabhavane nibbatto tattheva vasati, na manussalokaṁ āgacchati, nimmitarūpamattakaṁ panettha dassetī”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi etarahi Vetullakānaṁyeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ puṭṭhokāsena ceva suttasādhanena ca saññāpetuṁ **nanu atthī**ti-ādimāha. **Loke jāto**ti paravādī Tusitapuraṁ sandhāya vadati, Satthārā panetaṁ manussalokaññeva sandhāya lokaṁ vuttaṁ. **Lokaṁ abhibhuyyā**ti paravādī manussalokaṁ abhibhavitvāti diṭṭhiyā vadati, Satthā pana ārammaṇalokaṁ abhibhavitvā vihāsi. **Anupalitto lokenā**ti paravādī manussalokena anupalittataṁva sandhāya vadati, Satthā pana lokadhammesu kilesehi anupalitto vihāsi. Tasmā asādhakametanti.

Manussalokakathāvaṇṇanā.

---

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. Idāni dhammadesanākathā nāma hoti. Tattha “Tusitapure ṭhito Bhagavā dhammadesanatthāya abhinimmitaṁ pesesi, tena ceva tassa ca desanaṁ sampaṭicchitvā āyasmatā Ānandena dhammo desito, na Buddhena Bhagavatā”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Vetullakānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “yadi tena dhammo desito, sveva Satthā bhaveyyā”ti codetuṁ **abhinimmito Jino**ti-ādimāha. Itaro tathā asampaṭicchanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā.

---

3. Karuṇākathāvaṇṇanā

807-808. Idāni karuṇākathā nāma hoti. Tattha piyāyitānaṁ vatthūnaṁ vipattiyā sarāgānaṁ rāgavasena karuṇāpatirūpikaṁ pavattiṁ disvā

---

1. Saṁ 2. 114 piṭṭhe.

“rāgova karuṇā nāma, so ca Bhagavato natthi, tasmā natthi Buddhassa Bhagavato karuṇā”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “karuṇā nāmesā nikkilesatāya ceva sattārammaṇatāya ca cetovimuttitāya ca ekādasānisaṁsatāya ca mettādīhi samānajātikā, tasmā yadi Bhagavato karuṇā natthi, mettādayopissa na siyun”ti codanatthaṁ **natthi Buddhassa Bhagavato mettā**ti-ādimāha. **Akāruṇiko**ti pañhe tathārūpaṁ vohāraṁ apassanto paṭikkhipati. Sesamettha uttānatthamevāti.

Karuṇākathāvaṇṇanā.

---

4. Gandhajātakathāvaṇṇanā

809. Idāni gandhajātakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Buddhe Bhagavati ayoniso pemavasena “Bhagavato uccārapassāvo aññe gandhajāte ativiya adhigaṇhāti, natthi tato ca sugandhataraṁ gandhajātan”ti laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Andhakānañceva Uttarāpathakānañca, te sandhāya pucchāya sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Gandhajātakathāvaṇṇanā.

---

5. Ekamaggakathāvaṇṇanā

810-811. Idāni ekamaggakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ Buddhe Bhagavati ayoniso pemavaseneva “Bhagavā sotāpanno hutvā sakadāgāmī, sakadāgāmī hutvā anāgāmī, anāgāmī hutvā[1] arahattaṁ sacchākāsi, ekeneva pana ariyamaggena cattāri phalāni sacchākāsī”ti laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ catūhi phalehi saddhiṁ uppannānaṁ catunnaṁ phassādīnaṁ

---

1. Sotāpanno hutvā, sakadāgāmī hutvā, anāgāmī hutvā (Syā)

ekato samodhānavasena codetuṁ **catunnaṁ phassānan**ti-ādimāha. **Sotāpattimaggenā**ti-ādi "kataramaggena sacchikarotī"ti pucchanatthaṁ vuttaṁ. **Arahattamaggenā**ti ca vutte tena sakkāyadiṭṭhi-ādīnaṁ pahānābhāvavasena codeti. **Bhagavā sotāpanno**ti Buddhabhūtassa sotāpannabhāvo natthīti paṭikkhipati. Parato pañhadvayepi eseva nayo. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekamaggakathāvaṇṇanā.

---

6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Idāni jhānasaṅkantikathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, vitakkavicārānaṁ vūpasamā dutiyaṁ jhānaṁ, tatiyaṁ jhānaṁ, catutthaṁ jhānaṁ, upasampajja viharatī"ti[1] imaṁ paṭipāṭidesanaṁ nissāya "tassa tassa jhānassa upacārappavattiṁ vināva jhānā jhānaṁ saṅkamatī"ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānañceva ekaccānañca Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi te dutiyajjhānūpacāraṁ appatvā uppaṭipāṭiyā paṭhamajjhānā dutiyajjhānameva saṅkamati, paṭhamato tatiyaṁ, dutiyato catutthampi saṅkameyyā"ti codetuṁ **paṭhamā jhānā**ti-ādimāha. **Yā paṭhamassā**ti-ādi "yadi paṭhamato anantaraṁ dutiyaṁ, dutiyādīhi vā tatiyādīni samāpajjati, ekāvajjanena samāpajjeyyā"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Kāme ādīnavato**ti paṭhamaṁ kāme ādīnavato manasi karoto pacchā uppajjati, jhānakkhaṇe panesa nimittameva manasi karoti. **Taññeva paṭhaman**ti "yadi purimajavanato pacchimajavanaṁ viya anantaraṁ uppajjeyya, ṭhapetvā purimapacchimabhāvaṁ lakkhaṇato taññeva taṁ bhaveyyā"ti codetuṁ pucchati. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Vivicceva kāmehī**ti-ādīhi paṭipāṭiyā jhānānaṁ desitabhāvaṁ dīpeti, na anantaruppattiṁ, tasmā asādhakanti.

Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā.

---

1. Saṁ 3. 268 piṭṭhe.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-818. Idāni jhānantarikakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ samaye "pañcakanaye pañca jhānāni vibhattāni, kevalaṁ tayo samādhī uddiṭṭhā"ti avitakkavicāramattassa samādhino okāsaṁ ajānantānaṁ "paṭhamassa ca dutiyassa ca jhānassa antare jhānantarikā nāma esā"ti laddhi seyyathāpi Sammitiyānañceva ekaccānañca Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "jhānampi cetasikā dhammā, phassādayopi, tasmā yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, phassantarikādīhipi bhavitabban"ti codanatthaṁ **atthi phassantarikā**ti-ādimāha.

Dutiyassa ca jhānassāti "yadi jhānantarikā nāma bhaveyya, dutiyatatiyādīnipi jhānāneva, tesampi antarikāya bhavitabban"ti codanatthaṁ vuttaṁ. So kevalaṁ laddhiyā abhāvena paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. **Paṭhamassa cā**ti puṭṭho laddhivasena paṭijānāti.

819. **Savitakko savicāro**ti-ādi "tiṇṇampi samādhīnaṁ samādhibhāve samāne avitakko vicāramattova samādhi jhānantariko, na itaroti ko ettha visesahetū"ti codanatthaṁ vuttaṁ.

820-822. **Dvinnaṁ jhānānaṁ paṭuppannānan**ti paṭhamadutiyāni sandhāya pucchati. Itaro "tesaṁ paccuppannānaṁyeva[1] antare avitakko vicāramatto samādhi jhānantariko nāma hotī"ti laddhiyā paṭijānāti. **Paṭhamaṁ jhānaṁ niruddhan**ti puṭṭho tiṇṇaṁ ekakkhaṇe pavatti na yuttāti paṭijānāti. **Avitakko vicāramatto samādhi paṭhamaṁ jhānan**ti catukkanayavasena pucchati. Sakavādī tasmiṁ naye tassa abhāvā paṭikkhipati. **Nanu tayo samādhī**ti etthāyamadhippāyo—yathā tesu tīsu samādhīsu dve samādhī jhānāneva, na jhānantarikā, evaṁ itarenapi jhāneneva bhavitabbaṁ, na jhānantarikāyāti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā.

---

1. Paṭuppannānaṁyeva (Sī, Syā)

8. Samāpannosaddaṁsuṇātītikathāvaṇṇanā

823-825. Idāni samāpanno saddaṁ suṇātītikathā nāma hoti. Tattha "yasmā paṭhamassa jhānassa saddo kaṇḍako vutto Bhagavatā, yadi ca samāpanno taṁ na suṇeyya, kataṁ kaṇḍako siyā. Tasmā samāpanno saddaṁ suṇātī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Cakkhunā rūpaṁ passatī**ti-ādi "samāpannassa tāva pañcadvārappavattaṁ natthi, tasmiṁ asati yadi so saddaṁ suṇeyya, rūpampi passeyyā"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Saddo kaṇḍako**ti vikkhepakarattā[1] vuttaṁ. Oḷārikena hi saddena sote ghaṭṭite paṭhamajjhānato vuṭṭhānaṁ hoti, tenetaṁ vuttaṁ, tasmā asādhakaṁ. **Dutiyassa jhānassā**ti-ādi "yathā aññopi kaṇḍako antosamāpattiyaṁ natthi, evaṁ saddassavanampī"ti bodhanatthaṁ vuttaṁ, taṁ sabbaṁ uttānatthamevāti.

Samāpanno saddaṁ suṇātītikathāvaṇṇanā.

---

9. Cakkhunārūpaṁpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. Idāni cakkhunā rūpaṁ passatītikathā nāma hoti. Tattha "cakkhunā rūpaṁ disvā"ti vacanaṁ nissāya "pasādacakkhumeva rūpaṁ passatī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yadi cakkhunā rūpaṁ passeyya, rūpena rūpaṁ passeyyā"tīti codetuṁ **rūpena rūpaṁ passatī**ti āha. Itaro rūpāyatanaṁ sandhāya paṭikkhipitvā puna puṭṭho cakkhumeva sandhāya paṭijānāti. **Paṭivijānātī**ti ettha ayamadhippāyo—passatīti hi mayaṁ paṭijānanaṁ sandhāya pucchāma, na cakkhūpasaṁhāramattaṁ. Tasmā vadehi tāva "kiṁ te cakkhumā rūpena rūpaṁ paṭivijānātī"ti. Itaro purimanayeneva paṭikkhipati ceva paṭijānāti ca. Atha naṁ "evaṁ sante rūpaṁ manoviññāṇaṁ āpajjati, taññhi paṭivijānāti nāmā"ti codetuṁ **rūpaṁ manoviññāṇan**ti āha. Itaro lesaṁ alabhanto paṭikkhipateva. **Atthi cakkhussa āvaṭṭanā**ti-ādi "yadi cakkhu paṭivijānanaṭṭhena passati, cakkhuviññāṇassa viya tassāpi

---

1. Vikkhepakaraṇattā (Syā)

āvajjanāya bhavitabban”ti codetuṁ pucchati. Itaro yasmā na āvajjanapaṭibaddhaṁ cakkhu, na taṁ āvajjanānantaraṁ uppajjati, tasmā **na hevan**ti paṭikkhipati. **Sotena saddan**ti-ādīsupi eseva nayo. **Idha bhikkhave bhikkhu cakkhunā rūpaṁ passatī**ti sasambhārakathānayena vuttaṁ. Yathā hi usunā vijjhantopi “dhanunā vijjhatī”ti vuccati, evaṁ cakkhuviññāṇena passantopi “cakkhunā passatī”ti vutto, tasmā asādhakametaṁ. Sesesupi eseva nayoti.

Cakkhunā rūpaṁ passatītikathāvaṇṇanā.

Aṭṭhārasamo vaggo.

---

19. Ekūnavīsatimavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. Idāni kilesapajahanakathā nāma hoti. Tattha “yasmā kilesapahānaṁ nāma atthi, pahīnakilesassa ca atītāpi kilesā pahīnāva honti, anāgatāpi, paccuppannāpi, tasmā atītepi kilese pajahati, anāgatepi, paccuppannepī”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **atīte**ti-ādipucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyāti. **Natthi kilese jahatī**ti imasmiṁ pana paravādissa pañhe yasmā kacavaraṁ pajahantassa kacavare chaḍḍanavāyāmo viya kilese pajahantassa na atītādibhedesu kilesesu vāyāmo atthi, nibbānārammaṇe pana ariyamagge pavattite kilesā anuppannāyeva nuppajjantīti pahīnā nāma honti, tasmā **na hevan**ti paṭikkhipati. **Tena hi atīte kilese pajahatī**ti-ādi pana yasmā “natthi kilesapajahanā”ti na vattabbaṁ, tasmā atītādibhede pajahatīti chalena vuttaṁ.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Idāni suññatakathā nāma hoti. Tattha **suññatā**ti dve suññatā khandhānañca anattalakkhaṇaṁ, nibbānañca. Tesu anattalakkhaṇaṁ tāva ekaccaṁ ekena pariyāyena siyā saṅkhārakkhandhapariyāpannaṁ, nibbānaṁ apariyāpannameva. Imaṁ pana vibhāgaṁ aggahetvā "suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Animittan**ti sabbanimittarahitaṁ nibbānaṁ. "Appaṇihito"tipi tasseva nāmaṁ. Kasmā panetaṁ ābhatanti? Avibhajjavādīvāde dosāropanatthaṁ. Yassa hi avibhajitvā "ekadeseneva suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannā"ti laddhi, tassa nibbānampi saṅkhārakkhandhapariyāpannanti āpajjati. Imassa dosassāropanatthaṁ "animittaṁ appaṇihitan"ti ābhataṁ. Itaro tassa pariyāpannabhāvaṁ anicchanto paṭikkhipati. **Saṅkhārakkhandho na anicco**ti-ādi nibbānasaṅkhātāya suññatāya aniccabhāvāpattidosadassanatthaṁ vuttaṁ.

833. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā**ti "yadi aññassa khandhassa suññatā aññakkhandhapariyāpannā, saṅkhārakkhandhasuññatāyapi sesakkhandhapariyāpannāya bhavitabban"ti codanatthaṁ vuttaṁ. **Saṅkhārakkhandhassa suññatā na vattabbā**ti-ādi "yadi saṅkhārakkhandhasuññatā sesakkhandhapariyāpannā na hoti, sesakkhandhasuññatāpi saṅkhārakkhandhapariyāpannā na hotī"ti paṭilomadassanatthaṁ vuttaṁ.

834. **Suññamidaṁ bhikkhave saṅkhārā**ti suttaṁ parasamayato ābhataṁ. Tattha **saṅkhārā**ti "sabbe saṅkhārā aniccā"ti āgataṭṭhāne viya pañcakkhandhā, te ca attattaniyasuññattā suññatāti sāsanāvacaraṁ hoti, na virujjhati, tasmā anuññātaṁ. Yasmā panetaṁ na suññatāya saṅkhārakkhandhapariyāpannabhāvaṁ dīpeti, tasmā asādhakanti.

Suññatakathāvaṇṇanā.

---

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. Idāni sāmaññaphalakathā nāma hoti. Tattha maggavīthiyampi phalasamāpattivīthiyampi[1] ariyamaggassa vipākacittaṁ sāmaññaphalaṁ

---

1. Phalasamāpattiyampi (Syā)

nāmāti sakasamaye sanniṭṭhānaṁ. Yesaṁ pana tathā aggahetvā "kilesapahānañceva phaluppatti ca sāmaññaphalaṁ, tasmā asaṅkhatan"ti laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyātīti.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā.

---

4. Pattikathāvaṇṇanā

837-840. Idāni pattikathā nāma hoti. Tattha "yaṁ yaṁ paṭilabbhati[1], tassa tassa paṭilābho patti nāma, sā ca asaṅkhatā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā yathāpāḷimeva niyyātīti. **Na vattabban**ti-ādi yāya laddhiyā patti asaṅkhatāti maññati, taṁ pakāsetuṁ vuttaṁ. Tattha sakavādī "na hevaṁ vattabbe"ti paṭikkhipanto kevalaṁ pattiyā rūpādibhāvaṁ na sampaṭicchati. Na hi patti nāma koci dhammo atthi, na pana asaṅkhatabhāvaṁ anujānāti. Itaro pana paṭikkhepamatteneva asaṅkhatāti laddhiṁ patiṭṭhapeti, sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāyevāti.

Pattikathāvaṇṇanā.

---

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. Idāni tathatākathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "rūpādīnaṁ sabbadhammānaṁ rūpādisabhāvatāsaṅkhātā tathatā nāma atthi, sā ca saṅkhatesu rūpādīsu apariyāpannattā asaṅkhatā"ti laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā pākaṭamevāti.

Tathatākathāvaṇṇanā.

---

1. Paṭilabhati (Syā)

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Idāni kusalakathā nāma hoti. Tattha anavajjampi kusalaṁ, iṭṭhapākampi. Anavajjaṁ nāma kilesavippayuttaṁ. Ayaṁ nayo ṭhapetvā akusalaṁ sabbadhamme bhajati. Iṭṭhavipākaṁ nāma āyatiṁ upapattipavattesu iṭṭhaphalanipphādakaṁ puññaṁ. Ayaṁ nayo Kusalattike ādipadameva bhajati. Yesaṁ pana imaṁ vibhāgaṁ aggahetvā anavajjabhāvamatteneva nibbānaṁ kusalanti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, tesaṁ iṭṭhavipākaṭṭhena nibbānassa kusalatābhāvaṁ dīpetuṁ pucchā sakavādissa, attano laddhivasena paṭiññā itarassa. Sesamidhāpi heṭṭhā vuttanayattā uttānatthamevāti.

Kusalakathāvaṇṇanā.

---

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Idāni accantaniyāmakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "sakiṁ nimuggo nimuggova hotī"ti[1] suttaṁ nissāya "atthi puthujjanassa accantaniyāmatā"ti laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Mātughātako**ti-ādi "niyatamicchādiṭṭhikassa ca mātughātakādīnañca samāne micchattaniyāme mātughātakādīhipi te accantaniyatehi bhavitabban"ti codanatthaṁ vuttaṁ. Itaro "niyatamicchādiṭṭhiko saṁsārakhāṇuko bhavantarepi niyatova, ime pana ekasmiññeva attabhāve"ti laddhiyā **na hevan**ti paṭikkhipati.

848. **Vicikicchā uppajjeyyā**ti "ayaṁ niyato vā no vā"ti evaṁ uppajjeyyāti pucchati. Itaro anuppattikāraṇaṁ apassanto paṭijānāti. **Nuppajjeyyā**ti puṭṭho pana yaṁ diṭṭhiṁ āsevanto niyāmaṁ okkanto, tattha anuppattiṁ sandhāya paṭijānāti. Tato **pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, taṁ diṭṭhiṁ ārabbha asamudācārato paṭijānāti. Atha naṁ yasmā pahānaṁ nāma vinā ariyamaggena natthi, tasmā tassa vasena codetuṁ **sotāpattimaggenā**ti-ādimāha. So ekamaggenāpi

---

1. Aṁ 2. 403 piṭṭhe.

appahīnattā paṭikkhipati. Puna **katamenā**ti puṭṭho micchāmaggaṁ sandhāya **akusalenā**ti-ādimāha.

849. **Ucchedadiṭṭhi uppajjeyyā**ti dutiyaniyāmuppattiṁ pucchati. Itaro yasmā "yepi te okkalā vayabhiññā natthikavādā akiriyavādā ahetukavādā"ti[2] vacanato tissopi niyatamicchādiṭṭhiyo ekassa uppajjanti, tasmā paṭijānāti.

850. Atha naṁ "na ca nāma so accantaniyāmo"ti codetuṁ **hañcī**ti-ādimāha. Accantaniyatassa hi dutiyaniyāmo niratthako. **Nuppajjeyyā**ti pañhe yaṁ sassatadiṭṭhiyā sassatanti gahitaṁ, tadeva ucchijjissatīti[3] gahetvā anuppattiṁ sandhāya paṭijānāti. **Pahīnā**ti puṭṭho maggena appahīnattā paṭikkhipati, vuttanayena anuppajjanato paṭijānāti. **Sassatadiṭṭhi uppajjeyyā**ti-ādīsupi eseva nayo. Sesaṁ vicikicchāvāre vuttanayameva.

851-852. **Na vattabban**ti pucchā paravādissa, suttassa[4] atthitāya paṭiññā sakavādissa. Na pana so bhavantarepi nimuggova. Imasmiññeva hi bhave abhabbo so taṁ diṭṭhiṁ pajahitunti ayamettha adhippāyo, tasmā asādhakametanti. **Sabbakālaṁ ummujjitvā nimujjatī**ti-ādi vacanamatte abhinivesaṁ akatvā attho[5] pariyesitabboti dassanatthaṁ vuttanti.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā.

---

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Idāni indriyakathā nāma hoti. Tattha lokiyā saddhā saddhā eva nāma, na saddhindriyaṁ. Tathā lokiyaṁ vīriyaṁ, sati, samādhi, paññā paññāyeva nāma, na paññindriyanti yesaṁ laddhi seyyathāpi Hetuvādānañceva Mahisāsakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā

---

1. Ukkaṇṇavassa aññā (Sī, Syā, Ka) 2. Ma 3. 121 piṭṭhe. 3. Ucchijjatīti (Syā)
4. Tassa suttassa (Syā) 5. Attho pana (Sī, Syā)

itarassa. **Natthi lokiyā saddhā**ti-ādi yasmā lokiyāpi saddhādayova dhammā adhipatiyaṭṭhena indriyaṁ, na saddhādīhi aññaṁ saddhindriyādi nāma atthi, tasmā lokiyānampi saddhādīnaññeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Atthi lokiyo mano**ti-ādi yathā te lokiyāpi manādayo dhammā manindriyādīni, evaṁ lokiyā saddhādayopi saddhindriyānīti upamāya tassatthassa vibhāvanatthaṁ vuttaṁ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Indriyakathāvaṇṇanā.

Ekūnavīsatimo vaggo.

---

20. Vīsatimavagga

1. Asañciccakathāvaṇṇanā

857-862. Idāni asañciccakathā nāma hoti. Tattha "ānantariyavatthūni nāma garūni bhāriyāni, tasmā asañciccāpi tesu vatthūsu vikopitesu ānantariko hotī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **asañciccā**ti pucchā sakavādissa, laddhivasena paṭiññā itarassa. Atha naṁ "yasmā ānantariyakammaṁ nāma kammapathappattaṁ, yadi ca asañcicca kammapathabhedo siyā, avasesā pāṇātipātādayopi asañcicca bhaveyyun"ti codanatthaṁ **asañcicca pāṇaṁ hantvā**ti-ādimāha. Itaro tathārūpāya laddhiyā abhāvena paṭikkhipati. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyāti. **Na vattabbaṁ mātughātako**ti pucchā paravādissa, rogapaṭikārādikāle[1] asañcicca ghātaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. **Nanu mātā jīvitā voropitā**ti pañhepi asañcicca voropitaṁ sandhāya paṭiññā sakavādisseva. Evaṁ adhippāyaṁ pana aggahetvā hañcīti laddhipatiṭṭhāpanaṁ itarassa, taṁ ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitameva. Pitughātakādīsupi eseva nayo. Saṁghabhedake pana dhammasaññiṁ sandhāya **saṁghabhedo ānantariko**ti pucchā sakavādissa, "saṁghaṁ samaggaṁ bhetvāna,

---

1. Rogatikicchākārādikāle (Syā)

kappaṁ nirayamhi paccatī"ti vacanaṁ ayoniso gahetvā paṭiññā paravādissa. Puna **sabbe**ti puṭṭho sakapakkhe dhammasaññiṁ sandhāya paṭikkhipati, parapakkhe dhammasaññiṁ sandhāya paṭijānāti. **Dhammasaññī**ti pañhadvayepi eseva nayo. **Nanu vuttaṁ Bhagavatā**ti suttaṁ ekanteneva dhammavādissa ānantarikabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. **Āpāyiko nerayiko**ti gāthāyapi adhammavādīyeva adhippeto. Itaro pana adhippāyaṁ aggahetvā laddhiṁ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā apatiṭṭhitāyevāti.

Asañciccakathāvaṇṇanā.

---

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha duvidhaṁ ñāṇaṁ lokiyañca lokuttarañca. Lokiyaṁ samāpattiñāṇampi hoti dānādivasena pavattaṁ kammassakatañāṇampi, lokuttaraṁ saccaparicchedakaṁ maggañāṇampi phalañāṇampi. Imaṁ pana vibhāgaṁ akatvā "saccaparicchedakameva ñāṇaṁ, na itaraṁ, tasmā natthi puthujjanassa ñāṇan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Hetuvādānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Paññā**ti-ādi ñāṇavevacanadassanatthaṁ vuttaṁ. Tenetaṁ dīpeti—yadi tassa ñāṇaṁ natthi, paññādayopi natthi. Atha paññādayo atthi, ñāṇampi atthi. Kasmā? Paññādīnaṁ ñāṇato anaññattāti, **paṭhamaṁ jhānan**ti-ādi samāpattiñāṇassa dassanatthaṁ vuttaṁ. **Dānaṁ dadeyyā**ti-ādi kammassakatañāṇassa. **Dukkhaṁ parijānātī**ti lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na ca lokuttarameva ñāṇanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

---

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866. Idāni nirayapālakathā nāma hoti. Tattha "niraye nerayikakammāneva nirayapālarūpavasena[1] vadhenti, natthi nirayapālā nāma

---

1. Nirayapālarūpena (Syā)

sattā”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “yadi tattha nirayapālā na siyuṁ, kammakāraṇāpi na bhaveyyuṁ. Kāraṇikesu hi sati kāraṇā”ti codetuṁ **natthi nirayesū**ti-ādimāha.

867-868. **Atthi manussesū**ti paccakkhena ñāpanatthaṁ vuttaṁ. Yathā hi manussesu sati kāraṇikesu kāraṇā, evaṁ tatthāpīti ayamettha adhippāyo. **Atthi nirayesū**ti pucchā paravādissa, paṭiññā itarassa. **Na Vessabhū nopi ca Pettirājā**ti paravādinā sakasamayato suttaṁ ābhataṁ. Taṁ pana sāsanāvacarikanti sakavādinā anuññātaṁ. Tattha **Vessabhū**ti eko devo. **Pettirājā**ti pettivisaye petamahiddhiko. **Somā**dayo pākaṭā eva. Idaṁ vuttaṁ hoti—attano kammehi ito paṇunnaṁ[1] paralokaṁ pattaṁ purisaṁ na ete Vessabhū-ādayo hananti. Yehi pana so kammehi tattha paṇunno, tāni sakāni kammāniyeva naṁ tattha hanantīti kammassakataṁ dīpeti, na nirayapālānaṁ abhāvaṁ. Sakavādinā pana **tamenaṁ bhikkhave**ti ābhatāni suttapadāni nītatthānevāti.

Nirayapālakathāvaṇṇanā.

---

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. Idāni tiracchānakathā nāma hoti. Tattha devesu Erāvaṇādayo devaputtā hatthivaṇṇaṁ assavaṇṇaṁ vikubbanti, natthi tattha tiracchānagatā. Yesaṁ pana tiracchānavaṇṇino devaputte disvā “atthi devesu tiracchānagatā”ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “yadi devayoniyaṁ tiracchānagatā siyuṁ, tiracchānayoniyampi devā siyun”ti codetuṁ **atthi tiracchānagatesū**ti-ādimāha. **Kīṭā**ti-ādi yesaṁ so abhāvaṁ icchati, te dassetuṁ vuttaṁ. **Erāvaṇo**ti pañhe tassa atthitāya paṭiññā

---

1. Panuṇṇaṁ (Sī, Syā)

sakavādissa, na tiracchānagatassa. **Hatthibandhā**ti-ādi "yadi tattha hatthi-ādayo siyuṁ, hatthibandhādayopi siyun"ti codanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **yāvasikā**ti yavassa dāyakā. **Kāraṇikā**ti hatthācariyādayo, yehi te nānāvidhaṁ kāraṇaṁ kareyyuṁ. **Bhattakārakā**ti hatthi-ādīnaṁ bhattarandhakā. **Na hevan**ti tathā anicchanto paṭikkhipatīti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā.

---

5. Maggakathāvaṇṇanā

872-875. Idāni maggakathā nāma hoti. Tattha yesaṁ "pubbeva kho panassa kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī"ti[1] idañceva suttaṁ sammāvācākammantājīvānañca cittavippayuttataṁ nissāya "nippariyāyena pañcaṅgikova maggo"ti laddhi seyyathāpi Mahisāsakānaṁ, te sandhāya **pañcaṅgiko**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Sammāvācā maggaṅgaṁ, sā ca na maggoti**-ādi parasamayavasena vuttaṁ. Parasamayasmiñhi sammāvācādayo maggaṅganti āgatā. Rūpattā pana maggo na hotīti vaṇṇitā. **Sammādiṭṭhi maggaṅgan**ti-ādi maggaṅgassa amaggatā nāma natthīti dassanatthaṁ vuttaṁ. **Pubbeva kho panassā**ti sutte parisuddhasīlassa maggabhāvanā nāma hoti, na itarassāti āgamaniyapaṭipadāya visuddhibhāvadassanatthaṁ "kāyakammaṁ vacīkammaṁ ājīvo suparisuddho hotī"ti vuttaṁ, na imehi vinā pañcaṅgikabhāvadassanatthaṁ. Tenevāha "evamassāyaṁ ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṁ gacchatī"ti. Sakavādinā ābhatasuttaṁ nītatthamevāti.

Maggakathāvaṇṇanā.

---

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Idāni ñāṇakathā nāma hoti. Tattha dhammacakkappavattane dvādasākārañāṇaṁ sandhāya "dvādasavatthukaṁ ñāṇaṁ lokuttaran"ti yesaṁ laddhi

---

1. Ma 3. 337 piṭṭhe.

seyyathāpi Pubbaseliyānaṁ[1], te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace taṁ dvādasavatthukaṁ, dvādasahi maggañāṇehi bhavitabban"ti codetuṁ **dvādasā**ti-ādimāha. Itaro maggassa ekattaṁ sandhāya paṭikkhipati, ekekasmiṁ sacce saccañāṇakiccañāṇakatañāṇānaṁ vasena ñāṇanānattaṁ sandhāya paṭijānāti. **Dvādasa sotāpattimaggā**ti-ādīsupi eseva nayo. **Nanu vuttaṁ Bhagavatā**ti suttaṁ saddhiṁ pubbabhāgaparabhāgehi ñāṇanānattaṁ dīpeti, na ariyamaggassa dvādasa ñāṇataṁ. Tasmā asādhakanti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā.

Vīsatimo vaggo.

Catutthapaṇṇāsako samatto.

---

21. Ekavīsatimavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. Idāni sāsanakathā nāma hoti. Tattha tisso saṅgītiyo sandhāya "sāsanaṁ navaṁ katan"ti ca "atthi koci Tathāgatassa sāsanaṁ navaṁ karotī"ti ca "labbhā Tathāgatassa sāsanaṁ navaṁ kātun"ti ca yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya tīsupi kathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Satipaṭṭhānā**ti-ādi sāsanaṁ nāma satipaṭṭhānādayo ceva ariyadhammā, kusalādīnañca desanā. Tattha yesaṁ[2] Bhagavatā desitā satipaṭṭhānādayo, ṭhapetvā te aññesaṁ vā satipaṭṭhānādīnaṁ karaṇena akusalādīnaṁ vā kusalādibhāvakaraṇena sāsanaṁ navaṁkataṁ nāma bhaveyya, kiṁ taṁ evaṁ kataṁ kenaci, atthi vā koci evaṁ karoti, labbhā vā evaṁ kātunti tīsupi pucchāsu codanatthaṁ vuttaṁ. Sesaṁ sabbattha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Sāsanakathāvaṇṇanā.

---

1. Pubbaseliyāparaseliyānaṁ (Syā)
2. Ye (?)

2. Avivitthakathāvaṇṇanā

879-880. Idāni avivittakathā nāma hoti. Tattha yassa puggalassa yo dhammo paccuppanno, so tena avivitto nāmāti idaṁ sakasamaye sanniṭṭhānaṁ. Yasmā pana puthujjanena tedhātukā dhammā apariññātā, tasmā so ekakkhaṇeyeva sabbehipi tedhātukehi dhammehi avivittoti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Phassehī**ti-ādi sabbesaṁ phassādīnaṁ ekakkhaṇe pavattidosadasanatthaṁ vuttaṁ. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Avivittakathāvaṇṇanā.

---

10. Saññojanakathāvaṇṇanā

881-882. Idāni saññojanakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sabbaṁ Buddhavisayaṁ na jānāti, tasmā tassa tattha avijjāvicikicchāhi appahīnāhi bhavitabbanti saññāya "atthi kiñci saññojanaṁ appahāya arahattappattī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Atthi kiñci sakkāyadiṭṭhī**ti-ādi arahato sabbasaṁyojanappahānadassanatthaṁ vuttā. **Sabbaṁ Buddhavisayan**ti pañhadvaye arahato sabbaññutaññāṇābhāvena paṭisedho kato, na avijjāvicikicchānaṁ appahānena. Itaro pana tesaṁ appahīnataṁ sandhāya **tena hī**ti laddhiṁ patiṭṭhapeti. Sā ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Saññājanakathāvaṇṇanā.

---

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Idāni iddhikathā nāma hoti. Tattha iddhi nāmesā katthaci ijjhati, katthaci na ijjhati, aniccādīnaṁ niccādikaraṇe ekanteneva na ijjhati. Sabhāgasantatiṁ pana parivattetvā visabhāgasanthatikaraṇe vā

sabhāgasantativaseneva ciratarappavattane vā yesaṁ atthāya kariyati, tesaṁ puññādīni kāraṇāni nissāya katthaci ijjhati bhikkhūnaṁ atthāya pānīyassa sappikhīrādikaraṇe viya mahādhātunidhāne dīpādīnaṁ cirasantānappavattane viya cāti idaṁ sakasamaye sanniṭṭhānaṁ. Yaṁ pana āyasmā Pilindavaccho rañño pāsādaṁ suvaṇṇantveva adhimucci, taṁ nissāya yesaṁ "atthi adhippāya-iddhī"ti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **atthi adhippāya-iddhī**ti pucchā sakavādissa. Tattha **adhippāya-iddhī**ti adhippāya-iddhi[1], yathādhippāyaṁ ijjhana-iddhīti attho. **Āmantā**ti laddhimatte ṭhatvā paṭiññā paravādissa. Atha naṁ aniccādīnaṁ niccāditāya anuyunjituṁ **niccapaṇṇā rukkhā hontū**ti-ādimāha. Sesamettha uttānatthameva. Laddhipatiṭṭhāpane **suvaṇṇo ca panāsī**ti rañño puññūpanissayena āsi, na kevalaṁ therassa adhippāyeneva. Tasmā asādhakametanti.

Iddhikathāvaṇṇanā.

---

12. Buddhakathāvaṇṇanā

885. Idāni Buddhakathā nāma hoti. Tattha ṭhapetvā tasmiṁ tasmiṁ kāle sarīravemattataṁ āyuvemattataṁ pabhāvemattatañca sesehi Buddhadhammehi Buddhānaṁ Buddhehi hīnātirekatā nāma natthi. Yesaṁ pana aviseseneva atthāti laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya **atthi Buddhānan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ Buddhadhammehi anuyuñjituṁ **satipaṭṭhānato**ti-ādimāha. Itaro tesaṁ vasena hīnātirekataṁ apassanto paṭikkhipatiyevāti.

Buddhakathāvaṇṇanā.

---

13. Sabbadisākathāvaṇṇanā

886. Idāni sabbadisākathā nāma hoti. Tattha catūsu disāsu, heṭṭhā, uparīti samantato lokadhātusannivāsaṁ, sabbalokadhātūsu

---

1. Adhippāyaṁ iddhi (Sī, Syā)

ca Buddhā atthīti attano vikappasippaṁ uppādetvā "sabbadisāsu Buddhā tiṭṭhantī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Mahāsaṁghikānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Puratthimāyā**ti puṭṭho Sakyamuniṁ sandhāya paṭikkhipati. Puna puṭṭho laddhivasena aññalokadhātuyaṁ ṭhitaṁ sandhāya paṭijānāti. **Kinnāmo so Bhagavā**ti-ādi "sace tvaṁ jānāsi[1], nāmādivasena naṁ kathehī"ti codanatthaṁ vuttaṁ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabboti.

Sabbadisākathāvaṇṇanā.

---

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Idāni dhammakathā nāma hoti. Tattha yasmā rūpādayo rūpādisabhāvena niyatā na taṁ sabhāvaṁ vijahanti, tasmā sabbadhammā niyatāti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva ekaccānañca Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya **sabbe dhammā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace te niyatā, micchattaniyatā vā siyuṁ sammattaniyatā vā, ito añño niyāmo[2] nāma natthī"ti codetuṁ **micchattaniyatā**ti-ādimāha. Tattha paṭikkhepo ca paṭiññā ca paravādissa. **Rūpaṁ rūpaṭṭhenā**ti-ādi yenatthena niyatāti vadati, tassa vasena codetuṁ vuttaṁ. Tatrāyaṁ adhippāyo—rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabbaṁ, ito aññathā na vattabbaṁ. Kasmā? Rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā. Rūpasabhāvo hi rūpaṭṭho, rūpasabhāvo ca rūpameva, na rūpato añño. Vedanādīhi panassa nānattapaññāpanatthaṁ esa vohāro hotīti. Tasmā "rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan"ti vadantena rūpaṁ niyatanti vuttaṁ hoti. Niyatañca nāma micchattaniyataṁ vā siyā sammattaniyataṁ vā, ito añño niyāmo[2] nāma natthīti. Atha kasmā paṭijānātīti? Atthantaravasena. **Rūpaṁ rūpaṭṭhena niyatan**ti ettha hi rūpaṁ rūpameva, na vedanādisabhāvanti ayamattho. Tasmā paṭijānāti. Ito aññathā panassa niyatattaṁ natthīti puna teneva nayena codetuṁ

---

1. Na jānāsi (Sī, Syā, Ka) 2. Niyato (Ka)

micchattaniyatanti-ādimāha. Taṁ sabbaṁ uttānatthameva. **Tena hi rūpan**ti laddhipi ayoniso patiṭṭhāpitattā appatiṭṭhitāva hotīti.

Dhammakathāvaṇṇanā.

---

15. Kammakathāvaṇṇanā

889. Idāni kammakathā nāma hoti. Tattha "yasmā diṭṭhadhammavedanīyādīni diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhādīhi niyatāni, tasmā sabbe kammā niyatā"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sajavādissa, paṭiññā itarassa. **Diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhena niyatan**ti ettha diṭṭhadhammavedanīyaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṭṭhameva. Sace diṭṭheva dhamme vipākaṁ dātuṁ sakkoti, deti, no ce, ahosikammaṁ nāma hotīti imamatthaṁ sandhāya paṭiññā sakavādissa. Micchattasammattaniyāmavasena[1] panetaṁ aniyatamevāti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

Kammakathāvaṇṇanā.

Ekavīsatimo vaggo.

---

22. Bāvīsatimavagga

1. Parinibbānakathāvaṇṇanā

892. Idāni parinibbānakathā nāma hoti. Tattha "yasmā arahā sabbaññuvisaye appahīnasaṁyojanova parinibbāyati, tasmā atthi kiñci saṁyojanaṁ appahāya parinibbānan"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

Parinibbānakathāvaṇṇanā

---

1. Micchattaniyāmavasena (Syā)

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Idāni kusalacittakathā nāma hoti. Tattha yasmā arahā sativepullappatto parinibbāyantopi sato sampajānova parinibbāti, tasmā kusalacitto parinibbāyatīti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ yasmā kusalacitto nāma puññābhisaṅkhāraṇādivasena hoti, tasmā tenatthena codetuṁ **arahā puññābhisaṅkhāran**ti-ādimāha. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Sato sampajāno**ti idaṁ javanakkhaṇe kiriyasatisampajaññānaṁ vasena asammohamaraṇadīpanatthaṁ vuttaṁ, na kusalacittadīpanatthaṁ. Tasmā asādhakanti.

Kusalacittakathāvaṇṇanā.

---

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Idāni āneñjakathā nāma hoti. Tattha Bhagavā catutthajjhāne ṭhito parinibbāyīti sallakkhetvā "arahā āneñje ṭhito parinibbāyatī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Pakaticitte**ti bhavaṅgacitte. Sabbe hi saññino sattā bhavaṅgacitte ṭhatvā[1] bhavaṅgapariyosānena cuticittena kālaṁ karonti. Iti naṁ iminā atthena codetuṁ evamāha. Tattha kiñcāpi catuvokārabhave arahato pakaticittampi āneñjaṁ hoti, ayaṁ pana pañho pañcavokārabhavavasena uddhaṭo. Tasmā **no ca vata re vattabbe**ti āha. Sesamettha uttānatthamevāti.

Āneñjakathāvaṇṇanā.

---

4. Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā

897. Idāni dhammābhisamayakathā nāma hoti. Tattha atītabhave sotāpannaṁ mātukucchiyaṁ vasitvā nikkhantaṁ disvā "atthi gabbhaseyyāya

---

1. Ṭhitā (Sī, Ka)

dhammābhisamayo”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ “yadi tattha dhammābhisamayo atthi, dhammābhisamayassa kāraṇehi dhammadesanādīhi bhavitabban”ti codetuṁ **atthi gabbhaseyyāya dhammadesanā**ti-ādimāha. **Suttassā**ti-ādi bhavaṅgavāraṁ sandhāya vuttaṁ. Gabbhaseyyāya hi yebhuyyena bhavaṅgameva pavattati. Teneva satto[1] kiriyamayappavattābhāvā[2] sutto, bhāvanānuyogassa abhāvā pamatto, kammaṭṭhānapariggāhakānaṁ satisampajaññānaṁ abhāvā muṭṭhassati asampajāno nāma hoti, tathārūpassa kuto dhammābhisamayoti.

Dhammābhisamayakathāvaṇṇanā.

5-7. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Idāni tissopikathā nāma hoti. Tattha acirajātānaṁ pana sotāpannānaṁ arahattappattiṁ suppavāsāya ca upāsikāya sattavassikaṁ gabbhaṁ disvā “atthi gabbhaseyyāya arahattapattī”ti ca supine ākāsagamanādīni disvā “atthi dhammābhisamayo”ti ca “atthi tattha arahattappattī”ti ca idhāpi yesaṁ laddhiyo seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha purimakathāsadisamevāti.

Tissopikathāvaṇṇanā.

---

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

901-902. Idāni abyākatakathā nāma hoti. Tattha “atthesā bhikkhave cetanā, sā ca kho abbohārikā”ti[3] vacanato “sabbaṁ supinagatassa cittaṁ abyākatan”ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti. **Supinagatassa cittaṁ abbohārikan**ti

---

1. Sutto (Sī, Syā) 2. Kiriyasamayappavattābhāvo (Sī, Syā) 3. Vi 1. 153 piṭṭhe.

idaṁ āpattiṁ sandhāya vuttaṁ. Supinagatassa hi pāṇātipātādivasena kiñcāpi akusalacittaṁ pavattati, vatthuvikopanaṁ pana natthīti na sakkā tattha āpattiṁ paññapetuṁ. Iminā kāraṇena taṁ abbohārikaṁ, na abyākatattāti.

Abyākatakathāvaṇṇanā.

---

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. Idāni āsevanapaccayakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbe dhammā khaṇikā, na koci muhuttampi ṭhatvā āsevanapaccayaṁ āsevati nāma. Tasmā natthi kiñci āsevanapaccayatā, āsevanapaccayatāya uppannaṁ pana na kiñci atthīti yesaṁ laddhi seyyathāpi tesaññeva, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ suttavaseneva paññāpetuṁ **nanu vuttaṁ Bhagavatā pāṇātipāto**ti-ādi ābhataṁ. Taṁ sabbaṁ uttānatthamevāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā.

---

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Idāni khaṇikakathā nāma hoti. Tattha yasmā sabbasaṅkhatadhammā aniccā, tasmā ekacittakkhaṇikāyeva. Samānāya hi aniccatāya eko lahuṁ bhijjati, eko cirenāti ko ettha niyāmoti[1] yesaṁ laddhi seyyathāpi Pubbaseliyāparaseliyānaṁ, te sandhāya **ekacittakkhaṇikā**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. **Citte mahāpathavī**ti-ādīsu tesaṁ tathā saṇṭhānaṁ apassanto paṭikkhipati. **Cakkhāyatanan**ti-ādi "yadi sabbe ekacittakkhaṇikā bhaveyyuṁ, cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīhi saddhiṁyeva uppajjitvā nirujjheyyun"ti codanatthaṁ vuttaṁ. Itaro pana antomātukucchigatassa viññāṇuppattiṁ sandhāya

---

1. Visesoti (Syā)

paṭikkhipati, pavattaṁ sandhāya laddhivasena[1] paṭijānāti. Sesamettha uttānatthamevāti. **Tena hi ekacittakkhaṇikā**ti yasmā niccā na honti, tasmā ekacittakkhaṇikāti attano ruciyā kāraṇaṁ vadati. Taṁ avuttasadisamevāti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā.

Bāvīsatimo vaggo.

---

23. Tevīsatimavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. Idāni ekādhippāyakathā nāma hoti. Tattha kāruññena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo, saṁsāre vā ekato bhavissāmāti itthiyā saddhiṁ Buddhapūjādīni katvā paṇidhivasena eko adhippāyo assāti ekādhippāyo, evarūpo dvinnampi janānaṁ ekādhippāyo methuno dhammo paṭisevitabboti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānañceva Vetullakānañca, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyātīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā.

---

2. Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā

909. Idāni arahantavaṇṇakathā nāma hoti. Tattha iriyāpathasampanne ākappasampanne pāpabhikkhū disvā "arahantānaṁ vaṇṇena amanussā methunaṁ dhammaṁ paṭisevantī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarāpathakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesamettha uttānatthamevāti.

Arahantavaṇṇakathāvaṇṇanā.

---

1. Laddhivaseneva (Syā)

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Idāni issariyakāmakārikākathā nāma hoti. Chaddantajātakādīni sandhāya "bodhisatto issariyakāmakārikāhetu vinipātaṁ gacchati, gabbhaseyyaṁ okkamati, dukkarakārikaṁ akāsi, aparantapaṁ akāsi, aññaṁ satthāraṁ uddisī"ti yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Sesaṁ paṭhamakathāyaṁ uttānatthameva. Dutiyakathāyaṁ **iddhimā**ti yadi issariyakāmakārikāhetu gaccheyya, iddhiyā gaccheyya, na kammavasenāti codanatthaṁ vuttaṁ. Itaro pana paṭhamapañhe bhāvanāmayaṁ sandhāya paṭikkhipati, dutiyapañhe puññiddhiṁ sandhāya paṭijānāti. Tatiyakathāyaṁ issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādiṭṭhiyā kariyati. Yadi ca so taṁ kareyya, sassatādīnipi gaṇheyyāti codanatthaṁ **sassato loko**ti-ādi vuttaṁ. Catutthakathāyampi eseva nayoti.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Idāni rāgapatirūpakathā nāma hoti. Tattha mettākaruṇāmuditāyo sandhāya "na rāgo rāgapatirūpako"ti ca issāmacchariyakukkuccāni sandhāya "na doso dosapatirūpako"ti ca hasituppādaṁ sandhāya "na moho mohapatirūpako"ti ca dummaṅkūnaṁ puggalānaṁ niggahaṁ pesalānaṁ bhikkhūnaṁ anuggahaṁ pāpagarahitaṁ kalyāṇapasaṁsaṁ āyasmato Pilindavacchassa vasalavādaṁ Bhagavato kheḷāsakavādaṁ[1] moghapurisavādañca sandhāya "na kileso kilesapatirūpako"ti ca yesaṁ laddhi seyyathāpi Andhakānaṁ, te sandhāya sabbakathāsu pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Ayaṁ naṁ yasmā phassādipatirūpakā naphassādayo[2] nāma natthi, tasmā rāgādipatirūpakā narāgādayopi[3]

1. Kheḷāsikavādaṁ (Sī, Syā) 2. Phassādipatirūpakānaṁ phassādayo (Sī, Syā)
3. Rāgādipatirūpakānaṁ rāgādayopi (Sī, Syā)

natthīti codetuṁ **atthi na phassoti-**ādimāha. Itaro tesaṁ abhāvā paṭikkhipati. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Patirūpakathāvaṇṇanā.

---

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. Idāni aparinipphannakathā nāma hoti. Tattha

"Dukkhameva hi sambhoti, dukkhaṁ tiṭṭhati veti ca.
Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṁ dukkhā nirujjhatī"ti[1]—

Vacanaṁ nissāya dukkhaññeva parinipphannaṁ, sesā khandhāyatanadhātu-indriyadhammā aparinipphannāti yesaṁ laddhi seyyathāpi ekaccānaṁ Uttarapathakānañceva Hetuvādānañca, te sandhāya **rūpaṁ aparinipphannan**ti pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassa. Atha naṁ "sace rūpaṁ aparinipphannaṁ, na aniccādisabhāvaṁ siyā"ti codetuṁ **rūpaṁ na aniccan**ti-ādimāha. Itaro tathārūpaṁ rūpaṁ apassanto paṭikkhipati. Sakavādī **nanu rūpaṁ aniccan**ti-ādivacanena tassa ekaṁ laddhiṁ paṭisedhetvā dutiyaṁ pucchanto **dukkhaññeva parinipphannan**ti-ādimāha. Athassa tampi laddhiṁ paṭisedhetuṁ **na yadaniccan**ti-ādimāha. Tatrāyaṁ adhippāyo—na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhaṁ, yaṁ pana kiñci aniccaṁ, taṁ dukkhameva. Rūpañca aniccaṁ, tasmā tampi parinipphannaṁ. Iti yaṁ tvaṁ vadesi "rūpaṁ aparinipphannaṁ, dukkhaññeva parinipphannan"ti, taṁ no vata re vattabbe "dukkhaññeva parinipphannan"ti. Vedanādimūlikādīsupi yojanāsu eseva nayo. Dhammāyatanadhammadhātūsu pana ṭhapetvā nibbānaṁ sesadhammānaṁ vasena aniccatā veditabbā. Indriyāni aniccānevāti.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā.

Tevīsatimo vaggo.

---

1. Saṁ 1. 137 piṭṭhe.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Paṇṇāsakehi catūhi, tīhi vaggehi ceva ca.
Saṅgahetvā kathā sabbā, ūnatisatabhedanā.

Kathāvatthuppakaraṇaṁ, kathāmaggesu kovido.
Yaṁ Jino desayi tassa, niṭṭhitā atthavaṇṇanā.

Imaṁ terasamattehi, bhāṇavārehi tantiyā.
Ciraṭṭhitatthaṁ dhammassa, saṅkharontena yaṁ mayā.

Yaṁ pattaṁ kusalaṁ tena, lokoyaṁ sanarāmaro.
Dhammarājassa saddhamma-rasamevādhigacchatūti.

Kathāvatthu-aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Yamakappakaraṇaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Saṅkhepeneva devānaṁ, Devadevo surālaye.
Kathāvatthuppakaraṇaṁ, desayitvā raṇañjaho.

Yamassa visayātīto, nānāyamakamaṇḍitaṁ.
Abhidhammappakaraṇaṁ, chaṭṭhaṁ chaṭṭhāna desako.

Yamakaṁ ayamāvatta[1], nīlāmalatanūruho.
Yaṁ desayi anuppatto, tassa saṁvaṇṇanākkamo.
Idāni yasmā tasmāssa, hoti saṁvaṇṇanā ayanti.

1. Mūlayamaka uddesavāravaṇṇanā

1. Mūlayamakaṁ Khandhayamakaṁ Āyatanayamakaṁ Dhātuyamakaṁ Saccayamakaṁ Saṅkhārayamakaṁ Anusayayamakaṁ Cittayamakaṁ Dhammayamakaṁ Indriyayamakanti imesaṁ dasannaṁ Yamakānaṁ vasena idaṁ pakaraṇaṁ dasavidhena vibhattanti hi vuttaṁ. Tattha yesaṁ dasannaṁ Yamakānaṁ vasena idaṁ pakaraṇaṁ dasavidhena vibhattaṁ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṁ veditabbo—kenaṭṭhena Yamakanti? Yugaḷaṭṭhena. Yugaḷañhi Yamakanti vuccati "yamakapāṭihāriyaṁ yamakasālā"ti-ādīsu viya. Iti yugaḷasaṅkhātānaṁ Yamakānaṁ vasena desitattā imesu dasasu ekekaṁ Yamakaṁ nāma, imesaṁ pana Yamakānaṁ samūhabhāvato sabbampetaṁ pakaraṇaṁ Yamakanti veditabbaṁ.

Tattha mūlavasena pucchāvissajjanaṁ katvā desitattā dasannaṁ tāva sabbapaṭhamaṁ Mūlayamakanti vuttaṁ. Tattha uddesavāro niddesavāroti dve vārā

---

1. Ayamāvaṭṭa (Syā)

honti, tesu uddiṭṭhānukkamena niddisitabbattā uddesavāro paṭhamo. Tassa **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā, ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalā**ti idaṁ yamakaṁ ādi. Tassa kusalākusalamūlasaṅkhātānaṁ dvinnaṁ atthānaṁ vasena atthayamakanti vā tesaññeva atthānaṁ vasena anulomapaṭilomato pavattapāḷidhammavasena dhammayamakanti vā anulomapaṭilomato pavattapucchāvasena pucchāyamakanti vā tidhā yamakabhāvo veditabbo. Sesesupi eseva nayo.

Idāni imesaṁ yamakānaṁ vasena desite imasmiṁ Mūlayamake uddesavarassa tāva nayayamakapucchā-atthavārappabhedavasena Pāḷivavatthānameva evaṁ veditabbaṁ—Kusalattikamātikāya hi "kusalā dhammā"ti idaṁ ādipadaṁ nissāya mūlanayo mūlamūlanayo mūlakanayo mūlamūlakanayoti ime cattāro nayā honti. Tesaṁ ekekasmiṁ naye mūlayamakaṁ ekamūlayamakaṁ aññamaññamūlayamakanti tīṇi tīṇi yamakāni. Evaṁ catūsu nayesu dvādasa yamakāni, ekekasmiṁ yamake anulomapaṭilomavasena dve dve pucchāti catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya sanniṭṭhānasaṁsayavasena dve dve atthāti aṭṭhacattālīsa atthāti.

Tattha **ye keci kusalā dhammā**ti kusalesu "kusalā nu kho, na kusalā nu kho"ti sandehābhāvato imasmiṁ pade sanniṭṭhānattho veditabbo. **Sabbe te kusalamūlā**ti "sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, nanu kho"ti evaṁ vimativasena pucchitattā imasmiṁ pade saṁsayattho veditabbo. So ca kho veneyyānaṁ saṁsayaṭṭhāne saṁsayadīpanatthaṁ vutto, Tathāgatassa pana saṁsayo nāma natthi. Ito paresupi pucchāpadesu eseva nayo.

Yathā ca kusalapadaṁ nissāya ime cattāro nayā, ekekasmiṁ naye tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ yamakānaṁ vasena dvādasa yamakāni, ekekasmiṁ yamake dvinnaṁ dvinnaṁ pucchānaṁ vasena catuvīsati pucchā, ekekāya pucchāya dvinnaṁ dvinnaṁ atthānaṁ vasena aṭṭhacattālīsa atthā ca honti, akusalapadaṁ nissāyapi tatheva, abyākatapadaṁ nissāyapi tatheva, tīṇipi padāni ekato katvā niddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ nissāyapi tathevāti Kusalattikamātikāya catūsu padesu sabbepi[1] soḷasa nayā aṭṭhacattālīsa

1. Sabbesupi (Syā)

yamakāni channavuti pucchā dvenavutisataṁ atthā ca uddesavasena vuttāti veditabbā. Ettāvatā mūlavāro nāma paṭhamaṁ uddiṭṭho hoti.

Tato paraṁ **ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalahetū**ti-ādayo tasseva Mūlavārassa vevacanavasena nava vārā uddiṭṭhā. Iti Mūlavāro Hetuvāro Nidānavāro Sambhavavāro Pabhavavāro Samuṭṭhānavāro Āhāravāro Ārammaṇavāro Paccayavāro Samudayavāroti sabbepi dasa vārā honti. Tattha Mūlavāre āgataparicchedeneva sesesupi nayādayo veditabbāti sabbesupi dasasu vāresu saṭṭhisatanayā asīti-adhikāni cattāri yamakasatāni saṭṭhi-adhikāni navapucchāsatāni vīsādhikāni ekūnavīsati atthasatāni ca uddiṭṭhānīti veditabbāni. Evaṁ tāva uddesavāre nayayamakapucchā-atthavārappabhedavasena Pāḷivavatthānameva veditabbaṁ.

Mūlaṁ hetu nidānañcāti gāthā dasannampi vārānaṁ uddānagāthā nāma. Tattha mūlādīni sabbānipi kāraṇavevacanāneva. Kāraṇañhi patiṭṭhānaṭṭhena mūlaṁ, attano phalanipphādanatthaṁ hinoti pavattatīti hetu, handa naṁ gaṇhāthāti dassentaṁ viya attano phalaṁ nidetīti nidānaṁ, etasmā phalaṁ sambhotīti[1] sambhavo, pabhavatīti pabhavo, samuṭṭhāti ettha phalaṁ, etena vā samuṭṭhātīti samuṭṭhānaṁ, attano phalaṁ āharatīti āhāro, appaṭikkhipitabbena attano phalena ālambiyatīti ālambaṇaṁ, etaṁ paṭicca appaṭikkhipitvā phalaṁ eti pavattatīti paccayo, etasmā phalaṁ samudetīti samudayo. Evametesaṁ padānaṁ vacanattho veditabbo.

Uddesavāravaṇṇanā.

Niddesavāravaṇṇanā

50. Idāni **yekeci kusalā dhammāti**-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **ye kecī**ti-anavasesavacanaṁ. **Kusalā dhammā**ti Kusalattikassa padabhājane vuttalakkhaṇā anavajjasukhavipākā kusalasabhāvā. **Sabbe te kusalamūlā**ti kiṁ te sabbeyeva kusalamūlāti pucchati.

---

1. Sambhavatīti (Syā)

tīṇeva kusalamūlānīti na te sabbe kusalamūlāni, alobhādīni pana tīṇi eva kusalamūlānīti attho. **Avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā**ti avasesā phassādayo kusalā dhammā kusalamūlāni nāma na honti. Atha vā avasesā phassādayo kusalā dhammāyeva nāma, na kusalamūlānītipi attho. **Ye vā pana kusalamūlā**ti ye vā pana paṭhamapucchāya dutiyapadena kusalamūlāti tayo alobhādayo gahitā. **Sabbe te dhammā kusalā**ti kiṁ te sabbe tayopi dhammā kusalāti pucchati. **Āmantā**ti sabbesampi kusalamūlānaṁ kusalabhāvaṁ sampaṭicchanto āha. Ayaṁ tāva mūlanaye mūlayamakassa attho. Iminā upāyena sabbapucchāsu vissajjananayo veditabbo. Yaṁ pana yattha visesamattaṁ atthi, tadeva vaṇṇayissāma.

51. Ekamūlayamake tāva **sabbe te kusalamūlena ekamūlā**ti gaṇanaṭṭhena ekamūlakaṁ aggahetvā samānaṭṭhena gahetabbā. Ayañhettha attho—sabbe te kusalamūlena samānamūlā, yaṁ phassassa mūlaṁ, tadeva vedanādīnanti. Atha nesaṁ tathābhāvaṁ sampaṭicchanto **āmantā**ti āha. **Kusalasamuṭṭhānan**ti kusalacittasamuṭṭhānarūpaṁ dassitaṁ. **Ekamūlan**ti alobhādinā kusalamūlena samānamūlaṁ. Yatheva hi phassādīnaṁ alobhādayo hetupaccayattā mūlaṁ, tathā taṁsamuṭṭhānarūpassāpi, kusalalakkhaṇābhāvena pana taṁ na kusalaṁ.

52. Aññamaññayamake "yekeci kusalā"ti apucchitvā **yekeci kusalamūlena ekamūlā**ti pucchā katā, kasmā? Imināpi byañjanena tassevatthassa sambhavato. **Kusalamūlānī**ti idaṁ purimassa visesanaṁ. "Mūlāni yāni ekato uppajjantī"ti hi vuttaṁ, tāni pana kusalamūlānipi honti akusala-abyākatamūlānipi, idha kusalamūlānīti visesadassanattamidaṁ vuttaṁ. **Aññamaññamūlāni cā**ti aññamaññaṁ hetupaccayena paccayā hontīti attho. Tasseva paṭilomapucchāya "sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā"ti avatvā **sabbe te dhammā kusalā**ti vuttaṁ, kasmā? Atthavisesābhāvato. Kusalamūlena ekamūlāti hi pucchāya katāya "mūlāni yāni ekato uppajjantī"ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanaṁ kātabbaṁ bhaveyya, evañca sati atthavisesābhāvo hoti. Tasmā tathā

akatvā evaṁ pucchā katā. Iminā upāyena mūlamūlanayādīsupi aññamaññamūlayamake pucchāviseso veditabbo.

53-55. Mūlamūlanaye **sabbe te kusalamūlamūlā**ti sabbe te kusalamūlasaṅkhātā mūlāti pucchati. **Ekamūlamūlā**ti samānaṭṭhena ekameva mūlamūlaṁ etesanti ekamūlamūlā. **Aññamaññamūlamūlā**ti aññamaññassa mūlaṁ aññamaññamūlaṁ, aññamaññamūlaṁ hetupaccayaṭṭhena mūlaṁ etesanti aññamaññamūlamūlā.

56. Mūlakanaye **kusalamūlakā**ti hetupaccayaṭṭhena kusalaṁ mūlaṁ etesanti kusalamūlakā.

57-61. Mūlamūlakanaye **kusalamūlamūlakā**ti kusalānaṁ mūlaṁ kusalamūlaṁ, hetupaccayaṭṭheneva kusalamūlaṁ mūlaṁ etesanti kusalamūlamūlakāti. Ayaṁ tāva kusalapadaṁ nissāya nayayamakapucchāsu visesattho.

62-73. **Akusalapadā**dīsupi eseva nayo. Ayaṁ pana viseso, **ahetukaṁ akusalan**ti vicikicchāya ceva uddhaccena ca sampayuttaṁ mohaṁ sandhāya vuttaṁ.

74-85. **Ahetukaṁ abyākatan**ti aṭṭhārasa cittuppādā rūpaṁ nibbānañca. **Abyākatamūlena na ekamūlan**ti idha pana ṭhapetvā sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ sesaṁ labbhati. Sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ abyākatamūlena ekamūlaṁ hoti, taṁ abbohārikaṁ katvā ekato labbhamānakavaseneva cetaṁ vissajjanaṁ kataṁ.

86-97. **Nāmā dhammā**ti nāmasaṅkhātā dhammā, te atthato cattāro arūpino khandhā nibbānañca. **Naveva nāmamūlānī**ti kusalākusala-abyākatamūlavasena nava mūlāni. **Ahetukaṁ nāmaṁ nāmamūlena na ekamūlan**ti ahetukaṁ sabbampi aṭṭhārasa cittuppāda vicikicchuddhaccasampayutta moha nibbānasaṅkhātaṁ nāmaṁ nāmamūlena na ekamūlaṁ. Na hi taṁ tena saddhiṁ uppajjati.

Sahetukaṁ nāmaṁ nāmamūlenāti padepi sahetukaṁ nāmaṁ nāmamūlenāti attho. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Mūlavāravaṇṇanā.

98-99. Hetuvārādīsupi imināvupāyena attho veditabbo. **Mūlaṁ hetu nidānañcā**tigāthā yathāniddiṭṭhānaṁ dasannampi vārānaṁ puna uddānavaseneva vuttāti.

Mūlayamakavaṇṇanā.

---

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1. Idāni Mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme khandhavasena saṅgaṇhitvā Mūlayamakānantaraṁ desitassa Khandhayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṁ tāva evaṁ veditabbaṁ—imasmiñhi Khandhayamake tayo mahāvārā honti paṇṇattivāro pavattivāro Pariññāvāroti. Tesu Paṇṇattivāro khandhānaṁ nāmābhidhānasodhanavaseneva gatattā paṇṇattivāroti vuccati. Pavattivāro tena sodhitanāmābhidhānānaṁ khandhānaṁ uppādanirodhavasena pavattiṁ sodhayamāno gato, tasmā Pavattivāroti vuccati. Pariññāvāro iminānukkamena pavattānaṁ khandhānaṁ saṅkhepeneva tisso pariññā dīpayamāno gato, tasmā pariññāvāroti vuccati. Tattha Paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvīhākārehi vavatthito. Itaresu visuṁ uddesavāro natthi, ādito paṭṭhāya pucchāvissajjanavasena ekadhā vavatthitā[1]. Tattha **pañcakkhandhā**tipadaṁ ādiṁ katvā yāva **na khandhā na saṅkhārā**ti padaṁ, tāva Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Pucchāvārotipi tasseva nāmaṁ. Tattha **pañcakkhandhā**ti ayaṁ yamakavasena pucchitabbānaṁ khandhānaṁ uddeso. **Rūpakkhandho -pa- viññāṇakkhandho**ti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṁ.

---

1. Vavatthito (Syā)

2-3. Idāni imesaṁ khandhānaṁ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhakhandhavāro Suddhakhandhamūlacakkavāroti cattāro nayavārā honti. Tattha **rūpaṁ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpan**ti-ādinā nayena padameva sodhetvā gato Padasodhanavāro nāma, so anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre "rūpaṁ rūpakkhandho, rūpakkhandho rūpan"ti-ādīni pañca yamakāni, Paṭilomavārepi "na rūpaṁ na rūpakkhandho, na rūpakkhandho na rūpan"ti-ādīni pañceva. Tato paraṁ tesaññeva Padasodhanavāre sodhitānaṁ khandhānaṁ "rūpaṁ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho"ti-ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṁ cakkānaṁ atthitāya Padasodhanamūlacakkavāro nāma, sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre "rūpaṁ rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandho"ti-ādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni, Paṭilomavārepi "na rūpaṁ na rūpakkhandho, na khandhā na vedanākkhandho"ti-ādīni vīsatimeva.

Tato paraṁ **rūpaṁ khandho, khandhā rūpan**ti-ādinā nayena suddhakhandhavaseneva gato Suddhakhandhavāro nāma. Tattha **khandhā rūpan**ti-ādīsu khandhā rūpakkhandho, khandhā vedanākkhandhoti attho gahetabbo. Kasmā? Niddesavāre evaṁ bhājitattā[1]. Tattha hi "rūpaṁ khandhoti, āmantā. Khandhā rūpakkhandhoti? Rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā na rūpakkhandho"ti evaṁ "khandhā rūpan"ti-ādīnaṁ khandhā rūpakkhandhoti-ādinā nayena padaṁ uddharitvā attho vibhatto. Teneva ca kāraṇenesa Suddhakhandhavāroti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṁ[2] pamāṇaṁ. Yathā yathā pana suddhakhandhā labbhanti, tathā tathā atthova pamāṇaṁ. Parato āyatanayamakādīsupi eseva nayo. Esopi ca Suddhakhandhavāro anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre "rūpaṁ khandho, khandhā rūpan"ti-ādīni pañca yamakāni, Paṭilomavārepi "na rūpaṁ na khandho, na khandhā na rūpan"ti-ādīni pañceva.

Tato paraṁ tesaññeva suddhakhandhānaṁ **rūpaṁ khandho, khandhā vedanā**ti-ādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlakānaṁ cakkānaṁ atthitāya Suddhakhandhamūlacakkavāro nāma.

---

1. Vibhajitattā (Syā) 2. Khandhāti vacanaṁ (Syā)

Tattha **khandhā vedanā**ti-ādīsu[1] khandhā vedanākkhandhoti-ādinā nayena attho veditabbo. Itarathā niddesavārena saddhiṁ virodho hoti. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tattha Anulomavāre "rūpaṁ khandho, khandhā vedanā"ti-ādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni, Paṭilomavārepi "na rūpaṁ na khandho, na khandhā na vedanā"ti-ādīni vīsatimeva. Evaṁ tāva ekena yamakasatena dvīhi pucchāsatehi ekekapucchāya sanniṭṭhānasaṁsayavasena dve dve atthe katvā catūhi ca atthasatehi paṭimaṇḍito Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabboti.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā.

---

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. Idāni **rūpaṁ rūpakkhandho**ti-ādinā nayena niddesavāro āraddho. Tattha **rūpaṁ rūpakkhandho**ti yaṁkiñci rūpanti vuccati, sabbaṁ taṁ rūpaṁ rūpakkhandhoti vacanasodhanatthaṁ pucchati. **Piyarūpaṁ sātarūpaṁ rūpaṁ na rūpakkhandho**ti yaṁ "piyarūpaṁ sātarūpan"ti ettha rūpan"ti vuttaṁ, taṁ rūpameva, na rūpakkhandhoti attho. **Rūpakkhandho rūpañceva rūpakkhandho cā**ti yo pana rūpakkhandho, so rūpantipi rūpakkhandhotipi vattuṁ vaṭṭatīti attho. **Rūpakkhandho rūpan**ti ettha pana yasmā rūpakkhandho niyameneva rūpanti vattabbo, tasmā **āmantā**ti āha. Iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Yo pana yattha viseso bhavissati, tattheva taṁ vaṇṇayissāma. Saññāyamake tāva **diṭṭhisaññā**ti "papañcasaññā"ti-ādīsu āgatā diṭṭhisaññā. Saṅkhārayamake **avasesā saṅkhārā**ti "aniccā vata saṅkhārā"ti-ādīsu āgatā saṅkhārakkhandhato avasesā saṅkhatadhammā. Paṭilomavārepi eseva nayoti.

Padasodhanavāro niṭṭhito.

28. Padasodhanamūlacakkavāre **khandhā vedanākkhandho**ti yekeci khandhā, sabbe te vedanākkhandhoti pucchati. Sesapucchāsupi eseva nayo. Paṭilome **na khandhā na vedanākkhandho**ti ettha ye paññattinibbānasaṅkhātā

---

1. Ādīnaṁ (Syā)

dhammā khandhā na honti, te yasmā vedanākkhandhopi na honti, tasmā **āmantā**ti āha. Sesavissajjanesupi eseva nayoti.

Padasodhanamūlacakkavāro niṭṭhito.

38. Suddhakhandhavāre **rūpaṁ khandho**ti yaṁkiñci rūpanti vuttaṁ, sabbaṁ taṁ khandhoti pucchati. Tattha yasmā piyarūpasātarūpasaṅkhātaṁ vā rūpaṁ hotu bhūtupādārūpaṁ vā, sabbaṁ pañcasu khandhesu saṅgahaṁ gacchateva, tasmā **āmantā**ti paṭijānāti. Dutiyapade "khandhā rūpan"ti pucchitabbe yasmā rūpantivacanena rūpakkhandhova adhippeto, tasmā vacanaṁ anādiyitvā atthavasena pucchanto **khandhā rūpakkhandho**ti āha. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Parato āyatanayamakādīnaṁ niddesavārepi eseva nayo. **Saññā khandho**ti etthāpi diṭṭhisaññā vā hotu saññā eva vā, sabbāyapi khandhabhāvato āmantāti vuttaṁ. **Saṅkhārā khandho**ti padepi eseva nayo. Khandhavinimuttako hi saṅkhāro nāma natthi.

39. Paṭilome **na rūpaṁ na khandho**ti yaṁ dhammajātaṁ rūpaṁ na hoti, taṁ khandhopi na hotīti pucchati. Vissajjane panassa **rūpaṁ ṭhapetvā avasesā khandhā na rūpaṁ khandhā**ti rūpato aññe vedanādayo khandhā rūpameva na honti, khandhā pana hontīti attho. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā**ti pañcakkhandhavinimuttaṁ nibbānañceva paññatti ca. Ito aresupi avasesāti padesu eseva nayoti.

Suddhakhandhavāro niṭṭhito.

40-44. Suddhakhandhamūlacakkavāre **rūpaṁ khandho**ti-ādīnaṁ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabboti.

Suddhakhandhamūlacakkavāro niṭṭhito.

Paṇṇattinidesavāravaṇṇanā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

50-205. Idāni **yassa rūpakkhandho**ti-ādinā nayena Pavattivāro āraddho. Kasmā panettha uddesavāro na vuttoti? Heṭṭhā dassitanayattā. Paṇṇattivārasmiñhi uddesavāre nayo dassito, tena pana nayena sakkā so idha avuttopi jānitunti taṁ avatvā niddesavārova āraddho. Imasmiṁ pana Pavattivārasaṅkhāte mahāvāre Uppādavāro Nirodhavāro Uppādanirodhavāroti tayo antaravārā honti. Tesu paṭhamo dhammānaṁ uppādalakkhaṇassa dīpitattā **Uppādavāro**ti vuccati, dutiyo tesaññeva nirodhalakkhaṇassa dīpitattā **Nirodhavāro**ti vuccati, tatiyo ubhinnampi lakkhaṇānaṁ dīpitattā **Uppādanirodhavāro**ti vuccati. Uppādavārena cettha dhammānaṁ uppajjanākārova dīpito, Nirodhavārena "uppannaṁ nāma niccaṁ natthī"ti tesaññeva aniccatā dīpitā, Uppādanirodhavārena tadubhayaṁ.

Tattha Uppādavāre tāva tiṇṇaṁ addhānaṁ vasena cha kālabhedā honti—paccuppanno atīto anāgato paccuppannenātīto paccuppannenānāgato atītenānāgatoti. Tesu **yassa rūpakkhandho uppajjatī**ti paccuppannābhidhānavasena paccuppanno veditabbo, so paccuppannānaṁ dhammānaṁ paccakkhato gahetabbattā ativiya suviññeyyoti paṭhamaṁ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjitthā**ti atītābhidhānavasena atīto veditabbo, so paccakkhato anubhūtapubbānaṁ atītadhabbānaṁ anumānena anāgatehi suviññeyyatarattā dutiyaṁ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjissatī**ti anāgatābhidhānavasena anāgato veditabbo, so paccakkhato ca anubhūtapubbavasena ca gahitadhammānumānena "anāgatepi evarūpā dhammā uppajjissantī"ti gahetabbato tatiyaṁ vutto.

Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjitthāti paccuppannena saddhiṁ atītābhidhānavasena paccuppannenātīto veditabbo, so missakesu tīsu suviññeyyatarattā catutthaṁ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti paccuppannena saddhiṁ anāgatābhidhānavasena paccuppannenānāgato veditabbo, so paccakkhato gahetabbānaṁ dhammānaṁ atthitāya atthato suviññeyyataroti pañcamaṁ vutto. **Yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjissatī**ti

atītena saddhiṁ anāgatābhidhānavasena atītenānāgato veditabbo, so purimehi duviññeyyoti chaṭṭhaṁ vutto.

Evametesu chasu kālabhedesu yvāyaṁ paṭhamo paccuppanno, tattha puggalato okāsato puggalokāsatoti tayo vārā honti. Tesu **yassā**ti puggalavasena khandhānaṁ uppattidīpano **Puggalavāro, yatthā**ti okāsavasena khandhānaṁ uppattidīpano **Okāsavāro, yassa yatthā**ti puggalokāsavasena khandhānaṁ uppattidīpano **Puggalokāsavāro.** Ime pana tayopi vārā paṭhamaṁ anulomanayena niddisitvā pacchā paṭilomanayena niddiṭṭhā. Tesu "uppajjati uppajjittha uppajjissatī"ti vacanato uppattidīpano anulomanayo, "nuppajjati nuppajjittha nuppajjissatī"ti vacanato anuppattidīpano paṭilomanayo.

Tattha paccuppannakāle tāva Puggalavārassa anulomanaye "yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjati, yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati tassa rūpakkhandho uppajjati. Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho uppajjati, yassa vā pana viññāṇakkhandho uppajjati tassa rūpakkhandho uppajjatī"ti evaṁ rūpakkhandhamūlakāni cattāri yamakāni, "yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjatī"ti-ādinā nayena vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandha mūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṁ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti.

Tattha rūpakkhandhamūlakesu catūsu ādito ekameva vissajjitaṁ, sesāni tena sadisavissajjanānīti tantiyā lahubhāvatthaṁ saṅkhittāni. Vedanākkhandhādimūlakesupi āmantāti ekasadisameva vissajjanaṁ, tasmā tānipi tantiyā lahubhāvatthaṁ saṅkhittānevāti evametāni paccuppannakāle Puggalavāre anulomanaye ekayamakavissajjaneneva dasa yamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yatha ca Puggalavāre dasa, evaṁ Okāsavāre dasa, Puggalokāsavāre dasāti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṁsa yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṁ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle

saṭṭhi yamakāni honti. Tesu[1] vīsapucchāsataṁ cattārīsāni ca dve atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṁ sesesupi pañcasu kālabhedesu puggalādibhedato anulomapaṭilomanayavasena cha cha vārā. Ekekasmiṁ vāre dasa dasa katvā saṭṭhi saṭṭhi yamakānīti tīṇi yamakasatāni, tāni purimehi saddhiṁ saṭṭhādhikāni tīṇi yamakasatāni vīsādhikāni sattapucchāsatāni cattārīsāni ca cuddasa atthasatāni honti. Idaṁ tāva Uppādavāre Pāḷivavatthānaṁ. Yathā ca Uppādavāre, tathā Nirodhavārepi Uppādanirodhavārepīti sabbasmimpi Pavattimahāvare asīti yamakasahassaṁ, saṭṭhisatādhikāni dve pucchāsahassāni, vīsaṁ tisatādhikāni ca[2] cattāri atthasahassāni veditabbāni.

Pāḷi pana Uppādavāre Nirodhavāre ca tīsu asammissakakālabhedesu tasmiṁ tasmiṁ vāre ekekameva yamakaṁ vissajjetvā saṁkhittā. Tīsu missakakālabhedesu "yassa vedanākkhandho uppajjati tassa saññākkhandho uppajjitthā"ti-ādinā nayena vedanākkhandhādimūlakesupi ekaṁ yamakaṁ vissajjitaṁ. Uppādanirodhavāre pana chasupi kālabhedesu taṁ vissajjitameva. Sesāni tena samānavissajjanattā saṁkhittānīti idaṁ sakalepi Pavattimahāvāre Pāḷivavatthānaṁ.

Atthavinicchayatthaṁ panassa idaṁ lakkhaṇaṁ veditabbaṁ—imasmiñhi Pavattimahāvāre catunnaṁ pañhānaṁ pañca vissajjanāni sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā atthavinicchayo veditabbo. Tattha purepañho pacchāpañho paripuṇṇapañho moghapañhoti ime cattāro pañhā nāma. Ekekasmiñhi yamake dve dve pucchā, ekekapucchāyapi dve dve padāni. Tattha yāya pucchāya vissajjane ekeneva padena gahitakkhandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṁ **purepañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṁ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṁ **pacchāpañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane ekenapi padena gahitakkhandhassa dvīhipi padehi gahitakkhandhānaṁ uppādo vā nirodho vā labbhati, ayaṁ **paripuṇṇapañho** nāma. Yāya pana pucchāya vissajjane paṭikkhepo vā paṭisedho vā labbhati, ayaṁ **moghapañho** nāma. Yasmā panesa adassiyamāno na sakkā jānituṁ, tasmā naṁ dassayissāma.

---

1. Tesaṁ (Ka)
2. Vīsatitisatādhikāni ca (Syā)

“Yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjatī”ti pucchāya tāva uppajjatīti imasmiṁ vissajjane ekeneva padena gahitassa vedanākkhandhassa uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho purepañhoti veditabbo. “Yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjitthā”ti pucchāya pana “āmantā”ti imasmiṁ vissajjane dvīhi padehi gahitānaṁ rūpavedanākkhandhānaṁ yassa kassaci sattassa atīte uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho pacchāpañhoti veditabbo.

“Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjatī”ti imāya pana paṭhamapucchāya “asaññasattaṁ upapajjantānan”ti-ādike imasmiṁ vissajjane “asaññasattaṁ upapajjantānaṁ tesaṁ rūpakkhandho uppajjati no ca tesaṁ vedanākkhandho uppajjatī”ti imasmiṁ koṭṭhāse ekeneva padena gahitassa rūpakkhandhassapi uppādo labbhati, “pañcavokāraṁ upapajjantānaṁ tesaṁ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho ca uppajjatī”ti imasmiṁ koṭṭhāse dvīhipi padehi saṅgahitānaṁ rūpavedanākkhandhānampi uppādo labbhati, iti ayañceva añño ca evarūpo pañho paripuṇṇapañhoti veditabbo. Purepacchāpañhotipi etasseva nāmaṁ. Etassa hi vissajjane purimakoṭṭhāse ekena padena saṅgahitassa rūpakkhandhasseva uppādo dassito. Dutiyakoṭṭhāse dvīhi padehi saṅgahitānaṁ rūpavedanākkhandhānaṁ. Imināyeva ca lakkhaṇena[1] yattha ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādo vā nirodho vā labbhati, so purepañhoti vutto. Yattha dvīhipi padehi saṅgahitānaṁ khandhānaṁ uppādo vā nirodho vā labbhati, so pacchāpañhoti vutto.

“Yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti imāya pana pucchāya “natthī”ti imasmiṁ vissajjane paṭikkhepo labbhati. “Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhatī”ti pucchāya “no”ti imasmiṁ vissajjane paṭisedho labbhati, tasmā ayañceva duvidho añño ca evarūpo pañho moghapañhoti veditabbo. Tucchapañhotipi vuccati. Evaṁ tāva cattāro pañhā veditabbā.

Pāḷigatiyā vissajjanaṁ paṭivacanavissajjanaṁ sarūpadassanena vissajjanaṁ paṭikkhepena vissajjanaṁ paṭisedhena vissajjananti imāni pana pañca vissajjanāni

1. Iminā nayena ca lakkhaṇena ca (Syā)

nāma. Tattha yaṁ vissajjanaṁ Pāḷipadameva hutvā atthaṁ vissajjeti, idaṁ **Pāḷigatiyā vissajjanaṁ** nāma, taṁ purepañhe labbhati. "Yattha rūpakkhandho nuppajjati tattha vedanākkhandho nuppajjatī"ti hi pañhe uppajjatīti idaṁ vissajjanaṁ Pāḷipadameva hutvā atthaṁ vissajjayamānaṁ gataṁ, tasmā evarūpesu ṭhānesu Pāḷigatiyā vissajjanaṁ veditabbaṁ. Yaṁ pana vissajjanaṁ paṭivacanabhāvena atthaṁ vissajjeti, idaṁ **paṭivacanavissajjanaṁ** nāma, taṁ pacchāyañhe labbhati. "Yassa rūpakkhandho uppajjittha tassa vedanākkhandho uppajjitthā"ti hi pañhe "āmantā"ti idaṁ vissajjanaṁ paṭivacanavaseneva atthaṁ vissajjayamānaṁ gataṁ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭivacanavissajjanaṁ veditabbaṁ. Yaṁ vissajjanaṁ sarūpena dassetvā atthaṁ vissajjeti, idaṁ **sarūpadassanena vissajjanaṁ** nāma, taṁ paripuṇṇapañhe labbhati. "Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho uppajjatī"ti hi pañhe "asaññasattaṁ upapajjantānan"ti idaṁ vissajjanaṁ "imesaṁ rūpakkhandho uppajjati, no ca vedanākkhandho, imesaṁ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho cā"ti sarūpadassaneneva atthaṁ vissajjayamānaṁ gataṁ, tasmā evarūpesu ṭhānesu sarūpadassanena vissajjanaṁ veditabbaṁ. Yaṁ pana vissajjanaṁ tathārūpassa atthassābhāvato atthapaṭikkhepena pañhaṁ vissajjeti, idaṁ **paṭikkhepena vissajjanaṁ** nāma. Yaṁ tathārūpassa atthassa ekakkhaṇe alābhato atthapaṭisedhanena pañhaṁ vissajjeti, idaṁ **paṭisedhena vissajjanaṁ** nāma, taṁ moghapañhe labbhati. "Yassa rūpakkhandho nuppajjittha tassa vedanākkhandho nuppajjitthā"ti hi pañhe "natthī"ti idaṁ vissajjanaṁ evarūpo nāma satto natthīti atthapaṭikkhepena pañhaṁ vissajjayamānaṁ gataṁ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭikkhepena vissajjanaṁ veditabbaṁ. "Yassa rūpakkhandho uppajjati tassa vedanākkhandho nirujjhatī"ti pañhe pana "no"ti idaṁ vissajjanaṁ ekasmiṁ paṭisandhikkhaṇe uppādena saddhiṁ nirodho nāma na labbhatīti atthapaṭisedhanena pañhaṁ vissajjayamānaṁ gataṁ, tasmā evarūpesu ṭhānesu paṭisedhena vissajjanaṁ veditabbaṁ.

Idāni ime cattāro pañhā imāni ca pañca vissajjanāni yesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbāni, tāni evaṁ veditabbāni—Asaññasattaṁ upapajjantānanti ekaṁ ṭhānaṁ, Asaññasatte tatthāti ekaṁ, Asaññasattānanti ekaṁ, Asaññasattā cavantānanti ekaṁ, arūpaṁ upapajjantānanti ekaṁ, arūpe tatthāti ekaṁ, arūpānanti ekaṁ, arūpā cavantānanti ekaṁ, arūpe

pacchimabhavikānanti ekaṁ, arūpe parinibbantānanti ekaṁ, ye ca arūpaṁ upapajjitvā parinibbāyissantīti ekaṁ, pañcavokāraṁ upapajjantānanti ekaṁ, pañcavokāre tatthāti ekaṁ, pañcavokārānanti ekaṁ, pañcavokārā cavantānanti ekaṁ, pañcavokāre pacchimabhavikānanti ekaṁ, pañcavokāre parinibbantānanti ekaṁ, Suddhāvāsaṁ upapajjantānanti ekaṁ, Suddhāvāse tatthāti ekaṁ, Suddhāvāsānanti ekaṁ, Suddhāvāse parinibbantānanti ekaṁ, sabbesaṁ upapajjantānanti ekaṁ, sabbesaṁ cavantānanti ekaṁ, sabbasādhāraṇavasena pacchimabhavikānanti ekaṁ, parinibbantānanti ekaṁ, catuvokāraṁ pañcavokāraṁ upapajjantānanti ekaṁ, cavantānanti ekaṁ. Evaṁ imesaṁ catunnaṁ pañhānaṁ imāni pañca vissajjanāni imesu sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitvā imasmiṁ Pavattimahāvāre atthavinicchayo veditabbo. Evaṁ viditvā hi pañhaṁ vissajjantena suvissajjito hoti, atthañca vinicchayantena suvinicchito hoti.

Tatthāyaṁ nayo—**yassa rūpakkhandho uppajjatī**ti yassa puggalassa uppādakkhaṇasamaṅgitāya rūpakkhandho uppajjati. **Tassa vedanākkhandho uppajjatī**ti vedanākkhandhopi tassa tasmiññeva khaṇe uppajjatīti pucchati. **Asaññasattaṁ upapajjantānan**ti acittakapaṭisandhivasena Asaññasattabhavaṁ upapajjantānaṁ. **Tesaṁ rūpakkhandho uppajjatī**ti tesaṁ ekantena rūpakkhandho uppajjatiyeva. Pavatte uppannānaṁ rūpakkhandho uppajjatipi nirujjhatipi, tasmā asaññasattānanti avatvā "asaññasattaṁ upapajjantānan"ti vuttaṁ. **No ca tesaṁ vedanākkhandho uppajjatī**ti acittakattā pana tesaṁ vedanākkhandho nuppajjateva. Idaṁ sattavīsatiyā ṭhānesu paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṁ. **Pañcavokāraṁ upapajjantānan**ti rūparūpamissakapaṭisandhivasena pañcavokārabhavaṁ upapajjantānaṁ. **Tesaṁ rūpakkhandho ca uppajjati vedanākkhandho cā**ti tesaṁ ekantena rūpavedanākkhandhasaṅkhātā dvepi khandhā uppajjantiyeva, pavatte pana tattha uppannānaṁ te khandhā uppajjantipi nirujjhantipi, tasmā pañcavokārānanti avatvā "pañcavokāraṁ upapajjantānan"ti vuttaṁ. Idaṁ pañcavokāraṁ upapajjantānanti ṭhāne paripuṇṇapañhassa pacchimakoṭṭhāse sarūpadassanena vissajjanaṁ. Iminā upāyena sabbāni vissajjanāni veditabbāni.

Idaṁ panettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṁ—sakalepi hi imasmiṁ Khandhayamake tattha tattha uppannānaṁ pavatte yāva maraṇā khandhānaṁ apariyantesu

uppādanirodhesu vijjamānesupi lahuparivattānaṁ dhammānaṁ vinibbhogaṁ katvā uppādanirodhe dassetuṁ na sukaranti pavattiyaṁ uppādanirodhe anāmasitvā abhinavaṁ vipākavaṭṭaṁ nipphādayamānena nānākammena nibbattānaṁ paṭisandhikhandhānaṁ uppādaṁ dassetuṁ sukhanti paṭisandhikāle uppādavaseneva Uppādavāro kathito, uppannassa pana vipākavaṭṭassa pariyosānena nirodhaṁ dassetuṁ sukhanti maraṇakāle nirodhavasena Nirodhavāro kathito.

Kiṁ panettha pavattiyaṁ uppādanirodhānaṁ anāmaṭṭhabhāve pamāṇanti? Pāḷiyeva. Pāḷiyañhi visesena Uppādavārassa anāgatakālavāre "pacchimabhavikānaṁ tesaṁ rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī"ti ayaṁ Pāḷi atipamāṇameva. Pacchimabhavikānañhi pavatte rūpārūpadhammānaṁ uppajjituṁ yuttabhāve satipi "rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī"ti sanniṭṭhānaṁ katvā vuttabhāvena pavatte uppādo na gahitoti veditabbo. "Suddhāvāse parinibbantānaṁ tesaṁ tattha saññākkhandho na nirujjhittha no ca tesaṁ tattha vedanākkhandho na nirujjhatī"ti ayaṁ pana Pāḷi pavatte nirodhassa anāmaṭṭhabhāve ativiya pamāṇaṁ. Suddhāvāse parinibbantānañhi cuticittassa bhaṅgakkhaṇe ṭhitānaṁ paṭisandhito paṭṭhāya pavatte uppajjitvā niruddhasaññākkhandhānaṁ gaṇanapatho natthi. Evaṁ santepi "tesaṁ tattha saññākkhandho na nirujjhitthā"ti sanniṭṭhānaṁ katvā vuttabhāvena pavatte nirodho na gahitoti veditabbo.

Evamettha uppādanirodhesu niyamalakkhaṇaṁ viditvā paṭisandhi-uppādameva cutinirodhameva ca gahetvā tesu tesu ṭhānesu āgatānaṁ vissajjanānaṁ atthavinicchayo veditabbo. So pana sakkā ādivissajjane vuttanayena sabbattha vidituntī vissajjanapaṭipāṭiyā na vitthārito. Iminā pana evaṁ dinnenapi nayena yo etesaṁ atthavinicchayaṁ jānituṁ na sakkoti, tena ācariye payirupāsitvā sādhukaṁ sutvāpi jānitabbo.

Uppādassa nirodhassa, uppannañcāpi ekato.
Nayassa anulomassa, paṭilomanayassa ca.

Vasena yāni khandhesu, Yamakāni ca pañcasu.
Puggalaṁ atha okāsaṁ, puggalokāsameva ca.

Āmasitvā pavattesu, ṭhānesu kathayī Jino.
Tesaṁ Pāḷivavatthānaṁ, dassitaṁ anupubbato.

Vinicchayatthaṁ atthassa, pañhāvissajjanāni ca.
Vissajjanānaṁ ṭhānāni, yāni tāni ca sabbaso.

Dassetvā ekapañhasmiṁ, yojanāpi pakāsitā.
Vitthārena gate ettha, pañhāvissajjanakkame.

Atthaṁ vaṇṇayatā kātuṁ, kiṁ nu sakkā ito paraṁ.
Nayena iminā tasmā, atthaṁ jānantu paṇḍitāti.

Pavattimahāvāravaṇṇanā.

---

3. Pariññāvāravaṇṇanā

206-208. Tadanantare Pariññāvārepi chaḷeva kālabhedā, anulomapaṭilomato dveyeva nayā, Puggalavāro Okāsavāro Puggalokāsavāroti imesu pana tīsu Puggalavārova labbhati, na itare dve. Kiṁ kāraṇā? Sadisavissajjanatāya. Yo hi koci puggalo yattha katthaci ṭhāne rūpakkhandhaṁ ce parijānāti, vedanākkhandhampi parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṁ ce parijānāti, rūpakkhandhampi parijānātiyeva. Rūpakkhandhaṁ ce na parijānāti, vedanākkhandhampi na parijānātiyeva. Vedanākkhandhaṁ ce na parijānāti, rūpakkhandhampi na parijānātiyeva. Tasmā tesupi "yattha rūpakkhandhaṁ parijānāti tattha vedanākkhandhaṁ parijānātī"ti-ādivasena pucchaṁ katvā āmantātveva vissajjanaṁ kātabbaṁ siyāti sadisavissajjanatāya te idha na labbhantīti veditabbā.

Atha vā pariññākiccaṁ nāma puggalasseva hoti, no okāsassa, puggalova parijānituṁ samattho, no okāsoti Puggalavārovettha gahito, na Okāsavāro. Tassa pana aggahitattā tadanantaro Puggalokāsavāro labbhamānopi na gahito. Yo panesa Puggalavāro gahito, tattha paccuppannakāle rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṁ

ekanti heṭṭhā vuttanayeneva anulomanaye aggahitaggahaṇena dasa yamakāni paṭilomanaye dasāti vīsati, tathā sesesupīti ekekasmiṁ kāle vīsati vīsati katvā chasu kālesu vīsaṁ yamakasataṁ, cattārīsāni dve pucchāsatāni, asītyādhikāni cattāri atthasatāni ca hontīti idamettha Pāḷivavatthānaṁ.

Atthavinicchaye panettha atītānāgatapaccuppannasaṅkhātā tayo addhā Pavattivāre viya cutipaṭisandhivasena na labbhanti, pavatte cittakkhaṇavaseneva labbhanti. Tenevettha "yo rūpakkhandhaṁ parijānāti so vedanākkhandhaṁ parijānātī"ti-ādīsu pucchāsu "āmantā"ti vissajjanaṁ kataṁ. Lokuttaramaggakkhaṇasmiñhi nibbānārammaṇena cittena pañcasu khandhesu pariññākiccanibbattiyā yaṁkiñci ekaṁ khandhaṁ parijānanto itarampi parijānātīti vuccati. Evamettha "parijānātī"ti pañhesu anulomanaye pariññākiccassa matthakappattaṁ aggamaggasamaṅgiṁ sandhāya "āmantā"ti vuttanti veditabbaṁ. Paṭilomanaye pana "na parijānātī"ti pañhesu puthujjanādayo sandhāya āmantāti vuttaṁ, "parijānitthā"ti imasmiṁ pana atītakālavāre maggānantara-aggaphale ṭhitopi pariññākiccassa niṭṭhitattā parijānitthayeva nāma.

209. **Yo rūpakkhandhaṁ parijānāti so vedanākkhandhaṁ parijānitthā**ti pañhena aggamaggasamaṅgiṁ pucchati. Yasmā panesa khandhapañcakaṁ parijānātiyeva nāma, na tāva niṭṭhitapariññākicco, tasmā "no"ti paṭisedho kato. Dutiyapañhe pana **parijānitthā**ti arahantaṁ pucchati. Yasmā paneso niṭṭhitapariññākicco. Natthi tassa pariññeyyaṁ nāma, tasmā "no"ti paṭisedho kato. Paṭilomanayavissajjane panettha **arahā rūpakkhandhaṁ na parijānātī**ti arahato pariññāya abhāvena vuttaṁ. **Aggamaggasamaṅgī vedanākkhandhaṁ na parijānitthā**ti arahattamaggaṭṭhassa aniṭṭhitapariññākiccatāya vuttaṁ. Na kevalañca vedanākkhandhameva, ekadhammampi so na parijānittheva. Idaṁ pana pucchāvasena vuttaṁ. **No ca rūpakkhandhan**ti idampi pucchāvaseneva vuttaṁ, aññampi pana so khandhaṁ parijānāti.

210-211. **Yo rūpakkhandhaṁ parijānāti so vedanākkhandhaṁ parijānissatī**ti ettha yasmā maggaṭṭhapuggalo ekacittakkhaṇiko, tasmā so parijānissatīti saṅkhaṁ na gacchati. Tena vuttaṁ "no"ti. **Te rūpakkhandhañca**

na parijānitthāti pucchāsabhāgena vuttaṁ, na parijāniṁsūti panettha attho. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1-9. Idāni Mūlayamake desiteyeva kusalādidhamme āyatanavasenāpi saṅgaṇhitvā Khandhayamakānantaraṁ desitassa Āyatanayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ. Yatheva hi tattha Paṇṇattivāro Pavattivāro Pariññāvāroti tayo mahāvārā honti, tathā idhāpi. Vacanatthopi nesaṁ tattha vuttanayeneva veditabbo. Idhāpi ca Paṇṇattivāro uddesaniddesavasena dvidhā vavatthito, itare niddesavaseneva. Tattha "dvādasāyatanānī"tipadaṁ ādiṁ katvā yāva **"nāyatanā na mano"**ti, tāva Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo. Tattha **dvādasāyatanānī**ti ayaṁ yamakavasena pucchi tabbānaṁ āyatanānaṁ uddeso. **Cakkhāyatanaṁ -pa- dhammāyatanan**ti tesaññeva pabhedato nāmavavatthānaṁ. Yamakavasena pucchāsukhatthañcettha paṭhamaṁ paṭipāṭiyā ajjhattarūpāyatanāni vuttāni, pacchā bāhirarūpāyatanāni, pariyosāne manāyatanadhammāyatanāni.

Yathā pana heṭṭhā khandhavasena, evamidha imesaṁ āyatanānaṁ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhāyatanavāro suddhāyatanamūlacakkavāroti cattārova nayavārā honti. Ekeko cettha anulomapaṭilomavasena duvidhoyeva. Tesamattho tattha vuttanayeneva veditabbo. Yathā pana Khandhayamake Padasodhanavārassa Anulomavāre "rūpaṁ rūpakkhandho rūpan"ti-ādīni pañca yamakāni, tathā idha "cakkhu cakkhāyatanaṁ, cakkhāyatanaṁ cakkhū"ti-ādīni dvādasa, Paṭilomavārepi "na cakkhu na cakkhāyatanaṁ, na cakkhāyatanaṁ na cakkhū"ti-ādīni

dvādasa. Padasodhanamūlacakkavārassa panettha Anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṁsasataṁ yamakāni, Paṭilomavārepi dvattiṁsasatameva. Suddhāyatanavārassāpi Anulomavāre dvādasa, Paṭilomavāre dvādasa. Suddhāyatanamūlacakkavārassāpi Anulomavāre ekekāyatanamūlakāni ekādasa ekādasa katvā dvattiṁsasataṁ yamakāni, Paṭilomavārepi dvattiṁsasatamevāti evamidha chasattatādhikehi pañcahi yamakasatehi dvipaññāsādhikehi ekādasahi pucchāsatehi caturādhikehi tevīsāya atthasatehi ca paṭimaṇḍito Paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā.

---

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-17. Niddesavāre pana heṭṭhā Khandhayamakassa Paṇṇattivāraniddese vuttanayeneva attho veditabbo aññatra visesā. Tatrāyaṁ viseso—**dibbacakkhū**ti dutiyavijjāñāṇaṁ. **Paññācakkhū**ti tatiyavijjāñāṇaṁ. **Dibbasotan**ti dutiya-abhiññāñāṇaṁ. **Taṇhāsotan**ti taṇhāva. **Avaseso kāyo**ti nāmakāyo rūpakāyo hatthikāyo assakāyoti evamādi. **Avasesaṁ rūpan**ti rūpāyatanato sesaṁ bhūtupādāyarūpañceva piyarūpasātarūpañca. **Sīlagandho**ti-ādīni vāyanaṭṭhena sīlādīnaṁyeva nāmāni. **Attharaso**ti-ādīnipi sādumadhuraṭṭhena atthādīnaññeva nāmāni. **Avaseso dhammo**ti pariyattidhammādi-anekappabhedoti ayamettha viseso.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. Idhāpi ca Pavattivārassa uppādavārādīsu tīsu antaravāresu ekekasmiṁ chaḷeva kālabhedā, tesaṁ ekekasmiṁ kāle Puggalavārādayo tayo vārā, te sabbepi anulomapaṭilomanayavasena

duvidhāva honti. Tattha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye yathā Khandhayamake rūpakkhandhamūlakāni cattāri, vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṁ ekanti aggahitaggahaṇena dasa yamakāni honti, evaṁ "yassa cakkhāyatanaṁ uppajjati tassa sotāyatanaṁ uppajjati, yassa vā pana sotāyatanaṁ uppajjati tassa cakkhāyatanaṁ uppajjati. Yassa cakkhāyatanaṁ uppajjati tassa ghānāyatanaṁ jivhāyatanaṁ kāyāyatanaṁ rūpāyatanaṁ saddāyatanaṁ gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ manāyatanaṁ dhammāyatanaṁ uppajjati, yassa vā pana dhammāyatanaṁ uppajjati tassa cakkhāyatanaṁ uppajjatī"ti evaṁ cakkhāyatanamūlakāni ekādasa. "Yassa sotāyatanaṁ uppajjati tassa ghānāyatanaṁ uppajjatī"ti-ādinā nayena sotāyatanamūlakāni dasa, ghānāyatanamūlakāni nava, jivhāyatanamūlakāni aṭṭha, kāyāyatanamūlakāni satta, rūpāyatanamūlakāni cha, saddāyatanamūlakāni pañca, gandhāyatanamūlakāni cattāri, rasāyatanamūlakāni tīṇi, phoṭṭhabbāyatanamūlakāni dve, manāyatanamūlakaṁ ekanti aggahitaggahaṇena chasaṭṭhi yamakāni honti.

Tattha cakkhāyatanamūlakesu ekādasasu "yassa cakkhāyatanaṁ uppajjati tassa sotāyatanaṁ ghānāyatanaṁ rūpāyatanaṁ manāyatanaṁ dhammāyatanaṁ uppajjatī"ti imāni pañceva vissajjitāni. Tesu paṭhamaṁ vissajjetabbaṁ tāva vissajjitaṁ. Dutiyaṁ kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjanaṁ, cakkhusotāyatanānaṁ pavattiṭṭhāne pana ghānāyatanassa na ekantena pavattito "kathaṁ nu kho etaṁ vissajjetabban"ti vimatinivāraṇatthaṁ vissajjitaṁ. Rūpāyatanamanāyatanadhammāyatanehi saddhiṁ tīṇi yamakāni asadisavissajjanattā vissajjitāni. Sesesu jivhāyatanakāyāyatanehi tāva saddhiṁ dve yamakāni purimehi dvīhi saddhiṁ sadisavissajjanāni. Saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhiṁ yamakassa vissajjanameva natthi. Gandha rasa phoṭṭhabbāyatanehipi saddhiṁ tīṇi yamakāni purimehi dvīhi sadisavissajjanāneva hontīti tantiyā lahubhāvatthaṁ saṁkhittāni. Sotāyatanamūlakesu yaṁ labbhati, taṁ purimehi sadisavissajjanamevāti ekampi Pāḷiṁ nāruḷhaṁ. Ghānāyatanamūlakesu rūpāyatanena saddhiṁ ekaṁ manāyatanadhammāyatanehi saddhiṁ dveti tīṇi yamakāni Pāḷiṁ āruḷhāni, sesāni ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā nāruḷhāni. Tathā jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni

rūpāyatanamūlakesu manāyatanadhammāyatanehi saddhiṁ dveyeva vissajjitāni. Gandharasaphoṭṭhabbehi pana saddhiṁ tīṇi rūpāyatanamanāyatanehi saddhiṁ sadisavissajjanāni. Yatheva hettha "sarūpakānaṁ acittakānan"ti-ādi vuttaṁ, tathā idhāpi "sarūpakānaṁ agandhakānaṁ arasakānaṁ aphoṭṭhabbakānan"ti yojanā veditabbā. Gandhādīni cettha āyatanabhūtāneva adhippetāni, tasmā "sarūpakānaṁ sagandhāyatanānan"ti āyatanavasenettha attho daṭṭhabbo.

Saddāyatanamūlakāni atthābhāvato Pāḷiṁ nāruḷhāneva. Gandharasaphoṭṭhabbamūlakāni cattāri tīṇi dve ca heṭṭhimehi sadisavissajjanattā Pāḷiṁ nāruḷhāni. Manāyatanamūlakaṁ vissajjitamevāti evametāni paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye katipayayamakavissajjaneneva chasaṭṭhiyamakāni vissajjitāni nāma hontīti veditabbāni. Yathā ca Puggalavāre, evaṁ Okāsavārepi Puggalokāsavārepi chasaṭṭhīti paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye aṭṭhanavutisataṁ yamakāni honti. Yathā ca anulomanaye, evaṁ paṭilomanayepīti sabbānipi paccuppannakāle channavutādhikāni tīṇi yamakasatāni honti. Tesu dvānavutādhikāni satta pucchāsatāni caturāsītādhikāni ca pannarasa atthasatāni hontīti veditabbāni. Evaṁ sesesupi pañcasu kālabhedesūti sabbānipi chasattatādhikāni tevīsati yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthāti idamettha Uppādavāre Pāḷivavatthānaṁ. Nirodhavāra-uppādanirodhavāresupi eseva nayoti sabbasmimpi Pavattivāre aṭṭhavīsāni ekasattati yamakasatāni, tato diguṇā pucchā, tato diguṇā atthā veditabbā. Pāḷi pana manāyatanaṁ dhammāyatanañca ekasadisaṁ, nānaṁ natthi. Upari pana "vārasaṅkhepo hotī"ti-ādīni vatvā tattha tattha saṁkhittā. Tasmā yaṁ tattha tattha saṁkhittaṁ, taṁ sabbaṁ asammuyhantehi sallakkhetabbaṁ.

Atthavinicchaye panettha idaṁ nayumukhaṁ—**sacakkhukānaṁ asotakānan**ti apāye jātibadhira-opapātikaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi sacakkhuko asotako hutvā upapajjati. Yathāha 'kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aparāni dasāyatanāni pātubhavanti, opapātikānaṁ

petānaṁ opapātikānaṁ asurānaṁ opapātikānaṁ tiracchānagatānaṁ opapātikānaṁ nerayikānaṁ jaccabadhirānaṁ upapattikkhaṇe dasāyatanāni pātubhavanti cakkhāyatanaṁ rūpaghānagandhajivhārasakāyaphoṭṭhabbāyatanaṁ manāyatanaṁ dhammāyatanan"ti. **Sacakkhukānaṁ sasotakānan**ti sugatiduggatīsu paripuṇṇāyatane ca opapātike rūpībrahmāno ca sandhāya vuttaṁ. Te hi sacakkhukā sasotakā hutvā upapajjanti. Yathāha "kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti, kāmāvacarānaṁ devānaṁ paṭhamakappikānaṁ manussānaṁ opapātikānaṁ petānaṁ opapātikānaṁ Asurānaṁ opapātikānaṁ tiracchānagatānaṁ opapātikānaṁ nerayikānaṁ paripuṇṇāyatanānaṁ. Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe pañcāyatanāni pātubhavanti cakkhāyatanaṁ rūpasotamanāyatanaṁ dhammāyatanan"ti.

Aghānakānanti Brahmapārisajjādayo sandhāya vuttaṁ. Te hi sacakkhukā aghānakā hutvā upapajjanti. Kāmadhātuyaṁ pana aghānako opapātiko natthi. Yadi bhaveyya, "kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavantī"ti vadeyya. Yo gabbhaseyyako pana aghānako siyā, so "sacakkhukānan"ti vacanato idha anadhippeto. **Sacakkhukānaṁ saghānakānan**ti jaccabadhirampi paripuṇṇāyatanampi opapātikaṁ sandhāya vuttaṁ. **Saghānakānaṁ acakkhukānan**ti jaccandhampi jaccabadhirampi opapātikaṁ sandhāya vuttameva. **Saghānakānaṁ sacakkhukānan**ti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṁ sandhāya vuttaṁ.

Sarūpakānaṁ acakkhukānanti ettha jaccandhajaccabadhira-opapātikesu aññataropi gabbhaseyyakopi labbhatiyeva. **Sacittakānaṁ acakkhukānan**ti ettha heṭṭhā vuttehi jaccandhādīhi tīhi saddhiṁ arūpinopi labbhanti. **Acakkhukānan**ti ettha purimapade vuttehi catūhi saddhiṁ Asaññasattāpi labbhanti. **Sarūpakānaṁ aghānakānan**ti ettha gabbhaseyyakā ca Asaññasattā ca sesarūpībrahmāno ca labbhanti. **Sacittakānaṁ aghānakānan**ti ettha gabbhaseyyakā ca rūpārūpabrahmāno ca labbhanti. **Acittakānaṁ arūpakānan**tipadesu pana ekavokāracatuvokārasattāva labbhantīti iminā nayena sabbesu Puggalavāresu puggalavibhāgo veditabbo.

22-254. Okāsavāre **yattha cakkhāyatanan**ti rūpībrahmalokaṁ pucchati, teneva **āmantā**ti vuttaṁ. Tasmiñhi tale niyamato tāni

āyatanāni paṭisandhiyaṁ uppajjanti. Idamettha nayamukhaṁ, iminā nayamukhena sakalepi pavattivāre attho veditabbo. Pariññāvāro Khandhayamake vuttanayoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Dhātuyamaka

1-19. Idāni teyeva Mūlayamake desite kusalādidhamme dhātuvasena saṅgaṇhitvā Āyatanayamakānantaraṁ desitassa Dhātuyamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Āyatanayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ. Idhāpi hi paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca saddhiṁ kālappabhedādīhi Āyatanayamake āgatasadisāyeva. Idhāpi ca yamakapucchāsukhatthaṁ paṭipāṭiyā ajjhattikabāhirā rūpadhātuyova patvā viññāṇadhātuyo vuttā. Dhātūnaṁ pana bahuttā idha Āyatanayamakato bahutarāni yamakāni yamakadiguṇā pucchā pucchādiguṇā ca atthā honti. Tattha cakkhudhātumūlakādīsu yamakesu labbhamānānaṁ yamakānaṁ atthavinicchayo Āyatanayamake vuttanayeneva veditabbo. Taṁsadisāyeva hettha atthagati, teneva ca kāraṇena Pāḷipi saṁkhittā, Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1-9. Idāni teyeva Mūlayamake desite kusalādidhamme saccavasena saṅgaṇhitvā Dhātuyamakānantaraṁ desitassa Saccayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva Paṇṇattivārādayo tayo

mahāvārā antaravārādayo ca avasesappabhedā veditabbā. Paṇṇattivāre panettha catunnaṁ saccānaṁ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhasaccavāro Suddhasaccamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

10-26. Paṇṇattivāraniddese pana **avasesaṁ dukkhasaccan**ti dukkhavedanāya ceva taṇhāya ca vinimuttā tebhūmakadhammā veditabbā. **Avaseso samudayo**ti Saccavibhaṅge niddiṭṭhakāmāvacarakusalādibhedo dukkhasaccassa paccayo. **Avaseso nirodho**ti tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinirodho ceva khaṇabhaṅganirodho ca. **Avaseso maggo**ti tasmiṁ kho pana samaye pañcaṅgiko maggo hoti, aṭṭhaṅgiko maggo micchāmaggo jaṅghamaggo sakaṭamaggoti evamādiko.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

27-164. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye "yassa dukkhasaccaṁ uppajjati tassa samudayasaccaṁ uppajjati, yassa vā pana samudayasaccaṁ uppajjati tassa dukkhasaccaṁ uppajjatī"ti dukkhasaccamūlakehi tīhi, samudayasaccamūlakehi dvīhi, nirodhasaccamūlakena ekenāti labbhamānañca alabbhamānañca gahetvā Pāḷivasena chahi yamakehi bhavitabbaṁ. Tesu yasmā nirodhassa neva uppādo na nirodho yujjati, tasmā dukkhasaccamūlakāni samudayasaccamaggasaccehi saddhiṁ dve, samudayasaccamūlakaṁ maggasaccena saddhiṁ ekanti tīṇi yamakāni āgatāni. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ yamakānaṁ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṁ lakkhaṇaṁ—imassa hi saccayamakassa pavattivāre nirodhasaccaṁ tāva na labbhateva, sesesu pana tīsu samudayasaccamaggasaccāni ekantena pavattiyaṁyeva labbhanti, dukkhasaccaṁ cutipaṭisandhīsupi pavattepi labbhati, paccuppannādayo pana tayo kālā cutipaṭisandhīnampi pavattiyāpi vasena labbhanti[1]. Evamettha yaṁ yaṁ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

---

1. Pavattassapi labbhanti (Sī)

Tatridaṁ nayamukhaṁ—**sabbesaṁ upapajjantānan**ti antamaso suddhāvāsānampi. Tepi[1] hi dukkhasacceneva upapajjanti. **Taṇhāvippayuttacittassā**ti idaṁ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppattidassanatthaṁ vuttaṁ. Tasmā pañcavokāravaseneva gahetabbaṁ. Catuvokāre pana taṇhāvippayuttassa phalasamāpatticittassa uppādakkhaṇe ekampi saccaṁ nuppajjati, idaṁ idha na gahetabbaṁ. **Tesaṁ dukkhasaccañcā**ti tasmiñhi khaṇe taṇhaṁ ṭhapetvā sesaṁ dukkhasaccaṁ nāma hotīti sandhāyetaṁ vuttaṁ. Maggassa uppādakkhaṇepi eseva nayo. Tattha pana rūpameva dukkhasaccaṁ nāma, sesā maggasampayuttakā dhammā saccavinimuttā, teneva kāraṇena "arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesaṁ maggasaccaṁ uppajjati no ca tesaṁ dukkhasaccaṁ uppajjatī"ti vuttaṁ. **Sabbesaṁ upapajjantānaṁ pavatte taṇhāvipayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṁ tatthā**ti tesaṁ tasmiṁ upapattikkhaṇe taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. **Anabhisametāvīnan**ti catusaccapaṭivedhasaṅkhātaṁ abhisamayaṁ appattasattānaṁ. **Abhisametāvīnan**ti abhisamitasaccānanti. Iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā

---

3. Pariññāvaravaṇṇanā

165-170. Pariññāvāre pana ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti tissopettha pariññāyo labbhanti. Yasmā ca lokuttaradhammesu pariññā nāma natthi, tasmā idha dve saccāni gahitāni. Tattha **dukkhasaccaṁ parijānātī**ti ñātatīraṇapariññāvaseneva vuttaṁ. **Samudayasaccaṁ pajahatī**ti ñātapahānapariññāvasena. Iti imāsaṁ pariññānaṁ vasena sabbapadesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Tesupi (Ka)

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṁ kusalādidhammānaṁ labbhamānavasena ekadesaṁ saṅgaṇhitvā Saccayamakānantaraṁ desitassa Saṅkhārayamakassa vaṇṇanā hoti. Tatthāpi heṭṭhā vuttanayeneva Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā antaravārādayo ca avasesapabhedā veditabbā. Ayaṁ panettha viseso—Paṇṇattivāre tāva yathā heṭṭhā khandhādayo dhamme uddisitvā "rūpaṁ rūpakkhandho, cakkhu cakkhāyatanaṁ, cakkhu cakkhudhātu, dukkhaṁ dukkhasaccan"ti Padasodhanavāro āraddho, tathā anārabhitvā "assāsapassāsā kāyasaṅkhāro"ti paṭhamaṁ tayopi saṅkhārā vibhajitvā dassitā.

Tattha kāyassa saṅkhāro **kāyasaṅkhāro.** "Assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyappaṭibaddhā"ti[1] hi vacanato kāraṇabhūtassa karajakāyassa phalabhūto eva saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Aparo nayo—saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyatīti? Kāyena. Ayañhi vāto viya bhastāya karajakāyena saṅkhariyatīti evampi kāyassa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro, kāyena kato assāsapassāsavātoti attho. "Pubbeva kho āvuso visākha vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṁ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro"ti[2] vacanato pana saṅkharotīti saṅkhāro. Kiṁ saṅkharoti? Vaciṁ. Vaciyā saṅkhāroti **vacīsaṅkhāro.** Vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicaradvayassetaṁ nāmaṁ. "Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittappaṭibaddhā"ti[3] vacanatoyeva pana tatiyapadepi saṅkhariyatīti saṅkhāro. Kena saṅkhariyati? Cittena. Karaṇatthe sāmivacanaṁ katvā cittassa saṅkhāroti **cittasaṅkhāro.** Sabbesampi cittasamuṭṭhānānaṁ cetasikadhammānametaṁ adhivacanaṁ. Vitakkavicārānaṁ pana vacīsaṅkhārabhāvena visuṁ gahitattā "ṭhapetvā vitakkavicāre"ti vuttaṁ.

---

1. Ma 1. 375; Saṁ 2. 483 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ)
2. Ma 1. 376 piṭṭhe.
3. Ma 1. 376; Saṁ 2. 483 piṭṭhesu. (Atthato samānaṁ)

2-7. Idāni **kāyo kāyasaṅkhāro**ti Padasodhanavāro āraddho, tassa anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti dvādasa yamakāni. Suddhasaṅkhāravāre pana yathā Suddhakhandhavārādīsu "rūpaṁ khandho, khandhā rūpaṁ. Cakkhu āyatanaṁ, āyatanā cakkhū"ti-ādinā nayena yamakāni vuttāni, evaṁ "kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo'ti avatvā "kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro"ti-ādinā nayena kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṁ ekanti anulome tīṇi, paṭilome tīṇīti sabbānipi suddhikavāre cha yamakāni vuttāni. Kiṁ kāraṇā? Suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato. Yathā hi Khandhayamakādīsu rūpādivisiṭṭhānaṁ khandhānaṁ cakkhādivisiṭṭhānañca āyatanādīnaṁ adhippetattā "rūpaṁ khandho, khandhā rūpaṁ. Cakkhu āyatanaṁ, āyatanā cakkhū"ti suddhika-ekekapadavasena attho atthi, evamidha "kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo"ti natthi. Kāyasaṅkhāroti pana dvīhipi padehi ekova attho labbhati. Assāso vā passāso vāti suddhika-ekekapadavasena atthābhāvato "kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo"ti na vuttaṁ, "kāyo kāyasaṅkhāro"ti-ādi pana vattabbaṁ siyā, tampi kāyavacīcittapadehi idha adhippetānaṁ saṅkhārānaṁ aggahitattā na yujjati. Suddhasaṅkhāravāro hesa. Padasodhane pana vināpi atthena vacanaṁ yujjatīti tattha so nayo gahitova. Idha pana kāyasaṅkhārassa vacīsaṅkhārādīhi vacīsaṅkhārassa ca cittasaṅkharādīhi cittasaṅkhārassa ca kāyasaṅkhārādīhi aññattā "kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro, vacīsaṅkhāro kāyasaṅkhāro"ti ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā cha yamakāni yujjanti. Tesu aggahitaggahaṇena tīṇeva labbhanti. Tasmā tāneva dassetuṁ anulomanaye tīṇi, paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni vuttāni. Suddhasaṅkhāramūlacakkavāro panettha na gahitoti evaṁ paṇṇattivārassa uddesavāro veditabbo.

8-18. Niddesavāre panassa anulome tāva yasmā na kāyādayova kāyasaṅkhārādīnaṁ nāmaṁ, tasmā "no"ti paṭisedho kato. Paṭilome **na kāyo na kāyasaṅkhāro**ti yo na kāyo, so kāyasaṅkhāropi na hotīti pucchati. **Kāyasaṅkāro na kāyo**

kāyasaṅkhāroti kāyasaṅkhāro kāyo na hoti, kāyasaṅkhāroyeva panesoti attho. **Avasesan**ti na kevalaṁ sesasaṅkhāradvayameva, kāyasaṅkhāravinimuttaṁ pana sesaṁ sabbampi saṅkhatāsaṅkhatapaṇṇattibhedaṁ dhammajātaṁ neva kāyo na kāyasaṅkhāroti iminā upāyena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye "yassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro uppajjatī"ti kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṁ ekanti tīṇeva yamakāni labbhanti, tāni gahitāneva. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ yamakānaṁ vasena yamakagaṇanā veditabbā.

Atthavinicchaye panettha idaṁ lakkhaṇaṁ—imasmiñhi Saṅkhārayamake "assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe vitakkavicārānaṁ uppādakkhaṇe"ti-ādivacanato paccuppannādikālabhedo pavattivasenāpi gahetabbo, na cutipaṭisandhivaseneva. "Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjatī"ti-ādivacanato ca jhānampi okāsavasena gahitanti veditabbaṁ. Evamettha yaṁ yaṁ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo.

Tatridaṁ nayamukhaṁ—**vinā vitakkavicārehī**ti dutiyatatiyajjhānavasena vuttaṁ. **Tesan**ti tesaṁ dutiyatatiyajjhānasamaṅgīnaṁ. **Kāmāvacarānan**ti kāmāvacare uppannasattānaṁ. Rūpāvacaradevānaṁ pana assāsapassāsā natthi, arūpāvacarānaṁ rūpameva natthi. **Vinā assāsapassāsehī**ti rūpārūpabhavesu nibbattasattānaṁ vitakkavicāruppattiṁ sandhāya vuttaṁ.

21. **Paṭhamajjhāne kāmāvacare**ti kāmāvacarabhūmiyaṁ uppanne paṭhamajjhāne. Aṅgamattavasena cettha paṭhamajjhānaṁ gahetabbaṁ, na appanāvaseneva. Anappanāppattepi hi savitakkasavicāracitte idaṁ saṅkhāradvayaṁ uppajjateva.

24. **Cittassa bhaṅgakkhaṇe**ti idaṁ kāyasaṅkhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā vuttaṁ. Uppajjamānameva hi cittaṁ rūpaṁ vā arūpaṁ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṁ.

37. **Suddhāvāsānaṁ dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte. Kāmañcetaṁ paṭisandhicittepi vattamāne tesaṁ tattha nuppajjittheva, yāva pana abbokiṇṇaṁ vipākacittaṁ vattati, tāva nuppajjittheva nāmāti dassanatthametaṁ vuttaṁ. Yassa vā jhānassa vipākacittena te nibbattā, taṁ satasopi sahassasopi uppajjamānaṁ paṭhamacittameva. Vipākacittena pana visadisaṁ bhavanikantiyā āvajjanacittaṁ dutiyacittaṁ nāma, taṁ sandhāyetaṁ vuttanti veditabbaṁ.

44. **Pacchimacittasamaṅgīnan**ti sabbapacchimena appaṭisandhikacittena samaṅgībhūtānaṁ khīṇāsavānaṁ. **Avitakka-avicāraṁ pacchimacittan**ti rūpāvacarānaṁ dutiyajjhānikādicuticittavasena arūpāvacarānañca catutthajjhānikacuticittavasenetaṁ vuttaṁ. **Tesan**ti tesaṁ pacchimacittasamaṅgī-ādīnaṁ.

79. **Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati tassa cittasaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha niyamato kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena saddhiṁ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti paṭivacanaṁ dinnaṁ, na cittasaṅkhārassa kāyasaṅkhārena saddhiṁ. Kiṁ kāraṇā? Cittasaṅkhāro hi kāyasaṅkhārena vināpi uppajjati ca nirujjhati ca, kāyasaṅkhāro pana cittasamuṭṭhāno assāsapassāsavāto. Cittasamuṭṭhānarūpañca cittassa uppādakkhaṇe upajjitvā yāva aññāni soḷasa cittāni uppajjanti, tāva tiṭṭhati. Tesaṁ soḷasannaṁ sabbapacchimena saddhiṁ nirujjhatīti yena cittena saddhiṁ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṁ nirujjhati. Na kassaci cittassa uppādakkhaṇe vā ṭhitikkhaṇe vā nirujjhati, nāpi ṭhitikkhaṇe vā bhaṅgakkhaṇe vā uppajjati. Esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatāti niyamato cittasaṅkhārena saddhiṁ ekakkhaṇe nirujjhanato āmantāti vuttaṁ. Yaṁ pana Vibhaṅgappakāraṇassa Sīhaḷaṭṭhakathāyaṁ "cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ sattarasamassa cittassa uppādakkhaṇe nirujjhatī"ti vuttaṁ, taṁ imāya Pāḷiyā virujjhati. Aṭṭhakathāto ca Pāḷiyeva balavatarāti Pāḷiyaṁ vuttameva pamāṇaṁ.

128. **Kassa kāyasaṅkhāro uppajjati tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatī**ti ettha yasmā kāyasaṅkhāro cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na ca tasmiṁ

khaṇe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā noti paṭisedho katoti iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo. Pariññāvāro pākatikoyevāti.

Pavattivāravaṇṇanā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Anusayayamaka

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā

1. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṁ kusalādidhammānaṁ labbhamānavasena ekadesaṁ saṅgaṇhitvā Saṅkhārayamakānantaraṁ desitassa Anusayayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṁ tāva veditabbaṁ—imasmiñhi Anusayayamake Khandhayamakādīsu viya desanaṁ akatvā aññena nayena Pāḷidesanā katā. Kathaṁ? Paṭhamaṁ tāva paricchedato uddesato uppattiṭṭhānatoti tīhākārehi anusaye gāhāpetuṁ paricchedavāro paricchinnuddesavāro uppattiṭṭhānavāroti tayo vārā desitā. Tato sattannaṁ Mahāvārānaṁ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā. Tattha **sattānusayā**ti ayaṁ "satteva, na tato uddhaṁ, na heṭṭhā"ti gaṇanaparicchedena paricchinditvā anusayānaṁ desitattā paricchedavāro nāma. **Kāmarāgānusayo -pa- avijjānusayo**ti ayaṁ paricchedavārena paricchinnānaṁ nāmamattaṁ uddisitvā "ime nāma te"ti desitattā paricchinnuddesavāro nāma. **Kattha kāmarāgānusayo anuseti -pa- ettha avijjānusayo anusetī**ti ayaṁ "imesu nāma ṭhānesu ime anusayā anusentī"ti evaṁ tesaṁyeva uppatiṭṭhānassa desitattā uppattiṭṭhānavāro nāma.

Yesaṁ pana sattannaṁ mahāvārānaṁ vasena anusaye yojetvā yamakadesanā katā, tesaṁ imāni nāmāni—Anusayavāro Sānusayavāro Pajahanavāro Pariññāvāro Pahīnavāro Uppajjanavāro Dhātuvāroti. Tesu paṭhamo Anusayavāro, so anulomapaṭilomanayavasena duvidho hoti.

Tattha anulomanaye "yassa anuseti, yattha anuseti, yassa yattha anusetī"ti puggalokāsatadubhayavasena tayo antaravārā honti. Tesu paṭhame Puggalavāre "yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anuseti, yassa vā pana paṭighānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anuseti. Yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa mānānusayo diṭṭhānusayo vicikicchānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayo anuseti, yassa vā pana avijjānusayo anuseti tassa kāmarāgānusayo anusetī"ti kāmarāgānusayamūlakāni cha yamakāni. Puna aggahitaggahaṇavasena paṭighānusayamūlakāni pañca, mānānusayamūlakāni cattāri, diṭṭhānusayamūlakāni tīṇi, vicikicchānusayamūlakāni dve, bhavarāgānusayamūlakaṁ ekanti evaṁ sabbānipi ekamūlakāni ekavīsati, puna "yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anusentī'ti evaṁ āgatāni dukamūlakāni pañca, tikamūlakāni cattāri, catukkamūlakāni tīṇi, pañcakamūlakāni dve, chakkamūlakaṁ ekanti aparānipi pannarasa honti. Tāni purimehi ekavīsatiyā saddhiṁ chattiṁsāti Puggalavāre chattiṁsa yamakāni. Tathā Okāsavāre, tathā Puggalokāsavāreti sabbānipi anulomanaye aṭṭhasataṁ yamakāni, tathā paṭilomanayeti sabbānipi anulomanaye aṭṭhasataṁ yamakāni, tathā paṭilomanayeti Anusayavāre soḷasādhikāni dve yamakasatāni tato diguṇā pucchā tato diguṇā atthā ca veditabbā. Yathā cettha, evaṁ Sānusayavāro Pajahanavāro Pariññāvāro Pahīnavāro Uppajjanavāroti imesampi pañcannaṁ vārānaṁ ekekasmiṁ yamakagaṇanā yamakadiguṇā pucchā pucchādiguṇā ca atthā veditabbā. Ayaṁ panettha purimesu tīsu vāresu viseso—Okāsavāre "yattha tatthā"ti avatvā **yato tato**ti nissakkavacanena desanā katā. Sesaṁ tādisameva.

Yo panāyaṁ sabbapacchimo dhātuvāro nāma, so pucchāvāro vissajjanāvāroti dvidhā ṭhito. Tassa pucchāvāre **kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ upapajjantassā**ti vatvā "kāmadhātuṁ vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā"ti na vuttaṁ. Kiṁ kāraṇā? Atthavisesā bhāvato. Dvepi hi etā pucchā ekatthāyeva, tasmā ekekasmā yamakā ekekameva pucchaṁ pucchitvā sabbapucchāvasāne pucchānukkameneva

“kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusentī”ti-ādinā nayena vissajjanaṁ kataṁ.

Tattha “kāmadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ upapajjantassa, rūpadhātuṁ, arūpadhātuṁ, nakāmadhātuṁ, narūpadhātuṁ, na-arūpadhātuṁ upapajjantassā”ti cha suddhikapucchā, “nakāmadhātuṁ na-arūpadhātuṁ, narūpadhātuṁ na-arūpadhātuṁ, nakāmadhātuṁ narūpadhātuṁ upapajjantassā”ti tisso missakā pucchā cāti kāmadhātumūlakā nava anulomapucchā honti. Tathā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātumūlakā navāti sattavīsati anulomapucchā honti. Tathā nakāmadhātunarūpadhātuna-arūpadhātumūlakā sattavīsati paṭilomapucchā. Puna “nakāmadhātuyā na-arūpadhātuyā narūpadhātuyā na-arūpadhātuyā nakāmadhātuyā na-arūpadhātuyā”ti sattavīsati dukamūlakā pucchāti sabbāpi sampiṇḍitā ekāsīti pucchā honti, tāsaṁ vasenettha vissajjanaṁ katanti idaṁ dhātuvāre Pāḷivavatthānaṁ. Evaṁ tāva sakalepi Anusayayamake Pāḷivavatthānametaṁ veditabbaṁ.

Ādito paṭṭhāya panettha yaṁ yaṁ anuttānaṁ, tattha tattha ayaṁ vinicchayakathā—**anusayā**ti kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa[1] santāne anusenti nāma, tasmā anusayāti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayanaṭṭho nāma appatīnākāro, appahīnākāro ca uppajjatīti vattuṁ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṁ paṭivacanaṁ—appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṁ yujjati.

Tatridaṁ pamāṇaṁ—abhidhamme tāva Kathāvatthusmiṁ[2] “anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā”ti sabbe vādā paṭisedhitā. Paṭisambhidāmagge[3] “paccuppanne kilese pajahatī”ti pucchaṁ katvā anusayānaṁ paccuppannabhāvassa atthitāya “thāmagatānusayaṁ

1. Sattassa (Syā) 2. Abhi 4. 299 piṭṭhe. 3. Khu 9. 394 piṭṭhe.

pajahatī”ti vuttaṁ. Dhammasaṅgahe pana mohassa padabhājane “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṁ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṁ, ayaṁ tasmiṁ samaye moho hotī”ti[1] akusalacittena saddhiṁ avijjānusayassa uppannabhāvo vutto. Imasmiṁyeva Anusayayamake sattannaṁ mahāvārānaṁ aññatarasmiṁ uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjatī”ti-ādi vuttaṁ. Tasmā “anusentīti anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantī”ti yaṁ vuttaṁ, taṁ iminā tantippamāṇena suvuttanti veditabbaṁ. Yampi “cittasampayutto sārammaṇo”ti-ādi vuttaṁ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṁ. **Kāmarāgānusayo**ti-ādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo.

Paricchedaparicchinnuddesavāravaṇṇanā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā

2. Idāni tesaṁ uppattiṭṭhānaṁ pakāsetuṁ **kattha kāmarāgānusayo anusetī**ti-ādimāha. Tattha **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū**ti kāmāvacarabhūmiyaṁ sukhāya ca upekkhāya cāti dvīsu vedanāsu. **Ettha kāmarāgānusayo anusetī**ti imāsu dvīsu vedanāsu uppajjati. So panesa akusalavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti. Akusalāya sukhāya vedanāya ceva upekkhāya vedanāya ca sahajātopi hutvā uppajjati, tā vedanā ārammaṇaṁ katvāpi uppajjatīti attho. Avasesā pana kāmāvacarakusalavipākakiriyavedanā ārammaṇameva katvā uppajjati. Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi vedanāhi sampayuttesu saññāsaṅkhāraviññāṇesupi anusetiyeva. Na hi sakkā vedanāsu anusayamānena taṁsampayuttehi saññādīhi saddhiṁ asahajātena vā bhavituṁ taṁsampayutte vā saññādayo ārammaṇaṁ akatvā uppajjituṁ. Evaṁ

---

1. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

santepi pana yasmā imā dve vedanāva sātasantasukhattā assādaṭṭhena kāmarāgānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu padhānā, tasmā "dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetī"ti vuttaṁ. Oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṁ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṁ imāsu dvīsu vedanāsu ceva vedanāsampayuttadhammesu ca anuseti, iṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva. Vuttampi cetaṁ Vibhaṅgappakaraṇe[1] "yaṁ loke piyarūpaṁ sātarūpaṁ, ettha sattānaṁ kāmarāgānusayo anusetī"ti. Imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṁ "yattha kāmarāgānusayo nānuseti tattha diṭṭhānusayo nānusetīti, dukkhāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti no ca tattha diṭṭhānusayo nānuseti, apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti diṭṭhānusayo ca nānusetī"ti. Ettha hi dukkhavedanāya ceva rūpadhātu-ādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammaṁ dukkhavedanaṁ sa-okāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbesu anusetīti vuttaṁ hoti. Taṁ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi vedanānaññeva oḷārikattā imesaṁ pana[2] anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṁ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi kāmarāgānusayo anusetiyevāti veditabbo. Na hi satthā sabbaṁ sabbattha katheti. Bodhaneyyasattānaṁ pana vasena katthaci yaṁ labbhati, taṁ sabbaṁ katheti. Katthaci na katheti. Tathā hi anena katthaci "diṭṭhānusayo anusetī"ti pucchitvā "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anusetī"ti yaṁ labbhati, taṁ sabbaṁ kathitaṁ. Aparasmiṁ ṭhāne vissajjantena "rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha vicikicchānusayo ca kāmarāgānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca anusenti, dukkhāya vedanāya ettha vicikicchānusayo ca paṭighānusayo ca diṭṭhānusayo ca

1. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

2. Imesañca (Sī, Ka)

avijjānusayo ca anusentī"ti yaṁ labbhati, taṁ sabbaṁ akathetvā rūpadhātu-arūpadhātūhi saddhiṁ tisso vedanāva kathitā. Vedanāsampayuttā pana arūpadhammā sabbañca rūpaṁ na kathitaṁ. Kiñcāpi na kathitaṁ, diṭṭhānusayo panettha anusetiyeva. Evameva kiñcāpi idha rūpādi-iṭṭhārammaṇaṁ na kathitaṁ, kāmarāgānusayo panettha anusetiyevāti evaṁ tāva kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Paṭighānusayassa pana "dukkhāya vedanāyā"ti vacanato dve domanassavedanā kāyaviññāṇasampayuttā dukkhavedanāti tisso vedanā anusayanaṭṭhānaṁ. So panesa domanassavedanāsu sahajātavasena ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti, avasesadukkhavedanāya pana ārammaṇavaseneva anuseti. Tāsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi sampayuttesu saññākkhandhādīsupi anusetiyeva. Yāya hi vedanāya esa sahajāto, taṁsampayuttehi saññādīhipi sahajātova. Yā ca vedanā ārammaṇaṁ karoti, tāhi sampayutte saññādayopi karotiyeva. Evaṁ santepi pana yasmā dukkhavedanāva asātadukkhavedayitattā nirassādaṭṭhena paṭighānusayassa uppattiyā sesasampayuttadhammesu adhikā, tasmā "dukkhāya vedanāya ettha paṭighānusayo anusetī"ti vuttaṁ. Oḷārikavasena hi bodhaneyye sukhaṁ bodhetunti.

Nanu cesa ārammaṇavasena anusayamāno na kevalaṁ dukkhavedanāya ceva taṁsampayuttadhammesu ca anuseti, aniṭṭhesu pana rūpādīsupi anusetiyeva. Vuttampi cetaṁ Vibhaṅgappakaraṇe[1] "yaṁ loke appiyarūpaṁ asātarūpaṁ, ettha sattānaṁ paṭighānusayo anusetī"ti. Imasmimpi pakaraṇe anusayavārassa paṭilomanaye vuttaṁ "kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha paṭighānusayo nānuseti no ca tattha kāmarāgānusayo nānuseti, rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne ettha paṭighānusayo ca nānuseti kāmarāgānusayo ca nānusetī"ti. Ettha hi dvīsu kāmāvacaravedanāsu ceva rūpadhātu-ādīsu ca nānusetīti vuttattā sasampayuttadhammā dve vedanā sa-okāse rūpārūpāvacaradhamme nava ca lokuttaradhamme ṭhapetvā avasesesu rūpādīsu anusetīti vuttaṁ

1. Abhi 2. 353 piṭṭhe.

hoti. Taṁ idha kasmā na vuttanti? Anoḷārikattā. Heṭṭhā vuttanayena hi dukkhavedanāya eva oḷārikattā imesaṁ pana anoḷārikattā etesu rūpādīsu anusetīti na vuttaṁ, atthato pana labbhati. Tasmā etesupi paṭighānusayo anusetiyevāti veditabbo.

Kiṁ pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṁ vā paṭighassa ārammaṇaṁ na hontīti. No na honti. Parihīnajjhānassa hi vippaṭisāravasena sasampayuttadhammā tā vedanā ārabbha domanassaṁ uppajjati, iṭṭhārammaṇassa ca paṭiladdhassa vipariṇāmaṁ vā appaṭiladdhassa appaṭilābhaṁ vā samanussaratopi domanassaṁ uppajjati. Domanassamattameva pana taṁ hoti, na paṭighānusayo. Paṭighānusayo hi aniṭṭhārammaṇe paṭihaññanavasena uppanno thāmagato kileso, tasmā ettha domanassena saddhiṁ paṭigho uppannopi attano paṭighakiccaṁ akaraṇabhāvena eva paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṁ gacchati. Yathā hi pāṇātipātacetanāya saddhiṁ uppannopi byāpādo manokammaṁ nāma na hoti, abbohārikattaṁ gacchati, evaṁ paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṁ gacchati. Vuttampi cetaṁ ekaccaṁ iṭṭhārammaṇaṁ nekkhammasitampi vā domanassaṁ sandhāya "yaṁ evarūpaṁ domanassaṁ, paṭighaṁ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anusetī"ti[1]. Evaṁ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Mānānusayassa pana "kāmadhātuyā dvīsu vedanāsū"ti-ādivacanato dve kāmāvacaravedanā rūpārūpadhātuyo cāti idaṁ tividhaṁ anusayanaṭṭhānaṁ, tassa akusalāsu vedanāsu kāmarāgānusayassa viya sahajātānusayatā veditabbā. Sasampayuttadhammāsu pana sabbāsupi kāmāvacarāsu sukha-adukkhamasukhavedanāsu rūpārūpadhātūsu ca ārammaṇavaseneva anuseti. Anusayavārassa pana paṭilomanaye "dukkhāya vedanāya apariyāpanne ettha kāmarāgānusayo ca nānuseti mānānusayo ca nānusetī"ti vuttattā ṭhapetvā dukkhavedanañceva navavidhaṁ lokuttaradhammañca sesarūpārūpadhammesupi ayaṁ anusetiyevāti. Evaṁ mānānusayassa anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

---

1. Ma 1. 378 piṭṭhe.

Diṭṭhānusayavicikicchānusayā pana kevalaṁ lokuttaradhammesveva nānusenti, tebhūmakesu pana sabbesupi anusentiyeva. Tena vuttaṁ "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha diṭṭhānusayo anuseti, ettha vicikicchānusayo anusetī"ti. Tattha **sabbasakkāyapariyāpannesū**ti saṁsāravaṭṭanissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho. Tattha panete pañcasu cittuppādesu sahajātānusayanavasena anusenti, te vā pana pañca cittuppāde aññe vā tebhūmakadhamme ārabbha pavattikāle ārammaṇānusayanavasena anusentīti. Evaṁ diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṁ anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Bhavarāgānusayo pana kiñcāpi diṭṭhivippayuttesu catūsu cittesu uppajjanato sahajātānusayanavasena "kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetī"ti vattabbo bhaveyya, kāmadhātuyaṁ panesa dvīhi vedanāhi saddhiṁ uppajjamānopi rūpārūpāvacaradhammameva paṭilabhati, kāmadhātuyā pariyāpannaṁ ekadhammampi ārammaṇaṁ na karoti. Tasmā ārammaṇānusayanavasena niyamaṁ katvā "rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī"ti vuttaṁ. Apica rāgo nāmesa kāmarāgabhavarāgavasena duvidho. Tattha kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetīti vutto. Sace pana bhavarāgopi kāmarāgo viya evaṁ vucceyya, kāmarāgena saddhiṁ desanā saṁkiṇṇā viya bhaveyyāti rāgakilesaṁ dvidhā bhinditvā kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanatthampi evaṁ desanā katāti. Evaṁ bhavarāgānusayassa anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

Avijjānusayo pana sabbesupi tebhūmakadhammesu anuseti, tena vuttaṁ "sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anusetī"ti. Tassa dvādasasu cittuppādesu sahajātānusayatā veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena pana na kiñci tebhūmakadhammaṁ ārabbha na pavattatīti. Evaṁ avijjānusayassa anusayanaṭṭhānaṁ veditabbaṁ. Ayaṁ tāva paricchedavāraparicchinnuddesavāra-uppattiṭṭhānavāresu vinicchayakathā.

Uppattiṭṭhānavāravaṇṇanā.

Mahāvāra 1. Anusayavāravaṇṇanā

3. Sattannaṁ pana Mahāvārānaṁ paṭhame Anusayavāre **yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetī**ti ettha yadetaṁ **āmantā**ti paṭivacanaṁ dinnaṁ, taṁ duddinnaṁ viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānaṁ ekakkhaṇe anuppattito. Yathā hi "yassa manāyatanaṁ uppajjati tassa dhammāyatanaṁ uppajjatīti āmantā. Assāsapassāsānaṁ uppādakkhaṇe tesaṁ kāyasaṅkhāro ca uppajjati, vacīsaṅkhāro ca uppajjatī"ti-ādīsu manāyatanadhammāyatanāni kāyasaṅkhāravacīsaṅkhārā ca ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā kāmarāgapaṭighā. Kāmarāgo hi aṭṭhasu lobhasahagatacittuppādesu uppajjati, paṭigho dvīsu domanassasahagatesūti natthi nesaṁ ekakkhaṇe uppatti. Tasmā ettha noti paṭisedho kattabbo siyā. Taṁ akatvā pana āmantāti paṭivacanassa dinnattā heṭṭhāyamakesu viya ettha khaṇapaccuppannavasena vattamānavohāraṁ aggahetvā aññathā gahetabbo.

Kathaṁ? Appahīnavasena. Appahīnatañhi sandhāya ayaṁ anusetīti vattamānavohāro vutto, na khaṇapaccuppannataṁ. Yasmā ca appahīnataṁ sandhāya vutto, tasmā "yassa kāmarāgānusayo anuseti tassa paṭighānusayo anusetī"ti pucchāya yassa kāmarāgānusayo appahīno, na anuppattidhammataṁ āpādito, tassa paṭighānusayopi appahīnoti evamattho daṭṭhabbo. Yasmā ca tesu yasseko appahīno, tassa itaropi appahīnova hoti, tasmā āmantāti vuttaṁ. Yadi evaṁ yaṁ upari uppajjanavāre "yassa kāmarāgānusayo uppajjati tassa paṭighānusayo uppajjatī"ti pucchitvā āmantāti vuttaṁ, tattha kathaṁ attho gahetabboti? Tatthāpi appahīnavaseneva, uppattipaccaye sati uppattiyā anivāritavasena vā. Yathā hi cittakammādīni ārabhitvā apariniṭṭhitakammantā cittakārādayo tesaṁ kammantānaṁ akaraṇakkhaṇepi mittasuhajjādīhi diṭṭhadiṭṭhaṭṭhāne "imesu divasesu kiṁ karothā"ti vuttā "cittakammaṁ karoma, kaṭṭhakammaṁ karomā"ti vadanti. Te kiñcāpi tasmiṁ khaṇe na karonti, avicchinnakammantattā pana katakhaṇañca kattabbakhaṇañca upādāya karontiyeva nāma honti. Evameva yamhi santāne anusayā appahīnā, yamhi vā pana nesaṁ santāne uppattipaccaye sati uppatti anivāritā, tattha

anuppajjanakkhaṇepi uppannapubbañceva kālantare uppajjanakañca upādāya yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatiyeva nāmāti evamattho veditabbo. Ito paresupi evarūpesu vissajjanesu eseva nayo. **No ca tassā**ti idaṁ anāgāmissa kāmarāgabyāpādānaṁ anavasesato pahīnattā vuttaṁ. **Tiṇṇaṁ puggalānan**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṁ. **Dvinnaṁ puggalānan**ti sotāpannasakadāgāmīnaṁ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo.

14. Okāsavārassa paṭhamadutiyapucchāsu yasmā kāmarāgānusayo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, paṭighānusayo dukkhavedanāya, tasmā **no**ti paṭisedho kato. Tatiyapucchāyaṁ ubhinnampi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusayanato **āmantā**ti paṭivacanaṁ dinnaṁ. Rūpadhātu-arūpadhātuyā[1] pana mānānusayassa kāmarāgānusayena saddhiṁ asādhāraṇaṁ uppattiṭṭhānaṁ, tasmā **no ca tattha kāmarāgānusayo**ti vuttaṁ. Iminā nayena sabbesaṁ uppattiṭṭhānavāraṁ oloketvā sādhāraṇāsādhāraṇaṁ uppattiṭṭhānaṁ veditabbaṁ.

20. Dukamūlakapucchāyaṁ yasmā kāmarāgapaṭighānusayā nāpi ekasmiṁ ṭhāne uppajjanti, na ekaṁ dhammaṁ ārammaṇaṁ karonti, tasmā **natthī**ti paṭikkhepo kato. Ayañhettha adhippāyo—yasmiṁ ime dve anusayā anusayeyyuṁ, taṁ ṭhānameva natthi. Tasmā “kattha mānānusayo anusetī”ti ayaṁ pucchā apucchāyevāti. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

27. Puggalokāsavāre **catunnan**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnaṁ.

36. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo nānusetī**ti ayaṁ pucchā anāgāmiṁ gahetvā pucchati.

---

1. Rūpadhātu-arūpadhātuyo (?)

56. **Dvinnaṁ puggalānaṁ sabbattha kāmarāgānusayo nānusetī**ti anāgāmi-arahantānaṁ. **Kāmadhātuyā tīsu vedanāsū**ti ca vedanāggahaṇena vedanāsampayuttakānampi tesaṁ vatthārammaṇānampīti sabbesampi kāmāvacaradhāmmānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Ayaṁ Anusayavāre vinicchayakathā.

Anusayavāravaṇṇanā.

---

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayavāre pana **yo kāmarāgānusayena sānusayo**ti yathā ekantarikajarādirogena ābādhiko yāva tamhā rogā na muccati, tāva tassa rogassa anuppattikkhaṇepi sarogoyeva nāma hoti, evaṁ sasaṁkilesassa vaṭṭagāmisattassa yāva ariyamaggena anusayā samugghātaṁ na gacchanti, tāva tesaṁ anusayānaṁ anuppattikkhaṇepi sānusayoyeva nāma hoti. Evarūpaṁ sānusayataṁ sandhāya **āmantā**ti vuttaṁ. Sesamettha Anusayavārasadisameva.

Okāsavāre pana "rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayena sānusayo"ti vutte tāsu dhātūsu puggalassa sānusayatā paññāyeyya, anusayassa uppattiṭṭhānaṁ na paññāyeyya, anusayassa ca uppattiṭṭhānadassanatthaṁ ayaṁ vāro āraddho, tasmā **tato mānānusayena sānusayo**ti vuttaṁ. Evañhi sati tato dhātudvayato uppannena mānānusayena sānusayoti anusayassa uppattiṭṭhānaṁ dassitaṁ hoti. Imassa pana pañhassa atthe avutte ādipañhassa attho pākaṭo na hotīti paṭhamaṁ na vutto, tasmā so evaṁ veditabbo. **Yato kāmarāgānusayenā**ti yato uppannena kāmarāgānusayena sānusayo, kiṁ so tato uppannena paṭighānusayenapi sānusayoti. Yasmā panete dve ekasmā ṭhānā nuppajjanti, tasmā "no"ti paṭisedho kato. **Arahā sabbatthā**ti arahā sabbadhammesu uppajjanakena kenaci anusayena nirānusayoti iminā atthavasena nippadesaṭṭhānesu bhummavacanameva katanti. Iminā upāyena sabbattha atthavinicchayo veditabboti.

Sānusayavāravaṇṇanā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre **pajahatī**ti tena tena maggena pahānapariññāvasena pajahati, āyatiṁ anuppattidhammataṁ āpādeti. **Āmantā**ti anāgāmimaggaṭṭhaṁ sandhāya paṭivacanaṁ. **Tadekaṭṭhaṁ pajahatī**ti pahānekaṭṭhataṁ sandhāya vuttaṁ. **No**ti arahattamaggaṭṭhaṁ sandhāya paṭisedho.

Yato kāmarāgānusayaṁ pajahatīti yato uppajjanakaṁ kāmarāgānusayaṁ pajahatīti attho. **Aṭṭhamako**ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya paccorohanagaṇanāya gaṇiyamāno sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamako nāma. Dakkhiṇeyyagaṇanāya hi arahā aggadakkhiṇeyyattā paṭhamo, arahattamaggaṭṭho dutiyo, anāgāmī tatiyo -pa- sotāpattimaggaṭṭho aṭṭhamo, so idha aṭṭhamakoti vutto, nāmasaññāyeva vā esā tassāti. **Anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā**ti saddhiṁ puthujjanena sekkhāsekkhā. Tesu hi puthujjano[1], pahānapariññāya abhāvena nappajahati[2]. Sesā tesaṁ anusayānaṁ pahīnattā. **Dvinnaṁ maggasamaṅgīnan**ti dve maggasamaṅgino ṭhapetvāti attho. Iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Pajahanavāravaṇṇanā.

---

4. Pariññāvāravaṇṇanā

198-263. Pariññāvāre **parijānātī**ti tīhi pariññāhi parijānāti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Ayampi hi vāro Pajahanavāro viya maggaṭṭhānaññeva vasena vissajjitoti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

---

5. Pahīnavāravaṇṇanā

264-274. Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āraddhā. Anāgāmissa hi ubhopete anusayā pahīnā, tasmā "āmantā"ti vuttaṁ.

---

1. Puthujjanā (Syā) 2. Nappajahanti (Syā)

275-296. Okāsavāre **yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha paṭighānusayo pahīno**ti pucchitvā **na vattabbo pahīnoti vā appahīnoti vā**ti vuttaṁ, taṁ kasmāti? Uppattiṭṭhānassa asādhāraṇattā. Aññaṁ hi kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṁ, aññaṁ paṭighānusayassa. Abhāvitamaggassa ca yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tattheva so pahīno nāma hoti. Tattha yasmā neva kāmarāgānusayaṭṭhāne paṭighānusayo uppajjati, na paṭighānusayaṭṭhāne kāmarāgānusayo, tasmā tattha so pahīnoti vā appahīnoti vā na vattabbo. So hi yasmiṁ attano uppattiṭṭhāne kāmarāgānusayo pahīno, tasmiṁ appahīnattā tattha pahīnoti na vattabbo. Yaṁ kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṁ, tasmiṁ aṭṭhitattā tattha appahīnoti na vattabbo.

Yattha kāmarāgānusayo pahīno tattha mānānusayo pahīnoti ettha pana sādhāraṇaṭṭhānaṁ sandhāya āmantāti vuttaṁ. Kāmarāgānusayo hi kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti, mānānusayo tāsu ceva rūpārūpadhātūsu ca. So ṭhapetvā asādhāraṇaṭṭhānaṁ sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṁ pahīno nāma hoti, tasmā āmantāti vuttaṁ. Iminā nayena sabbasmimpi Okāsavāre pahīnatā ca navattabbatā ca veditabbā. Natthīti āgataṭṭhānesu pana heṭṭhā vuttasadisova vinicchayo. Puggalokāsavāro Okāsavāragatikoyeva.

297-307. Paṭilomanaye **yassa kāmarāgānusayo appahīno**ti puthujjanasotāpannasakadāgāmivasena pucchati. Kiñcāpi hi ime dve anusayā puthujjanato paṭṭhāya yāva anāgāmimaggaṭṭhā channaṁ puggalānaṁ appahīnā, idha pana parato "tiṇṇaṁ puggalānaṁ dvinnaṁ puggalānan"ti-ādivacanato maggaṭṭhā anadhippetā, tasmā puthujjanasotāpannasakadāgāminova sandhāya āmantāti vuttaṁ. **Dvinnaṁ puggalānan**ti sotāpannasakadāgāmīnaṁ. Iminā nayena Puggalavāre vinicchayo veditabbo.

308-329. Okāsavārapuggalokāsavārā pana heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāti.

Pahīnavāravaṇṇanā.

6. Uppajjanavāravaṇṇanā

330. Uppajjanavāro Anusayavārasadisoyeva.

7. Dhātupucchāvāravaṇṇanā

332-340. Dhātuvārassa pucchāvāre tāva **kati anusayā anusentī**ti kati anusayā santānaṁ anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā nānusentī**ti kati anusayā santānaṁ na anugatā hutvā sayanti. **Kati anusayā bhaṅgā**ti kati anusayā anusenti nānusentīti evaṁ vibhajitabbāti attho. Sesamettha yaṁ vattabbaṁ siyā, taṁ heṭṭhā Pāḷivavatthāne vuttameva.

7. Dhātuvissajjanāvāravaṇṇanā

341-349. Niddesavāre panassa **kassaci satta anusayā anusentī**ti puthujjanavasena vuttaṁ. **Kassaci pañcā**ti sotāpannasakadāgāmivasena vuttaṁ. Tesañhi diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca pahīnāti pañceva anusenti. Tattha yathā anusayavāre anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito, evamidha na gahetabbo. Kasmā? Tasmiṁ khaṇe anuppajjanato. Kāmadhātuṁ upapajjantassa hi vipākacittañceva kammasamuṭṭhānarūpañca uppajjati, akusalacittaṁ natthi. Anusayā ca akusalacittakkhaṇe uppajjanti, na vipākacittakkhaṇeti tasmiṁ khaṇe anuppajjanato tathā attho na gahetabbo. Kathaṁ pana gahetabboti? Yathā labbhati, tathā gahetabbo. Kathañca labbhati? Appahīnaṭṭhena. Yathā hi rāgadosamohānaṁ appahīnattā kusalābyākatacittasamaṅgī puggalo "sarāgo sadoso samoho"ti vuccati, evaṁ maggabhāvanāya appahīnattā paṭisandhikkhaṇepi tassa tassa puggalassa te te anusayā anusentīti vuccanti. Na kevalañca vuccanti, appahīnattā pana te anusentiyeva nāmāti veditabbā.

Anusayā bhaṅgā natthīti yassa hi yo anuseti, so anusetiyeva. Yo nānuseti, so nānusetiyeva. Ayaṁ anuseti ca nānuseti ca. Ayaṁ siyā anuseti siyā nānusetīti evaṁ vibhajitabbo anusayo nāma natthi. **Rūpadhātuṁ upapajjantassa kassaci**

tayoti nāgāmivasena vuttaṁ. Tassa hi kāmarāgapaṭighadiṭṭhivicikicchānusayā cattāropi anavasesato pahīnā, itare tayova appahīnā. Tena vuttaṁ "kassaci tayo anusayā anusentī"ti.

Na kāmadhātunti kāmadhātuyā paṭisiddhattā sesā dve dhātuyo upapajjantassāti attho. **Sattevā**ti yasmā ariyasāvakassa rūpadhātuyā cutassa kāmadhātuyaṁ upapatti nāma natthi, puthujjanasseva hoti, tasmā sattevāti niyametvā vuttaṁ. "Arūpadhātuyā cutassa kāmadhātuṁ upapajjantassa sattevā"ti etthāpi eseva nayo. **Rūpadhātuyā upapatti natthī**ti kasmā natthi? Upapattinipphādakassa rūpāvacarajjhānassa abhāvā. So hi sabbaso rūpasaññānaṁ samatikkamā taṁ dhātuṁ upapannoti nāssa tattha rūpāvacarajjhānaṁ atthi, tadabhāvā rūpadhātuyaṁ upapatti natthīti veditabbā. **Arūpadhātuyā cutassa na kāmadhātun**ti ettha arūpadhātuyeva adhippetā. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Dhātuvāravaṇṇanā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Cittayamaka

Uddesavāravaṇṇanā

1. 62. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṁ kusalādidhammānaṁ labbhamānavasena ekadesameva saṅgaṇhitvā Anusayayamakānantaraṁ desitassa Cittayamakassa atthavaṇṇanā hoti. Tattha Pāḷivavatthānaṁ tāva veditabbaṁ—imasmiñhi Cittayamake mātikāṭhapanaṁ, ṭhapitamātikāya vissajjananti dve vārā honti. Tattha mātikāṭhapane Puggalavāro Dhammavāro Puggaladhammavāroti-āditova tayo suddhikamahāvārā honti.

Tattha "yassa cittaṁ uppajjati na nirujjhatī"ti evaṁ puggalavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṁ dīpento gato Puggalavāro nāma. "Yaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhatī"ti evaṁ dhammavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṁ dīpento gato dhammavāro nāma. "Yassa yaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhatī"ti evaṁ

ubhayavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṁ dīpento gato puggaladhammavāro nāma. Tato "yassa sarāgaṁ cittan"ti soḷasannaṁ padānaṁ vasena apare sarāgādipadavisesitā soḷasa Puggalavārā, soḷasa dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārāti aṭṭhacattālīsaṁ missakavārā honti. Te sarāgādipadamattaṁ dassetvā saṁkhittā. Tato "yassa kusalaṁ cittan"ti-ādinā nayena chasaṭṭhidvisatasaṅkhānaṁ abhidhammamātikāpadānaṁ vasena apare kusalādipadavisesitā chasaṭṭhidvisataPuggalavārā, chasaṭṭhidvisatadhammavārā, chasaṭṭhidvisatapuggaladhammavārāti aṭṭhanavutisattasatā missakavārā honti. Tepi kusalādipadamattaṁ dassetvā saṁkhittāyeva. Yānipettha sanidassanādīni padāni cittena saddhiṁ na yujjanti, tāni moghapucchāvasena ṭhapitāni.

Tesu pana tīsu vāresu sabbapaṭhame suddhikapuggalamahāvāre uppādanirodhakālasambhedavāro uppāduppannavāro nirodhuppannavāro uppādavāro nirodhavāro uppādanirodhavāro uppajjamānanirodhavāro uppajjamānuppannavāro nirujjhamānuppannavāro uppannuppādavāro atītānāgatavāro uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro atikkantakālavāroti cuddasa antaravārā. Tesu uppādavāro nirodhavāro uppādanirodhavāroti imesu tīsu vāresu anulomapaṭilomavasena cha cha katvā aṭṭhārasa yamakāni, uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena anulomato dve, paṭilomato dveti cattāri yamakāni, sesesu ādito niddiṭṭhesu tīsu, anantare niddiṭṭhesu tīsu, avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu anulomato ekaṁ, paṭilomato ekanti dve dve katvā vīsati yamakāni. Evaṁ sabbesupi cuddasasu antaravāresu dvācattālīsa yamakāni caturāsīti pucchā aṭṭhasaṭṭhi-atthasataṁ hoti. Yathā ca ekasmiṁ suddhikapuggalamahāvāre, tathā suddhikadhammavārepi suddhikapuggaladhammavārepīti tīsu mahāvāresu chabbīsatiyamakasataṁ tato diguṇā pucchā tato diguṇā atthā ca veditabbā. Idaṁ pana vārattayaṁ sarāgādivasena soḷasaguṇaṁ kusalādivasena chasaṭṭhidvisataguṇaṁ katvā imasmiṁ Cittayamake anekāni yamakasahassāni tato diguṇā pucchā tato diguṇā atthā ca hontīti. Pāṭho pana saṁkhittoti. Evaṁ tāva imasmiṁ Cittayamake Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ.

Mātikāṭhapanavaṇṇanā.

Niddesa 1. Puggalavāravaṇṇanā

63. Idāni ṭhapitānukkamena mātikaṁ vissajjetuṁ **yassa cittaṁ uppajjati na nirujjhatī**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **uppajjatī**ti uppādakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. **Na nirujjhatī**ti nirodhakkhaṇaṁ appattatāya na nirujjhati. **Tassa cittan**ti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. **Tesaṁ cittan**ti yesaṁ paricchinnavaṭṭadukkhānaṁ khīṇāsavānaṁ sabbapacchimassa cuticittassa uppādakkhaṇo vattati, etesaṁ tadeva cuticittaṁ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṁ appattatāya na nirujjhati. Idāni pana bhaṅgaṁ patvā taṁ tesaṁ cittaṁ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṁ nuppajjissati. **Itaresan**ti pacchimacittasamaṅgiṁ khīṇāsavaṁ ṭhapetvā avasesānaṁ sekkhāsekkhaputhujjanānaṁ. **Nirujjhissati ceva uppajjissati cā**ti yaṁ taṁ uppādakkhaṇappattaṁ, taṁ nirujjhissateva, aññaṁ pana tasmiṁ vā aññasmiṁ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutiyapucchāvissajjanepi tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṁ sandhāya āmantāti vuttaṁ. **Nuppajjati nirujjhatī**ti bhaṅgakkhaṇe arahato pacchimacittampi sesānaṁ bhijjamānacittampi. Tato paṭhāya pana arahato cittaṁ na nirujjhissatīti sakkā vattuṁ, uppajjissatīti pana na sakkā. Sesānaṁ uppajjissatīti sakkā vattuṁ, na nirujjhissatīti na sakkā. Tasmā noti paṭisedho kato. Dutiyapañhe yassa cittaṁ na nirujjhissati uppajjissatīti so puggaloyeva natthi, tasmā natthīti paṭikkhepo kato.

65-82. **Uppannan**ti uppādasamaṅginopetaṁ nāmaṁ uppādaṁ patvā aniruddhassāpi. Tattha uppādasamaṅgitaṁ sandhāya āmantāti, uppādaṁ patvā aniruddhabhāvaṁ sandhāya "tesaṁ cittaṁ uppannan"ti vuttaṁ. **Anuppannan**ti uppādaṁ appattaṁ. **Tesaṁ cittaṁ uppajjitthā**ti etthāpi sabbesaṁ tāva cittaṁ khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇaṁ atītattā uppajjittha nāma, nirodhasamāpannānaṁ nirodhato pubbe uppannapubbattā, Asaññasattānaṁ saññībhave uppannapubbattā. **Uppajjittha ceva uppajjati cā**ti uppādaṁ pattattā uppajjittha, anatītattā uppajjati nāmāti attho.

Uppādakkhaṇe anāgatañcāti uppādakkhaṇe ca cittaṁ anāgatañca cittanti attho.

83. Atikkantakālavāre **uppajjamānaṁ khaṇan**ti uppādakkhaṇaṁ. Tattha kiñcāpi uppādakkhaṇo uppajjamāno nāma na hoti, uppajjamānassa pana khaṇattā

evaṁ vutto. **Khaṇaṁ vītikkantaṁ atikkantakālan**ti na ciraṁ vītikkantaṁ, tameva pana uppādakkhaṇaṁ vītikkantaṁ hutvā atikkantakālanti saṅkhaṁ gacchati. **Nirujjhamānaṁ khaṇan**ti nirodhakkhaṇaṁ. Tattha kiñcāpi nirodhakkhaṇo nirujjhamāno nāma na hoti, nirujjhamānassa pana khaṇattā evaṁ vutto. **Khaṇaṁ vītikkantaṁ atikkantakālan**ti kiṁ tassa cittaṁ evaṁ nirodhakkhaṇampi vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ nāma hotīti pucchati. Tattha yasmā bhaṅgakkhaṇe cittaṁ uppādakkhaṇaṁ khaṇaṁ vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ hoti, nirodhakkhaṇaṁ khaṇaṁ vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ nāma na hoti, atītaṁ pana cittaṁ ubhopi khaṇe khaṇaṁ vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ nāma, tasmā "bhaṅgakkhaṇe cittaṁ uppādakkhaṇaṁ vītikkantaṁ bhaṅgakkhaṇaṁ avītikkantaṁ, atītaṁ cittaṁ uppādakkhaṇañca vītikkantaṁ bhaṅgakkhaṇañca vītikkantan"ti vissajjanamāha. Dutiyapañhassa vissajjane yasmā atītaṁ cittaṁ ubhopi khaṇe vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ nāma hoti, tasmā atītaṁ cittanti vuttaṁ. Paṭilomapañhassa vissajjane yasmā uppādakkhaṇe ca cittaṁ anāgatañca cittaṁ ubhopi khaṇe khaṇaṁ vītikkantaṁ hutvā atikkantakālaṁ nāma na hoti tesaṁ khaṇānaṁ avītikkantattā, tasmā "uppādakkhaṇe cittaṁ anāgataṁ cittan"ti vuttaṁ. Dutiyavissajjanaṁ pākaṭameva.

84-113. Dhammavārepi imināvupāyena sabbavissajjanesu attho veditabbo. Puggaladhammavāro dhammavāragatikoyeva.

114-116. Sabbepi missakavārā **yassa sarāgaṁ cittan**ti-ādinā nayena mukhamattaṁ dassetvā saṁkhittā, vitthāro pana nesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo. Tesu pana "yassa sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatī"ti evaṁ vitthāretabbatāya pucchāva sadisā hoti. Yasmā pana sarāgaṁ cittaṁ pacchimacittaṁ na hoti, tasmā "yassa sarāgaṁ cittaṁ uppajjati na nirujjhati tassa cittaṁ nirujjhissati nuppajjissatīti no"ti evaṁ vissajjitabbattā vissajjanaṁ asadisaṁ hoti. Taṁ taṁ tassā tassā pucchāya anurūpavasena veditabbanti.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1. 16. Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṁ kusalādidhammānaṁ mātikaṁ ṭhapetvā Cittayamakānantaraṁ desitassa Dhammayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamake vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ. Yathā hi tattha paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā avasesā antaravārā ca honti, tathā idhāpi. "Yo kusalaṁ dhammaṁ bhāveti so akusalaṁ dhammaṁ pajahatī"ti āgatattā panettha pariññāvāro bhāvanāvāro nāmāti veditabbo. Tattha yasmā abyākato dhammo neva bhāvetabbo, na pahātabbo, tasmā taṁ padameva na uddhaṭaṁ. Paṇṇattivāre panettha tiṇṇaṁ kusalādidhammānaṁ vasena Padasodhanavāro Padasodhanamūlacakkavāro Suddhadhammavāro Suddhadhammamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

17-32. Paṇṇattivāraniddese pana **kusalā kusaladhammā**ti kusalānaṁ ekantena kusaladhammattā "āmantā"ti vuttaṁ. Sesavissajjanesupi eseva nayo. **Avasesā dhammā na akusalā dhammā**ti avasesā dhammā akusalā na honti, dhammā pana hontīti attho. Iminā nayena sabbavissajjanāni veditabbāni.

Paṇṇattivāravaṇṇanā.

---

2. Pavattivāravaṇṇanā

33-34. Pavattivāre panettha paccuppannakāle Puggalavārassa anulomanaye "yassa kusalā dhammā uppajjanti tassa akusalā dhammā uppajjanti, yassa vā pana akusalā dhammā uppajjanti tassa kusalā dhammā uppajjantī"ti kusaladhammamūlakāni dve yamakāni, akusaladhammamūlakaṁ ekanti tīṇi yamakāni honti. Tassa paṭilomanayepi Okāsavārādīsupi eseva nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ yamakānaṁ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṁ lakkhaṇaṁ—imassa hi

Dhammayamakassa pavattimahāvāre “uppajjanti nirujjhantī”ti imesu uppādanirodhesu kusalākusaladhammā tāva ekantena pavattiyaṁyeva labbhanti, na cutipaṭisandhīsu. Abyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭisandhīsu cāti tīsupi kālesu labbhanti. Evamettha yaṁ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo.

Tatridaṁ nayamukhaṁ—kusalākusalānaṁ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato “no”ti paṭisedho kato. **Abyākatā cā**ti cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttaṁ.

35-36. **Yattha kusalā dhammā nuppajjantī**ti asaññabhavaṁ sandhāya vuttaṁ. Tenevettha “āmantā”ti vissajjanaṁ kataṁ. **Uppajjantī**ti idampi asaññabhavaṁyeva sandhāya vuttaṁ. Abyākatānaṁ pana anuppattiṭṭhānassa abhāvā “natthī”ti paṭikkhepo kato.

49. **Dutiye akusale**ti bhavaṁ assādetvā uppannesu nikantijavanesu dutiye javanacitte. **Dutiye citte vattamāne**ti paṭisandhito dutiye bhavaṅgacitte vattamāne, saha vā paṭisandhiyā bhavaṅgaṁ vipākavasena ekameva katvā bhavanikantiyā āvajjanacitte. Tañhi kiriyacittattā abyākatajātiyaṁ vipākato dutiyaṁ nāma hoti.

57. **Yassa cittassa anantarā aggamaggan**ti gotrabhucittaṁ sandhāya vuttaṁ. **Kusalā dhammā uppajjissantī**ti te aggamaggadhammeyeva sandhāya vuttaṁ.

79. **Yassa cittassa anantarā aggamaggaṁ paṭilabhissanti tassa cittassa uppādakkhaṇe**ti idaṁ cittajātivasena vuttaṁ. Tajjātikassa hi ekāvajjanena uppannassa tato orimacittassa uppādakkhaṇepi etaṁ lakkhaṇaṁ labbhateva.

99. Nirodhavārepi kusalākusalānaṁ ekato anirujjhanato “no”ti vuttaṁ. Iminā nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabboti.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamaka

Idāni tesaññeva Mūlayamake desitānaṁ kusalādidhammānaṁ labbhamānavasena ekadesaṁ saṅgaṇhitvā Dhammayamakānantaraṁ desitassa Indriyayamakassa vaṇṇanā hoti. Tattha Khandhayamakādīsu vuttanayeneva Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ. Idhāpi hi Paṇṇattivārādayo tayo mahāvārā, avasesā antaravārā ca saddhiṁ kālappabhedādīhi Khandhayamakādīsu āgatasadisāva. Indriyānaṁ pana bahutāya Dhātuyamakatopi bahutarāni yamakāni honti. Yathā pana heṭṭhā Puggalavārādīsu cakkhāyatanacakkhudhātumūlake naye cakkhāyatanacakkhudhātūhi saddhiṁ jivhāyatanakāyāyatanāni na yojitāni, jivhāyatanakāyāyatanamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni, tathā idhāpi cakkhundriyamūlake naye jivhindriyakāyindriyāni na yojitāni, jivhindriyakāyindriyamūlakāni ca yamakāneva na gahitāni. Tesaṁ aggahaṇe kāraṇaṁ tattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Manindriyaṁ pana yathā cakkhundriyādimūlakehi, tatheva itthindriyādimūlakehipi saddhiṁ yasmā yojanaṁ gacchati, tasmā nikkhittapaṭipāṭiyā ayojetvā sabbehipi cakkhundriyamūlakādīhi saddhiṁ pariyosāne yojitanti veditabbaṁ. Cakkhundriyena saddhiṁ itthindriyapurisindriyajīvitindriyāni yojitāni. Sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni paṭisandhiyaṁ natthīti na gahitāni, somanassindriya-upekkhindriyāni paṭisandhiyaṁ uppattisabbhāvato gahitāni, tathā saddhindriyādīni pañca. Lokuttarāni tīṇi paṭisandhiyaṁ abhāveneva na gahitāni. Iti yāni gahitāni, tesaṁ vasenettha cakkhundriyamūlake naye yamakagaṇanā veditabbā. Yathā cettha, evaṁ sabbattha, yāni pana na gahitāni, tesaṁ vasena yamakāni na gaṇetabbāni, gaṇentena vā moghapucchāvasena gaṇetabbānīti evaṁ tāva sabbavāresu Pāḷivavatthānameva veditabbaṁ.

Pavattivāravaṇṇanā

1-86. Atthavinicchaye panettha idaṁ nayamukhaṁ—**sacakkhukānaṁ na itthīnan**ti Brahmapārisajjādīnañceva rūpīnaṁ purisanapuṁsakānañca vasena vuttaṁ. Tesañhi itthindriyaṁ nuppajjati. **Sacakkhukānaṁ na purisānan**ti rūpībrahmānañceva itthinapuṁsakānañca vasena vuttaṁ. Tesañhi purisindriyaṁ nuppajjati. **Acakkhukānaṁ upapajjantānaṁ tesaṁ jīvitindriyaṁ uppajjatī**ti ekavokāracatuvokārakāmadhātusatte sandhāya vuttaṁ. **Sacakkhukānaṁ vinā somanassenā**ti

upekkhāsahagatānaṁ catunnaṁ mahāvipākapaṭisandhīnaṁ vasena vuttaṁ. **Sacakkhukānaṁ vinā upekkhāyā**ti somanassasahagatapaṭisandhikānaṁ vasena vuttaṁ. **Upekkhāya acakkhukānan**ti ahetukapaṭisandhivasena vuttaṁ. **Ahetukānan**ti ahetukapaṭisandhicittena saddhiṁ saddhindriyādīnaṁ abhāvato vuttaṁ. Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na honti. **Sahetukānaṁ acakkhukānan**ti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttaṁ. Añño hi sahetuko acakkhuko nāma natthi. **Sacakkhukānaṁ ahetukānan**ti apāye opapātikavasena vuttaṁ. **Sacakkhukānaṁ ñāṇavippayuttānan**ti kāmadhātuyaṁ duhetukapaṭisandhikānaṁ vasena vuttaṁ. **Sacakkhukānaṁ ñāṇasampayuttānan**ti rūpībrahmāno ceva kāmāvacaradevamanusse ca sandhāya vuttaṁ. **Ñāṇasampayuttānaṁ acakkhukānan**ti arūpino ca tihetukagabbhaseyyake ca sandhāya vuttaṁ.

190. Jīvitindriyamūlake **vinā somanassena upapajjantānan**ti dvepi jīvitindriyāni sandhāya vuttaṁ. **Pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe**ti arūpajīvitindriyaṁ sandhāya vuttaṁ. Iminā nayena sabbatthāpi paṭisandhipavattivasena jīvitindriyayojanā veditabbā. Somanassindriyādimūlakesupi paṭisandhipavattivasenevattho gahetabbo. Paṭilomanaye pana nirodhavāre ca etesañceva aññesañca dhammānaṁ yathālābhavasena cutipaṭisandhipavattesu tīsupi anuppādanirodhā veditabbā.

281. Anāgatavāre **eteneva bhāvenā**ti etena purisabhāveneva, antarā itthibhāvaṁ anāpajjitvā purisapaṭisandhiggahaṇenevāti attho. **Katici bhave dassetvā parinibbāyissantī**ti katici paṭisandhiyo gahetvā itthibhāvaṁ appatvāva parinibbāyissantīti attho. Dutiyapucchāyapi eseva nayo.

361. Paccuppannena Atītavāre **suddhāvāsānaṁ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyañca nuppajjitthā**ti[1] Cittayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṁ aggahetvā tasmiṁ bhave anuppannapubbavasena gahetabboti. Iminā nayamukhena sabbasmimpi pavattivāre atthavinicchayo veditabbo.

Pavattivāravaṇṇanā.

---

1. Jīvitindriyañca nuppajjati somanassindriyañca nuppajjitthāti (?)

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre pana cakkhumūlakādīsu ekameva cakkhusotayamakaṁ dassitaṁ. Yasmā pana sesānipi lokiya-abyākatāni ceva lokiya-abyākatamissakāni ca pariññeyyāneva, tasmā tāni anupadiṭṭhānipi imināva dassitāni honti. Yasmā pana akusalaṁ ekantato pahātabbameva, ekantaṁ kusalaṁ bhāvetabbameva, lokuttarābyākataṁ sacchikātabbaṁ, tasmā "domanassindriyaṁ pajahatī"ti "anaññātaññassāmītindriyaṁ bhāvetī"ti "aññātāvindriyaṁ sacchikarotī"ti vuttaṁ. Aññindriyaṁ pana bhāvetabbampi atthi sacchikātabbampi, taṁ bhāvanāvaseneva gahitaṁ. Tattha **dve puggalā**ti sakadāgāmimaggasamaṅgī ca arahattamaggasamaṅgī ca. Tesu eko samucchindituṁ asamatthattā domanassindriyaṁ nappajahati nāma, eko pahīnadosattā. **Cakkhundriyaṁ na parijānātī**ti anuppādaṁ āpādetuṁ asamatthatāya na parijānāti. Iminā nayena sabbavissajjanesu attho veditabboti.

Pariññāvāravaṇṇanā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca—

Yassovāde ṭhatvā, niṭṭhitakiccassa kiccasampanno.
Yuvatijanopi atīto, suvihitaniyamo yamassāṇaṁ.

Devaparisāya majjhe, devapure sabbadevadevena.
Yamakaṁ nāma pakāsitaṁ, yamāmalalomena yaṁ tena.

Pāḷivavatthānavidhiṁ, pucchāvissajjane ca atthanayaṁ.
Dassetuṁ āraddhā, Yamaka-aṭṭhakathā mayā tassa.

Sā subahu-antarāye, lokamhi yathā anantarāyena.
Ayamajja pañcamattehi, tantiyā bhāṇavārehi.

Niṭṭhaṁ pattā evaṁ, niṭṭhānaṁ pāpuṇantu sabbepi.
Hitasukhanibbattikarā, manorathā sabbasattānanti.

Yamakappakaraṇaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Devātidevo devānaṁ, devadānavapūjito.
Desayitvā pakaraṇaṁ, Yamakaṁ suddhasaṁyamo.

Atthato dhammato ceva, gambhīrassātha tassa yaṁ.
Anantaraṁ Mahāvīro, sattamaṁ Isisattamo.

Paṭṭhānaṁ nāma nāmena, nāmarūpanirodhano.
Desesi atigambhīra[1]-nayamaṇḍitadesanaṁ.

Idāni tassa sampatto, yasmā saṁvaṇṇanākkamo.
Tasmā naṁ vaṇṇayissāmi, taṁ suṇātha samāhitāti.

Paccayuddesavaṇṇanā

Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsati tike nissāya Tikapaṭṭhānaṁ nāma niddiṭṭhaṁ, sataṁ duke[2] nissāya Dukapaṭṭhānaṁ nāma niddiṭṭhaṁ. Tato paraṁ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānaṁ nāma dassitaṁ, tato paraṁ dukasataṁ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṁ nāma dassitaṁ, tike pana tikesuyeva pakkhipitvā Tikatikapaṭṭhānaṁ nāma dassitaṁ, duke ca[3] dukesuyeva pakkhipitvā Dukadukapaṭṭhānaṁ nāma dassitaṁ. Evaṁ—

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha **anulomamhi** nayā sugambhīrāti.

---

1. Atigambhīraṁ (Syā) 2. Sataduke (Syā) 3. Duke pana (Syā)

Paccanīyapaṭṭhānepi dvāvīsati tike nissāya Tikapaṭṭhānaṁ nāma, dukasataṁ nissāya Dukapaṭṭhānaṁ nāma, dvāvīsati tike dukasate pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānaṁ nāma, dukasataṁ dvāvīsatiyā tikesu[1] pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṁ nāma, tike tikesuyeva pakkhipitvā Tikatikapaṭṭhānaṁ nāma, duke dukesuyeva pakkhipitvā Dukadukapaṭṭhānaṁ nāmāti evaṁ paccanīyepi chahi nayehi Paṭṭhānaṁ niddiṭṭhaṁ. Tena vuttaṁ—

"Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha **paccanīyamhi** nayā sugambhīrā"ti.

Tato paraṁ anulomapaccanīyepi etenevupāyena cha nayā dassitā. Tenāha[2]—

"Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha **anulomapaccanīyamhi** nayā sugambhīrā"ti.

Tadanantaraṁ paccanīyānulomamhi eteheva chahi nayehi niddiṭṭhaṁ. Tenāha—

"Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha **paccanīyānulomamhi** nayā sugambhīrā"ti.

Evaṁ anulome cha paṭṭhānāni, paccanīye cha, anulomapaccanīye cha, paccanīyānulome cha paṭṭhānānīti idaṁ "catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānapaṭṭhānamahāpakaraṇaṁ nāmā"ti hi vuttaṁ.

Tattha yesaṁ catuvīsatiyā samantapaṭṭhānānaṁ samodhānavasenetaṁ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṁ Paṭṭhānamahāpakaraṇaṁ nāmāti[3] vuttaṁ, tesañceva imassa ca pakaraṇassa nāmattho tāva evaṁ veditabbo.

1. Tikesuyeva (Sī) 2. Tenevāha (Sī) 3. Nāmāti hi (Syā)

Kenaṭṭhena **Paṭṭhānan**ti? Nānappakārapaccayaṭṭhena. Pa-kāro hi nānappakāratthaṁ dīpeti, ṭhānasaddo paccayatthaṁ. Ṭhānāṭṭhānakusalatāti-ādīsu hi paccayo ṭhānanti vutto. Iti nānappakārānaṁ paccayānaṁ vasena desitattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṁ paṭṭhānaṁ nāma, imesaṁ pana paṭṭhānānaṁ samūhato sabbampetaṁ pakaraṇaṁ Paṭṭhānanti veditabbaṁ.

Aparo nayo—kenaṭṭhena Paṭṭhānanti? Vibhajanaṭṭhena. "Paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkamman"ti[1] āgataṭṭhānasmiñhi vibhajanaṭṭhena Paṭṭhānaṁ paññāyati. Iti kusalādīnaṁ dhammānaṁ hetupaccayādivasena vibhattattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṁ paṭṭhānaṁ nāma, imesaṁ pana paṭṭhānānaṁ samūhato sabbampetaṁ pakaraṇaṁ Paṭṭhānaṁ nāmāti veditabbaṁ.

Aparo nayo—kenaṭṭhena Paṭṭhānanti? Paṭṭhitatthena, gamanaṭṭhenāti attho. "Goṭṭhā paṭṭhitagāvo"ti[2] āgataṭṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena paṭṭhitagāvoti vutto, taṁ atthato gamanaṁ hoti. Iti nātivitthāritanayesu Dhammasaṅgaṇī-ādīsu anissaṅgagamanassa sabbaññutaññāṇassa hetupaccayādibhedabhinnesu kusalādīsu vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā imesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekaṁ paṭṭhānaṁ nāma, imesaṁ pana paṭṭhānānaṁ samūhato sabbampetaṁ pakaraṇaṁ Paṭṭhānaṁ nāmāti veditabbaṁ.

Tattha anulomamhi tāva paṭhamaṁ tikavasena desitattā Tikapaṭṭhānaṁ nāma. Tassa padacchedo—tikānaṁ paṭṭhānaṁ ettha atthīti **Tikapaṭṭhānaṁ,** tikānaṁ nānappakārakā paccayā etissā desanāya atthīti attho. Dutiyavikappepi tikānaṁ paṭṭhānantveva[3] Tikapaṭṭhānaṁ, hetupaccayādivasena tikānaṁ vibhajanāti attho. Tatiyavikappe hetupaccayādibhedabhinnatāya laddhavitthārā tikā eva paṭṭhānaṁ Tikapaṭṭhānaṁ, sabbaññutaññāṇassa nissaṅgagamanabhūmīti attho. Dukapaṭṭhānādīsupi eseva nayo. Evaṁ anulome chapaṭṭhānāni viditvā paccanīyādīsupi imināvupāyena veditabbāni.

Yasmā panetāni anulome, paccanīye, anulomapaccanīye, paccanīyānulometi samantā cha cha hutvā catuvīsati honti, tasmā "catuvīsati

1. Ma 3. 291 piṭṭhe. 2. Ma 1. 112 piṭṭhe. 3. Paṭṭhānaṁ tena (Ka)

samantapaṭṭhānānī”ti vuccanti. Iti imesaṁ catuvīsatiyā khuddakapaṭṭhānasaṅkhātānaṁ samantapaṭṭhānānaṁ samodhānavasenetaṁ catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṁ Paṭṭhānamahāpakaraṇaṁ nāma.

Taṁ panetaṁ ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā “tikapaṭṭhānaṁ Dukapaṭṭhānaṁ -pa- Dukadukapaṭṭhānan”ti vuttaṁ, te anāmasitvā yesaṁ paccayānaṁ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye dassetuṁ ādito tāvassa mātikānikkhepavāro nāma vutto, paccayavibhaṅgavārotipi tasseva nāmaṁ. So uddesaniddesato duvidho. Tassa **hetupaccayo -pa- avigatapaccayo**ti ayaṁ uddeso.

Tattha hetu ca so paccayo cāti **hetupaccayo.** Hetu hutvā paccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṁ hoti. Ārammaṇapaccayādīsupi eseva nayo. Tattha **hetū**ti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṁ adhivacanaṁ. “Paṭiññā hetū”ti-ādīsu hi loke vacanāvayavo hetūti vuccati. Sāsane pana “ye dhammā hetuppabhavā”ti[1] ādīsu kāraṇaṁ. “Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū”ti[2] ādīsu mūlaṁ hetūti vuccati. Taṁ idha adhippetaṁ. **Paccayo**ti ettha pana ayaṁ vacanattho—paṭicca etasmā etīti paccayo, appaccakkhāya naṁ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṁ dhammaṁ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayoti vuttaṁ hoti.

Lakkhaṇato pana upakārakalakkhaṇo paccayo. Yo hi dhammo yassa dhammassa ṭhitiyā vā uppattiyā vā upakārako hoti, so tassa paccayoti vuccati. Paccayo hetu kāraṇaṁ nidānaṁ sambhavo pabhavoti atthato ekaṁ, byañcanato nānaṁ. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakārakaṭṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo. So hi sāli-ādīnaṁ sālibījādīni viya maṇippabhādīnaṁ viya ca maṇivaṇṇādayo kusalādīnaṁ kusalādibhāvasādhakoti ācariyānaṁ adhippāyo. Evaṁ sante pana taṁsamuṭṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati. Na hi so tesaṁ kusalādibhāvaṁ sādheti, na ca paccayo na hotīti. Vuttañhetaṁ “hetū hetusampayuttakānaṁ dhammānaṁ

---

1. Vi 3. 51 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 214, 215 piṭṭhesu.

taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo”ti. Ahetukacittānañca vinā etena abyākatabhāvo siddho.

Sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo siyā, taṁsampayuttesu hetupaṭibaddho, alobho kusalo vā siyā abyākato vā. Yasmā pana ubhayathāpi hoti, tasmā yathā sampayuttesu, evaṁ hetūsupi kusalāditā pariyesitabbā. Kusalādibhāvasādhanavasena pana hetūnaṁ mūlaṭṭhaṁ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā viruḷhamūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, ahetukā pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā. Iti mūlaṭṭhena upakārakoti suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upakārako dhammo hetupaccayoti veditabbo.

Tato paresu ārammaṇavasena upakārako dhammo **ārammaṇapaccayo.** So[1] “rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā”ti ārabhitvāpi “yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbha ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ ārammaṇapaccayena paccayo”ti osāpitattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalo puriso daṇḍaṁ vā rajjuṁ vā ālambitvāva uṭṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṁ cittacetasikā dhammā rūpādi-ārammaṇaṁ ārabbheva uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmā sabbepi cittacetasikānaṁ dhammānaṁ ārammaṇabhūtā dhammā ārammaṇapaccayoti veditabbā.

Jeṭṭhakaṭṭhena upakārako dhammo **adhipatipaccayo.** So sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha “chandādhipati chandasampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ adhipatipaccayena paccayo”ti-ādivacanato chandavīriyacittavīmaṁsasaṅkhātā cattāro dhammā sahajātādhipatipaccayoti veditabbā, no ca kho ekato. Yadā hi chandaṁ dhuraṁ jeṭṭhakaṁ katvā cittaṁ pavattati, tadā chandova adhipati, na itare. Esa nayo sesesupi. Yaṁ pana dhammaṁ garuṁ katvā arūpadhammā pavattanti, so nesaṁ ārammaṇādhipati.

1. So rūpādivasena chabbidho (Syā)

Tena vuttaṁ "yaṁ yaṁ dhammaṁ garuṁ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ adhipatipaccayena paccayo"ti.

Anantarabhāvena upakārako dhammo **anantarapaccayo.** Samanantarabhāvena upakārako dhammo **samanantarapaccayo.** Idañca paccayadvayaṁ bahudhā papañcayanti. Ayaṁ panettha sāro—yo hi esa cakkhuviññāṇānantarā manodhātu, manodhātu-anantarā manoviññāṇadhātūti-ādi cittaniyamo, so yasmā purimacittavaseneva ijjhati, na aññathā. Tasmā attano attano anantaraṁ anurūpassa cittuppādassa uppādanasamatthova dhammo anantarapaccayo. Tenevāha "anantarapaccayoti cakkhuviññāṇadhātu taṁsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ anantarapaccayena paccayo"ti-ādi.

Yo anantarapaccayo, sveva samanantarapaccayo. Byañjanamattameva hettha nānaṁ upacayasantati-ādīsu viya adhivacananiruttidukādīsu viya ca, atthato pana nānaṁ natthi. Yampi "addhānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo"ti ācariyānaṁ mataṁ, taṁ "nirodhā vuṭṭhahantassa nevasaññānāsaññāyatanakusalaṁ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo"ti-ādīhi virujjhati. Yampi tattha vadanti "dhammānaṁ samuṭṭhāpanasamatthatā na parihāyati, bhāvanābalena pana vāritattā dhammā samanantaraṁ nuppajjantī"ti, tampi kālānantaratāya abhāvameva sādheti. Bhāvanābalena hi tattha kālānantaratā natthīti mayampi etadeva vadāma. Yasmā ca kālānantaratā natthi, tasmā samanantarapaccayatā na yujjati. Kālānantaratāya hi tesaṁ samanantarapaccayo hotīti laddhi. Tasmā abhinivesaṁ akatvā byañjanamattatovettha nānākaraṇaṁ paccetabbaṁ, na atthato. Kathaṁ? Natthi etesaṁ antaranti hi anantarā. Saṇṭhānābhāvato suṭṭhu anantarāti samanantarā.

Uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo **sahajātapaccayo** pakāsassa[1] padīpo viya. So arūpakkhandhādivasena chabbidho hoti. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññaṁ sahajātapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṁ -pa-. Okkantikkhaṇe

1. Pabhāsassa (Syā)

nāmarūpaṁ aññamaññaṁ -pa-. Cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ -pa-. Mahābhūtā upādārūpānaṁ -pa-. Rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānaṁ kiñci kāle sahajātapaccayena paccayo, kiñci kāle na sahajātapaccayena paccayoti. Idaṁ hadayavatthumeva sandhāya vuttaṁ.

Aññamaññaṁ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo **aññamaññapaccayo** aññamaññupatthambhakaṁ tidaṇḍaṁ viya. So arūpakkhandhādivasena tividho hoti. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññapaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā -pa-. Okkantikkhaṇe nāmarūpaṁ aññamaññapaccayena paccayoti.

Adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārako dhammo **nissayapaccayo** tarucittakammādīnaṁ pathavīpaṭādayo viya. So "cattāro khandhā arūpino aññamaññaṁ nissayapaccayena paccayo"ti evaṁ sahajāte vuttanayeneva veditabbo. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso "cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā, sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṁ kāyaviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ nissayapaccayena paccayo. Yaṁ rūpaṁ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṁ rūpaṁ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṁsampayuttakārañca dhammānaṁ nissayapaccayena paccayo"ti evaṁ vibhatto.

Upanissayapaccayoti idha pana ayaṁ tāva vacanattho—tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito, na paṭikkhittoti nissayo. Yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṁ bhuso nissayo upanissayo. Balavakāraṇassetaṁ adhivacanaṁ. Tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo. So ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha "dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā taṁ garuṁ katvā paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni garuṁ katvā paccavekkhati, jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṁ garuṁ katvā paccavekkhati, sekkhā gotrabhuṁ garuṁ katvā paccavekkhanti, vodānaṁ garuṁ katvā paccavekkhanti, sekkhā maggā vuṭṭhahitvā maggaṁ garuṁ katvā paccavekkhantī"ti evamādinā nayena **ārammaṇūpanissayo** tāva ārammaṇādhipatinā saddhiṁ nānattaṁ akatvā vibhatto. Tattha yaṁ ārammaṇaṁ garuṁ katvā cittacetasikā uppajjanti, taṁ niyamato tesaṁ ārammaṇesu balavārammaṇaṁ

hoti. Iti garukātabbamattaṭṭhena ārammaṇādhipati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesaṁ nānattaṁ veditabbaṁ.

Anantarūpanissayopi "purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṁ pacchimānaṁ kusalānaṁ khandhānaṁ upanissayapaccayena paccayo"ti-ādinā nayena anantarapaccayena saddhiṁ nānattaṁ akatvāva vibhatto. Mātikānikkhepe pana nesaṁ "cakkhuviññāṇadhātu taṁsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ anantarapaccayena paccayo"ti-ādinā nayena anantarassa ca "purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṁ pacchimānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ upanissayapaccayena paccayo"ti-ādinā nayena upanissayassa ca āgatattā nikkhepaviseso atthi, sopi atthato ekībhāvameva gacchati. Evaṁ santepi attano attano anantaraṁ anurūpassa cittuppādassa pavattanasamatthatāya anantaratā purimacittassa ca pacchimacittuppādane balavatāya anantarūpanissayatā veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kañci dhammaṁ vināpi cittaṁ uppajjati, na evaṁ anantaracittaṁ vinā cittassa uppatti nāma atthi, tasmā balavapaccayo hoti. Iti attano attano anantaraṁ anurūpacittuppādavasena anantarapaccayo, balavakāraṇavasena anantarūpanissayoti evametesaṁ nānattaṁ veditabbaṁ.

Pakatūpanissayo pana pakato upanissayo pakatūpanissayo. Pakato nāma attano santāne nipphādito vā saddhāsīlādi, upasevito vā utubhojanādi. Pakatiyāyeva vā upanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇānantarehi asammissoti attho. Tassa "pakatūpanissayo—saddhaṁ upanissāya dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, jhānaṁ uppādeti, vipassanaṁ uppādeti, maggaṁ uppādeti, abhiññaṁ uppādeti, samāpattiṁ uppādeti. Sīlaṁ, sutaṁ, cāgaṁ, paññaṁ upanissāya dānaṁ deti -pa- samāpattiṁ uppādeti. Saddhā, sīlaṁ, sutaṁ, cāgo, paññā saddhāya, sīlassa, sutassa, cāgassa, paññāya upanissayapaccayena paccayo"ti-ādinā nayena anekappakārako pabhedo veditabbo. Iti ime saddhādayo pakatā ceva balavakāraṇaṭṭhena upanissayā cāti pakatūpanissayoti.

Paṭhamataraṁ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārako dhammo **purejātapaccayo.** So pañcadvāre vatthārammaṇahadayavatthuvasena ekādasavidho

hoti. Yathāha—cakkhāyatanaṁ cakkhuviññādhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ purejātapaccayena paccayo. Sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṁ rūpāyatanaṁ, sadda, gandha, rasa, phoṭṭhabbāyatanaṁ kāyaviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ purejātapaccayena paccayo. Rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṁ manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ purejātapaccayena paccayo. Yaṁ rūpaṁ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṁ rūpaṁ manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ purejātapaccayena paccayo, manoviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānaña dhammānaṁ kiñci kāle purejātapaccayena paccayo, kiñci kāle na purejātapaccayena paccayoti.

Purejātānaṁ rūpadhammānaṁ upatthambhakaṭṭhena upakārako arūpadhammo **pacchājātapaccayo** gijjhapotakasarīrānaṁ āhārāsācetanā viya. Tena vuttaṁ "pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo"ti.

Āsevanaṭṭhena anantarānaṁ paguṇabalavabhāvāya upakārako dhammo **āsevanapaccayo** ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho hoti. Yathāha—purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṁ pacchimānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ āsevanapaccayena paccayo. Purimā purimā akusalā -pa- kiriyābyākatā dhammā pacchimānaṁ pacchimānaṁ kiriyābyākatānaṁ dhammānaṁ āsevanapaccayena paccayoti.

Cittapayogasaṅkhātena kiriyābhāvena upakārako dhammo **kammapaccayo.** So nānākkhaṇikāya ceva kusalākusalacetanāya sahajātāya ca sabbāyapi[1] cetanāya vasena duvidho hoti. Yathāha—kusalākusalaṁ kammaṁ vipākānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ kammapaccayena paccayo. Cetanā sampayuttākānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpāṇaṁ kammapaccayena paccayoti.

Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo **vipākapaccayo.** So pavatte cittasamuṭṭhānānaṁ[2] paṭisandhiyaṁ kaṭattā

---

1. Sabbāya (Sī, Ka)
2. Cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ (Syā)

ca rūpānaṁ sabbattha ca sampayuttadhammānaṁ vipākapaccayo hoti. Yathāha—vipākābyākato eko khandho tiṇṇaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo -pa-. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho -pa- dve khandhā dvinnaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa vipākapaccayena paccayoti.

Rūpārūpānaṁ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā **āhārapaccayo.** Yathāha—kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo. Arūpino āhārā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayo"tipi vuttaṁ.

Adhipatiyaṭṭhena upakārakā itthindriyapurisindriyavajjā vīsatindriyā **indriyapaccayo.** Tattha cakkhundriyādayo pañca arūpadhammānaṁyeva, sesā rūpārūpānaṁ paccayā honti. Yathāha—cakkhundriyaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā, sota, ghāna, jivhā, kāyindriyaṁ kāyaviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ indriyapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṁ kaṭatārūpānaṁ indriyapaccayena paccayo. Arūpino indriyā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ indriyapaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ indriyapaccayena paccayo"tipi vuttaṁ.

Upanijjhāyanaṭṭhena upakārakāni ṭhapetvā dvipañcaviññāṇesu kāyikasukhadukkhavedanādvayaṁ sabbānipi kusalādibhedāni satta jhānaṅgāni **jhānapaccayo.** Yathāha "jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ jhānapaccayena paccayo"ti. Pañhāvāre pana "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ jhānapaccayena paccayo"tipi vuttaṁ.

Yato tato vā niyyānaṭṭhena upakārakāni kusalānibhedāni dvādasa maggaṅgāni **maggapaccayo.** Yathāha "maggaṅgāni maggasampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ maggapaccayena paccayo"ti. Pañhāvāre pana "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca

rūpānaṁ maggapaccayena paccayo"ti vuttaṁ. Na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyaṁ dvipañcaviññāṇāhetukacittesu labbhantīti veditabbā.

Ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppādekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā arūpadhammā **sampayuttapaccayo.** Yathāha "cattāro khandhā arūpino aññamaññaṁ sampayuttapaccayena paccayo"ti.

Ekavatthukādibhāvānupagamena upakārakā rūpino dhammā arūpīnaṁ, arūpino dhammā rūpīnaṁ **vippayuttapaccayena** paccayo. So sahajātapacchājātapurejātavasena tividho hoti. Vuttañhetaṁ—sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayoti. Abyākatapadassa pana sahajātavibhaṅge "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṁ vippayuttapaccayena paccayo. Khandhā vatthussa, vatthu khandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayo"ti vuttaṁ. Purejātaṁ pana cakkhundriyādivatthuvaseneva veditabbaṁ. Yathāha—purejātaṁ cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa -pa- kāyāyatanaṁ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṁ kiriyābyākatānaṁ khandhānaṁ, vatthu kusalānaṁ khandhānaṁ, vatthu akusalānaṁ khandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayoti.

Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakaṭṭhena upakārako dhammo **atthipaccayo.** Tassa arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtāyatanavatthuvasena sattadhā mātikā nikkhittā. Yathāha—cattāro khandhā arūpino aññamaññaṁ atthipaccayena paccayo. Cattāro mahābhūtā aññamaññaṁ. Okkantikkhaṇe nāmarūpaṁ aññamaññaṁ. Cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ. Mahābhūtā upādārūpānaṁ. Cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā -pa-. Kāyāyatanaṁ -pa-. Rūpāyatanaṁ -pa-. Phoṭṭhabbāyatanaṁ kāyaviññāṇadhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ atthipaccayena paccayo. Rūpāyatanaṁ -pa-. Phoṭṭhabbāyatanaṁ manodhātuyā taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ atthipaccayena paccayo. Yaṁ rūpaṁ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṁ rūpaṁ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṁsampayuttakānañca dhammānaṁ atthipaccayena paccayoti. Pañhāvāre pana sahajātaṁ purejātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyantipi nikkhipitvā sahajāte tāva "eko khandho tiṇṇaṁ khandhānaṁ

cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ atthipaccayena paccayo”ti-ādinā nayena niddeso kato. Purejāte purejātānaṁ cakkhādīnaṁ vasena niddeso kato. Pacchājāte purejātassa imassa kāyassa pacchājātānaṁ cittacetasikānaṁ paccayavasena niddeso kato. Āhārindriyesu pana “kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa atthipaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṁ kaṭattārūpānaṁ atthipaccayena paccayo”ti evaṁ niddeso katoti.

Attano anantaraṁ uppajjamānānaṁ arūpadhammānaṁ pavatti-okāsassa dānena upakārakā samanantaraniruddhā arūpadhammā **natthipaccayo.** Yathāha—samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ natthipaccayena paccayoti.

Te eva vigatabhāvena upakārakattā **vigatapaccayo.** Yathāha—samanantaravigatā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ vigatapaccayena paccayoti.

Atthipaccayadhammā eva avigatabhāvena upakārakattā **avigatapaccayo**ti veditabbā. Desanāvilāsena pana tathā vinetabbaveneyyavasena vā ayaṁ duko vutto sahetukadukaṁ vatvāpi hetusampayuttaduko viyāti.

Imesu pana catuvīsatiyā paccayesu asammohatthaṁ—

Dhammato kālato ceva, nānappakārabhedato.
Paccayuppannato ceva, viññātabbo vinicchayo.

Tattha **dhammato**ti—imesu hi paccayesu hetupaccayo tāva nāmarūpadhammesu nāmadhammekadeso. Ārammaṇapaccayo saddhiṁ paññattiyā ca abhāvena sabbepi nāmarūpadhammā. Adhipatipaccaye sahajātādhipati nāmadhammakadeso. Tathā kammajhānamaggapaccayā. Ārammaṇādhipati sabbepi garukātabbā ārammaṇadhammā. Anantarasamanantarapacchājāta-āsevanavipākasampayuttanatthivigatapaccayā nāmadhammāva. Nibbānassa asaṅgahitattā nāma dhammekadesotipi vattuṁ vaṭṭati. Purejātapaccayo rūpekadeso. Sesā yathālābhavasena nāmarūpadhammāti evaṁ tāvettha dhammato viññātabbo vinicchayo.

Kālatoti—

Paccuppannāva hontettha, paccayā dasa pañca ca.
Atītā eva pañceko, te kāle dvepi nissito.
Tayo tikālikā ceva, vimuttā cāpi kālatoti.

Etesu hi hetupaccayo sahajāta-aññamaññanissayapurejātapacchājāta vipāka āhāra indriya jhāna maggasampayuttavippayutta atthi-avigatapaccayoti ime pannarasa paccayā paccuppannadhammāva honti. Anantarapaccayo samanantara-āsevananatthivigatapaccayoti ime pañca atītāyeva honti. Eko pana kammapaccayo te paccuppannātīte dvepi kāle nissito hoti. Sesā ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo upanissayapaccayoti ime tayo paccayā tekālikāpi honti, paññattiyā saddhiṁ nibbānassa saṅgahitattā kālavimuttāpīti evamettha kālatopi viññātabbo vinicchayo.

Nānappakārabhedato paccayuppannatoti imesaṁ pana dvinnaṁ padānaṁ attho niddesavāre āvibhavissatīti.

Paccayuddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesa 1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. Idāni sabbepi te paccaye uddiṭṭhapaṭipāṭiyā niddisitvā dassetuṁ **hetupaccayoti hetū hetusampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo**ti-ādimāha. Tattha **hetupaccayo**ti catuvīsatiyā paccayesu nikkhittapaṭipāṭiyā sabbapaṭhamaṁ bhājetabbassa paduddhāro. Sesapaccayesupi imināva nayena paṭhamaṁ bhājetabbapadaṁ uddharitvā vissajjanaṁ katanti veditabbaṁ. Ayaṁ panettha sambandho—yo paccayuddese hetupaccayoti uddiṭṭho, so niddesato "hetū hetusampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo"ti evaṁ

veditabbo. Iminā upāyena sabbapaccayesu bhājetabbassa padassa vissajjanena saddhiṁ sambandho veditabbo.

Idāni **hetū hetusampayuttakānan**ti ettha "hetusampayuttakānan"ti avatvā "hetū hetusampayuttakānan"ti kasmā vuttanti? Paccayassa ceva paccayuppannānañca vavatthāpanato. Hetusampayuttakānanti hi vutte hetunā sampayuttakānaṁ hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya. Evaṁ sante asuko nāma dhammo hetupaccayena paccayoti paccayavavatthānaṁ na paññāyeyya. Athāpi hetunā sampayuttakānaṁ hetusampayuttakānanti atthaṁ aggahetvāva yesaṁ kesañci sampayuttakānaṁ hetū hetupaccayena paccayoti attho bhaveyya, evaṁ sante hetunā vippayuttā cakkhuviññāṇādayopi sampayuttakāyeva, hetunā sampayuttā kusalādayopi. Tattha ayaṁ hetu asukassa nāma sampayuttakadhammassa paccayoti paccayuppannavavatthānaṁ na paññāyeyya. Tasmā paccayañceva paccayuppannañca vavatthāpento "hetū hetusampayuttakānan"ti āha. Tassattho—hetusampayuttakānaṁ kusalādidhammānaṁ yo hetu sampayuttako, so hetupaccayena paccayoti. Tatrāpi "paccayo"ti avatvā "hetupaccayenā"ti vacanaṁ hetuno aññathā paccayabhāvapaṭisedhanatthaṁ. Ayañhi hetu hetupaccayenāpi paccayo hoti sahajātādipaccayenāpi. Tatrāssa yvāyaṁ sahajātādipaccayavasena aññathāpi paccayabhāvo, tassa paṭisedhanatthaṁ hetupaccayenāti vuttaṁ. Evaṁ santepi "taṁsampayuttakānan"ti avatvā kasmā "hetusampayuttakānan"ti vuttanti? Niddisitabbassa apākaṭattā. Taṁsampayuttakānanti hi vutte yena te taṁsampayuttakā nāma honti, ayaṁ nāma soti niddisitabbo apākaṭo. Tassa apākaṭattā yena sampayuttā te taṁsampayuttakāti vuccanti, taṁ sarūpatova dassetuṁ "hetusampayuttakānan"ti vuttaṁ.

Taṁsamuṭṭhānānanti ettha pana niddisitabbassa pākaṭattā taṁ-gahaṇaṁ kataṁ. Ayañhettha attho—te hetū ceva hetusampayuttakā ca dhammā samuṭṭhānaṁ[1] etesanti taṁsamuṭṭhānāni. Tesaṁ taṁsamuṭṭhānānaṁ, hetuto ceva hetusampayuttadhammehi ca nibbattānanti attho. Iminā cittasamuṭṭhānarūpaṁ

1. Samuṭṭhānā (Sī, Syā, Ka)

gaṇhāti. Kiṁ pana taṁ cittato aññenapi samuṭṭhātīti. Āma samuṭṭhāti. Sabbepi hi cittacetasikā ekato hutvā rūpaṁ samuṭṭhāpenti. Lokiyadhammadesanāyaṁ pana cittassa adhikabhāvato tathāvidhaṁ rūpaṁ cittasamuṭṭhānanti vuccati. Tenevāha—cittacetasikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ sahajātapaccayena paccayoti.

Yadi evaṁ idhāpi “taṁsamuṭṭhānānan”ti avatvā cittasamuṭṭhānānanti kasmā na vuttanti. Acittasamuṭṭhānānampi saṅgaṇhanato. Pañhāvārasmiñhi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā hetū sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ hetupaccayena paccayo”ti āgataṁ. Tassa saṅgaṇhanatthaṁ idha cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṁsamuṭṭhānānanti vuttaṁ. Tassattho—cittajarūpaṁ ajanayamānāpi te hetū hetusampayuttakā dhammā sahajātādipaccayavasena samuṭṭhānaṁ etesanti taṁsamuṭṭhānāni. Tesaṁ taṁsamuṭṭhānānaṁ pavatte cittajānaṁ paṭisandhiyañca kaṭattārūpānampi[2] hetū hetupaccayena paccayoti. Iminā upāyena aññesupi taṁsamuṭṭhānānanti āgataṭṭhānesu attho veditabbo.

Kasmā panāyaṁ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṁ hetupaccayo hoti, na pavatteti? Paṭisandhiyaṁ kammajarūpānaṁ cittapaṭibaddhavuttitāya. Paṭisandhiyañhi kammajarūpānaṁ cittapaṭibaddhā pavatti, cittavasena uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca. Tasmiñhi khaṇe cittaṁ cittajarūpaṁ janetuṁ na sakkoti, tānipi vinā cittena uppajjituṁ vā ṭhātuṁ vā na sakkonti. Tenevāha “viññāṇapaccayā nāmarūpaṁ, tasmiṁ patiṭṭhite viññāṇe nāmarūpassa avakkanti hotī”ti[3]. Pavattiyaṁ pana tesaṁ citte vijjamānepi kammapaṭibaddhāva pavatti, na cittapaṭibaddhā. Avijjamāne cāpi citte nirodhasamāpannānaṁ uppajjantiyeva.

Kasmā pana paṭisandhikkhaṇe cittaṁ cittajarūpaṁ janetuṁ na sakkotīti? Kammavegakkhittatāya ceva appatiṭṭhitavatthutāya ca dubbalattā. Tañhi tadā kammavegakkhittaṁ apurejātavatthukattā ca appatiṭṭhitavatthukanti dubbalaṁ hoti. Tasmā papāte patitamatto puriso kiñci sippaṁ kātuṁ viya rūpaṁ janetuṁ na sakkoti, kammajarūpameva panassa cittasamuṭṭhānarūpaṭṭhāne tiṭṭhati. Tañca kammajarūpasseva bījaṭṭhāne tiṭṭhati. Kammaṁ panassa khettasadisaṁ.

---

1. Samuṭṭhānā (Syā) 2. Kaṭattārūpānaṁ (Syā) 3. Saṁ 1. 296 piṭṭhe.

kilesā āpasadisā. Tasmā santepi khette āpe ca paṭhamuppattiyaṁ bījānubhāvena rukkhuppatti viya paṭisandhikkhaṇe cittānubhāvena rūpakāyassa uppatti. Bīje pana vigatepi pathavī-āpānubhāvena rukkhassa uparūpari pavatti viya vinā cittena kammatova kaṭattārūpānaṁ pavatti hotīti veditabbā. Vuttampi cetaṁ "kammaṁ khettaṁ, viññāṇaṁ bījaṁ, taṇhā sneho"ti[1].

Ayañca panattho okāsavaseneva gahetabbo. Tayo hi okāsā nāmokāso rūpokāso nāmarūpokāsoti. Tattha arūpabhavo nāmokāso nāma. Tatra hi hadayavatthumattampi rūpapaccayaṁ vinā arūpadhammāva uppajjanti. Asaññabhavo rūpokāso nāma. Tatra hi paṭisandhicittamattampi arūpapaccayaṁ vinā rūpadhammāva uppajjanti. Pañcavokārabhavo nāmarūpokāso nāma. Tatra hi vatthurūpamattampi vinā paṭisandhiyaṁ arūpadhammā, paṭisandhicittañca vinā kammajāpi rūpadhammā nuppajjanti. Yuganaddhāva[2] rūpārūpānaṁ uppatti. Yathā hi sassāmike sarājake gehe sadvārapālake rājāṇattiṁ vinā paṭhamappaveso nāma natthi, aparabhāge pana vināpi āṇattiṁ purimāṇatti-ānubhāveneva hoti, evameva pañcavokāre paṭisandhiviññāṇarājassa sahajātādipaccayataṁ vinā rūpassa paṭisandhivasena paṭhamuppatti nāma natthi. Aparabhāge pana vināpi paṭisandhiviññāṇassa sahajātādipaccayānubhāvaṁ purimānubhāvavasena laddhappavesassa kammato pavatti hoti. Asaññabhavo pana yasmā arūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva arūpapaccayā asaññokāsattā[3] rūpaṁ pavattati assāmike suññagehe attano gehe ca purisassa paveso viya. Arūpabhavopi yasmā rūpokāso na hoti, tasmā tattha vināva rūpapaccayā aññokāsattā arūpadhammā pavattanti. Pañcavokārabhavo pana rūpārūpokāsoti natthettha arūpapaccayaṁ vinā paṭisandhikkhaṇe rūpānaṁ uppattīti. Iti ayaṁ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṁ paccayo hoti, na pavatteti.

Nanu "hetū sahajātānaṁ hetupaccayena paccayo"ti vutte sabbopi ayamattho gahito hoti, atha kasmā "hetusampayuttakānaṁ dhammānaṁ taṁsamuṭṭhānānañca rūpānan"ti idaṁ gahitanti? Pavattiyaṁ kaṭattārūpādīnaṁ paccayabhāvapaṭibāhanato. Evañhi sati yāni pavattiyaṁ

1. Aṁ 1. 224 piṭṭhe. 2. Yuganandhāva (Sī, Ka) 3. Aññokāsattā (Sī)

hetunā saha ekakkhaṇe kaṭattārūpāni ceva utu-āhārasamuṭṭhānāni ca jāyanti, tesampi hetu hetupaccayoti āpajjeyya, na ca so tesaṁ paccayo. Tasmā tesaṁ paccayabhāvassa paṭibāhanatthametaṁ gahitanti veditabbaṁ.

Idāni "nānappakārabhedato paccayuppannato"ti imesaṁ padānaṁ vasenettha viññātabbo vinicchayo. Tesu **nānappakārabhedato**ti ayañhi hetu nāma jātito kusalākusalavipākakiriyabhedato catubbidho. Tattha kusalahetu bhūmantarato kāmāvacarādibhedena catubbidho, akusalahetu kāmāvacarova, vipākahetu kāmāvacarādibhedena catubbidho, kiriyahetu kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho. Tattha kāmāvacarakusalahetu nāmato alobhādivasena tividho. Rūpāvacarādikusalahetūsupi eseva nayo. Akusalahetu lobhādivasena tividho. Vipākakiriyahetū pana alobhādivasena tayo tayo honti. Taṁtaṁcittasampayogavasena pana tesaṁ tesaṁ hetūnaṁ nānappakārabhedoyevāti evaṁ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Paccayuppannatoti iminā paccayena ime dhammā uppajjanti, imesaṁ nāma dhammānaṁ ayaṁ paccayoti evampi viññātabbo vinicchayoti attho. Tattha imasmiṁ tāva hetupaccaye kāmāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesu attanā sampayuttadhammānaṁ ceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo hoti, arūpabhave sampayuttadhammānaṁyeva. Rūpāvacarakusalahetu kāmabhavarūpabhavesuyeva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Arūpāvacarakusalahetu kāmāvacarakusalahetusadisova. Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetu. Kāmāvacaravipākahetu pana kāmabhavasmiṁyeva attanā sampayuttadhammānaṁ paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānaṁ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānañca hetupaccayo. Rūpāvacaravipākahetu rūpabhave vuttappakārānaññeva hetupaccayo. Arūpāvacaravipākahetu arūpabhave sampayuttakānaññeva hetupaccayo. Apariyāpannavipākahetu kāmabhavarūpabhavesu sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca arūpabhave arūpadhammānaññeva hetupaccayo. Kiriyahetūsu pana

tebhūmakesupi kusalahetusadisova paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā.

---

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. Ārammaṇapaccayaniddese **rūpāyatanan**ti rūpasaṅkhātaṁ āyatanaṁ. Sesesupi eseva nayo. **Cakkhuviññāṇadhātuyā**ti cakkhuviññāṇasaṅkhātāya dhātuyā. Sesapadesupi eseva nayo. **Taṁsampayuttakānan**ti tāya cakkhuviññāṇadhātuyā sampayuttakānaṁ tiṇṇaṁ khandhānaṁ, sabbesampi cakkhupasādavatthukānaṁ catunnaṁ khandhānaṁ rūpāyatanaṁ ārammaṇapaccayena paccayoti attho. Ito paresupi eseva nayo. **Manodhātuyā**ti sasampayuttadhammāya tividhāyapi manodhātuyā rūpāyatanādīni pañca ārammaṇapaccayena paccayo, no ca kho ekakkhaṇe. **Sabbe dhammā**ti etāni ca rūpāyatanādīni pañca avasesā ca sabbepi ñeyyadhammā imā cha dhātuyo ṭhapetvā sesāya sasampayuttadhammāya manoviññāṇadhātuyā ārammaṇapaccayena paccayoti attho. **Yaṁ yaṁ dhammaṁ ārabbhā**ti iminā ye ete etāsaṁ sattannaṁ viññāṇadhātūnaṁ ārammaṇadhammā vuttā, te tāsaṁ dhātūnaṁ ārammaṇaṁ katvā uppajjanakkhaṇeyeva ārammaṇapaccayo hontīti dīpeti. Evaṁ hontāpi ca na ekato honti, yaṁ yaṁ ārabbha ye ye uppajjanti, tesaṁ tesaṁ te te visuṁ visuṁ ārammaṇapaccayo hontītipi dīpeti. **Uppajjantī**ti idaṁ yathā najjo sandanti, pabbatā tiṭṭhantīti sabbakālasaṅgahavasena, evaṁ vuttanti veditabbaṁ. Tena yepi ārabbha ye uppajjiṁsu, yepi uppajjissanti, te sabbe ārammaṇapaccayeneva uppajjiṁsu ca uppajjissanti cāti siddhaṁ hoti. **Cittacetasikā dhammā**ti idaṁ "ye ye dhammāti vuttānaṁ sarūpato nidassanaṁ. **Te te dhammā**ti te te ārammaṇadhammā. **Tesaṁ tesan**ti tesaṁ tesaṁ cittacetasikadhammānaṁ. Ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Idaṁ pana ārammaṇaṁ nāma rūpārammaṇaṁ saddagandharasaphoṭṭhabbadhammārammaṇanti koṭṭhāsato chabbidhaṁ hoti. Tattha ṭhapetvā paññattiṁ avasesaṁ

bhūmito kāmāvacaraṁ -pa- apariyāpannanti catubbidhaṁ hoti. Tattha kāmāvacaraṁ kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidhaṁ, rūpāvacaraṁ kusalavipākakiriyato tividhaṁ, tathā arūpāvacaraṁ, apariyāpannaṁ kusalavipākanibbānavasena tividhaṁ hoti. Sabbameva vā etaṁ kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānapaññattibhedato sattavidhaṁ hoti. Tattha kusalaṁ bhūmibhedato catubbidhaṁ hoti, akusalaṁ kāmāvacarameva, vipākaṁ catubhūmakaṁ, kiriyaṁ tibhūmakaṁ, rūpaṁ ekabhūmakaṁ kāmāvacarameva, nibbānampi ekabhūmakaṁ apariyāpannameva, paññatti bhūmivinimuttāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panetasmiṁ ārammaṇe kāmāvacarakusalārammaṇaṁ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalārammaṇaṁ tesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṁ pañcannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalārammaṇaṁ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa akusalassa arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ aṭṭhannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannakusalārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarato kusalakiriyānameva ārammaṇapaccayo hoti. Akusalārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacaravipākārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ pañcannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākārammaṇampi imesaṁyeva pañcannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Apariyāpannavipākārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalakiriyānaññeva ārammaṇapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ

rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyārammaṇaṁ imesu chasu rāsīsu kāmāvacaravipākavajjānaṁ pañcannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyārammaṇaṁ tesaṁ pañcannaṁ arūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Catusamuṭṭhānaṁ rūpakkhandhasaṅkhātaṁ rūpārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa akusalassa kāmāvacaravipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Nibbānārammaṇaṁ kāmāvacararūpāvacarakusalassa apariyāpannato kusalavipākassa kāmāvacararūpāvacarakiriyassa cāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyānaṁ keci nicchanti, taṁ yuttito upadhāretabbaṁ. Nānappakārakaṁ pana paññatti-ārammaṇaṁ tebhūmakakusalassa akusalassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa tebhūmakakiriyassa cāti imesaṁ navannaṁ rāsīnaṁ ārammaṇapaccayo hoti. Tattha yaṁ yaṁ ārammaṇaṁ yesaṁ yesaṁ paccayo, te te taṁtaṁpaccayuppannā nāma hontīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Adhipatipaccayaniddese **chandādhipatī**ti chandasaṅkhāto adhipati. Chandaṁ dhuraṁ katvā chandaṁ jeṭṭhakaṁ katvā cittuppattikāle uppannassa kattukamyatāchandassetaṁ nāmaṁ. Sesesupi eseva nayo. Kasmā pana yathā hetupaccayaniddese "hetū hetusampayuttakānan"ti vuttaṁ, evamidha "adhipatī adhipatisampayuttakānan"ti avatvā "chandādhipati chandasampayuttakānan"ti-ādinā nayena desanā katāti? Ekakkhaṇe abhāvato. Purimanayasmiñhi dve tayo hetū ekakkhaṇepi hetupaccayo honti mūlaṭṭhena upakārakabhāvassa avijahanato. Adhipati pana jeṭṭhakaṭṭhena upakārako, na ca ekakkhaṇe bahū jeṭṭhakā nāma honti. Tasmā ekato uppannānampi nesaṁ ekakkhaṇe adhipatipaccayabhāvo natthi. Tassa adhipatipaccayabhāvassa ekakkhaṇe abhāvato idha evaṁ desanā katāti.

Evaṁ sahajātādhipatiṁ dassetvā idāni ārammaṇādhipatiṁ dassetuṁ **yaṁ yaṁ dhammaṁ garuṁ katvā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **yaṁ yaṁ dhamman**ti yaṁ yaṁ ārammaṇadhammaṁ. **Garuṁ katvā**ti garukāracittīkāravasena vā assādavasena vā garuṁ bhāriyaṁ laddhabbaṁ avijahitabbaṁ anavaññātaṁ katvā. **Te te dhammā**ti te te garukātabbadhammā. **Tesaṁ tesan**ti tesaṁ tesaṁ garukārakadhammānaṁ. **Adhipatipaccayenā**ti ārammaṇādhipatipaccayena paccayo hotīti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana adhipati nāma sahajātārammaṇavasena duvidho. Tattha sahajāto chandādivasena catubbidho. Tesu ekeko kāmāvacarādivasena bhūmito catubbidho. Tattha kāmāvacaro kusalākusalakiriyavasena tividho, akusalaṁ patvā panettha vīmaṁsādhipati na labbhati. Rūpārūpāvacaro kusalakiriyavasena duvidho, apariyāpanno kusalavipākavasena duvidho. Ārammaṇādhipati pana jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpanibbānānaṁ vasena chabbidhoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha sahajātādhipatimhi tāva kāmāvacarakusalakiriyasaṅkhāto adhipati duhetukatihetukesu cittuppādesu chandādīnaṁ aññataraṁ jeṭṭhakaṁ katvā uppattikāle attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca adhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarakusalakiriyasaṅkhātepi eseva nayo. Ayaṁ pana[1] ekanteneva labbhati. Na hi te dhammā sahajātādhipatiṁ vinā uppajjanti. Arūpāvacarakusalakiriyasaṅkhāto pana pañcavokāre rūpāvacara-adhipatisadisova, catuvokāre pana sampayuttadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Tathā tatthuppanno sabbopi kāmāvacarādhipati. Apariyāpanno kusalatopi vipākatopi pañcavokāre ekanteneva sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti, catuvokāre arūpadhammānaññeva. Akusalo kāmabhave micchattaniyatacittesu[2] ekanteneva sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca adhipatipaccayo hoti. Aniyato kāmabhava-

1. Panettha (Syā) 2. Micchattaniyatacittesu dvepaṭighacittesu ca (Ka)

rūpabhavesu attano adhipatikāle tesaññeva. Arūpabhave arūpadhammānaññeva adhipatipaccayo hoti. Ayaṁ tāva sahajātādhipatimhi nayo.

Ārammaṇādhipatimhi pana kāmāvacarakusalo ārammaṇādhipati kāmāvacarakusalassa lobhasahagatākusalassāti imesaṁ dvinnaṁ rāsīnaṁ ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Rūpāvacarārūpāvacarepi kusalārammaṇādhipatimhi eseva nayo. Apariyāpannakusalo pana ārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ceva ñāṇasampayuttakiriyassa ca ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccati. So lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacaro pana vipākārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Tathā rūpāvacarārūpāvacaravipākārammaṇādhipati. Lokuttaro pana vipākārammaṇādhipati kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalakiriyānaññeva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Kāmāvacarādibhedato pana tividhopi kiriyārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Catusamuṭṭhānikarūpasaṅkhāto rūpakkhandho ārammaṇādhipati lobhasahagatākusalasseva ārammaṇādhipatipaccayo hoti. Nibbānaṁ kāmāvacarato ñāṇasampayuttakusalassa ñāṇasampayuttakiriyassa lokuttarakusalassa lokuttaravipākassa cāti imesaṁ catunnaṁ rāsīnaṁ ārammaṇādhipatipaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā.

---

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Anantarapaccayaniddese **manodhātuyā**ti vipākamanodhātuyā. **Manoviññāṇadhātuyā**ti santīraṇakiccāya ahetukavipākamanoviññāṇadhātuyā. Tato paraṁ pana voṭṭhabbanajavanatadārammaṇabhavaṅgakiccā

manoviññāṇadhātuyo vattabbā siyuṁ, tā avuttāpi imināva nayena veditabbāti nayaṁ dassetvā desanā saṁkhittā. "Purimā purimā kusalā dhammā"ti-ādike ca chaṭṭhanaye tā saṅgahitātipi idha na vuttāti veditabbā. Tattha **purimā purimā**ti chasu dvāresupi anantarātītā kusalajavanadhammā daṭṭhabbā. **Pacchimānaṁ pacchimānan**ti anantara-uppajjamānānaññeva. **Kusalānan**ti sadisakusalānaṁ. **Abyākatānan**ti idaṁ pana kusalānantaraṁ tadārammaṇabhavaṅgaphalasamāpattivasena vuttaṁ. Akusalamūlake **abyākatānan**ti tadārammaṇabhavaṅgasaṅkhātānaññeva. Abyākatamūlake **abyākatānan**ti āvajjanajavanavasena vā bhavaṅgavasena vā pavattānaṁ kiriyavipākābyākatānaṁ. Kiriyamanodhātuto paṭṭhāya pana yāva voṭṭhabbanakiccā manoviññāṇadhātu, tāva pavattesu vīthicittesupi ayaṁ nayo labbhateva. **Kusalānan**ti pañcadvāre voṭṭhabbanānantarānaṁ manodvāre āvajjanānantarānaṁ paṭhamajavanakusalānaṁ. **Akusalānan**ti padepi eseva nayo. **Yesaṁ yesan**ti idaṁ sabbesampi anantarapaccayadhammānaṁ saṅkhepalakkhaṇanti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana anantarapaccayo nāma ṭhapetvā nibbānaṁ catubhūmako arūpadhammarāsiyevāti veditabbo. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyato catudhā bhijjati. Tattha kusalo kāmāvacarādibhedato catubbidho hoti, akusalo kāmāvacarova, vipāko catubhūmako, kiriyānantarapaccayo pana tebhūmakoti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha kāmāvacarakusalo attanā sadisasseva kāmāvacarakusalassa anantarapaccayo hoti. Ñāṇasampayuttakāmāvacarakusalo pana rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti imesaṁ tiṇṇaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Kāmāvacarakusalo ca kāmāvacaravipākassa, rūpāvacarārūpāvacaravipākassa, ñāṇasampayutto lokuttaravipākassāpīti imesaṁ catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalo rūpāvacarakusalassa ñāṇasampayuttakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassāti imesaṁ tiṇṇaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakusalo tesaṁ dvinnaṁ vipākānaṁ

attano kusalassa vipākassa cāti avisesena catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Visesena panettha nevasaññānāsaññāyatanakusalo anāgāmiphalasaṅkhātassa lokuttaravipākassapi anantarapaccayo hoti. Lokuttarakusalo lokuttaravipākasseva anantarapaccayo hoti. Akusalo avisesena akusalassa ceva kusalākusalavipākassa ca. Visesena panettha sukhamajjhattavedanāsampayutto akusalo rūpāvacarā rūpāvacaravipākassāpīti imesaṁ catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacaravipākassa ñāṇasampayutto vā ñāṇavippayutto vā vipāko kāmāvacarakiriyāvajjanassa, ñāṇasampayuttavipāko panettha paṭisandhivasena uppajjamānassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassāpīti imesaṁ catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacaravipāko sahetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti imesaṁ catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyāvajjanassāti tiṇṇaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Lokuttaravipāko tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassāti catunnaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti.

Kāmāvacarakiriyaṁ kāmāvacarakusalākusalassa catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassāti navannaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyaṁ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacaravipākassa rūpāvacarakiriyassāti tiṇṇaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hoti. Arūpāvacarakiriyaṁ tihetukakāmāvacaravipākassa rūpāvacarārūpāvacaralokuttaravipākassa arūpāvacarakiriyassāti pañcannaṁ rāsīnaṁ anantarapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

5. Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā

5. Samanantarapaccayaniddesopi iminā samānagatikova. Ime pana dve paccayā mahāvitthārā, tasmā sabbacittuppattivasena tesaṁ upaparikkhitvā vitthāro gahetabboti.

Samanantarapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. Sahajātapaccayaniddese **aññamaññan**ti añño aññassa. Iminā etesaṁ[1] dhammānaṁ ekakkhaṇe paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca dīpeti. **Okkantikkhaṇe**ti pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe. Tasmiñhi khaṇe nāmarūpaṁ okkantaṁ viya pakkhandantaṁ viya paralokato imaṁ lokaṁ āgantvā pavisantaṁ viya uppajjati, tasmā so khaṇo "okkantikkhaṇo"ti vuccati. Ettha ca **rūpan**ti hadayavatthumattameva adhippetaṁ. Tañhi nāmassa, nāmañca tassa aññamaññaṁ sahajātapaccayaṭṭhaṁ pharati. **Cittacetasikā**ti pavattiyaṁ cattāro khandhā. **Sahajātapaccayenā**ti ettha cittasamuṭṭhānarūpā cittacetasikānaṁ paccayaṭṭhaṁ na pharanti, tasmā "aññamaññan"ti na vuttaṁ. Tathā upādārūpā bhūtānaṁ. **Rūpino dhammā arūpīnaṁ dhammānan**ti hadayavatthu catunnaṁ khandhānaṁ. **Kiñci kāle**ti kismiñci kāle. **Sahajātapaccayenā**ti paṭisandhiṁ sandhāya vuttaṁ. **Na sahajātapaccayenā**ti pavattiṁ **sandhāya** vuttaṁ.

Ayaṁ pana cattāro khandhā arūpino aññamaññaṁ sahajātapaccayena paccayoti evaṁ chahi koṭṭhāsehi ṭhito. Tattha tayo koṭṭhāsā aññamaññavasena vuttā, tayo na aññamaññavasena. Tattha paṭhamakoṭṭhāse arūpameva paccayo ceva paccayuppannañca, dutiye rūpameva, tatiye nāmarūpaṁ, catutthe paccayo arūpaṁ, paccayuppannaṁ rūpaṁ, pañcame paccayopi paccayuppannampi rūpameva, chaṭṭhe paccayo rūpaṁ, paccayuppannaṁ arūpanti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana sahajātapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṁ rūpanti pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito

---

1. Imināva tesaṁ (Sī, Ka)

catubbidho hoti, akusalo ekavidhova, vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṁ ekavidhaṁ kāmāvacaramevāti evaṁ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṁ pañcavokārabhave attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātapaccayo hoti, tathā akusalaṁ. Yaṁ panettha arūpe uppajjati, taṁ arūpadhammānaṁyeva sahajātapaccayo hoti.

Kāmāvacararūpāvacaravipākaṁ cittasamuṭṭhānarūpassa ceva sampayuttadhammānañca sahajātapaccayo hoti. Yaṁ panettha rūpaṁ na samuṭṭhāpeti, taṁ sampayuttadhammānaññeva. Yaṁ paṭisandhiyaṁ uppajjati, taṁ kaṭattārūpānañcāpi sahajātapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṁ sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipākaṁ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpānaññeva. Kāmāvacara-arūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca sahajātapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekantena sahajātapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikassa rūpassa kammasamuṭṭhānarūpe ekaṁ mahābhūtaṁ tiṇṇaṁ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṁ mahābhūtānaṁ, mahābhūtā upādārūpassa sahajātapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṁ vipākakkhandhānaṁ sahajātapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtāni aññamaññañceva upādārūpassa ca sahajātapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

7. Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā

7. Aññamaññapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṁ tiṇṇaṁ koṭṭhāsānaṁ vasena Pāḷi āgatā, tassā tattha vuttasadisāva vaṇṇanāti puna na gahitā. Ayampi ca aññamaññapaccayo jātivasena kusalo akusalo vipāko kiriyaṁ rūpanti pañcadhā bhinno. Tattha kusalo

bhūmito catubbidho. Sabbaṁ purimaladisamevāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha sabbampi catubhūmakaṁ kusalaṁ attanā sampayuttadhammānaṁ aññamaññapaccayena paccayo. Tathā akusalaṁ. Vipāke pana kāmāvacararūpāvacaravipākaṁ paṭisandhiyaṁ vatthurūpassa, pavatte sampayuttadhammānaññeva. Arūpāvacaralokuttaravipākaṁ attanā sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Sabbampi kiriyaṁ sampayuttadhammānaññeva aññamaññapaccayena paccayo. Catusamuṭṭhānikarūpassa kammasamuṭṭhāne ekaṁ mahābhūtaṁ tiṇṇaṁ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṁ mahābhūtānaṁ aññamaññapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarapaṭisandhiyaṁ vatthurūpaṁ vipākakkhandhānaṁ aññamaññapaccayena paccayo. Utucittāhārasamuṭṭhānesu mahābhūtāneva mahābhūtānaṁ aññamaññapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Aññamaññapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese sahajātapaccayaniddesassa purimānaṁ pañcannaṁ koṭṭhāsānaṁ vasena sahajātanissayanayaṁ dassetvā puna chaṭṭhena koṭṭhāsena purejātanissayanayaṁ dassetuṁ **cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇa dhātuyā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **yaṁ rūpaṁ nissāyā**ti vatthurūpaṁ sandhāya vuttaṁ. Tañhi nissāya tividhā manodhātu, ṭhapetvā arūpavipākaṁ dvāsattatividhā manoviññāṇadhātūti imāni pañcasattati cittāni vattantīti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayampi nissayapaccayo jātivasena kusalādibhedato pañcadhāva bhijjati. Tattha kusalo bhūmito catubbidhova, akusalo ekavidho, vipāko catubbidho, kiriyasaṅkhāto tividho, rūpaṁ ekavidhamevāti evamettha nānappakarabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakampi kusalaṁ pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayena paccayo hoti. Tathā

akusalaṁ. Yaṁ panettha āruppe uppajjati, taṁ arūpadhammānaññeva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṁ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpassāpi nissayapaccayo hoti. Arūpāvacaravipākaṁ sampayuttakkhandhānaṁyeva[1] hoti. Lokuttaravipākaṁ pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva nissayapaccayo hoti. Kāmāvacara-arūpāvacarakiriyā pañcavokāre sampayuttakānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca nissayapaccayo hoti, catuvokāre arūpānaññeva. Rūpāvacarakiriyā sampayuttakānañceva[2] cittasamuṭṭhānarūpassa ca ekantena nissayapaccayo hoti.

Catusamuṭṭhānikarūpassa ca kammasamuṭṭhānarūpe ekaṁ mahābhūtaṁ tiṇṇaṁ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṁ mahābhūtānaṁ, mahābhūtā upādārūpānaṁ, vatthurūpaṁ pañcavokārabhave catubhūmakakusalassa, akusalassa, ṭhapetvā āruppavipākañceva dve pañcaviññāṇāni ca sesatebhūmakavipākassa, tebhūmakakiriyassāti imesaṁ catunnaṁ dhammarāsīnaṁ nissayapaccayo hoti. Cakkhāyatanādīni pañca sasampayuttānaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ nissayapaccayo hoti. Utucittāhārasamuṭṭhānesu pana mahābhūtā mahābhūtānañceva upādārūpassa ca nissayapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. Upanissayapaccayaniddese **purimā purimā**ti anantarūpanissaye samanantarātītā labbhanti, ārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu nānāvīthivasena purimatarā. Te tayopi rāsayo kusalavasena[3] kusalapade labbhanti, kusalena pana akusale samanantarātītā na labbhanti. Teneva vuttaṁ “akusalānaṁ dhammānaṁ kesañci upanissayapaccayena

---

1. Sampayuttadhammānaṁyeva (Syā)
2. Pañcavokāre sampayuttakānañceva (Sī, Syā)
3. Kusalapadena (Syā)

paccayo”ti. Idañhi “kusalo dhammo akusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Ārammaṇūpanissayo pakatūpanissayo. Ārammaṇūpanissayo—dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā taṁ garuṁ katvā assādeti abhinandati, taṁ garuṁ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati, pubbe suciṇṇāni garuṁ katvā assādeti abhinandati, taṁ garuṁ katvā rāgo uppajjati diṭṭhi uppajjati. Jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṁ garuṁ katvā assādeti abhinandati, taṁ garuṁ katvā rāgo uppajjati, diṭṭhi uppajjati. Pakatūpanissayo—saddhaṁ upanissāya mānaṁ jappeti, diṭṭhiṁ gaṇhāti. Sīlaṁ sutaṁ cāgaṁ paññaṁ upanissāya mānaṁ jappeti, diṭṭhiṁ gaṇhāti. Saddhā sīlaṁ sutaṁ cāgo paññā rāgassa dosassa mohassa mānassa diṭṭhiyā patthanāya upanissayapaccayena paccayo”ti imaṁ nayaṁ sandhāya vuttaṁ. Kusalena abyākate tayopi labbhanti. Tathā akusalena akusale.

Akusalena pana kusale samanantarātītā na labbhanti. Tena vuttaṁ “kusalānaṁ dhammānaṁ kesañci upanissayapaccayena paccayo”ti. Idampi hi “akusalo dhammo kusalassa dhammassa upanissayapaccayena paccayo. Pakatūpanissayo—rāgaṁ upanissāya dānaṁ deti, sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, jhānaṁ uppādeti, vipassanaṁ uppādeti, maggaṁ uppādeti, abhiññaṁ uppādeti, samāpattiṁ uppādeti. Dosaṁ mohaṁ mānaṁ diṭṭhiṁ patthanaṁ upanissāya dānaṁ deti -pa- samāpattiṁ uppādeti. Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāya upanissāyapaccayena paccayo. Pāṇaṁ hantvā tassa paṭighātatthāya dānaṁ detī”ti-ādinā nayena Pañhāvāre āgataṁ pakatūpanissayameva sandhāya vuttaṁ. Akusalaṁ pana kusalassa ārammaṇūpanissayo na hoti. Kasmā? Taṁ garuṁ katvā tassa appavattanatoti yathā anantarūpanissayo, evaṁ ārammaṇūpanissayopettha na labbhatīti veditabbo. Akusalena abyākatapade ārammaṇūpanissayova na labbhati. Na hi abyākatā dhammā akusalaṁ garuṁ karonti. Yasmā pana anantaratā labbhati, tasmā ettha “kesañcī”ti na vuttaṁ. Abyākatena pana abyākate kusale akusaleti tīsu nayesu tayopi upanissayā labbhanteva. **Puggalopi senāsanampī**ti idaṁ dvayaṁ pakatūpanissayavasena vuttaṁ. Idañhi dvayaṁ kusalākusalapavattiyā balavapaccayo hoti.

paccayabhāvo cassa panettha pariyāyavasena veditabboti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana upanissayapaccayo nāma saddhiṁ ekaccāya paññattiyā sabbepi catubhūmakadhammā. Vibhāgato pana ārammaṇūpanissayādivasena tividho hoti. Tattha ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatinā ninnānākaraṇoti heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato gahetabbo. Anantarūpanissayo anantarapaccayena ninnānākaraṇo, sopi heṭṭhā vuttanayeneva nānappakārabhedato veditabbo. Paccayuppannatopi nesaṁ tattha vuttanayeneva vinicchayo veditabbo. Pakatūpanissayo pana jātivasena kusalākusalavipākakiriyarūpabhedato pañcavidho hoti, kusalādīnaṁ pana bhūmibhedato anekavidhoti evaṁ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha tebhūmakakusalo catubhūmakassāpi kusalassa akusalassa vipākakiriyassāti catunnaṁ rāsīnaṁ pakatūpanissayo hoti. Lokuttaro akusalasseva na hoti. "Amhākaṁ ācariyena lokuttaradhammo nibbattito"ti iminā pana nayena aññesaṁ akusalassāpi hoti. Yassa vā uppajjissati, tassāpi anuttaresu vimokkhesu pihaṁ upaṭṭhāpayato[1] iminā nayena hotiyeva. Akusalo sabbesampi catubhūmakānaṁ khandhānaṁ pakatūpanissayo hoti, tathā tebhūmakavipāko. Lokuttaravipāke heṭṭhimāni tīṇi phalāni akusalasseva na honti, upariṭṭhimaṁ kusalassāpi. Purimanayena pana aññesaṁ vā yassa vā uppajjissati, tassa santāne sabbopi lokuttaravipāko sabbesaṁ kusalādīnaṁ arūpakkhandhānaṁ pakatūpanissayo hoti. Kiriyasaṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṁ akusalādikhandhānaṁ hotiyeva, tathā rūpasaṅkhāto. Sayaṁ pana rūpaṁ imasmiṁ Paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayena upanissayapaccayaṁ na labhati, suttantikapariyāyena pana labhatīti vattuṁ vaṭṭati. Evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

1. Upaṭṭhāpayatoti (Sī, Syā)

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Purejātapaccayaniddese **purejātapaccayena paccayo**ti ettha purejātaṁ nāma yassa paccayo hoti, tato purimataraṁ jātaṁ jātikkhaṇaṁ atikkamitvā ṭhitikkhaṇappattaṁ. **Cakkhāyatanan**ti-ādi vatthupurejātavasena vuttaṁ. **Rūpāyatanan**ti-ādi ārammaṇapurejātavasena. **Kiñcikāle purejātapaccayenā**ti pavattiṁ sandhāya vuttaṁ. **Kiñcikāle na purejātapaccayenā**ti paṭisandhiṁ sandhāya vuttaṁ. Evaṁ sabbathāpi pañcadvāre vatthārammaṇavasena, manodvāre vatthuvasenevāyaṁ Pāḷi āgatā, Pañhāvāre pana "ārammaṇapurejātaṁ—sekkhā vā puthujjanā vā cakkhuṁ aniccato dukkhato anattato vipassantī"ti āgatattā manodvārepi ārammaṇapurejātaṁ labbhateva. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana purejātapaccayo suddharūpameva hoti, tañca kho uppādakkhaṇaṁ atikkamitvā ṭhitippattaṁ aṭṭhārasavidhaṁ rūparūpameva. Taṁ sabbampi vatthupurejātaṁ ārammaṇapurejātanti dvidhā ṭhitaṁ. Tattha cakkhāyatanaṁ -pa- kāyāyatanaṁ vatthurūpanti idaṁ vatthupurejātaṁ nāma. Sesaṁ imāya Pāḷiyā āgatañca anāgatañca vaṇṇo saddo gandho raso catasso dhātuyo tīṇi indriyāni kabaḷīkāro āhāroti dvādasavidhaṁ rūpaṁ ārammaṇapurejātapaccayo nāmāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha cakkhāyatanaṁ dvinnaṁ cakkhuviññāṇānaṁ purejātapaccayena paccayo, tathā itarāni cattāri sotaviññāṇādīnaṁ. Vatthurūpaṁ pana ṭhapetvā dvipañcaviññāṇāni cattāro ca āruppavipāke sesānaṁ sabbesampi catubhūmakānaṁ kusalākusalābyākatānaṁ cittacetasikānaṁ purejātapaccayo hoti. Rūpādīni pana pañcārammaṇāni dvipañcaviññāṇānañceva manodhātūnañca ekanteneva purejātapaccayā honti. Aṭṭhārasavidhampi panetaṁ rūparūpaṁ kāmāvacarakusalassa rūpāvacarato abhiññākusalassa akusalassa tadārammaṇabhāvino kāmāvacaravipākassa kāmāvacarakiriyassa rūpāvacarato abhiññākiriyassāti imesaṁ channaṁ rāsīnaṁ

purejātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. Pacchājātapaccayaniddese **pacchājātā**ti yassa kāyassa paccayā honti, tasmiṁ uppajjitvā ṭhite jātā. **Purejātassā**ti tesaṁ uppādato paṭhamataraṁ jātassa jātikkhaṇaṁ atikkamitvā ṭhitippattassa. **Imassa kāyassā**ti imassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikabhūta-upādārūpasaṅkhātassa kāyassa. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṁ kāyo veditabbo. Ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṁ pana pacchājātapaccayo nāma saṅkhepato ṭhapetvā āruppavipāke avasesā catubhūmakā arūpakkhandhā. So jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṁ catubhūmakakusalañca akusalañca uppādakkhaṇaṁ atikkamitvā ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātapaccayo hoti. Vipākepi ṭhapetvā paṭisandhivipākaṁ avaseso kāmāvacararūpāvacaravipāko tasseva ekantena pacchājātapaccayo hoti. Lokuttaropi pañcavokāre uppannavipāko tasseva pacchājātapaccayo hoti. Tebhūmakakiriyāpi pañcavokāre uppannāva vuttappakārassa kāyassa pacchājātapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Āsevanapaccayaniddese **purimā purimā**ti sabbanayesu samanantarātītāva daṭṭhabbā. Kasmā panettha anantarapaccaye viya “purimā purimā

kusalā dhammā pacchimānaṁ pacchimānaṁ abyākatānaṁ dhammānan”ti-ādinā nayena bhinnajātikehi saddhiṁ niddeso na katoti? Attano gatiṁ gāhāpetuṁ asamatthatāya. Bhinnajātikā hi bhinnajātikānaṁ arūpadhammānaṁ[1] āsevanaguṇena paguṇabalavabhāvaṁ sādhayamānā attano kusalādibhāvasaṅkhātaṁ gatiṁ gāhāpetuṁ na sakkonti. Tasmā tehi saddhiṁ niddesaṁ akatvā ye yesaṁ vāsanāsaṅkhātena āsevanena paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhaṁ attano kusalādibhāvasaṅkhātaṁ gatiṁ gāhāpetuṁ sakkonti, tesaṁ tehi samānajātikeheva saddhiṁ niddeso katoti veditabbo. Atha vipākābyākataṁ kasmā na gahitanti? Āsevanābhāvena. Vipākañhi kammavasena vipākabhāvappattaṁ kammapariṇāmitaṁ hutvā vattati nirussāhaṁ dubbalanti taṁ[2] āsevanaguṇena attano sabhāvaṁ gāhāpetvā paribhāvetvā neva aññaṁ vipākaṁ uppādetuṁ sakkoti, na purimavipākānubhāvaṁ gahetvā uppajjitunti[3]. Kammavegakkhittaṁ pana patitaṁ viya hutvā uppajjatīti sabbathāpi vipāke āsevanaṁ natthīti āsevanābhāvena vipākaṁ na gahitaṁ. Kusalākusalakiriyānantaraṁ uppajjamānampi cetaṁ kammapaṭibaddhavuttitāya āsevanaguṇaṁ na gaṇhātīti kusalādayopissa āsevanapaccayā na honti. Apica nānājātikattāpete na hontiyeva. Bhūmito pana ārammaṇato vā nānājātikattaṁ nāma natthi. Tasmā kāmāvacarakusalakiriyāmahaggatakusalakiriyānampi, saṅkhārārammaṇañca anulomakusalaṁ nibbānārammaṇassa gotrabhukusalassa āsevanapaccayo hotiyevāti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṁ pana āsevanapaccayo jātito tāva kusalo akusalo kiriyābyākatoti tidhā ṭhito. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividho hoti, akusalo kāmāvacarova, kiriyābyākato kāmāvacaro rūpāvacaro arūpāvacaroti tividhova, lokuttaro āsevanapaccayo nāma natthīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha kāmāvacarakusalaṁ attano anantarassa kāmāvacarakusalasseva. Yaṁ panettha ñāṇasampayuttaṁ, taṁ attanā sadisavedanassa rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakusalassa lokuttarakusalassāti

1. Bhinnajātikānaṁ (Syā)
2. Dubbalaṁ taṁ (Syā), dubbalanti (Ka)
3. Uppajjituṁ (?)

imesaṁ rāsīnaṁ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakusalaṁ pana rūpāvacarakusalasseva. Arūpāvacarakusalaṁ arūpāvacarakusalasseva. Akusalaṁ pana akusalasseva āsevanapaccayo hoti. Kiriyato pana kāmāvacarakiriyasaṅkhāto tāva kāmāvacarakiriyasseva. Yo panettha ñāṇasampayutto, so attanā sadisavedanassa rūpāvacarakiriyassa arūpāvacarakiriyassāti imesaṁ rāsīnaṁ āsevanapaccayo hoti. Rūpāvacarakiriyasaṅkhāto pana rūpāvacarakiriyasseva, arūpāvacarakiriyasaṅkhāto arūpāvacarakiriyasseva āsevanapaccayo hoti. Vipāko pana ekadhammassāpi ekadhammopi vā koci vipākassa āsevanapaccayo natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Kammapaccayaniddese **kamman**ti cetanākammameva. **Kaṭattā ca rūpānan**ti kammassa kaṭattā uppannarūpānaṁ. **Kammapaccayenā**ti anekānampi kappakoṭīnaṁ matthake attano phalaṁ uppādetuṁ samatthena nānākkhaṇikakammapaccayenāti attho. Kusalākusalañhi kammaṁ attano pavattikkhaṇe phalaṁ na deti. Yadi[1] dadeyya, yaṁ manusso devalokūpagaṁ kusalakammaṁ karoti, tassānubhāvena tasmiṁyeva khaṇe devo bhaveyya. Yasmiṁ pana khaṇe taṁ kataṁ, tato aññasmiṁ khaṇe avijjamānampi kevalaṁ kaṭattāyeva diṭṭheva dhamme upapajje vā apare vā pariyāye avasesapaccayasamāyoge sati phalaṁ uppādeti niruddhāpi purimasippādikiriyā viya kālantare pacchimasippādikiriyāya. Tasmā nānākkhaṇikakammapaccayoti vuccati. **Cetanāsampayuttakānaṁ dhammānan**ti yā kāci cetanā attanā sampayuttakānaṁ dhammānaṁ. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi gaṇhāti. **Kammapaccayenā**ti idaṁ sahajātacetanaṁ sandhāya vuttaṁ. Kusalādīsu hi yā kāci sahajātacetanā[2] sesadhammānaṁ cittapayogasaṅkhātena

---

1. Yadi phalaṁ (Syā)
2. Cetanā (Syā)

kiriyābhāvena upakārikā hoti. Tasmā sahajātakammapaccayoti vuccati. Ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana kammapaccayo atthato catubhūmikacetanāmattameva. So hi jātibhedato kusalo akusalo vipāko kiriyāti catudhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā bhijjati. Akusalo ekadhāva, vipāko catudhā, kiriyā tidhāvāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha sahajātā kāmāvacarakusalacetanā pañcavokāre attano sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakhandhānaññeva sahajātakammapaccayo hoti. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo hoti. Sā ca kho pañcavokāreyeva, na aññattha. Sahajātā rūpāvacarakusalacetanā attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca ekanteneva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana attano vipākānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Arūpāvacarā pana lokuttarā ca sahajātā kusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā panesā duvidhāpi attano attano vipākakkhandhānaññeva nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo. Sahajātā akusalacetanā pañcavokāre attanā sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpānañca, catuvokāre arūpakkhandhānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Uppajjitvā niruddhā pana vipākakkhandhānañceva kaṭattārūpānañca nānākkhaṇikakammapaccayena paccayo.

Kāmāvacararūpāvacarato vipākacetanā attanā sampayuttadhammānaṁ pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṁ, paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānañca sahajātakammapaccayena paccayo. Arūpāvacaravipākacetanā attanā sampayuttadhammānaññeva sahajātakammapaccayena paccayo. Lokuttaravipākacetanā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre arūpasseva sahajātakammapaccayena paccayo. Tebhūmikā kiriyacetanā

pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātakammapaccayena paccayo. Yā panettha āruppe uppajjati, sā arūpadhammānaññeva[1] sahajātakammapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese **vipākā cattāro khandhā**ti yasmā kammasamuṭṭhānāpi rūpā vipākā na honti, tasmā "vipākā"ti vatvā "cattāro khandhā"ti vuttaṁ. Evaṁ ayaṁ Pāḷi arūpadhammānaññeva vipākapaccayavasena āgatā. Pañhāvāre pana "vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ vipākapaccayena paccayo"ti āgatattā cittasamuṭṭhānakammasamuṭṭhānarūpānampi vipākapaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṁ pana vipākapaccayo vipākabhāvena jātito ekavidho, bhūmibhedato kāmāvacarādivasena catudhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha kāmāvacararūpāvacaravipāko attanā sampayuttadhammānaṁ[2] pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṁ, paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpānañca vipākapaccayo hoti. Arūpāvacaravipāko sampayuttadhammānaññeva. Lokuttaravipāko pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva[3] vipākapaccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

1. Arūpānaññeva (Syā)
2. Sampayuttakkhandhānaṁ (Syā)
3. Sampayuttadhammānaṁ (Syā)

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Āhārapaccayaniddese **kabaḷīkāro āhāro**ti catusantatisamuṭṭhāne rūpe ojā āhāro nāma. So pana yasmā kabaḷaṁ karitvā ajjhoharitova āhārakiccaṁ karoti, na bahi ṭhito, tasmā āhāroti avatvā "kabaḷīkāro āhāro"ti vuttaṁ. Kabaḷaṁ karitvā ajjhoharitabbavatthukattā vā kabaḷīkāroti nāmametaṁ[1] tassa. **Arūpino āhārā**ti phassacetanāviññāṇāhārā. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti idhāpi kammasamuṭṭhānāni gahitāneva. Vuttañhetaṁ Pañhāvāre—paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ āhārapaccayena paccayoti. Ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana āhārapaccayo saṅkhepato kabaḷīkāro āhāro phasso cetanā viññāṇanti cattārova dhammā honti. Tattha ṭhapetvā kabaḷīkārāhāraṁ sesā tayo arūpāhārā jātivasena kusalākusalavipākakiriyabhedato catudhā bhijjanti. Puna bhūmibhedena kusalo catudhā, akusalo ekadhā, vipāko catudhā, kiriyā tidhāti evaṁ anekadhā bhijjanti. Kabaḷīkārāhāro pana jātito abyākato, bhūmito kāmāvacarovāti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakāpi tayo kusalāhārā pañcavokāre attanā sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca āhārapaccayena paccayo, ṭhapetvā pana rūpāvacaraṁ avasesā āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena paccayo. Akusalāhāresupi eseva nayo. Catubhūmakavipākāhārā pana sabbattha sampayuttakānaṁ āhārapaccayā honti. Kāmāvacararūpāvacaravipākā panettha pañcavokāre uppajjamānā pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpassāpi āhārapaccayā honti. Lokuttarā pana cittasamuṭṭhānarūpasseva, āruppe uppannā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakāpi tayo kiriyāhārā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarā rūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva āhārapaccayena

1. Nāmamattamevetaṁ (Syā)

paccayo. Catusantatisamuṭṭhāno kabaḷīkārāhāro kiñcāpi “imassa kāyassā”ti avisesato vutto, visesato panāyamettha āhārasamuṭṭhānarūpassa janako ceva anupālako ca hutvā āhārapaccayena paccayo hoti, sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvā āhārapaccayena paccayo hotīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. Indriyapaccayaniddese **cakkhundriyan**ti cakkhusaṅkhātaṁ indriyaṁ. **Indriyapaccayenā**ti sayaṁ purejāto hutvā arūpadhammānaṁ uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā indriyapaccayena paccayo hoti. Sotindriyādīsupi eseva nayo. **Arūpino indriyā**ti ettha arūpajīvitindriyampi saṅgahitaṁ. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti ettha heṭṭhā vuttanayeneva kaṭattārūpampi saṅgahitaṁ. Vuttañhetaṁ Pañhāvāre—paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ indriyapaccayena paccayoti. Evaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṁ pana indriyapaccayo itthindriyapurisindriyavajjānaṁ samavīsatiyā indriyānaṁ vasena ṭhito. Itthindriyapurisindriyāni hi kiñcāpi itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṁ bījabhūtāni, kalalādikāle pana vijjamānesupi tesu itthiliṅgapurisaliṅgādīnaṁ abhāvā tāni neva tesaṁ, na aññesaṁ indriyapaccayataṁ pharanti. Indriyapaccayo hi attano vijjamānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṁ indriyapaccayataṁ apharanto nāma natthi, tasmā tāni indriyapaccayā na honti. Yesaṁ panetāni bījabhūtāni, tesaṁ tāni suttantikapariyāyena pakatūpanissayabhāvaṁ bhajanti. Iti indriyapaccayo samavīsatiyā indriyānaṁ vasena ṭhitoti veditabbo. So jātito kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo bhūmivasena catudhā, akusalo kāmāvacarova, vipāko catudhāva, kiriyāsaṅkhāto tidhā, rūpaṁ kāmāvacaramevāti evaṁ anekadhā bhijjatīti evaṁ tāvettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakopi kusalindriyapaccayo pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca indriyapaccayena paccayo, tathā akusalo. Ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṁ avasesā kusalākusalā āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayena paccayo. Catubhūmako vipākindriyapaccayo ekanteneva sampayuttakānaṁ indriyapaccayena paccayo. Kāmāvacararūpāvacarā panettha pañcavokāre uppajjanato pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa, paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpassāpi indriyapaccayena paccayā honti. Lokuttarā cittasamuṭṭhānarūpasseva. Āruppe uppannā lokuttaravipākā indriyā rūpassa paccayā na honti. Tebhūmakā kiriyindriyā pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, kāmāvacarārūpāvacarā pana āruppe sampayuttadhammānaññeva indriyapaccayataṁ pharanti. Cakkhundriyādivasena chabbidhe rūpindriye cakkhundriyaṁ kusalākusalavipākato sampayuttadhammānaṁ dvinnaṁ cakkhuviññāṇānaṁ, sotindriyādīni tathāvidhānaññeva sotaviññāṇādīnaṁ, rūpajīvitindriyaṁ attanā sahajātarūpānaṁ ṭhitikkhaṇe indriyapaccayena paccayo. Sahajātapaccayatā pana tassa natthīti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. Jhānapaccayaniddese **jhānaṅgānī**ti dvipañcaviññāṇavajjesu sesacittesu uppannāni vitakkavicārapītisomanassadomanassupekkhācittekaggatāsaṅkhātāni satta aṅgāni. Pañcannaṁ pana viññāṇakāyānaṁ abhinipātamattattā tesu vijjamānānipi upekkhāsukhadukkhāni upanijjhānākārassa abhāvato jhānaṅgānīti na uddhaṭāni. Tattha pacchinnattā pana sesāhetukesupi jhānaṅgaṁ na uddhaṭameva[1]. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti idhāpi kaṭattārūpaṁ saṅgahitanti veditabbaṁ. Vuttañhetaṁ Pañhāvāre—paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ

---

1. Dhammaṅgahe, idha pana uddhaṭameva (Syā)

jhānapaccayena paccayoti. Ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā. Ayaṁ pana jhānapaccayo sattannaṁ jhānaṅgānaṁ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhijjati, puna bhūmivasena catudhā ekadhā catudhā tidhāti dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakampi kusalajhānaṅgaṁ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṁ avasesaṁ āruppe sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayo. Akusalepi eseva nayo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṁ pavatte sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, paṭisandhiyaṁ sampayuttadhammānañceva kaṭattārūpassa ca, āruppavipākaṁ sampayuttadhammānaññeva. Yañca āruppe lokuttaravipākaṁ uppajjati, tañca. Pañcavokāre pana taṁ cittasamuṭṭhānarūpassapi jhānapaccayena paccayo hoti. Tebhūmakampi kiriyajhānaṅgaṁ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca. Yaṁ panettha āruppe uppajjati, taṁ sampayuttadhammānaññeva jhānapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. Maggapaccayaniddese **maggaṅgānī**ti ahetukacittuppādavajjesu sesacittesu uppannāni paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṁ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasaṅgāni. Maggassa pana hetupacchimakattā ahetukacittesu maggaṅgāni na uddhaṭāni. **Taṁsamuṭṭhānānan**ti idhāpi kaṭattārūpaṁ saṅgahitameva. Vuttañhetaṁ Pañhāvāre "paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṁ khandhānaṁ kaṭattā ca rūpānaṁ maggapaccayena paccayo"ti. Ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana maggapaccayo dvādasannaṁ maggaṅgānaṁ vasena ṭhitopi jātibhedato kusalādivasena catudhā, kusalādīnañca kāmāvacarādibhūmibhedato dvādasadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo

vinicchayo. Evaṁ bhinne panettha catubhūmakampi kusalamaggaṅgaṁ pañcavokāre sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā rūpāvacaraṁ avasesaṁ āruppe sampayuttadhammānaññeva maggapaccayena paccayoti sabbaṁ jhānapaccaye viya vitthāretabbanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

19. Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

19. Sampayuttapaccayaniddese Pāḷi uttānatthā eva. Ayaṁ pana sampayuttapaccayo nāma saṅkhepato sabbepi arūpino khandhā. Pabhedato panesa jātito kusalādīnaṁ bhūmito ca kāmāvacarādīnaṁ vasena anekadhā bhijjatīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo. Evaṁ bhinne panettha catubhūmakesupi kusalakkhandhesu eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānaṁ, tayo ekassa, dve dvinnanti evaṁ sabbepi aññamaññaṁ sampayuttapaccayena paccayo. Akusalavipākakiriyakkhandhesupi eseva nayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Sampayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. Vippayuttapaccayaniddese **rūpino dhammā arūpīnan**ti idaṁ tāva hadayavatthuno ceva cakkhundriyādīnañca vasena veditabbaṁ. Rūpadhammesu hi eteyeva cha koṭṭhāsā arūpakkhandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayā honti. Rūpāyatanādayo pana ārammaṇadhammā kiñcāpi vippayuttadhammā, vippayuttapaccayā pana na honti. Kiṁ kāraṇā? Sampayogāsaṅkāya abhāvato. Arūpino hi khandhā cakkhādīnaṁ vatthūnaṁ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjanti. Tattha āsaṅkā hoti "kiṁ nu kho ete etehi sampayuttā, udāhu vippayuttā"ti. Ārammaṇadhammā pana vatthunissayena uppajjamānānaṁ ārammaṇamattā[1] hontīti natthi tesu sampayogāsaṅkā. Iti

---

1. Ārammaṇamattāva (Syā)

sampayogāsaṅkāya abhāvato na te vippayuttapaccayā. Hadayavatthu-ādīsu eva panāyaṁ vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṁ Pañhāvāre—vatthu kusalānaṁ khandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu akusalānaṁ khandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Sota, ghāna, jivhā, kāyāyatanaṁ kāyaviññāṇassa vippayuttapaccayena paccayo. Vatthu vipākābyākatānaṁ kiriyābyākatānaṁ khandhānaṁ vippayuttapaccayena paccayoti.

Arūpino dhammā rūpīnanti idaṁ pana catunnaṁ khandhānaṁ vasena veditabbaṁ. Arūpadhammesu hi cattāro khandhāva sahajātapurejātānaṁ rūpadhammānaṁ vippayuttapaccayā honti, nibbānaṁ pana arūpampi samānaṁ rūpassa vippayuttapaccayo na hoti. "Catūhi sampayogo catūhi vippayogo"ti hi vuttaṁ. Iti catunnaṁ arūpakkhandhānaṁyeva vippayuttapaccayatā veditabbā. Vuttampi cetaṁ Pañhāvāre—sahajātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ vippayuttapaccayena paccayo. Pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā khandhā kaṭattārūpānaṁ vippayuttapaccayena paccayo, khandhā vatthussāti. Evaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā veditabbā.

Ayaṁ pana vippayuttapaccayo nāma saṅkhepato pañcavokārabhave vattamānā rūpārūpadhammā. Tesu rūpaṁ vatthuno cakkhādīnañca vasena chadhā bhinnaṁ, arūpaṁ pañcavokārabhave uppannakusalākusalavipākakiriyavasena catudhā bhinnaṁ. Tassa bhūmito kāmāvacarādivasena catudhā ekadhā tidhā tidhāti ekādasadhā bhedo hoti. Āruppavipākañhi vippayuttapaccayo na hotīti evamettha nānappakārabhedato viññātabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha pañcavokārabhave uppannaṁ catubhūmakampi kusalaṁ akusalañca attanā samuṭṭhāpitacittasamuṭṭhānarūpassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Uppādakkhaṇaṁ pana atikkamitvā ṭhitikkhaṇaṁ pattassa purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Ettha ca tisamuṭṭhānikakāyoti āhārasamuṭṭhānassa abhāvato brahmapārisajjādīnaṁ kāyo veditabbo. Kāmāvacararūpāvacaravipākaṁ pana pavatte cittasamuṭṭhānarūpassa,

paṭisandhiyaṁ kaṭattārūpassa ca sahajātavippayuttapaccayena paccayo hoti. Lokuttaravipākaṁ cittasamuṭṭhānarūpasseva. Tividhampi panetaṁ purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Tebhūmakampi kiriyaṁ cittasamuṭṭhānassa sahajātavippayuttapaccayena paccayo, purejātassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātavippayuttapaccayena paccayo. Chadhā ṭhitesu pana rūpesu vatthurūpaṁ paṭi-asandhikkhaṇe kāmāvacararūpāvacaravipākānaṁ sahajātavippayuttapaccayena paccayo, pavatte uppajjamānānaṁ catubhūmakakusalānaṁ akusalānaṁ dvipañcaviññāṇavajjānaṁ tebhūmakavipākānaṁ tebhūmakakiriyānañca purejātavippayuttapaccayena paccayo. Cakkhāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṁ purejātavippayuttapaccayena paccayoti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Atthipaccayaniddese **cattāro khandhā**ti-ādīhi sahajātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. **Cakkhāyatanan**ti-ādīhi purejātavasena. **Yaṁ rūpaṁ nissāyā**ti ettha sahajātapurejātavasena atthipaccayo niddiṭṭho. Evamayaṁ Pāḷi sahajātapurejātānaññeva atthipaccayānaṁ vasena āgatā. Pañhāvāre pana sahajātaṁ purejātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyanti imesaṁ vasena āgatattā pacchājāta-āhārindriyavasenāpi atthipaccayo labbhati. Idha pana sāvasesavasena desanā katāti ayaṁ tāvettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṁ pana atthipaccayo nāma duvidho aññamaññato na aññamaññato. Tattha aññamaññaṁ tividhaṁ arūpaṁ arūpena, rūpaṁ rūpena, rūpārūpaṁ rūpārūpena. "Cattāro khandhā arūpino"ti ettha hi sabbacittuppattivasena arūpaṁ arūpena vuttaṁ. "Cattāro mahābhūtā"ti ettha sabbasantativasena rūpaṁ rūpena. "Okkantikkhaṇe nāmarūpan"ti ettha paṭisandhikhandhānañceva vatthuno ca vasena rūpārūpaṁ rūpārūpena vuttaṁ. Na aññamaññampi tividhaṁ arūpaṁ rūpassa, rūpaṁ rūpassa,

rūpaṁ arūpassa. “Cittacetasikā dhammā”ti ettha hi pañcavokāravasena arūpaṁ rūpassa vuttaṁ. “Mahābhūtā upādārūpānan”ti ettha sabbasantativasena rūpaṁ rūpassa. “Cakkhāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā”ti-ādīsu vatthārammaṇavasena rūpaṁ arūpassa atthipaccayoti vuttaṁ.

Apicesa atthipaccayo nāma saṅkhepato khaṇattayappattaṁ nāmañceva rūpañca, vattamānā pañcakkhandhātipi vattuṁ vaṭṭati. So jātibhedato kusalākusalavipākakiriyarūpavasena pañcadhā bhijjati. Tattha kusalo sahajātapacchājātavasena duvidho hoti, tathā akusalo vipākakiriyasaṅkhāto ca. Tesu kusalo kāmāvacarādibhedena catudhā bhijjati, akusalo kāmāvacarova, vipāko catubhūmako, kiriyāsaṅkhāto tibhūmako. Rūpasaṅkhāto atthipaccayo kāmāvacarova. So pana sahajātapurejātavasena duvidho. Tattha pañca vatthūni ārammaṇāni ca purejātāneva, hadayavatthu sahajātaṁ vā hoti purejātaṁ vā. Pañhāvāre pana āgato āhāro indriyañca sahajātādibhedaṁ na labhatīti evamettha nānappakārabhedato viññā tabbo vinicchayo.

Evaṁ bhinne panettha catubhūmakakusalopi sahajāto atthipaccayo pañcavokāre “eko khandho tiṇṇannaṁ khandhānan”ti-ādinā nayena aññamaññaṁ khandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṁ avaseso āruppe sampayuttakkhandhānaññeva sahajātakusalo atthipaccayena paccayo hoti. Catubhūmako panesa pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājāto kusalo atthipaccayena paccayo hoti. Akusalepi eseva nayo. Sopi hi pañcavokāre sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca, catuvokāre sampayuttakkhandhānaññeva sahajātākusalo atthipaccayena paccayo, pañcavokāre catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātākusalo atthipaccayena paccayo.

Vipākato pana kāmāvacararūpāvacaro atthipaccayo niyameneva paṭisandhikkhaṇe khandhānañceva kaṭattārūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo.

Pavatte pana sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, ṭhitippattassa catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Arūpāvacaravipāko pana āruppe uppannalokuttaravipāko ca attanā sampayuttakkhandhānaññeva sahajātatthipaccayena paccayo. Pañcavokāre lokuttaravipāko sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kiriyato rūpāvacaro atthipaccayo sampayuttakkhandhānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo. Kāmāvacarārūpāvacaro pana āruppe sampayuttakkhandhānaññeva, pañcavokāre cittasamuṭṭhānarūpassapi sahajātatthipaccayena paccayo, catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikakāyassa pacchājātatthipaccayena paccayo.

Rūpasaṅkhāto pana atthipaccayo sahajāto purejāto āhāro indriyanti catubbidho. Tattha sahajātarūpatthipaccayo[1] catusamuṭṭhānavasena catudhā ṭhito. Tattha kammasamuṭṭhāno ekaṁ mahābhūtaṁ tiṇṇannaṁ mahābhūtānaṁ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṁ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṁ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Paṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṁ kāmāvacararūpāvacaravipākakkhandhānaṁ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Tesampi tisamuṭṭhānikarūpaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ tiṇṇannaṁ mahābhūtānaṁ, tīṇi ekassa, dve dvinnaṁ, mahābhūtā upādārūpānanti evaṁ sahajātatthipaccayena paccayo hoti. Purejātatthipaccayo pana vatthupurejāta-ārammaṇapurejātavasena duvidho hoti, so duvidhopi heṭṭhā purejātapaccaye vuttanayeneva yojetvā gahetabbo. Āhāratthipaccayopi heṭṭhā kabaḷīkārāhārapaccaye yojitanayeneva yojetabbo. Idha panesa attano aniruddhakkhaṇe paccayabhāvena atthipaccayoti vutto. Rūpajīvitindriyampi heṭṭhā indriyapaccaye rūpajīvitindriyayojanāyaṁ vuttanayeneva yojetabbaṁ. Idha panetampi attano aniruddhakkhaṇeyeva paccayabhāvena atthipaccayoti vuttanti evamettha paccayuppannatopi viññātabbo vinicchayoti.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā.

---

1. Sahajāto rūpatthipaccayo (Syā)

22. Natthipaccayaniddesavaṇṇanā

22. Natthipaccayaniddese **samanantaraniruddhā**ti aññena cittuppādena anantarikā hutvā samanantaraniruddhā. **Paṭuppannānan**ti paccuppannānaṁ. Iminā natthipaccayassa okāsadānaṭṭhena natthipaccayabhāvaṁ sādheti. Purimesu hi nirodhavasena pacchimānaṁ pavattanokāsaṁ adentesu tesaṁ paṭuppannabhāvo na siyāti ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Sesaṁ sabbaṁ anantarapaccaye vuttanayeneva veditabbaṁ. Paccayalakkhaṇameva hettha nānaṁ, paccayānaṁ pana paccayuppannānañca nānākaraṇaṁ natthi. Kevalaṁ pana tattha "cakkhuviññāṇadhātu taṁsampayuttakā ca dhammā manodhātuyā"ti-ādinā nayena paccayā ca paccayuppannā ca sarūpato dassitā. Idha pana "samanantaraniruddhā cittacetasikā dhammā paṭuppannānaṁ cittacetasikānaṁ dhammānan"ti sabbepi te nirodhuppādavasena sāmaññato dassitāti.

Natthipaccayaniddesavaṇṇanā.

---

23. Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā

23. Vigatapaccayaniddese **samanantaravigatā**ti samanantarameva vigatā. Iminā vigatapaccayassa vigacchamānabhāveneva paccayabhāvaṁ dasseti. Iti natthipaccayassa ca imassa ca byañjanamatteyeva nānattaṁ, na attheti.

Vigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

---

24. Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

24. Avigatapaccayaniddese **cattāro khandhā**ti-ādīnaṁ sabbākārena atthipaccayaniddese vuttanayeneva attho veditabbo. Imassapi hi paccayassa atthipaccayena saddhiṁ byañjanamatteyeva nānattaṁ, na attheti.

Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathā

Idāni evaṁ uddesaniddesato dassitesu imesu catuvīsatiyā paccayesu ñāṇacārassa visadabhāvatthaṁ anekadhammānaṁ ekapaccayabhāvato, ekadhammassa anekapaccayabhāvato, ekapaccayassa anekapaccayabhāvato, paccayasabhāgato, paccayavisabhāgato, yugaḷakato, janakājanakato, sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikato, rūpaṁ rūpassāti-ādivikappato, bhavabhedatoti imesaṁ dasannaṁ padānaṁ vasena pakiṇṇakavinicchayo veditabbo. Tattha **anekadhammānaṁ ekapaccayabhāvato**ti etesu hi ṭhapetvā kammapaccayaṁ avasesesu tevīsatiyā paccayesu anekadhammā ekato paccayā honti, kammapaccayo pana eko cetanādhammoyevāti evaṁ tāvettha anekadhammānaṁ ekapaccayabhāvato vinicchayo veditabbo.

Ekadhammassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccaye tāva amoho eko dhammo, so purejātakammāhārajhānapaccayova na hoti, sesānaṁ vīsatiyā paccayānaṁ vasena paccayo hoti. Alobhādosā indriyamaggapaccayāpi na honti, sesānaṁ aṭṭhārasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayā honti. Lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṁ sattarasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayā honti. Doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṁ soḷasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayo hoti. Ārammaṇapaccaye rūpāyatanaṁ cakkhuviññāṇadhātuyā ārammaṇapurejāta-atthi-avigatavasena catudhā paccayo, tathā manodhātuyā ahetukamanoviññāṇadhātuyā ca. Sahetukāya pana ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayavasenāpi paccayo hoti. Iminā nayena sabbesaṁ ārammaṇapaccayadhammānaṁ anekapaccayabhāvo veditabbo.

Adhipatipaccaye ārammaṇādhipatino ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Sahajātādhipatīsu vīmaṁsā amohahetu viya vīsatidhā paccayo hoti. Chando hetupurejātakamma-āhāra-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṁ sattarasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayo hoti. Cittaṁ hetupurejātakammajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṁ ekūnavīsatiyā paccayānaṁ vasena paccayo hoti. Vīriyaṁ hetupurejātakammāhārajhānapaccayo na hoti, sesānaṁ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti.

Anantarapaccaye "cakkhuviññāṇadhātū"ti-ādinā nayena vuttesu catūsu khandhesu vedanākkhandho hetupurejātakammāhāramaggapaccayo na hoti, sesānaṁ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Saññākkhandho indriyajhānapaccayopi na hoti, sesānaṁ sattarasannaṁ vasena paccayo hoti. Saṅkhārakkhandhe hetū hetupaccaye vuttanayena, chandavīriyāni adhipatipaccaye vuttanayeneva paccayā honti. Phasso hetupurejātakamma-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṁ aṭṭhārasannaṁ vasena paccayo hoti. Cetanā hetupurejāta-indriyajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṁ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vitakko hetupurejātakammāhārindriyapaccayo na hoti, sesānaṁ ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Vicāro maggapaccayopi na hoti, sesānaṁ aṭṭhārasannaṁ vasena paccayo hoti. Pīti tesaññeva vasena paccayo hoti. Cittekaggatā hetupurejātakammāhārapaccayo na hoti, sesānaṁ vīsatiyā vasena paccayo hoti. Saddhā hetupurejātakammāhārajhānamaggapaccayo na hoti, sesānaṁ aṭṭhārasannaṁ vasena paccayo hoti. Sati tehi ceva maggapaccayena cāti ekūnavīsatiyā vasena paccayo hoti. Jīvitindriyaṁ saddhāya vuttānaṁ aṭṭhārasannaṁ vasena paccayo hoti. Hirottappaṁ tato indriyapaccayaṁ apanetvā sesānaṁ sattarasannaṁ vasena paccayo hoti. Tathā kāyapassaddhādīni yugaḷakāni, yevāpanakesu adhimokkhamanasikāratatramajjhattatā karuṇāmuditā ca. Viratiyo pana tehi ceva maggapaccayena cāti aṭṭhārasadhā paccayā honti. Micchādiṭṭhi tato vipākapaccayaṁ apanetvā sattarasadhā, micchāvācākammantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsatidhā. Ahirikaṁ anottappaṁ māno thinaṁ middhaṁ uddhaccanti ime hetupurejātakammavipākāhārindriyajhānamaggapaccayā na honti, sesānaṁ pana soḷasannaṁ paccayānaṁ vasena paccayā honti. Vicikicchā-issāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṁ apanetvā pannarasadhā. Viññāṇakkhandhassa adhipatipaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo. Samanantarapaccayepi eseva nayo.

Sahajātapaccaye catūsu tāva khandhesu ekekassa dhammassa anekapaccayabhāvo vuttanayeneva veditabbo. Cattāri mahābhūtāni

ārammaṇa-ārammaṇādhipati sahajāta aññamañña nissaya upanissaya purejāta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti. Hadayavatthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hoti. Aññamaññapaccaye apubbaṁ natthi. Nissayapaccaye cakkhāyatanādīni ārammaṇa-ārammaṇādhipatinissaya-upanissayapurejāta-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti. Upanissaye apubbaṁ natthi. Purejātapaccaye rūpa sadda gandha rasāyatanāni ārammaṇa-ārammaṇādhipati-upanissayapurejāta-atthi-avigatavasena chadhā paccayā honti. Ettakamevettha apubbaṁ. Pacchājātādīsu apubbaṁ natthi. Āhārapaccaye kabaḷīkārāhāro ārammaṇa-ārammaṇādhipati-upanissaya-āhāra-atthi-avigatavasena chadhā paccayo hoti. Indriyādīsu apubbaṁ natthi. Evamettha ekadhammassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Ekapaccayassa anekapaccayabhāvatoti hetupaccayādīsu yassa kassaci ekassa paccayassa yenākārena yenatthena yo paccayuppannānaṁ paccayo hoti, taṁ ākāraṁ taṁ atthaṁ avijahitvāva aññehipi yehākārehi yehi atthehi so tasmiññeva khaṇe tesaṁ dhammānaṁ anekapaccayabhāvaṁ gacchati, tato anekapaccayabhāvato tassa vinicchayo veditabboti attho. Seyyathidaṁ? Amoho hetupaccayo, so hetupaccayattaṁ avijahantova adhipatisahajāta aññamañña nissaya vipāka indriya magga sampayutta vippayutta atthi avigatānaṁ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Alobhādosā tato adhipati indriya maggapaccaye tayo apanetvā sesānaṁ vasena anekapaccayabhāvaṁ gacchanti. Idaṁ vipākahetūsuyeva labbhati, kusalakiriyesu pana vipākapaccayatā parihāyati. Lobhadosamohā te tayo vipākañcāti cattāro apanetvā sesānaṁ vasena anekapaccayabhāvaṁ gacchanti.

Ārammaṇapaccayo taṁ ārammaṇapaccayattaṁ avijahantaṁyeva ārammaṇādhipatinissaya-upanissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi sattahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, arūpadhammānaṁ pana atītānāgatānaṁ vā rūpadhammānaṁ ārammaṇapaccayabhāve sati ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayamattaññeva

uttari labbhati. Adhipatipaccaye vīmaṁsā amohasadisā, chando adhipatipaccayo adhipatipaccayattaṁ avijahantova sahajāta-aññamaññanissayavipākasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Vīriyaṁ tesañceva indriyamaggapaccayānañcāti imesaṁ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Cittaṁ tato maggapaccayaṁ apanetvā āhārapaccayaṁ pakkhipitvā imesaṁ vasena adhipatipaccayato uttari dasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ārammaṇādhipatino pana heṭṭhā ārammaṇapaccaye vuttanayeneva anekapaccayabhāvo veditabbo.

Anantarasamanantarapaccayā anantarasamanantarapaccayattaṁ avijahantāva upanissayakamma-āsevana natthivigatānaṁ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchanti. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṁ labhati, na sesadhammā. Sahajātapaccayo sahajātapaccayattaṁ avijahantova hetu-adhipati-aññamañña nissaya kammavipāka āhāra-indriyajhāna magga sampayutta vippayutta atthi avigatānaṁ vasena aparehi cuddasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedo, vatthusahajātādīnaṁ pana vasenettha hetupaccayādīnaṁ abhāvopi veditabbo. Aññamaññapaccayepi eseva nayo.

Nissayapaccayo nissayapaccayattaṁ avijahantova catuvīsatiyā paccayesu attano nissayapaccayattañceva anantarasamanantarapacchājāta-āsevananatthivigatapaccaye ca cha apanetvā sesānaṁ vasena aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaparicchedova, vatthunissayādīnaṁ pana vasenettha hetupaccayādīnaṁ abhāvopi veditabbo.

Upanissayapaccaye ārammaṇūpanissayo ārammaṇādhipatisadiso. Anantarūpanissayo anantarūpanissayapaccayattaṁ avijahantova anantarasamanantarakamma-āsevananatthivigatānaṁ vasena aparehipi chahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ariyamaggacetanāyeva cettha kammapaccayataṁ labhati, na sesadhammā. Pakatūpanissayo pakatūpanissayova. Purejātapaccayo attano purejātapaccayattaṁ avijahantova ārammaṇa-ārammaṇādhipatinissaya-upanissaya-indriyavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena

aparehipi aṭṭhahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Ayampi ukkaṭṭhaniddesova, ārammaṇapurejāte panettha nissaya-indriyavippayuttapaccayatā na labbhati. Ito uttaripi labbhamānālabbhamānaṁ veditabbaṁ. Pacchājātapaccayo attano pacchājātapaccayabhāvaṁ avijahantova vippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi tīhākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Āsevanapaccayo āsevanapaccayattaṁ avijahantova anantarasamanantara-upanissayanatthivigatānaṁ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati.

Kammapaccayo kammapaccayattaṁ avijahantova ekakkhaṇiko tāva sahajāta aññamañña nissaya vipāka āhāra sampayutta vippayutta atthi avigatānaṁ vasena aparehipi navahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati, nānākkhaṇiko upanissaya-anantarasamanantaranatthivigatānaṁ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Vipākapaccayo vipākapaccayattaṁ avijahantova hetu-adhipatisahajāta-aññamaññanissayakamma-āhāra-indriya-jhānamaggasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi cuddasahārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Āhārapaccaye kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṁ avijahantova atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Sesā tayo āhārapaccayattaṁ avijahantāva yathānurūpaṁ adhipatisahajāta aññamañña nissaya kamma vipāka indriya sampayutta vippayutta atthi avigatānaṁ vasena aparehipi ekādasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchanti.

Indriyapaccaye rūpino pañcindriyā indriyapaccayattaṁ avijahantāva nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi pañcahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchanti. Rūpajīvitindriyampi indriyapaccayattaṁ avijahantaññeva atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi dvīhākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Arūpino indriyānipi yathānurūpaṁ indriyapaccayattaṁ avijahantāneva hetu adhipati sahajāta aññamañña nissaya vipāka āhāra jhāna magga sampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchanti. Jhānapaccayo jhānapaccayattaṁ avijahantova

yathānurūpaṁ sahajāta aññamañña nissaya vipāka indriyamaggasampayuttavippayutta-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi dasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Maggapaccayo maggapaccayattaṁ avijahantova yathānurūpaṁ jhānapaccaye vuttānaṁ dasannaṁ hetu-adhipatīnañcāti imesaṁ vasena aparehipi dvādasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati.

Sampayuttapaccayo sampayuttapaccayattaṁ avijahantova yathānurūpaṁ hetu-adhipatisahajāta-aññamaññanissayakammavipāka-āhāra-indriyajhānamagga-atthi-avigatānaṁ vasena aparehipi terasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Vippayuttapaccayo vippayuttapaccayattaṁ avijahantova anantarasamanantara-āsevanasampayuttanatthivigatasaṅkhāte cha paccaye apanetvā sesānaṁ vasena yathānurūpaṁ aparehipi sattarasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Tattha rūpassa ca arūpassa ca paccayavibhāgo veditabbo. Atthipaccayo atthipaccayattaṁ avijahantova anantarasamanantara-āsevananatthivigatasaṅkhāte pañca paccaye apanetvā sesānaṁ vasena yathānurūpaṁ aparehi aṭṭhārasahākārehi anekapaccayabhāvaṁ gacchati. Natthipaccayavigatapaccayā anantarapaccayasadisā. Avigatapaccayo atthipaccayasadisoyevāti evamettha ekapaccayassa anekapaccayabhāvatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayasabhāgatoti etesu hi catuvīsatiyā paccayesu anantarasamanantara-anantarūpanissaya-āsevananatthivigatā sabhāgā, tathā ārammaṇa-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayāti iminā upāyenettha paccayasabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Paccayavisabhāgatoti purejātapaccayo panettha pacchājātapaccayena visabhāgo, tathā sampayuttapaccayo vippayuttapaccayena, atthipaccayo natthipaccayena, vigatapaccayo avigatapaccayenāti iminā upāyenettha paccayavisabhāgatopi viññātabbo vinicchayo.

Yugaḷakatoti etesu ca atthasarikkhatāya saddasarikkhatāya kālapaṭipakkhatāya hetuphalatāya aññamaññapaṭipakkhatāyāti imehi kāraṇehi yugaḷakato viññātabbo vini cchayo. Anantarasamanantarā hi atthasarikkhatāya ekaṁ yugaḷakaṁ nāma, nissayūpanissayā saddasarikkhatāya,

purejātapacchājātā kālapaṭipakkhatāya, kammapaccayavipākapaccayā hetuphalatāya, sampayuttavippayuttapaccayā aññamaññapaṭipakkhatāya ekaṁ yugaḷakaṁ nāma. Tathā atthinatthipaccayā vigatāvigatapaccayā cāti evamettha yugaḷakatopi viññātabbo vinicchayo. **Janakājanakato**ti etesu ca anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanapaccayā nānākkhaṇiko kammapaccayo natthivigatapaccayāti ime paccayā janakāyeva, na ajanakā, pacchājātapaccayo kevalaṁ upatthambhakoyeva, na janako, sesā janakā ca ajanakā ca upatthambhakā cāti attho. Evamettha jānakājanakatopi viññātabbo vinicchayo.

Sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikatoti etesu ca sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayā sabbaṭṭhānikā nāma, sabbesaṁ saṅkhatānaṁ rūpārūpadhammānaṁ ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Etehi vinā uppajjamāno ekadhammopi natthīti. Ārammaṇa-ārammaṇādhipati-anantarasamanantarānantarūpanissayapakatūpanissayāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā asabbaṭṭhānikā nāma, na sabbesaṁ rūpārūpadhammānaṁ ṭhānabhūtā, arūpakkhandhānaññeva pana ṭhānabhūtā kāraṇabhūtāti attho. Arūpadhammāyeva hi etehi uppajjanti, na rūpadhammā. Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvato. Vuttāvasesāpi ekaccānaṁ rūpārūpadhammānaṁ uppattihetuto na sabbaṭṭhānikāti evamettha sabbaṭṭhānikāsabbaṭṭhānikatopi viññātabbo vinicchayo.

Rūpaṁ rūpassāti-ādivikappatoti etesu ca catuvīsatiyā paccayesu ekapaccayopi ekantena rūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāma natthi, ekantena pana rūpaṁ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti. Purejātapaccayo. Purejātapaccayo hi ekantena rūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo nāmātipi natthi, ekantena pana arūpaṁ hutvā arūpasseva paccayo nāma atthi. Kataro panesoti. Anantarasamanantara-āsevanasampayuttanatthivigatavasena chabbidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena arūpameva hutvāpi ekantena rūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti. Pacchājātapaccayo. So hi

ekantena arūpaṁ hutvā rūpasseva paccayo hoti. Ekantena pana arūpadhammova hutvā rūpārūpānaṁ paccayopi atthi. Kataro panesoti. Hetukammavipākajhānamaggavasena pañcavidho. So hi sabbopi ekantena arūpameva hutvā rūpadhammānaṁ arūpadhammānampi paccayo hoti. Ekantena pana rūpārūpameva hutvā rūpasseva paccayo nāmātipi natthi, arūpasseva pana hoti. Kataro panesoti. Ārammaṇapaccayo ceva upanissayapaccayo ca. Idañhi dvayaṁ ekantena rūpārūpameva hutvā arūpasseva paccayo hoti. Ekantena rūpārūpameva hutvā pana rūpārūpasseva paccayo nāmātipi atthi. Kataro panesoti. Adhipatisahajāta-aññamaññanissaya-āhāra-indriyavippayutta-atthi-avigatavasena navavidho. So hi sabbopi ekantena rūpārūpameva hutvā rūpārūpasseva paccayo hotīti evamettha rūpaṁ rūpassāti-ādivikappatopi viññātabbo vinicchayo.

Bhavabhedatoti imesu pana catuvīsatiyā paccayesu pañcavokārabhave tāva na koci paccayo na labbhati nāma. Catuvokārabhave pana tayo purejātapacchājātavippayuttapaccaye apanetvā sesā ekavīsatimeva labbhanti. Ekavokārabhave sahajāta-aññamaññanissayakamma-indriya-atthi-avigatavasena satteva labbhanti. Bāhire pana anindriyabaddharūpe sahajāta-aññamaññanissaya-atthi-avigatavasena pañceva labbhantīti evamettha bhavabhedatopi viññātabbo vinicchayoti.

Paccayaniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Evaṁ anulomapaṭṭhānādīsu Tikapaṭṭhānādivasena catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhāne Paṭṭhānamahāpakaraṇe ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṁ Tikapaṭṭhānaṁ Dukapaṭṭhānaṁ -pa- Dukadukapaṭṭhānanti vuttaṁ, te anāmasitvā yesaṁ paccayānaṁ vasena te tikādayo vibhattā, te paccaye eva tāva iminā mātikānikkhepapaccayavibhaṅgasaṅkhātena vārena uddesato ca niddesato ca dassetvā idāni ye tikādayo nissāya niddiṭṭhattā etaṁ Tikapaṭṭhānaṁ Dukapaṭṭhānaṁ -pa- Dukadukapaṭṭhānanti vuttaṁ,

te tikādayo imesaṁ paccayānaṁ vasena vitthāretvā dassetuṁ ekekaṁ tikadukaṁ nissāya sattahi mahāvārehi desanā katā. Tesaṁ imāni nāmāni—Paṭiccavāro Sahajātavāro Paccayavāro Nissayavāro Saṁsaṭṭhavāro Sampayuttavāro Pañhāvāroti.

Tattha "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo"ti evaṁ paṭiccābhidhānavasena vutto **Paṭiccavāro** nāma. "Kusalaṁ dhammaṁ sahajāto kusalo dhammo"ti evaṁ sahajātābhidhānavasena vutto **Sahajātavāro** nāma. So purimena Paṭiccavārena atthato ninnānākaraṇo. Paṭiccābhidhānavasena bujjhanakānaṁ vasena pana paṭhamo vutto, sahajātābhidhānavasena bujjhanakānaṁ vasena dutiyo. Dvīsupi cetesu rūpārūpadhammavasena paccayā ceva paccayuppannadhammā ca veditabbā. Te ca kho sahajātāva, na purejātapacchājātā labbhanti. "Kusalaṁ dhammaṁ paccayā kusalo dhammo"ti evaṁ paccayābhidhānavasena vutto pana **Paccayavāro** nāma. Sopi purimavāradvayaṁ viya rūpārūpadhammavaseneva veditabbo. Paccayo panettha purejātopi labbhati. Ayamassa purimavāradvayato viseso. Tadanantaro "kusalaṁ dhammaṁ nissāya kusalo dhammo"ti evaṁ nissayābhidhānavasena vutto **Nissayavāro** nāma. So purimena Paccayavārena atthato ninnānākaraṇo. Paccayābhidhānavasena bujjhanakānaṁ vasena pana paṭhamo vutto, nissayābhidhānavasena bujjhanakānaṁ vasena dutiyo. Tato paraṁ "kusalaṁ dhammaṁ saṁsaṭṭho kusalo dhammo"ti evaṁ saṁsaṭṭhābhidhānavasena vutto **Saṁsaṭṭhavāro** nāma. "Kusalaṁ dhammaṁ sampayutto kusalo dhammo"ti evaṁ sampayuttābhidhānavasena vutto **Sampayuttavāro** nāma. So purimena Saṁsaṭṭhavārena atthato ninnānākaraṇo. Saṁsaṭṭhābhidhānavasena bujjhanakānaṁ vasena pana paṭhamo vutto, sampayuttābhidhānavasena dutiyo. Dvīsupi cetesu arūpadhammavaseneva paccayā paccayuppannā ca veditabbā. Sattamavāre pana yasmā "kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti-ādinā nayena te te pañhe uddharitvā puna "kusalā hetū sampayuttakānaṁ khandhānan"ti-ādinā nayena sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā vibhattā, tasmā so vāro pañhānaṁ sādhukaṁ vibhattattā **Pañhāvāro**tveva saṅkhyaṁ gato. Rūpārūpadhammavaseneva panettha paccayāpi paccayuppannāpi veditabbā.

Tattha yo tāva esa sabbapaṭhamo Paṭiccavāro nāma, so uddesato niddesato ca duvidho hoti. Tattha uddesavāro paṭhamo, pucchāvārotipi vuccati. Paṇṇattivārotipi tasseva nāmaṁ. So hi kusalādayo paṭicca kusalādīnaṁ hetupaccayādīnaṁ vasena uddiṭṭhattā uddesavāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṁ uppattiyā pucchitattā pucchāvāro, kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṁ uppattiyā paññāpitattā paṇṇattivārotipi vutto.

25-34. Tattha **siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā**ti parikappapucchā. Ayañhettha attho—yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, kiṁ so kusalaṁ dhammaṁ paṭicca siyāti. Atha vā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca yo kusalo dhammo uppajjeyya, so hetupaccayā siyāti ayamettha attho. Tattha **paṭī**ti sadisatthe vattati. Sadisapuggalo hi paṭipuggalo, sadisabhāgo ca paṭibhāgoti vuccati. **Iccā**ti gamanussukkavacanametaṁ. Ubhayaṁ ekato katvā[1] **paṭiccā**ti paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṁ ekato uppattibhāvaṁ upagantvāti vuttaṁ hoti. **Kusalo dhammo**ti evaṁ sahuppattibhāvena kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayāti pucchati. Atha vā **paṭiccā**ti paccayaṁ katvā. Taṁ pana paccayakaraṇaṁ purejātepi paccaye labbhati sahajātepi. Idha sahajātaṁ adhippetaṁ. **Siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca akusalo**ti-ādīsupi eseva nayo. Tattha kiñcāpi sahajātavasena kusalaṁ dhammaṁ paṭicca akusalo natthi, imasmiṁ pana pucchāvāre yampi vissajjiyamānaṁ atthato labbhati, yampi na labbhati, taṁ sabbaṁ pucchāvasena uddhaṭaṁ. Parato pana vissajjane yaṁ na labbhati, taṁ pahāya, yaṁ labbhati, tadeva vissajjitaṁ.

Evamettha pucchānaṁ atthañceva pucchāgatiñca ñatvā idāni gaṇanavasena pucchāparicchedo veditabbo. Ettha hi "kusalaṁ dhammaṁ paṭiccā"ti kusalapadaṁ ādiṁ katvā kusalāku-alābyākatantā tisso pucchā, puna tadevādiṁ katvā kusalābyākatādivasena dukappabhedantā tisso, puna tadevādiṁ katvā tikantā ca ekā, evaṁ kusalaṁ dhammaṁ paṭiccāti

---

1. Vatvā (Syā)

kusalādikā satta pucchā. Tathā akusalādikā, tathā abyākatādikā, tathā kusalābyākatādikā, akusalābyākatādikā, kusalākusalādikā, kusalākusalābyākatādikāti sabbāpi sattannaṁ sattakānaṁ vasena Kusalattikaṁ nissāya hetupaccaye ekūnapaññāsaṁ pucchā.

Tattha ekamūlakāvasānā nava, ekamūladukāvasānā nava, ekamūlatikāvasānā tisso, dukamūla-ekāvasānā nava, dukamūladukāvasānā nava, dukamūlatikāvasānā tisso, tikamūla-ekāvasānā tisso, tikamūladukāvasānā tisso, tikamūlatikāvasānā ekāti evametā mūlavasenāpi veditabbā. Yathā ca hetupaccaye ekūnapaññāsaṁ, ārammaṇapaccayādīsupi tathevāti sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu—

Sahassamekañca sataṁ, chasattati punāparā.
Pucchā sampiṇḍitā honti, nayamhi ekamūlake.

35-36. Tato paraṁ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā**ti dumūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇaduko -pa- hetu-avigataduko ti hetupaccayena saddhiṁ tevīsati dukā honti. Tesu hetupaccaye viya hetārammaṇadukepi ekūnapaññāsaṁ pucchā, tāsu Pāḷiyaṁ dveyeva dassitā. Yathā ca hetārammaṇaduke ekūnapaññāsaṁ, tathā hetādhipatidukādīsupi. Tattha paṭhamapucchāvasena hetādhipatiduko hetānantaraduko hetusamanantaradukoti paṭipāṭiyā tayo duke dassetvā pariyosāne hetu-avigataduko dassito, sesaṁ saṁkhittaṁ. Pucchāparicchedo panettha evaṁ veditabbo—

Sahassamekañca sataṁ, sattavīsatimeva ca.
Dukesu tevīsatiyā, pucchā honti dumūlake.

37. Tato paraṁ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti timūlakanayo āraddho. Tattha hetārammaṇadukena saddhiṁ adhipatipaccayādīsu bāvīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena bāvīsati tikā honti. Tesu paṭhamapucchāvasena paṭhamattikañca dutiyattikañca dassetvā pariyosānatiko dassito, sesaṁ saṁkhittaṁ. Yathā

pana dukesu, evaṁ tikesupi ekamekasmiṁ tike ekūnapaññāsaṁ katvā sabbesupi bāvīsatiyā tikesu—

Sahassamekaṁ pucchānaṁ, aṭṭhasattatimeva ca.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi tikamūlake.

38. Tato paraṁ **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā anantarapaccayā**ti catumūlakanayo āraddho. Tattha paṭhamattikena saddhiṁ anantarapaccayādīsu ekavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekavīsati catukkā honti. Tesu dve catukke dassetvā sesaṁ saṁkhittaṁ. Idhāpi ekamekasmiṁ catukke ekūnapaññāsaṁ katvā sabbesupi ekavīsatiyā catukkesu—

Sahassamekaṁ pucchānaṁ, ekūnatiṁsa punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi catumūlake.

Tato paraṁ pañcamūlakaṁ ādiṁ katvā yāva sabbamūlakā desanā katā, taṁ sabbaṁ[1] saṅkhipitvā heṭṭhā vuttañca upari[2] vattabbañca ekato katvā Pāḷiyaṁ "ekamūlakaṁ dumūlakaṁ timūlakaṁ catumūlakaṁ pañcamūlakaṁ sabbamūlakaṁ asammuyhantena vitthāretabban"ti nayo dassito. Tattha ekamūlakādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ vuttameva. Pañcamūlake pana paṭhamacatukkena saddhiṁ samanantarapaccayādīsu samavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena samavīsati pañcakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni nava pucchānaṁ, asīti ca punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi pañcamūlake.

Chamūlake paṭhamapañcakena saddhiṁ sahajātapaccayādīsu ekūnavīsatiyā paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekūnavīsati chakkā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni nava pucchānaṁ, ekatiṁsa tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi chakkamūlake.

1. Uttari vattabbaṁ sabbaṁ (Sī, Ka) 2. Uttari (Sī, Ka)

Sattamūlake paṭhamachakkena saddhiṁ aññamaññapaccayādīsu aṭṭhārasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭhārasa sattakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni aṭṭha pucchānaṁ, dvāsīti ca tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi sattamūlake.

Aṭṭhamūlake paṭhamasattakena saddhiṁ nissayapaccayādīsu sattarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena sattarasa aṭṭhakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni aṭṭha pucchānaṁ, tettiṁsā ca tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi aṭṭhamūlake.

Navamūlake paṭhama-aṭṭhakena saddhiṁ upanissayapaccayādīsu soḷasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena soḷasa navakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni satta pucchānaṁ, caturāsīti tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi navamūlake.

Dasamūlake paṭhamanavakena saddhiṁ purejātapaccayādīsu pannarasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pannarasa dasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni satta pucchānaṁ, pañcatiṁsa tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, nayamhi dasamūlake.

Ekādasamūlake paṭhamadasakena saddhiṁ pacchājātapaccayādīsu cuddasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cuddasa ekādasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Cha satāni ca pucchānaṁ, chaḷāsīti tatoparā.
Nayamhi pucchā gaṇitā, ekādasakamūlake.

Dvādasamūlake paṭhama-ekādasakena saddhiṁ āsevanapaccayādīsu terasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena terasa dvādasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Cha satāni ca pucchānaṁ, sattatiṁsa tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye dvādasamūlake.

Terasamūlake paṭhamadvādasakena saddhiṁ kammapaccayādīsu dvādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dvādasa terasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni pañca pucchānaṁ, aṭṭhāsīti punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye terasamūlake.

Cuddasamūlake paṭhamaterasakena saddhiṁ vipākapaccayādīsu ekādasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena ekādasa cuddasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni pañca pucchānaṁ, tiṁsa cātha navāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye cuddasamūlake.

Pannarasamūlake paṭhamacuddasakena saddhiṁ āhārapaccayādīsu dasasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena dasa pannarasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni cattāri pucchānaṁ, navuti ca tatoparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye pannarasamūlake.

Soḷasamūlake paṭhamapannarasakena saddhiṁ indriyapaccayādīsu navasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena nava soḷasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni cattāri cattā-līsekā[1] ceva punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye soḷasamūlake.

Sattarasamūlake paṭhamasoḷasakena saddhiṁ jhānapaccayādīsu aṭṭhasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena aṭṭha sattarasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni tīṇi pucchānaṁ, navuti dve punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye sattarasamūlake.

---

1. Tāḷīsaṁ, ekā (Syā)

Aṭṭhārasamūlake paṭhamasattarasakena saddhiṁ maggapaccayādīsu sattasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena satta aṭṭhārasakā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Satāni tīṇi pucchānaṁ, tecattārīsameva ca.
Pucchā gaṇanato honti, naye aṭṭhārasamūlake.

Ekūnavīsatimūlake paṭhama-aṭṭhārasakena saddhiṁ sampayuttapaccayādīsu chasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cha ekūnavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Dve satā navuti ceva, catasso ca punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye ekūnavīsatike[1].

Vīsatimūlake paṭhama-ekūnavīsatikena saddhiṁ vippayuttapaccayādīsu pañcasu paccayesu ekamekassa yojanāvasena pañcavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Dve satā honti pucchānaṁ, cattālīsā ca pañca ca.
Pucchā gaṇanato honti, naye vīsatimūlake.

Ekavīsatimūlake paṭhamavīsatikena saddhiṁ atthipaccayādīsu catūsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena cattāro ekavīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Sataṁ chanavuti ceva, pucchā honti sampiṇḍitā.
Gaṇitā lakkhaṇaññūhi, ekavīsatike naye.

Dvāvīsatimūlake paṭhama-ekavīsatikena saddhiṁ natthipaccayādīsu tīsu paccayesu ekamekassa yojanāvasena tayo dvāvīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Cattālīsādhikaṁ sataṁ, satta ceva punāparā.
Pucchā gaṇanato honti, naye dvāvīsatimūlake.

---

1. Ekūnavīsake (Syā)

Tevīsatimūlake paṭhamadvāvīsatikena saddhiṁ dvīsu vigatāvigatapaccayesu ekamekassa yojanāvasena dve tevīsatikā honti. Tesu ekamekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā—

Aṭṭhanavutimevidha, pucchā gaṇanato matā.
Nayamhi tevīsatime, tevīsatikamūlake.

Catuvīsatimūlako pana sabbapaccayānaṁ samodhānavasena veditabbo, teneva sabbamūlakoti vutto. Tattha ekūnapaññāsameva pucchā hontīti sabbāpetā hetupaccayapadameva gahetvā ekamūlakādīnaṁ sabbamūlakapariyosānānaṁ vasena Satthārā devaparisati vitthārato vibhattā pucchā idha saṅkhepena dassitā.

Tāsaṁ pana sabbosampi ayaṁ gaṇanapiṇḍo—ekamūlakanayasmiñhi ekādasa satāni chasattati ca pucchā āgatā. Hetupaccayanaye teneva mūlakena ekūnapaññāsaṁ katvā imasmiṁ hetupaccayamūlake gahetabbā, sesā sesapaccayamūlakesu pakkhipitabbā. Dumūlake sattavīsāni ekādasa satāni, timūlake sahassaṁ aṭṭhasattati ca, catumūlake sahassaṁ ekūnatiṁsañca, pañcamūlake asītādhikāni nava satāni, chamūlake ekatiṁsāni nava satāni, sattamūlake dvāsītāni aṭṭha satāni, aṭṭhamūlake tettiṁsāni aṭṭha satāni, navamūlake caturāsītāni satta satāni, dasamūlake pañcatiṁsāni satta satāni, ekādasamūlake chāsītāni cha satāni, dvādasamūlake sattatiṁsāni cha satāni, terasamūlake aṭṭhāsītāni pañca satāni, cuddasamūlake ekūnacattālīsāni pañca satāni, pannarasamūlake navutāni cattāri satāni, soḷasamūlake ekacattālīsāni cattāri satāni, sattarasamūlake dvānavutāni tīṇi satāni, aṭṭhārasamūlake tecattālīsāni tīṇi satāni, ekūnavīsatimūlake catunavutāni dve satāni, vīsatimūlake pañcacattālīsāni dve satāni, ekavīsatimūlake chanavutisataṁ, dvāvīsatimūlake sattacattālīsasataṁ, tevīsatimūlake aṭṭhanavuti, sabbamūlake ekūnapaññāsāti evaṁ hetupadaṁ ādiṁ katvā vibhattesu ekamūlakādīsu—

Cuddaseva sahassāni, puna satta satāni ca.
Pucchā hetupadasseva, ekamūlādibhedatoti.

39-40. Evaṁ hetupaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlakanayā pucchābhedaṁ dassetvā idāni ārammaṇapaccayaṁ ādiṁ katvā dassetuṁ **siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti-ādimāha. Tattha **ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ettāvatā ārammaṇapaccayaṁ ādiṁ katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito. Tato paraṁ **ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā**ti dukamūlakaṁ āraddhaṁ. Tattha imaṁ paṭhamadukañceva ārammaṇāvigatadukañca dassetvā sesaṁ saṁkhittaṁ. **Ārammaṇapaccayā hetupaccayā**ti ayaṁ osānadukopi na dassito. Sace pana katthaci vācanāmagge sandissati, sveva vācanāmaggo gahetabbo. Tato paraṁ ārammaṇapaccayavasena tikamūlakādayo adassetvāva adhipatipaccayaṁ ādiṁ katvā ekakādayo dassetuṁ **adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayā**ti ettakameva vuttaṁ, taṁ ekamūlakavasena vā sabbamūlakavasena vā veditabbaṁ.

41. Tato paraṁ avigatapaccayaṁ ādiṁ katvā dumūlakameva dassetuṁ **avigatapaccayā hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha avigatahetuduko avigatārammaṇaduko avigatādhipatidukoti paṭipāṭiyā tayo duke vatvā pariyosāne ca avigatavigataduko eko duko dassito. Tato avigatapaccayavaseneva timūlakaṁ dassetuṁ "avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā anantarapaccayā"ti evaṁ paṭipāṭiyā tayo tike vatvā "avigatapaccayā hetupaccayā vigatapaccayā"ti pariyosānattiko vutto. Tato avigatapaccayavaseneva catumūlakaṁ dassetuṁ "avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā, avigatapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā anantarapaccayā"ti dve catukke vatvā "vigatapaccayā"ti padaṁ uddharitvā ṭhapitaṁ, sesaṁ sabbaṁ saṁkhittaṁ. Tassa saṁkhittabhāvaṁ dassetuṁ "ekekassa padassa ekamūlakaṁ dumūlakaṁ timūlakaṁ sabbamūlakaṁ asammuyhantena vitthāretabban"ti vuttaṁ. Tasmā yathā hetupaccayaṁ ādiṁ katvā hetu-ādipadavasena ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā -pa- sabbamūlake ekūnapaññāsaṁ, evaṁ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṁ ādiṁ katvā ārammaṇādipadavasena

ekamekassa padassa ekamūlake ekādasa pucchāsatāni chasattati ca pucchā -pa- sabbamūlake ekūnapaññāsāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede sattasatādhikāni cuddasa pucchāsahassāni honti. Tāsaṁ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṁ gaṇanaparicchedo—

Dvāpaññāsasahassāna-ṭṭhasatāni tīṇi satasahassāni.
Kusalattikassa pucchā, anulomanayamhi suvibhattā.

Yathā ca Kusalattikassa, evaṁ Vedanāttikādīnampīti sabbesupi bāvīsatiyā tikesu.

Ekasaṭṭhisahassāni, cha satāni satta sattati.
Satasahassāni pucchānaṁ, tikabhede pabhedato.

Saṁkhittā vācanāmagge.

Dukesu pana "siyā hetuṁ dhammaṁ paṭicca hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ hetuṁ paṭicca hetu, hetuṁ paṭicca nahetu, hetuṁ paṭicca hetu ca nahetu ca, nahetuṁ paṭicca nahetu, nahetuṁ paṭicca hetu, nahetuṁ paṭicca hetu ca nahetu ca, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu, hetuñca nahetuñca paṭicca nahetu, hetuñca nahetuñca paṭicca hetu ca nahetu cāti ekamekasmiṁ duke hetupaccayādīsu ekamekasmiṁ paccaye nava pucchā honti. Tāsu hetupaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlake dvesatāni soḷasa ca pucchā honti. Tāsu hetupaccayasseva aññena asammissā nava pucchā gahetabbā, sesā aṭṭha vārena gahitā[1].

Tāsaṁ dukamūlakādīsu tevīsatiyā vāresu ekekaṁ navakaṁ apanetvā yāva sabbamūlakā ayaṁ gaṇanaparicchedo—dukamūlake tāva ekamūlake dassitesu dvīsu soḷasādhikesu pucchāsatesu nava apanetvā dvesatāni satta ca pucchā honti, tato nava apanetvā timūlake aṭṭhanavutisataṁ. Evaṁ purimapurimato nava nava apanetvā catumūlake ekūnanavutisataṁ, pañcamūlake asītisataṁ, chamūlake ekasattatisataṁ, sattamūlake dvāsaṭṭhisataṁ, aṭṭhamūlake tepaṇṇāsasataṁ,

1. Atthavārena gahitā (Syā)

navamūlake catucattālīsasataṁ, dasamūlake pañcatiṁsasataṁ, ekādasamūlake chabbīsasataṁ, dvādasamūlake sattarasādhikasataṁ, terasamūlake aṭṭhādhikasataṁ, cuddasamūlake navanavuti, pannarasamūlake navuti, soḷasamūlake ekāsīti, sattarasamūlake dvāsattati, aṭṭhārasamūlake tesaṭṭhi, ekūnavīsatimūlake catupaññāsaṁ, vīsatimūlake pañcacattālīsaṁ, ekavīsatimūlake chattiṁsaṁ, dvāvīsatimūlake sattavīsa, tevīsatimūlake aṭṭhārasa, sabbamūlake navāti. Yathā panetāni hetupaccayavasena ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni -pa- sabbamūlake nava, evaṁ ārammaṇapaccayādīsupi ekamekaṁ ādiṁ katvā ārammaṇādipadavasena ekekassa padassa ekamūlake soḷasādhikāni dve pucchāsatāni -pa- sabbamūlake navāti ekekassa padassa ekamūlakādibhede dve pucchāsahassāni sattasatāni ca pucchā honti. Tāsaṁ sabbesupi catuvīsatiyā paccayesu ayaṁ gaṇanaparicchedo—

Catusaṭṭhisahassāni, puna aṭṭhasatāni ca.
Pucchā hetudukasseva, anulomanaye matā.

Yathā ca hetudukassa, evaṁ sahetukadukādīnampīti sabbasmimpi dukasate—

Saṭṭhi satasahassāni, cattāri ca tatoparaṁ.
Asīti ca sahassāni, pucchā dukasate vidū.

Ayaṁ tāva suddhike Tikapaṭṭhāne ceva Dukapaṭṭhāne ca pucchānaṁ gaṇanaparicchedo.

Yaṁ pana tato paraṁ dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā **Dukatikapaṭṭhānaṁ** nāma desitaṁ, tattha "siyā hetuṁ kusalaṁ dhammaṁ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṁ tikaṁ dukānaṁ satena satena saddhiṁ yojetvā dassetabbānaṁ pucchānaṁ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṁ ekamūlakādīnaṁ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṁ dukasataṁ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā **Tikadukapaṭṭhānaṁ** nāma desitaṁ, tatthāpi "siyā kusalaṁ hetuṁ dhammaṁ paṭicca kusalo hetudhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ dukasate

ekekaṁ dukaṁ dvāvīsatiyā tikehi saddhiṁ yojetvā dassetabbānaṁ pucchānaṁ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṁ ekamūlakādīnaṁ vasena gahetvā[1] paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṁ tike tikesuyeva pakkhipitvā **Tikatikapaṭṭhānaṁ** nāma desitaṁ, tatthāpi "siyā kusalaṁ sukhāya vedanāya sampayuttaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ dvāvīsatiyā tikesu ekekaṁ tikaṁ sesehi ekavīsatiyā tikehi saddhiṁ yojetvā dassetabbānaṁ pucchānaṁ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṁ ekamūlakādīnaṁ vasena gahetvā paricchedo veditabbo.

Yampi tato paraṁ duke dukesuyeva pakkhipitvā **Dukadukapaṭṭhānaṁ** nāma desitaṁ, tatthāpi "siyā hetuṁ sahetukaṁ dhammaṁ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjeyya hetupaccayā"ti evaṁ dukasate ekekaṁ dukaṁ sesehi navanavutiyā dukehi saddhiṁ yojetvā dassetabbānaṁ pucchānaṁ heṭṭhā vuttanayena sabbesaṁ ekamūlakādīnaṁ vasena gahetvā paricchedo veditabbo. Tathāgatena hi sabbampetaṁ pabhedaṁ dassetvāva devaparisāya dhammo desito, Dhammasenāpatissa pana tena ajja idañcidañca desitanti saṅkhipitvā nayadassanamatteneva desanā akkhātā. Therenāpi saṁkhipitvāva vācanāmaggo pavattito, so therena pavattitanayeneva saṅgītikāle saṅgahaṁ āropito.

Taṁ panassa saṅkhepanayaṁ dassetuṁ **tikañca Paṭṭhānavaran**ti ayaṁ gāthā ṭhapitā. Tassattho—**tikañca Paṭṭhānavaran**ti pavaraṁ Tikapaṭṭhānañca. **Dukuttaman**ti uttamaṁ seṭṭhaṁ Dukapaṭṭhānañca. **Dukatikañcevā**ti Dukatikapaṭṭhānañca. **Tikadukañcā**ti Tikadukapaṭṭhānañca. **Tikatikañcevā**ti Tikatikapaṭṭhānañca. **Dukadukañcā**ti Dukadukapaṭṭhānañca. **Cha anulomamhi nayā sugambhīrā**ti ete Tikapaṭṭhānādayo suṭṭhu gambhīrā cha nayā anulomamhi veditabbāti. Tattha dve anulomāni Dhammānulomañca Paccayānulomañca. Tattha "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo"ti evaṁ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṁ

---

1. Gaṇetvā (Syā)

dhammānaṁ anulomadesanāvasena pavattaṁ **Dhammānulomaṁ** nāma. "Hetupaccayā ārammaṇapaccayā"ti evaṁ catuvīsatiyā paccayānaṁ anulomadesanāvasena pavattaṁ **Paccayānulomaṁ** nāma.

Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṁ "tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha anulomamhi nayā sugambhīrā"ti ayaṁ gāthā Dhammānulomaṁ sandhāya vuttā. Idha pana ayaṁ gāthā tasmiṁ Dhammānulome Paccayānulomaṁ sandhāya vuttā. Tasmā "cha anulomamhi nayā sugambhīrā"ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammānulome Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṁ panokāse "hetupaccayā ārammaṇapaccayā"ti evaṁ pavatte Paccayānulome ete Dhammānulome Tikapaṭṭhānādayo "cha nayā sugambhīrā"ti-evamattho veditabbo. Tesu anulome Tikapaṭṭhāne Kusalattikamattasseva vasena ayaṁ imasmiṁ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṁkhipitvā pucchāpabhedo dassito. Sesesu pana tikesu[1] sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassāpi vasena pucchaṁ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṁ, "cha anulomamhi nayā sugambhīrā"ti vacanato pana imasmiṁ Paccayānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṁ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṁ bhāro esoti.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. Idāni paccanīyaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya na hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha anulomapucchāhi samappamāṇova pucchāparicchedo. Tenevettha "yathā anulome hetupaccayo vitthārito, evaṁ paccanīyepi nahetupaccayo vitthāretabbo"ti vatvā puna pariyosāne "yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakaṁ dumūlakaṁ timūlakaṁ catumūlakaṁ yāva tevīsatimūlakaṁ, evaṁ paccanīyepi vitthāretabban"ti vuttaṁ. **Tevīsatimūlakan**ti idañcettha dumūlakaṁyeva sandhāya vuttaṁ. Pariyosāne pana sabbamūlakaṁ catuvīsatimūlakampi hotiyeva. Taṁ sabbaṁ saṁkhittamevāti.

1. Tikadukesu (Syā)

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhirāti etthāpi dve paccanīyāni Dhammapaccanīyañca Paccayapaccanīyañca. Tattha "kusalā dhammā"ti evaṁ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṁ dhammānaṁ "na kusalaṁ dhammaṁ paṭicca na kusalo dhammo"ti paccanīyadesanāvasena pavattaṁ **Dhammapaccanīyaṁ** nāma. "Nahetupaccayā nārammaṇapaccayā"ti evaṁ catuvīsatiyā paccayānaṁ paccanīyadesanāvasena pavattaṁ **Paccayapaccanīyaṁ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṁ "tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti ayaṁ gāthā Dhammapaccanīyaṁ sandhāya vuttā, idha pana ayaṁ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayapaccanīyaṁ sandhāya vuttā. Tasmā "cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammapaccanīye Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṁ panokāse nahetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṁ pavatte Paccayapaccanīye ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva Kusalattikamattassa vasena ayaṁ imasmiṁ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassapi vasena pucchaṁ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṁ. "Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti vacanato pana imasmiṁ Paccayapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṁ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṁ bhāro esoti.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Idāni anulomapaccanīyaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā na-ārammaṇapaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha "hetupaccayā na-ārammaṇapaccayā -pa- hetupaccayā na-avigatapaccayā"ti hetupadassa sesesu tevīsatiyā paccayesu ekekena saddhiṁ yojanāvasena hetupadādike ekamūlake tevīsati anulomapaccanīyāni. Tesu ekekasmiṁ ekūnapaññāsaṁ katvā sattavīsādhikāni ekādasa pucchāsatāni honti. Dumūlake pana hetārammaṇapadānaṁ sesesu dvāvīsatiyā paccayesu ekekena

saddhiṁ yojanāvasena dvāvīsati anulomapaccanīyānīti evaṁ anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṁ padaṁ parihāpetvā avasesānaṁ vasena pucchāgaṇanā veditabbā. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā Pāḷiyaṁ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva dve anulomapaccanīyāni Dhammānulomapaccanīyaṁ Paccayānulomapaccanīyañca. Tattha "kusalā dhammā"ti evaṁ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṁ dhammānaṁ "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca na kusalo dhammo"ti anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṁ **Dhammānulomapaccanīyaṁ** nāma. "Hetupaccayā na-ārammaṇapaccayā"ti evaṁ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṁ anulomapaccanīyadesanāvasena pavattaṁ **Paccayānulomapaccanīyaṁ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṁ "tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti ayaṁ gāthā Dhammānulomapaccanīyaṁ sandhāya vuttā, idha pana ayaṁ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayānulomapaccanīyaṁ sandhāya vuttā. Tasmā "cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti Aṭṭhakathāgāthāya Dhammānulomapaccanīye Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṁ panokāse hetupaccayā nārammaṇapaccayāti evaṁ pavatte Paccayānulomapaccanīye ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu Anulome Tikapaṭṭhāneyeva Kusalattikamattassa vasena ayaṁ imasmiṁ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassāpi vasena pucchaṁ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṁ. "Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā"ti vacanato pana imasmiṁ Paccayānulomapaccanīye chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṁ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṁ bhāro esoti.

Pucchāvāra 4. Paccanīyānulomavaṇṇanā

49-52. Idāni Paccanīyānulomaṁ hoti, taṁ dassetuṁ **siyā kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya nahetupaccayā ārammaṇapaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha anulomapaccanīyapucchāhi samappamāṇo eva pucchāparicchedo. Ekamūlakādīsu cettha yā pucchā Pāḷiyaṁ āgatā, yā ca na āgatā, tā sabbā heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbā.

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti etthāpi heṭṭhā vuttanayeneva dve Paccayānulomāni Dhammapaccanīyānulomaṁ Paccayapaccanīyānulomañca. Tattha "kusalā dhammā"ti evaṁ abhidhammamātikāpadehi saṅgahitānaṁ dhammānaṁ "nakusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo"ti Paccanīyānulomadesanāvasena pavattaṁ **Dhammapaccanīyānulomaṁ** nāma. "Nahetupaccayā ārammaṇapaccayā"ti evaṁ catuvīsatiyā paccayesu labbhamānapadānaṁ Paccayapaccanīyānulomadesanāvasena pavattaṁ **Paccayapaccanīyānulomaṁ** nāma. Tattha heṭṭhā Aṭṭhakathāyaṁ "tikañca Paṭṭhānavaraṁ -pa- cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā"ti ayaṁ gāthā Dhammapaccanīyānulomaṁ sandhāya vuttā, idha pana ayaṁ gāthā Dhammānulomeyeva Paccayapaccanīyānulomaṁ sandhāya vuttā. Tasmā "cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā"ti Aṭṭhakathāya Dhammapaccanīyānulome Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo. Imasmiṁ panokāse nahetupaccayā ārammaṇapaccayāti evaṁ pavatte Paccayapaccanīyānulome ete Dhammānulomeyeva Tikapaṭṭhānādayo cha nayā sugambhīrāti evamattho veditabbo.

Tesu anulomatikapaṭṭhāneyeva Kusalattikamattassapi vasena ayaṁ imasmiṁ Paṭiccavārassa Paṇṇattivāre saṅkhipitvā pucchāpabhedo dassito, sesesu pana tikesu sesapaṭṭhānesu ca ekāpi pucchā na dassitā. Tato paresu pana Sahajātavārādīsu Kusalattikassapi vasena pucchaṁ anuddharitvā labbhamānakavasena vissajjanameva dassitaṁ. "Cha Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā"ti vacanato pana imasmiṁ Paccayapaccanīyānulome chapi ete paṭṭhānanayā pucchāvasena uddharitvā dassetabbā. Paṭṭhānaṁ vaṇṇayantānañhi ācariyānaṁ bhāro esoti.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāra

53. Idāni yā etā Paṇṇattivāre Kusalattikaṁ nissāya hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṁ ādiṁ katvā nayamattaṁ dassentena aparimāṇā pucchā dassitā, tattha kusalākusalādīnaṁ sahuppattiyā abhāvato yā pucchā "kusalaṁ dhammaṁ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā"ti evaṁ vissajjanaṁ na labhanti, tā pahāya yā vissajjanaṁ labhanti, tāyeva vissajjetuṁ ayaṁ **kusalaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**ti-ādinā nayena Paṭiccavārassa niddesavāro āraddho.

Tattha siyā—sace imā hetupaccayādivasena ekūnapaññāsaṁ pucchā sabbaso vissajjanaṁ na labhanti, atha kasmā dassitā. Nanu yā labhanti, tāyeva dassetabbāti. Āma dassetabbā siyuṁ, tathā dassiyamānā pana sabbesu Tikadukapaṭṭhānādīsu ekekasmiṁ tike duke dukatike tikaduke tikatike dukaduke ca saṅkhepaṁ akatvā dassetabbāyeva bhaveyyuṁ. Kasmā? Yasmā yā Kusalattike labhanti, na tāyeva Vedanāttikādīsu. Dhammānulomapaccanīye ca Tikapaṭṭhāne Vitakkattikapītittikānaṁ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṁ labhanti, tasmā ukkaṭṭhaparicchedena ekekasmiṁ tike yattakāhi pucchāhi bhavitabbaṁ, sabbā Kusalattike dassitā. Evaṁ dassitāsu hi yā tattha vissajjanaṁ na labhanti, tā pahāya, yā labhanti, tā vuccamānā sakkā sukhena vijānituntí sukhena vijānanatthaṁ sabbāpi Kusalattike dassitā. Yā panettha vissajjanaṁ na labhanti, tā pahāya, yā labhanti, tāyeva vissajjitāti veditabbā.

Tattha **kusalaṁ dhammaṁ paṭiccā**ti catubhūmakakusaladhammesu vedanākkhandhādibhedaṁ ekaṁ dhammaṁ paṭicca paṭigantvā sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvā, tena saddhiṁ ekato uppattibhāvaṁ[1] upagantvāti attho. **Kusalo dhammo**ti catubhūmakakusaladhammesuyeva saññākkhandhādibhedo eko dhammo. **Uppajjatī**ti uppādato yāva nirodhagamanā uddhaṁ pajjati, nibbattatītipi

1. Pavattibhāvaṁ (Sī, Ka)

attho. Attānaṁ labhati, uppādādayo tayopi khaṇe pāpuṇātīti vuttaṁ hoti. **Hetupaccayā**ti kusalahetunā hetupaccayabhāvaṁ sādhentena.

Evaṁ "uppajjeyyā"ti pucchāya "uppajjatī"ti vissajjanaṁ vatvā idāni yaṁ dhammaṁ paṭicca yo dhammo uppajjati, taṁ dhammaṁ khandhavasena dassetuṁ **kusalaṁ ekaṁ khandhan**ti-ādimāha. Tattha **ekan**ti vedanādīsu catūsu yaṁkiñci ekaṁ. **Tayo khandhā**ti yo yo paccayabhāvena gahito, taṁ taṁ ṭhapetvā avasesā tayo khandhā. **Tayo khandhe**ti vedanādīsu yo eko khandho uppajjatīti gahito, taṁ ṭhapetvā sese tayo. **Dve khandhe**ti vedanāsaññādukādīsu chasu dukesu yekeci dve khandhe paṭicca. **Dve khandhā**ti ye ye paccayabhāvena gahitā, te te ṭhapetvā avasesā dve khandhā kusalahetunā hetupaccayabhāvaṁ sādhentena uppajjantīti attho.

Yasmā pana eko khandho ekasseva dvinnaṁyeva vā, dve vā pana ekasseva paccayo nāma natthi, tasmā "ekaṁ khandhaṁ paṭicca eko khandho, ekaṁ khandhaṁ paṭicca dve khandhā, dve khandhe paṭicca eko khandho"ti na vuttaṁ. **Kusalaṁ dhammaṁ paṭicca abyākato dhammo uppajjatī**ti-ādīsupi vuttanayeneva attho veditabbo. **Cittasamuṭṭhānaṁ rūpan**ti idaṁ paṭiccatthassa sahajātatthattā yaṁ kusalena sahajātañceva hetupaccayañca labhati, taṁ dassetuṁ vuttaṁ. Paratopi evarūpesu ṭhānesu ayameva nayo.

Vipākābyākataṁ kiriyābyākatanti ettha hetupaccayābhāvato ahetukaṁ, rūpena saddhiṁ anuppattito āruppavipākañca na gahetabbaṁ. **Paṭisandhikkhaṇe**ti kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa abyākataṁ paṭicca uppattidassanatthaṁ vuttaṁ. **Vipākābyākatan**ti tasmiṁ khaṇe vijjamānabyākatavasena vuttaṁ. [1]**Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭiccakhandhā**ti idaṁ kaṭattārūpaggahaṇena vatthumhi gahitepi vatthuṁ paṭicca khandhānaṁ uppattidassanatthaṁ vuttaṁ[1].

Ekaṁ mahābhūtanti-ādi rūpābyākataṁ paṭicca rūpābyākatassa uppattidassanatthaṁ vuttaṁ. **Ekaṁ khandhan**ti-ādīsu vuttanayeneva panettha atthayojanā veditabbā. Evaṁ rūpābyākatamhi bhūte paṭicca bhūtānaṁ uppattiṁ vatvā idāni

---

1-1. Khandhe paṭicca vatthunti idaṁ kaṭattārūpaggahaṇena vatthumhi gahitepi khandhe paṭicca vatthuno uppattidassanatthaṁ vuttaṁ. Vatthuṁ paṭicca khandhāti vatthuṁ paṭicca khandhānaṁ uppattidassanatthaṁ vuttaṁ (Syā)

bhūte paṭicca upādārūpānaṁ uppattiṁ dassetuṁ **mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānan**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ sante upādārūpanti ettakameva vattabbaṁ, itaradvayaṁ kasmā vuttanti?. Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthaṁ. Yañhi heṭṭhā "cittasamuṭṭhānañca rūpaṁ kaṭattā ca rūpan"ti dassitaṁ, taṁ na kevalaṁ khandheyeva ca paṭicca uppajjati, mahābhūtepi pana paṭicca uppajjatīti dassanatthamidaṁ vuttanti veditabbaṁ. Tattha cittasamuṭṭhānaṁ pavatteyeva, kaṭattārūpaṁ paṭisandhiyampi. **Upādārūpan**ti tasseva ubhayassa visesanaṁ.

Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭiccāti ettha cittasamuṭṭhānāva mahābhūtā gahitā. **Cittasamuṭṭhānaṁ rūpan**ti ettha pana bhūtarūpampi upādārūpampi gahitaṁ. "Ekaṁ mahābhūtaṁ paṭicca tayo mahābhūtā"ti-ādinā nayena hi bhūtarūpampi khandhe ca mahābhūte ca paṭicca uppajjati. **Mahābhūte paṭicca upādārūpan**ti vuttanayena upādārūpampi. **Akusalañca abyākatañcā**ti pañhāvissajjanesupi eseva nayo. Evaṁ hetupaccaye nava pucchā vissajjitā. Etāyeva hi ettha labbhanti, sesā cattālīsa moghapucchāti na vissajjitā. Iminā upāyena ārammaṇapaccayādīsupi pucchāvissajjanānaṁ attho veditabbo. Tattha tattha pana vicāretabbayuttakameva vicārayissāma.

54. Ārammaṇapaccaye tāva rūpassa ārammaṇapaccayavasena anuppattito tāsu navasu rūpamissakā pahāya tissova pucchā vissajjitā. Teneva ca kāraṇena "vatthuṁ paṭicca khandhā"ti vatvā "khandhe paṭicca vatthū"ti na vuttaṁ. Na hi taṁ ārammaṇapaccayena uppajjati.

55. Adhipatipaccaye **vipākābyākatan**ti lokuttarameva sandhāya vuttaṁ. Tenevettha "paṭisandhikkhaṇe"ti na gahitaṁ. Sesaṁ hetupaccayasadisameva.

56. Anantarasamanantaresupi rūpaṁ na labbhatīti ārammaṇapaccaye viya tissova pucchā.

57. Sahajātapaccaye **paṭisandhikkhaṇe**ti pañcavokāre paṭisandhivasena vuttaṁ. Heṭṭhā pana paccayavibhaṅge "okkantikkhaṇe"ti āgataṁ. Tampi iminā saddhiṁ atthato ekaṁ, byañjanamattameva hettha nānanti. Apica "tiṇṇaṁ sannipātā

gabbhassa avakkanti hotī"ti[1] vacanato **okkantī**ti pañcavokārapaṭisandhiyāvetaṁ nāmaṁ. **Paṭisandhī**ti sabbabhavasādhāraṇaṁ, idha pana "kaṭattā ca rūpan"ti-ādivacanato pañcavokārapaṭisandhiyeva adhippetā. Sā hi rūpassapi arūpassapi paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca saṅgaṇhāti, tasmā paripuṇṇavissajjanā hotīti gahitā. **Bāhiraṁ ekaṁ mahābhūtan**ti anindriyabaddhesu pathavīpāsāṇādīsu mahābhūtaṁ sandhāya vuttaṁ. Paccayavibhaṅgavārasmiñhi cattāro mahābhūtāti ajjhattikañca bāhirañca ekato katvā gahitaṁ. Saṅkhepadesanā hi sā. Ayaṁ pana vitthāradesanā, tasmā sabbaṁ vibhajitvā dassento "bāhiraṁ ekaṁ mahābhūtan"ti-ādimāha. **Asaññasattānaṁ ekaṁ mahābhūtaṁ paṭiccā**ti dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttaṁ. **Mahābhūte paṭicca kaṭattārūpan**ti idaṁ pana kammasamuṭṭhānavaseneva vuttaṁ. **Upādārūpan**ti utusamuṭṭhānavaseneva.

58. Aññamaññapaccaye **khandhe paṭicca vatthu, vatthuṁ paṭicca khandhā**ti catunnampi khandhānaṁ ekato vatthunā aññamaññapaccayataṁ dassetuṁ vuttaṁ.

59. Nissayapaccaye yasmā paṭiccattho nāma sahajātattho, tasmā yā heṭṭhā paccayavibhaṅgavāre cakkhāyatanādīnaṁ nissayapaccayatā dassitā, na sā gahitā. Cakkhāyatanādīni hi purejātāni hutvā paccayā honti, idha sahajātameva labbhati. Teneva vuttaṁ "nissayapaccayo sahajātapaccayasadiso"ti.

60. Upanissayapaccaye rūpassa upanissayapaccayābhāvā tīṇeva vissajjanāni labbhanti, tena vuttaṁ "ārammaṇapaccayasadisan"ti. Tattha kiñcāpi na sabbe kusalākusalābyākatā ārammaṇūpanissayaṁ labhanti, ye pana labhanti, tesaṁ vasenetaṁ vuttanti veditabbaṁ.

61. Purejātapaccaye **vatthuṁ purejātapaccayā**ti vatthuṁ paṭicca vatthunā purejātapaccayataṁ sādhentena uppajjantīti attho. **Vipākābyākataṁ ekaṁ khandhan**ti ettha yaṁ vipākābyākatassa vatthu okkantikkhaṇe sahajātapaccayo hoti, taṁ purejātapaccayabhājaniyattā idha na gahetabbaṁ. Yepi

1. Ma 1. 332 piṭṭhe.

kusalādayo āruppe purejātapaccayaṁ na labhanti, tepi purejātapaccayabhājaniyatoyeva idha na gahetabbā. Ārammaṇaṁ pana niyamato purejātapaccayabhāvaṁ na labhati. Rūpāyatanādīni hi cakkhuviññāṇādīnaṁyeva purejātapaccayataṁ sādhenti, manoviññāṇadhātuyā atītānāgatānipi ārammaṇaṁ[1] hontiyeva. Tasmā idha na gahitaṁ. Khandhavasena hi ayaṁ desanā, na viññāṇadhātuvasena. "Vipākābyākataṁ ekaṁ khandhan"ti desanāya ca sabbāpi viññāṇadhātuyo gahitā, na cakkhuviññāṇadhātu-ādayo evāti.

Pacchājāto kusalākusalānaṁ paccayo na hoti, abyākatassapi upatthambhakova na janako, tasmā "uppajjati pacchājātapaccayā"ti evaṁ vattabbo ekadhammopi natthīti pacchājātapaccayavasena vissajjanaṁ na kataṁ.

62. Āsevanapaccaye kāmaṁ sabbā kiriyā āsevanapaccayaṁ na labhanti, labbhamānavasena pana "kiriyābyākatan"ti vuttaṁ. Tasmā javanakiriyāvettha gahitāti veditabbā.

63. Kammapaccaye kusalākusalesu ekakkhaṇiko kammapaccayo veditabbo, tathā kiriyābyākate. Vipākābyākate pana nānākkhaṇikopi, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṁ. Cittasamuṭṭhānānaṁ pana ekakkhaṇiko. Kaṭattārūpānaṁ nānākkhaṇikova, tathā asaññasattarūpānaṁ. Kaṭattārūpaṁ panettha jīvitindriyaṁ. Sesaṁ na ekantato kammasamuṭṭhānattā upādārūpanti vuttaṁ. Evaṁ santepi idha kammasamuṭṭhānameva adhippetaṁ.

64. Vipākapaccaye kusalākusalaṁ kiriyañca na labbhatīti abyākatavaseneva vissajjanaṁ kataṁ. **Cittasamuṭṭhānan**ti vipākacittasamuṭṭhānameva. **Kaṭattārūpan**ti yathālābhavasena indriyarūpañca vatthurūpañca. **Upādārūpan**ti tadavasesaṁ tasmiṁ samaye vijjamānakaṁ upādārūpaṁ.

65. Āhārapaccaye sabbesampi kusalādīnaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānarūpassa ca arūpāhāravasena uppatti veditabbā, tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṁ. **Cittasamuṭṭhānan**ti bhavaṅgādicittasamuṭṭhānaṁ. **Āhārasamuṭṭhānan**ti

1. Ārammaṇāni (Syā)

kabaḷīkārāhārasamuṭṭhānaṁ. **Cittasamuṭṭhānan**ti kusalākusalacittasamuṭṭhānameva. Paccayavibhaṅgavāre āhārapaṭipāṭiyā paṭhamaṁ kabaḷīkāro āhāro dassito, idha pana kusalaṁ dhammanti pucchāvasena paṭhamaṁ arūpāhārā dassitāti veditabbā.

66. Indriyapaccaye paccayavibhaṅge indriyapaṭipāṭiyā paṭhamaṁ cakkhundriyādīni dassitāni, idha pana kusalādipucchāvasena paṭhamaṁ arūpindriyānaṁ paccayatā dassitā. Tattha kusalādīsu yathālābhavasena arūpindriyā gahetabbā. Asaññasattānaṁ bhūtarūpesupi jīvitindriyanti.

67. Jhānamaggapaccayesu hetupaccayasadisameva vissajjanaṁ, tenevettha "hetupaccayasadisan"ti vuttaṁ.

68. Sampayuttapaccaye vissajjanaṁ ārammaṇapaccayagatikaṁ, tenevettha "ārammaṇapaccayasadisan"ti vuttaṁ.

69. Vippayuttapaccaye **vatthuṁ vippayuttapaccayā**ti vatthuṁ paṭicca vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṁ sādhentena uppajjantīti attho. **Khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, khandhehi vippayuttapaccayataṁ sādhentehi uppajjatīti attho. **Khandhā vatthuṁ vippayuttapaccayā**ti vatthuṁ paṭicca khandhā vippayuttapaccayā, vatthunā vippayuttapaccayataṁ sādhentena uppajjantīti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpaṁ khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe paṭicca vippayuttapaccayā, cittasamuṭṭhānaṁ rūpaṁ khandhehi vippayuttapaccayataṁ sādhentehi uppajjatīti attho. Sesavissajjanesupi **vatthuṁ vippayuttapaccayā**ti-ādīsupi vuttanayenevattho veditabbo. Vipākābyākate cettha vatthuggahaṇena cakkhādīni saṅgahitabbāni. **Ekaṁ mahābhūtan**ti-ādi rūpābyākatassa paccayabhāvaṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Cittasamuṭṭhānan**ti abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampi.

70. Atthipaccaye sabbaṁ sahajātapaccayagatikaṁ. Tenevettha "sahajātapaccayasadisan"ti vuttaṁ.

71-72. Natthivigatā ārammaṇapaccayagatikā, avigataṁ sahajātagatikaṁ. Tenevettha "ārammaṇapaccayasadisaṁ, sahajātapaccayasadisan"ti

vuttaṁ. **Ime tevīsati paccayā**ti saṅkhipitvā dassitānaṁ vasenetaṁ vuttaṁ. **Vitthāretabbā**ti yā pucchā vissajjanaṁ labhanti, tāsaṁ vasena vitthāretabbā. Ayaṁ hetupaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlake Paccayānulome Paṭiccavārassa Kusalattikavissajjane atthavaṇṇanā.

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. Idāni ye ettha hetupaccayādīsu ekekasmiṁ paccaye vissajjanavārā laddhā, te gaṇanavasena dassetuṁ **hetuyā navā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha hetuyā navāti hetupaccaye nava pucchāvissajjanavārā honti. Seyyathidaṁ—kusalena kusalaṁ, kusalena abyākataṁ, kusalena kusalābyākataṁ, akusalena akusalaṁ, akusalena abyākataṁ, akusalena akusalābyākataṁ, abyākatena abyākataṁ, kusalābyākatena abyākataṁ, akusalābyākatena abyākatanti.

Ārammaṇe tīṇīti kusalena kusalaṁ, akusalena akusalaṁ, abyākatena abyākataṁ. **Adhipatiyā navā**ti hetuyā vuttasadisāva. Dvādasasu hi paccayesu nava navāti vuttaṁ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni hetupaccayasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Dasasu paccayesu tīṇi tīṇīti vuttaṁ. Sabbesupi pucchāvissajjanāni ārammaṇasadisāneva. Vibhaṅge pana atthi viseso. Aññamaññapaccayasmiñhi abyākatapadassa vissajjane rūpampi labbhati, tathā purejātapaccaye. Āsevanapaccaye vipākāni ceva vīthicittāni ca na labbhanti. **Vipāke ekan**ti abyākatameva. Evamettha saṅkhepato nava tīṇi ekanti tividhova vāraparicchedo. Vitthārato dvādasa navakā, dasa tikā, ekaṁ ekakanti sabbesupi tevīsatiyā paccayesu ekūnacattālīsādhikaṁ vārasataṁ hoti ekūnacattālīsādhikañca pucchāsataṁ. Ekūnacattālīsādhikaṁ pucchāvissajjanasatantipi tasseva nāmaṁ.

74. Evaṁ hetupaccayādike ekamūlake gaṇanaṁ dassetvā ito paresu dumūlakādīsu vitthāradesanaṁ saṅkhipitvā ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāya vāraparicchedaṁ dassetuṁ dumūlake tāva **hetupaccayā ārammaṇe tīṇī**ti-ādimāha. Tatridaṁ

lakkhaṇaṁ—bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṁ yutto tena samānagaṇanova hoti. Tena vuttaṁ "hetupaccayā ārammaṇe tīṇī"ti. Hetu-ārammaṇaduke ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Samānagaṇano pana samānagaṇanena saddhiṁ yutto aparihīnagaṇanova hoti. Tena vuttaṁ "hetupaccayā adhipatiyā navā"ti. Hetādhipatiduke naveva vissajjanāni labbhantīti attho. **Vipāke ekan**ti hetuvipākaduke vipāke vuttaṁ ekameva vissajjanaṁ labbhatīti evaṁ tāva dumūlake vāraparicchedo veditabbo.

75. Timūlakādīsupi idameva lakkhaṇaṁ. Tenevāha **hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī**ti. Hetārammaṇādhipatitike ārammaṇe vuttāni tīṇeva vissajjanāni labbhantīti attho. Evaṁ sabbattha nayo netabbo.

76-79. Dvādasamūlake pana vipākapaccayo na labbhati, tasmā **āsevanapaccayā kamme tīṇī**ti vatvā vipākaṁ aparāmasitvā **āhāre tīṇī**ti vuttaṁ. Terasamūlakādīsupi eseva nayo. Te pana saṅkhipitvā tevīsatimūlakovettha dassito. So duvidho hoti sāsevano vā savipāko vā. Tattha paṭhamaṁ sāsevano dassito. Sā tīṇeva vissajjanāni labhati. Tena vuttaṁ "āsevanapaccayā avigate tīṇī"ti. Savipāko pana āsevanaṁ na labhati, tasmā taṁ pahāya vipākavasena gaṇanāya dassanatthaṁ anantarāyeva "hetupaccayā -pa- vipākapaccayā āhāre ekan"ti ekaṁ nayaṁ dassetvā pacchā tevīsatimūlakova dassito. Etesu pana dvīsu tevīsatimūlakesu kiñcāpi ekasmiṁ vipākapaccayo natthi, ekasmiṁ āsevanapaccayo, pacchājātapaccayo pana ubhayatthāpi. Ruḷhīsaddena panete tevīsatimūlakātveva veditabbā. Tesu sāsevane āsevanassa vasena sabbattha tīṇeva vissajjanāni, savipāke vipākapaccayassa vasena ekamevāti ayaṁ hetupaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

Yaṁ panetaṁ hetumūlakānantaraṁ "ārammaṇe ṭhitena sabbattha tīṇeva pañhā"ti vuttaṁ, taṁ ārammaṇapaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlakepi dumūlakādīsupi

sabbattha ārammaṇapade ceva ārammaṇena saddhiṁ sesapaccayayojanāsu ca yattha navahi bhavitabbaṁ, tattha tayova pañhā hontīti dassanatthaṁ vuttaṁ. Vipākapade pana vipākapadena saddhiṁ sesapaccayayojanāsu ca ekova pañho hotīti. Iti yaṁ heṭṭhā avocumha "bahugaṇanopi paccayo abahugaṇanena saddhiṁ yutto tena samānagaṇano hotī"ti, taṁ suvuttameva.

80-85. Idāni ye ārammaṇādīnaṁ paccayānaṁ vasena ekamūlakādayo dassetabbā, tesu ekamūlako tāva hetu-ekamūlakeneva sadisoti ekasmimpi paccayena dassito. Ārammaṇapaccayavasena pana dumūlake gaṇanaṁ dassetuṁ **ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatiyā tīṇi -pa- avigate tīṇī**ti vuttaṁ. Ettha ca "ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇi -pa- avigate tīṇī"ti vattabbe ye hetupaccayādayo paccayā bahugaṇanā, tesaṁ ūnataragaṇanehi ca samānagaṇanehi ca saddhiṁ saṁsandane yā gaṇanā labbhati, taṁ dassetuṁ ārammaṇapaccayassa purimabhāge ṭhitampi hetupaccayaṁ pacchimabhāgeva ṭhapetvā "ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī"ti vuttaṁ. Tenetaṁ āvi karoti—ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṁ dukatikādibhedaṁ gacchati, sabbattha tīṇeva pañhāvissajjanāni veditabbāni. Vipākapaccayena pana saddhiṁ saṁsandane ekameva labbhati, taṁ vipākapaccayādikāya gaṇanāya āvi bhavissatīti idha na dassitaṁ. Yā cesā dumūlake gaṇanā dassitā, timūlakādīsupi esāva gaṇanāti ārammaṇapaccayavasena timūlakādayo na vitthāritā.

Idāni adhipatipaccayādivasena dumūlakādīsu gaṇanaṁ dassetuṁ **adhipatipaccayā hetuyā navā**ti-ādi vuttaṁ. Tatthāpi vuttanayeneva paccayasanniveso veditabbo. Yathā ca adhipatipaccayā hetuyā nava, evaṁ sesesupi hetunā samānagaṇanāsu naveva. Iti yo yo paccayo ādimhi tiṭṭhati, tena tena saddhiṁ samānagaṇanānaṁ saṁsandane ādimhi ṭhitassa vasena gaṇanā hoti, tena pana saddhiṁ ūnataragaṇanānaṁ saṁsandane ūnataragaṇanānaṁyeva vasena gaṇanā hotīti veditabbo. Yathā ca ārammaṇapaccayavasena, evaṁ adhipatipaccayavasenāpi tato paresaṁ anantarādīnaṁ vasenāpi timūlakādayo na vitthāritā. Tasmā

dumūlake dassitagaṇanāvaseneva sabbattha sādhetabbā. Teneva vuttaṁ "ekekaṁ paccayaṁ mūlakaṁ kātuna sajjhāyamaggena gaṇetabbā"ti.

Paccayānulomavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. Paccayapaccanīyaṁ pana yasmā kusalapade na labbhati kusaladhammassa hetupaccayena vinā anuppattito, tasmā **akusalaṁ dhammaṁ paṭiccā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nahetupaccayā**ti hetupaccayapaṭikkhepo hetupaccayaṁ vinā aññena paccayena uppajjatīti attho. **Vicikicchāsahagato uddhaccasahagato moho**ti ayañhi sampayuttadhammānañceva cittasamuṭṭhānarūpassa ca sayaṁ hetupaccayo hoti, aññassa pana sampayuttahetuno abhāvā na hetupaccayā uppajjatīti ṭhapetvā hetupaccayaṁ sesehi attano anurūpapaccayehi uppajjati. Iminā nayena sabbapaccayapaṭikkhepesu attho veditabbo. **Ahetukaṁ vipākābyākatan**ti idaṁ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabbaṁ. Aññesupi evarūpesu eseva nayo.

88. Na-adhipatipaccaye kāmaṁ adhipatipi attanā saddhiṁ dutiyassa adhipatino abhāvā na-adhipatipaccayaṁ labhati, yathā pana vicikicchuddhaccasahagato moho ahetuko, na tathā adhipatayo eva[1] nirādhipati. Chandādīsu pana aññataraṁ adhipatiṁ akatvā kusalādīnaṁ uppattikāle sabbepi kusalādayo nirādhipatino. Tasmā mohaṁ viya visuṁ adhipatimattameva anuddharitvā sabbasaṅgāhikavasena esā "ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā"ti-ādikā desanā katāti veditabbā.

89. Nānantaranasamanantaresu nārammaṇe viya rūpameva paccayuppannaṁ. Tena vuttaṁ "nārammaṇapaccayasadisan"ti. Sahajātapaccayo parihīno. Yathā cesa, tathā nissaya-atthi-avigatapaccayāpi. Kiṁ kāraṇā? Etehi vinā kassaci anuppattito. Sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayepi hi paccakkhāya ekopi rūpārūpadhammo nuppajjati, tasmā te parihīnā.

---

1. Adhipatiyeva (Syā)

90. Na-aññamaññapaccayavibhaṅge **paṭisandhikkhaṇe vipākābyākate khandhe paṭicca kaṭattārūpan**ti hadayavatthuvajjaṁ veditabbaṁ.

91. Na-upanissayapaccayavibhaṅge rūpameva paccayuppannaṁ. Tañhi upanissayaṁ na labhati. Arūpaṁ pana kiñcāpi ārammaṇūpanissayapakatūpanissaye na labheyya, anantarūpanissayamuttakaṁ pana natthi. Tena vuttaṁ "nārammaṇapaccayasadisan"ti.

92. Napurejāte **cittasamuṭṭhānarūpan**ti pañcavokāravasena vuttaṁ.

93. **Napacchājātapaccayā**ti ettha sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṁ gacchanti. Tasmā sahajātapaccayasadisā ettha Pāḷi, sā na-adhipatipaccaye vitthāritāti idha saṅkhittā. Nāsevanapaccaye kusalākusalā paṭhamajavanavasena veditabbā, tathā kiriyābyākataṁ. Pāḷi pana idhāpi na-adhipatipaccaye vitthāritavasena veditabbā. Tenevāha "napacchājātapaccayampi nāsevanapaccayampi nādhipatipaccayasadisan"ti.

94-97. Nakammapaccaye vipākacetanā nānākkhaṇikakammapaccayaṁ labhatīti na gahitā. Nāhārapaccaye ekaccaṁ rūpameva paccayuppannaṁ, tathā na-indriyapaccaye.

98. Najhānapaccaye pañcaviññāṇadhammā ceva ekaccañca rūpaṁ paccayuppannaṁ. Pañcaviññāṇasmiñhi vedanā ca cittekaggatā ca dubbalattā upanijjhānalakkhaṇaṁ na pāpuṇantīti jhānapaccaye na gahitā.

99-102. Namaggapaccaye ahetukavipākakiriyañceva ekaccañca rūpaṁ paccayuppannaṁ. Nasampayuttanonatthinovigatesu rūpameva paccayuppannaṁ. Tena vuttaṁ "nārammaṇapaccayasadisan"ti.

103. **Nahetuyā dve**ti ekamūlakagaṇanāya yathāpāḷimeva niyyāti.

104. Dumūlake **nahetupaccayā nārammaṇe ekan**ti ettha kiñcāpi bahugaṇanena saddhiṁ ūnataragaṇanassa saṁsandane ūnataragaṇanavasena nahetuyā viya dvīhi bhavitabbaṁ, nārammaṇavasena pana arūpadhammānaṁ parihīnattā abyākataṁ paṭicca rūpābyākatassa uppattiṁ sandhāya "ekan"ti

vuttaṁ. Sabbesu ekakesupi eseva nayo. Dveti vuttaṭṭhāne pana nahetuyā laddhavasena vāradvayaṁ veditabbaṁ.

105-106. Timūlakādīsu pana sabbesu nārammaṇapaccayassa aparihīnattā ekameva vissajjananti ayaṁ paccanīye nahetupaccayaṁ ādiṁ katvā ekamūlakādīsu gaṇanā.

107-130. Nārammaṇapaccayādayo pana ekamūlake tāva purimena sadisattā idhāpi na dassitāyeva. Nārammaṇapaccayavasena dumūlake **nārammaṇapaccayā nahetuyā ekan**ti nahetudumūlake vuttameva. **Nādhipatiyā pañcā**ti nārammaṇapaccaye laddhavasena veditabbāti evaṁ sabbasaṁsandanesu ūnataragaṇanasseva paccayassa vasena gaṇanā veditabbā. Yattha yattha ca nārammaṇapaccayo pavisati, tattha tattha rūpameva paccayuppannaṁ. Nānantara nasamanantara na-aññamañña na-upanissaya nāhāra na-indriya nasampayuttanonatthi novigatapaccayānaṁ paviṭṭhaṭṭhānepi eseva nayo. Nāhārana-indriyanajhāna namaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā. Nasahajātādicatukkaṁ idhāpi parihīnamevāti idamettha lakkhaṇaṁ. Iminā pana lakkhaṇena sabbesu dumūlakādīsu "ayaṁ paccayo mūlaṁ, ayamettha dumūlako, ayaṁ timūlako, ayaṁ sabbamūlako"ti sallakkhetvā ūnataragaṇanassa paccayassa vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. Idāni anulomapaccanīye gaṇanaṁ dassetuṁ **hetupaccayā nārammaṇe pañcā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha hetādhipatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu sahajātādayo cattāro sabbaṭṭhānikapaccayā, āhārindriyajhānamaggapaccayā cattāroti ime aṭṭha paccanīyato na labbhanti. Hetupaccayādivasena hi uppajjamāno dhammo ime aṭṭha paccaye alabhanto nāma natthi. Ārammaṇa-anantarasamanantara-upanissayasampayuttanatthivigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu arūpaṭṭhānikā

paccanīkato na labbhanti. Na hi ārammaṇapaccayādīhi uppajjamānā anantarasamanantarapaccayādayo na labhanti[1]. Sahajāta-aññamaññanissayakammāhārindriya-atthi-avigatapaccayesu pana anulomato ṭhitesu cattāro sabbaṭṭhānikāyeva paccanīkato na labbhanti. Etesañhi paccayānaṁ vasena uppajjamāno sabbaṭṭhānike alabhanto nāma natthi. Pacchājātapaccayassa anulomato ṭhānaṁ nāma natthi. Evaṁ sesesu anulomato ṭhitesu ye ca labbhanti, ye ca na labbhanti, te sallakkhetvā sabbesupi dumūlakādīsu nayesu tesaṁ tesaṁ paccayānaṁ saṁsandane ūnataragaṇanānaṁyeva vasena gaṇanā veditabbāti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paṭiccavāra Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. Idāni Paccanīyānulome gaṇanaṁ dassetuṁ **nahetupaccayā ārammaṇe dve**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha hetumhi paccanīkato ṭhite ṭhapetvā adhipatiṁ avasesā anulomato labbhanti. Pacchājāto pana anulomato sabbattheva na labbhati, ye nava paccayā "arūpānaññevā"ti vuttā, tesu purejātañca āsevanañca ṭhapetvā avasesesu sattasu paccanīkato ṭhitesu sesā arūpaṭṭhānikā anulomato na labbhanti. Yo hi ārammaṇādīhi nuppajjati, na so anantarādayo labhati. Paṭisandhivipāko pana purejātato, sabbavipāko ca saddhiṁ kiriyamanodhātuyā āsevanato anuppajjamānopi anantarādayo labhati, tasmā "purejātañca āsevanañca ṭhapetvā"ti vuttaṁ.

Purejātapacchājāta-āsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṁ ṭhapetvā[2] avasesā anulomato labbhanti. Kammapaccaye paccanīkato ṭhite ṭhapetvā vipākapaccayaṁ avasesā anulomato labbhanti. Āhārindriyesu paccanīkato ṭhitesu ṭhapetvā sabbaṭṭhānike ceva aññamaññakammāhārindriyapaccaye ca avasesā anulomato na labbhanti, itare yujjamānakavasena labbhanti. Jhānapaccaye paccanīkato ṭhite

---

1. Na labbhanti (sabbattha)   2. Avigataṁ ṭhapetvā (Syā)

hetādhipati-āsevanamaggapaccayā anulomato na labbhanti, maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetādhipatipaccayā anulomato na labbhanti. Vippayuttapaccaye paccanīkato ṭhite purejātapaccayaṁ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti. Evaṁ tesu tesu paccayesu paccanīkato ṭhitesu ye ye anulomato na labbhanti, te te ñatvā tesaṁ tesaṁ paccayānaṁ saṁsandane ūnataragaṇanānaṁ vasena gaṇanā veditabbā.

191-195. Dumūlakādīsu ca nayesu yaṁ yaṁ paccayaṁ ādiṁ katvā ye ye dukādayo dassitā, te te labbhamānālabbhamānapaccayavasena yathā yathā dassitā, tathā tathā sādhukaṁ sallakkhetabbā. Tattha yaṁ nahetuvasena dumūlakādayo naye dassentena **nahetupaccayā nārammaṇapaccayā -pa- nāsevanapaccayā**ti vatvā "yāva āsevanā sabbaṁ sadisan"ti vuttaṁ. Tassa "na-aññamaññapaccayā sahajāte ekan"ti-ādīhi sadisatā veditabbā. Yaṁ pana "nakamme gaṇite pañca gaṇhātī"ti[1] sīhaḷabhāsāya likhitaṁ, tassattho—nahetupaccayaṁ ādiṁ katvā nakammapaccayāti evaṁ nakammapaccayena ghaṭhite sahajāte ekanti evaṁ dassitā pañceva paccayā anulomato labbhanti, na aññeti. Evaṁ aññesupi evarūpesu ṭhānesu byañjanaṁ anādiyitvā adhippetatthoyeva gahetabbo. Evarūpañhi byañjanaṁ attano saññānibandhanatthaṁ porāṇehi sakasakabhāsāya likhitaṁ.

Apica imasmiṁ Paccanīyānulome paccayuppannadhammesupi atthi dhammo kammapaccayaṁ labhati, na-indriyapaccayaṁ, so asaññesu ceva pañcavokāre pavatte ca rūpajīvitindriyavasena veditabbo. Atthi dhammo maggapaccayaṁ labhati nahetupaccayaṁ, so vicikicchuddhaccasahajātamohavasena veditabbo, atthi dhammo jhānapaccayaṁ labhati, namaggapaccayaṁ, so manodhātu ahetukamanoviññāṇadhātuvasena veditabbo. Yattha kaṭattārūpāni nānākkhaṇikakammavaseneva kammapaccayaṁ labhanti, tattha rūpadhammā hetādhipati vipākindriyajhānamaggapaccaye na labhanti, sabbaṭṭhānikā paccanīyā na honti. Ahetuke adhipatipaccayo natthīti imesampi pakiṇṇakānaṁ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo.

---

1. Pañca pañhātīti (Sī)

Tatrāyaṁ nayo—**nahetupaccayā ārammaṇe dve**ti ettha tāva ahetukamoho ceva ahetukavipākakiriyā ca paccayuppannaṁ, tasmā akusalenākusalaṁ, abyākatena abyākataṁ sandhāyettha dveti vuttaṁ. Sesesupi eseva nayo. Āsevane pana vipākaṁ na labbhati, tathā kiriyamanodhātu. Tasmā kiriyāhetumanoviññāṇadhātuvasenettha abyākatena abyākataṁ veditabbaṁ. **Vipāke ekan**ti abyākatena abyākatameva. **Magge ekan**ti akusalena akusalameva.

196-197. Nārammaṇamūlake **hetuyā pañcā**ti rūpameva sandhāya vuttaṁ, tañhi kusalaṁ akusalaṁ abyākataṁ kisalābyākataṁ akusalābyākatañcāti pañca koṭṭhāse paṭicca uppajjati. Sabbapañcakesu eseva nayo. **Aññamaññe ekan**ti bhūtarūpāni ceva vatthuñca sandhāya vuttaṁ. Tāni hi nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti. Timūlakepi eseva nayo.

198-202. Nādhipatimūlake **hetuyā navā**ti anulome hetumhi vuttāneva. **Tīṇī**ti-ādīnipi heṭṭhā anulome vuttasadisāneva. Timūlake **dve**ti heṭṭhā nahetupaccayā ārammaṇe vuttasadisāneva.

203-233. Napurejātamūlake **hetuyā sattā**ti heṭṭhā "āruppe kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ paṭiccā"ti-ādinā nayena purejāte dassitāneva. Sabbasattakesu eseva nayo. Nakammamūlake **hetuyā tīṇī**ti-ādīsu cetanāva paccayuppannā, tasmā kusalaṁ akusalaṁ abyākatañca paṭicca uppattiṁ sandhāya tīṇīti vuttaṁ. Iminā nayena "ekaṁ dve tīṇi pañca satta navā"ti āgataṭṭhānesu gaṇanā veditabbā. "Cattāri cha aṭṭhā"ti imā pana tisso gaṇanā natthevāti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca Paṭiccavārassa atthavaṇṇanā.

2. Sahajātavāravaṇṇanā

234-242. Sahajātavāre **kusalaṁ dhammaṁ sahajāto**ti kusalaṁ dhammaṁ paṭicca tena sahajāto hutvāti attho. Sesamettha Paṭiccavāre vuttanayeneva veditabbaṁ. Avasāne panassa "paṭiccattaṁ nāma sahajātattaṁ, sahajātattaṁ nāma paṭiccattanti[1] idaṁ ubhinnampi etesaṁ vārānaṁ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Atthato hi ete dvepi ninnānākaraṇā. Evaṁ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṁ vuttā. "Cakkhuñca paṭicca rūpe cā"ti-ādīsu hi asahajātampi paṭicca uppajjatīti vuccati. Sahajātampi ca upādārūpaṁ bhūtarūpassa paccayo na hoti. Iti Paṭiccavārena sahajātapaccayabhāvaṁ, Sahajātavārena ca paṭiccāti vuttassa sahajātabhāvaṁ niyametuṁ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāppabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Paccayavāravaṇṇanā

243. Paccayavāre **kusalaṁ dhammaṁ paccayā**ti kusaladhamme patiṭṭhito hutvā kusalaṁ dhammaṁ nissayaṭṭhena paccayaṁ katvāti attho. **Kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ paccayā**ti kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ nissayapaccayaṁ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṁ hoti. Imināvupāyena sabbapadesu attho veditabbo. **Vatthuṁ paccayā vipākābyākatā kiriyābyākatā khandhā**ti idaṁ pañcavokāre pavattivasena vuttaṁ. Pañcavokāre pavattiyañhi khandhānaṁ purejātaṁ vatthu nissayapaccayo hoti. Paṭiccaṭṭhassa pana sahajātaṭṭhattā Paṭiccavāre esa nayo na labbhatīti paṭisandhiyaṁ sahajātameva vatthuṁ sandhāya "vatthuṁ paṭicca khandhā"ti vuttaṁ. **Kusalaṁ ekaṁ khandhañca vatthuñca paccayā tayo khandhā**ti-ādīsupi imināva nayena attho veditabbo.

---

1. Paṭiccaṭṭhaṁ nāma sahajātaṭṭhaṁ, sahajātaṭṭhaṁ nāma paṭiccaṭṭhanti (Sī, Ka), paṭiccatthaṁ nāma sahajātatthaṁ, sahajātatthaṁ nāma paṭiccatthanti (Syā)

Abyākataṁ dhammaṁ paccayā kusalo ca abyākato cāti kusalābyākatānaṁ hetupaccayavasena ekato uppattiṁ sandhāya vuttaṁ. Kusaluppattikkhaṇasmiñhi vatthuṁ nissāya kusalā khandhā, cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṁ upādārūpaṁ hetupaccayavasena ekato uppajjati. Iti paccayabhūtassa abyākatassa nānattepi paccayuppannānaṁ hetupaccayavasena ekato uppattiṁ sandhāyetaṁ vuttanti veditabbaṁ. Aññesupi evarūpesu ṭhānesu eseva nayo. Evaṁ imasmiṁ hetupaccaye sahajātañca purejātañca nissayaṭṭhena paccayaṁ katvā sattarasa pañhā vissajjitā. Tattha khandhā ceva bhūtā ca sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena gahitaṁ. Paṭiccavāre pana sahajātavasena paccayo labbhati, tasmā tattha naveva pañhā vissajjitā. Ye panete ettha sattarasa pañhā vissajjitā, tesu ekādike ekāvasāne vissajjane kusalādīsu ekapaccayato eko paccayuppanno. Ekādike dukāvasāne ekapaccayato nānāpaccayuppanno. Dukādike ekāvasāne nānāpaccayato eko paccayuppanno. Dukādike dukāvasāne nānāpaccayato nānāpaccayuppanno.

248-252. Ārammaṇapaccayādīsupi imināvupāyena pañhāvissajjanappabhedo veditabbo. Yaṁ panetaṁ ārammaṇapaccaye **vatthuṁ paccayā khandhā**ti vuttaṁ, taṁ paṭisandhikkhaṇe vipākakkhandheyeva sandhāya vuttaṁ. Cakkhuviññāṇādīni abyākataṁ nissāya ārammaṇapaccayena uppajjantānaṁ pabhedadassanatthaṁ vuttāni. Puna **vatthuṁ paccayā**ti pavatte vipākakiriyābyākatānaṁ uppattidassanatthaṁ vuttaṁ. Sesaṁ purimanayeneva veditabbaṁ. Evaṁ imasmiṁ ārammaṇapaccaye sahajātañca purejātañca paccayaṁ katvā satta pañhā vissajjitā. Tattha khandhā sahajātavasena, vatthu sahajātapurejātavasena, cakkhāyatanādīni purejātavaseneva gahitāni. Paṭiccavāre pana sahajātavaseneva paccayo labbhati, tasmā tattha tayova pañhā vissajjitā.

253-254. Adhipatipaccaye vipākābyākataṁ lokuttarameva veditabbaṁ. Anantarasamanantarā rūpābhāvena ārammaṇasadisā. Parato āsevananatthivigatesupi eseva nayo.

255. Sahajātapaccaye **kaṭattārūpaṁ upādārūpan**ti upādārūpasaṅkhātaṁ kaṭattārūpaṁ. Idaṁ asaññasattānaññeva rūpaṁ sandhāya vuttaṁ. Cakkhāyatanādīni pañcavokāravasena vuttāni.

256-257. Aññamaññapaccaye ca **yathā ārammaṇapaccayā evan**ti vissajjanasamataṁ sandhāya vuttaṁ. Paccayuppannesu pana nānattaṁ atthi.

258. Upanissayapaccaye **ārammaṇapaccayasadisan**ti rūpābhāvatopi vissajjanasamatāyapi vuttaṁ.

259-260. **Vatthuṁ purejātapaccayā**ti-ādīnaṁ Paṭiccavāre vuttanayenevattho gahetabbo.

261-266. Kammapaccaye **tīṇī**ti kusalaṁ paccayā kusalo abyākato kusalābyākato cāti evaṁ tīṇi veditabbāni. Akusalepi eseva nayo.

267-268. Vippayuttapaccaye **khandhe vippayuttapaccayā**ti khandhe nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. **Khandhā vatthuṁ vippayuttapaccayā**ti khandhā vatthuṁ nissāya vippayuttapaccayā uppajjantīti attho. Sesaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

269-276. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṁ **hetuyā sattarasā**ti-ādimāha. Tattha **hetuyā sattarasā**ti kusalena kusalaṁ, kusalena abyākataṁ, kusalena kusalābyākatanti evaṁ kusalavasena ekādikāni ekāvasānāni dve, dukāvasānaṁ ekanti tīṇi vuttāni honti, tathā akusalavasena. Abyākatena abyākataṁ, teneva kusalaṁ, akusalaṁ, kusalābyākataṁ, akusalābyākatañca, kusalābyākatehi kusalaṁ, abyākataṁ, kusalābyākataṁ, akusalābyākatehi akusalaṁ, abyākataṁ, akusalābyākatanti evaṁ sattarasa veditabbāni.

Ārammaṇe sattāti kusalena kusalaṁ, akusalena akusalaṁ, abyākatena abyākataṁ, kusalaṁ, akusalaṁ, kusalābyākatena kusalaṁ, akusalābyākatena akusalanti evaṁ satta.

Vipāke ekanti abyākatena abyākatameva. Evamettha sattarasa satta ekanti tayo vāraparicchedā honti. Tesu dvādasa sattarasakā dasa[1] sattakā ekaṁ ekakanti te sabbe sādhukaṁ sallakkhetvā parato dukatikādivasena paccayasaṁsandane ūnataragaṇanassa vasena gaṇanā veditabbā. Sakkā hi imāya gaṇanāya dukamūlādīsu vāraparicchede jānitunti puna "kusalaṁ dhammaṁ paccayā kusalo dhammo"ti anāmasitvā gaṇanavaseneva vāraparicchedaṁ dassetuṁ **hetupaccayā ārammaṇe sattā**ti-ādi āraddhaṁ.

Tattha kusalaṁ dhammaṁ paccayā kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā ārammaṇapaccayā. Kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ paccayā tayo khandhāti iminā nayena ārammaṇe laddhavissajjanāni vitthāretabbāni. Ayaṁ tāva anulome nayo.

277-285. Paccanīye pana kusalaṁ na labbhatīti **akusalaṁ dhammaṁ paccayā**ti akusalameva ādiṁ katvā vissajjanaṁ āraddhaṁ. Taṁ yathāpāḷimeva niyyāti. Yañhettha vattabbaṁ siyā, taṁ Paṭiccavārassa paccanīye vuttameva.

286-287. Yaṁ panetaṁ paccanīye laddhavissajjanaparicchedaṁ gaṇanato dassetuṁ **nahetuyā c-attārī**ti-ādi vuttaṁ, tattha cattāri sattarasa satta pañca tīṇi ekanti cha paricchedā. Tesaṁ vasena dukatikādīsu paccayasaṁsandane gaṇanā veditabbā. Yo hi paccayo sattarasa vissajjanāni labhati, tena saddhiṁ sadisasaṁsandane sattarasa, ūnatarasaṁsandane sesā chapi paricchedā labbhanti. Evaṁ sesesupi adhikaparicchedaṁ ṭhapetvā samasamā ūnatarā ca abbhantīti.

Ettha ca adhikatarā na labbhantīti ayamettha niyamo, samasamā pana ūnatarā ca atthā virodhe[2] sati labbhanti. Tenettha "nahetupaccayā nārammaṇe ekan"ti-ādi vuttaṁ. Ettha hi nahetuyā catunnaṁ, nārammaṇe pañcannaṁ āgatattā nahetuvasena cattārīti vattabbaṁ siyā, nārammaṇena saddhiṁ ghaṭitattā pana ārammaṇadhammo virujjhatīti akusalaṁ dhammaṁ paccayā akusalo dhammo, abyākataṁ dhammaṁ paccayā akusalo,

1. Ekādasa (Syā) 2. Atthavirodhe (?)

akusalañca abyākatañca dhammaṁ paccayā akusaloti tīṇi vissajjanāni parihīnāni. Abyākataṁ dhammaṁ paccayā abyākatoti rūpavasena ekameva vuttaṁ. Evaṁ sabbattha viruddhāviruddhaṁ ñatvā labbhamānaparicchedo veditabbo. Apicettha idaṁ nayamattadassanaṁ. **Nādhipatiyā cattārī**ti nahetuyā laddhāneva. Sesacatukkesupi eseva nayo.

Nānantare ekanti ahetukacittasamuṭṭhānassa ceva sesarūpassa ca vasena abyākatena abyākataṁ. Evaṁ sabbesu ekakesu yujjamānakarūpaṁ jānitabbaṁ. **Napurejāte dve**ti idhāpi nahetuvasena cattārīti vattabbaṁ siyā, napurejātena saddhiṁ ghaṭitattā pana abyākataṁ dhammaṁ paccayā akusalo, akusalañca abyākatañca dhammaṁ paccayā akusaloti vatthupurejātavasena dve vissajjanāni parihīnāni. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa ca vasena dve vuttāni. **Navippayutte dve**ti āruppe ahetukākusalakiriyavasena dve. Nonatthi novigatesu ekanti sabbassa rūpassa vasena abyākatena abyākataṁ daṭṭhabbaṁ. Tikādīsu apubbaṁ natthi.

288. Nārammaṇamūlake pana **na-adhipatiyā pañcā**ti nārammaṇe laddhāneva. **Nakamme ekan**ti ettha cittasamuṭṭhānañca kaṭattārūpañca aggahetvā sesarūpavasena abyākatena abyākataṁ veditabbaṁ.

289-296. Nādhipatimūlake **napurejāte sattā**ti napurejāte laddhāneva. **Napacchājāte sattarasā**ti imānipi tattha laddhāni sattaraseva. Nānantara nasamanantara na-aññamañña na-upanissaya nasampayuttanonatthinovigatamūlakāni nārammaṇamūlakasadisāneva. Imindruva nayamattadassanena sabbattha āgatānāgataṁ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

297-328. Imināyeva pana lakkhaṇena anulomaṁ purato katvā anulomapaccanīye paccanīyaṁ purato katvā Paccanīyānulome ca gaṇanaparicchedo āgatānāgataṁ labbhamānālabbhamānañca veditabbanti.

Paccayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāravaṇṇanā

329-337. Nissayavāre **kusalaṁ dhammaṁ nissāyā**ti kusalaṁ dhammaṁ patiṭṭhaṭṭhena nissayaṁ katvāti attho. Sesamettha Paccayavāre vuttanayeneva veditabbaṁ. Avasāne panassa "paccayattaṁ nāma nissayattaṁ, nissayattaṁ nāma paccayattan"ti[1] idaṁ ubhinnampi etesaṁ vārānaṁ atthato ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Atthatoti etepi paṭiccasahajātā viya ninnānākaraṇā. Evaṁ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṁ vuttā. Avijjāpaccayā saṅkhārāti-ādīsu hi anissāya vattamānaṁ nānākkhaṇikampi "paccayā uppajjatī"ti vuttaṁ. Aññamaññaṁ allīyitvā ṭhitakaṭṭhādīsu ca ekaṁ ekassa nissayapaccayo na hoti, tathā upādārūpaṁ mahābhūtassa nissayapaccayo na hotiyeva. Iti Paccayavārena nissayapaccayabhāvaṁ Nissayavārena ca paccayāti vuttassa sahajātapurejātabhāvaṁ niyametuṁ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Nissayavāravaṇṇanā.

---

5. Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā

338-346. Saṁsaṭṭhavāre **kusalaṁ dhammaṁ saṁsaṭṭho**ti kusalaṁ dhammaṁ ekuppādādilakkhaṇena sampayogaṭṭhena paccayaṁ katvāti attho. **Kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ saṁsaṭṭho**ti kusalaṁ ekaṁ khandhaṁ sampayuttapaccayaṁ katvā tayo khandhā uppajjanti hetupaccayāti vuttaṁ hoti. Iminā upāyena sabbapadesu attho veditabbo. Imasmiṁ pana hetupaccaye arūpadhammasseva sampayogaṭṭhena paccayaṁ katvā tayo pañhā vissajjitā. Yathā ca hetupaccaye, tathā ārammaṇapaccayādīsupi, kevalaṁ vipākapaccaye ekameva vissajjanaṁ.

347-350. Idāni yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanavasena dassetuṁ **hetuyā tīṇī**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sabbatikesu kusalena kusalaṁ,

---

1. Paccayaṭṭhaṁ nāma nissayaṭṭhaṁ, nissayaṭṭhaṁ nāma paccayaṭṭhanti (Sī, Ka), paccayatthaṁ nāma nissayatthaṁ, nissayatthaṁ nāma paccayatthanti (Syā)

akusalena akusalaṁ, abyākatena abyākatanti ayameva niyamo. Ekame pana abyākatena abyākatameva labbhatīti evamettha bāvīsatiyā paccayesu tīṇi, vipāke ekanti dve paricchedā. Pacchājāte anulomaṁ natthi. Tasmā tīṇi ekanti imesaññeva vasena dukatikādīsu paccayasaṁsandane yattha vipākapaccayo pavisati, tattha ekaṁ, sesesu tīṇīti evaṁ gaṇanā veditabbā. Sesamettha anulome uttānatthameva.

351-354. Paccanīye pana kusalaṁ na labbhatīti akusalameva ādiṁ katvā vissajjanaṁ kataṁ, taṁ uttānatthameva.

359. Yaṁ panettha paccanīye vissajjanaparicchedaṁ gaṇanato dassetuṁ **nahetuyā dve**ti-ādi vuttaṁ, tattha dve tīṇi ekanti tayo paricchedā, tesaṁ vasena dukatikādīsu paccayasaṁsandane gaṇanā veditabbā. Idhāpi adhikataragaṇanānaṁ ūnataragaṇanena saddhiṁ saṁsandane ūnataragaṇanameva labbhati, samagaṇanena saddhiṁ samagaṇanaṁ. Yasmā cettha arūpadhammāyeva paccayuppannā, tasmā nahetunādhipatinapurejātanapacchājātanāsevananakammanavipākanajhānana magga-navippayuttavasena daseva paccayā paccanīkato dassitā, sesā cuddasa na labbhanti. Yepi labbhanti, tesupi vipāke paccayuppanne nakammanavipākā na labbhanti.

360-368. **Nahetupaccayā nādhipatiyā dve**ti nahetuyā laddhaṁ dvayameva. Sesadvayesupi eseva nayo. **Nakamme ekan**ti ahetukakiriyacetanaṁ paccayuppannaṁ katvā abyākatena abyākataṁ. **Navipāke dve**ti ahetukamohakiriyavasena dve. **Najhāne ekan**ti ahetukapañcaviññāṇavasena abyākatavissajjanaṁ veditabbaṁ. **Namagge ekan**ti ahetukavipākakiriyavasena abyākatavissajjanaṁ. Imināvupāyena sabbasaṁsandanesu attho veditabboti.

369-383. Anulomapaccanīye heṭṭhā vuttā nahetu-ādayo daseva paccanīyato labbhanti, na sesā. Yepi labbhanti, tesu hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na labbhantīti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbanti.

384-391. Paccanīyānulome nahetupaccayuppannesu ahetukamohova jhānamaggapaccayaṁ labhati, sesā na labhanti. Najhānapaccaye aṭṭhāhetukacittānipi. **Nakammapaccayā nahetupaccayā nādhipatipaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe ekan**ti āruppe ahetukakiriyacetanāvasena abyākatena abyākataṁ. Iminā upāyena yaṁ labbhati, yañca na labbhati, tassa vasena sabbattha gaṇanā veditabbāti.

Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā.

---

6. Sampayuttavāravaṇṇanā

392-400. Sampayuttavāre **kusalaṁ dhammaṁ sampayutto**ti kusalaṁ dhammaṁ sampayuttapaccayaṁ katvāti attho. Sesamettha Saṁsaṭṭhavāre vuttanayeneva veditabbaṁ. Avasāne panassa "saṁsaṭṭhattaṁ nāma sampayuttattaṁ, sampayuttattaṁ nāma saṁsaṭṭhattan"ti idaṁ ubhinnampi etesaṁ vārānaṁ atthaho ninnānākaraṇabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Atthato hi etepi paṭiccasahajātā viya paccayanissayā viya ca ninnānākaraṇā. Evaṁ santepi aññamaññassa atthaniyamanatthaṁ vuttā. "Saṁsaṭṭhā yojitā hayā"ti-ādīsu[1] hi asampayuttampi saṁsaṭṭhanti vuccati. "Yā sā vīmaṁsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā"ti-ādīsu[2] asaṁsaṭṭhaṁ[3] vokiṇṇampi sampayuttanti. Iti Saṁsaṭṭhavārena ekuppādalakkhaṇassa sampayuttassa saṁsaṭṭhabhāvaṁ Sampayuttavārena ca saṁsaṭṭhassa ekuppādādilakkhaṇassa sampayuttabhāvaṁ niyametuṁ ubhopete vuttā. Apica tathā bujjhanakānaṁ ajjhāsayavasena desanāvilāsena niruttipaṭisambhidāpabhedajānanavasena cāpi ete ubhopi vuttāti.

Sampayuttavāravaṇṇanā.

Etesu pana chasu vāresu atthi koci paccayo ekantaṁ anulomato na tiṭṭhati, paccanīkatova tiṭṭhati, atthi ekantaṁ paccanīkato na tiṭṭhati, anulomatova tiṭṭhati, atthi anekantaṁ anulomato ceva tiṭṭhati, paccanīkato cāti idaṁ pakiṇṇakaṁ veditabbaṁ. Tattha paṭhamo

---

1. Khu 6. 154 piṭṭhe Jātake. 2. Saṁ 3. 244 piṭṭhe.
3. Ayaṁ sampayuttaṭṭhonāma asaṁsaṭṭhaṁ (Sī, Ka)

pañho pacchājātassa, dutiyo mahācatukkassa, tatiyo yujjamānakānaṁ sesānaṁ vasena veditabboti.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. Pañhāvāre "siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti-ādinā Kusalattike uddharitabbapucchānaṁ labbhamānavasena vissajjanaṁ dassetuṁ **kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo**ti-ādi vuttaṁ. Kusalo ca nāmesa sayaṁ uppajjanto ṭhapetvā pacchājātañca vipākañca sesehi dvāvīsatiyā paccayehi uppajjati, kusalassa paccayo honto ṭhapetvā purejātapacchājātavipākavippayutte sesehi vīsatiyā paccayehi paccayo hoti. Tasmā yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetuṁ **hetupaccayenā**ti-ādi āraddhaṁ.

Tattha yā esā paccayavibhaṅgavāre viya "hetusampayuttakānaṁ dhammānan"ti akatvā "hetū sampayuttakānaṁ khandhānan"ti desanā katā, tassā evaṁ karaṇe idaṁ payojanaṁ—tattha hi suññaṭṭhaṁ dīpetuṁ dhammānanti vuttaṁ, idha paccayato uppajjamānā dhammā rāsito uppajjanti na ekekatoti rāsaṭṭhaṁ dīpetuṁ khandhānanti vuttaṁ. Paṭiccavārādīsu vā khandhavasena paccayuppannadesanā āruḷhāti tenevānukkamena idhāpi āruḷhāti. Kasmā panetesu evaṁ āruḷhāti? Asaṅkarato vibhāgadassanatthaṁ. "Ekaṁ dhammaṁ paṭicca sesā dhammā"ti hi ādinā nayena vuccamāne asukadhammaṁ nāma nissāya asukadhammāti na sakkā asaṅkarato paccaye paccayuppanne ca jānituṁ, evaṁ sante uddesaniddesā nibbisesā siyuṁ. Tasmā asaṅkarato vibhāgadassanatthaṁ evaṁ āruḷhāti veditabbā. **Cittasamuṭṭhānānan**ti idaṁ yassa abyākatassa kusalo hetupaccayena paccayo hoti, tameva dassetuṁ vuttaṁ. Paccayavibhaṅge pana kusalādivasena vibhāgaṁ akatvā sāmaññato sabbesaṁ hetūnaṁ vasena uppannarūpadassanatthaṁ cittasamuṭṭhānānanti avatvā taṁsamuṭṭhānānanti vuttaṁ. Tasmā tattha abyākatahetusamuṭṭhānarūpaṁ, okkantikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgahaṁ gataṁ[1]. Iminā upāyena sesesupi evarūpesu vissajjanesu attho veditabbo.

---

1. Saṅgahitaṁ (Syā)

404. **Dānaṁ datvā**ti deyyadhammaṁ cajitvā. Yāya vā cetanāya so diyyati, sā cetanā dānaṁ. **Datvā**ti taṁ cetanaṁ pariyodāpetvā visuddhaṁ katvā. **Sīlaṁ samādiyitvā**ti pañcaṅgādivasena[1] niccasīlaṁ gaṇhitvā. Iminā samādānaviratiyeva dassitā. Sampattaviratisamucchedaviratiyo pana loke sīlanti apākaṭattā na vuttā. Kiñcāpi na vuttā, ārammaṇapaccayā pana hontiyeva. Tattha samucchedavirati sekkhānaṁyeva kusalassa ārammaṇaṁ hoti, na itaresaṁ. **Uposathakammaṁ katvā**ti "pāṇaṁ na hane na cādinnamādiye"ti[2] evaṁ vuttaṁ uposathadivasesu aṭṭhaṅga-uposathakiriyaṁ katvā. **Taṁ paccavekkhatī**ti taṁ kusalaṁ sekkhopi puthujjanopi paccavekkhati, arahāpi paccavekkhateva. Arahatopi hi pubbe kataṁ kusalaṁ kusalameva, yena pana cittena paccavekkhati, taṁ kiriyacittaṁ nāma hoti. Tasmā etaṁ "kusalo dhammo kusalassa dhammassā"ti imasmiṁ adhikāre na labbhati. **Pubbe suciṇṇānī**ti "datvā samādiyitvā katvā"ti hi āsanne katāni vuttāni, imāni na āsanne katānīti veditabbāni. Dānādīhi vā sesāni kāmāvacarakusalāni dassetuṁ idaṁ vuttaṁ. **Jhānā vuṭṭhahitvā**ti jhānā vuṭṭhahitvā. Ayameva vā Pāḷi. **Sekkhā gotrabhun**ti sotāpannaṁ sandhāya vuttaṁ. So hi gotrabhuṁ paccavekkhati. **Vodānan**ti idaṁ pana sakadāgāmi-anāgāmino sandhāya vuttaṁ. Tesañhi taṁ cittaṁ vodānaṁ nāma hoti. **Sekkhā**ti sotāpannasakadāgāmi-anāgāmino. **Maggā vuṭṭhahitvā**ti maggaphalabhaṅgātikkamavasena attanā paṭiladdhā maggā vuṭṭhahitvā, suddhamaggatoyeva pana vuṭṭhāya paccavekkhaṇaṁ nāma natthi.

Kusalaṁ aniccatoti ettha vipassanūpagaṁ tebhūmakakusalameva veditabbaṁ, vipassanākusalaṁ pana kāmāvacarameva. **Cetopariyañāṇenā**ti rūpāvacarakusalaṁ dasseti. **Ākāsānañcāyatanan**ti-ādīhi arūpāvacarakusalārammaṇavasena uppajjāmānaṁ arūpāvacarakusalameva. **Kusalā khandhā iddhividhañāṇassā**ti-ādīhi puggalaṁ anāmasitvā dhammavasena dasseti. Tenevettha heṭṭhā gahitampi cetopariyañāṇaṁ puna vuttaṁ.

405. **Assādetī**ti somanassasahagatalobhasampayuttacittehi anubhavati ceva rajjati ca. **Abhinandatī**ti sappītikataṇhāvasena nandati,

---

1. Pañcaṅgadasaṅgādivasena (Syā) 2. Aṁ 1. 215 piṭṭhe.

haṭṭhapahaṭṭho hoti, diṭṭhābhinandanāya vā abhinandati. **Rāgo uppajjatī**ti assādentassa rāgo uppajjati nāma. Idaṁ aṭṭhapi lobhayasahagatāni gahetvā vuttaṁ. **Diṭṭhi uppajjatī**ti abhinandantassa attā attaniyanti-ādivasena catūhipi cittehi sampayuttā diṭṭhi uppajjati. Asanniṭṭhānagatassa panettha vicikicchā uppajjati. Vikkhepagatassa uddhaccaṁ, akataṁ vata me kalyāṇanti vippaṭisārino dimanassaṁ. **Taṁ ārabbhā**ti tāni suciṇṇāni ārammaṇaṁ katvāti attho. Bahuvacassa hesa ekavacanādeso, jātivasena vā ekavacanamevetaṁ.

406. **Arahā maggā vuṭṭhahitvā**ti maggavīthiyaṁ phalānantarassa bhavaṅgassa atikkamavasena vuṭṭhahitvā. Paccavekkhaṇacittāni panassa kiriyābyākatāni. Evaṁ kiriyābyākatassa ārammaṇapaccayaṁ dassetvā puna vipākābyākatassa dassetuṁ **sekkhā vā**ti-ādimāha. **Kusale niruddhe**ti vipassanājavanavīthiyā pacchinnāya. **Vipāko**ti kāmāvacaravipāko. **Tadārammaṇatā**ti tadārammaṇatāya, taṁ kusalassa javanassa ārammaṇabhūtaṁ vipassitakusalaṁ ārammaṇaṁ katvā uppajjatīti attho. Na kevalañca tadārammaṇavaseneva, paṭisandhibhavaṅgacutivasenāpi. Vipāko hi kammaṁ ārammaṇaṁ katvā gahitapaṭisandhikassa kusalārammaṇo hotiyeva, so pana dubbiññeyyattā idha na dassito.

Kusalaṁ assādetīti-ādi akusalajavanāvasāne kusalārammaṇavipākaṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Viññāṇañcāyatanavipākassā**ti idaṁ dubbiññeyyampi samānaṁ mahaggatavipākassa tadārammaṇabhāvena anuppattito labbhamānakavasena vuttaṁ. **Kiriyassā**ti arahattaṁ patvā asamāpannapubbe ākāsānañcāyatane paṭilomato vā ekantarikavasena vā samāpannakiriyāya. **Cetopariyañāṇassā**ti-ādīni parato āvajjanāya yojetabbāni. Yā etesaṁ āvajjanā, tassā kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti ayañhettha attho.

407-409. **Rāgan**ti attano vā parassa vā rāgaṁ. Attano rāgavasena panettha vaṇṇanā pākaṭā hoti. **Assādetī**ti-ādīni vuttatthāneva. Vicikicchādīsu pana tīsu assādetabbatāya abhāvena "assādetī"ti na vuttaṁ. Diṭṭhi panettha uppajjati, sā assādetīti padassa

parihīnattā āgatapaṭipāṭiyā paṭhamaṁ na vuttā. Vicikicchādīsuyeva taṁ taṁ sabhāgaṁ paṭhamaṁ vatvā tassa tassa anantarā vuttā. Imesu ca pana rāgādīsu "kiṁ me pāpadhammā uppajjantī"ti akkhantivasena vā, "kataṁ pāpaṁ kataṁ luddan"ti vippaṭisārādivasena vā domanassuppatti veditabbā.

410. **Cakkhuṁ aniccato**ti vipassanānukkamena oḷārikāyatanāni vatthurūpañcāti ekādasa rūpāni pākaṭattā gahitāni. Puna rūpāyatanādīni cakkhuviññāṇādīnaṁ ārammaṇattā gahitāni. Yasmā panesā viññāṇakāyavasena desanā, na dhātuvasena, tasmā manodhātu na gahitā. Evaṁ sabbattha gahitāgahitaṁ veditabbaṁ.

411. **Phalaṁ paccavekkhanti nibbānaṁ paccavekkhantī**ti paccavekkhaṇakusalassa ārammaṇadassanatthaṁ vuttaṁ.

413-416. Ārammaṇādhipatiniddese sekkhaputhujjanānaṁ vasena catubhūmakakusalaṁ dassitaṁ, tathā sahajātādhipatiniddese. Arahato uttamadhammaṁ adhigatattā lokiyakusalesu garukāro natthīti aggamaggova dassito.

417. Anantarapaccaye **purimā purimā**ti ekabhūmakāpi nānābhūmakāpi kusalā ekato katvā vuttā. **Anulomaṁ gotrabhussa, anulomaṁ vodānassā**ti nānārammaṇavasena. **Gotrabhu maggassa, vodānaṁ maggassā**ti nānābhūmivasena. **Kusalaṁ vuṭṭhānassā**ti ettha pana **kusalan**ti tebhūmakakusalaṁ. **Vuṭṭhānan**ti tebhūmakavipākaṁ. Tehi kusalajavanavīthito vuṭṭhahanti, tasmā vuṭṭhānanti vuccati. Taṁ duvidhaṁ hoti tadārammaṇaṁ bhavaṅgañca. Tattha kāmāvacarakusalassa ubhayampi vuṭṭhānaṁ hoti, mahaggatassa bhavaṅgameva. **Maggo phalassā**ti idaṁ yasmā lokuttaravipākaṁ javanavīthipariyāpannattā vuṭṭhānaṁ nāma na hoti, tasmā visuṁ vuttaṁ. **Anulomaṁ sekkhāyā**ti asekkhāya kusalaṁ anantaraṁ na hoti, tasmā vibhāgaṁ karoti. **Phalasamāpattiyā**ti sotāpattiphalasakadāgāmiphala-anāgāmiphalasamāpattiyāpi. **Phalasamāpattiyā**ti anāgāmiphalasamāpattiyā. Akusale duvidhampi vuṭṭhānaṁ labbhati. **Vipākābyākatā kiriyābyākatā**ti ettha vipākābyākatā vipākābyākatānaṁyeva, kiriyābyākatā

kiriyābyākatānaṁyeva veditabbā. **Bhavaṅgaṁ āvajjanāyā**ti-ādi vomissakavasena vuttaṁ. Tattha **kiriyā**ti kāmāvacarakiriyā. Sā duvidhassāpi vuṭṭhānassa anantarapaccayo hoti, mahaggatā bhavaṅgasseva. Iti ye heṭṭhā paccayavibhaṅganiddese "purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṁ pacchimānaṁ kusalānaṁ dhammānaṁ anantarapaccayena paccayo"ti ārabhitvā kusalaṁ kusalassa, kusalaṁ abyākatassa, akusalaṁ akusalassa, akusalaṁ abyākatassa, abyākataṁ abyākatassa, abyākataṁ kusalassa, abyākataṁ akusalassāti satta vārā dassitā, tesaṁ vasena idha saṅkhepato anantarapaccayo vibhatto.

Vitthārato panettha—

Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca.
Bahudhāpi ca niddesaṁ, sādhukaṁ upalakkhaye.

Ayañhi anantarapaccayo na kevalaṁ sattadhāva niddesaṁ labhati, kusalaṁ pana kusalassa vipākassa, akusalaṁ akusalassa vipākassa, vipākaṁ vipākassa kiriyassa, kiriyaṁ kusalassa akusalassa vipākassa kiriyassāti evaṁ dasadhāpi niddesaṁ labhati. Na kevalaṁ dasadhāyeva, kusalaṁ pana kusalassa kusalavipākassa akusalavipākassa, akusalaṁ akusalassa akusalavipākassa kusalavipākassa, kusalavipākaṁ kusalavipākassa akusalavipākassa kiriyassa, akusalavipākaṁ akusalavipākassa kusalavipākassa kiriyassa, kiriyaṁ kiriyassa kusalassa akusalassa kusalavipākassa akusalavipākassāti evaṁ sattarasadhā niddesaṁ labhati.

Na kevalañca sattarasadhāva, samasaṭṭhividhenāpi niddesaṁ labhateva. Kathaṁ? Kāmāvacarakusalañhi bhūmibhedena catubbidhassa kusalassa anantarapaccayo hoti, rūpāvacarārūpāvacaraṁ sakasakabhūmikassevāti kusalaṁ kusalassa chabbidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalaṁ pana kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassa lokuttaravipākassa, rūpāvacarakusalaṁ rūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassa, arūpāvacarakusalaṁ kāmāvacarakusalavipākassa rūpāvacara-arūpāvacaralokuttaravipākassa, lokuttarakusalaṁ lokuttaravipākassāti kusalaṁ vipākassa dvādasavidhena

anantarapaccayo. Akusalaṁ akusalassa akusalavipākassa tebhūmakakusalavipākassāti pañcavidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakusalavipākaṁ kāmāvacarakusalavipākassa akusalavipākassa rūpāvacaravipākassa arūpāvacaravipākassāti kāmāvacarakusalavipākaṁ vipākassa catubbidhena anantarapaccayo. Rūpāvacaravipākaṁ tebhūmakakusalavipākassāti tividhena anantarapaccayo. Arūpāvacaravipākaṁ arūpāvacaravipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Lokuttaravipākaṁ catubhūmakakusalavipākassāti catubbidhena anantarapaccayo. Evaṁ kusalavipākaṁ vipākassa terasadhāpi anantarapaccayo. Akusalavipākaṁ akusalavipākassa kāmāvacarakusalavipākassāti duvidhena anantarapaccayo. Evaṁ sabbathāpi vipākaṁ vipākassa pañcadasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakusalavipākaṁ pana kāmāvacarakiriyassa, tathā akusalavipākaṁ, tathā rūpāvacaravipākaṁ, tathā arūpāvacaravipākañcāti vipākaṁ kiriyassa ca catubbidhena anantarapaccayo.

Kāmāvacarakiriyaṁ tebhūmakakiriyassa, rūpāvacarārūpāvacarakiriyaṁ rūpāvacarārūpāvacarānaññevāti[1] kiriyaṁ kiriyassa pañcavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṁ akusalavipākassa ceva catubhūmakakusalavipākassa ca, rūpāvacarakiriyaṁ kāmāvacarakusalavipākarūpāvacaravipākānaṁ, arūpāvacarakiriyaṁ catubhūmakakusalavipākassāpīti kiriyaṁ vipākassa ekādasavidhena anantarapaccayo. Kāmāvacarakiriyaṁ pana kāmāvacarakusalassa akusalassāti kusalākusalānaṁ duvidhena anantarapaccayo hoti. Evaṁ samasaṭṭhividhenāpi niddesaṁ labhati.

Na kevalañca samasaṭṭhividheneva, bahuvidhenāpi labhateva. Kathaṁ? Kāmāvacarapaṭhamamahākusalacittaṁ tāva attano, catunnañca rūpāvacarakusalānaṁ, pādakayogena soḷasannaṁ somanassalokuttarānanti ekavīsatiyā ca kusalānaṁ, javanapariyosāne tadārammaṇabhavaṅgavasena uppajjamānānaṁ ekādasannaṁ kāmāvacaravipākānaṁ, bhavaṅgavaseneva pavattānaṁ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṁ, phalasamāpattivasena pavattānaṁ dvādasannaṁ

1. Sakakiriyānaññevāti (Syā)

lokuttaravipākānanti evaṁ ekavīsatiyā kusalānaṁ, dvattiṁsāya vipākānanti tepaññāsāya cittānaṁ anantarapaccayo hoti. Tathā dutiyakusalacittaṁ. Tatiyacatutthāni pana ṭhapetvā uparibhūmakakusalāni ca lokuttaravipākāni ca sesa-ekavīsaticittānaṁ. Pañcamachaṭṭhāni attano ca, navannañca uparibhūmaka-upekkhākusalānaṁ, tevīsatiyā ca vipākānanti tettiṁsāya. Sattama-aṭṭhamāni ekavīsatiyāva.

Pañca rūpāvacarakusalāni attano attano pacchimānaṁ rūpāvacarakusalānaṁ, catunnampi ñāṇasampayuttamahāvipākānaṁ, pañcannaṁ rūpāvacaravipākānañcāti dasannaṁ. Eteneva ca nayena arūpāvacarakusalesu paṭhamaṁ attano vipākena saddhiṁ ekādasannaṁ, dutiyaṁ dvādasannaṁ, tatiyaṁ terasannaṁ, catutthaṁ cuddasannaṁ valasamāpattiyā cāti pannarasannaṁ. Lokuttarakusalaṁ attano attano vipākasseva. Aṭṭhasu lobhasahagatesu ekekaṁ akusalaṁ ekādasannaṁ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṁ navannaṁ mahaggatavipākānaṁ attano attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā. Dve domanassasahagatāni upekkhāsahagatānaṁ channaṁ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṁ attano pacchimassa cāti sattannaṁ. Vicikicchuddhaccasahagatadvayaṁ somanassasahagatāhetukavipākena saddhiṁ ekādasannaṁ kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṁ navannaṁ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṁ attano pacchimassa cāti ekavīsatiyā.

Kusalavipākapañcaviññāṇā kusalavipākamanodhātuyā, manodhātu dvinnaṁ vipākamanoviññāṇadhātūnaṁ. Tāsu dvīsu somanassasahagatā dasannaṁ vipākamanoviññāṇadhātūnaṁ bhavaṅgabhūtānaṁ tadārammaṇakāle attano pacchimassa voṭṭhabbanakiriyassa cāti dvādasannaṁ. Upekkhāsahagatāhetukamanoviññāṇadhātu pana āvajjanamanodhātuyā dviṭṭhānikāya āvajjanamanoviññāṇadhātuyā dasannañca vipākamanoviññāṇadhātūnanti dvādasannameva. Tihetukamahāvipākā somanassasahagatāhetukavajjānaṁ dasannampi kāmāvacaravipākamanoviññāṇadhātūnaṁ rūpāvacarārūpāvacaravipākānaṁ āvajjanadvayassa cāti ekavīsatiyā, duhetukavipāyā ṭhapetvā mahaggatavipāke sesānaṁ dvādasannaṁ. Pañca rūpāvacaravipākā tebhūmakakusalavipākasahetukapaṭisandhicittānaṁ

sattarasannaṁ āvajjanadvayassa cāti ekūnavīsatiyā. Arūpāvacaravipākesu paṭhamaṁ kāmāvacarakusalavipākatihetukapaṭisandhicittānaṁ catunnaṁ arūpāvacaravipākacittānaṁ catunnaṁ manodvārāvajjanassa cāti navannaṁ. Dutiyaṁ heṭṭhimavipākaṁ vajjetvā aṭṭhannaṁ, tatiyaṁ dve heṭṭhimāni vajjetvā sattannaṁ, catutthaṁ tīṇi heṭṭhimāni vajjetvā channaṁ, cattāri lokuttaravipākāni tihetukavipākānaṁ terasannaṁ attano attano pacchimassa cāti cuddasannaṁ.

Akusalavipākapañcaviññāṇā akusalavipākamanodhātuyā, manodhātu akusalavipākāhetukamanoviññāṇadhātuyā. Sā tadārammaṇakāle attano pacchimassa cutikāle paṭisandhivasena bhavaṅgavasena ca pavattānaṁ itaresampi navannaṁ kāmāvacaravipākānaṁ upekkhāsahagatānaṁ dvinnaṁ parittakiriyānañcāti dvādasannaṁ. Kiriyamanodhātu dasannaṁ viññāṇānaṁ. Hasituppādakiriyā pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṁ navannaṁ tihetukavipākānaṁ, tadārammaṇavasena pavattānaṁ pañcannaṁ somanassasahagatavipākānaṁ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena terasannaṁ. Voṭṭhabbanakiriyā ṭhapetvā kiriyamanodhātuṁ dasannaṁ kāmāvacarakiriyānaṁ, kāmāvacarakusalākusalānaṁ pañcavokāre bhavaṅgavasena pavattānaṁ pannarasannaṁ vipākacittānañcāti pañcacattālīsāya.

Kāmāvacaratihetukasomanassasahagatakiriyadvayaṁ bhavaṅgavasena pavattānaṁ terasannaṁ tihetukavipākānaṁ tadārammaṇavasena pañcannaṁ somanassasahagatavipākānaṁ parikammavasena pavattamānānaṁ catunnaṁ rūpāvacarakiriyānaṁ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena dvāvīsatiyā[1] duhetukasomanassasahagatakiriyadvayaṁ yathāvuttānaṁ terasannaṁ bhavaṅgacittānaṁ pañcannaṁ tadārammaṇānaṁ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena sattarasannaṁ. Kāmāvacaratihetuka-upekkhāsahagatakiriyadvayaṁ tesaṁyeva terasannaṁ bhavaṅgānaṁ, tadārammaṇavasena pavattānaṁ channaṁ upekkhāsahagata-vipākānaṁ, parikammavasena pavattānaṁ ekissā rūpāvacarakiriyāya catunnaṁ arūpāvacarakiriyānaṁ arahattaphalasamāpattiyā attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena catuvīsatiyā. Duhetuka-upekkhāsahagatakiriyadvayaṁ tesaṁyeva terasannaṁ

1. Pañcavīsatiyā (Sī, Syā)

bhavaṅgānaṁ channaṁ tadārammaṇānaṁ attano pacchimassa cāti aggahitaggahaṇena aṭṭhārasannaṁ. Rūpāvacarakiriyesu ekekaṁ navannaṁ pañcavokāre tihetukabhavaṅgānaṁ attano pacchimassa cāti dasannaṁ. Arūpāvacarakiriyesu paṭhamaṁ pañcavokāre navannaṁ bhavaṅgānaṁ catuvokāre ekassa attano pacchimassa cāti ekādasannaṁ. Dutiyaṁ catuvokāre dve bhavaṅgāni labhati. Tatiyaṁ tīṇi, catutthaṁ cattāri phalasamāpattiñcāti tesu ekekaṁ yathāpaṭipāṭiyā ekādasannaṁ dvādasannaṁ terasannaṁ pañcadasannañca anantarapaccayo hoti. Evaṁ bahuvidhenāpi niddesaṁ labhati. Tena vuttaṁ—

> "Dasadhā sattarasadhā, samasaṭṭhividhena ca.
> Bahudhāpi ca niddesaṁ, sādhukaṁ upalakkhaye"ti.

Samanantarapaccayādayo uttānatthāyeva.

423. Upanissaye **saddhaṁ upanissāyā**ti kammakammaphala-idhalokaparalokādīsu saddhaṁ upanissayaṁ katvā. Yathā hi puriso heṭṭhāpathaviyaṁ udakaṁ atthīti saddahitvā pathaviṁ khanati, evaṁ saddho kulaputto dānādīnaṁ phalañca ānisaṁsañca saddahitvā dānādīni pavatteti. Tasmā "saddhaṁ upanissāyā"ti vuttaṁ.

Sīlaṁ upanissāyāti-ādīsupi ime sīlādayo dhamme upanissayaṁ katvāti attho. Sīlavā hi sīlānubhāvesu sīlānisaṁsesu ca kusalo sīlaṁ upanissāya sīlavantānaṁ dānaṁ deti, uparūpari sīlaṁ samādiyati suparisuddhaṁ akkhaṇḍaṁ, cātuddasī-ādīsu pakkhadivasesu uposathakammaṁ karoti, sīlasampadaṁ nissāya jhānādīni uppādeti. Bahussutopi dānādipuññakiriyāyattā sabbasampattiyo dānādīnañca saṁkilesavodānādibhedaṁ sutamayāya paññāya paṭivijjhitvā ṭhito sutaṁ upanissāya dānādīni pavatteti. Cāgavāpi cāgādhimutto attano cāgasampadaṁ upanissāya dānaṁ deti, sīlavanto hutvā dinnaṁ mahapphalanti sīlaṁ samādiyati, uposathakammaṁ karoti, tāya paṭipattiyā parisuddhacitto jhānādīni uppādeti. Paññavāpi idhalokaparalokahitañceva lokasamatikkamanupāyañca upaparikkhanto "sakkā imāya paṭipattiyā idhalokahitampi paralokahitampi lokasamatikkamanupāyañca sampādebhun"ti paññaṁ upanissāya dānādīni pavatteti. Yasmā pana na

kevalaṁ saddhādayo dānādīnaṁyeva upanissayā, attano aparabhāge uppajjamānānaṁ saddhādīnampi upanissayā eva, tasmā **saddhā sīlaṁ sutaṁ cāgo paññā saddhāya sīlassa sutassa cāgassa paññāyā**ti vuttaṁ.

Parikammanti anantaraṁ aggahetvā pubbabhāge parikammaṁ gahetabbaṁ. **Yathākammūpagañāṇassa anāgataṁsañāṇassā**ti imesaṁ dvinnaṁ dibbacakkhuparikammameva, parikammaṁ visuṁ natthi. Dibbacakkhusseva paribhaṇḍañāṇāni etāni, tasmiṁ ijjhamāne ijjhanti. Evaṁ santepi tadadhimuttatāya sahitaṁ dibbacakkhuparikammaṁ tesaṁ parikammanti veditabbaṁ. Na hi etāni sabbesaṁ dibbacakkhukānaṁ samagatikāni honti. Tasmā bhavitabbamettha parikammavisesenāti. **Dibbacakkhu dibbāya sotadhātuyā**ti dūre rūpāni disvā tesaṁ saddaṁ sotukāmassa dibbacakkhu sotadhātuvisuddhiyā upanissayo hoti. Tesaṁ pana saddaṁ sutvā tattha gantukāmatādivasena dibbasotadhātu iddhividhañāṇassa upanissayo hoti. Evaṁ sabbattha tassa tassa upakārakabhāvavasena upanissayapaccayatā veditabbā.

Maggaṁ upanissāya anuppannaṁ samāpattinti tena tena maggena sithilīkatapāripanthakattā[1] pahīnapāripanthakattā ca taṁ taṁ samāpattiṁ uppādentīti tesaṁ maggo samāpattiyā upanissayo hoti. **Vipassantī**ti uparūparimaggatthāya vipassanti. **Atthapaṭisambhidāyā**ti-ādi paṭisambhidānaṁ maggapaṭilābheneva ijjhanato vuttaṁ. Evaṁiddhānañca panetāsaṁ pacchā tesu tesu ārammaṇesu pavattiyā maggova upanissayo nāma hoti.

Saddhaṁ upanissāya mānaṁ jappetīti ahamasmi saddho pasannoti mānaṁ pavatteti. **Diṭṭhiṁ gaṇhātī**ti tasmiṁ tasmiṁ vacane saddhāvaseneva gantvā paññāya atthaṁ anupaparikkhanto "atthi puggalo"ti-ādivasena diṭṭhiṁ gaṇhāti. **Sīlaṁ sutaṁ cāgaṁ paññan**ti ahamasmi sīlavā sutavā cāgī paññāsampannoti mānaṁ jappeti. Sīlasutacāgapaññāsu pana mānamaññanaṁ viya diṭṭhimaññanaṁ uppādento diṭṭhiṁ gaṇhāti. **Rāgassā**ti-ādīsu saddhādisampadaṁ upanissāya attukkaṁsanakāle tesu ekeko dhammo rāgassa, paravambhanakāle dosassa, ubhayena sampayuttassa mohassa, vuttappakārānaṁ mānadiṭṭhīnaṁ, saddhādisampadaṁ upanissāya bhavabhogasampattipatthanāya upanissayo hoti.

---

1. ...pāripanthikattā (Sī), ...pāribandhakattā (Ka)

Evamettha lokiyakusalaññeva dassitaṁ, lokuttaraṁ pana santaṁ paṇītaṁ uttamaṁ akusalaviddhaṁsanaṁ. Tasmā cando viya andhakāratamānaṁ na akusalassa upanissayo hotīti na gahitaṁ.

Ātāpetīti-ādi kāyikadukkhavasena abyākatadhammadassanatthaṁ vuttaṁ. Saddho hi saddhaṁ nissāya atisītaṁ ati-uṇhanti anosakkitvā nānappakārāni navakammaveyyāvaccādīni karonto attānaṁ ātāpeti paritāpeti, bhogaṁ uppādetvā puññāni karissāmīti pariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhaṁ paccanubhoti. Sīlavāpi sīlānurakkhaṇatthaṁ abbhokāsikattādivasena attānaṁ ātāpeti paritāpeti, piṇḍacārikattādivasena pariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhaṁ paccanubhoti. Sutavāpi bāhussaccānurūpaṁ paṭipattiṁ paṭipajjissāmīti vuttanayeneva paṭipajjanto attānaṁ ātāpeti paritāpeti, pariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhaṁ paccanubhoti. Cāgavāpi cāgādhimuttatāya attano yāpanamattepi paccaye anavasesetvā pariccajanto, aṅgādipariccāgaṁ vā pana karonto attānaṁ ātāpeti paritāpeti, pariccajitabbassa vatthuno uppādanatthaṁ pariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhaṁ paccanubhoti. Paññavāpi uparūpari paññaṁ vaḍḍhessāmīti sappaññataṁ nissāya sītuṇhādīni agaṇetvā sajjhāyamanasikāresu yogaṁ karonto attānaṁ ātāpehi paritāpeti, micchājīve ādīnavaṁ sammājīve ca ānisaṁsaṁ disvā micchājīvaṁ pahāya parisuddhena ājīvena jīvitavuttiṁ pariyesanto pariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhaṁ paccanubhoti.

Kāyikassa sukhassāti saddhādisampattiṁ upanissāya uppannāni sukhopakaraṇāni paribhuñjanakāle saddhādisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭakāyassa ca tesaṁ vasena avippaṭisāramūlakapāmojjapītisamuṭṭhānarūpaphuṭakāyassa ca sukhuppattikāle tesaṁ kaṭattā uppannavipākasukhakāle ca kāyikassa sukhassa, vuttanayeneva dukkhuppattikāle saddhādiguṇasampattiṁ asahamānehi payuttavadhabandhanādikāle ca kāyikassa dukkhassa, saddhādayo upanissāya pavattitaphalasamāpattikāle pana phalasamāpattiyā etesu ekeko upanissayapaccayena paccayo hotīti veditabbo. **Kusalaṁ kammanti** kusalacetanā attano vipākassa upanissayapaccayo, sā pana balavacetanāva labbhati, na dubbalā. Tatridaṁ vatthu—ekā kira itthī ubbandhitukāmā rukkhe rajjuṁ laggetvā saṁvidhātabbaṁ saṁvidahati. Atheko

coro rattibhāge taṁ gehaṁ upasaṅkamitvā "imāya rajjuyā kiñcideva bandhitvā harissāmī"ti satthena chindituṁ upagato. Atha sā rajju āsīviso hutvā susūti akāsi. Coro bhīto apasakki. Itthī attano nivesanā nikkhamitvā rajjupāse gīvaṁ paṭimuñcitvā ubbandhā kālamakāsi. Evaṁ balavacetanā antarāye nivāretvā attano vipākassa upanissayo hoti. Na panetaṁ ekantato gahetabbaṁ. Katokāsañhi kammaṁ eva vipākassa antarāyaṁ paṭibāhitvā vipaccati, vipākajanakaṁ pana kammaṁ vipākassa upanissayapaccayo na hotīti na vattabbaṁ. **Kamman**ti ettha catubhūmakampi veditabbaṁ. Yaṁ pana parato "maggo phalasamāpattiyā"ti vuttaṁ, taṁ acetanāvasena. Tenetaṁ dīpeti—yo koci vipākajanako dhammo, so attano vipākassa upanissayapaccayo hotīti.

Rāgaṁ upanissāya pāṇaṁ hanatīti yasmiṁ vatthusmiṁ sāratto hoti, tasmiṁ vā viruddhaṁ, tassa vā atthāya pāṇaṁ hanati. Adinnādānādīsupi etenevupāyena attho veditabbo. **Sandhiṁ chindatī**ti adinnādānavasena vuttaṁ. Tattha **sandhin**ti gehasandhiṁ. **Nillopaṁ haratī**ti nilīyitvā harati. **Ekāgārikaṁ karotī**ti bahūhi saddhiṁ ekameva gehaṁ parivāretvā vilumpati. **Paripanthe tiṭṭhatī**ti panthadūhanakammaṁ karoti. **Dosaṁ upanissāyā**ti-ādīsu "anatthaṁ me acarī"ti-ādivasena uppannaṁ dosaṁ upanissayaṁ katvā. **Mohaṁ upanissāyā**ti pāṇātipātādīsu ādīnavapaṭicchādakaṁ mohaṁ upanissayaṁ katvā. **Mānaṁ upanissāyā**ti ahaṁ kiṁ hanituṁ na sakkomi, ādātuṁ na sakkomīti mānaṁ upanissayaṁ katvā. Kenaci vā pana avaññāto hoti paribhūto hīḷito, taṁ omānaṁ upanissayaṁ katvātipi attho. **Diṭṭhiṁ upanissāyā**ti yaññādīsu brāhmaṇādayo viya pādasikamilakkhu-ādayo viya ca diṭṭhiṁ upanissayaṁ katvā. **Patthanaṁ upanissāyā**ti "sace me idaṁ nāma ijjhissati, evarūpaṁ te balikammaṁ karissāmīti evaṁ devatāyācanasaṅkhataṁ vā, asukaṁ nāma me ghātetvā[1] dehi, asukassa santakaṁ āhara, ehi vā me etāni kammāni karontassa sahāyo hohī"ti evamādiṁ vā patthanaṁ upanissayaṁ katvā. **Rāgo doso moho māno diṭṭhi patthanā rāgassā**ti

---

1. Ānetvā (Syā)

ettha rāgo rāgassāpi upanissayo hoti dosādīnampi. Dosādīsupi eseva nayo.

Pāṇātipāto pāṇātipātassāti pāṇātipātī asaṁvare ṭhitattā aññampi pāṇaṁ hanati. Yo vā etena hato, tassa ñātimittehi upadduto tesu aññampi hanati. Evaṁ pāṇātipāto pāṇātipātassa upanissayapaccayena paccayo. Bhaṇḍasāmikaṁ pana gopakaṁ vā ghātetvā parabhaṇḍaharaṇe, sāmikaṁ ghātetvā tassa dārātikkame, nāhaṁ hanāmīti musābhaṇane, katassa paṭicchādanatthāya akatassa vā karaṇatthāya pesuññaṁ upasaṁhāre, teneva nayena pharusavācānicchāraṇe, samphappalāpabhaṇane, paraṁ hanitvā abhijjhāyitabbaparavittūpakaraṇābhijjhāyane, yo tena ghātito hoti, tassa mittāmaccā ucchijjantūti-ādicintane "evaṁ me pāṇātipāto nijjiṇṇo bhavissatī"ti dukkarakārikādivasena diṭṭhiggahaṇakāle pāṇātipāto adinnādānādīnampi upanissayo hoti. Iminā upāyena adinnādānādimūlakesupi cakkesu attho veditabbo.

Mātughātikammaṁ mātughātikammassāti aññaṁ mātaraṁ hanantaṁ disvā "vaṭṭati evaṁ kātun"ti attano mātaraṁ hanantassa vā, ekasmiṁ bhave hantvā aparasmimpi hananavasena vā, ekasmiṁyeva bhave "gaccha me mātaraṁ hanāhī"ti punappunaṁ āṇāpanavasena vā, dvīhi pahārehi niyatamaraṇāya dutiyapahāradānavasena vā mātughātikammaṁ mātughātikammassa upanissayo hoti. Sesānipi yathāyogaṁ imināva nayena veditabbāni. Yasmā pana balavākusalaṁ dubbalākusalassa upanissayo na hoti, tasmā kammapathānantariyakammavaseneva desanā katāti vadanti. Taṁ na ekantato gahetabbaṁ. Pāṇātipātādīni hi katvā "kasmā evamakāsī"ti codiyamāno kopamattakampi karoti. Vippaṭisārīpi hoti. Appamattakepi ca kilese uppanne taṁ vaḍḍhetvā vītikkamaṁ karoti. Tasmā balavaṁ dubbalassa dubbalañca balavassāpi upanissayo hotiyeva. Yaṁ pana paccayavibhaṅgassa uddesavaṇṇanāyaṁ vuttaṁ "balavakāraṇaṭṭhena upanissayo hotī"ti, taṁ kāraṇabhāvasseva balavatāya vuttaṁ, na upanissayapaccayadhammānaṁ. Kampakilesā hi balavantopi dubbalāpi balavakāraṇaṁ hontiyeva.

Rāgaṁ upanissāya dānaṁ detīti-ādīsu aho vatāhaṁ Cātumahārājikānaṁ devānaṁ sahabyataṁ upapajjeyyanti upapattibhave vā bhogesu vā rāgaṁ upanissāya dānaṁ deti. Sīlasamādāna-uposathakammesupi eseva nayo. Jhānaṁ pana rāgavikkhambhanatthāya, vipassanaṁ rāgassa pahānatthāya, maggaṁ samucchedanatthāya uppādento rāgaṁ upanissāya uppādeti nāma. Vītarāgabhāvatthāya pana abhiññaṁ samāpattiñca uppādento rāgaṁ upanissāya uppādeti nāma. Ettāvatā hi vītarāgo nāma hoti.

Saddhāyāti dānādivasena pavattasaddhāya. Sīlādīsupi eseva nayo. Yatheva hi dānādivasena saddhādayo uppādento rāgaṁ upanissāya uppādeti nāma, evaṁ rāgādayopi saddhādīnaṁ upanissayapaccayā nāma hontīti veditabbā. **Tassa paṭighātatthāyā**ti tassa paṭibāhanatthāya, vipākokāsassa anuppadānatthāyāti attho. Sappaṭighātesu tāva evaṁ hotu, yāni pana appaṭighātāni ānantariyakammāni, tesu "tassa paṭighātatthāyā"ti kasmā vuttanti? Tassa ajjhāsayavasena. Tappaṭighātatthāya pavattemīti hissa ajjhāsayo, taṁ gahetvā evaṁ vuttaṁ.

Rāgaṁ upanissāya attānaṁ ātāpetīti yattha ratto, tassa dukkarena pattiṁ sampassanto evaṁ karotīti sabbaṁ purimanayeneva veditabbaṁ. **Kāyikassa sukhassā**ti rāgādisamatikkamavasena kusalaṁ katvā paṭiladdhasukhassa vā rāgādivasena anādīnavadassāvino kāme paribhuñjanavasena uppannasukhassa vā. **Dukkhassā**ti ātāpanādivasena uppannasukhassa vā rāgādihetu pavattavadhabandhanādivasena uppannadukkhassa vā. **Phalasamāpattiyā**ti rāgādayo samucchinditvā vā uppāditāya tehi vā aṭṭīyamānena samāpannāya.

Kāyikaṁ sukhanti-ādīsu sukhe uppanne taṁ assādetvā punappunaṁ tathārūpeheva paccayehi taṁ uppādentassa purimaṁ pacchimassa upanissayo hoti. Sītādīsu pana aggisantāpanādīni atisevantassa pubbabhāge sukhaṁ aparabhāge dukkhassa, "sukho vatimissā paribbājikāya taruṇāya lomasāya bāhāya samphasso"ti vā kāmesu pātabyataṁ āpajjantassa idha kāyikaṁ sukhaṁ nerayikassa kāyikadukkhassa, arogabhāvena pana sukhino phalasamāpattiṁ samāpajjantassa kāyikaṁ sukhaṁ phalasamāpattiyā

upanissayapaccayo hoti. Dukkhapaṭighātāya pana sukhaṁ sevantassa dukkhapaṭighātāya ca Bhagavato viya ābādhaṁ vikkhambhetvā phalasamāpattiṁ samāpajjantassa kāyikadukkhaṁ kāyikasukhassa ceva phalasamāpattiyā ca upanissayapaccayo hoti. Utusappāyo sukhassa ceva phalasamāpattiyā ca, asappāyo dukkhassa. Utu-asappāyaṁ vā abhibhavitvā samāpattisamuṭṭhitarūpavasena uppannaṁ sukhaṁ anubhavitukāmassa asappāyopi utu phalasamāpattiyā paccayova. Bhojanasenāsanesupi eseva nayo. Puna **kāyikaṁ sukhan**ti-ādīni kevalaṁ ekato dassitāni. Heṭṭhā vuttanayeneva panesaṁ paccayabhāvo veditabbo. **Phalasamāpatti kāyikassa sukhassā**ti samāpattisamuṭṭhānarūpavasena uppannassa sukhassa. Taṁ hesa samāpattito vuṭṭhāya anubhavati.

Kāyikaṁ sukhaṁ upanissāya dānanti-ādīsu "aho vata me idaṁ sukhaṁ na parihāyeyyā"ti pattassa vā aparihāyanavasena, "aho vatāhaṁ āyatiṁ evarūpaṁ sukhaṁ pāpuṇeyyan"ti appattassa vā pattivasena, dukkhepi "aho vata me dukkhaṁ parihāyeyyā"ti pattassa parihāyanavasena vā, "āyatiṁ evarūpaṁ nuppajjeyyā"ti anuppādapatthanāvasena vā sukhadukkhānaṁ upanissayatā veditabbā. Utubhojanasenāsanāni vuttanayāneva. Puna **kāyikaṁ sukhan**ti-ādīsu yasmā "sādhu kho mārisa Moggallāna Buddhasaraṇagamanaṁ hotī"ti[1] sukhappattānampi, "Sammāsambuddho vata so Bhagavā, yo evarūpassa dukkhassa pariññāya dhammaṁ desetī"ti[2] dukkhappattānampi saddhā uppajjati. Sukhadukkhehi ca saṁyogaviyogatthāya sīlādiparipūraṇaṁ kareyya, tasmā sukhadukkhāni saddhādīnaṁ upanissayabhāvena dassitāni. Utu-ādīnipi yathāyogaṁ yojetabbāni. **Kāyikaṁ sukhaṁ upanissāya pāṇaṁ hanatī**ti-ādīsupi vuttanayānusāreneva sukhādīnaṁ upanissayatā veditabbā.

Imasmiṁ pana upanissayabhājanīye kusalo kusalassa tividhenāpi upanissayo, akusalassa duvidhena, abyākatassa tividhena. Akusalo akusalassa tividhena, kusalassa ekavidhena, abyākatassa duvidhena. Abyākatopi abyākatassa tividhena, tathā kusalassa,

---

1. Taṁ Buddhaṁ saraṇaṁ gamanaṁ hotīti (sabbattha) Saṁ 2. 463 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
2. Khu 1. 93 piṭṭhe Udāne.

tathā akusalassāti evaṁ kusalo aṭṭhavidhena, akusalo chabbidhena, abyākato navavidhenāti tevīsatividhena upanissayo bhājitoti veditabbo.

424. Purejāte cakkhādīni oḷārikavasena vuttāni, āpodhātu-ādīnipi pana purejātārammaṇāni hontiyeva. **Vatthupurejātaṁ cakkhāyatanan**ti-ādi yaṁ vatthu hutvā purejātaṁ hoti, taṁ dassetuṁ vuttaṁ. **Vatthu vipākābyākatānan**ti pavattiyaṁ purejātapaccayaṁ sandhāya vuttaṁ.

425. Pacchājāte **imassa kāyassā**ti cātumahābhūtikakāyassa. **Pacchājātapaccayena paccayo**ti upatthambhanavasena pacchājāto hutvā paccayo. Upatthambhakaṭṭhena paccayattāyeva hesa pacchājātapaccayoti imasmiṁ Pañhāvāre anulomato āgato.

426. Āsevanapaccaye **anulomaṁ gotrabhussā**ti-ādīnaṁ visuṁ gahaṇe heṭṭhā vuttanayeneva kāraṇaṁ veditabbaṁ.

427. Kammapaccaye **kusalā cetanā sampayuttakānan**ti ettha sahajātanānākkhaṇikavibhāgassa abhāvato sahajātāti na vuttā. Abyākatavissajjane pana so vibhāgo atthi, tasmā tattha vuttā. Paṭisandhiggahaṇaṁ kaṭattārūpānaṁ vasena kataṁ. **Cetanā vatthussā**ti kiñcāpi paṭisandhikkhaṇe vatthupatiṭṭhitā arūpadhammā vatthupaccayā vattanti, cetanā pana vatthussāpi paccayoti dassetuṁ vuttaṁ.

428. Vipākapaccaye paṭisandhivāre imināva nayena attho veditabbo.

429-438. Āhārapaccaye **imassa kāyassā**ti imasmiṁ catusantativasena pavatte cātumahābhūtikakāye āhārasamuṭṭhānassa janakavasena, sesassa upatthambhakavasena āhārapaccayena paccayo. Indriyapaccayādīsupi paṭisandhivāro vuttanayeneva veditabbo. Sesaṁ sabbattha uttānatthamevāti.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. Idānettha yathāladdhāni vissajjanāni gaṇanāvasena dassetuṁ **hetuyā sattā**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **sattā**ti kusalena kusalaṁ, abyākataṁ. kusalābyākatanti tīṇi, tathā akusalena, abyākatena abyākatamevāti evaṁ satta. **Ārammaṇe navā**ti ekamūlaka-ekāvasānāni nava. **Adhipatiyā dasā**ti kusalaṁ kusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca, akusalassa ārammaṇatova, abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca, kusalābyākatassa sahajātatovāti kusalamūlakāni cattāri. Akusalaṁ akusalassa sahajātato ceva ārammaṇato ca, abyākatassa sahajātatova, tathā akusalābyākatassāti akusalamūlakāni tīṇi. Abyākato abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca, kusalassa ārammaṇatova, tathā akusalassāti abyākatamūlakāni tīṇīti evaṁ dasa. Ettha pana ārammaṇādhipatipi sattadhā, sahajātādhipatipi sattadhāva labbhati.

Anantare sattāti kusalamūlakāni dve, tathā akusalamūlakāni, abyākatamūlakāni tīṇīti evaṁ satta. Samanantarepi etāneva. **Sahajāte navā**ti kusalamūlakāni tīṇi, akusalamūlakāni tīṇi, abyākatamūlakaṁ ekaṁ, tathā kusalābyākatamūlakaṁ, akusalābyākatamūlakañcāti evaṁ nava. **Aññamaññe tīṇī**ti kusalena kusalaṁ, akusalena akusalaṁ, abyākatena abyākatanti evaṁ tīṇi. **Nissaye terasā**ti sahajātatova kusalamūlakāni tīṇi, tathā akusalamūlakāni, tathā abyākatamūlakāni. Ettha pana purejātampi labbhati. Abyākatañhi abyākatassa sahajātampi hoti purejātampi, kusalassa purejātameva, tathā akusalassa, puna kusalābyākato sahajātapurejātato kusalassa, sahajātatova abyākatassa, tathā akusalābyākatoti evaṁ terasa. **Upanissaye navā**ti ekamūlakekāvasānā nava. Tesaṁ Vibhaṅge tevīsati bhedā dassitā. Tesu ārammaṇūpanissaye satta, anantarūpanissaye satta, pakatūpanissaye nava honti. **Purejāte tīṇī**ti abyākato abyākatassa, kusalassa, akusalassāti evaṁ tīṇi.

Pacchājāte tīṇīti kusalo abyākatassa, akusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti evaṁ tīṇi. **Āsevane tīṇi** aññamaññasadisāni. **Kamme satta** hetusadisāni. Tattha dvīsu vissajjanesu nānākkhaṇikakammampi āgataṁ, pañcasu sahajātameva. **Vipāke ekaṁ** abyākatena abyākataṁ. **Āhāra-indriyajhānamaggesu satta** hetusadisāneva. Indriyaṁ panettha sahajātapurejātavasena āgataṁ. **Sampayutte tīṇi** aññamaññasadisāni. **Vippayutte pañcā**ti sahajātapacchājātato kusalena abyākataṁ, akusalena abyākataṁ, sahajātapurejātapacchājātato abyākatena abyākataṁ, vatthupurejātato abyākatena kusalaṁ, tathā akusalanti ekaṁ kusalamūlaṁ, ekaṁ akusalamūlaṁ, tīṇi abyākatamūlānīti evaṁ pañca.

Atthiyā terasāti sahajātato kusalena kusalaṁ, sahajātapacchājātato kusalena abyākataṁ, sahajātatova kusalena kusalābyākatanti kusalamūlāni tīṇi, tathā akusalamūlāni, sahajātapurejātapacchājātāhārindriyato pana abyākatena abyākataṁ, vatthārammaṇapurejātato abyākatena kusalaṁ, tathā akusalaṁ, sahajātapurejātato kusalo ca abyākato ca akusalassa, sveva abyākatassa sahajātapacchājāta-āhārindriyato sahajātapurejātato ca kusalo ca abyākato ca kusalassa, sveva abyākatassa sahajātapacchājāta-āhārindriyatoti evaṁ terasa. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāni. **Avigate terasa** atthisadisānīti evamettha satta gaṇanaparicchedā ekaṁ tīṇi pañca satta nava dasa terasāti. Tesu vipākavasena ekameva ekakaṁ, aññamaññapurejātapacchājātāsevanasampayuttavasena pañca tikā, vippayuttavasena ekameva pañcakaṁ, hetu-anantarasamanantarakamma-āhārindriyajhānamagganatthivigatavasena dasa sattakā, ārammaṇa sahajāta-upanissayavasena tayo navakā, adhipativasena ekaṁ dasakaṁ, nissaya-atthi-avigatavasena tayo terasakāti evaṁ tasmiṁ tasmiṁ paccaye niddiṭṭhavāre gaṇanavasena sādhukaṁ sallakkhetvā tesaṁ vasena dukatikādīsu paccayasaṁsandane gaṇanā veditabbā.

440. Ye pana paccayā yesaṁ paccayānaṁ visabhāgā vā viruddhā vā honti, te tehi saddhiṁ na yojetabbā. Seyyathidaṁ—hetupaccayassa tāva

ārammaṇānantara samanantarūpanissaya purejātapacchājātakammāsevanā-hārajhānanatthivigatā adhipatipaccaye ca ṭhapetvā vīmaṁsaṁ sesādhipatino visabhāgā, sahajātādayo sabhāgā[1]. Kasmā? Tathā bhāvābhāvato. Hetupaccayo hi yesaṁ hetupaccayo hoti, tesaṁ sahajātādipaccayopi hoti, ārammaṇādipaccayo pana na hotīti ārammaṇādayo tassa visabhāgā nāma. Tasmā so tehi, te vā tena saddhiṁ na yojetabbā. Purejātapacchājātasampayuttavippayutta atthinatthivigatāvigatā ca aññamaññaviruddhā, tepi aññamaññaṁ na yojetabbā. Tattha ayojanīye vajjetvā yojanīyehi yoge ye vārā labbhanti, te saṅkhepato dassetuṁ **hetupaccayā adhipatiyā cattārī**ti-ādi vuttaṁ.

Tattha kiñcāpi hetupaccayassa adhipatinā saṁsandane ūnataragaṇanavasena sattahi vārehi bhavitabbaṁ, yasmā pana adhipatīsu vīmaṁsāva hetupaccayo, na itare, tasmā visabhāge vajjetvā sabhāgavasena "cattārī"ti vuttaṁ. Tāni evaṁ veditabbāni—kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ, kusalo dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā cittasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, kusalā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānaṁ, abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo adhipatipaccayena paccayo, vipākābyākatā kiriyābyākatā vīmaṁsā sampayuttakānaṁ khandhānaṁ cittasamuṭṭhānānañca rūpānanti. Ettha ca vipākābyākatā lokuttaratova gahetabbā. Ārammaṇapaccaya-anantarapaccayādayo pana visabhāgattā na yojitā. Iminā upāyena sabbattha labbhamānañca alabbhamānañca ñatvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Sahajāte sattāti hetuyā laddhāneva. **Aññamaññe tīṇī**ti suddhika-aññamaññe laddhāneva. **Nissaye sattā**ti hetuyā laddhāneva. **Vipāke ekan**ti suddhikavipāke laddhameva. **Indriyamaggesu cattārī**ti heṭṭhā

1. Tassa sabhāgā (Syā)

vuttanayāneva. **Sampayutte tīṇī**ti suddhikasampayutte laddhāneva. **Vippayutte tīṇī**ti kusalādicittasamuṭṭhānaṁ[1] rūpaṁ paccayuppannaṁ katvā veditabbāni. **Atthi-avigatesu sattā**ti hetuyā laddhāneva.

441-443. Evaṁ yehi adhipatipaccayādīhi ekādasahi paccayehi saddhiṁ hetupaccayo yojanaṁ labhati, tesaṁ vasena dumūlakanaye gaṇanaṁ dassetvā idāni timūlakādīsu tassa dassanatthaṁ lakkhaṇaṁ ṭhapento **hetusahajātanissaya-atthi-avigatanti sattā**ti-ādimāha. Potthakesu pana nissa-upanissa-adhipāti evaṁ parihīnakkharāni paccayanāmāni likhanti, taṁ saññākaraṇamattavasena likhitaṁ, tasmā tādisesu ṭhānesu paripuṇṇā Pāḷi kātabbā. Yaṁ panidaṁ lakkhaṇaṁ ṭhapitaṁ, tena idaṁ dīpeti—ayaṁ hetupaccayo sahajātādīhi catūhi saddhiṁ saṁsandane attano Vibhaṅge laddhāni satteva vissajjanāni labhati. Sace panettha aññamaññapaccayo pavisati, aññamaññe laddhāni tīṇi labhati. Sace sampayuttapaccayo pavisati, tāneva tīṇi labhati. Sace vippayuttapaccayo pavisati, hetuvippayuttaduke laddhāni tīṇi labhati. Sace vipākapaccayo pavisati, sabbehi vipākasabhāgehi saddhiṁ saṁsandane ekameva vissajjanaṁ labhati. Sace panettha indriyamaggapaccayā pavisanti, tehi saddhiṁ dumūlake laddhāni cattāriyeva labhati. Sace tehi saddhiṁ aññamaññapaccayo pavisati, hetādhipatiduke dassitesu catūsu vissajjanesu "kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā"ti dve apanetvā sesāni dve labhati. Sacepi tattha sampayuttapaccayo pavisati, tāneva dve labhati. Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhati. Sace pana tesu vipākapaccayo pavisati, sabbattha ekameva labhati. Adhipatinā pana saddhiṁ hetādhipatidukato ūnataragaṇanesu appavisantesu cattāriyeva labhati. Ūnataragaṇanesu pavisantesu tesaṁ vasena dve ekanti labhati. Evaṁ tesaṁ tesaṁ paccayānaṁ samāyoge labbhamānaṁ gaṇanaṁ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

1. Kusalādīni cittasamuṭṭhānaṁ (Sī, Ka)

Etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamāni cattāri ghaṭanāni sāmaññato navannampi hetūnaṁ vasena vuttāni avipākāni. Abyākatena abyākatavissajjane panettha vipākahetupi labbhati.

Tato parāni pañca ghaṭanāni vipākahetuvasena vuttāni. Tattha sabbepi sahajātavipākā ceva vipākasahajātarūpā ca. Tesu paṭhame ghaṭane vipākā ceva taṁsamuṭṭhānarūpā ca labbhanti, dutiye vipākā ceva paṭisandhiyañca vatthurūpaṁ. Tatiye arūpadhammāva. Catutthe vipākacittasamuṭṭhānarūpameva labbhati. Pañcame vatthurūpameva.

Tato parāni pañcadasa ghaṭanāni indriyamaggayuttāni amohahetuvasena vuttāni. Tattha paṭhamāni nava nirādhipatīni, pacchimāni cha sādhipatīni. Nirādhipatikesupi paṭhamāni cattāri sāmaññato sabbattha amohavasena vuttāni, pacchimāni pañca vipākāmohavasena. Tattha nirādhipatikesu paṭhame **cattārī**ti heṭṭhā hetādhipatiduke dassitāneva. Dutiye cittasamuṭṭhānarūpaṁ parihāyati. Tatiye vatthurūpaṁ parihāyati. Catutthe kusalo dhammo cittasamuṭṭhānānaṁ, abyākato taṁsamuṭṭhānānanti rūpameva labbhati. Tato parāni vipākayuttāni pañca heṭṭhā vuttanayāneva. Sādhipatikesu paṭhamāni tīṇi ghaṭanāni sāmaññato vipākāvipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame cattāri vuttanayāneva. Dutiye rūpaṁ parihāyati, tatiye arūpaṁ parihāyati. Tato parāni tīṇi vipākahetuvasena vuttāni. Tesu paṭhame rūpārūpaṁ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Evampi tesaṁ tesaṁ paccayānaṁ samāyoge labbhamānaṁ gaṇanaṁ viditvā timūlakādīsu gaṇanā uddharitabbāti.

Hetumūlakaṁ niṭṭhitaṁ.

444. Ārammaṇamūlakepi adhipatipaccayādayo satta ārammaṇena sabhāgā, sesā soḷasa visabhāgāti te ayojetvā satteva yojitā. Tesu **adhipatiyā sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa, akusalassa dhammassa, abyākatassāti evaṁ kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlaṁ ekaṁ, abyākatamūlāni tīṇīti satta. **Nissaye tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāneva. Upanissaye satta heṭṭhimāni eva. **Purejāte tīṇī**ti vatthārammaṇavasena abyākatamūlāni. **Vippayutte**

tīṇīti vatthuvaseneva. **Atthi-avigatesu tīṇī**ti vatthārammaṇavasena. Yathā pana hetumūlake lakkhaṇadassanatthaṁ ghaṭanāni ṭhapitāni, tathā ārammaṇamūlakādīsupi.

445. Tattha yāni tāva imasmiṁ ārammaṇamūlake pañca ghaṭanāni ṭhapitāni. Tattha paṭhamaṁ ārammaṇādhipativasena sādhipatikaṁ. Tattha **sattā**ti ārammaṇādhipatiduke laddhavissajjanāneva. Dutiyaṁ nirādhipatikaṁ. Tattha **tīṇī**ti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlāni. Tatiyaṁ nissayena vuttaṁ. Tatiyaṁ nissayena vuttaṁ. Tattha **tīṇī**ti vatthuvasena abyākatamūlāni. Catutthapañcamāni sādhipatikāni. Tesu catutthe **ekan**ti vatthārammaṇavasena ārammaṇavaseneva vā abyākatamūlaṁ akusalaṁ. Pañcame **ekan**ti nissayato abyākatamūlakaṁ akusalaṁ. Evamidhāpi labbhamānavasena tikādīsu gaṇanā veditabbā. Tathā adhipatimūlakādīsu. Ārammaṇa-indriyavipākavasena vitthārayojanaṁ pana avatvā tattha tattha vattabbayuttakameva vadāmāti.

446. Adhipatimūlake **sahajāte sattā**ti sahajātādhipativasena kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlaṁ ekaṁ. Sahajātena pana saddhiṁ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatinā ca saddhiṁ sahajātaṁ na labbhati. **Aññamaññe tīṇī**ti sahajātādhipativaseneva. **Nissaye aṭṭhā**ti kusalamūlāni tīṇi, akusalamūlāni tīṇi, abyākatamūlāni dve. Abyākato hi adhipati abyākatassa sahajātato ceva ārammaṇato ca nissayo hoti, akusalassa ārammaṇatova. Kusalassa pana ubhayathāpi na hotīti abyākatamūlāni dveyevāti evaṁ aṭṭha. **Upanissaye satta** ārammaṇasadisāneva. **Purejāte ekan**ti abyākatādhipati ārammaṇavasena akusalassa. **Vipāke ekaṁ** abyākatena abyākataṁ lokuttaraṁ. Āhārādīsu satta heṭṭhā ekamūlake laddhāneva. **Vippayutte cattārī**ti kusalena abyākataṁ, tathā akusalena, abyākatena abyākatañca kusalañca. Atthi-avigatesu aṭṭha nissayasadisāneva.

447-452. Ghaṭanāni panettha paṭipāṭiyā ārammaṇādīhi ayojetvā paṭhamaṁ atthi-avigatehi yojitāni. Kiṁkāraṇāti? Ubhayādhipatimissakattā. Tattha paṭhame ghaṭane ārammaṇādhipativasena vatthārammaṇaṁ

labbhati, dutiye nissayavasena garuṁ katvā assādentassa vatthumeva, tatiye sahajātādhipativasena kusalādayo rūpānaṁ, ārammaṇādhipativasena vatthu akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni ārammaṇādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti heṭṭhā vuttāneva. Dutiye **ekan**ti purejātāni vatthārammaṇāni akusalassa. Tatiye vatthumeva akusalassa. Tato parāni tīṇi ghaṭanāni vipākāvipākasādhāraṇāni sahajātādhipativasena vuttāni. Tattha paṭhame rūpārūpaṁ labbhati, dutiye arūpameva, tatiye rūpameva. Tato parāni tīṇi vipākādhipativasena vuttāni. Tesupi paṭhame rūpārūpaṁ labbhati, dutiye arūpaṁ, tatiye rūpameva. Tato parāni cha ghaṭanāni āhārindriyayuttāni cittādhipativasena vuttāni. Tattha tīṇi avipākāni, tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato parāni cha ghaṭanāni tatheva vīriyādhipativasena vuttāni. Nanu ca adhipatipaṭipāṭiyā paṭhamaṁ vīriyādhipativasena vattabbāni siyuṁ, kasmā tathā na vuttānīti? Parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā. Parato hi hetuvasena ghaṭanāni amohassa vīmaṁsādhipatittā vīmaṁsāya ca sammādiṭṭhibhāvato maggasampayuttāni. Vīriyampi ca sammāvāyāmamicchāvāyāmabhāvena maggoti tena saddhiṁ ghaṭanāni parato hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisānīti parivattetvā vuttāni. Tesupi gaṇanā pākaṭāyeva.

453-456. Anantarasamanantaramūlakesu **sattā**ti kusalo kusalassa abyākatassa ca, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampīti evaṁ satta. **Kamme ekan**ti kusalā maggacetanā attano vipākābyākatassa. Ghaṭanāni panetesu tīṇi tīṇiyeva. Tāni bahutarapaṭipāṭiyā vuttāni.

457-460. Sahajāta-aññamaññanissayamūlakesu ye ye dukamūlake paccayā vuttā, te teyeva ādito ṭhitena sabhāvā. Tasmā dukamūlake gaṇanaṁ ñatvā ye upari paccayā ghaṭitā, tesu ūnataragaṇanassa vasena sabbaghaṭanesu gaṇanā veditabbā. Tattha sahajātamūlake dasa ghaṭanāni. Tesu pañca avipākāni, pañca savipākāni. Tattha avipākesu tāva paṭhame kusalo kusalassa

abyākatassa, kusalābyākatassa, kusalābyākato abyākatassāti cattāri, tathā akusalo, abyākato abyākatassevāti evaṁ nava. Tattha kusalākusalādikesu aṭṭhasu vissajjanesu arūpañceva cittasamuṭṭhānarūpañca labbhati. Abyākate vatthurūpampi. Dutiye ghaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhati, tatiye tīsupi arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva, pañcame paṭisandhiyaṁ vatthunā saddhiṁ arūpadhammā. Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañca, dutiye vipākā ceva vatthurūpañca, tatiye vipākameva, catutthe vipākacittasamuṭṭhānameva, pañcame vatthurūpameva labbhati.

Aññamaññamūlake cha ghaṭanāni. Tesu paṭhamāni tīṇi avipākāni, pacchimāni tīṇi savipākāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva.

461. Nissayamūlake **nissayapaccayā ārammaṇe tīṇī**ti vatthuṁ ārammaṇaṁ katvā pavattakusalādivasena veditabbāni. **Upanissaye ekan**ti vatthuṁ ārammaṇūpanissayaṁ katvā uppannākusalaṁ. Sesaṁ dumūlake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

462-464. Imasmiṁ pana nissayapaccaye vīsati ghaṭanāni. Tesu purimāni cha ghaṭanāni purejātasahajātavasena vuttāni, tato cattāri purejātavaseneva, tato dasa sahajātavaseneva. Tattha paṭhame ghaṭane **terasā**ti nissayapaccayavibhaṅge vuttāneva. Dutiye **aṭṭhā**ti sahajātādhipativasena satta, vatthuṁ garuṁ katvā akusalañcāti aṭṭha. Tatiye satta indriyapaccaye laddhāneva. Catutthe pañca vippayutte laddhāni. Pañcame **cattārī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṁ, vatthu ca akusalassa. Chaṭṭhe **tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānassa. Purejātavasena catūsu paṭhame **tīṇī**ti vatthu kusalādīnaṁ, cakkhādīni ca abyākatassa. Dutiye vatthumeva kusalādīnaṁ. Tatiye **ekan**ti vatthu akusalassa. Catutthe cakkhādīni viññāṇapañcakassa. Sahajātavasena dasa savipākāvipākavasena dvidhā bhinditvā sahajātamūlake vuttanayeneva veditabbāni.

465. Upanissayamūlake **ārammaṇe sattā**ti ārammaṇūpanissaye laddhāneva. **Adhipatiyā sattā**ti tāneva. Anantarasamanantaresu anantarūpanissaye laddhāneva. **Nissaye ekan**ti vatthu akusalassa. **Purejāte**

ekanti tasseva vatthuṁ vā ārammaṇaṁ vā. **Āsevane tīṇi** anantarūpanissayavasena. **Kamme dve** pakatūpanissayavasena. Lokuttarakusalacetanā pana anantarūpanissayopi hoti. **Vippayutte ekaṁ** ārammaṇūpanissayavasena, tathā atthi-avigatesu. Natthivigahesu satta anantarasamāneva.

466. Upanissayamūlakāni pana satta ghaṭanāni honti. Tattha purimāni tīṇi ārammaṇūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame **sattā**ti kusalo kusalādīnaṁ, tathā abyākato, akusalo akusalassevāti evaṁ satta. Dutiye **ekan**ti cakkhādi-abyākataṁ akusalassa. Tatiye vatthu akusalassa. Tato parāni dve anantarūpanissayavasena vuttāni. Tesu gaṇanā pākaṭāyeva. Tato dve anantarapakatūpanissayavasena vuttāni. Tattha paṭhame lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gahetabbā, dutiye lokuttarakusalāva.

467-468. Purejātamūlake **ārammaṇe tīṇī**ti abyākato kusalādīnaṁ. **Adhipatiyā ekan**ti abyākato akusalassa. Sesesupi eseva nayo. Ettha pana satta ghaṭanāni. Tesu paṭhamaṁ vatthārammaṇavasena vuttaṁ, dutiyaṁ vatthuvaseneva, tatiyaṁ ārammaṇavasena, catutthaṁ vatthussa ārammaṇakālavasena, pañcamaṁ ārammaṇādhipativasena, chaṭṭhaṁ vatthuno ārammaṇādhipatikālavasena, sattamaṁ cakkhādivasena.

469-472. Pacchājātamūlake vīsati paccayā na yujjanti, tayova yojanaṁ labhanti. Ekamevettha ghaṭanaṁ, taṁ kāyassa kusalādīnaṁ vasena veditabbaṁ. Āsevanamūlakepi ekameva ghaṭanaṁ.

473-477. Kammamūlake **anantare ekan**ti maggacetanāvasena vuttaṁ. **Aññamaññe tīṇī**ti ettha paṭisandhiyaṁ vatthupi gahetabbaṁ. **Upanissaye dve**ti anantarapakatūpanissayavasena heṭṭhā vuttāneva. Evaṁ sesānipi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni. Ettha pana ekādasa ghaṭanāni. Tattha paṭhamāni dve pakatūpanissayānantarūpanissayavibhāgato nānākkhaṇikakammavasena vuttāni. Tato parāni cattāri vipākāvipākato ekakkhaṇikakammavasena vuttāni. Tattha paṭhame arūpena saddhiṁ cittasamuṭṭhānarūpaṁ labbhati,

dutiye arūpena saddhiṁ vatthu, tatiye arūpameva, catutthe cittasamuṭṭhānarūpameva. Paṭisandhiyaṁ pana kaṭattārūpampi labbhati. Tato parāni pañca savipākāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Vipākamūlake pañca ghaṭānāni uttānatthāneva.

478-483. Āhāramūlake **sattā**ti-ādīni vuttanayāneva. Ghaṭanāni panettha catuttiṁsa. Tesu paṭhamāni pañca vipākāvipākasāmaññato vuttāni. Tattha paṭhame cattāropi āhārā labbhanti, dutiye tayo arūpāhārāva. Tatiye vatthupi paccayuppannaṁ hoti, catutthe taṁ parihāyati. Pañcame rūpameva paccayuppannaṁ. Tato parāni pañca savipākaghaṭanāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva. Tato parāni nava ghaṭanāni cetanāhāravasena vuttāni. Tato parāni nava nirādhipativiññāṇāhāravasena. Tato parāni sādhipativiññāṇāhāravasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tattha tīṇi vipākāvipākasāmaññavasena vuttāni, tīṇi vipākavaseneva. Tattha lokiyānaṁ vipākānaṁ abhāvato vatthu parihāyati.

484-495. Indriyamūlake **purejāte ekan**ti cakkhundriyādīnaṁ vasena abyākatena abyākataṁ. Sesaṁ dumūlakaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Ghaṭanāni panettha cha sattati. Tattha paṭhame sabbānipi indriyāni paccayaṭṭhena[1] labbhanti. Dutiye rūpajīvitindriyaṁ hāyati. Na hi taṁ nissayo hoti. Tatiye arūpindriyāni rūpānaṁ. Catutthe cakkhādīni cakkhuviññāṇādīnaṁ. Tato parāni nava ghaṭanāni sahajāta-arūpindriyavasena vuttāni, tato nava maggabhūtānaṁ indriyānaṁ vasena, tato nava jhānaṅgabhūtānaṁ, tato nava jhānamaggabhūtānaṁ, tato nava manindriyavaseneva, tato sādhipatīni cha, tato vīriyavasena maggasampayuttāni cha, tato amohahetuvasena nirādhipatīni nava, sādhipatīni cha. Tesu sabbesu vipākapaccayena ayuttāni ca yuttāni ca heṭṭhā vuttanayeneva veditabbāni.

496-500. Jhānamūlakepi dumūlakaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Ghaṭanāni panettha chattiṁsa. Tesu paṭhamāni nava indriyamaggabhāvaṁ anāmasitvā

---

1. Paccayattena (Ka)

sādhāraṇajhānaṅgavaseneva vuttāni. Tato parāni nava indriyabhūtajhānaṅgavasena, tato nava maggabhūtajhānaṅgavasena, tato nava indriyamaggabhūtajhānaṅgavasena. Catūsupi cetesu navakesu ādito cattāri cattāri vipākāvipākasādhāraṇāni. Avasāne pañca pañca vipākāneva, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

501-508. Maggamūlakepi dumūlakaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Ghaṭanāni panettha sattapaññāsa. Tesu paṭhamāni nava indriyajhānabhāvaṁ anāmasitvā suddhikamaggavaseneva vuttāni. Tato nava indriyabhūtamaggavasena, tato nava jhānabhūtamaggavasena, tato nava indriyajhānabhūtamaggavasena, tato cha adhipatibhūtamaggavasena, tato nava nirādhipatimaggahetuvasena, tato cha sādhipatimaggahetuvasena, tattha navakesu pañca pañca chakkesu tīṇi tīṇi vipākāni. Sesāni sādhāraṇāni, tāni heṭṭhā vuttanayāneva.

509-510. Sampayuttamūlake dumūlakaṁ uttānatthameva. Ettha pana dveyeva ghaṭanāni. Tattha ekaṁ sādhāraṇavasena, ekaṁ vipākavasena vuttaṁ.

511-514. Vippayuttamūlakepi dumūlakaṁ uttānatthameva. Ghaṭanāni panettha terasa. Tattha paṭhame **pañcā**ti kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato tiṇṇannampi. Ettha ca ime vippayuttādayo sahajātāpi honti pacchājātapurejātāpi. Dutiye purejātasahajātāva, tatiye teyeva adhipativasena. Tattha kusalo abyākatassa, tathā akusalo, abyākato pana abyākatassa ca ārammaṇādhipativasena akusalassa cāti evaṁ cattāri. Catutthe **tīṇī**ti kusalādīni abyākatassa. Indriyāni panettha rūpānipi arūpānipi. Pañcame paccayā arūpāva, chaṭṭhe vatthuvasena rūpāva, sattame kusalābyākatānaṁ vipassanāvasena, akusalassa assādanavasena vatthumeva. Aṭṭhame tadevākusalassa, navame cakkhādīni abyākatassa, dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṁ, ekādasame paṭisandhiyaṁ vatthu khandhānaṁ, dvādasame paṭisandhiyaṁ khandhā kaṭattārūpānaṁ, terasame paṭisandhiyaṁ khandhā vatthussa.

515-518. Atthipaccayamūlake **upanissaye ekan**ti ārammaṇūpanissayavasena abyākataṁ akusalassa. Sesaṁ dumūlake uttānameva. Ghaṭanāni panettha ekūnatiṁsa. Tesu paṭhame arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṁ vasena sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhanti. Dutiye pacchājātakabaḷīkārāhārā na labbhanti[1]. Paṭhamadutiyaghaṭanāneva adhipatinā saddhiṁ upari tatiyacatutthāni katāni. Puna paṭhamameva catūhi āhārehi saddhiṁ pañcamaṁ, rūpindriyehi saddhiṁ chaṭṭhaṁ, rūpārūpindriyehi saddhiṁ sattamaṁ kataṁ. Dutiyameva vā pana indriyehi saddhiṁ sattamaṁ kataṁ. Paṭhamadutiyāneva vippayuttapaccayena saddhiṁ aṭṭhamanavamāni. Tesu navamaṁ adhipatinā saddhiṁ dasamaṁ kataṁ. Tato ekādasame paccayavasena vatthu hāyati. Dvādasame arūpadhammāyeva paccayā, terasame vatthārammaṇā, cuddasame vatthumeva, pannarasame ārammaṇameva, soḷasame vatthumeva ārammaṇaṁ, sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasena, ekūnavīsatime cakkhādayova paccayā. Imāni ekūnavīsati pakiṇṇakaghaṭanāni nāma sahajātaṁ aggahetvā vuttāni. Tato parāni dasa sahajātavasena vuttāni.

519. Natthivigatamūlakesu anantarasamanantaramūlakesu viya upanissayāsevanakammavasena tīṇiyeva ghaṭanāni, avigatamūlakaṁ atthimūlakasadisamevāti.

Yāni panetāni imasmiṁ Pañhāvāre ghaṭanāni vuttāni, tāni sabbānipi duvidhāniyeva pakiṇṇakato sahajātato ca. Tattha sabbesampi ārammaṇamūlakādīnaṁ ādito sahajātaṁ aggahetvā vuttāni **pakiṇṇakāni** nāma. Tāni ārammaṇamūlake pañcapi, adhipatimūlake cha, anantaramūlake tīṇipi, tathā samanantaramūlake, nissayamūlake dasa, upanissayamūlake satta, purejātamūlake satta, pacchājāta-amūlake ekameva, tathā āsevanamūlake, kammamūlake dve, āhāramūlake ekaṁ, indriyamūlake cattāri, vippayuttamūlake nava, atthimūlake ekūnavīsati, natthimūlake tīṇipi, tathā vigatamūlake. Avigatamūlake ekūnavīsatīti sabbānipi satañceva tīṇi ca honti. Sahajātanissayabhāvena panetāni pakiṇṇakānīti vuttāni.

---

1. Pacchā jātakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyāni labbhanti (Syā) Ṭīkā passitabbā.

Yāni pana sahajātaṁ labhanti, tāni **sahajātaghaṭanāni** nāmāti vuccanti. Tāni ārammaṇamūlake anantarasamanantarapurejātapacchājāta-āsevananatthivigatamūlakesu na labbhanti. Na hi te paccayā sahajātānaṁ paccayā honti. Yathā ca sahajātānaṁ na honti, tathā hetusahajāta-aññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayā[1] asahajātānanti hetumūlake sabbāni catuvīsatipi ghaṭanāni sahajātaghaṭanāneva. Tathā adhipatimūlake catuvīsati, sahajātamūlake dasapi, aññamaññamūlake chapi, nissayamūlake dasa, kammamūlake nava, vipākamūlake pañcapi, āhāramūlake tettiṁsa, indriyamūlake dvāsattati, jhānamūlake chattiṁsāpi, maggamūlake sattapaññāsampi, sampayuttamūlake dvepi, vippayuttamūlake cattāri, atthimūlake dasa, avigatamūlake dasāti sabbānipi tīṇi satāni dvādasa ca honti. Iti purimāni sataṁ tīṇi ca imāni ca dvādasuttarāni tīṇi satānīti sabbānipi pañcadasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni Pañhāvāre āgatāni. Tesu ye ye paccayadhammā nāmavasena na pākaṭā hutvā paññāyanti, tepi hetumūlakādīnaṁ nayānaṁ ādito vipākāvipākasāmaññato vuttesu ghaṭanesu dassetabbā. Dvādaseva hi hetū cha ārammaṇā cattāro adhipatayo cattāro āhārā vīsati indriyāni satta jhānaṅgāni dvādasa maggaṅgānīti ete paccayadhammā nāma. Tesu ye ye dhammā ekantena kusalā ekanteneva akusalā ekantena kusalavipākā ekantenevākusalavipākā ekanteneva vipākā ekanteneva avipākā, te te sādhukaṁ sallakkhetvā ye tattha vipākā, te vipākaghaṭanesu, ye avipākā, te avipākaghaṭanesu yathāyogaṁ yojetabbāti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā.

Paccanīyuddhāravaṇṇanā

527. Idāni paccanīyaṁ hoti. Tattha yathā Paṭiccavārādīsu "akusalaṁ dhammaṁ paṭicca akusalo dhammo uppajjati nahetupaccayā"ti-ādinā nayena

---

1. Maggasampayuttapaccayānaṁ (Sī)

labbhamānā pañhā labbhamānānaṁ paccayānaṁ vasena sarūpatova vitthāritā, evaṁ avitthāretvā ekena lakkhaṇena saṅkhepato paccanīyaṁ dassetuṁ dhammasaṅgāhakehi **kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo**ti-ādinā nayena anulomato kusalādīnaṁ paccayā uddhaṭā. Te ca kho paccayā samūhavasena, no ekekapaccayavaseneva, tasmā ye yattha samūhato dassitā, te vibhajitvā veditabbā. Sabbepi hi ime catuvīsati paccayā aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṁ gacchanti. Kataresu aṭṭhasu? Ārammaṇe sahajāte upanissaye purejāte pacchājāte kamme āhāre indriyeti. Kathaṁ? Ṭhapetvā hi ime aṭṭha paccaye sesesu soḷasasu hetupaccayo aññamaññavipākajhānamaggasampayuttapaccayoti ime cha paccayā ekantena sahajātā hutvā sahajātānaññeva paccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchanti. Anantarapaccayo samanantara-āsevananatthivigatapaccayoti ime pana pañca uppajjitvā niruddhā attano anantaraṁ uppajjamānānaññeva paccayabhāvato anantarūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṁ gacchanti. Nissayapaccayo sahajātapurejātabhedato duvidho. Tattha sahajātanissayo sahajātānaññeva nissayapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchati, purejātanissayo purejātapaccaye saṅgahaṁ gacchati.

Adhipatipaccayopi sahajātādhipati-ārammaṇādhipativasena duvidho. Tattha sahajātādhipati sahajātānaṁyeva adhipatipaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchati. Ārammaṇādhipati ārammaṇūpanissayo hotiyevāti ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissayapaccaye saṅgahaṁ gacchati. Vippayuttapaccayo sahajātapurejātapacchājātabhedato tividho. Tattha sahajātavippayutto sahajātānaññeva vippayuttapaccayabhāvato sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchati. Purejātavippayutto pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṁ paccayabhāvato purejāte saṅgahito. Pacchājātavippayutto pacchā uppajjitvā pure uppannānaṁ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṁ gacchati. Atthipaccaya-avigatapaccayā sahajātapurejātapacchājāta-āhārindriyānañceva atthi-avigatesu ca ekekassa vasena chahi bhedehi ṭhitā. Tattha sahajāta-atthi-avigatā sahajātānaññeva atthi-avigatapaccayabhāvato

sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchanti. Purejātā pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṁ paccayabhāvato purejātapaccaye saṅgahaṁ gacchanti. Pacchājātā pacchā uppajjitvā pure uppannānaṁ upatthambhanavasena paccayabhāvato pacchājātapaccaye saṅgahaṁ gacchanti. Āhārabhūtā kabaḷīkārāhārapaccaye saṅgahaṁ gacchanti. Indriyabhūtā rūpajīvitindriyapaccaye saṅgahaṁ gacchantīti evaṁ ime soḷasapaccayā imesu aṭṭhasu paccayesu saṅgahaṁ gacchantīti veditabbā.

Imesampi pana aṭṭhannaṁ paccayānaṁ aññamaññaṁ saṅgato atthiyeva. Ādito niddiṭṭho hi ārammaṇapaccayo adhipati-anadhipatibhedena duvidho. Tattha adhipatibhūto ārammaṇūpanissayalakkhaṇena upanissaye saṅgahaṁ gacchati. Anadhipatibhūto suddho ārammaṇapaccayova. Kammapaccayopi sahajātanānākkhaṇikavasena duvidho. Tattha sahajātakammaṁ attanā sahajātānaññeva kammapaccayabhāvato sahajāteyeva saṅgahaṁ gacchati. Nānākkhaṇikakammaṁ balavadubbalavasena duvidhaṁ. Tattha balavakammaṁ vipākadhammānaṁ upanissayova hutvā paccayo hotīti upanissaye saṅgahaṁ gacchati. Balavampi pana rūpānaṁ dubbalañca arūpānaṁ nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo. Āhārapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpāhāro attanā sahajātānaññeva paccayo hotīti sahajātapaccaye saṅgahaṁ gacchati. Rūpāhāro sahajātapurejātapacchājātānaṁ paccayo na hoti. Attano pana uppādakkhaṇaṁ atikkamitvā ṭhitippatto āhārapaccayataṁ sādhetīti āhārapaccayova hoti. Indriyapaccayopi rūpārūpato duvidho. Tattha arūpindriyapaccayo attanā sahajātānaññeva indriyapaccayataṁ sādhetīti sahajāteyeva saṅgahaṁ gacchati. Rūpindriyapaccayo pana ajjhattabahiddhābhedato duvidho. Tattha ajjhattaṁ indriyapaccayo pure uppajjitvā pacchā uppajjamānānaṁ sasampayuttadhammānaṁ cakkhuviññāṇādīnaṁ indriyapaccayo hotīti purejāteyeva saṅgahaṁ gacchati. Bāhiro indriyapaccayo nāma rūpajīvitindriyaṁ, taṁ sahajātānaṁ paccayo hontampi anupālanamattavaseneva hoti, na janakavasenāti indriyapaccayova hoti. Evaṁ ime aṭṭha paccayā aññamaññampi saṅgahaṁ gacchantīti veditabbā. Ayaṁ tāva aṭṭhasu paccayesu avasesānaṁ soḷasannañceva tesaṁyeva ca aṭṭhannaṁ aññamaññavasena saṅgahanayo.

Idāni imesaṁ aṭṭhannaṁ paccayānaṁ ekekasmiṁ catuvīsatiyāpi paccayesu ye ye saṅgahaṁ gacchanti, te te veditabbā. Tattha aṭṭhannaṁ tāva sabbapaṭhame ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṁ gacchati, na sesā tevīsati. Dutiye sahajātapaccaye hetupaccayo sahajātādhipatipaccayo sahajātapaccayo aññamaññapaccayo sahajātanissayapaccayo sahajātakammapaccayo vipākapaccayo sahajāta-āhārapaccayo sahajāta-indriyapaccayo jhānapaccayo maggapaccayo sampayuttapaccayo sahajātavippayuttapaccayo sahajātatthipaccayo sahajātāvigatapaccayoti ime pannarasa paccayā saṅgahaṁ gacchanti. Tatiye upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto adhipatipaccayo anantarasamanantara-upanissaya-āsevanapaccayā nānākkhaṇiko balavakammapaccayo natthipaccayo vigatapaccayoti ime nava paccayā saṅgahaṁ gacchanti. Catutthe purejātapaccaye purejātanissayapaccayo purejātapaccayo purejātindriyapaccayo purejātavippayuttapaccayo purejātatthipaccayo purejātāvigatapaccayoti ime cha paccayā saṅgahaṁ gacchanti. Pañcame pacchājātapaccaye pacchājātapaccayo pacchājātavippayuttapaccayo pacchājātatthipaccayo pacchājātāvigatapaccayoti ime cattāro paccayā saṅgahaṁ gacchanti. Chaṭṭhe kammapaccaye nānākkhaṇikakammapaccayova saṅgahito. Sattame āhārapaccaye kabaḷīkārāhāravaseneva āhārapaccayo āhāratthipaccayo āhārāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahitā. Aṭṭhame indriyapaccaye rūpajīvitindriyapaccayo indriyatthipaccayo indriyāvigatapaccayoti ime tayo paccayā saṅgahaṁ gacchanti. Evaṁ imesaṁ aṭṭhannaṁ paccayānaṁ ekekasmiṁ ime cime ca paccayā saṅgahaṁ gatāti ñatvā ye yattha saṅgahaṁ gatā, te tassa gaṇanena gahitāva hontīti veditabbā.

Evaṁ sabbapaccayasaṅgāhakānaṁ imesaṁ aṭṭhannaṁ paccayānaṁ vasena ekūnapaññāsāya pañhesu imasmiṁ paccanīye "kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo"ti-ādayo ime pannarasa pañhā uddharitvā vissajjitā. Tattha kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, kusalo abyākatassa, kusalo kusalābyākatassāti kusalādikā cattāro pañhā, tathā akusalādikā, abyākato pana abyākatassa,

abyākato kusalassa, abyākato akusalassāti abyākatādikā tayo, kusalo ca abyākato ca kusalassa, tathā abyākatassa, akusalo ca abyākato ca akusalassa, tathā abyākatassāti dumūlakekāvasānā cattāro honti. Tesu paṭhame pañhe yehi bhavitabbaṁ, te sabbe saṅgahetvā tayo paccayā vuttā. Dutiye dve. Tatiye pañca. Catutthe ekova. Pañcame tayo. Chaṭṭhe dve. Sattame pañca. Aṭṭhame ekova. Navame satta. Dasame tayo. Ekādasame tayo. Dvādasame dve. Terasame cattāro. Cuddasame dve. Pannarasamepi cattārova. Te "sahajātapaccayenā"ti avatvā "sahajātaṁ pacchājātan"ti vuttā. Tattha kāraṇaṁ parato vakkhāma[1].

Samāsato panettha eko dve tayo cattāro pañca sattāti chaḷeva paccayaparicchedā honti. Ayaṁ Pañhāvārassa Paccanīye ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo ceva te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo ca. "Na hetupaccayo"ti-ādīsu hi catuvīsatiyāpi Paccayapaccanīyesu ekapaccanīyepi ito uddhaṁ pañhā vā paccayā vā na labbhanti, heṭṭhā labbhanti. Tasmā yesu pañhesu "kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa sahajātapaccayena paccayo"ti evaṁ ekova paccayo āgato, tasmiṁ paccaye paṭikkhitte te pañhā parihāyanti. Yasmiṁ pana pañhe "kusalo dhammo akusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo upanissayapaccayena paccayo"ti evaṁ dve paccayā āgatā, tattha nārammaṇapaccayāti evaṁ ekasmiṁ paccaye paṭikkhittepi itarassa paccayassa vasena so pañho labbhateva. Tesu pana dvīsupi paccayesu paṭikkhittesu so vāro pacchijjati. Evameva yesu pañhesu tayo cattāro pañca satta vā labbhanti, tesu ṭhapetvā paṭikkhitte paccaye avasesānaṁ vasena te pañhā labbhantiyeva. Sabbesu pana paccayesu paṭikkhittesu sabbepi te vārā pacchijjantīti idameva cettha lakkhaṇaṁ. Iminā lakkhaṇena ādito paṭṭhāya tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṁ pabhedo ca tasmiṁ tasmiṁ paccanīye tesaṁ tesaṁ pañhānaṁ parihāni ca veditabbā.

---

1. Vaṇṇayissāma (Syā)

Tatrāyaṁ vitthārakathā—paṭhamapañhe tāva tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitā. Kathaṁ? Kusalo hi kusalassa purejātapacchājātavipākavippayutteheva paccayo na hoti, sesehi vīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova, sahajāte pana sabbasaṅgāhikavasena pannarasa paccayā saṅgahaṁ gacchantīti vuttā. Tesu hetupaccaye paṭikkhitte cuddasa honti. Kusalo pana kusalassa neva vipākapaccayo na, vippayuttapaccayoti te dve apanetvā sese dvādasa sandhāya sahajātapaccayena paccayoti vuttaṁ. Upanissayapaccayepi sabbasaṅgāhikavasena nava paccayā saṅgahaṁ gacchantīti vuttā. Tesu adhipatibhūto ārammaṇapaccayo ārammaṇabhūto ca adhipatipaccayo ārammaṇūpanissayavasena upanissayameva anupaviṭṭho. Kusalo pana kusalassa nānākkhaṇikakammapaccayo na hotīti taṁ apanetvā sese cha sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṁ. Evaṁ paṭhamapañhe tīhi paccayehi ekūnavīsatipaccayā dassitāti veditabbā. Tesu imasmiṁ hetupaccanīye "kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayoti dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā taṁ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī"ti evamādinā ārammaṇapaccayādīsu vuttanayeneva uddharitvā Pāḷi dassetabbā.

Ārammaṇapaccaye pana paṭikkhitte tassa vitthāraṁ apanetvā hetupaccayavitthāraṁ pakkhipitvā sāyeva Pāḷi dassetabbā. Sesapaccayapaṭikkhepesupi eseva nayo. Tasmiṁ pana paccaye paṭikkhitte ye vārā parihāyanti, te parato vakkhāma[1].

Dutiyapañhe pana dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā. Kathaṁ? Kusalo hi akusalassa anantarādivasena paccayo na hoti, tasmā te apanetvā ārammaṇūpanissayavasena saṅgahitaṁ ārammaṇādhipatiñceva pakatūpanissayañca sandhāya upanissayapaccayena paccayoti vuttaṁ. Tasmā suddho ārammaṇapaccayo ārammaṇādhipativasena adhipatipaccayo upanissayapaccayoti dutiyapañhe dvīhi paccayehi ime tayo paccayā dassitāti veditabbā.

---

1. Vaṇṇayissāma (Syā)

Tatiyapañhe pana pañcahi paccayehi aṭṭhārasa paccayā dassitā kathaṁ? Kusalo hi abyākatassa aññamaññapurejātāsevanavipākasampayuttehiyeva paccayo na hoti, sesehi ekūnavīsatiyā hoti. Tesu ārammaṇapaccayo eko. Yasmā pana kusalo abyākatassa aññamaññavipākasampayuttavasena paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto, kammapaccayo visuṁ gahito, tasmā ime pañca apanetvā sahajātena dasa paccayā dassitā. Upanissayena heṭṭhā vuttesu chasu ṭhapetvā āsevanaṁ sesā pañca. Pacchājāto ekova, tathā sahajātanānākkhaṇikavasena duvidhopi kammapaccayoti evaṁ tatiyapañhe pañcahi paccayehi ime aṭṭhārasa paccayā dassitāti veditabbā.

Catutthapañhe pana ekena paccayena dasa. Kathaṁ? Kusalo hi kusalābyākatassa sahajāte vuttesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayuttehi paccayo na hoti, hetupaccayo paṭikkhitto. Iti ime pañca apanetvā sesā dasa paccayā ettha ekena paccayena dassitāti veditabbā.

528. Yathā ca imesu kusalādikesu catūsu, tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitāti veditabbā.

529. Tato parānaṁ abyākatādīnaṁ tiṇṇaṁ pañhānaṁ paṭhamapañhe sattahi paccayehi tevīsati paccayā dassitā. Kathaṁ? Abyākato hi abyākatassa catuvīsatiyāpi paccayehi paccayo hoti, hetupaccaye pana paṭikkhitte tevīsati honti. Tesu ārammaṇapaccayo ekova. Yasmā panettha asahajātānampi saṅgahaṇatthaṁ āhārindriyapaccayā visuṁ gahitā, tasmā ime tayo apanetvā sahajātena dvādasa paccayā dassitā, upanissayena heṭṭhā vuttā cha, purejāto ekova, tathā pacchājāta-āhārindriyapaccayāti evamettha sattahi paccayehi ime tevīsati paccayā dassitāti veditabbā. Dutiye tīhi paccayehi dvādasa dassitā. Kathaṁ? Ārammaṇapaccayo eko, upanissayena pana ārammaṇūpanissayavasena ārammaṇādhipati-anantarasamanantaranatthivigata-upanissayapaccayoti

cha dassitā, purejātena purejātanissayavippayutta-atthi-avigatā pañcāti evamettha tīhi paccayehi ime dvādasa paccayā dassitāti veditabbā. Tatiyepi eseva nayo.

530. Tato parānaṁ dukamūlakānaṁ catunnaṁ pañhānaṁ paṭhamapañhe "sahajātapaccayena purejātapaccayenā"ti avatvā "sahajātaṁ purejātan"ti vuttehi dvīhi nissaya-atthi-avigatavasena tayo paccayā dassitā. Kusalā hi khandhā vatthunā saddhiṁ ekato kusalassa paccayabhāvaṁ sādhayamānā kiñcāpi sahajātā, sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattā. Tasmā tesaṁ sahajātānaṁ nissaya-atthi avigatānaṁ vasena sahajātanti vuttaṁ. Vatthumhipi eseva nayo. Tampi hi kiñcāpi purejātaṁ, khandhamissakattā pana purejātapaccayo na hoti. Kevalaṁ purejātānaṁ nissayādīnaṁ vasena purejātanti vuttaṁ.

Dutiyapañhe "sahajātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyan"ti vuttehi catūhipi sahajātanissaya-atthi-avigatavasena cattāro paccayā dassitā. Imasmiñhi vāre sahajātapaccayo labbhati, pacchājātapaccayādayo na labbhanti. Pacchājātānaṁ pana āhārindriyasaṅkhātānañca atthi-avigatānaṁ vasenetaṁ vuttaṁ. Kusalā hi khandhā abyākatā ca mahābhūtā upādārūpānaṁ sahajātapaccayena nissayapaccayena atthi-avigatapaccayehīti catudhā paccayā honti. Pacchājātā pana kusalā tehiyeva bhūtehi saddhiṁ tesaññeva upādārūpānaṁ atthi-avigatavasena paccayo. Kabaḷīkārāhāropi pacchājātehi kusalehi saddhiṁ purejātassa kāyassa atthi-avigatavaseneva paccayo. Rūpajīvitindriyampi pacchājātehi kusalehi saddhiṁ kaṭattārūpānaṁ atthi-avigatapaccayeneva paccayo. Iti imaṁ catudhā paccayabhāvaṁ sandhāya "sahajātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyan"ti idaṁ vuttaṁ. Pacchājātāhārindriyapaccayā panettha na labbhantiyeva. Parato akusalamissakapañhādvayepi eseva nayoti. Evamettha tesu tesu pañhesu saṅkhipitvā vuttapaccayānaṁ pabhedo veditabbo. Tasmiṁ tasmiṁ pana paccaye tesaṁ tesaṁ pañhānaṁ parihānāparihāniṁ parato āvikarissāmāti.

Paccanīyuddhārassa atthavaṇṇanā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

532. Idāni ete "kusalo dhammo kusalassa dhammassā"ti-ādayo anulomavasena pannarasa vārā dassitā. Yasmā paccanīyepi eteyeva, na ito uddhaṁ, heṭṭhā pana honti, tasmā yassa yassa paccayassa paccanīye ye ye vārā labbhanti, te te ādito paṭṭhāya gaṇanavasena dassetuṁ **nahetuyā pannarasā**ti-ādi āraddhaṁ.

Tattha **nahetuyā** sabbesampi yathādassitānaṁ paccayānaṁ vasena pannarasa labbhanti. **Nārammaṇe** sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṁ tasmiṁ vāre suddho ārammaṇapaccayo parihāyati, sesapaccayavasena te vārā vissajjanaṁ labhanti. Yathā ca nārammaṇe, evaṁ sesesupi. Sahajāte hetupaccayo pavisati. Tasmiṁ tasmiñca vāre na-upanissaye na-anantareti evaṁ paccanīyato ṭhitā paccayā parihāyanti, avasesapaccayavasena te te vārā vissajjanaṁ labhanti. **Nasahajāte** pana "kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, akusalo dhammo akusalassa ca abyākatassa ca, kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa, akusalo ca abyākato ca dhammā akusalassā"ti ime cattāro vārā parihāyanti. Etesañhi catunnaṁ purimesu dvīsu sahajātapaccayena paccayoti ekādasannaṁ paccayānaṁ vasena ekova paccayasaṅgaho vutto. Te tasmiṁ paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṁ na labhanti. Pacchimesu dvīsu nissaya-atthi-avigatapaccaye sandhāya "sahajātaṁ purejātan"ti vuttaṁ. Te sahajāte paṭikkhitte avasesānaṁ hetu-ādīnañca purejātānañceva nissaya-atthi-avigatānaṁ vasena vissajjanaṁ na labhanti, tasmā ime cattāropi vārā parihāyanti, avasesānaṁ vasena "ekādasā"ti vuttaṁ.

Tattha siyā—yathā hetumhi paṭikkhitte sesānaṁ adhipati-ādīnaṁ vasena te vārā laddhā, evaṁ sahajāte paṭikkhitte avasesānaṁ hetu-ādīnaṁ vasena kasmā na labhantīti? Nippadesattā. Hetu-ādayo hi sahajātānaṁ ekadesamattato sappadesā, tasmā tesu paṭikkhittesu aññesaṁ vasena te vārā labbhanti. Sahajāto pana nippadeso sabbepi hetu-ādayo gaṇhāti, tasmā tasmiṁ paṭikkhitte sabbepi te paṭikkhittā honti. Na hi asahajātā hetupaccayādayo nāma

atthi. Iti sahajātassa nippadesattā tasmiṁ paṭikkhitte sabbepi te ubhopi vārā na labbhanti. "Sahajātaṁ purejātan"ti vissajjitavāresu pana kiñcāpi sahajātapaccayoyeva natthi, yasmā panettha sahajātāva arūpakkhandhā nissaya-atthi-avigatavasena paccayā, sahajāte ca paṭikkhitte ekantena sahajātanissaya-atthi-avigatā paṭikkhittā honti, tasmā tassa paṭikkhittattā tepi vārā na labbhantīti evaṁ sabbathāpettha ime cattāro vārā parihāyanti. Avasesānaññeva vasena ekādasāti vuttaṁ.

Na-aññamaññananissayanasampayuttepi teyeva vārā parihāyanti. Kasmā? Sahajātagatikattā. Yatheva hi arūpadhammabhūto sahajātapaccayo nippadesena cattāro arūpakkhandhe gaṇhāti, tathā aññamaññanissayasampayuttāpīti sahajātagatikattā etesupi paṭikkhittesu te vārā na labbhantīti veditabbā. Tena vuttaṁ **na-aññamaññe ekādasa, nanissaye ekādasa, nasampayutte ekādasā**ti.

Tattha siyā—kiñcāpi ime avisesena kusalādibhedānaṁ catunnaṁ khandhānaṁ saṅgāhakattā sahajātagatikā, kusalo pana kusalābyākatassa ṭhapetvā sahajātapaccayaṁ aññathā paccayova na hoti, tasmā tasmiṁ paṭikkhitte so vāro parihāyatu, kusalo pana kusalābyākatānaṁ neva aññamaññapaccayo hoti, tasmiṁ paṭikkhitte so vāro kasmā parihāyatīti? Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato. Yatheva hi kusalābyākatā kusalassa sahajātapaccayova na honti, sahajātadhammavasena pana nissayapaccayādīhi pavattisabbhāvato tasmiṁ paṭikkhitte so vāro parihāyati, evamidhāpi aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato tasmiṁ paṭikkhitte so vāro parihāyati. **Na-aññamaññapaccayena paccayo**ti padassa hi ayamattho—ye dhammā aññamaññapaccayasaṅgahaṁ gatā, na tehi paccayo. Kusalo ca kusalābyākatānaṁ sahajātādivasena paccayo honto aññamaññapaccayadhammeheva paccayo hoti, tasmā tasmiṁ paṭikkhitte so vāro parihāyati. Yathā ca so vāro, tathā sesāpi tayoti cattāropi te vārā parihāyanti.

Nanissaye ekādasāti etthāpi yasmā tesaṁ vārānaṁ ekantena sahajātapaccayadhammāva nissayabhūtā, tasmā nissaye paṭikkhitte parihāyanti. **Napurejāte terasā**ti sahajātaṁ purejātanti vuttavissajjane dvimūlake dve apanetvā terasa. Yathā hi te sahajāte paṭikkhitte purejātānaññeva nissaya-atthi-avigatānaṁ vasena vissajjanaṁ na labhanti, tathā purejātepi paṭikkhitte sahajātānaññeva nissaya-atthi-avigatānaṁ vasena vissajjanaṁ na labhanti, tasmā te apanetvā terasāti veditabbā.

Napacchājāte pannarasāti ettha "pacchājātapaccayena paccayo"ti vā "sahajātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyan"ti vā āgataṭṭhānesu ṭhapetvā pacchājātaṁ avasesavasenapi te pañhā labbhanti, tasmā pannaraseva vuttā. **Nakamme**ti-ādīsu yasmā kammavipākāhārindriyajhānamaggāpi kusalādibhedānaṁ catunnaṁ khandhānaṁ ekadesova, tasmā ṭhapetvā te dhamme avasesadhammavasena sahajātadhammā paccayā hontīti ekampi pañhāvissajjanaṁ na parihīnaṁ. **Nasampayutte ekādasā**ti yasmā tesu catūsu vāresu sampayuttadhammā sahajātādipaccayena paccayā honti, tasmā sampayuttapaccayapaṭikkhepena teyeva vārā parihāyantīti veditabbā. **Navippayutte navā**ti dumūlaka-ekāvasānā cattāro ekamūlakadukāvasānā dve cāti ime cha vārā ekantena vippayuttapaccayadhammehi yuttā tehi sahajātādivasena paccayā honti, tasmā vippayutte paṭikkhitte sabbepi te parihāyantīti naveva labbhanti. Tena vuttaṁ "navippayutte navā"ti. No-atthino-avigatesupi teyeva veditabbā. Ekantena hi te vārā atthi-avigatapaccayadhammayuttā, tasmā te tesaṁ paṭikkhepe parihāyanti. Yepi labbhanti, tesu ārammaṇavasena anantarādivasena vā vissajjanāni kātabbāni. Sahajātapurejātapacchājāta-āhārindriyabhedato pañcannaṁ atthi-avigatānaṁ vippayuttadhammānaṁ vā vasena na kātabbānīti.

533. Evaṁ paccanīye laddhavāre gaṇanato dassetvā idāni dumūlakādivasena paccayagaṇanaṁ dassetuṁ **nahetupaccayā nārammaṇe pannarasā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha nahetumūlakadukesu atirekagaṇano ūnataragaṇanena saddhiṁ yojito ūnataragaṇanova hoti.

Timūlake **na-upanissaye terasā**ti kusalo akusalassa, akusalo kusalassāti dve vārā parihāyanti. Kasmā? Nārammaṇena saddhiṁ na-upanissayassa ghaṭitattā. Ārammaṇavasena hi upanissayavasena ca imesaṁ pavatti. Tañca ubhayaṁ paṭikkhittaṁ. Ārammaṇādhipati ca ārammaṇūpanissayaggahaṇena gahito hotiyeva.

Chamūlakepi **na-upanissaye terasā**ti teyeva terasa. Sattamūlake pana **na-upanissaye sattā**ti nasahajātena saddhiṁ ghaṭitattā tattha parihīnehi catūhi saddhiṁ "kusalo kusalassa, kusalo akusalassa, akusalo akusalassa, akusalo kusalassā"ti ime anantarūpanissayapakatūpanissayavasena pavattamānā cattāroti aṭṭha parihāyanti, tasmā avasesānaṁ vasena sattāti vuttaṁ. **Napurejāte ekādasā**ti nasahajātena saddhiṁ ghaṭitattā ekādasa. **Napacchājāte navā**ti tesu ekādasasu sahajātaṁ pacchājātaṁ āhāraṁ indriyanti laddhavissajjanesu dumūlake abyākatante dve vāre apanetvā. Te hi sahajāte paṭikkhittepi pacchājātavasena aparihīnā. Sahajātena pana saddhiṁ pacchājāte paṭikkhitte parihāyantīti sesānaṁ vasena navāti vuttaṁ. Aṭṭhamūlake **nanissaye ekādasā**ti sabbaṁ heṭṭhā vuttasadisameva. Navamūlake **na-upanissaye pañcā**ti kusalādayo abyākatantā tayo dumūlakā abyākatantā dve cāti pañca. Tesu nānākkhaṇikakammakabaḷīkārāhārarūpajīvitindriyapacchājātadhammavasena vissajjanaṁ veditabbaṁ.

Dasamūlake **napurejāte pañcā**ti-ādīsupi teyeva. **Napacchājāte tīṇī**ti pacchājātavasena labbhamāne dumūlake abyākatante dve apanetvā avasesā. Navippayuttepi teyeva tayo. **No-atthiyā dve**ti nānākkhaṇikakammavasena kusalañca akusalañca kaṭattārūpassa. Vipākaṁ panettha na-upanissayena saddhiṁ ghaṭitattā na labbhati. Ekādasamūlake heṭṭhā vuttasadisāva gaṇanā. Dvādasamūlake **nakamme ekan**ti abyākatena abyākataṁ. Tattha ca āhārindriyavasena vissajjanaṁ veditabbaṁ. Terasamūlakādīsupi sabbattha **ekan**ti āgataṭṭhāne idameva gahetabbaṁ. Nāhāre pana indriyavasena vissajjanaṁ veditabbaṁ. Na-indriye āhāravasena. Cuddasamūlakādīsu nakammena saddhiṁ ghaṭitattā no-atthino-avigatā na

labbhantīti na vuttā. **Nāhārapaccayā najhānapaccayā**ti na-indriyaṁ apanetvā vuttaṁ, tasmā tattha indriyavasena ekaṁ veditabbaṁ. **Navipākapaccayā na-indriyapaccayā**ti nāhāraṁ apanetvā vuttaṁ, tasmā tattha āhāravasena ekaṁ veditabbaṁ. Imesu pana dvīsu paccanīyato ṭhitesu gaṇanā nāma natthi, tasmā ekato na dassitāti.

Nahetumūlakaṁ.

534. Nārammaṇamūlakādīsupi pannarasa terasa ekādasa navāti sabbadukesu cattārova mūlagaṇanaparicchedā. Tikādīsu pana bahupaccayasamāyoge itarānipi satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnagaṇanāni vissajjanāni labbhantiyeva. Tesu yesaṁ paccayānaṁ samāyoge yaṁ yaṁ labbhati, taṁ taṁ heṭṭhā vuttanayena sādhukaṁ sallakkhetvā uddharitabbaṁ. Sabbesu cetesu nārammaṇamūlakādīsu nārammaṇādīni padāni atikkantena hetupadena saddhiṁ paṭhamaṁ bandhitvāva cakkāni katāni. Yasmā pana tāni nahetumūlake vuttasadisāneva honti, tasmā vitthārena adassetvā saṅkhepaṁ katvā dassitāni. Tattha yathā nahetumūlake nārammaṇana-upanissayā visuṁ visuṁ pannarasa vāre labhantāpi samāyoge terasa labhiṁsu, evaṁ sabbattha teraseva labhanti. Yathā ca nārammaṇanasahajātehi saddhiṁ na-upanissaye satta vārā honti, evaṁ na-upanissayanārammaṇehi saddhiṁ nasahajātepi satta.

538. **Nanissayapaccayā na-upanissayapaccayā napacchājāte tīṇī**ti kusalādīni abyākatantāni. Tesu kaṭattārūpañca āhārasamuṭṭhānañca paccayuppannaṁ.

543-544. Nāhārana-indriyamūlakesu catukkesu nakammena saddhiṁ aghaṭitattā nahetumūlake viya ekantena labbhantī[1]. Na-indriyamūlake na-upanissaye ca napurejāte ca ṭhapetvā **nāhāre tīṇīti kātabban**ti na-indriyapaccayato paṭṭhāya ime dve paccaye ghaṭetvā na-indriyapaccayā -pa- na-upanissayapaccayā nāhāre tīṇi. Na-indriyapaccayā -pa- napurejātapaccayā nāhāre tīṇīti evaṁ imehi paccayehi saddhiṁ nāhārapaccaye ca gaṇanā

---

1. Ekanti na labbhati (?)

kātabbāti attho. Tattha **tīṇī**ti kusalādīneva abyākatassa. Tattha kusalākusalā kaṭattārūpānaṁ purejātassa ca kāyassa pacchājātapaccayena, abyākatā pana cittacetasikā pacchājātapaccayenevāti imesaṁ vasena tīṇi vissajjanāni kātabbāni. Parato pana napacchājātena saddhiṁ ghaṭitattā nāhāre **dve**ti vuttaṁ. Tattha kaṭattārūpavasena kusalaṁ abyākatassa, tathā akusalanti ettakameva labbhati. Āhārassa pana paṭikkhittattā kabaḷīkārāhāro atthi-avigatavasenāpi paccayabhāvaṁ na labhati.

545. Navippayuttamūlakassa catumūlake **na-upanissaye pañcā**ti kusalo sahajātakusalassa, kusalo kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, akusalo sahajāta-akusalassa, tathā kaṭattārūpasaṅkhātassa abyākatassa, abyākato sahajāta-abyākatassāti evaṁ pañca. **Navippayuttapaccayā -pa- na upanissaye tīṇī**ti heṭṭhā vuttanayeneva kusalādayo tayo abyākatassa.

546. **No-atthipaccayā nahetuyā navā**ti nahetupaccayā no-atthiyā vuttā naveva. Sabbepi hi te ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhanti. **Nārammaṇe navā**tipi teyeva nārammaṇe ṭhatvā na-upanissaye dve kātabbā. **Yāva nissayampī**ti no-atthimūlake naye "no-atthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā"ti evaṁ cakkabandhagamanena nārammaṇapaccaye ṭhatvā imehi vā tīhi, ito paresu nādhipati-ādīsu aññataraññatarena vā saddhiṁ yāva nissayapaccayaṁ pāpuṇāti, tāva gantvā[1] na-upanissaye dve vissajjanāni kātabbānīti attho.

Evaṁ lakkhaṇaṁ ṭhapetvā puna nārammaṇato paṭṭhāya yāva nissayā satta paccaye gahetvā **na-upanissaye dve**ti āha. Tattha no-atthipaccayā nahetupaccayā nārammaṇapaccayā na-upanissaye dve, no-atthipaccayā nahetunārammaṇanādhipatipaccayā na-upanissaye dveti evaṁ nārammaṇato purimapacchimehi nissayapariyosānehi sabbapadehi saddhiṁ yojanā kātabbā. **Dve**ti panettha kusalo abyākatassa, akusalo

1. Ṭhatvā (Sī, Ka)

abyākatassāti nānākkhaṇikakammavasena kaṭattārūpassa paccayavasena veditabbāni. Na-upanissayapadena saddhiṁ napurejātādīsu sabbattha dve. Kammapaccayo panettha na gahito. Tasmiñhi gahite tepi dve vārā chijjanti, vissajjanameva na labbhati. Evaṁ yena yena saddhiṁ yassa yassa saṁsandane yaṁ labbhati, yañca parihāyati, taṁ sabbaṁ sādhukaṁ sallakkhetvā sabbapaccanīyesu gaṇanā uddharitabbāti.

Paccanīyavaṇṇanā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. Anulomapaccanīye "hetuyā satta, ārammaṇe navā"ti evaṁ anulome "nahetuyā pannarasa, nārammaṇe pannarasā"ti evaṁ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccayo anulomato ṭhito, tassa anulome laddhavārehi saddhiṁ ye paccanīyato ṭhitassa paccanīye laddhavāresu sadisavārā, tesaṁ vasena gaṇanā veditabbā. Anulomasmiñhi hetupaccaye "hetuyā sattā"ti sattavārā laddhā, paccanīye nārammaṇapaccaye "nārammaṇe pannarasā"ti pannarasa laddhā. Tesu ye hetuyā satta vuttā, tehi saddhiṁ nārammaṇe vuttesu pannarasasu "kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā"ti ime satta sadisā, te sandhāya **hetupaccayā na-ārammaṇe sattā**ti vuttaṁ. **Na-adhipatiyā sattā**ti-ādīsupi eseva nayo.

Nasahajātassa pana hetupaccayassa abhāvā nasahajāte ekopi na labbhati, tasmā tena saddhiṁ yojanā na katā. **Na-aññamaññe** kusalādayo tayo rūpābyākatassa labbhanti, te sandhāya **tīṇī**ti vuttaṁ. Tathā **nasampayutte. Navippayutte** pana kusalaṁ[1] kusalassa, akusalaṁ akusalassa, abyākataṁ[2] abyākatassāpi arūpadhammavasena tīṇi veditabbāni. Nanissayano-atthino-avigatā nasahajāto

---

1. Kusalo (Syā) 2. Abyākato (Syā)

viya na labbhantiyevāti tehipi saddhiṁ yojanā na katā. Evamettha satta tīṇīti dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṁ vasena ūnataragaṇanena saddhiṁ atirekagaṇanassapi gaṇanaṁ parihāpetvā paccayaghaṭanesu gaṇanā veditabbā.

551. Tattha **hetusahajātanissaya-atthi-avigatanti nārammaṇe sattā**ti kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo, sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayo. Kusalā hetū sampayuttakānaṁ khandhānaṁ hetupaccayena paccayo, sahajātanissaya-atthi-avigatapaccayena paccayo, nārammaṇapaccayena paccayoti iminā nayena satta vārā uddharitabbā. **Nādhipatiyā sattā**ti-ādīsupi eseva nayo. Dutiye ghaṭane aññamaññassa paviṭṭhattā ṭhapetvā nasampayuttaṁ sesesu **tīṇī**ti vuttaṁ. Nasampayutte pana aññamaññavippayuttaṁ paṭisandhināmarūpaṁ sandhāya ekanti vuttaṁ. Aññamaññapaccayo cettha anulomaghaṭane paviṭṭhattā paccanīyato na labbhati, tasmā "na-aññamaññe"ti na vuttaṁ. Yathā cettha, evaṁ sesaghaṭanesupi paviṭṭhapaccayā paccanīyato na labbhantīti na vuttā. Tatiyaghaṭane sampayuttassa paviṭṭhattā sabbattha tīṇiyeva. Catutthaghaṭane vippayuttassa paviṭṭhattā tīṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassa. Pañcame vipākassa paviṭṭhattā sabbattha ekaṁ abyākakena abyākataṁ. Ito paresupi vipākasampayuttesu eseva nayo.

552. **Hetusahajātanissaya-indriyamagga-atthi-avigatanti nārammaṇe cattārī**ti kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, abyākato abyākatassāti imesaṁ vasena veditabbāni. Sesesupi eseva nayo. **Na-aññamaññe dve**ti kusalo abyākatassa, tathā abyākato. Paratopi dvīsu eseva nayo. Iminā upāyena sabbaghaṭanesu labbhamānavasena gaṇanā veditabbā. Sabbānipi cetāni imasmiṁ anulomapaccanīye sahajātavasena ceva pakiṇṇakavasena ca pannarasādhikāni cattāri ghaṭanasatāni vuttāni. Tesu tasmiṁ tasmiṁ ghaṭane ye anulomato ṭhitā paccayā, tesaṁ ekopi paccanīyato na labbhati. Hetumūlake cettha paṭhame ghaṭane anulomato pañcannaṁ paccayānaṁ ṭhitattā paccanīyato ekūnavīsati paccayā āgatā, evaṁ

sesesupi anulomato ṭhitāvasesā paccanīyato āgatā. Anulomato cettha bahūsupi ṭhitesu[1] paccanīyato ekekova āgatoti veditabbo. Yathā ca hetumūlake, evaṁ ārammaṇādimūlakesupi sabbametaṁ vidhānaṁ yathānurūpato veditabbanti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. Paccanīyānulomepi "hetuyā satta, ārammaṇe navā"ti evaṁ anulome "nahetuyā pannarasa nārammaṇe pannarasā"ti evaṁ paccanīye ca laddhagaṇanesu paccayesu yo paccanīyato ṭhito, tassa paccanīyato laddhavāresu ye anulomato ṭhitassa anulomato laddhavārehi sadisā vārā, tesaṁ vasena gaṇanā veditabbā. Paccanīyasmiñhi nahetupaccaye "nahetuyā pannarasā"ti pannarasa vārā laddhā, anulome ārammaṇapaccaye "ārammaṇe navā"ti nava vārā laddhā. Tattha ye nahetuyā pannarasa vuttā, tesu ye vārā ārammaṇe vuttehi navahi sadisā, tesaṁ vasena gaṇanā veditabbā. Tattha ye ārammaṇe nava vuttā, te nahetuyā vuttesu pannarasasu "kusalo kusalākusalābyākatānaṁ, akusalo akusalakusalābyākatānaṁ, abyākato abyākatakusalākusalānan"ti imehi navahi sadisā, te sandhāya **nahetuyā ārammaṇe navā**ti vuttaṁ. **Adhipatiyā dasā**ti-ādīsupi eseva nayo. Ārammaṇādīnañhi anulomagaṇanāya ye vārā vuttā, nahetupaccayena saddhiṁ saṁsandanepi te sabbe labbhantīti veditabbā. "Kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo ārammaṇapaccayena paccayo, dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā uposathakammaṁ katvā taṁ paccavekkhati, pubbe suciṇṇāni paccavekkhatī"ti iminā upāyena tesaṁ Pāḷi uddharitabbā[2].

Nahetupaccayā adhipatiyā dasāti ettha ṭhapetvā vīmaṁsādhipatiṁ sesādhipativasena anulomavibhaṅge āgatavārā uddharitabbā. Evamettha

---

1. Paccayesu (Syā)
2. Pāḷiddhāro veditabbo (Syā)

nava dasa satta tīṇi terasa ekanti cha gaṇanaparicchedā, tesaṁ vasena ūnataragaṇanena saddhiṁ atirekagaṇanassāpi gaṇanaṁ parihāpetvā nahetumūlakādīnaṁ nayānaṁ timūlakādīsu sabbasaṁsandanesu gaṇanā veditabbā. Idaṁ tāva sādhāraṇalakkhaṇaṁ. Na panetaṁ sabbasaṁsandanesu gacchati, yehi pana paccayehi saddhiṁ yesaṁ paccayānaṁ saṁsandane ye vārā virujjhanti, te apanetvā avasesānaṁ vasenapettha gaṇanā veditabbā.

Nahetupaccayā na-ārammaṇapaccayā adhipatiyā sattāti ettha hi kusalo akusalassa, abyākato kusalassa, akusalassāti ime ārammaṇādhipativasena labbhamānā tayo vārā virujjhanti. Kasmā? Na-ārammaṇapaccayāti vuttattā. Tasmā te apanetvā sahajātādhipatinayenevettha "kusalo kusalassa, abyākatassa, kusalābyākatassa, akusalo akusalassa, abyākatassa, akusalābyākatassa, abyākato abyākatassā"ti tatta vārā veditabbā. Tepi nahetupaccayāti vacanato ṭhapetvā vīmaṁsādhipatiṁ sesādhipatīnaṁ vasena. Evaṁ sabbattha ūnataragaṇanapaccayavasena avirujjhamānagaṇanavasena ca gaṇanā veditabbā.

Yesu ca paccayesu paccanīyato ṭhitesu ye anulomato na tiṭṭhanti, tepi veditabbā. Seyyathidaṁ—anantare paccanīyato ṭhite samanantarāsevananatthivigatā anulomato na tiṭṭhanti, sahajāte paccanīyato ṭhite hetu-aññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti, nissaye paccanīyato ṭhite vatthupurejāto anulomato na tiṭṭhati. Āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite hetu-aññamaññavipākajhānamaggasampayuttā anulomato na tiṭṭhanti. Ārammaṇe pana paccanīyato ṭhite adhipati-upanissayā anulomato na tiṭṭhanti, ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayā pana na labbhanti. Iminā upāyena sabbattha yaṁ labbhati, yañca na labbhati, taṁ jānitvā labbhamānavasena vārā uddharitabbā.

Tattha sabbesupi timūlakādīsu **anantare sattā**ti-ādayo dumūlake laddhavārāyeva. Sattamūlakādīsu pana **nasahajātapaccayā nissaye tīṇī**ti purejātavasena vatthunissaye tīṇi. **Kamme dve** nānākkhaṇikavaseneva.

Āhāre ekaṁ kabaḷīkārāhāravasena. **Indriye ekaṁ** rūpindriyavasena[1]. Kamena gantvā **vippayutte tīṇī**ti kusalādīnaṁ abyākatantāni pacchājātavasena. **Atthi-avigatesu pañcā**ti tāni ceva tīṇi, kusalābyākatā abyākatassa, akusalābyākatā abyākatassāti imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenāti. Pacchājātapaccayassa paccanīkabhāvato paṭṭhāya pana **atthi-avigatesu ekan**ti abyākato abyākatassa āhārindriyavasena. Nāhāre gahite na-indriyapaccayāti na gahetabbaṁ[2]. Tathā na-indriye gahite nāhārapaccayāti. Kasmā? Dvīsu ekato gahitesu gaṇetabbavārassa abhāvato. Jhānamaggādīsupi paccanīkato ṭhitesu āhārato vā indriyato vā ekaṁ anulomaṁ akatvāva avasāne **indriye ekaṁ, atthiyā ekaṁ, avigate ekaṁ, āhāre ekaṁ, atthiyā ekaṁ,** avigate **ekan**ti vuttaṁ. Sesamettha uttānatthamevāti.

Nahetumūlakaṁ.

636. Nārammaṇamūlakādīsu na-aññamaññamūlake **na-aññamaññapaccayā hetuyā tīṇī**ti kusalādīni cittasamuṭṭhānānaṁ. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti adhipatiyā vuttesu dasasu "kusalo kusalābyākatassa[3], akusalo akusalābyākatassā"ti[4] dve apanetvā sesāni aṭṭha. **Sahajāte pañcā**ti hetuyā vuttehi tīhi saddhiṁ "kusalo ca abyākato ca abyākatassa, akusalo ca abyākato ca abyākatassā"ti ime dve. **Nissaye sattā**ti tehi pañcahi saddhiṁ "abyākato kusalassa, abyākato akusalassā"ti ime dve vatthuvasena. **Kamme tīṇī**ti hetuyā vuttāneva. Sesatikesupi eseva nayo. **Adhipatiyā tīṇī**ti heṭṭhā vuttāneva.

644. Nāhāramūlake **aññamaññe tīṇī**ti ṭhapetvā āhāre sesacetasikavasena veditabbāni. Yathā ca heṭṭhā, tathā idhāpi nāhārana-indriyesu ekekameva gahitaṁ, na dve ekato.

---

1. Charūpindriyavasena (Sī, Ka)
2. Gahetabbaṁ (Sī, Ka)
3. Kusalassa (Syā)
4. Akusalassāti (Syā)

648. **Nasampayuttapaccayā hetuyā tīṇī**ti heṭṭhā na-aññamaññe vuttāneva. **Adhipatiyā aṭṭhā**ti vuttāneva. Navippayuttamūlake **kamme pañcā**ti kusalādicetanā sahajātakusalādīnaṁ, nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammasamuṭṭhānarūpassāti evaṁ pañca. **Āhārindriyesu tīṇi** sahajātasadisāni. **Jhānamaggādīsu tīṇi** hetusadisāni.

650. No-atthimūlake yasmā hetu no-atthi nāma na hoti, niyamato atthiyeva, tasmā taṁ aggahetvā **nārammaṇe navā**ti vuttaṁ. Yathā ca hetu, tathā aññepi atthipaccayalakkhaṇayuttā ettha anulomato na tiṭṭhanti. **Kamme dve**ti idaṁ pana nānākkhaṇikakammavasena vuttaṁ. Paccanīyato sabbe labbhanti. Yaṁ pana anulomato labbhamānampi aggahetvā tato puretarā paccayā paccanīyato gayhanti, so pacchā yojanaṁ labhati. Tenevettha "no-atthipaccayā nahetupaccayā -pa- no-avigatapaccayā kamme dve"ti vuttaṁ. Kasmā panesa sakaṭṭhāneyeva na gahitoti? Yasmā avasesesupi paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati. Idañhi imasmiṁ paccayānulome lakkhaṇaṁ—yo sabbesu paccanīyato ṭhitesu ekova anulomato labbhati, so pacchā vuccatīti. **No atthipaccayā nohetupaccayā -pa- no avigatapaccayā upanissaye navā**ti etthāpi eseva nayo. Idaṁ pana pakatūpanissayavasena vuttaṁ. Iminā upāyena sabbattha labbhamānaṁ alabbhamānaṁ purevuttaṁ pacchāvuttañca veditabbanti.

Pañhāvārassa Paccanīyānulomavaṇṇanā.

Niṭṭhitā ca Kusalattikapaṭṭhānassa vaṇṇanāti.

---

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike tisso vedanā rūpaṁ nibbānanti ime dhammā na labbhanti, tasmā **ekaṁ khandhaṁ paṭicca dve khandhā**ti-ādi vuttaṁ. **Paṭisandhikkhaṇe sukhāya vedanāyā**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṁ. Dukkhavedanā paṭisandhiyaṁ na

labbhatīti dutiyavāre paṭisandhiggahaṇaṁ na kataṁ. Tatiyavāre **paṭisandhikkhaṇe**ti sahetukapaṭisandhivasena vuttaṁ. Sesamettha ito paresu ca paccayesu yathāpāḷimeva niyyāti. Sabbattha tayo tayo vārā vuttā. Tena vuttaṁ **hetuyā tīṇi -pa- avigate tīṇī**ti.

6. Paccayasaṁsandane pana sahetukāya vipākadukkhavedanāya abhāvato hetumūlakanaye **vipāke dve**ti vuttaṁ. Adhipati-ādīhi saddhiṁ saṁsandanesupi vipāke dveyeva. Kasmā? Vipāke dukkhavedanāya adhipatijhānamaggānaṁ abhāvato. Yehi ca saddhiṁ saṁsandane vipāke dve vārā labbhanti, vipākena saddhiṁ saṁsandane tesupi dveyeva.

10. Paccanīye napurejāte āruppe ca paṭisandhiyañca dukkhavedanāya abhāvato dve vārā āgatā. Navippayuttepi āruppe dukkhābhāvato dveyeva. Sabba-arūpadhammapariggāhakā pana sahajātādayo paccayā imasmiṁ Paccanīyavāre parihāyanti. Kasmā? Vedanāsampayuttassa dhammassa vedanāsampayuttaṁ paṭicca sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayañca vināva uppattito.

17. Paccayasaṁsandane pana **napurejāte ekan**ti āruppe paṭisandhiyañca ahetukādukkhamasukhavedanāsampayuttaṁ sandhāya vuttaṁ. **Nakamme dve**ti ahetukakiriyasampayuttacetanāvasena vuttaṁ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā ahetukakiriyacetanā uppajjanti. Nahetupaccayā[1] navipākepi eseva nayo. **Navippayutte ekan**ti āruppe āvajjanavasena vuttaṁ. Iminā upāyena sabbasaṁsandanesu gaṇanā veditabbā.

25-37. Anulomapaccanīye paccanīye laddhapaccayā eva paccanīyato tiṭṭhanti. Paccanīyānulome sabbā rūpadhammapariggāhakā sahajātādayo anulomatova tiṭṭhanti, na paccanīyato. Ahetukassa pana cittuppādassa adhipati natthīti adhipatipaccayo anulomato na tiṭṭhati. Paṭiccavārādīsu pana pacchājāto anulomato na labbhatiyevāti parihīno. Ye cettha anulomato labbhanti, te paccanīyato labbhamānehi saddhiṁ

1. Nahetupaccayā nakammapaccayā (Syā)

parivattetvāpi yojitāyeva. Tesu tīṇi dve ekanti tayova vāraparicchedā, te sabbattha yathānurūpaṁ sallakkhetabbā[1]. Yo cāyaṁ Paṭiccavāre vutto, Sahajātavārādīsupi ayameva vaṇṇanānayo.

38. Pañhāvāre pana **sampayuttakānaṁ khandhānan**ti tena saddhiṁ sampayuttakānaṁ khandhānaṁ tehiyeva vā hetūhi sukhavedanādīhi vā.

39. **Vippaṭisārissā**ti dānādīsu tāva "kasmā mayā idaṁ kataṁ, duṭṭhu me kataṁ, akataṁ seyyo siyā"ti evaṁ vippaṭisārissa. Jhānaparihāniyaṁ pana "parihīnaṁ me jhānaṁ, mahājāniyo vatamhī"ti evaṁ vippaṭisārissa. **Moho uppajjatī**ti dosasampayuttamoho. Tathā **mohaṁ ārabbhā**ti dosasampayuttamohameva.

45. **Sukhāya vedanāya sampayuttaṁ bhavaṅgaṁ adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa bhavaṅgassā**ti tadārammaṇasaṅkhātaṁ piṭṭhibhavaṅgaṁ mūlabhavaṅgassa. **Vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇassa bhavaṅgassa vā. Ubhayampi hetaṁ kusalākusalajavanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. **Kiriyaṁ vuṭṭhānassā**ti etthāpi eseva nayo. **Phalaṁ vuṭṭhānassā**ti phalacittaṁ bhavaṅgassa. Bhavaṅgena hi phalassa vuṭṭhito nāma hoti. Parato "vuṭṭhānan"ti āgataṭṭhānesupi eseva nayo.

46. **Dukkhāya vedanāya sampayuttā khandhā**ti domanassasampayuttā akusalā khandhā. **Adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttassa vuṭṭhānassā**ti tadārammaṇasaṅkhātassa āgantukabhavaṅgassa vā upekkhāsampayuttamūlabhavaṅgassa vā. Sace pana somanassasahagataṁ mūlabhavaṅgaṁ hoti, tadārammaṇassa ca uppattikāraṇaṁ na hoti, javanassa ārammaṇato aññasmimpi ārammaṇe adukkhamasukhavedanaṁ akusalavipākaṁ uppajjateva. Tampi hi javanato vuṭṭhitattā vuṭṭhānanti vuccati. Sahajātapaccayādiniddesā uttānatthāyeva. Nahettha kiñci atthi, yaṁ na sakkā siyā heṭṭhā vuttanayena vedetuṁ, tasmā sādhukaṁ upalakkhetabbaṁ.

62. Idāni yasmiṁ yasmiṁ paccaye ye ye vārā laddhā, sabbe te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṁ **hetuyā tīṇī**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sabbāni

---

1. Sallakkhetvā veditabbā (Syā)

tīṇi suddhānaṁ tiṇṇaṁ padānaṁ vasena veditabbāni. Ārammaṇe nava ekamūlakekāvasānāni. Adhipatiyā pañca sahajātādhipativasena amissāni[1] tīṇi, ārammaṇādhipativasena ca "sukhāya sampayutto sukhāya sampayuttassa, adukkhamasukhāya sampayutto adukkhamasukhāya sampayuttassā"ti dve, tāni na gaṇetabbāni. Sukhāya pana sampayutto adukkhamasukhāya, adukkhamasukhāya sampayutto sukhāyāti imāni dve gaṇetabbānīti evaṁ pañca. **Anantarasamanantaresu sattā**ti sukhā dvinnaṁ, tathā dukkhā, adukkhamasukhā tiṇṇampīti evaṁ satta. **Upanissaye navā**ti sukhasampayutto sukhasampayuttassa tīhipi upanissayehi, dukkhasampayuttassa pakatūpanissayeneva, upekkhāsampayuttassa tīhipi, dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehi, sukhasampayuttassa pakatūpanissayena, adukkhamasukhasampayuttassa dvidhā, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa tidhāpi, tathā sukhasampayuttassa, dukkhasampayuttassa anantarapakatūpanissayehīti evaṁ nava. Paccayabhedato panettha pakatūpanissayā nava, anantarūpanissayā satta, ārammaṇūpanissayā cattāroti vīsati upanissayā. Purejātapacchājātā panettha chijjanti. Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṁ paccayā honti.

Kamme aṭṭhāti sukhasampayutto sukhasampayuttassa dvidhāpi, dukkhasampayuttassa nānākkhaṇikatova, tathā itarassa. Dukkhasampayutto dukkhasampayuttassa dvidhāpi, sukhasampayuttassa natthi, itarassa nānākkhaṇikatova, adukkhamasukhasampayutto adukkhamasukhasampayuttassa dvidhāpi, itaresaṁ nānākkhaṇikatoti evaṁ aṭṭha. Paccayabhedato panettha nānākkhaṇikā aṭṭha, sahajātā tīṇīti ekādasa kammapaccayā. Yathā ca purejātapacchājātā, evaṁ vippayuttapaccayopettha chijjati. Arūpadhammā hi arūpadhammānaṁ vippayuttapaccayo na honti. **Natthivigatesu satta** anantarasadisāva. Evamettha tīṇi pañca satta aṭṭha navāti pañca gaṇanaparicchedā. Tesaṁ vasena paccayasaṁsandane ūnataragaṇanena saddhiṁ saṁsandanesu atirekañca alabbhamānañca apanetvā gaṇanā veditabbā.

1. Asammissāni (Syā)

63-64. Hetuyā saddhiṁ ārammaṇaṁ na labbhati, tathā anantarādayo. **Adhipatiyā dve**ti dukkhapadaṁ ṭhapetvā sesāni dve. Dukkhasampayutto hi hetu adhipati nāma natthi, tasmā so na labbhatīti apanīto. Sesadvayesupi eseva nayo. Iti hetumūlake dveyeva gaṇanaparicchedā, tesaṁ vasena cha ghaṭanāni vuttāni. Tesu paṭhamaṁ avipākabhūtānaṁ ñāṇavippayuttanirādhipatidhammānaṁ vasena vuttaṁ, dutiyaṁ tesaññeva vipākabhūtānaṁ, tatiyacatutthāni tesaññeva ñāṇasampayuttānaṁ, pañcamaṁ avipākabhūtasādhipati-amohavasena, chaṭṭhaṁ vipākabhūtasādhipati-amohavasena. Paṭhamaṁ vā sabbahetuvasena, dutiyaṁ sabbavipākahetuvasena, tatiyaṁ sabbāmohahetuvasena, catutthaṁ sabbavipākāmohahetuvasena. Pañcamaṁ sabbasādhipati-amohavasena, chaṭṭhaṁ sabbasādhipativipākāmohavasena.

66. Ārammaṇamūlake **adhipatiyā cattārī**ti ārammaṇādhipativasena sukhaṁ sukhassa, adukkhamasukhassa, adukkhamasukhaṁ adukkhamasukhassa, sukhassāti evaṁ cattāri. Upanissayepi ārammaṇūpanissayavasena cattāro vuttā. Ghaṭanāni panettha ekameva. Adhipatimūlakādīsupi heṭṭhā vuttanayeneva yaṁ labbhati yañca na labbhati, taṁ sabbaṁ sādhukaṁ sallakkhetvā saṁsandanaghaṭanagaṇanā veditabbā.

83-87. Paccanīyanayamhi Kusalattike vuttanayeneva anulomato paccaye uddharitvā tattha laddhānaṁ vārānaṁ vasena paccanīyato gaṇanavasena **nahetuyā navā**ti sabbapaccayesu nava vārā dassitā. Te ekamūlakekāvasānānaṁ navannaṁ vissajjanānaṁ vasena "sukhāya vedanāya sampayutto dhammo sukhāya vedanāya sampayuttassa dhammassa nahetupaccayena paccayo, sukhāya vedanāya sampayuttena cittena dānaṁ datvā"ti-ādinā nayena Pāḷiṁ uddharitvā dassetabbā. Paccayasaṁsandane panettha **nahetupaccayā -pa- na upanissaye aṭṭhā**ti nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbā. Dubbalakammañhi vipākassa na upanissayo hoti. Kevalaṁ pana nānākkhaṇikakammapaccayeneva paccayo hoti. Sesamettha anulomapaccanīyapaccanīyānulomesu ca tesaṁ tesaṁ paccayānaṁ yoge laddhavāravasena sakkā heṭṭhā vuttanayeneva gaṇetuṁ, tasmā na vitthāritanti.

Vedanāttikavaṇṇanā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākaṁ dhammaṁ paṭicca vipāko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ye hetupaccaye terasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṁ **hetuyā terasā**ti vuttaṁ. **Ārammaṇe pañcā**ti-ādīsupi eseva nayo. Evamettha terasa pañca nava satta tīṇi dveti cha gaṇanaparicchedā, tesaṁ vasena paccayasaṁsandane heṭṭhā vuttanayeneva gaṇanā veditabbā.

24-52. Paccanīyepi **vipākaṁ dhammaṁ paṭicca vipāko dhammo uppajjati nahetupaccayā**ti ye nahetupaccaye dasa vārā vuttā, te saṅkhipitvā gaṇanāya dassetuṁ **nahetuyā dasā**ti vuttaṁ. **Na ārammaṇe pañcā**ti-ādīsupi eseva nayo. Evamettha dasa pañca terasa dvādasa dve ekaṁ nava tīṇīti aṭṭha gaṇanaparicchedā, tesaṁ vasena paccayasaṁsandane heṭṭhā vuttanayeneva vitthārato gaṇanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā, etesaññeva pana laddha-gaṇanaparicchedānaṁ vārānaṁ vasena saṁsanditvā anulomapaccanīyaṁ paccanīyānulomañca veditabbaṁ.

Sahajātavāro imināva ekagatiko. Paccayanissayasaṁsaṭṭhasampayuttavārā yathāpāḷimeva niyyanti.

92. Pañhāvāre **kusalākusale niruddhe**ti etasmiṁ vipassanāvasena pavatte kusale sārajjanādivasena pavatte akusale ca niruddhe. **Vipāko tadārammaṇatā uppajjatī**ti kāmāvacaravipāko tadārammaṇatāya uppajjati. Ye pana "vipassanājavanānaṁ vicikicchuddhaccānañca pariyosāne tadārammaṇaṁ natthī"ti vadanti, te imāya tantiyā paṭisedhetabbā. **Ākāsānañcāyatanakusalaṁ viññāṇañcāyatanassa kiriyassa ārammaṇapaccayena paccayo**ti arahattaṁ patvā asamāpannapubbā samāpattiyo paṭilomato samāpajjantassa vasenetaṁ vuttaṁ. Iminā upāyena sabbavissajjanesu sādhukaṁ Pāḷiṁ upaparikkhitvā attho veditabbo.

120. **Hetuyā satta, ārammaṇe nava, adhipatiyā dasā**ti-ādīsupi sahajātādhipativasena ārammaṇādhipativasena sahajātanissayavasena purejātanissayavasena anantarūpanissayavasena

ārammaṇūpanissayavasena pakatūpanissayavasena sahajātavippayuttavasena purejātapacchājātavippayuttavasenāti yattha yattha yathā yathā yattakāni vissajjanāni labbhanti, tattha tattha tathā tathā tāni sabbāni sallakkhetabbāni. Tathā paccanīyādīsu anulomavasena vāruddharaṇaṁ, anulomato laddhavārānaṁ paccanīyato gaṇanā, paccayasaṁsandanaṁ, anulomapaccanīye paccanīyānulome ca suddhikesu ceva saṁsandanavasena ca pavattesu hetumūlakādīsu labbhamānavāragaṇanā, alabbhamānānaṁ alabbhamānatāti sabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

Yathā cettha, evaṁ ito paresupi tikadukesu. Paṭṭhānapakaraṇañhi Pāḷitova anantaṁ aparimāṇaṁ, tassa padapaṭipāṭiyā atthaṁ vaṇṇayissāmīti paṭipannassa atidīghāyukassāpi āyu nappahoti. Na cassa ekadesaṁ vaṇṇetvā sesamhi nayato dassiyamāne na sakkā attho jānituṁ, tasmā ito paraṁ ettakampi avatvā sesesu tikadukesu heṭṭhā avuttappakārattā yaṁ yaṁ avassaṁ vattabbaṁ, taṁ tadeva vakkhāma. Yaṁ pana avatvā gamissāma, taṁ Pāḷinayeneva veditabbanti.

Vipākattikavaṇṇanā.

---

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Upādinnupādāniyattikassa Pañhāvāre **vatthu upādāniyānaṁ khandhānaṁ purejātapaccayena paccayo**ti pavattiṁ sandhāya vuttaṁ. Paṭisandhiyaṁ pana taṁ purejātaṁ na hoti.

72. **Upādinnupādāniyo kabaḷīkāro āhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo**ti ettha upādinnupādāniyo kabaḷīkārāhāro nāma kammasamuṭṭhānānaṁ rūpānaṁ abbhantaragatā ojā. **Upādinnupādāniyassa kāyassā**ti tasseva kammasamuṭṭhānarūpakāyassa āhārapaccayena paccayo. Rūpajīvitindriyaṁ viya kaṭattārūpānaṁ anupālana-upatthambhanavasena paccayo, na janakavasena. Yaṁ pana maṇḍūkādayo gilitvā ṭhitānaṁ ahi-ādīnaṁ kāyassa jīvamānakamaṇḍūkādisarīre ojā

āhārapaccayena paccayoti vadanti, taṁ na gahetabbaṁ. Na hi jīvamānakasarīre ojā aññassa sarīrassa āhārapaccayataṁ sādheti. **Anupādinnupādāniyassa kāyassā**ti ettha pana janakavasenāpi labbhati. **Upādinnupādāniyassa ca anupādinnupādāniyassa cā**ti ettha ekassa upatthambhakavasena, ekassa janakavasena, ubhinnampi vā upatthambhakavaseneva vutto. Dve pana āhāre ekato paccayā hontā upatthambhakāva honti, na janakā. Sesamettha Pāḷimeva sādhukaṁ oloketvā veditabbaṁ.

Upādinnattikavaṇṇanā.

5-22. Saṁkiliṭṭhattikādivaṇṇanā

Saṁkiliṭṭhasaṁkilesikattike sabbaṁ Kusalattike vuttanayānusāreneva veditabbaṁ.

79. Vitakkattike **yathākammūpagañāṇassa parikamman**ti dibbacakkhuparikammameva tassa uppādanatthāya parikammaṁ. Uppannassa pana vaḷañjanakāle parikammaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti.

27. Pītittike **sukhasahagataṁ bhavaṅgaṁ upekkhāsahagatassa bhavaṅgassa anantarapaccayenā**ti tadārammaṇabhavaṅgamūlabhavaṅgānaṁ vasena vuttaṁ. Sesamettha sabbaṁ Pāḷivaseneva veditabbaṁ.

Dassanattike **dassanena pahātabbo rāgo uppajjatī**ti-ādīsu dassanena pahātabbo puthujjanassa uppajjati, bhāvanāya pahātabbo sotāpannassāpīti evaṁ uparimassa uparimassa heṭṭhimā heṭṭhimā nuppajjantīti veditabbā. Dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hoti. Sesamettha Pāḷiṁ anugantvā Kusalattike vuttalakkhaṇavaseneva veditabbaṁ.

Dassanenapahātabbahetukattike dassanenapahātabbahetukādīnaṁ vibhāgo Aṭṭhakathākaṇḍe vuttanayeneva veditabbo. Vicikicchuddhaccasahagato moho ahetukattā tatiyapade[1] paviṭṭho. Evamettha

---

1. Tatiyarāsiṁ (Syā)

yesaṁ dassanabhāvanāhi pahātabbo hetu atthi, te pahātabbahetukā. Yesaṁ so natthi, te nevadassanena nabhāvanāyapahātabbahetukāti imaṁ pahātabbahetukavibhāgaṁ ñatvā sesaṁ Dassanenapahātabbattike ceva Kusalattike ca dassitalakkhaṇānusāreneva veditabbaṁ.

Ācayagāmittike ca Paṭiccavārasaṁsaṭṭhavāresu anulomaṁ Kusalattikasadisameva. Sesaṁ vissajjanato gaṇanato ca yathāpāḷimeva niyyāti.

Sekkhattike asekkho dhammo sekkhassa dhammassa na kenaci paccayena paccayo, sekkho asekkhassa anantarapakatūpanissayo pana hoti. Sesamettha yathāpāḷimeva niyyāti, tathā Parittattike.

Parittārammaṇattike **appamāṇārammaṇā cetanā**ti sekkhānaṁ gotrabhucetanā, paccavekkhaṇacetanātipi vattuṁ vaṭṭati. **Vipākānaṁ parittārammaṇānan**ti paṭisandhiyaṁ kammaṁ ārammaṇaṁ katvā, pavatte cakkhuviññāṇādivasena rūpādi-ārammaṇaṁ, tadārammaṇavasena javanena gahitaparittārammaṇañca ārammaṇaṁ katvā uppannānaṁ. Ye pana "gotrabhucittena natthi paṭisandhī"ti vadanti, te iminā suttena paṭisedhetabbā. Sesamettha Pāḷinayeneva veditabbaṁ. Hīnattiko Saṁkiliṭṭhattikasadiso.

Micchattattike micchattaniyato sammattaniyatassa, sammattaniyato vā micchattaniyatassa kenaci paccayena paccayo na hoti. Micchattaniyato vā sammattaniyato vā sahajātādhipatirahito nāma natthi. Sammattaniyate ekantato ārammaṇapurejātaṁ natthi, micchattaniyate siyā ārammaṇapurejātaṁ. Aniyataṁ cittaṁ ārabbha niyatā micchādiṭṭhi uppajjeyya. Sesā niyataṁ ārabbha niyataṁ nuppajjati, micchattaniyataṁ garuṁ katvā na koci dhammo uppajjati. Kusalo micchattassa upanissayapaccayo na hoti. Sesamettha Pāḷiyaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

Maggārammaṇattike Paṭiccavārassa anulome vipākapaccayo natthi. Kammapaccayepi imasmiṁ tike nānākkhaṇikaṁ na labbhati. Tathā Uppannattika-atītattikesu. Paccanīye **ahetukaṁ maggārammaṇan**ti ahetukaṁ maggārammaṇaṁ, āvajjanaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Sesamettha Pāḷi-anusāreneva veditabbaṁ.

Uppannattike ca Atītattike ca Paṭiccavārādayo natthi, Pañhāvāramattameva labbhati. Kasmā? Paṭiccavārādayo hi sahajātapurejātānaññeva honti, ime ca tikā atītānāgatamissakā. Uppannattike cettha anantarabhāgiyāpi paccayā na labbhanti. Kasmā? Uppannattike atītassa abhāvato. Uppanno ca anuppanno cāti ime cettha dve dhammā uppannassa ca anuppannassa cāti imesaṁ dvinnaṁ na kenaci paccayena paccayo. Anuppanno ca uppādī cāti ime pana dve uppannassa ārammaṇūpanissayavasena dvīti paccayehi paccayo. Sesamettha Pāḷiyaṁ āgatanayeneva veditabbaṁ.

Atītattike paccuppannaṁ atītānāgatassa, atītānāgatañca atītānāgatassa na kenaci paccayena paccayo. Nibbānaṁ pana dvīsupi imesu tikesu neva paccayato na paccayuppannato labbhati. Sesamidhāpi Pāḷiyaṁ āgatanayeneva veditabbaṁ.

Ajjhattattike ajjhattabahiddhāpadaṁ na gahitaṁ. Ajjhattabahiddhāsaṅkhātā hi ubho rāsayo neva ekato paccayā honti, na paccayuppannā, tasmā hatthatale ṭhapitassa sāsapassa vaṇṇopi hatthatalavaṇṇena saddhiṁ ekato ārammaṇaṁ na hotīti veditabbo. Yathā ca ajjhattabahiddhāpadaṁ, evamettha ajjhattārammaṇattikepi ajjhattabahiddhārammaṇapadaṁ na labbhati. Sesaṁ yathāpāḷimeva niyyāti.

Sanidassanattikepi Pāḷivaseneva attho gahetabbo. Gaṇanāpettha Pāḷiyaṁ āgatavāre saṅkhipitvā heṭṭhā vuttanayeneva saṁsandanesu saṁsanditvā veditabbāti.

Dhammānulome Tikapaṭṭhānavaṇṇanā.

---

2. Dukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukapaṭṭhānepi sabbadukesu pañhāvissajjanāni ceva gaṇanā ca Pāḷiyaṁ āgatanayeneva veditabbā. Apicettha Sahetukahetusampayuttadukānaṁ vissajjanaṁ Hetudukavissajjanasadisaṁ. Tathā Hetūcevasahetukahetūcevahetusampayuttadukānaṁ. Tathā Sappaccayasaṅkhatadukānaṁ. **Idaṁ dukaṁ yathā Sappaccayadukaṁ, evaṁ kātabban**ti idaṁ yasmā sappaccayo viya

appaccayena, saṅkhatopi asaṅkhatena saddhiṁ yojanaṁ na labbhati, tasmā vuttaṁ. Sārammaṇacittasampayuttasaṁsaṭṭhadukāpi sadisavissajjanāyeva. Tathā Āsava-oghayogagocchakā. Ete hi tayo aññamaññaṁ sadisavissajjanāyeva. Apica Lokiyasāsavasaṁyojaniyaganthaniyanīvaraṇiyaparāmaṭṭhasaṁkilesikadukā āsavavippayuttasāsavasaṁyojanavippayuttasaṁyojaniyaganthavippayuttaganthaniyanīvaraṇavippayuttanīvaraṇiyaparāmāsavippayuttaparāmaṭṭhakilesavippayuttasaṁkilesikapariyāpannasa-uttaradukāti imepi dukā samānā.

Kilesadukaṁ Saṁyojanadukasadisaṁ. Saṁkiliṭṭhakilesasampayuttanīvaraṇasampayuttadassanenapahātabbasaraṇadukāpi samānā. Tathākilesā ceva saṁkiliṭṭhanīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttakilesā ceva kilesasampayuttadukā. Iminā nayena sabbesaṁ atthato sadisānaṁ dukānaṁ vissajjanāni sadisāneva hontīti veditabbāni. Sabbasmimpi pana Paṭṭhāne Kenaciviññeyyadukaṁ na labbhati. Āsavā ceva āsavasampayuttā ca, saṁyojanā ceva saṁyojanasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva saṁkiliṭṭhā cāti evarūpesu dukesu vipākapaccayo ceva nānākkhaṇikakammapaccayo ca na labbhati. Nahetusahetukanahetu-ahetukesu hetupaccayo natthi. Hetū ceva hetusampayuttā ca, āsavā ceva āsavasampayuttā ca, ganthā ceva ganthasampayuttā cāti imesu dukesu nahetunajhānanamaggā na labbhanti, saṁyojanā ceva saṁyojanasampayuttā ca, nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca, kilesā ceva kilesasampayuttā ca, kilesā ceva saṁkiliṭṭhā cāti imesu pana vicikicchuddhaccasahagatassa mohassa vasena nahetupaccayo labbhati, najhānanamaggapaccayā na labbhantīti evaṁ sabbadukesu labbhamānālabbhamānaṁ upaparikkhitvā Pāḷivaseneva vāragaṇanā veditabbāti.

Dukapaṭṭhānavaṇṇanā.

---

3. Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukatikapaṭṭhāne hetuṁ kusalaṁ dhammaṁ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjati hetupaccayāti evaṁ pañhāmattuddhāravaseneva saṅkhepato

desanā katā. “Kusalaṁ alobhaṁ paṭicca adoso amoho”ti-ādinā pana nayena vitthāro vattabbo siyā, so heṭṭhā dassitanayena sakkā avuttopi jānituntі ekapadepi ekapaccayo vā na vuttho. Yā panesā saṅkhepato desanā katā, sā evaṁ katāti veditabbā. Hetudukena hi saddhiṁ kusalapadaṁ yojetvā Paṭiccavāre anulomassa ceva paccanīyassa ca vasena sabbe labbhamānakapaccayā dassitā, anulomapaccanīyapaccanīyānulomanayā ceva Sahajātavārādayo ca na dassitā, kevalaṁ “paṭiccavārasadisaṁyeva vitthāretabban”ti vuttaṁ. Pañhāvāre pañhampi avissajjetvā kevalaṁ pañhuddhāramattaṁ katvā anulomapaccanīyavaseneva labbhamānapaccayā dassitā. Yathā ca kusalapadaṁ, evaṁ akusala-abyākatapadānipi Hetudukena saddhiṁ yojetvā hetukusaladukatikaṁ niddisitabbanti vuttaṁ.

Tato paraṁ **hetuṁ sukhāya vedanāya sampayuttaṁ dhamman**ti-ādinā nayena hetuvedanādukatikādīni ekavīsati dukatikāni dassitāni. Yasmā pana hetu nāma sanidassanasappaṭigho anidassanasappaṭigho vā natthi, tasmā hetupadena saddhiṁ sanidassanasappaṭigha-anidassanasappaṭighapadāni na yojitāni. Evaṁ Hetudukena saddhiṁ labbhamānakavasena dvāvīsati tike yojetvā puna te Sahetukadukādīhi Saraṇadukapariyosānehi sabbadukehi saddhiṁ yojitā. Tattha yaṁ yaṁ padaṁ yena yena padena saddhiṁ yojanaṁ na gacchati, taṁ taṁ Pāḷiyaṁyeva na labbhatīti vuttaṁ. Evamettha ekena dukena saddhiṁ bāvīsati tike yojetvā puna aparena bāvīsati, aparena bāvīsatīti paṭipāṭiyā dukasate labbhamānadukapadehi saddhiṁ dvāvīsati tikā yojitāti dvāvīsati tike gahetvā dukasate pakkhipitvā Dukatikapaṭṭhānaṁ nāma desitaṁ. Tattha yesu yesu ṭhānesu nayaṁ dassetvā Pāḷiyā saṅkhepo kato, tesu tesu ṭhānesu dassitanayānurūpena tassā vitthāro veditabboti.

Dukatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

4. Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikadukapaṭṭhānepi **kusalaṁ hetuṁ dhammaṁ paṭicca kusalo hetu dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhāmattuddhāravaseneva desanā katā. Tattha yathā heṭṭhā Hetudukena saddhiṁ kusalapadaṁ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā, evamidha Kusalattikena saddhiṁ hetupadaṁ yojetvā sabbapaccayavasena sabbavāresu saṅkhepato desanā katā. Yathā ca hetupadaṁ, evaṁ nahetupadampi Kusalattikena saddhiṁ yojetvā Kusalattikahetudukaṁ niṭṭhāpitaṁ. Tato paraṁ **sukhāya vedanāya sampayuttaṁ hetuṁ dhamman**ti-ādinā nayena Vedanāttikahetudukādīni ekavīsati tikadukāni dassitāni.

Evaṁ bāvīsatiyā tikehi saddhiṁ Hetudukaṁ yojetvā puna tehiyeva saddhiṁ Sahetukadukādayo Saraṇadukapariyosānā labbhamānavasena sabbadukā yojitā. Idhāpi yaṁ yaṁ padaṁ yojanaṁ na gacchati, taṁ taṁ Pāḷiyaṁyeva paṭikkhittaṁ. Evaṁ dukasataṁ gahetvā dvāvīsatiyā tikesu pakkhipitvā Tikadukapaṭṭhānaṁ nāma desitaṁ. Tatrāpi yena yena nayena Pāḷi saṅkhittā, so so nayo vitthārato veditabbo.

Tikadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

---

5. Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā

Tikatikapaṭṭhānepi **kusalaṁ sukhāya vedanāya sampayuttaṁ dhammaṁ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Ettha ca Kusalattikaṁ Vedanāttikādīhi, Vedanāttikādayo ca Kusalattikenāti evaṁ tikesuyeva tikā pakkhittā. Yena yena ca padena saddhiṁ yaṁ yaṁ padaṁ yojanaṁ na gacchati, taṁ taṁ hāpetvā labbhamānavaseneva sabbapaccayesu vārā ca gaṇananayā ca dassitā, tasmā te sādhukaṁ Pāḷiṁ upaparikkhitvā veditabbā. Yathā ca Kusalattikaṁ Vedanāttikādīhi, Vedanāttikādayo ca tena saddhiṁ yojetvā veditabbā, tathā ekekaṁ tikaṁ sesehi, sesā ca tehi saddhiṁ yojetvā veditabbāti.

Tikatikapaṭṭhānavaṇṇanā.

6. Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā

Dukadukapaṭṭhānepi **hetusahetukaṁ dhammaṁ paṭicca hetusahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā**ti pañhuddhāravaseneva saṅkhepato desanā katā. Tattha hetudukaṁ sahetukadukādīhi, sahetukadukādīni ca tena saddhiṁ yojitāni. Ekekaṁ pana dukaṁ sesehi, sesā ca tehi saddhiṁ paṭipāṭiyā yojetabbā. Idañhi Dukadukapaṭṭhānaṁ nāma dukesuyeva duke pakkhipitvā desitaṁ. Tenettha sabbadukehi saddhiṁ sabbadukānaṁ yojanā veditabbā. Pāḷi pana saṅkhittā. Yena yena ca padena saddhiṁ yaṁ yaṁ padaṁ yojanaṁ na gacchati, taṁ taṁ hāpetvāva desanā katāti.

Dukadukapaṭṭhānavaṇṇanā.

Ettāvatā—

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṁ vuttagāthāya dīpitā **Dhammānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṁ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṁ anulomapaṭṭhānaṁyeva veditabbaṁ.

7-12. Paccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīnaṁ padānaṁ paṭikkhepavasena dhammānaṁ paccanīyatāya laddhanāmaṁ **Paccanīyapaṭṭhānaṁ** dassetuṁ **nakusalaṁ dhammaṁ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nakusalaṁ dhammaṁ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṁ vāreti. **Na kusalo dhammo uppajjatī**ti kusalassa uppattiṁ vāreti, tasmā "akusalābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭicca akusalābyākatā tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpan"ti evamādinā nayenettha pañhaṁ vissajjitabbaṁ. Tasmiṁ tasmiṁ paccaye laddhagaṇanā pana Pāḷiyaṁ vuttāyeva. Yepi vārā sadisavissajjanā, tepi tattheva dassitā. Tasmā sabbamettha heṭṭhā

vuttanayānusārena Pāḷiṁ upaparikkhitvā veditabbaṁ. Yathā cettha, evaṁ Dukapaṭṭhāne Dukatikapaṭṭhāne Tikadukapaṭṭhāne Tikatikapaṭṭhāne Dukadukapaṭṭhāne ca.

Ettāvatā—

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṁ vuttagāthāya dīpitā **Dhammapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṁ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṁ paccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṁ.

13-18. Anulomapaccanīyapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṁ appaṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvapaṭikkhepavasena dhammānaṁ anulomapaccanīyatāya laddhanāmaṁ **Anulomapaccanīyapaṭṭhānaṁ** dassetuṁ **kusalaṁ dhammaṁ paṭicca na kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **kusalaṁ dhammaṁ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṁ anujānāti, **na kusalo dhammo uppajjatī**ti kusalasseva uppattiṁ vāreti. Tasmā "kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṁ rūpan"ti-ādinā nayena vissajjanaṁ dassitaṁ, taṁ sabbaṁ Pāḷiṁ oloketvā sādhukaṁ sallakkhetabbaṁ. Yampi yena sadisaṁ, yañca yattha labbhati, yo ca yesaṁ vissajjanānaṁ yesu paccayesu gaṇanaparicchedo, so sabbo Pāḷiyaṁ dassito, tasmā Pāḷiyeva ettha attho. Yathā cettha, evaṁ Dukapaṭṭhānādīsupīti.

Ettāvatā—

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṁ vuttagāthāya dīpitā **Dhammānulomapaccanīyapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṁ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṁ anulomapaccanīyapaṭṭhānaññeva veditabbaṁ.

19-24. Paccanīyānulomapaṭṭhānavaṇṇanā

1. Idāni kusalādīsu dhammesu paccayadhammaṁ paṭikkhipitvā paccayuppannassa kusalādibhāvaṁ appaṭikkhepavasena dhammānaṁ paccanīyānulomatāya laddhanāmaṁ **Paccanīyānulomapaṭṭhānaṁ** dassetuṁ **nakusalaṁ dhammaṁ paṭicca akusalo dhammo uppajjati hetupaccayā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **nakusalaṁ dhammaṁ paṭiccā**ti kusalassa paccayabhāvaṁ vāreti, **akusalo dhammo uppajjatī**ti akusalassa uppattiṁ anujānāti. Nakusalañhi akusalaṁ abyākataṁ vā, tañca sahajātapaccayaṁ katvā uppajjamāno kusalo nāma natthi, tasmā akusalābyākatavasena desanā katā. Tattha "akusalaṁ ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā"ti evaṁ nakusalaṁ dhammaṁ paṭicca vissajjanaṁ viditabbaṁ. **Abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā**ti ayaṁ pana pañho "vipākābyākataṁ kiriyābyākataṁ ekaṁ khandhaṁ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpan"ti vissajjitova. Iti sabbapañhesu avissajjitassa atthānurūpaṁ vissajjitassa ca Pāḷi-āgatameva vissajjanaṁ. Ekekasmiñca tikaduke vārappabhedapaccayagaṇanavidhānaṁ sabbaṁ heṭṭhā vuttanayānusāreneva veditabbaṁ.

Ettāvathā ca—

Tikañca Paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukaṁ tikañceva tikaṁ dukañca.
Tikaṁ tikañceva dukaṁ dukañca,
Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrāti—

Aṭṭhakathāyaṁ vuttagāthāya dīpitā **Dhammapaccanīyānulomapaṭṭhāne** cha nayā niddiṭṭhā honti. Paccayavasena panettha ekekasmiṁ paṭṭhāne anulomādayo cattāro cattāro nayāti ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṁ paccanīyānulomapaṭṭhānaññeva veditabbaṁ.

Evaṁ dhammānulomādivasena catūsu vāresu ekekasmiṁ catuvīsatiyā catuvīsatiyā nayānaṁ vasena channavuti nayā honti. Tattha paccayanaye aggahetvā ekekasmiṁ paṭṭhāne tikadukādīnaññeva channaṁ channaṁ nayānaṁ vasenetaṁ catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṁ **Samantapaṭṭhānamahāpakaraṇaṁ** veditabbaṁ. Keci pana "kusalārammaṇo dhammo akusalārammaṇo dhammo"ti-ādinā nayena ārammaṇamātikaṁ nāma ṭhapetvā "kusalārammaṇo dhammo kusalārammaṇassa dhammassa hetupaccayena paccayo"ti-ādinā nayena ārammaṇapaṭṭhānaṁ nāma dassetvā aparampi phassādīnaṁ vasenapi phassapaṭṭhānaṁ nāma uddharitvā dassenti, taṁ neva Pāḷiyaṁ na Aṭṭhakathāsu sandissatīti idha na vicāritaṁ. Saṅgīti-āruḷhapāḷivaseneva panettha vaṇṇanā katāti veditabbā.

Ettāvatā ca—

Sammūḷhā yattha pajā, tantākulādibhāvamāpannā.
Nekavidhadukkhagahanaṁ, saṁsāraṁ nātivattanti.

Paccayabhede kusalo, loke garutampi paccayākāraṁ.
Atinippuṇagambhīraṁ, javanabbhūmiṁ Buddhañāṇassa.

Kusalādidhammabhedaṁ, nissāya nayehi vividhagaṇanehi.
Vitthārento sattama-mabhidhammappakaraṇaṁ Satthā.

Suvihitasanniṭṭhāno, Paṭṭhānaṁ nāma yaṁ pakāsesi.
Saddhāya samāraddhā, yā Aṭṭhakathā mayā tassa.

Ācariyānaṁ vādaṁ, avihāya vibhajjavādisissānaṁ.
Atibahuvidhantarāye, lokamhi anantarāyena.

Sā evaṁ ajja katā[1], cuddasamattehi bhāṇavārehi.
Atthaṁ pakāsayantī, Paṭṭhānavarassa sakalassa.

Sanniṭṭhānaṁ pattā, yatheva niṭṭhaṁ tathā bahujanassa.
Sampāpuṇantu sīghaṁ, kalyāṇā sabbasaṅkappā.

---

1. Sā esā ajja yathā (Syā)

Ettāvatā—

Sattappakaraṇaṁ Nātho, abhidhammamadesayi.
Devātidevo devānaṁ, devalokamhi yaṁ pure.

Tassa Aṭṭhakathā esā, sakalassāpi niṭṭhitā.
Ciraṭṭhitatthaṁ dhammassa, niṭṭhapentena taṁ mayā.

Yaṁ pattaṁ kusalaṁ tassa, ānubhāvena pāṇino.
Sabbe Saddhammarājassa, ñatvā dhammaṁ sukhāvahaṁ.

Pāpuṇantu visuddhāya, sukhāya paṭipattiyā.
Asokamanupāyāsaṁ, nibbānasukhamuttamaṁ.

Ciraṁ tiṭṭhatu saddhammo, dhamme hontu sagāravā.
Sabbepi sattā kālena, sammā devo pavassatu.

Yathā rakkhiṁsu porāṇā, surājāno tathevimaṁ.
Rājā rakkhatu dhammena, attanova pajaṁ pajanti.

Paṭṭhānappakaraṇaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Pañcapakaraṇaṭṭhakathāti.

Nigamanakathā

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyapaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhaṇasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena Tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe Satthusāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampatti-janitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇapaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṁ theravaṁsappadīpānaṁ therānaṁ Mahāvihāravāsīnaṁ vaṁsālaṅkārabhūtena vipulavisuddhabuddhinā **Buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena katā ayaṁ sakalassapi Abhidhammapiṭakassa Aṭṭhakathā—

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṁ, lokanittharaṇesinaṁ.
Dassentī kulaputtānaṁ, nayaṁ paññāvisuddhiyā.

Yāva Buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino.
Lokamhi Lokajeṭṭhassa, pavattati Mahesinoti.

Abhidhammapiṭakaṭṭhakathā niṭṭhitā.

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho.

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Aññattaṁ = Aññathattaṁ (Syā)	120
Aṭṭha vārena gahitā = Atthavārena gahitā (Syā)	404
Atikhiṇena = Nātitikhiṇena (Ka)	43
Atimuttakāni = Adhimuttakāni (Sī, Syā)	61
Atītānaṁ dhammānaṁ = Atītārammaṇadhammānaṁ (Syā)	154
Atītaṁ ñāṇanti = Atītañāṇassa (Syā)	155
Atthitaṁ = Atītaṁ (Syā)	154
Adhigamanato paṭṭhāya = Adhigamatthāya (Ka)	40
Adhippāya-iddhi = Adhippāyaṁ iddhi (Sī, Syā)	277
Anāgatamevassa = Anāgatameva (Syā, Ka)	151
Anāgamanasabhāvo = Anāgamanabhāvo (Sī) Agamanabhāvo (Syā)	46
Anāgāmisakadāgāmibhāve = Anāgāmīsakadāgāmībhūmibhāve (Syā)	143
Anāpāthagataṁ = Anāpātagataṁ (Sī)	173
Anuddayā = Anudayā (Syā)	68
Anulomapaccanīke = Anulomapañcake (Syā)	121
Anuseti = Nānuseti (Ka)	65
Anantaruppattiṁ = Anantarapavattiṁ (Sī, Ka)	241
Andhakā = Andhakānaṁ (Sī, Syā, Ka)	187-188
Apaṭipūraṇaṁ = Aparipūraṇaṁ (Syā, Ka)	62

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vissajjitvāna = Vissajjetvāna (Sī) Vibhajitvāna (Syā)	107
Vīsaṁ tisatādhikāni ca = Vīsatitisatādhikāni ca (Syā)	298
Vedanādisaṅkhātaṁ = Vedanāsaṅkhātaṁ (Sī, Ka)	129
[Sa]	
Saṅgahāsaṅgahādīnaṁ = Saṅgahādīnaṁ (Sī, Syā)	2
Saṅgahaṁ = Saṅgītiṁ (Ka)	106
Satto = Sutto (Sī, Syā)	281
Saddekadesaṁ = Saccekadesaṁ (Sī, Syā)	12
Santakā = Kaṇṭakā (Ka) Vandākā (?)	109
Sabbathāpi = Sabbadāpi (Sī, Syā)	143
Sabbatthivādā = Sabbatthikavādā (Syā)	106
Sabbavāresu = Sabbaṭṭhānesu (Ka)	148
Samādhipāribandhakānaṁ = Samādhipāripanthakānaṁ (Sī) Samādhipāripanthikānaṁ (Syā)	70
Samādhivasena = Samāpattivasena (Syā)	45
Sampaṭicchitā = Sampaṭicchitvā (Syā)	115
Sampayuttakānañceva = Pañcavokāre sampayuttakānañceva (Sī, Syā)	368
Sammutisaccavasena = Sammatisaccavasena vā (Syā)	115
Samodhānena ca = Samodhānetvā (Syā)	15
Sambhotīti = Sambhavatīti (Syā)	289
Sallakkhetvāva = Avekkhitvāva (Syā)	88
Sahajātacetanā = Cetanā (Syā)	374
Sahajātarūpatthipaccayo = Sahajāto rūpatthipaccayo (Syā)	385
Sā evaṁ ajja katā = Sā esā ajja yathā (Syā)	497
Sukamorādayo = Suvamorādayo (Sī) Sukakapotādayo (Syā)	34
Suttasādhane = Suttasodhane (Sī, Ka)	156
Sumbhakapattadhare = Subhakapattadhare (Syā)	57
Sesaṭṭhānesupi = Sesavāresupi (Syā)	63

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
So pana = Na so pana (Syā)	144
So = So rūpādivasena chabbidho (Syā)	345
Saṁghabhogassa = Saṁghabhāgassa (Sī, Syā, Ka)	56
[Ha]	
Hatalābhasakkārā = Rahitalābhasakkārā (Syā)	109
Hi-kāro ca = Hikāro ca cikāro ca (Syā)	124
Hoti = Namī (Ṭīkāyaṁ) Namanaṁ (?)	222